Рк 43/2 Ук/
А 69

ПРОФ. ДМИТРО ДОРОШЕНКО

ІЛЮСТРОВАНА

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ 1917—1923 рр.

II. ТОМ

„УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА 1918 р."

УЖГОРОД 1930 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ДМИТРО ДОРОШЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ 1917—1923. рр.

20219

ТОМ II.

Українська Гетьманська Держава 1918. року.

29875
11284

УЖГОРОД, 1930.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Павло Скоропадський

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ДМИТРО ДОРОШЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

1917—1923. рр.

180219

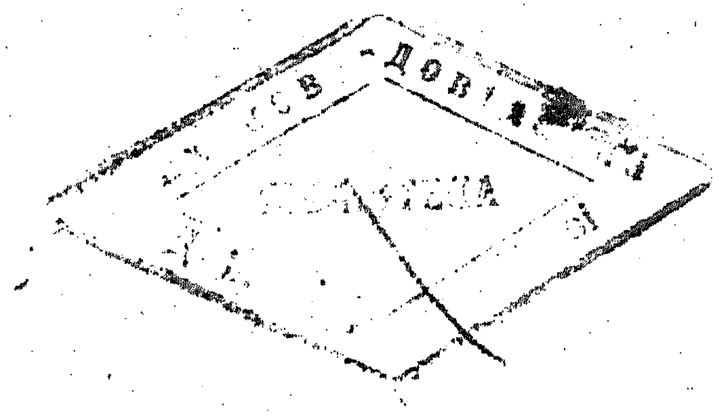
ТОМ II.

Українська Гетьманська Держава 1918. року.

29375

1934

УЖГОРОД, 1930.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ.

Державна ордена Трудового Червоного Прапора Республіканська бібліотека УРСР імені КПРС

ДРУКОВАНО В ДРУКАРНІ „СВОБОДА“ В УЖГОРОДІ.

НАКЛАДОМ ДРА ОСИПА ЦЮПКИ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ПЕРЕДМОВА.

Книга, яка оце виходить в світ, складає тільки частину задуманої мною ширшої праці — історії наших визвольних змагань до відбудови власної державности на українських землях з початку 1917. р. і до весни року 1923, коли ці змагання — віримо, лише на деякий час — були через несприятливі політичні умови усунуті з поля міжнародніх відносин.

З причин технічних виходить попереду середня частина праці, 2-ий том, який обіймає головно Історію Української Гетьманської Держави в 1918. році. Далі має появитися І-ий том, який обійматиме події від вибуху революції в Росії на провесні 1917. року і до повороту правительства Центральної Ради в березні 1918. року.

Пишучи свою працю в мало сприятливих умовах еміграційного життя, я, певна річ, не міг претендувати, щоб моя »Історія« давала повний і всесторонній образ подій, бо для такого образу бракувало мені передовсім потрібних джерел і матеріялів. Через те мимоволі багато сторінок з життя описуваної мною доби освітлено дуже неповно і, може, навіть не зовсім точно. Ще менше випадає мені претендувати на холодно-безстороннє змалювання нашого недавнього минулого: занадто близьке ще до нас це минуле, занадто болюче відчуваємо ми на собі його наслідки, і тяжко свідкові й учасникові його подій позбутись певного субєктивізму в освітленні перебутого й пережитого. Дати безсторонню оцінку минулого — це діло майбутнього історика, а я дивлюсь на свою книгу тільки як на спробу, як на збір матеріялів, який має улегшити працю майбутньому історикові наших змагань до відбудови української державности в 1917—1923. роках. Може для цього історика матиме вагу знати, як дивився на події їх сучасник і свідок. Щоб улегшити цьому майбутньому історикові його завдання, я старався подавати в своїй книзі яко мога більше документів; думаю, що читач не дорікатиме мені за це, бо часто документи промовляють більш проречисто, ніж усякі висновки і міркування автора.

Спеціяльно що до історії Української Гетьманської Держави 1918. року, то треба сказати, що це один з найменш розроблених і освітлених періодів нашого недавнього минулого. Хоча за останній десяток років появилося немало ріжних споминів і записок про цей період, але

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

майже всі вони писані людьми ворожими до Гетьманства, (як чужими, так і своїми), з спеціяльною метою його понизити й зогидити. Тому в їхніх споминах події й особи виступають здебільшого в кривому зеркалі. Може, численні документи й фактичні вказівки, зібрані в моїй книзі, допоможуть пролити світло правди на цей період, який при всіх своїх помилках і розчаруваннях був періодом найбільшого виявлення української творчости в сфері політичного, економічного і культурно-просвітного будівництва.

Я не міг би виконати й частину свого завдання, як би не допомога з боку цілого ряду осіб, які прийшли мені на поміч своїми порадами, вказівками, постачанням документів і матеріялів, написанням спеціяльно для моєї праці своїх споминів та заміток, і я вважаю за свій святий обовязок скласти їм на цім місці мою щиру, сердечну подяку: я дякую Ясновельможному Пану Гетьману П. П. Скоропадському, панам О. М. Андерсону, В. В. Дорошенкові, В. В. Зіньківському, І. М. Кабачкову, І. О. Кістяковському, Ф. Л. Корольову, В. А. Косинському, І. І. Кревецькому, В. К. Липинському, О. Гн. Лотоцькому, П. І. Макаренкові, Б. П. Матюшенкові, І. І. Мірчукові, І. П. Петрушевському, Н. А. Рубакіну, Ол. Ол. Сахно-Устимовичеві, Ол. Ф. Скоропису-Йолтуховському, О. В. Сливинському, В. П. Тимошенкові, С. П. Шелухинові, С. М. Шеметові, а також п. д-ру О. П. Цюпці, завдяки заходам якого ця книга виходить у світ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

I.

По повороті Центральної Ради до Київа. Політика утопій і безсилля. Зріст хліборобської опозиції. На передодні перевороту.

В кінці лютого 1918. року уряд Центральної Ради повернувся до Київа. Перші дні після його повороту всі сподівалися, що настануть якісь зміни, що навчений тяжким досвідом уряд стане на реальніший ґрунт та замість утопійних проектів та фантастичних мрій візьметься за практичну працю по відновленню зруйнованого господарського життя в краю, налаженню адміністраційного апарату, заведенню порядку й ладу. Сподівались, що в самім уряді відбудуться зміни і що міністерські портфелі дістануть люде хоч більш поміркованих поглядів, але з більшим досвідом і більшою політичною культурою і практичним хистом. Думали, що настане реакція проти того хаосу та безладдя, в яке загнала країну політика соціяльного утопізму й максималізму та вічних хитань, що так сумно скінчилася большевицьким повстанням 15-го січня і опануванням Київа большевиками. Розумніші й тверезіші зпоміж соціялістичних діячів сами визнавали неминучість і, так би мовити, історичну законність такої реакції. Але скоро всім довелося розчаруватись у своїх сподіванках. В політиці українського уряду й верховодячих кругів Центральної Ради все залишилось по старому. Відбулася тільки часткова зміна в кабінеті міністрів: М. Ткаченко, який раніш був міністром юстиції, став міністром внутрішніх справ (замість П. Христюка); М. Ковалевський, що був міністром харчових справ, став міністром земельних справ; на міністра юстиції покликано С. Шелухина, на міністра освіти — В. Прокоповича; на міністра харчових справ — С. Коліуха, шляхів — Є. Соковича; торговлі й промислу — Ів. Фещенка-Чопівського; О. Лотоцький став державним контрольором, П. Христюк — державним секретарем.

Залишились з старого кабінету: Г. Сидоренко (міністр почт і телеґрафів), Перепелиця (фінансів), О. Жуковський (військовий) і М. Любинський (закордонних справ). Отже, новими членами кабінету явились три с-ефи: С. Шелухин, О. Лотоцький і В. Прокопович, та один безпартійний С. Коліух. Але вони не мали в кабінеті рішаючого значіння, і більшість, зложена з с-ерів та с-деків, продовжувала старий курс. Незмінність старого курсу була урочисто проголошена спеціяльним оповіщенням від Центральної Ради з 1-го березня 1918. року, де заявлялося, що все має бути так, як було: »як віддала вона (Центр. Рада)

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

всю землю робочому народові земельним законом, так на тім вона і стоїть. Закони, видані на користь робітників, також будуть і на далі в силі. Всі свободи, установлені III. і IV. Універсалами, і далі зостаються. Професійні спілки, ради селеянські і робітничі мають далі вести свою роботу для охорони своїх класових професійних інтересів. Тільки на власть вони не можуть претендувати, бо власть на Україні мусить бути одна — Української Центральної Ради й міністрів«. Отже »курс« залишався той самий, що й попереду.

Центральна Рада готовилася до скликання Українських Установчих Зборів, котрі мали б закріпити вироблену нею »Конституцію Української Народньої Республіки« та апробувати її соціяльно-економічні реформи, в тім числі й соціялізацію землі. Скликання цих Установчих Зборів було оповіщено в III. універсалі Центральної Ради від 7. падолиста 1917. р. Днем виборів було призначено 27. грудня 1917. р., а днем скликання — 9. січня 1918. р. Вибори в дійсності відбулися в кінці 1917. р. і на початку 1918., але не скрізь. Число депутатів було визначено 301. Переведені в самому розпалі большевицьких настроїв, з уживанням крайнє демаґоґічних способів, вибори там, де вони відбувалися, дали повну перевагу большевицьких і ес-ерівських елементів. Так, по київській окрузі на 45 депутатів було вибрано 38 ес-ерів і 3 большевиків: на Волині на 30 депутатів ес-ерів 19, большевиків 4, від »Бунду« 1; на Чернігівщині пройшло на 28 депутатів 17 большевиків, 10 ес-ерів; на Поділлі на 39 депутатів 30 ес-ерів; на Полтавщині на 30 депутатів ес-ерів 18, большевиків 10. Усього на 172 депутати 115 ес-ерів, 34 большевиків, 9 сіоністів, 5 поляків, 1 »Бундовець«, 1 ес-дек, 1 лівий ес-ер, 1 хлібороб-власник і 4 ин. ґруп.[1]) По повороті до Київа Центр. Рада постановила перевести вибори там, де вони ще не відбулися, а днем скликання Установчих Зборів визначила 12. травня 1918 р. Українські ес-ефи і самостійники дуже різко виступили проти скликання Зборів на основі старих виборів, мотивуючи тим, що вибори відбулися в ненормальних умовах і що, таким чином, вибрані депутати не відповідають волі населення.[2]) Але Мала Рада на засіданні 11 квітня признала вибори дійсними — більшістю голосів українських та російськнх ес-ерів, меншевиків і всіх жидівських фракцій проти голосів ес-ефів, самостійників і польської демократичної централі.[3])

Але Центральна Рада вже давно втратила ґрунт під ногами. Міський пролетаріят і частина інтеліґенції з самого початку стояла за большевиків, а не за Центральну Раду. Українське селянство виявило свою повну пасивність, коли для Ц. Ради настали скрутні часи. Тепер, коли соціялізація землі мала бути закріплена навсправжки, значна частина українського селянства, стоячи за приватну власність на землю, почала

---

[1]) »Вістник політики, літератури й життя«. 1918, ч. 17, ст. 249—250.
[2]) Христюк П. Українська революція, II., ст. 160—161.
[3]) »Вістник« ч. 17, ст, 252.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вже активно ворушитись — проти Центр. Ради. Національно настроєна українська інтеліґенція далеко не поділяла напрямку політики Центр. Ради й її орґану — правительства Голубовича: і ес-ефи, і самостійники різко виступали проти цієї політики; під кінець (вже перед самим гетьманським переворотом) ес-ефи відкликали своїх членів С. Шелухина, О. Лотоцького й В. Прокоповича з кабінету, мотивуючи тим, що цей кабінет »нездатний стати на шлях реальної роботи і неспосібний до праці«.[1])

Дійсно, правительство Центр. Ради перш за все виявило свою безсилість утворити скільки-небудь сильну, авторитетну владу, орґанізувати адміністрацію, запровадити лад і спокій та установити які-небудь нормальні відносини в краю. Присутність українського правительства сяк-так відчувалася лише в Київі. По-за столицею край жив своїм власним життям. Ця ізольованість уряду відразу кидалась у-вічі стороннім людям: ґраф Форґач, австро-угорський посол у Київі, в однім з перших своїх донесень віденському уряду (від 3. квітня н. ст.) говорить уже про »повну ізольованість українського правительства«. Особливо характеристичні з цього погляду відносини утворились в Одесі. Українське правительство призначило туди своїм комісаром С. Коморного (колишнього повітового начальника в Галичині за часів ґр. Бобринського), людину енерґійну і з ініціятивою. Але Коморний зустрівся в своїй роботі з дуже великими труднощами: української влади в Одесі не хотіли визнавати. Ось що доносив з цього приводу австрійський ґенерал Кірхбах своїй головній команді: »Тому що ґенеральний комісар Центр. Ради совсім не інформував мене про тутешні політичні відносини, я сам увійшов у зносини з людьми ріжних партій, щоб уявити собі картину становища. Одеса є космополітичне місто і жадним способом не признається в належності до новоутвореної Української Республіки; українців в Одесі не більше, як 10%. Українська мова не має тут вжитку. Київську Раду тут зовсім не визнають і називають »Gaukler Regierung«. Надісланий сюди з великими повновластями з Київа ґенеральний комісар Коморний не має тут за собою жадної партії. Він виступив спочатку з твердою мовою, але, наштовхуючись скрізь на рішучий опір, 26. березня виїхав несподівано до Київа, певно, щоб більше вже сюди не вертатись. Найсильніша партія тут є соціялістична, і з нею безумовно треба рахуватись. Ця партія хоче утворити з Одеси самостійний вільний порт, а може й самостійну республіку, що обіймала би південну частину України. В промислових кругах збираються робити що до цього спеціяльні досліди . . . Так само думають і по цілій південній Україні. Спеціяльно з Могилева надходять повідомлення в такому дусі«.[2]) Того ж самого дня начальник головного штабу австро-угорської армії дістав з Одеси другу телеґраму: »Ґенеральний Комісар Коморний повернувся з Київа. З огляду на те, що тут він зустрічав сами лишень

[1]) П. Христюк, Українська революція. Том II., 1921, ст. 163.
[2]) Телеґрама № 5291 від 4. квітня 1918 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

перешкоди, він подався був у Київі до демісії, але дістав наказ залишатись далі на посту. Міністр-президент Голубович обіцяв йому надіслати на потреби управління 70 мілійонів карбованців, що мають бути видруковані в Липську. Але гроші не приходять і Коморний збірається демісіонувати. По його словам, у Київі в Центр. Раді нема ніякого ладу. І чи Центр. Рада досягне своєї мети, це ще питання. Коморний дає зрозуміти, що повна окупація нами, а почасти й Німеччиною, і перейняття управи вищою військовою владою неминучі. В приватній розмові з одним офіцером він висловив це своє переконання цілком отверто. Що Українська Республіка не може обхопити дотеперішню Таврію і Крим, це для ґенерального комісара і для Центр. Ради ясно.[1])«

В такому самому дусі повідомляли про »Відносини міста Одеси до України« й німецькі аґенти берлінський уряд. Труднощі, які зустрів в Одесі Коморний, пояснюються, на думку німецького представника, тим, що »з поміж мешканців міста тільки 6% складають українці ... ледве чи можна сподіватись, що в Одесі щось зміниться на користь Україні. Дуже тяжко утворити тут ґрунт для української мови й української справи. Російщина тут панує і спроби усунути російську мову й культуру зустрінуться тут з опором не тільки великорусів, але й жидів. Весь залізничий персонал, почта, телеґраф, всі управи й суди — російські по мові й по духу. Політичний звязок Одеси з Україною дуже слабкий. По словам міського голови Богуцького[2]) Одеса все ж таки висловилась за приналежність до української території, але питання про основи, на яких вона могла б прилучитися, зостається, мовляв, ще одкритим. Гадають, що Одеса з прилягаючим районом могла б утворити союзну республіку в державному звязку з Україною. Панує погляд, що ще дальші області в подібному ж змислі будуть відокремлені й сполучаться з Україною на певних умовах, але питання про межі їхньої автономії ще не ясні. Рішати мають майбутні українські установчі збори, або може, як уже раніше передбачалося, референдум мешканців міста.«[3])

Але не тільки в далекій Одесі, місті дійсно дуже космополітичному й мало звязаному з національним українським рухом, тяжко було укріпити авторитет української влади в тій формі, як її уявляла з себе оперта на »виявленню волі народа« — Центр. Рада; в найближчих околицях Київа панував хаос і безладдя, а український уряд з його методами управління через посередництво красномовних відозв і демаґоґічних закликів, нічого не міг з цим вдіяти. Пленарне засідання гласних київського губерніяльного земства, скликане 9. квітня, намалювало дуже сумну картину життя в губернії. Гласний київського повіту Семененко скаржився, що в його повіті селяне грабують і палять маєтки, земельні

[1]) Телеґр. № 5412 від 4. квітня 1918 р.

[2]) Лікарь-поляк, за часів війни уповноважений Всеросійського Союзу міст, в 1917 р. товариш міністра в Тимчасовому правительстві.

[3]) „Bericht" від 27. березня 1918 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

комітети виявляють дуже слабку діяльність, між окремими селами виникають бійки на ґрунті поділу панської землі, запаси хліба часто нищаться зовсім безглуздо, а наслідком того всього в повіті, особливо в його північній частині, не стає зерна для засіву полей. В Бердичівському повіті, як повідомляв гласний Миронів, нема ніякої організованої сили для охорони безпечности; податків ніхто не платить. Васильківський повіт опинився під владою якогось авантюриста або узурпатора Койхеля, що оповістив себе комендантом. Потім його замінив другий комендант, якийсь фон-Дітман, який почав з того, що звелів доставити собі автомобіль і мняткі меблі. Коли автомобіля не знайшлося, він задовольнився меблями. Фон-Дітман прийняв на службу колишніх поліцаїв та жандармів і почав організовувати карні експедиції на села, обкладаючи селян величезними контрибуціями, котрі клав до своєї кишені. У Білій Церкві комендант Центр. Ради Ліберов почав з того, що зажадав собі 10 фунтів ковбаси і пляшку коняку. Потім випустив з тюрми карних злочинців, а посадив політиків. На зміну Ліберову явився колишній пристав, який пропонував »охорону« за 120.000 рублів.

Гласний Звенигородського повіту Котик оповів про діяльність гайдамаків, котрі прийшли на зміну большевикам. Захопивши в полон один большевицький відділ, вони в ночі перестріляли всіх своїх полонених до єдиного. Потім зажадали від обивателів Звенигородки 200.000 рублів на »організацію порядка«. Коли цих грошей дати їм не могли, вони задовольнились 1.800 рублями. Селяне скоро розчарувались в українській охороні: оборонці ладу самі взялись до грабунків. Наслідком того всього селяне втратили всяку надію на заведення порядку зовні і беруться сами за охорону свого життя й майна.

Канівський гласний Пірхавка заявив, що в його повіті в управлінні нема ніякої системи й ніякої організації. Липовецький гласний Химерик оповів, що в його повіті селяне закидають Центр. Раді, що вона досі не додержала своїх обіцянок. Під час большевицького панування місцева рада їх не піддержувала, одначе, коли появилися українські власти, то почали репресії проти ради. Наказ коменданта про подавлення страйків збройною силою викликав серед робітників паніку. Таку ж саму картину безладдя, безсилля місцевої влади або її занадто »енергійної« діяльности, браку якоїсь системи й однаковости в адміністраційних розпорядженнях намалювали й гласні з инших повітів — Черкаського, Таращанського та инш.[1])

Коли з одного боку й з прогнанням большевиків та поворотом української влади не припинились грабунки й руйнування селянами панських маєтків, то з другого боку прогнання большевиків і прихід німецьких та австро-угорських військ послужив гаслом до аґрарної реакції в широкому розумінні цього слова. Багато покривджених під час попередньої доби елементів стали тепер думати про відшкодовання

[1]) »Кіевская Мысль« від 11. квітня 1918 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

за понесені страти та збитки. І хоч український уряд у Київі й проголошував перехід панської землі без викупу до рук »трудящого народу«, але тому, що ніякої фактичної влади на місцях скоро запровадити було не можна, то де-які поміщики й заможніші селяне сами заходилися стягати пограбоване майно, використовуючи для цього т. зв. карні відділи, до котрих здебільшого йшов всякий випадковий і авантюристичний елемент, якому все одно було кого »карати«. Приклад використування в цих цілях прибувших на Україну чужоземних військ показали де-які поміщики-поляки на Волині та на Поділлі, котрі просто звернулися до австрійської влади, щоб вона окуповала правобережну Україну, завела свої порядки і примусила селян виплатити та одробити заподіяні шкоди.[1]) За прикладом цих поміщиків з Волині та Поділля пішли де-які поміщики на Лівобережній та Степовій Україні, звертаючись безпосередньо до німецької або австрійської команди з проханням приборкати селян та допомогти стягти з них »контрибуцію«. Весь одіум за карні експедиції та їх діяльність ліг потім на гетьманське правительство, але йому в дійсності довелося лиш ліквідувати діяльність цих самочинних відділів, яка розпочалась фактично за часів Центральної Ради.

Уряд Центр. Ради, можна думати, сподівався, що з часом йому вдасться опанувати ситуацію, спираючись на співчуття широких селянських мас, тих, що він надіявся прихилити на свій бік соціялізацією землі. Про думку й настрій инших кругів українського населення він дуже мало журився. Українська демократія була при владі, неукраїнська — т. зв. національні меншості мали вдовольнитися національно-персональною автономією, про решту ж йому було байдуже.

Але в краю була ще одна сила, від котрої в даний момент фактично усе залежало і котрій було далеко не байдуже, як розвиватимуться внутрішні відносини на Україні й її господарське життя, а залежно від того й її здібність постачати харчові продукти на експорт. Ця сила була — німці та австро-угорці, запрошені самим же українським урядом. Австрійці дивились на Україну, як на терен, звідки вони можуть добувати для своєї голодної виснаженої держави хліб: для них мир з Україною був в першій мірі „Brotfrieden", так само зрештою як і для німців. Отже й німці, й австрійці були дуже заінтересовані в тому, щоб на Україні панували такі відносини, такий лад, який гарантував би додержання з її боку виконання зобовязань що до постачання харчових продуктів згідно Берестейській умові.

Особливо поспішали використати умову Берестейського трактату про вивіз продуктів з України австрійці, становище котрих з погляду прохарчування було просто катастрофічним. Тим часом загальне без-

---

[1]) Петиції ґрупи польських поміщиків з Старокостянтинівського та Кременецького повітів з Волині, Проскурівського та Летичівського повітів на Поділлі до галицького намісника, до польського міністра в австрійськім кабінеті, до президії польського кола у Відні й до команди 2-ої австрійської армії, подані в початку квітня 1918 року.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ладдя і безсилість українського уряду це безладдя побороти дуже утруднювали закупно й транспорт продуктів з України. Це дуже хвилювало й нервувало австрійський уряд. Його аґенти вже в березні почали доносити у Відень про дуже невідрадне становище на Україні. З цього погляду дуже цікавий реферат, зложений міністрові закордонних справ у Відні в кінці березня. Цей реферат носить назву „Unsere Politik in der Ukraine" і дуже яскраво малює ті враження, які мали австрійці за перші тижні свого перебування на Україні:

»Звістки, які приходять про становище на Україні, з кожним днем усе ясніше та ясніше переконують в тому, що ми примушені будемо вийти по-за межі дотеперішньої військової окупації, як що ми хочемо досягти головної мети усієї нашої акції: постачання й транспорту тої необхідної суми харчових продуктів, яка нам потрібна для продовження війни і уникнення катастрофічних явищ у нашому запіллю.

Досі ми обмежувалися військовою окупацією й прогнанням большевицьких військ, управління ж краєм ми принципіяльно залишали за Радою та її органами. Як же виглядає це управління? Чи теперішній режим — не торкаючись питання про його добру волю — є в стані постачити нам потрібні продукти або утворити такі умови, які б дали нам змогу добути ці продукти через закупки? Щоб Рада через свої власні орґани могла забезпечити доставку і транспорт продуктів, це річ зовсім виключена, бо вона зовсім не має правильної і певно працюючої орґанізації. І це не може швидко перемінитися, бо Рада не має ні грошей, ні справного виконавчого апарату (військо, жандармерія, суд, поліція) в своїм розпорядженні, і ми не можемо цеї недостачі заступити, як довго не закличемо сюди нових сил і взагалі не вийдемо за межи чисто-військової окупації.

Поперед усього Раді стоїть поперек дороги її власний проґрам. Провідна думка пануючої соціял-революційної партії — це скасування приватної власности, конфіскація всіх приватних маєтків на користь держави з одного боку і рівночасно претензії до держави з боку кожної окремої одиниці на рівне й вистарчаюче забезпечення — з другого боку. В результаті, натурально, повний застій всякої продукційної господарської діяльности. Ніхто не працює, бо ніхто не певен, що одержить плоди своєї роботи, і кожен сподівається від загалу, що той подбає про його на випадок потреби. Селянин обробляє лиш стільки з новодобутої землі, скільки йому потрібно для себе й своєї родини. Він не знає, хто буде збірати врожай. Копальні, фабрики стоять, торговля завмерла, загальна непевність, котра є не тільки наслідком безсилля уряду, але також неминучою консеквенцією основного пункта їхнього проґраму, паралізує ціле господарське життя.

Військова сила центральних держав, навіть коли вона буде побільшена до потрібної величини, сама не може створити рішучої переміни. Виконавчі орґани лиш тоді можуть покласти кінець хаосу й безладдю, коли вони являються знаряддям міцного, життєздатного законного уряду. Як довго ми ставимо нашому війську завдання служити бажанням і проґраму Центр. Ради, себ-то комунізму, так довго не може бути й мови про якесь поліпшення. Так довго ми також не наблизимось, чи то за допомогою самої Ради, чи до-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рогою власних закупок до тої суми харчових продуктів, яка нам потрібна і яку на Україні добути можна. Для того, щоб добувати продукти просто силою, як на війні серед ворожого краю, ми не тільки занадто слабі мілітарно тепер, але це було б, не кажучи вже про тяжкі наслідки в області міжнародніх відносин і в нашім власнім краю, — це було б неможливо й пізніше, коли увільняться наші війська, що були вислані проти Румунії.

Лінія, яку ми ведем тепер на Україні, лежить безумовно занадто далеко вліво. Ми піддержуємо не тільки мілітарно, але й фінансово з автоматично зростаючими витратами чисто комуністичний режим. Це веде за собою три тяжкі шкоди: 1. що її неминучий наслідок — непевність володіння й брак примусу до роботи дуже утруднює наше завдання — здобуття хлібних запасів, як що не унеможливлює його цілком; 2. що вся неудача комуністичного експерименту впаде на наш рахунок; 3. і що ми примушені будем цілком ігнорувати великі господарські інтереси та й ще попадемо в конфлікт з Польщею, чого ми повинні уникати з огляду на зовнішні й внутрішні політичні обставини.

Отже, лінія нашої політики на Україні мусіла б безумовно повернутись у — право. Цей поворот, одначе, мусить мати свої певні межі з огляду на те, що ми мусимо найти порозуміння з тими широкими кругами населення, чиї інтереси до де-якої міри звязані з сучасним режимом. Треба з увагою ставитись до цих інтересів, як що ми не хочемо наштовхнутись на гострий опір. Конкретно кажучи: селяне мають тепер все, усю одібрану від поміщиків землю і всі хлібні запаси. Вони складають собою величезну більшість народу. Відібрати від них здобуту землю є річчю неможливою. Так само, як не можливо силою примусити постачати нам хліб. Залишається один засіб: зацікавити селян з господарського погляду яко мога інтенсивнішим обробленням землі і продажем продуктів. Це може статись лиш тим способом, що їм буде законно забезпечено через признання індивідуальної власности й фактично — через мілітарну оборону проти грабунків і т. д. — володіння землею, прибуток від урожаю і прибуток від проданого хліба.

Всупереч соціялістичним теоріям, про який-небудь опір селян, певна річ, не може бути й мови. Вони стали через революцію власниками і не мають більше до комуністичних ідей ніякого нахилу, а навпаки — гарячий інтерес до того, щоб принцип приватної власности був відновлений. Поруч з цим кардинальним пунктом, аґрарною справою, всі инші питання відступають на задній план. Відновлення приватної власности зустріло би певні перешкоди, але не такі, щоб їх не можна було подолати.

Пропонована тут розвязка земельної справи наштовхується на дуже великі труднощі — мова про відшкодування колишніх власників. Тут виступають спеціяльно для нас важні два питання: інтереси поляків і наша власна потреба у великій сумі рублів для оплати хліба й для оплати тих видатків українського правительства, для піддержання цілої державної машини, в яких ми також зацікавлені (наприклад, справа транспорту).

З огляду на поляків, яким належить значна частина маєтків на Україні, треба, щоб ми виступили, коли не за відновлення колишнього стану, то, принаймні, за відповідне відшкодування. Ми

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ніяк не можемо бути причетні до чистої конфіскації, коли не хочемо собі нажити в поляках ворогів.

Не зовсім в такому стані знаходиться Німеччина, яка веде виразну українофільську політику, з виразно зазначеною метою утвориги проти Польщі на сході яко мога сильнішу противвагу. Особливо праві й військові круги Німеччини дивляться на Польщу, як на майбутній ворожий фактор, і очевидячки в Німеччини нема нахилу порвати з Україною з огляду на Польщу. Такої політики ми не можемо поділяти з ріжних причин, пізніше може бути ми будемо примушені вибрати становище за Польщу проти України.

Другий пункт, це потреба у великій сумі рублів. Згідно одноголосним повідомленням папірові рублі, хоча їх випущено велику силу, як царським режимом, так іще більше революційним, зовсім обезцінились і на Україні майже зникли з ужитку. Величезні їх суми накопичились в руках у селян. Через те на Україні панує надзвичайний голод на грошові знаки; невільний виход з цього становища — виплати коронами й марками мав наслідком підвищення курсу рубля, що для нас, розуміється, не бажано. Постачання дуже значних сум, яких ми потрібуємо для наших власних цілей, (закупно хліба) і для українського правительства (наприклад, платня залізничникам) при таких обставинах дуже важка. Пропозиція установити примусовий курс для корони здається, помимо инших сумнівів що до обігу мілійонових сум корон на Україні, дуже сумнівним засобом, бо ще невідомо, чи згодяться селяне супроти примусового курсу на корони й марки продавати хліб.

З огляду на це, думка, яка панує, по доносенням ґрафа Форґача, в кругах наших і німецьких фаховців у Київі, заслуговує особливої уваги: а саме, що земля, якою тепер володіють селяне, повинна бути за ними узаконена, але за певну відповідну виплату. Селянам повинно бути дано зрозуміти, що без такої виплати земля залишиться власністю держави, або буде повернута колишнім власникам. Такий спосіб дасть можливість відшкодувати польських власників і утворити потрібний фонд рублів. Ми можемо перейняти відшкодування польських власників на себе, що можна здійснити випуском цінних паперів у коронах . . .

Першою й необхідною передумовою для такої акції, як взагалі всякого оздоровлення відносин на Україні, єсть, одначе, що принцип націоналізації землі на Україні має бути скасований і приватна власність мусить бути відновлена. В цьому напрямку повинна провадитись акція, щоб примусити Раду, яка з кожного погляду залежить від нашої піддержки, прийняти цей штандпункт. Як що цього не вдасться досягти, то треба спробувати привести до влади неукраїнські елементи, настроєні не комуністично, — і такі елементи повинні знайтися не тільки серед інтеліґенції й заможніх класів, але й серед більшої частини селянства.[1]) Само собою розуміється, що неминучою передумовою для такої акції має бути попереднє порозуміння і повна згода з Німеччиною«.

Коли в міністерських кругах у Відні носилися з проектом примусити Центр. Раду до зречення з її основних принципів і тим полаго-

[1]) Очевидячки, австрійці гадали, що »українці« це просто якась партія, а не ціла нація, »Неукраїнські елементи« це просто ті, що не поділяють напрямку Ц. Ради.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дити справу, то військові австрійські круги на Україні просто говорили про потребу заміни сучасного »цілком ізольованого українського уряду« иншим, який би »не робив пасивного опору«, і домагались висилки підкріплень, принаймні, 4 або 5 дивізій.[1]) Одначе, в головній австрійській команді сумнівалися, чи можна зробити на Україні переворот за допомогою військової сили і чи не викличе це ще більшого безладдя. Представник міністерства закордонних справ при Armeeoberkomando в Бадені (біля Відня, де була австро-угорська ставка) Траутмансдорф докладав ґраф Черніну, що в Armeeoberkomando держаться думки, що »в нашому інтересі лежить піддержувати й зберігати теперішній уряд, не вважаючи на його хиби і малу виконавчу силу, бо насильне усунення цього уряду створить хаотичний стан і повну анархію на Україні, коли про вивіз продуктів й думати буде не можна«.[2])

Але й німці, котрі спочатку цілком щиро підтримували уряд Центр. Ради й наказували поводитись з українцями дуже приязно й не ужívати реквізицій,[3]) скоро побачили, що порозумітися з ним і досягти умовлених продуктів дуже тяжко. Закликавши на поміч війська центральних держав, українське правительство мусило, так би мовити, виправдуватися перед населенням в приході німців і в своїх економічних зобовязаннях перед ними, принятих в Бересті. Вже українська делеґація на мирових переговорах у Бересті видала за підписом О. Севрюка, М. Любинського й М. Левицького поклик »до всіх громадян Української Народньої Республіки«, де говорилося з приводу приходу німців: »для того, щоб скоріше вигнати розбишак і дати лад та порядок нашому краєві, призвали ми німецьке військо допомогти нам у цій роботі. Разом із німецьким військом іде до нас свіжа українська армія, зложена з наших полонених братів, котрі так довго чекали на поворот до Рідного Краю. Віднині німці вже не вороги нам, і ми кличемо усіх громадян Української Народньої Республіки спокійно і довірчиво стрічати німецьке військо і ставати разом з ним до оборони Рідного Краю від кацапських розлючених підкуплених банд«.[4]) Слідком за тим видала свій поклик »До всієї людности Укр. Нар. Республіки« й Рада народніх міністрів за підписом В. Голубовича, А. Жуковського й П. Христюка від 10—23. лютого 1918 р. Вона оповіщала, що

> »для того, щоб швидче покласти кінець грабуванню України, щоб швидче приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада народніх міністрів прийняла військову допомогу віднині дружніх держав Німеччини й Австро-Угорщини. На Україну для допомоги

---

[1]) Донесення фельдмаршала Лянґера. Див. телеґраму мін. Черніна до ґр. Форґача, ч. 80, від 3. квітня 1918 р.

[2]) Реферат № 28636. від 11. квітня 1918 р.

[3]) Телеґрафний наказ Людендорфа. Див. телеґрама Черніна до Форґача № 84, від 3. квітня 1918 р.

[4]) Вістник політики, літератури й життя, 1918, № 10, ст. 151—152.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українським козакам, котрі зараз б'ються з ватагами великоросів, червоно-гвардійців та салдатів, йдуть дивізія українців-полонених, українські січові стрільці з Галичини та німецькі війська.

Вони йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя і завести спокій та добрий лад на иншій землі... вони йдуть тільки допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства, совєта народніх комісарів, котрі так само, як і за царів, хотять, щоб Україна опинилась під владою московських капіталістів, щоб Московщина живилася працею та багатством українського народу.

Ці війська, дружні нам, будуть битися з ворогами Української Народної Республіки під проводом Полевого Штабу нашої держави. Допомагаючи українському урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина й Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудового народу«.[1])

Два тижні пізніше (25. лютого) вийшло згадуване вже »оповіщення« від самої Центр. Ради, де про прихід німців говорилося, що »в усе це (у внутрішні справи українські) німці не мішаються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять, як наші приятелі й помічники на короткий час, щоб помогти нам у скрутну хвилину нашого життя і не мають заміру в чім-небудь перемінити наші закони і порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республіки«.[2])

Та як там ні виправдувались представники українського правительства й не старались витолкувати присутність австро-німецьких військ, як ніби-то чисто службової, помічної сили, факт розквартирування чужих військ з усіма його неминучими наслідками був у всіх перед очима. Для елементів крайніх, большевицьких, це давало привід до агітації проти українського уряду, а для елементів несоціялістичних подавало надію, що може хоч тепер удасться вплинути на політиків Центр. Ради, щоб вони зреклись своїх утопій про соціялізацію землі й користуючись з присутности союзної військової сили, подбали про практичне упорядкування пекучих питань життя й про заспокоєння краю.

Рух землевласницьких кругів і навіть значної частини бідніших селян проти соціялізації землі, стремління елементів порядку, законности й мирної праці — а таких було багато серед селян, тільки що вони були прибиті, приголомшені революцією, — почався ще в осени 1917 р. Одним з проявів того руху була орґанізація т. зв. Вільного Козацтва в другій половині 1917 р. на Київщині, Полтавщині, Катеринославщині, Поділлі й Чернігівщині.[3]) Ця орґанізація не зустріла співчуття з боку Центр. Ради, бо під прапором Вільного Козацтва гуртувалися націо-

---

[1]) Вістник політики, літератури й життя, 1918, № 12, ст. 182.

[2]) Ibid, № 14, ст. 211.

[3]) Див. про це »Уривок з споминів Гетьмана Павла Скоропадського«, Хліборобська Україна, Збірник VII. і VIII., Відень, 1922—23, ст. 25—26.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нально настроєні заможніші й статечніші елементи українського села, неприхильні до ідей соціялізації.

Ес-ерівський історик революції П. Христюк сам признає що »добровільна, напів-військова орґанізація селянства, відома під іменем »вільного козацтва«, виникла цілком стихійно, почасти під впливом потреби охорони села від бандитизма і грабіжів, що почали ширитися після упадку дореволюційних орґанів безпеченства на місцях, почасти під впливом свідомости необхідности збройної оборони економічно-класових інтересів селянства, почасти ж під впливом романтично-історичних традицій — спогадів про колишнє козакування« (Іст. укр. рев., т. II., ст. 187).

Тим часом ідея Вільного Козацтва пустила була коріння не тільки серед селян, а й серед робітників і, наприклад, курінь вільних козаків, сформований інженіром Ковенком у Київі з місцевої робітничої молоді був одинокою збройною силою, яка виступила в оборону Центр. Ради в перший момент большевицького повстання 15. січня 1918 р. в Київі. Після приходу німців на Україну почався рух серед українського селянства в оборону принципа власности на землю, загроженого законодавством і політикою правительства Центр. Ради. Середнє селянство, статечні господарі-хлібороби заворушились і підняли голову. Вони хотіли добитись права, щоб і їхній голос було чути, коли вирішувались важніші питання соціяльно-економічного життя, спеціяльно в земельній справі. Вони пішли цілком леґальною дорогою. 25. березня 1918 р. відбувся у Лубнях хліборобський з'їзд, орґанізований партією хліборобів-демократів.[1]) На цьому з'їзді зібралось по-над 2000 селян-хліборобів з шости північних повітів Полтавщини. З'їзд прийняв такі резолюції: 1. Політика Центр. Ради в аґрарній справі визнається з'їздом за руїницьку для держави і для загально-національного господарства; з'їзд вимагає визнання принципа приватної власности, яко основи народнього господарства; 2. з'їзд вимагає негайного повороту господарям права власности на садиби і увесь їхній інвентарь, звертаючи увагу уряду на той факт, що живий і мертвий інвентарь в чужих руках гине; 3. з'їзд вимагає залишення в руках господарів якогось мінімума землі й передачі решти земель на орендних умовах малоземельним селянам; 4. з'їзд

---

[1]) Українська Демократично-хліборобська партія заснувалася на Полтавщині весною 1917 р. 20. травня 1917 р. у Лубнях відбулися її установчі збори при участі 1500 селян і 20 поміщиків під головуванням Л. Климова. Збори ухвалили такі головні точки програми партії: 1. суверенність українського народу; 2. приватна власність мусить і на далі охоронятись законом, яко основа народнього господарства; 3. парцеляція та викуп великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних, залишивши в руках попередніх власників кількість землі, яку встановить український сойм, прийнявши на увагу потреби аґрікультури й державні інтереси. Повний нарис програми »Української Демократично-Хліборобської Партії«, зложений Вяч. Липинським, вийшов у Лубнях у жовтні 1917 р. Див. статтю С. Шемета »До історії української Демократично-Хліборобської Партії« в І-ій книзі »Хліборобської України«. Відень, 1920, ст. 63—67, а також П. Христюка »Українська Революція«, кн. II., Відень, 1921.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, рівного як для соціялістів, так і для несоціялістів; 5. з'їзд вимагає поповнення складу Ц. Ради представниками від хліборобів.

Щоб забезпечити змогу спокійно провадити роботу й обміркувати свої справи, довелось оберегати помешкання, де відбувався з'їзд, узброєною вартою з молодих парубків, синів хліборобів. З'їзд вибрав делеґацію з 200 селян-хліборобів, які мали передати постанови з'їзду Ц. Раді. Ця делеґація приїхала до Київа 26 березня 1918 р. під проводом відомого українського діяча інженіра Сергія Шемета. Вона явилась перед Ц. Радою, але проф. М. Грушевський, голова Ради, не допустив, щоб її було вислухано перед загальними зборами Ради, і тоді відбулася тільки нарада декого з делеґатів з представниками фракцій Центр. Ради. Але ні в представників фракцій, ні в міністрів В. Голубовича та М. Ковалевського делеґація нічого не добилася. Вона відвідала в повному своєму складі міністра освіти В. Прокоповича й міністра юстиції С. Шелухина, щоб заявити їм свою прихильність до них і довірря. »Зоставайтесь на своїх посадах на далі, ви — наші міністри!« — заявили делегати. Від'їздячи з Київа, делеґація постановила скликати на 28 квітня у Київі Всеукраїнський з'їзд делеґатів від усіх хліборобських орґанізацій, увійшовши в порозуміння з »Союзомъ земельныхъ собственниковъ.«

Тим часом відносини між правительством Ц. Ради й німецьким командуванням на Україні ставали усе гірші. Одним з перших проявів гострих непорозумінь був циркуляр міністра юстицій М. Ткаченка від 23 березня до прокурорів окружних судів, в котрому він заявляв, що німецькі й австрійські військові суди не мають права судити громадян У. Н. Р. і що »засудження німецькими й австрійськими судами громадян У. Н. Р. є втручанням в законну судову владу і тому являється беззаконним вчинком.« Вже 26 березня головне німецьке командування на Україні заявило укриїнському правительству протест як проти тону й форми циркуляру, так і проти того, що такий циркуляр видано без попереднього вияснення справи й порозуміння з німецькими властями. Далі пішли далеко серйозніші непорозуміння на ґрунті аграрних відносин. Настала весна, й від успішного характеру весняних полевих робот залежав у значній мірі майбутній врожай, а себ-то і здійснення німецьких планів про великі закупки хліба на Україні. Тим часом на селі відносини були зовсім не унормовані; селяне далеко не могли й не збірались своїми силами обробити й засіяти усієї площі орної землі, що належала більшим власникам. Значна площа землі могла залишитись незасіяною, бо здебільшого місцеві земельні комітети не допускали самих поміщиків там, де вони залишились, братись до засіву. Відносини між українським правительством і німцями були вже настільки попсовані, що німецький головнокомандуючий генерал-фельдмаршал Айхгорн рішив видати наказ в справі засіву полей без попереднього порозуміння з українським правительством. Наказ цей, опублікований 6 квітня, ви-

Державна ордена Трудового Червоного Прапора Республіканська бібліотека УРСР імені КПРС
3
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ЦЕНТР
National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ходячи з того, що селяне ледве чи зможуть сами засіяти всі поля, вимагає сповнення таких пунктів: 1. врожай належатиме тому, хто засіє; він дістане гроші готівкою по відповідній таксі; 2. селянин, який братиме скількість ґрунту, що переходитиме його сили, й тому не зможе обробити того ґрунту в цілості, заподіє Українській Державі й народові шкоду, яку вже не можна буде направити, й тому підлягатиме заслуженій карі; 3. там, де селяне не можуть засіяти цілої землі і де ще є поміщики, там ці поміщики повинні занятися засівом ланів, не порушаючи через те права на законний поділ землі земельними комітетами. Селяне в таких випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засіві ланів. Для засіву ланів і для переведення жнив земельні комітети повинні доставити поміщикам коней, сільсько-господарські машини, а також і насіння для засіву. Збір буде в таких випадках власністю наполовину тих, що засіяли, наполовину — селян; 4. всякі грабунки й нищення засівів будуть строго каратись.

Ґрунти, які вже поділені земельними комітетами з доручення державної влади, не братимуться в рахубу в тій думці, що ці ґрунти будуть засіяні.

Урядові розпорядки в справі засівів, видавані військовою владою, мають бути розліплювані на видному місці в українській та німецькій мовах і мають бути підписані, на скільки це можливо, місцевими земельними комітетами або відповідними місцевими органами.«

Наказ фельдмаршала Айхгорна викликав велику бурю в кругах Ц. Ради. 13 квітня фракція соціялістів-революціонерів внесла з приводу цього наказу (з самим наказом уперше всі познайомились з тексту, видрукованому в газеті »Кіевская Мысль«) інтерпеляцію в Малій Раді. Міністр земельних справ М. Ковалевський давав пояснення. Він заявив, що наказ являється продуктом певної агітації що до земельного питання. Останніми часами до Київа почали стягатися делегації до Ц. Ради з проханнями скасувати земельний закон і з вимогами замінити теперішній соціялістичний уряд так званим діловим. Ці делегації скликані не без участи поміщицьких верств. Німецький наказ сходиться з бурхливою хвилею делегацій. Справа далека від того катастрофічного становища, як де-хто хоче намалювати. Всі землі будуть засіяні, як виходить з відомостей не тільки земельних комітетів, але й усіх аґентів, які розіслані по провінції. З виданням наказу справа міняється, бо в наказі говориться, що там, де збереглися поміщики, селяне сіяти не можуть (?). Отже, для того, щоб селяне могли засіяти, треба зруйнувати економії (!). Це вносить в село заколот. Німецькі начальники видаватимуть кожен свій наказ і розв'язуватимуть земельне питання. Далі Ковалевський заявив, що при таких обставинах він не може залишитись на посту міністра земельних справ і подається до демісії.

Цілий ряд дальших промовців різко осудив наказ фельдм. Айхгорна. М. Стасюк, між инш., заявив, що »Українська Держава може

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

бути або державою мужицькою, або її зовсім не буде.« Мала Рада винесла по дебатах резолюцію, в якій заявила, що 1. німецьке військо закликане українським урядом на Україну для допомоги в справі заведення порядку і лиш в тих межах, які зазначить уряд Української Народньої Республіки; 2. що ніяке самовільне втручання германського й австро-угорського вищого командування в соціяльно-політичне й економічне життя України не допустиме; 3. що такі втручання, як наказ фельдм. Айхгорна, можуть тільки дезорганізувати господарське життя на Україні, ускладнити соціяльно-політичні відносини і між иншим зробити неможливим виконання тих економічних договорів між У. Н. Р. і центральними державами, котрі в ці дні виробляються і підписуються представниками згаданих держав.

Винісши цю резолюцію, Мала Рада одночасно не прийняла відставки міністра земельних справ і доручила йому оповістити населення України, що наказ фельдм. Айхгорна не повинен виконуватися, а міністрові закордонних справ та премієр-міністру скласти протест перед берлінським урядом.

18 квітня на засіданні Малої Ради премієр Голубович, що вже мав неприємні розмови з німецьким послом Мумом з приводу цієї резолюції, давав нові пояснення в справі наказу фельдм. Айхгорна. Він хотів змягчити питання, говорив, що все виникло через непорозуміння, через те, мовляв, що »Кіевская Мысль« невірно передала текст наказу, та й що самий наказ не йде в розріз з політикою українського уряду, а тільки розвиває ті думки, які вже перед тим висловлювано в циркулярах українського міністра земельних справ.

Але німці вже остаточно розчарувалися в можливости співпраці з урядом Ц. Ради. Вони звідусіль чули про незадоволення широких кругів громадянства Ц. Радою — і земельних власників, і міської буржуазії, і селян, і національно настроєної інтелігенції. Вони знали про численні делегації, протести, резолюції — всі направлені проти політики Ц. Ради.[1]) Вони прочули, що серед певних кругів українського грома-

[1]) З цього погляду дуже цікава резолюція, винесена у Харькові 17 квітня 1918 р. на зборах великих і малих земельних власників, промисловців і торговельників: »Українська Центральна Рада була покликана до життя в момент, коли стало потрібно утворити самостійну Україну, а коли це завдання вже вирішено, вона не може більше трактуватись, яко законодавчий і репрезентативний орган України. Разом із тим і створений нею уряд може правити тільки по законним нормам, а не видавати нових законів, які несуть повний переворот в громадському й економічному житті.

Так звані Установчі Збори, які хотять скликати, ніяк не можуть за такі уважатися, бо з одного боку в де-яких губерніях не було зовсім ніяких виборів, а з другого там, де вони відбулися, — це було за часів большевизму, який боровся проти самостійности України, тому й не уявляють з себе жадного законного представництва. Окрім усього цього самий закон про вибори є ніщо инше, як повторення закону північного великоруського правительства і тому не відповідає місцевим особливостям України. Такі збори не матимуть довірря українського народу, і ці вибори повинні

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дянства, котрі остаточно зневірились в Ц. Раді, вже цілком викристалізувалася думка, що єдиним виходом з становища може бути тільки політичний переворот. Саме в ті дні, як Центральна Рада, всіми залишена й ізольована, змагалася безуспішно на своїх засіданнях примирити свої соціяльні теорії з своєю політичною практикою, вже йшло підготовлення перевороту, який мав на увазі скасувати Ц. Раду і замість неї поставити владу, котра би спиралась на українській хліборобській масі і заступала передовсім її інтереси.

Вже вище було згадано, що незадоволення з політики демагогічних гасел, так легко і необережно киданих в розбурхані народні маси, виявлялося на Україні вже в 1917 році. Національне українське відродження, що з такою несподіваною стихійною силою вибухло з початком революції, обхопило не тільки демократичну інтеліґенцію й »бідніших селян«, але також і цілу хліборобську українську масу в широкому розумінні слова: і селян, і козаків, і поміщиків — потомків старих українських родів. В усіх забилось українське серце і озвалася українська кров. На перші поклики, які пішли з Київа, радісно озвались всі без ріжниці стану й заможности. Але скоро спостерегли, що Ц. Рада обмежує поняття України тільки до »безземельних і малоземельних селян«, а головним чином, до тих, що називали себе »представниками« того селянства. Українська справа була ототожнена з »соціялізацією«: або хай Україна буде соціялістичною, або-ж не треба ніякої иншої України! В голосному побідному хорі революційної демократії, що засвоїла собі право говорити за весь »трудовий народ«, не чути було спочатку голосів тих дійсно трудових елементів українського народу, що будучність України бачили в удосконаленні й будуванні, а не в руйнуванні, що готові були й на великі жертви, але не хотіли мовчки йти на повне самознищення і соціяльну смерть. Спроби організації »Вільного Козацтва« добре показали, що українське селянство й козацтво можна організувати

бути анульовані. Треба виробити новий закон, який відповідає потребам нашої дорогої України, котра що до культури стоїть значно вище від Півночи.

Хоча ми, що стосується утворення самостійної України і перших кроків що до заведення ладу признаємо Ц. Раді повну справедливість, одначе мусимо сконстатувати повне безсилля, наскільки мова йде про відбудовання господарського життя в краю: ми мусимо сконстатувати повну анархію в аґрарній справі, повний застій в індустрії, паралізування всіх комерційних підприємств, робітничий крізіс і загрозу повного безробіття в той час, як бракує правильної фінансової системи. Всі особи, які перебувають на відповідальних адміністраційних посадах, не мають абсолютно довірря у населення і сами по собі не досить освічені для відповідальних постів«. І далі резолюція говорить про потребу заміни уряду людьми, які до того надаються, про негайну організацію місцевого самоврядування, але не по московському большевицькому способу, впорядкування грошевої системи, визнання права приватної власности на землю, утворення державного фонду для викупу великих маєтків і парцеляцій, допомога індустрії в її переході з воєнного на мирний стан, примусова державна внутрішня позичка і т. д. Без усього цього, кінчить резолюція, Україна стане ареною політичних завірюх, які на довго загальмують її економічний розвиток.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

не тільки в ім'я гасла »хапай, бери!« але й в ім'я ладу, законности й мирної праці. Правительство Ц. Ради в осени 1917 року здемобілізувало дві новоутворені сердюцькі дивізії, злякавшись їх »контрреволюційного« настрою, воно-ж сприяло розкладу І-го Українського Корпусу — знов таки з страху перед »контр-революцією«. Як тільки виникала якась українська, сила організована не на соціялістичному і революційно-демократичному принципі, керманичів політики Ц. Ради обхоплював страх, щоб ця сила не виявила якихсь контр-революційних замірів. Синє-жупанну дивізію прийняли в Київі дуже сухо, і командування її ледве могло добитися від міністра Жуковського, щоб козакам давано нормальний пайок і одведено якесь людське помешкання. Довіряли тільки галичанам січовим стрільцям, бо вони здавались населенню чужими »австріяками...«

В той час, як українські хлібороби все ще надіялись переконати Ц. Раду, умовити її, й посилали до неї делегації, в той час серед самих українських кругів, які вже раніше робили заходи коло організації української військової сили на національно-державній, а не революційно-демократичній основі, велася робота, щоб скинути панування соціялістичних партій і віддати владу національно-хліборобським елементам. Осередковою фігурою цього руху явилася людина, що вже була обібрана раніш отаманом усього Вільного Козацтва, що вже стояла на чолі першої регулярної української армії, т. зв. 1-го Українського Корпусу й серед найтяжчих умовин хаосу й анархії перших двох місяців 1918 р. робила героїчні зусилля організувати якусь нову силу й оборонити Україну від большевиків. Це був генерал Павло Петрович Скоропадський.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

II.

П. П. Скоропадський. Підготовка державного перевороту й установлення гетьманства.

Павло Петрович Скоропадський, пізніший Гетьман України, належить до давнього й визначного в історії України роду. Предком фамілії Скоропадських був, як передає сімейний переказ, Федір Скоропадський, родом з Уманщини. Він пристав до повстання Б. Хмельницького весною 1648 року й поліг в славнім бою на Жовтих Водах. Унуки цього Федора, брати Іван Іллич, Василь Іллич і Павло Іллич Скоропадські перейшли в 1674 році на лівий берег Дніпра й оселились в теперішній Чернігівщині. Як Іван, так і Василь Скоропадські були для свого часу дуже освіченими людьми і яко такі, вступили за гетьмана Івана Самойловича (1672—1687) на службу до Генеральної Військової Канцелярії. Є підстава думати, що обидва брати здобули освіту в Київській Могилянській Академії. Іван Скоропадський дуже скоро зробив собі службову карієру. Кілька разів він їздив з дипломатичними дорученнями від гетьмана Самойловича до Москви, став полковим писарем Чернігівського полку (1681—1694), пізніше був обібраний на полковника Стародубського полку і брав з своїм полком участь в ріжних походах. Він, як видатний представник старшинської верстви, був учасником Мазепиного замислу увільнити Україну від Москви, але побачивши безнадійність справи через дуже несприятливу військову й політичну ситуацію, що утворилась з несподіваним маршем Карла XII на Україну, разом з більшістю старшини не пішов за Мазепою. На раді, скликаній 6 падолиста 1708 р. у Глухові, ця старшина, ратуючи те, що ще можна було в тодішнім катастрофічнім становищі врятувати, вибрала Івана Іллича Скоропадського гетьманом України, як того, що користувався симпатіями царя, а одночасно був вірним тодішнім змаганням і ідеалам української старшини.

На початку гетьманування Івана Скоропадського царь Петро запевняв українців у своїм твердім намірі шанувати всі їхні права й привілеї що-до автономії краю, урочисто підтверджені в цілому ряді попередніх трактатів. Але пізніше в політиці московського царя наступив різкий перелом: він почав обмежувати владу гетьмана, обкроювати автономію краю й фізично винищувати його сили. Старий гетьман попав у дуже скрутне становище: про отверту опозицію з огляду на страшний московський терор не було що й думати. Гетьман, скільки міг,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

обороняв права свого краю, покликаючись на старі трактати, заступався особисто за своїх земляків перед царем, старався по змозі змягчити тягар режиму військової окупації, заведеного Петром на Україні через постой московських військ... Останнього удару — заснування в 1722 році т. зв. Малоросійської Колегії, яка мала контролювати гетьманське правительство, перенести старий гетьман не міг і помер літом 1722 року

Гетьман *Павло Скоропадський* в кубанськім козачім убранні.

в своїй столиці у Глухові після повороту з подорожи до Москви. Поховано гетьмана Івана Скоропадського в фундованому ним та його дружиною Настасією Марковною (з роду Марковичів) Гамаліївському манастирі в 30 верстах від Глухова.

Гетьман полишив по собі двох дочок, з котрих одна, Ірина Іванівна, що вродилася від першого шлюбу гетьмана з дочкою чернігів-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ського полкового обозного Никифора Каленикова, була замужем за бунчуковим товаришем Семеном Лизогубом[1]), а друга Уляна Іванівна за Петром Толстим, полковником Ніжинським. Цей останній шлюб гетьманівни Уляни Іванівни з сином московського вельможи, призначеним полковником на Україну, стався з волі самого царя, який бажав таким способом тісніше звязати українського гетьмана з Москвою.

Брат гетьмана Василь Іллич, безпосередній предок гетьмана Павла Скоропадського, як уже згадано, розпочав по тодішньому звичаю свою службу в Генеральній Військовій Канцелярії, що була свого роду дипломатичною і державно-юридичною школою для тодішньої заможнішої старшинської молоді. Він також їздив з дипломатичними дорученнями до Москви, займав посаду сотника в Березні Чернігівського полку (1697—1709), був полковим обозним чернігівським (начальником полкової артилерії) і нарешті зробився генеральним бунчужним (генерал-ад'ютантом гетьмана). Його син Михайло Скоропадський (прапрадід Гетьмана), належав до видатніших фігур на Гетьманщині середини XVIII віку (1697—1758) завдяки своїй високій освіті й тому впливу, яким він користувався серед козацької старшини. Між 1741—1753 роками він займав посаду ґенерального підскарбія (міністра фінансів), але покинув свій пост після однієї сутички з гетьманом Кирилом Розумовським[2]). Мемуарист того часу Яків Маркович раз-у-раз згадує на сторінках своїх »Дневних записок« Михайла Скоропадського. З цих згадок видко, що Михайло Скоропадський інтересувався літературою, був дуже начитаний, передплачував з-за кордону часописи й книжки і мав чималу бібліотеку. Поруч Гр. Андр. Полетики він мав славу найкращого українського оратора половини XVIII віку. Його вважають за автора патріотичної промови »О поправленіи состоянія Малороссіи« (надрукованої в X кн. »Кіев. Старины« 1882 року, ст. 120—125). Мих. Вас. був тричи жонатий: перший раз з княжною Юліянією Четвертинською, внучкою гетьмана Івана Самойловича, у-друге з дочкою гетьмана Апостола Парасковією Даниловною, у-третє з Мартою Степановною Ширай. Один з синів Михайла Скоропадського, Іван Михайлович, був 1762—1781 ґенеральним хорунжим при гетьмані, останнім, що займав цю посаду. Ів. М. Скоропадський був депутатом до Катеринінської Комісії 1767 року. Він був популярний серед козацтва і його хотіли мати гетьманом (див. П. Ефименко: »Одинъ изъ протестовавшихъ«, »Кіевская Старина«, 1882, кн. III, ст. 605 і 607).

З історії предків П. П. Скоропадського слід згадати тут, що його дід Іван Михайлович був губернським маршалком Полтавщини, а батько Петро Іванович спочатку служив у Кавалергардському полку і брав участь у війнах на Кавказі (за що дістав золоту зброю), а потім був

---

[1]) А. Лазаревскій. Люди Старой Малороссіи (Лизогубы). »Кіевская Старина«, 1882, кн. I-ша, ст. 121—123.

[2]) Див. »Кіевская Старина«, 1882, XI, ст. 303—307.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

повітовим маршалком Стародубського повіту[1]). Його сестра Елисавета Івановна (1830—1890), що вийшла заміж за Л. Г. Милорадовича, була відома українська патріотка й фундаторка Товариства імени Шевченка (пізніше Наукового) у Львові[2]). Дружина Петра Івановича, Марія Андрієвна Миклашевська, походила з старого українського роду на Чернігівщині. Від цього шлюбу вродився 3-го травня ст. стилю 1873 року у Вісбадені Павло Петрович Скоропадський, будучий гетьман України.

Свої дитячі роки провів Павло Скоропадський в маєтку свого батька Тростянці Прилуцького повіту на Полтавщині[3]). Тут у будинку була велика колекція пам'яток української старовини, що переходила як фамилійне добро з покоління до покоління. Тут висіли портрети гетьманів, полковників та иншої старшини, висіла стара козацька зброя, по кімнатах стояли старосвітські меблі, старовинний посуд, на полицях стояли старі книжки. В домі додержувано старосвітських українських звичаїв, шановано давні традиції. Це все мало вплив на духовий розвиток хлопця, виховуючи в ньому любов і пошану до рідної старовини й національної культури. Пізніше ця любов укріпилася близьким знайомством і приятелюванням з такими людьми, як Василь Вас. Тарновський, Петро Яковлевич Дорошенко, Василь Петр. Горленко, П. В. Новицький.

Олександра Петровна Скоропадська.

---

[1]) Ці відомости беремо головно з статті одного з найкращих знавців старої Гетьманщини і спеціяльно історії старих українських родів, покійного В. Л. Модзалевського „Hetman Pawlo Skoropadski. Eine biographische Skizze", уміщеної в 1—2 офіціяльного видання „Mitteilungen des Ukrainischen Ministeriums des Ausseren", Kiew. 16 oktober, 1918, ст. 1—6.

[2]) Див. про неї »Правда«, 1890, IV, ст. 57—58 і »Зоря«, 1894, ч. 3. ст. 70-та, а також »Хліборобська Україна,« кн. V, 1925, ст. 284—288.

[3]) Окрім Тростянця батькові П. П. Скоропадського належали, а потім перейшли у спадщину йому самому, сс, Ярошівка й Восковці в Прилуцькому повіті й сс. Полошки, Дунаєць і Кубаров у Глухівському повіті на Чернігівщині.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Звичаєм багатьох українських панів хлопця, після короткого перебування в Стародубській ґімназії, одвезено для науки до Петербургу, де його було прийнято до Пажеського Корпусу. По скінченню науки Павло Скоропадський вступив офіцером до Кавалергардського полку, де колись служив і його батько. В часі російсько-японської війни він виїхав добровільно на фронт, записавшись за-для цього в Читинський козачий полк (Забайкальського війська), і командував впродовж кампанії 5-ою сотнею цього полку. В 1905 році був призначений флігель-ад'ютантом; в 1906 р. дістав ранг полковника, а в 1910 році дістав 20-й фінляндський драгунський полк. В 1911 р. дістав лейб-гвардії Кінний полк, а в 1912 році ранг ґенерал-майора і був зачислений до імператорської свити. Командуючи лейб-гвардії Кінним полком, вступив у війну 1914 року.

11-го січня 1897 року П. П. Скоропадський одружився з Олександрою Петровною Дурново. Олександра Петровна (родилась 23 жовтня 1878 року) була дочкою ґенерал-ад'ютанта Петра Павловича Дурново й Марії Василевни, уродженої княжни Кочубеївни. Молоді роки провела на Полтавщині в маєтках батьків (матері її між иншим належали села Чутово, Скороходово, Кочубеївка, Іскровка, в Полтавському повіті), в котрих було в обох коло 20.000 десятин землі. Від шлюбу П. П. Скоропадського з Олександрою Петровною вродилися діти: Марія Павловна (родилась 12 падолиста 1898 р.), Елисавета Павловна (родилась 14 падолиста 1899 р.), Петро Павлович (родився 10 падолиста 1900 р.); Данилс Павлович (родився 31 січня 1904 р.); Павло́ Павлович (родився 29 вересня 1915 р. помер 14 серпня 1918 р.) і Олена Павловна (родилась 5 липня 1919 р.).

У світовій війні П. П. Скоропадський дуже в скорому часі дістав І. бр. І. гв. кав. дивізії. За бій під Каушеном, де була розбита німецька ландверна бриґада, дістав орден Св. Ґеоргія IV. ст. Пізніше обняв команду над 5-ою кав. див. За бій під Трисвятами дістав ранґу ґенерал-лейтенанта. Потім обняв команду над І. гв. кав. дивізією і нарешті над 34 армейським корпусом, з яким увесь час брав участь в боях. Літом 1917 року він почав за згодою вищого командування й за порозумінням з Ґенеральним Секретаріятом українізувати свій 34-й корпус: воякивеликоруси й инших национальностей вилучались і передавались до инших частин, так само й офіцери, а до корпусу, який дістав офіціяльну назву »І-го Українського Корпуса« вливались салдати й офіцери з инших корпусів. В осени корпус уявляв собою добре зорганізовану й чисто національну українську військову частину, яка виділялася своєю дисципліною й боєздатністю серед загальної маси деморалізованого й збольшевиченого війська. Коли в кінці жовтня стався в Петербурзі большевицький переворот, а з фронту посунули на Вкраїну збольшевичені військові маси, П. П. Скоропадський заняв своїм корпусом лінії залізниць Жмеринка-Козятин, Шепетівка-Козятин і Христинівка-Вап-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нярка, силою зупинив рух большевицьких корпусів на Київ, роззброїв їх і направив обеззброєні і демобілізовані ешалони на Московщину, кружним шляхом по-за Україною через станцію Калиновичі[1]). Цим було урятовано Київ і всю Наддніпрянську Україну від розгрому збольшевиченими салдатськими бандами.

П. П. Скоропадський придбав собі велику популярність в національно настроєних військових українських кругах і серед українського козацтва. На з'їзді 6 жовтня 1917 року в Чигирині його вибрано було почесним військовим отаманом Українського Вільного Козацтва. Але ця популярність викликала недовірря й підозріння серед кругів Центральної Ради й Ґенерального Секретаріяту. Боялись, що він зробиться гетьманом![2]) Ґенеральний секретаріят військових справ подбав про те, щоб розкласти аґітацією й роздратувати невидачею теплої одежи й чобіт козаків 1-го Українського Корпусу, що жили два місяці зимою в непалених ваґонах, і так довести цей корпус, який розгорнувся в 40.000-ну регулярну українську армію і був одинокою серйозною українською боєвою силою, до повного знищення.

Данило Павлович Скоропадський.

Бажаючи зберегти хоч решткн орґанізованої збройної української сили, П. П. Скоропадський зрікся в кінці 1917 року командування корпусом, щоб усунути підозріння й недоброзичливе відношення до корпусу з боку українського правительства, котре боялося його популярности й впливу[3]). Тепер він віддався виключно справі орґанізації вільного козацтва на Київщині. Одночасно велася орґанізація вільних козаків на Полтавщині при участи полковника Олександра Сахна-Устимовича. У Київі орґанізувався полк вільного козацтва під проводом Павлюка. Цей полк був набраний з селян Київського повіту. Крім того інженір Коненко орґанізував полк вільних козаків з київських робітників. Існував також полк вільних козаків з фабричних робітників у Елисаветі. У П. П. Скоропадського був план, як каже він у своїх споминах, »опертися

---

[1]) »Уривки з споминів Гетьмана Павла Скоропадського«. »Хліборобська Україна«. книга IV, Відень 1922—23, ст, 33—34.

[2]) Див. Д. Дорошенко »Мої спомини з недавнього минулого«, кн. 2. ст. 46-та.

[3]) Уривки з споминів Гетьмана Павла Скоропадського«, »Хліборобська Україна«, кн. IV, Відень, 1922—23. ст. 39.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

на співчуття союзницьких місій »і при допомозі залежних од цих місій Польського Корпусу та Чехо-Словацького Легіону кинутись з кращими українськими частинами на боротьбу з большевизмом і внутрішньою анархією та успіхом своїм потягти за собою й ліві соціялістичні елементи з їх Центральною Радою, а коли б вона все таки не пішла за нами, то створити військову диктатуру, може навіть не розвязуючи Центральної Ради, бо в самій Раді вже почався розклад революційних елементів і помічався початок протверезіння«[1]). Співчуття союзних місій мало свою вагу тому, що ці місії одинокі на Україні мали ще сякий-такий авторитет, як в очах культурних класів, офіцерства, так і серед мас.

Та цей план наштовхнувся на великі труднощі. Представники французької місії ґенерал Табуї й комендант Суанье обмежувались прихильними балачками й на ділі нічим не допомагали. Поляки не хотіли йти на лівобережну Україну, куди їм вказував місце П. П. Скоропадський, а натомість хтіли лишатись на Україні правобережній, на що знов не погоджувався останній, і взагалі вели свою окрему лінію; чехословаки зовсім ухилялися од порозуміння. Тим часом ширилися загальні розклад і анархія.

15 січня 1918 року в Київі вибухло большевицьке повстання. Тільки вільне козацтво виступило в обороні українського уряду, а всі инші військові частини, що були в Київі, або оповістили »нейтралітет«, або просто перейшли на бік большевиків. Пробувши кілька день у Київі, де йшли вуличні бої, П. П. Скоропадський покинув місто і удався пішки до Білої Церкви, щоб спробувати набрати там сил для оборони Київа. Але в Білій Церкві теж уже наступив розклад, большевицькі елементи брали гору й нічого тут зробити було неможна. Тоді П. П. Скоропадський подався до Звенигородки, осередку цілого вільно-козацького руху. Тут на чолі вільного козацтва став капитан Шинкарь, перед тим настановлений Центральною Радою командуючий військом Київської военної округи, людина енергійна, хоробра, але без широкого світогляду й без потрібного фахового знання; хоча Шинкарь і був українським націоналистом, але дуже піддався впливам лівих революційних елементів. Він нічого не міг вдіяти серед розбурханої стихії. Побачивши, що й тут не можна зібрати поки-що ніякої збройної сили, П. П. Скоропадський пустився назад в тяжку й небезпечну путь до Київа, щоб там узяти участь в боях. Після цілого ряду тяжких пригод, де життя висіло на волосочку, передягнутий, під чужим ім'ям, він добрався таки до Київа, але в Київі вже були большевики, і тут П. П. Скоропадському довелось переховуватись, аж доки не прийшли німці.

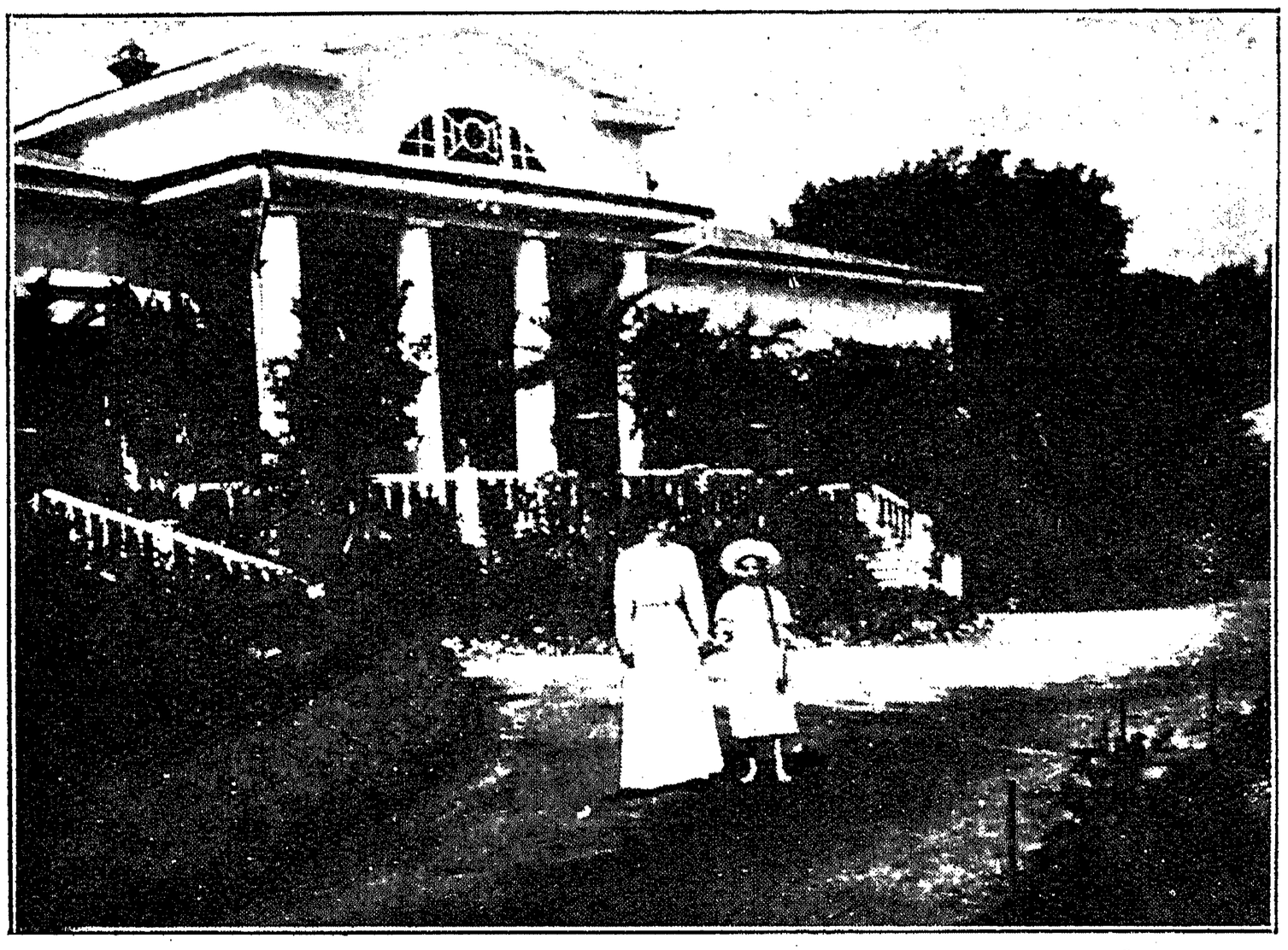
Тоді П. П. Скоропадський заходився коло заснування організації, яка в основу своєї діяльности поклала компроміс в соціяльних питаннях, демократизацію державного ладу в межах нешкідливих для державної

---

[1]) З рукописних споминів Гетьмана Павла Скоропадського.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сили, й українізацію русифікованих культурних верств українського громадянства, але шляхом повільного притягання цих верств до культурної й державної української роботи. Ця організація назвала себе »Українською Народньою Громадою«. В кінці березня в думках її провідників уже склався твердий погляд, що тільки сильна диктаторська влада в руках одної людини може вивести країну з безладдя й анархії. Найкращою формою для такої влади була стара історична форма гетьманства, а найбільше відповідним кандидатом до тої влади явився сам П. П. Скоропадський. До »Української Народньої Громади« ввійшов цілий ряд старшин, співробітників П. П. Скоропадського по І-му Українському Корпусу й по Вільному Козацтву. Одними з діяльніших членів »Громади« були М. М. Устимович, Гижицький, Пащевський, Мацько, В. В. Кочубей, М. М. Воронович, В. Ю. Любинський. В контакті з »Громадою« перебувала партія »Українських Хліборобів-Демократів«, до якої належали брати В. і С. Шемети, М. Міхновський. В. Липинський. В певному порозумінні стояла »Українська Народня Громада« і з »Союзомъ земельныхъ собственниковъ«, хоч і не погоджувалася з цим союзом в поглядах на національну справу та на земельне питання. В половині квітня (старого стилю) »Громада« ввійшла в зносини з німцями, котрі сами перші зацікавилися справою. Вони вже остаточно рішили порвати з Центральною Радою й шукали виходу з становища, яке могло б утворитися після того розриву.

Тростянець Прилуцького пов. на Полтавщині. — Родинний маєток Скоропадських.

Німецьки власти спочатку робили спроби порозумітися з урядом Ц. Ради, вплинути на його представленнями й протестами. 2. квітня посол Мум заявив міністру-президенту Голубовичу протест проти »так-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тики гальмування в справі збору продуктів і браку всякої практичної роботи правительства«. 13 квітня він вислав листа до Голубовича в справі »невиносимого становища в краю, недостачи адміністраційного апарату, самовільного й недопустимого поводження комітетів«. Мум грозив, що німці примушені будуть ужити своїх власних заходів, як що правительство на далі нічого не робитиме для заспокоєння краю.

Певна річ, що правительство Голубовича, якби й хотіло, не могло нічого зробити, бо воно було звязане своєю повною залежністю від Ц. Ради. Сам Голубович нарікав на цю залежність і в розмові з представниками німецької влади в половині квітня якось висловився, що »давно б пора післати цю Раду до чорта« (»Es ist höchste Zeit, die Rada zum Teufel zu jagen« — як передає його слова німецький Bericht). Більшменш в тім самім дусі висловлювались М. Любинський, ґен. Греков та инші представники урядових сфер. Центральна ж Рада на всі закиди й протести, що сипались з усіх боків проти її політики, готовилась одповісти скликанням Українських Установчих Зборів, надіючись знайти в них опору й апробацію для своєї політики.

24 квітня (н. ст.) у начальника штаба німецьких військ на Україні ґенерала Гренера відбулася нарада, в якій узяли участь німецький посол на Україні барон Мум, австрійський посол ґраф Форґач, німецький військовий аташе полковник Штольценберґ, австрійський військовий аташе майор Флейшман і урядовець австрійського посольства Принцінґ. Ця нарада, як доносив Принцінґ, прийшла до згоди по таким пунктам, відносно яких мала запитати інструкцій від своїх урядів:

»Спільна праця з теперішнім урядом при його тенденціях неможлива. Утворення ґенерал-губернаторств в сучасний момент незручне. Треба вдержати скільки можна довше українське правительство. Але воно мусить залежати в своїй діяльності від німецького й австро-угорського вищого командування і не повинно перешкоджати необхідним політичним та військовим зарядженням. Насильне усунення правительства при всіх обставинах треба уникати, бо це в першій лінії серйозно загрозило б нашим господарським умовам«.

За для переведення цієї програми було ухвалено звернутися до українського правительства з такими рішучими домаганнями:

1. »Як довго австро-угорські й німецькі війська перебувають на Україні, ніяка українська армія не може формуватися. Можна тримати лиш виключно поліційні відділи за порозумінням з обома командуваннями.

2. Для всіх учинків і злочинів супроти союзних військ установляються німецькі й австро-угорські полеві суди. Українська юстиція має бути забезпечена проти терору політичних організацій.

3. З усіх державних установ мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та инші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земськими органами.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

4. Як що на Україні нема військових судових законів, то вони мають бути замінені відповідними законами Центральних держав.

5. Всі розпорядження, які гальмують торговлю харчовими й сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини й Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торговля під спільним контролем союзників і українського правительства, а всі заборони вивоза й залізнодорожний контроль мають бути скасовані. Має бути установлений один спільний контроль на границі.

6. Аграрне питання має бути розвязане через відновлення приватної власности й виплату селянами за розділену між ними землю. В інтересах здатности сільского господарства до експорту, великі земельні господарства мають бути збережені до певних, зазначених в законі меж.

7. Фінанси й валютове питання мають регулюватись на далі на основі взаємного порозуміння.

Modus procedendi для переведення зазначеної програми буде такий, що посол Мум має доручення після докінчення торговельного договору зажадати від правительства, щоб була взята назад резолюція Ради проти наказу фельдмаршала Айхгорна.

Пан посол має на увазі зробити цей крок ще сьогодня і сподівається, що цим перш за все буде можна досягти усунення особливо неприємних для нас міністра земельних справ (М. Ковалевського) і управителя закордонних справ Любинського. Дальші кроки мають робитися в залежності від успіху демаршу німецького посла [1])«.

Але демарші посла Мума, коли вони й були зроблені (в наших джерелах про це даних нема), успіху не мали. Тоді німецьке командування рішило піддержати плани П. П. Скоропадського про заведення гетьманства. 24 квітня ст. стилю відбулося вперше побачення П. П. Скоропадського з ген. Гренером, який фактично керував усією військовою справою німців на Україні. На цім побаченні було установлено умови, на яких німці погоджувалися піддержати новий майбутній уряд.

Умови ці зводилися до таких пунктів:

1. Визнання Берестейської умови.

2. Роспуск Центральної Ради. Установчі Збори не будуть скликані. Нові вибори до законодавчих інституцій будуть призначені тільки після повного заспокоєння краю. Строк скликання законодавчої палати має бути установлений за порозумінням з вищим німецьким командуванням на Україні.

4. Всі вчинки проти союзних військ каратимуться їхнім полевим судом. Український суд буде захищений від самовільного втручання яких би то ні було політичних організацій.

5. Всі непевні елементи мають бути усунуті з державного правління. Всі земельні та инші комітети касуються й заміняються звичайними державними й місцевими установами.

6. Доки не вироблено на Україні закону про відбування населенням військових повинностей, мають силу відповідні закони центральних держав.

---

[1]) Телеграма Принцінга № 244 від 25 квітня (н. ст.) 1918.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

7. Дозволяється вільна торговля і всі перешкоди, які роблено що до виконання Берестейського договору, будуть усунуті.

8. Земельне питання має бути вирішене через відновлення права власности й виплати селянами грошей за землю, надану їм при земельному розділі. Зберігаються в інтересах продуктивности сільського господарства більші земельні господарства в межах, установлених законами в кожному окремому випадкові.

9. Військова поміч Україні буде оплачена. Обсяг і спосіб оплати будуть обмірковані й вирішені окремо.

Ген. Гренер підкреслив при переговорах, що німці не хочуть мішатися до внутрішніх українських справ і що П. П. Скоропадський може рахувати на їхню допомогу по відбудові порядку і на піддержку тільки після того, як він своїми засобами захопить владу, до того ж моменту німецьке військо буде тримати нейтралітет, але значних вуличних розрухів не допустить.[1])

Правительство Ц. Ради передчувало, що над його головою збіраютгся хмари, але не спромоглося ні на які серйозні заходи, щоб себе оборонити. Вже з самого початку квітня по Київу ходили чутки, що готується якийсь переворот, усі про те знали й говорили. Правительство спромоглось тільки на якусь чудну й загадкову авантюру з арештом і таємним вивезенням з Київа до Харькова Київського банкіра Ю. Доброго, котрий належав до фінансової комісії, яка вела переговори з німцями про торговельний договір. Як каже історик української революції й сам учасник тодішнього ес-ерівського правительства П. Христюк, »малося на увазі арештувати цілком одкрито одночасно кількох визначних контр-революціонерів. Одначе міністр внутрішніх справ М. Ткаченко з невідомої причини арештував тільки Доброго і то незвичайним способом (таємного арешту під фірмою якоїсь приватної орґанізації), чим надав справі арешту авантюристичного характеру, поставивши ціле правительство і особливо голову Ради міністра Голубовича в ненатуральне становище«[2]).

Арешт Доброго дуже наполохав німців і вони надали цій афері якогось надзвичайного значіння. Серед них ходили чутки, ніби якась орґанізація під назвою »Комітет порятунку України« задумує вирізати в одну ніч усіх німецьких офіцерів у Київі і т. п. страхи. Зпочатку німецькі власті звернулися до Голубовича, але він нічого не міг вдіяти, Тоді німці узялись за свої засоби. 25-го квітня фельмаршал Айхгорн опублікував свій наказ про заведення німецьких полевих судів на Україні[3]) а німецька влада розпочала в справі арешту Доброго слідство

---

[1]) Спомини Гетьмана П. Скоропадського, ст. 52.

[2]) П. Христюк, Українська Революція, т. II, Відень, 1921, ст. 166-та.

[3]) Текст цього наказу, виданий в формі оповіщення, такий:

»Безодповідальні особи й союзи намагаються тероризувати населення. Проти всякого закону й права вони роблять арешти, щоб залякати тих, хто в інтересах рід-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сама. В ніч з 26 на 27 квітня німецькі війська обеззброїли першу українську дивізію т. зв. синєжупанників, зложену з бувших полонених українців у Німеччині, яка перебувала в Київі.

Всі ці події викликали в кругах Центральної Ради зрозуміле обурення й хвилювання. 27 квітня відбулося засідання Малої Ради. На цьому засіданні було одноголосно ухвалено розглянути одночасно з проєктом конституції України також проєкт законів про жидівські й російські установчі збори на Україні. Потому зроблено інтерпеляцію в справі роззброєння німцями дивізії синєжупанників. На цю інтерпеляцію відповів військовий міністр Жуковський, що Військове Міністерство само вже видало наказ про розформування як цієї дивізії, так і тої 2-ої дивізії, що перебувала в Ковелі в дорозі на Україну, і що в справі до розформування було вже зроблено умову з німцями, але німецька влада несподівано вночі роззброїла 1-шу дивізію в Київі, а на запитання ним, міністром, військового німецького аташе полковника Штольного краю й новоутвореної державі готові працювати спільно з Німеччиною. Де тільки перебувають німецькі війська, я там не допускатиму жадних беззаконних вчинків. Тому я наказую вжити особливих заходів для охорони міста Київа, щоб негайно віддавали до суду всіх, хто робить протизаконні вчинки. Я наказую:

П. Я. Дорошенко і гетьман *П. Скоропаськийд.*

1) Всі вчинки проти громадського порядку, всі карні злочинства проти німецьких та союзних військ, як і проти всіх осіб, що до них належать, підлягають виключно особливому німецькому полевому суду.

2) Всяке порушення публічного спокою, особливо вуличними збіговищами, — забороняється.

3) Забороняється також усяке намагання порушити спокій, або публічну безпечність усною аґітацією, в пресі або якими иншими способами. Часописи, винуваті в таких вчинках, будуть негайно закриті.

4) Українські судові установи продовжують свою діяльність, наскільки карні вчинки не підлягають карі по ст. 1-й.

Ця постанова вступає в силу негайно по оголошенні її. Оголошення робиться через розліплення цього наказу.

Виконання цього наказу доручено штабу 27-го армейського корпусу.

Київ, 25 квітня 1918 року.

Головнокомандуючий німецькими військами на Україні
ґенерал-фельдмаршал фон-АЙХГОРН.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ценберґа, цей відповів, що таке нагле роззброєння — непорозуміння і що воно сталося головним чином для того, щоб запобігти пошкодженню військового майна, яке має дивізія.

Потому виступив премієр Голубович з просторим поясненням подій, спеціяльно — наказу Айхгорна про полеві суди. Він назвав поводження німецьких властей »повною незорієнтованістю й неуміннням розібратися в наших справах, а може навіть і небажанням«, подав до відома Раді, що 24 і 25 квітня відбулися в Берлінському рейхстагу дебати в справі наказу Айхгорна, проти якого виступили з різкою критикою посли Ерцберґер, Ференбах, Шайдеман, Носке, Ледебур та инші, і пропонував звернутися до німецького правительства з нотою, в якій зажадати відкликання Айхгорна та инших вищих німецьких представників з України.

На другий день 28. квітня в Раді почалися дебати над заявою Голубовича. Цілий ряд ораторів — М. Порш, Б. Мартос, Н. Зарубін, В. Винниченко, Гольдельман, Одинець, Рафес — виступив з дуже різкою критикою поводження німецьких властей на Україні. Саме в розпалі дебатів, коли тільки скінчив свою промову Рафес і голова зборів М. Грушевський ще не встиг дати голосу дальшому промовцеві, як в залі засідань появились озброєні німецькі салдати, і командуючий ними офіцер скомандував по московськи: »іменем німецького правительства наказую вам усім підняти руки вгору!« Всі мусили скоритися і піднесли руки, крім голови зборів М. Грушевського, який лишився сидіти за своїм столом. Тоді офіцер зажадав, щоб йому вказали Ткаченка (міністра вн. справ), Любинського (управляючого міністерством закордонних справ), Жуковського (мін. військ. справ), Ковалевського (мін. земельних справ) і Гаєвського (директора адміністративного департамента м-ва вн. справ). З усіх названих осіб в залі були присутні лиш Любинський та Гаєвський, які назвали себе і підійшли до офіцера. Їх зараз же було заарештовано й виведено з зали. Потім зроблено ревізію у всіх присутніх, чи нема в кого зброї, й випущено всіх на волю. Все це було зроблено лиш на те, щоб заарештувати кілька людей.[1]) Пізніше було заарештовано таки Жуковського, начальника міської міліції П. Богацького й дружину М. Ткаченка, письменницю Н. Романович-Ткаченко; сам Ткаченко встиг заховатись і потім переховувався аж до кінця року в родині одного відомого українського діяча у Харькові. Любинського і пані Ткаченко було скоро увільнено. Але це все ще не було »розгоном« Центральної Ради.

Вона зібралася знову на другий день 29. квітня, відбула засідання фракцій, потім закрите засідання, де давав пояснення Голубович, і нарешті відкрите засідання Ради. На цьому засіданні М. Грушевський за-

[1]) Поводження німецького офіцера в Ц. Раді було осуджене, як побачимо далі, самою німецькою вищою владою, котра заявила потім, устами віцеканцлера Шаєра, що ці арешти не стояли ні в якому звязку з державним українським переворотом 29-го квітня, котрий привів до зміни правительства Ц. Ради правительством Гетьмана.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

явив, що він запротестував перед німецькими властями проти нечуваного поводження німецького війська в Центральній Раді, трусів і арештів членів Ради та забрання паперів, що де-які папери вже повернуто назад, але він не знає, чи всі вони є. Після заяви Грушевського, вислуханої мовчки, Мала Рада ухвалила проєкт основного закону (конституції) Української Народньої Республіки, ухвалила зміну земельного закону, по якому приватна власність до 30 десятин не повинна була підлягати вивласненню, і нарешті вибрала проф. М. Грушевського президентом Української Народньої Республіки.

Але це було останнє засідання Центральної Ради: більше вона вже не збіралась, бо того самого дня 29. квітня було проголошено гетьманом П. П. Скоропадського і в ніч з 29. на 30. були захоплені переворотцями всі важніші державні інституції. Стався державний переворот і замість Української Народньої Республіки була проголошена Українська Держава з Гетьманом на чолі. Переворот був підготовлений членами »Української Народньої Громади« і пристосований до хліборобського конґресу, зкликаного з ініціятиви ґрупи членів »Союза земельних власників«.

— — — — — —

29. квітня в Київі відбувся цей хліборобський конгрес. На нього прибули 6432 уповноважених представники від 8 українських губерній: Київської, Полтавської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Херсонської, Катеринославської й Харьківської. Учасників з'їзду (разом з деле-ґатами) було коло 8000. Для такої маси людей трудно було знайти у Київі відповідне помешкання і тому рішили зібратися в цирку на Миколаєвській вулиці; але й тут всі не могли уміститися у головній залі й багато людей товпилось на коридорах і навіть на вулиці перед будинком.

Збори відкрив в 11 годин ранку голова ініціятивної групи, селянин Кременчуцького повіту на Полтавщині Микола Гаврилович Коваленко. Він привітав зібраних, зазначивши, що йому припала велика честь відкрити таке важне в історії України зібрання і висловив надію, що цей конґрес стане угольним каменем для нового будинку, початком творчої діяльности народа й зміцненням його державности. Він предложив вибрати на голову зборів представника від Київщини Михайла Михайловича Вороновича. Збори одноголосно пристали на це. Далі нововибраний голова предложив вибрати до президії по два представника від кожної ґубернії. Таким способом були вибрані:

від Київщини: Пилип Варфоломієвич Петровський і Михайло Михайлович Воронович;

від Волині: Степан Анектович Гуляницький і Володимир Максимович Каспрук;

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

від Подолії: Іван Іванович Базарський і Іван Хведорович Бордюшевич;
від Полтавщини: Андрій Юрієвич Ракович і Микола Григорович Левченко;
від Херсонщини: Людвиг Готлібович Люц і Григорій Михайлович Сидоренко;
від Чернігівщини: Микола Васильович Висоцький і Іван Михайлович Харченко;
від Катеринославщини: Ераст Константинович Бродський;
від Харьківщини: Олександер Дмитрович Голицин і Василь Митрофанович Сас-Тисовський.

На товаришів голови були вибрані: Андрій Юрієвич Ракович, Людвиг Ґотлібович Люц і Микола Гаврилович Коваленко, на секретарів: Іван Викторович Дусан, Венедикт Рафаїлович Всеводський і Степан Анектович Гуляницький; до комісії для погодження в промовах, щоб по змозі використати час для ділового характеру зборів, вибрано: М. М. Ханенка, П. М. Александрова і А. А. Зноско-Боровського.

Порядок дня був принятий такий:

1. привітання конгресові;
2. доклад Юлія Ол. Кістяковського про земський закон;
3. доклад І. В. Дусана про українські установчі збори;
4. доклади з місць про становище;
5. вироблення загальної резолюції.

Першим вітав конгрес від імени Союза земельних власників І. Дусан, котрий заявив, що сюди зібрались селяне, щоб заявити волю мілійонів, які їх вислали. Другим вітав конгрес Л. Райхерт, представник херсонського земського кооперативного Банку, який існує вже 52 роки й об'єднує 40.000 членів, котрі володіють в загальній сумі 3.000.000 десятин землі, з них 2.400.000 селянські. Ця інституція, казав промовець, тепер зруйнована. Він закінчив свою промову словами: доволі вже соціялістичних експериментів! Соціялісти довели край до зубожіння. Для них не повинно бути більше місця ні в правительстві, ні в адміністрації. Потрібна реформа, але на розумній основі, з збереженням принціпа приватної власности.

Докладчик Юлій Ол. Кістяковський з цифрами і діаграмами в руках доводив, що за останні десятиліття XIX-го й протягом початку XX-го століття земельна власність селян зростала коштом власности дворянства, купецтва та инших класів.

Далі йде доклад І. Дусана на тему »Українські Установчі Збори«. Всі зібрані хочуть висловитись про становище на місцях і тисячі голосів зливаються в одній думці: Раду скинути, земельні комітети розігнати, всі її закони кинути в грубку, грабіжників покарати суворими карами, инших винуватців віддати під суд; Рада не хоче йти до нас, то ми сами до неї підемо; ні край, ні селянство не хочуть мати над

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

собою опіки... Голова зборів довго дзвонить і закликає до порядку, просить заспокоїтись і дати змогу висловитись иншим промовцям.

Бере слово М. Коваленко. Він каже, що селяне не признають міністрів Ради і не будуть признавати, що це ніякі міністри, хоч і сидять на міністерських стільцях й називають себе міністрами: у народу вони не мають ніякого авторитету... Треба, щоб вони ішли собі геть!

Далі промовляди: Л—ко, С—ко (з Херсонщини), М—ч (Золотоноша), Ш—т (Полтавщина), Г—ч (Полтавщина), Тр. З—кий (Київщина), М—ць (Чернігівщина), Н—ко (Поділля), К—а (Херсонщина), Т. Н—ка (Херсонщина), Ф—ко (Ніжин), П—ко (Чернігівщина), Ш—ко (Полтавщина), Я—кий (Київщина), С—в (Харківщина), К—н (Курщина), Мик. К—ко (Полтавщина) пропонує вшанувати пам'ять людини, що створила хліборобський рух і заплатила за це своїм життям, — Михайла Івановича Коваленка.[1]) Все зібрання встає і співає »Вічну пам'ять«... В усіх промовах бренить один мотив: незадоволення політикою Центральної Ради, що довела край до безладдя й господарської руїни. Микола Коваленко, продовжуючи свою промову: »ми всі, каже він, сходимось на однім бажанні: утворити сильну владу, тепер же треба вирішити, що то має бути за влада?«

Делегат від Полтавщини Юрченко каже, що ця влада повинна мати характер диктатури. Ту саму думку розвиває й делегат з Київщини Петровський і делегат з Чернігівщини Харченко. На це з зали полетіли вигуки: »браво!», »ура«, »Гетьмана! Гетьмана!« В той саме час в одній з лож появився П. П. Скоропадський з своїми осаулами. Тоді голова зборів закликав збори заспокоїтися й предложив вибрати на Гетьмана всієї України Павла Скоропадського. У відповідь зала задріжала від вигуків: »Хай живе Гетьман!« Всі підвелись з своїх місць і кілька хвилин лунали овацийні вигуки. Гетьман Скоропадський покинув ложу, вийшов на естраду. Овації ще збільшилися. Голова зборів ледве вгамував присутніх, щоб дати слово Гетьманові. Коли все заспокоїлося, Гетьман звернувся до присутніх з словами: »Панове! Я дякую вам за те, що ви довірили мені власть. Не за для власної користи беру на себе тягар тимчасової влади. Ви самі знаєте, що всюди шириться анархія і що тільки тверда влада може завести лад. На вас, хлібороби, і на статечних кругах населення буду спіратися і молю Бога, щоб дав нам сили й твердости врятувати Україну«.

Слова Гетьмана були покриті вигуками: »Многая літа«! »хай живе Ясновельможний Гетьман!« Микола Коваленко гукає: »Всю владу передаємо до рук нашого батька — Гетьмана Павла Скоропадського!« Гетьмана підхоплюють на руки і обносять навкруги зали.

---

[1]) Михайло Іванович Коваленко, поміщик Костянтиноградського повіту на Полтавщині, гласний Полт. губ. земства, член Державної Думи. В 1917 році відразу став на грунт самостійности України (Див В. Андрієвський: »З минулого. 1917 рік на Полтавщині.« Берлін, 1921, ст. 61-ша).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Голова зборів прохає зібраних залишитися в залі, щоб закінчити офіціяльну частину конгресу. Він читає вироблену спеціяльною комісією з представників від кожної губернії резолюцію, яка приймається одноголосно. Голова зборів заявляє, що »резолюція прийнята і буде доложена дійсному Господарю Землі Української Ясновельможному Панові Гетьманові«. Потому просить усіх зібратись у 4 години на Софійській площі для молебна. На закінчення пропонує подякувати від імени конгреса його ініціятора Миколу Коваленка. Коваленка підіймають на руки й виносять аж на вулицю. В 3 год. 30. хв. конгрес закінчився.

На Софійському майдані було відправлено урочистий молебен. Спочатку в самому соборі св. Софії єпископ Никодим поблагословив і помазав Гетьмана, а потім усі процесією вийшли на площу. Тут єпископ Никодим після молебна сказав відповідне слово. Хор співав »Многая літа Гетьману всієї України«.

Так відбулося проголошення Гетьмана Павла Скоропадського, одно з імпозантніших в цілій нашій історії, як що пригадати обставини, при яких і при якому числі учасників відбулися вибори, наприклад, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Скоропадського, Пилипа Орлика, Данила Апостола, Кирила Розумовського: всі вони були вибрані так само в присутності на Україні чужої сили — татарської, московської, шведської, але ці сили були значно менше нейтральні і більше впливали на вибір, ніж тепер німці, та й сами вибори відбулись при далеко меншому числі участників, ніж вибори Павла Скоропадського. Ці вибори відбулися при надзвичайній однодушности й ентузіязму.

Учасники перевороту думали поставити питання про вибір гетьмана на другий день з'їзду, 30-го квітня, але коли настрій з'їзду цілком ясно вималювався після перших же промов, рішено було не дожидати другого дня, а перевести вибір чи проголошення Гетьмана зараз же. П. П. Скоропадський поїхав на з'їзд, а членам військової орґанізації, що підготовляла переворот, було наказано приступити до захоплення державних інституцій. Військових, які робили переворот, було кілька сот людей. Керував ними генерал В. Дашкевич-Горбацький. Центральна Рада засідала ще, коли на Софійській площі служили молебен. Коли до будинку, де засідала Рада, наблизився військовий відділ гетьманців, галицькі січові стрільці спробували боронитись. В сутичці було вбито трьох гетьманських офіцерів, — це були одинокі жертви перевороту. Члени Ц. Ради, почувши про переворот, самі розбіглися. Кінний відділ охорони Ц. Ради під проводом полковника Аркаса перейшов на бік Гетьмана; уже у 8 год. до Гетьмана явився начальник січових стрільців Коновалець і заявив, що сам він готовий служити Гетьманові, але мусить ще переговорити з своїми. Січові стрільці довго вагались і були на другий день роззброєні й розпущені. Біля другої години ночи з 29. на 30. все було скінчено. Військові гетьманські відділи захопили Військове Міністерство, Мін. Внутрішніх справ, Державний Банк. Виконуючий обов'язки

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

військового міністра генерал Греков кудись зник, а начальник Генерального Штаба полковник Сливинський перейшов на бік Гетьмана.

Населення Київа зустріло переворот зовсім спокійно. Так само спокійно прийняла вістку про київські події й вся Україна. Зараз же до Гетьмана почали являтись делегації й депутації від ріжних кругів громадянства з цілого краю, щоб скласти привіт і висловити побажання. Виявилось, що ніхто й не спробував ставати в обороні поваленого уряду. Голова Ц. Ради проф. М. Грушевський оселився на дачі під Київом і зажив собі спокійно; його ніхто не думав чіпати.[1])

Одночасно з всеукраїнським конгресом земельних власників мав відбутися у Київі з'їзд делегатів хліборобських організацій, скликаний Українською Демократично-хліборобською партією. На 28. квітня з'їхались до Київа делегати з цілої України, маючи на думці побувати як на з'їзді партії хліборобів-демократів, так і на конгресі земельних власників. Але в перший день вияснилося, що між »Демократично-хліборобською Партією« і »Союзом земельних власників« нема згоди по двом важливим питанням: »Союз« не хотів прийняти принціп примусового викупу великопанських земель, задовольняючись лиш проголошенням непорушности принципу приватної власности на землю, і хотів скинути Центральну Раду, замінивши її сильною владою в одній особі; »Хлібороби-демократи« вважали потрібним проголошення принципу примусового викупу великих земельних маєтків, а з Центральною Радою думали знайти якийсь компроміс.[2]) У хліборобів-демократів переважав національний український настрій, у діячів союза переважало бажання забезпечити перш за все соціяльні інтереси хліборобського класу, хоч ті і другі стояли на принципі української державности.

28-го квітня відбулося в Київському 2-му городському театрі підготовче зібрання демократично-хліборобської партії, на якому було вирішено: боронити право приватної власности на землю, але домагатись також наділення біднішого селянства землею за викупом великопанських маєтків; шукати якогось компромісу з Центральною Радою.

29-го квітня німецька військова влада на підставі наказу фельдмаршала Айхгорна від 25 квітня не дозволила загальних зборів партії. Чимало членів партії в цей день брало участь у конгресі, на якому вибрано Гетьмана. А вже на другий день, 30-го, з дозволу нової української влади, з'їзд партії міг відбутися. Обміркувавши події попереднього

---

[1]] В ночі з 29. на 30. квітня відбувся на М. Грушевського якийсь таємничий замах: якийсь Михайло Гриник, родом з Сяніччини, абсольвент лісової академії у Відні, одягнутий в уніформу січового стрільця, йдучи поруч з фаетоном, на якому їхав Грушевський, хотів його ніби-то заколоти багнетом, але тільки подряпав йому руку. Злочинець був арештований і по дорозі до тюрми застрелений конвоєм, що його провадив.

[2]) С. Шемет, До історії Української Демократично-хліборобської партії. »Хліборобська Україна,« книга I, 1920, ст. 70.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дня, з'їзд з огляду на те, що вічні революції тільки розхитують державні організми, постановив не виступати проти нової влади, вияснити погляди Гетьмана на найважніші державні справи і тоді вже вирішити про відносини партії до нової влади. Для того було зложено заяву, яку від імени з'їзду повезли до Гетьмана козак з Лубенського повіту Марченко і поміщик Лохвицького повіту полковник Гоголь-Яновський. В цій заяві члени з'їзду казали, що вони вважають потрібним, щоб нова влада держалась таких засад і такої політичної лінії:

1. Метою нової влади є незалежна, вільна, народня Українська Держава.

2. Після того, як настане спокій, має бути скликана Українська Державна Рада, і виборчий закон не позбавить виборчих прав широкі верстви селянства й взагалі громадянства і не буде вужчим, як є зараз в германській державі при виборах до парламенту.

3. Після скликання Державної Ради нічого не буде робитися без її згоди.

4. Тимчасові розпорядження української влади в земельній справі будуть тільки такі, які не перешкодять Державній Раді провести широку земельну реформу, направлену до того, щоб великі земельні маєтки були на законній підставі подроблені між селянами.

5. До скликання Державної Ради не буде дозволена спекуляція землею і не буде дозволено купувати землю нікому, опріч українських селян.

6. В українському уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давною працею своєю показав вірність українській національно-державній ідеї і своє розуміння потреб селян та робітників. В ньому не може бути місця для людей, які тягнуть до Росії або до Польщі.

На цю заяву Гетьман відповів через генерального писаря Ів. Полтавця й осавула полковника Гн. Зеленевського, котрі переказали з'їздові оці слова Гетьмана, записані з його уста: »Вірні сини України, дорогі брати мої, коли в такий момент я взяв владу до своїх рук, то це за-для того, щоб збудувати Україну, до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю Вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана зараз після того, як настане спокій на Україні. Прошу і приказ даю Вам допомогти мені як найшвидче завести добрий законний порядок на Україні. Думки, висловлені в заяві Вашій, взагалі і мої думки. Буду дбати об тім, аби по змозі сил і обставин задовольнити Ваші бажання дорогих серцю моєму селян-хліборобів. Кличу вас усіх, не жаліючи сил і здоровля, до енергійної праці по відбудованню незалежної Української Держави, ладу і спокою на Україні. Амінь.«

Гетьман Павло Скоропадський.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Збори прийняли відповідь Гетьмана з задоволенням, вітаючи її вигуками »слава!« З'їзд прийняв іще такі постанови:

1. щоб негайно було повернуто хазяїнам пограбоване у них майно;

2. щоб були розпущені комітети і перевибрані земства;

3. щоб було скасовано вибори до Українських Установчих Зборів;

4. щоб негайно було видано закон про підданство і про присягу на вірність Українській Державі.

Як зауважує учасник з'їзду і один з головних організаторів партії хліборобів-демократів С. Шемет, »партія хліборобів-демократів хотіла компромісу з лівими ґрупами і Центральною Радою і в утворенні гетьманського уряду участи не приймала, але цей шлях компромісу був вибраний під впливом хліборобської інтелігенції, котра не могла зважитись на революційний крок проти цілого так званого свідомого українського громадянства, заанґажованого тоді в державне будівництво Центральної Ради. В дійсності ціла хліборобська маса, навіть та, що належала до організації хліборобів-демократів, з задоволенням зустріла розгон Центральної Ради і ліквідацію її міністерств і прихильно поставилась до нової гетьманської влади... Провінціяльні відділи партії також однодушно вітали гетьманську владу»[1]).

[1]) С. Шемет, ibid. ст. 72.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

III.

Вражіння від перевороту. Партійні з'їзди і їх резолюції. Відгуки за кордоном. Справа участи українських соціялістів в правительстві Гетьмана.

Переворот відбувся дуже швидко і майже без кровопролиття; жертвою впали тільки троє людей — члени гетьманської офіцерської організації. Ніхто не спробував боронити старе правительство. Тільки січові стрільці-галичане заявили були охоту битись за Центральну Раду, але, як уже згадано, вже в самий день перевороту їх начальник, полковник Коновалець, явився до Гетьмана для переговорів. Певна річ, що немалу ролю в тому, що правительство Центральної Ради було так легко усунуто, без усякої сливе боротьби, відіграв страх перед німцями, хоч вони фактично і не втручались в діло. Не було ніяких спроб активних виступів і на провінції. Діло обмежилось протестами і неприхильними до нової влади резолюціями ріжних партійних зборів та з'їздів. Протестували і де-які організації, як наприклад, »Головна Рада Всеукраїнської почтово-телеґрафної Спілки«, яка заслала свій протест до німців, заявляючи, що вона протестує проти піддержки »правительства Скоропадського, яке спірається на незначні, чисто російські ґрупи, котрі ставляться вороже до самої думки про самостійність України«. Громада села Гавриловки на Катеринославщині заслала до німецького посла у Київі, барона Мума, телеґраму, в якій протестувала проти »мілітарної піддержки німцями нашої буржуазії« і домагалася повернення влади Центральної Ради.

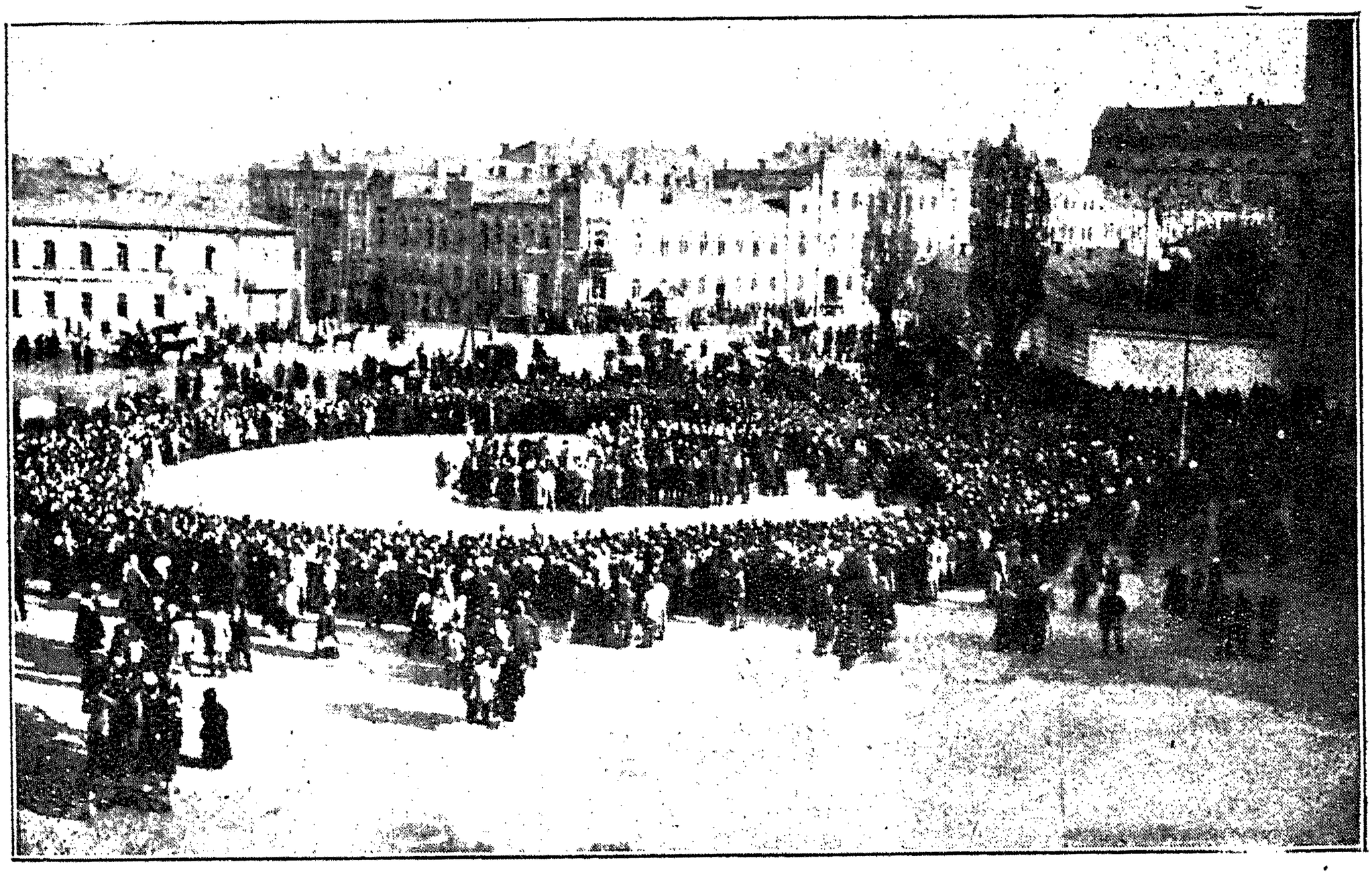
На протязі перших двох тижнів травня відбувся у Київі цілий ряд з'їздів — леґальних і нелеґальних, і на цих з'їздах з'ясувалося відношення до нового правительства з боку ріжних громадських груп і політичних партій на Україні. Ліві партії — українські й російські соціял-революціонери й соціял-демократи заняли безумовно вороже становище і проголосили боротьбу з гетьманським урядом. »Всеукраїнський Селянський З'їзд«, скликаний »Селянською Спілкою«, себ-то ес-ерами, на 8. травня у Київі, був заборонений українським правительством, але частина його учасників зібралась нелегально в околицях Київа і винесла резолюції, в котрих заявлялося, що »селянство не признає обраного поміщиками гетьмана« і ставився заклик до селян організуватись по повітах в боєві дружини та підготовлятися до виступу.

В подібному ж дусі висловився і робітничий з'їзд, що так само нелегально відбувся у Київі 12. травня. В ньому взяли участь всі со-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ціялістичні партії, які існували під той час на Україні, в тім числі і російські большевики. В своїй резолюції з'їзд постановив, як конкретні цілі боротьби, — відновлення республіканської влади, скликання установчих зборів, передачу землі селянам без викупу, привернення усіх вольностей, проголошених в III та IV Універсалах Ц. Ради, і національно-персональної автономії для меншостей.

Такі ж постанови виніс і 5-ий з'їзд Української Соціял-демократичної Партії, що відбувся у Київі в середині травня. Партійний з'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів, відбутий нелегально 13—16 травня у Київі, закінчився розколом партії на дві цілком окремі частини, що стали існувати, як самостійні партії: ліву й праву. Ліві ес-

Молебен на Софійській площі після проголошення Гетьманства.

ери стали на зовсім большевицький ґрунт і своєю метою поставили викликання соціяльної революції на Україні. Праві ж ес-ери ставили своїм завданням просто повернення того стану, який був перед гетьманським переворотом і готові були йти навіть на певні компроміси.

Сливе одночасно відбулися в Київі два з'їзди партій, котрі репрезентували собою українську ліберальну буржуазію й інтелігенцію двох напрямків: один се були ліберали, які стояли на ґрунті державної єдности Росії і в національній справі задовольнялися широкою свободою для українського культурно-національного руху; се були так звані кадети, більша частина котрих на Україні складалася з самих українців; решта були росіяне й жиди; поміж українцями-кадетами о було чмалий

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

таких, що відогравали дуже помітну ролю в українському житті й належали перед революцією до таких організацій, як »Товариство Українських Поступовців«, »Стара Громада«, та инш. Такі булі, наприклад, М. Василенко, бар. Ф. Штейнгель, В. Науменко, В. Уляницький, та инші. Другий напрямок був чисто національний, український. Се була організація »Товариства Українських Поступовців«, що з початком революції перетворилася в партію українських соціялістів-федералістів. Соціялістами вони назвали себе, віддавши дань часу, а федералістами тому, що тоді автономія України в перебудованій на федеративних основах Росії уважалася за maximum українських політичних домаганнів. Так під назвою, що зовсім не відповідала напрямку згуртованих в партії людей, існувала ця партія за весь час української державности, виступаючи проти соціялістів і обороняючи самостійність України проти принципу федерації. Ця партія, звана в скороченню ес-ефами, складалася, можна сказати, з »старої гвардії« українського національного руху; до неї належали видніші українські письменники, журналісти й громадські діячі. Потому, як від неї одійшов проф. Грушевський (на самому початку революції), котрий пристав до ес-ерів, лідером партії зробився відомий український письменник Сергій Ол. Єфремов. Ес-ефи залишилися партією чисто інтелігентською; за неї стояли лиш дуже нечисленні гуртки інтелігенції по більших містах. Соціялістична більшість Ц. Ради ставилася до ес-ефів неприхильно, але не могла обійтися без їхніх послуг при заміщенні міністерських і взагалі відповідальних ділових посад, на які в українських соціялістів не було придатних людей.

Кадетський з'їзд відбувся при участі делегатів з цілої майже України: Київщини, Поділля, Херсонщини, Катеринославщини, Харьківщини, Полтавщини й Чернігівщини. У з'їзді взяли участь і троє міністрів-кадетів з новозформованого українського правительства. На з'їзді виявилось, що більшість делегатів признає українську державність як факт й як неминучий виход перед загрозою анархії й загибелі, хоч не зрікається ідеалу відновлення єдности колишньої російської імперії. Де-хто висловлював побоювання, як би закріплення української монархії в формі гетьманства не стало пізніше на перешкоді відновленню загально-російської монархії. Міністри-кадети в своїх промовах заявили, одначе, що вони дивляться на самостійність України, як на річ, потрібну для самої України, отже стали цілком на українському становищі. Особливо це було підкреслено в промовах Василенка і Ржепецького.[1]) З'їзд перш за все виніс постанову про утворення місцевої, укра-

[1]) Василенко сказав: »Я прийняв обов'язки міністра, уважаючи це своїм обов'язком. Я не думаю виправдуватися. Я не зійду з позиції, котра потрібна для добра Батьківщини, не дивлячися ні які напади. Треба поставити межі революції, яко руїні. Ідея нації на Україні поглибила ідею держави. Національна ідея була сильніша, і Українська Народня Республіка будувалася на національнім принципі. Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ця боротьба буде до-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

їнської головної управи партії, незалежно від загально-російського головного комітету. Що-до відношення до Української Держави й участи в її правительстві була винесена резолюція, яка звучала так: »Делегатський з'їзд, лишаючись вірним ідеалам партії та її програмі, перед загрозою небезпеки поневолення й загибелі краю від анархії й руїни, признає необхідною участь партії в державній роботі й уважає можливим персональне вступлення своїх членів у нове правительство.«

Сливе одночасно з українськими кадетами відбували свій партійний з'їзд українські соціялісти-федералісти (10—13 травня). Головою з'їзду був Ілля Шраг. З низки резолюцій, винесених на з'їзді, найбільше цікавими були дві: одна »в справі федерації і самостійности«, друга »в справах тактики й відношення до моменту«. В першій вияснялося, як партія, під впливом обставин, побачила себе примушеною визнати самостійність України. Ось та резолюція: »Партія під час складання своєї програми виходила з того погляду, що найреальнійшим і найкориснішим для України є федеративне єднання з Росією. Дальші політичні обставини — централістична та своєкорисна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до дійсного федералізму

Генерал Вільгельм Гренер,

помагати розвиткові української культури. Україна може й повинна творитися як самостійна держава.«

Ржепецький сказав: »Я не хочу каятися тут в утворенні гетьманщини і в зближенні з новими союзниками, бо я був переконаний, що иншого виходу для 40 мілійонового народу не було... я увійшов до міністерства тому, що, обміркувавши питання про добробут країни, прийшов до переконання, що можемо існувати тільки відокремившись від Росії. Кажуть, що коли потопають дві близькі особи, не можна розлучатися одно з другим, а погибати разом, але цього сказати про 40 мілійоновий народ не можна...« Далі Рж. говорив про межі України і заявив, що до України конче треба приєднати Крим, який нам дасть вино, садовину, купелеві міста, гавані й доки: »не можна навіть й уявити собі, як наша держава може існувати без Криму.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

й нарешті большевицька авантюра — висунули ідею самостійности Української Держави. Рахуючися з новими реальними умовами життя, партія соціялістів-федералістів признала державність України й увесь час в своїй парламентарній і загальній політиці підтримувала сю ідею та сприяла консолідації Української Держави. Але разом із тим партія розуміє, що ідея федералізму в політичнім житті має таке саме загальне світове значіння, як в соціяльно-економічнім житті — соціялізм, і тому ці ідеї мають залишитися провідними думками партії. Що до ближчих перспектив, рахуючися з реальними обставинами життя Росії, партія для даного момента має виключити всяку можливість федеративного звязку з Великоросією. Але разом із тим єднання з иншими сусідами, які утворюють нині свою державність, партія повинна ухвалити можливим і бажаним для інтересів України«.

Резолюція в справах тактики й відношення до моменту була така: »До конституції, яку видав гетьманський уряд, партія відноситься рішуче негативно, як до абсолютистичної й антидемократичної; так само недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним уважає партія сучасний кабінет міністрів, ставиться в рішучу опозицію до нього й забороняє своїм членам вступати в його склад«. В точці резолюції »в справі відношення до центральних держав« партія заявляла свій протест проти »втручання німецького командування до справ вищої політики на Україні, проти образи парламента України — Центральної Ради, розгону її й встановлення німецькою силою гетьманства й абсолютно недемократичного, москофільского своїми тенденціями уряду«[1]).

Останнім з черги великим з'їздом, що відбувся у Київі скоро по встановленні гетьманства, був з'їзд представників промисловости, торгу, фінансів та сільського господарства на Україні. З'їзд відбувся 15—18 травня. На нього прибуло коло 1000 делегатів з усіх кінців України. На відкриття з'їзду явився новий голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб і міністри С. Гутник, А. Ржепецький і Б. Бутенко. Голова Ради Міністрів перший узяв слово і привітав з'їзд. Він згадав про ті труднощі й перешкоди, серед яких вироблялася ідея національного самопочуття й українська культура і підкреслив, що, не вважаючи на всі ці перешкоди, українська державність стала реальним фактом. Слова про українську

[1]) Автори резолюції, серед котрих були люде, обізнані з історією України, підкреслючи тут оте »встановлення німецькою силою гетьманства«, забули, як і за чиєю допомогою встановлялося гетьманство Б. Хмельницкого, Ів. Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Пилипа Орлика — найбільш прославлюваних українськими патріотами гетьманів. Що ж торкається Центральної Ради, котру ніхто фактично і не розганяв, то саме за день-два до перевороту, 27 квітня, головний комітет партії ухвалив відкликати своїх членів-міністрів з кабінету через те, що ес-ерівський кабинет »не виявив досі певного та ясного плану й конкретної програми діяльности і не в силі стати на шлях реальної роботи й не виявляє високої здатности до праці«. Через те партія ес-ефів не могла брати на себе відповідальности за політику кабінету.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

державність з'їзд прийняв гучними оплесками. Взагалі в своїх промовах і дебатах члени з'їзду стояли на ґрунті української самостійної державности, винесли ділові резолюції й вислали по закінченні з'їзда спеціяльну делегацію до Гетьмана, яко до голови Держави, з заявою про бажання всіх представників економічних сил України віддатися справі улаштовання нового державного, громадського, й економічного життя Української Держави.

Отже, поскільки всі ці з'їзди являлись виразниками ріжних верств українського громадянства і ріжних течій серед нього, можна було зробити висновок, що за гетьманську Українську Державу стоять хліборобські й землевласницькі елементи краю[1]), а також торговельно-промислові; підтримували її з практичних міркувань середня не національно настроєна буржуазія й інтеліґенція; вороже поставилась до неї ліва соціялістична демократія й розпропаговані нею круги селянства й робітництва; національна українська інтеліґенція — ес-ефи заняли в своїй позиції якусь середину: і не виступали вороже, й не хотіли йти помагати в будуванні держави.

Переворот 29. квітня і всі звязані з ним події знайшли свій відгук за кордоном, перш за все в Німеччині, де на головній комісії Берлінського рейхстагу віцеканцлер Паєр зложив 4. травня таку заяву про київські події:

»Як видомо, ми увійшли свого часу в Україну на виразне бажання українського правительства, щоб завести там той лад, що його не могло запровадити правительство. Не тільки любов до порядку спонукала нас увійти тоді на Україну, але були до цього також ще ріжні причини иншого рода. Не останнє місце серед цих причин у нас, а ще більше у нашого союзника Австро-Угорщини займали інтереси апровізації. Ми й наші союзники були дуже зацікавлені тим, щоб доставити з України як-найшвидше харчові продукти. В неопублікованому тоді протоколі Україна зобов'язалася доставити до 1-го липня с. р. що-найменше 1 мілійон тон хліба. Та досвід скоро показав, що Рада була не в силі установити свій авторитет серед населення і не бачила себе в стані вплинути на совісне виконання взятих на себе обовязків. В інтересантів часто можна було бачити неохоту постачати хліб, а Рада не мала до розпорядження ніяких серйозних засобів, щоб примусити населення доставити цей хліб.

Як що дуже поважна частина умови не мала лишитися невиповненою, то нам не зоставалося нічого иншого, як самим дбати про доставу умовлених запасів хліба. Ясно, що населення не раз могло добачити в цьому насильство, і саме українське правительство було цим вражене. Це зробилося джерелом непорозумінь, як легко можна було догадатися. Думаю, що при оцінюванні подій, які сталися, не можна забувати цього основного факту.

Що стосується самих подій на Україні, то насамперед три

---

[1]) Про це свідчили й ті численні делегації й депутації хліборобів, які почали приїздити до Гетьмана з усіх частин України.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

факти стають перед нашими очима: перше це наказ фельдмаршала Айхгорна в справі засіву ланів, по-друге — арешти членів правительства в Раді, а третє — зміна українського правительства на нове, збудоване на новій иншій основі.

Перш за все треба підкреслити, що довершення зміни українського правительства не стоїть ні в якім звязку з обома иншими подіями, розпорядком в справі засіву ланів і арештом членів правительства в Раді. Ця зміна не німецько-українська, але на наш погляд чисто українська справа, яка нас не торкається. Рада останніми часами все більше тратила ґрунт під ногами. Вона має безсумнівну заслугу, що створила українську державу й дала їй мир, заслугу, яку охоче й цілком ми визнаємо з свого боку. Та коли треба було приступити до упорядкування нової держави, не стало очевидно сил у Ради. Уперте обстоювання комуністичних теорій, які не зустріли співчуття в селянських масах, що приросли до свого поля, це — на скільки можна думати — привело Раду до загину. В усякому разі зробили це українські селяне, а не наші орґани. Розпорядок в справі засіву ланів і арешт членів правительства німецьким військом не мають жадного відношення до того«.

Далі віцеканцлер докладно зупинився на причинах арешту де-яких членів і агентів старого правительства і заявив, що самий факт арешту їх в будинку й на засіданні Ц. Ради це —

»нерозважливе надужиття виконавчих органів, за яким треба пожалувати абсолютно, бо з нашого погляду це зовсім самозрозуміле, що наші органи повинні шанувати недоторкальність Ради. Фельдмаршал Айхгорн не завагався негайно направити це надужиття, як тільки воно сталося, наскільки це було можливо. Він висловив голові Ради міністрів свій жаль у листі. Так само звелів дати вимагані пояснення голові Ради, а відповідального за це діло німецького місцевого коменданта негайно було усунуто з його посади«.

На прикінці своєї заяви віцеканцлер ще раз підтвердив, що нове правительство покликали до життя самі українці, українські селяне. Вони з'їхалися в числі 7000 душ до Київа й проголосили українського генерала Скоропадського гетьманом України. Його правительство ріжниться від дотеперішнього правительства, з яким має спільну ідею української національної держави, головно непризнанням комуністичних теорій, які негують земельну власність.

Над повідомленням віцеканцлера розвинулась широка дискусія, яка продовжилась на засіданнях 6-го і 8-го травня. Посли Шейдеман, Ерцберґер, Ледебур, Гас, Носке — соціялдемократи й поступовці, критикували німецьку політику на Україні й спеціяльно діяльність фельдмаршала Айхгорна; посли Штреземан (націонал-ліберал), Вестарп (консерватор) та де-які инші обороняли представників німецької влади на Україні. Під час дебатів помічник державного секретаря барон фон-Буше повідомив, що нове українське правительство, по донесенням посла Мума, склалося з людей, які всі зобов'язалися до основної думки Гетьмана: »вдержання і зміцнення національної самостійности України в тісній злуці з центральними державами і з виключенням великоросій-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ських і польских тенденцій«, та що Мум мав із Гетьманом півторагодинну розмову, в якій Гетьман категорично підкреслив, що »будуча політика Україна йтиме в дусі самостійности й відсутности великоросійських або польских тенденцій«.

— — — —

Та перше ніж повисловлювалися партійні з'їзди, провідникам партій, центральним комітетам і взагалі громадським діячам, які перебували в Київі, треба було негайно і цілком конкретно виявити своє відношення до нового правительства в звязку з формуванням кабінету міністрів, до якого було запрошено й представників українських національних партій, передовсім ес-ефів.

29-го квітня був оголошений маніфест Гетьмана — Грамота »До всього Українського Народа« і одночасно »Закони про тимчасовий державний устрій України«, підписані самим Гетьманом і отаманом (головою) Ради Міністрів Миколою Устимовичем. Ось текст обох цих державних документів, які зазначали основні закони Української Держави й головні лінії політики її уряду.

»Грамота до всього Українського Народу«.

Громадяне України! Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі. Врятувалась вона завдяки могутньому підтриманню Центральних Держав, які, вірні свойому слову, продовжують і по цей час боротися за вільність і спокій України. При такій піддержці у всіх зародилась надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економічне життя України увійде, врешті, в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися. Бувше українське правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім не здатне до цього. Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна руїна й безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем, і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При такім становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку державну владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Яко вірний син України, я постановив відкликнутися на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. Отцією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованні приложених при цім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри і товариші звільняються. Всі инші урядовці, що працюють в державних інституціях,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде виданий закон, установляючий порядок виборів до Українського Сойму. До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючися ні перед якими найкрайнішими мірами.

Права приватної власности, як фундаменту культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядки бувшого українського уряду, а так само тимчасового російського уряду, відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі-продажі землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по вивласненні земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої класи. Особливу увагу звернеться на поліпшення правного становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці. На економічнім і фінансовім полі відбудовується повна свобода торговлі й відкривається широкий простір для приватного підприємства й ініціятиви.

Передбачаю всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я уважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час. Мені далекі й чужі які б то не були власні побудки, й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України. В цій свідомості кличу всіх вас, громадян і козаків України — без ріжниці національности і віроісповідання — помогти мені й моїм працьовникам і співробітникам в нашім загальнім великовідповідальнім ділі.

Гетьман всієї України Павло Скоропадський.

29. квітня 1918 р. Київ.

»*Закони про тимчасовий державний устрій України.*«

»Тимчасово до вибрання Сойму і відкриття його діяльности державний устрій України і порядок керування основується на отцих законах:

Про гетьманську владу.

1. Влада управи належить виключно до гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє инших урядових осіб в Раді, коли для останніх не обгрунтовано законом иншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є найвищий керовничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5. Гетьман є верховний воєвода Української Армії й Флоти.

6. Гетьман оголошує області на військовім, осаднім або виключнім стані.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

7. Гетьманові належить помилування засуджених, полекшення кари і загальне прощання зроблених проступних подій з касуванням проти них переслідування і визволення їх від суду й кари, а також складання державних поборів і дарування милости в особливих випадках, коли цим не нарушуються ні чиї охоронені законом інтереси та громадські права.

8. Накази й розпорядки Гетьмана закріпляються Отаманом Ради Міністрів, або відповідним міністром.

Про віру.

9. Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна.

10. Всі, не приналежні до православної віри громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України, користуються на кождім місці свобідним відправленням їх віри і богослуження по її обряду.

Права і обов'язки українських козаків та громадян.

11. Умови придбання прав українського козацтва та громадянства, а так само їх утрачання означаються законом.

12. Захист Рідного Краю — це обов'язок кождого козака та громадянина Української Держави.

13. Українські козаки та громадяне повинні платити установлені законом податки й мита, а також відбувати повинності, згідно з постановою закону.

14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за проступне ділання иншим способом, як тільки означеним законом.

15. Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16. Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні ділання, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

17. Оселя кожного непорушна. Робити обшукування й арешт в будинку його господаря можливо не инакше, як у випадках і в порядку, означених законом.

18. Кожний український козак і громадянин має право вільно вибірати мешкання і працю, набувати і продавати майно та без заборони виїзджати за кордон Української Держави.

19. Власність непорушна. Примусове вивласнення нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користи, можливе не инакше, як за відповідну плату.

20. Українські козаки та громадяне мають право робити зібрання в метах нешкідливих законам, мирно і без зброї.

21. Кождий може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а так само розповсюджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22. Українські козаки та громадяне мають право гуртувати громади й спілки в межах, не противних законам.

Про закони.

23. Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

24. Сила закону без виїмків обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, що перебувають в Українській Державі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

25. Закони, особливо видані для якої небудь области чи частини населення, новим загальним законом не усовуються, коли в нім не поставлено такої відміни.

26. Закони оголошуються для загального відома в утворенім порядку і перед оголошенням до діла не прикладаються.

27. Після оголошення законові надається обов'язкова сила від часу, призначеного для того в самім законі. В самім виданім законі може бути показано, як виповняти його, як проголосити, як виконати — телеграфом чи через курєрів.

28. Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закону. Через те, поки новим законом не скасовано існуючого закону, він заховує повну свою силу.

29. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його оголошено існуючим порядком.

30. Закони розробляються в кожнім міністерстві по належности і передаються на загальне обмірковування Раді Міністрів.

31. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроєктів вони передаються на затвердження Гетьманові.

32. Закони, які торкаються де-яких секцій, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх зацікавленими міністерствами.

33. Міністрам дається можливість видавати розпорядки що-до розвитку й поясненню законів, при чім всі такі розпорядки належать попередньому ухваленню Радою Міністрів.

Про Раду Міністрів і про Міністрів.

34. Напрямок і обєднання праці окремих секцій по прикметах, як законодавства, так і найвищої Державної Управи, складається на Раду Міністрів.

35. Керування ділами Ради Міністрів складається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

36. Отаман-Міністр і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державної управи. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядки.

37. За проступні по посаді ділання Отаман-Міністр і Міністри підлягають громадській і карній відповідальності на основах, в законі означених.

Про Фінансову Раду.

38. Фінансова Рада є найвища народня інституція для справ державного кредиту і фінансової політики.

39. Фінансова Рада складається з представників і членів, призначених Гетьманом. Крім того, в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контрольор.

40. На Раду складається: 1. обміркування часу і умов державних позичок; обміркування діл, що торкаються державного кредиту, а також питань обороту коштів; 3. попередній, кождий раз з особистого розпорядку Гетьмана розгляд діл по фінансовій частині, які належать вирішенню в законодатнім порядку.

41. Обміркования Ради передаються на перегляд Гетьмана.

Про Генеральний Суд.

42. Генеральний Суд Української Держави уявляє собою най-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вищого хоронителя і захистника закону та найвищий суд України для справ судівництва то адміністративних.

43. Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази уряду, слідкуючи за законністю їх видання.

44. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом.

Гетьман всієї України Павло Скоропадський.
Отаман Ради Міністрів Микола Сахно-Устимович.

29. квітня, 1918 р., Київ.«

Кабінет міністрів намічався ще перед переворотом, але остаточного списку вироблено не було. Як оповідає в своїх споминах сам Гетьман, — в умовах конспірації трудно було поділити міністерські портфелі між людьми, які не надавались до високої ролі членів правительства; чимало людей, до котрих звертались з пропозиціями і сам Гетьман, і керманичі акції, ухилялися від відповіді, не маючи певности в успіху справи. Члени »Української Народньої Громади« намітили були деяких міністрів, але не всіх. Так малося на увазі, що міністром шляхів буде Б. А Бутенко, міністром здоровля — В. Ю. Любинський: обоє брали участь в підготовленні перевороту. Отже, рішено було, що тимчасовим головою Ради Міністрів призначено буде Мик. Мик. Устимовича, поки не вдасться приєднати більш відомих і авторитетних громадських діячів національного напрямку. У вечері 29 квітня делегація представників торговельно-промислових сфер предложила була Гетьманові свій спис кандидатів, але він і не розглядав цього списку, а доручив Устимовичеві зразу ж почати переговори з відомими українськими діячами з по-між національних кругів. Вже 29-го квітня Устимович одвідав цілий ряд українських громадських діячів, головно ес-ефів, пропонуючи їм сім місць в кабінеті (крім уже намічених раніше). Але ніхто з них не згодився взяти участи в кабінеті. Очевидячки, всі були

Микола Устимович,
перший голова Ради Міністрів Української Держави.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

під свіжим вражінням несподівано відбутого перевороту, не зважувалися на самостійне рішення, та й сама особа М. М. Устимовича була мало відома серед національних українських кругів. [1]) Та ось 30-го квітня головою Ради Міністрів було призначено проф. Миколу Василенка й доручено йому скласти кабінет не пізніше вечора 1-го травня. Як оповідав трохи згодом Василенко в інтерв'ю з кореспондентом »Кіевской Мысли«, Гетьман заявив йому, що »про правий кабінет не може бути й мови, що склад правительства повинен бути лівий, що реформи необхідні, що земельна реформа має бути переведена в тім напрямі, як це зазначено в Грамоті; кабінет має бути утворений таким робом, щоб він розпочав віднову й реформу життя на найширших громадських принціпах; в основу його діяльности має бути положене національне відродження України, але очевидно без тих крайностей, які б дражнили населення, шкодили б правильному розвиткові національного життя і викликали б неохоту до українства серед инших національностей«.

Василенко звернувся до соціялістів-федералістів, прибувши просто на їхні партійні збори, і запропонував членам партії вступити до кабінету. Але ес-ефи заявили, що вони не можуть вступити до кабінету, хоч остаточної відповіді не дали й прохали трохи пождати. Вони скликали міжпартійну нараду, на яку покликали представників партії соціял-демократів, соціял-революціонерів і самостійників. Нарада була дуже бурхлива. В. Винниченко, який був на нараді, палко умовляв ес-ефів іти до кабінету, казав, що він сам готов би піти, але ес-ефи не згоджувалися, і найбільше рішучо виступав проти участи в кабінеті А. Ніковський. [2]) Нарада постановила звернутись не до Гетьмана, а до начальника штаба німецьких військ генерала Гренера для переговорів. 2-го травня до Гренера явилась делегація, в склад якої війшли: В. Винниченко, А. Ф. Андріевський, С. Єфремов, О. Салтан і К. Лоський. Делегати в довгій розмові з генералом Гренером передали йому постанову наради, що соціялісти могли б узяти участь в діловій роботі правительства тільки при таких умовах:

1) повна переміна правительства,
2) зміна аграрної політики,
3) саморозпущення Ц. Ради,
4) установлення нового тимчасовсго законодавчого органу — Державної Ради з представників усіх верств населення,

[1]) Як повідомляв свій уряд австрійський агент у Київі фон Принцінг, ходили чутки, що намічено такий склад кабінету міністрів: голова М. Василенко або Ф. Лизогуб; фінансів — Бернацький; військовий — Сливинський (тимчасово); закордонних справ — К. Лоський: освіти — В. Прокопович, або М. Василенко; внутрішніх справ — Лизогуб; харчових справ — Ю. Соколовський; морський — адмірал Колчак; торговлі — Фещенко; земельних справ — Кияницин; юстиції — Шелухин; праці — Ніковський; здоровля — Любинський; шляхів — Бутенко; почт і телеграфів — Статкевич; державний контрольор — Афанасьєв.

[2]) Про це маємо згадку у П. Христюка (III. ст. 8—10), а найбільш докладно розповів про це учасник наради Ол. Саліковський в своїм фейлетоні »На порозі Гетьманщини«, в »Ділі« 1924, № 20.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

5) скликання установчих зборів, як тільки настане в краю лад і спокій.[1])

На це ген. Гренер відповів, що німці не брали ніякої участи в перевороті; що перший наказ фельдмаршала Айхгорна не міг бути несподіванкою для панів Голубовича і Ковалевського, бо принціпи цього наказу обговорювались вкупі з ними, і в самім наказі німецька влада бачила не втручання до внутрішніх справ України, а навпаки дружню поміч в здійсненні спільних завдань; самий наказ уложено виключно на підставі розпорядження міністерства земельних справ. Далі ген. Гренер заявив, що по тих відомостях, які німецьке командування дістало, підготовлялася змова проти німців і що арешт Доброго було зроблено, щоб тероризувати прихильників Німеччини; що торкається арешту представників Українського Правительства в Ц. Раді, то ці арешти відбулися без відома найвищої команди, яка ставиться негативно до самої форми арешту. Поворот до Ц. Ради, казав ген. Гренер, неможливий. Гетьмана признала найвища німецька влада, і він лишиться. Але це не значить, що робиться замах на самостійність України; навпаки: Україна залишиться самостійною державою, й її нове правительство не думає орієнтуватись ні на Москву, ні на Польщу. Політика його має бути лівою, і дуже бажана була б участь в ньому українських соціялістів.

Розмова у ген. Гренера була обміркована на нараді преставників партій, і на цій нараді були обмірковані умови, на яких партії погоджувалися взяти участь в уряді. Ці умови були передані 3-го травня ген. Гренерові, тою самою делегацією. Ось текст цих умов:

»З огляду на те, що переворот відбувся в порозумінні й при піддержці з боку німецького командування, ми, яко представники українських партій, звертаємося до пана генерала з цим листом, щоб з'ясувати сьогодняшній політичний момент і позицію українських партій, що до теперішнього нового правительства.

Саме в той час, як Центральна Рада планувала важливі переміни в політиці і в складі правительства[2]), пан Скоропадський, несподівано для всіх, спіраючись тільки на меншість великих зе-

---

[1]) Див. статтю С. Єфремова »Хресною путтю« в »Новій Раді«, 1918, ч. 71 (від 9 мая).

[2]) Дуже цікаво, що це писали 2-го травня ті самі члени головного комітету партії ес-ефів, які 27-го квітня (отже, всього 5 день перед тим) відкликали своїх членів міністрів з кабінету на основі такої резолюції: »через те, що досі уряд не опублікував своєї декларації, значить, не виявив досі певного та ясного плану й конкретної програми діяльности, через те, що нинишній кабінет міністрів не в силі стати на шлях реальної роботи й не виявляє високої здатности в праці; через те, що міністри, члени партії ес-ефів не можуть стати в кабінеті до активної участи та впливу в загальній нашій політиці і тим приймають на себе відповідальність за те, до чого вони не можуть прикласти рук, головний комітет партії е.-ф-ів своїх представників як міністрів, в числі трьох, відкликає з теперішнього кабінету, не забороняючи їм разом з тим тимчасово управляти міністерствами без міністерської відповідальности«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мельних власників і здавна ворожих всьому українському й українській державності російських офіцерів, — проголосив себе гетьманом всієї України і видав відповідні основні закони про форму державного устрою України.

Твердо стоючи на ґрунті української державности, посідаючи найстаршу демократичну традицію, українське громадянство почуло себе глибоко враженим через русофільський монархістичний переворот. Але тому, що правительство Гетьмана визнане кількома державами, то щоб уникнути конфлікту, який може бути небезпечним для української державности, українські партії погодилися між собою, що вони можуть визнати Гетьмана, як тимчасового президента Української Народньої Республіки під певними умовами.

В основу державного устрою України має лягти конституція, вироблена Центральною Радою і прийнята нею на її останньому засіданні.[1]) Це мусило б статися через видання особливого закону про тимчасову управу У. Н. Р.

Співробітництво українського громадянства й його партій в новому правительстві можливе тільки під умовою заміни опублікованого паном Гетьманом основного закону вищеназваним законом. Зміняючи соціяльну політику, яка досі велася Українською Народньою Республікою, українські партії твердо стоять на тому, що ця політика не повинна бути випущена з дійсно демократичних рук.

Як що ці основні умови будуть прийняті, може бути допущене до кабінету й певне число представників капіталістичних груп, але під певними умовами. Кабінет Василенка ні в якому разі не задовольняє українські партії. Серед осіб, дуже мало тямучих в українських справах, ми зустрічаємо й таких, котрі настроєні дуже вороже до української державности. З погляду українських партій особливо небажані кандидатури панів Ржепецького, Любинського, Бутенка і Гіжицького.

Перша умова вступу до кабінету була би — виключення цих його членів.

Друга умова, це щоб число портфелів, переданих українським партіям, складало більшість.

Третя умова, — щоб українським кандидатам були предоставлені місця премієра, міністра закордонних справ, земельних справ і просвіти.

Наші кандидати такі:
голова Ради Міністрів пан Шелухин,
міністр закордонних справ пан Липинський,

---

[1]) »Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності У. Н. Р.)« була прийнята Ц. Радою 29-го квітня 1918 р. і призначалася для внесення на розгляд Українських Установчих Зборів.

§ 2. цієї Конституції установив, що »Суверенне право в У. Н. Р. належить народові України, цеб-то громадянам У. Н. Р, усім разом«.

§ 3. »Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори.« Українські громадяне дістають усі політичні свободи (активне і пасивне право участи у виборах, як до законодатних органів, так і до всіх виборних органів місцевого самоврядування, належить усім чоловікам і жінкам від 20 років), але обмежені в свободі економічній і праві приватної власности,

Найвищою законодавчою владою являються Всенародні Збори, члени яких вибираються на три роки (§ 31). Всенародні Збори вибірають голову, який стає представником Республіки (§§ 34—35).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мін. земельних справ пан Маціевич,
мін. освіти пан Прокопович,
військовий міністр пан Греков,
почт і телеграфів пан Сидоренко,
шляхів пан Ещенко,
міністр здоровля пан Луценко,
міністр торговлі пан Чопівський,
морський міністр пан Білинський. [1])

З правдивою повагою делегати українських партій
Сергій Єфремов, Олександер Шульгин«.

Київ, 2-го травня.

Одночасно з цими умовами делегація передала ген. Гренерові й проєкт державної конституції, де стояло, що вища законодавча влада на Україні має належати »Народнім Зборам«, тимчасово ж »Державній Раді«, зложеній з представників партій. Що до виконавчої влади, то в конституції стояли такі пункти:

1. »Виконавча влада в Республіці належить теперішньому президентові Республіки, який носить ім'я Гетьмана, і Раді Міністрів.

2. Гетьман вибірається Народніми Зборами; до скликання цих зборів Гетьман вибірається Державною Радою.

3. У випадках крайньої необхідности й небезпеки Гетьман уповажнюється по згоді з Радою Міністрів видавати тимчасові закони.

4. Гетьман являється представником української держави при зносинах з иншими державами і виконує всі церемонії, яких вимагає у зносинах з ними репрезентація.

5. Гетьман вибірає Раду Міністрів у тісному порозумінні з представниками українських політичних партій.

6. Гетьман України являється головою Української Армії і флота, якими командують призначені для цього міністри.

7. Гетьман призначає послів і вищих військових начальників з поміж кандидатів, предложених Радою Міністрів.

Виконавча влада належить Раді Народніх Міністрів, яку формує голова Всенародніх Зборів за порозумінням з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Міністрів подається на затвердження Всенародніх Зборів. (§§ 51—52). Рада Народніх Міністрів відповідає тільки перед Всенародніми Зборами.

§ 69 каже, що »кожна з населяючих Україну націй має право в межах У. Н. Р. на національно-персональну автономію«. Ця національно-персональна автономія відразу дається валикоруській, жидівській і польській народности (§ 70). Инші народності дістануть її, як що поступить від них заява, підписана не менше, як 100.000 душ. Для здійснення автономії організуються »Національні Союзи«, які складають національні кадастри, видають закони, установляють свої органи, котрі являються органами державними (§§ 71—78).

[1]) Що до партійної приналежности, то ці кандидати поділялись так: пп. Шелухин, Маціевич, Прокопович і Чопівський належали до партії соціялістів-федералістів, пп. Ещенко, Луценко і Білинський до соціялістів-самостійників, п. Греков — безпартійний, п. Липинський до партії хліборобів-демократів. Що до кандидатури пана Липинського, то треба зазначити, що вона була виставлена без усякого з ним порозуміння і навіть без його відома.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

8. Рада Міністрів веде усі державні справи, які виходять поза межі діяльности місцевого самоврядування і доглядає за законністю діяльности державних і громадських органів.

Вироблено головним комітетом української партії соціялістів-федералістів, при участи представників партії українських соціялістів-революціонерів, соціял-демократів і соціялістів-самостійників.

Голова Української Партії Соціялістів-Федералістів
Сергій Єфремов, за секретаря Олександер Шульгин.«

Генерал Гренер заявив делегації, що основи предложеної конституції принципіяльно можуть бути прийняті, але що до Кабінету Міні-

Велика печать Української Держави.

стрів, то тепер уже пізно про це говорити: Кабінет уже склався з людей, яких закликав Гетьман. Тепер можна говорити лиш про 3—4 портфелі, які можуть бути доручені представникам українських партій.

Переговори йшли цілий день. Нарада представників українських партій вирішила, що їх члени тільки тоді можуть вступити до кабінету, коли буде прийнята вищезазначена конституція і коли українці дістануть більшість портфелів у кабінеті. Без цієї умови українці можуть увійти до кабінету лиш персонально, вийшовши перед тим з своїх партій, щоб не переймати відповідальности за чужий і почасти з ворожих українству членів зложений кабінет.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

4-го травня генерал Гренер дав категоричну відповідь, що предложені умови не можуть бути прийняті. На тім переговори з партіями й обірвалися.

З усіх цих переговорів заслуговують на увагу головно два моменти: представники українських соціялістичних партій не хочуть вести переговорів бозпосередньо з головою нового українського правительства, з Гетьманом, якого сами ж погоджуються признати президентом української республіки, а воліють пертрактовувати з німцями, проти втручання котрих у внутрішні українські справи сами ж протестують.

Другий момент: сами обібравши представника німецької військової влади за арбітра у внутрішніх українських справах, впевняють його увесь час, що тільки вони являються представниками українського громадянства і навіть усієї української народности; говорячи весь час, як про »українців« лиш про соціялістів, і протиставляючи їм, як »неукраїнців« усіх инших українців не-соціялістів, вони тим самим переконували німців, що »українство« есть не більше, як партія, як секта. В той час, як тисячі хліборобів, промисловців, торговельників виступали на з'їздах, як українці і в ім'я інтересів України, жменька соціялістичної інтелігенції тільки собі самій присвоювала монополію представляти українське громадянство й цілий український народ.[1])

---

[1]) Цікаво, яке вражіння робила на німців тактика представників українських соціялістичних партій. Про це дає почасти уявлення один з німецьких »Bericht'-ів«, а саме від 18-го травня про »Внутрішнє становище на Україні«. Там читаємо, між иншим: »керманичі усіх соціялістичних партій звернулися до головної військової команди, щоб за її посередництвом доступитись до нового міністерства. По своєму звичаю вони виставили неймовірні домагання, бо вони завжди повні мрій, замісць того, щоб думати просто й практично. Вони заявили, що готові погодитись з Гетьманом, як що він важатиме себе за президента республіки. Соціялісти-федералісти аж палали охотою війти в міністерство, — бо вони завжди перебільшують свої сили, а міністерські посади мають дуже велику притягаючу силу. Отже, вони все більше й більше відступають від своїх домаганнів, і тепер стоять в безпосередніх переговорах з правительством. Практично беручи, їхнє співробітництво не має значіння, бо вони складають дуже малу партію. Вони вже зріклися своїх тенденцій до федерації з великоросами на користь ідеї самостійної України. Але поворот до соціял-революційної партії для німецької політики є виключений: ця партія довела остаточно свою нездібність до державного будівництва«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

IV.
Кабінет Ф. А. Лизогуба, його склад і організація.

Генерал Гренер заявив представникам українських соціялістичних партій, що вже »запізно« говорити про новий кабінет, бо справді кабінет був уже сформований. Після персональної і колективної відмови ес-ефів Василенкові не залишалося нічого иншого, як звернутись до кандидатів, що були пропоновані иншими, не соціялістичними групами і що вже раніше намічалися, ще перед переворотом. 3-го травня кабінет міністрів був уже сформований і складався з таких осіб: тимчасово виконуючий обов'язки міністра закордонних справ — М. Василенко; міністр внутріщніх справ Ф. Лизогуб; міністр фінансів А. Ржепецький; міністр торговлі — С. Гутник; міністр хліборобства — В. Кияницин; харчових справ — Ю. Соколовський; міністра праці Ю. Вагнер; міністр народнього здоровля — Ю. Любинський; міністр шляхів — Б. Бутенко: міністр юстиції — М. Чубинський; державний контрольор — Г. Афанасьєв і державний секретарь — М. Гіжицький.

Вже за кілька днів обов'язки голови Ради Міністрів перейняв Ф. Лизогуб і занявся докінчення формування кабінету, щоб обсадити ті пости, які ще не були заміщені. Він звернувся до українських громадських діячів національного напрямку, головно ес-ефів. Він зробив пропозицію Д. Дорошенкові, К. Маціевичеві, Ол. Шульгинові, Ол. Лотоцькому, але з них згодився один тільки Д. Дорошенко, який і заняв пост керуючого міністерством закордонних справ (за кілька тижнів він став просто міністром, а не керуючим тільки). Остаточно до половини травня кабінет сформувався (і працював уже далі майже півроку з невеликими змінами) в такому складі:

голова Ради Міністрів і міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб,
міністр закордонних справ Д. Дорошенко,
військовий міністр Ол. Рогоза,
міністр фінансів А. Ржепецький,
міністр торговлі С. Гутник,
міністр земельних справ В. Колокольцов,
міністр харчових справ Ю. Соколовський,
міністр культів В. Зіньківський,
мін. народнього здоровля Ю. Любинський,
мін. освіти М. Василенко,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мін. шляхів Б. Бутенко,
мін. юстиції М. Чубинський,
мін. праці Ю. Вагнер,
державний контрольор Г. Афанасьєв,
державний секретарь Іг. Кістяковський.

Подаю коротенькі біографічні відомости про кожного з них; ці відомости покажуть, між иншим, чи справді всі ці люде, члени українського правительства, »абсолютно чужі для України й ворожі українству«, як запевняли німців представники українських соціялістичних партій.

Федір Андрієвич Лизогуб родився 1862 року в родовому маєткові Седневі Чернігівського повіту. Він походив з старого козацького роду, представники якого відогравали визначну ролю в історії Гетьманщини. Один з його предків, Яків Лизогуб був зпочатку канівським (1662—1674) а потім чернігівським полковником і наказним гетьманом (за часів Мазепи), його син Ефим, жонатий а дочкою гетьмана П. Дорошенка Любовю Петровною, був генеральним хорунжим (1688—1698), внук, Яків Ефимович, був генеральним, а від 1729 до 1749 року генеральним обозним і в поході 1733 р. в Польщу наказаним гетьманом.[1]) Батько премієра, Андрій Іванович Лизогуб (род. 1804 р.), був інтимним приятелем Шевченка; великий український поет частенько гостював у Лизогубівськім маєтку — Седневі[2]) Він був жонатий з Надією Дмитровною Дунін-Борковською. Брат Федора Андрієвича, Дмитро Андрієвич був відомий діяч партії »Народньої Волі« і за свою анти-урядову діяльність був скараний на смерть 1879 р. в Одесі. Від 1888 до 1897 р. Ф. А. був повітовим городнянським а потім чернігівським маршалком, беручи участь, яко губернський гласний в чернігівському земстві. Від 1901 р. був головою полтавської губернської земської управи, а в 1915 році, яко знавець земської справи, був запрошений намісником Кавказа в. кн. Николаєм Николаєвичем на посаду члена Ради при намісникові для заведення на Кавказі земського самоврядування. Після революції, по утворенні кабінету кн. Львова вступив до міністерства внутрішніх справ, завідуючи відділом закордонних підданих. В тому часі, як був головою полтавського земства, виявив величезну здатність до праці, великий організаційний талант і широкий погляд на завдання земської самоуправи. Виявив також і щиру прихильність до української культури: його заходами піддержувано на Полтавщині домашній (т. зв. кустарний) промисел (гончарство, ткальство, деревляні вироби, шитво і т. д.), з орнаментуванням в українському стилі, а для збереження і поширення форм старого українського мистецтва утворено в Миргороді спеціяльну художньо-промислову школу імени Гоголя під орудою відомого україн-

[1]) А. Лазаревскій. Люди Старой Малороссіи. Лизогубы. »Кіевская Старина,« 1882, кн. I. ст. 101—125.

[2]) Див. Ол. Кониський. Тарас Шевченко—Грушівський. Хроніка його життя. Т. I, у Львові, 1898. ст. 182—183, 219—221, 231 та инші.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ського худоги Опанаса Сластьона; були видані роскішні збірники українського орнаменту. При ньому збудовано в Полтаві Земський Будинок в українському стилі, організовано музей; земство взяло живо участь в справі збудування пам'ятника Котляревському, видало твори поета і альбом ілюстрацій до них П. Мартиновича, нарешті, взяло на себе ініціятиву в збудуванні у Київі пам'ятника Шевченкові. Полтавське земство зробилось осередком розвитку народньої української культури, і вироби його численних майстерень в національномму дусі здобули собі широку славу не тільки на Україні, але й за кордоном, наприклад, в Англії.[1])

Дмитро Іванович Дорошенко (родився 1882 р.) походить з старого козацько-дворянського роду Глухівського повіту на Чернігівщині. Вищу освіту одержав на історично-філологічному факультеті університетів варшавського, петербургського й київського. З студентських часів брав близьку участь в українських політичних організаціях, починаючи від Р. У. П. (Революційної Української Партії). З 1897 р. почав писати в українських виданнях у Галичині, а пізніш став близьким співробітником молодої української преси на Україні з кінця 1905 року. Якийсь час учителював по середніх школах Катеринослава й Київа й приймав живу участь в політичному й культурно-просвітньому українському житті. В 1915 році був обібраний в уповноважені Всеросійського Союзу Городів на Південно-Західньому фронті й завідував відділом допомоги населенню Галичини й Буковини. По вибуху революції зразу був призначений помічником губерніяльного комісара Київщини, а потім краєвим комісаром Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора. По евакуації Галичини в кінці літа 1917 р. повернувся до Київа, де Центральна Рада доручила йому скласти Генеральний Секретаріят, перше автономне українське правительство; але скоро зрікся формування цього правительства й головування в ньому через тактичні й принципіяльні розходження з головою Ц. Ради проф. М. Грушевським. Був обібраний губерніяльним з'їздом Чернігівщини в гу-

[1]) Про відношення А. Ф. до інтересів української культури свідчить, між иншим, такий випадок: коли літом 1909 р. царь Микола II. приїхав до Полтави на ювілейні свята (полтавського бою 1709 р.) і, оглядаючи Земський Будинок, здивувався українським в ньому написам і взагалі його стилю та внутрішнім оздобам, Ф. А. Лизогуб, на велике огірчення всіх оточуваших царя міністрів і придворних, по-над офіціяльну програму привітань, пояснив йому в довгій промові, що він, царь, перебуває зараз в національному українському будинкові, постановленому в серці України — у Полтаві, що українці люблять і дорожать своєю культурою, як дорогоцінною спадщиною по своїх дідах, люблять і шанують свою мову, і через те в цьому будинкові скрізь українські написи. Царь мовчки вислухав промову Федора Андріевича, але коли він вийшов, міністри накинулись на Ф. А., як він зважився говорити те, що зовсім не входило в програму церемоніялу царської зустрічі! (Див. »Хліборобська Україна«, кн. III. Відень, 1921, ст. 79—80).

Про відносини Ф. А. до пам'яти Шевченка див. Ол. Кониський, Тарас Шевченко—Грушівський, хроніка його життя. Т. І. Львів. 1898. ст. 220-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

берніяльні комісари і пробув на цій посаді до кінця 1917 року. Весною 1918 р. виїхав до Галичини і повернувшися після перевороту 29-го квітня, зразу прилучився до думки про необхідність співпраці з гетьманським правительством.

Генерал-лейтенант Олександр Францевич Рогоза походив з старого шляхецького українського роду на Уманщині, якого представники займали ріжні земські уряди в Київській Землі. Ол. Фр. був офіцером генерального штабу, перед війною командував корпусом, а в 1916—1917 роках командував IV-ою російською армією, розположеною на Румунському фронті. Убитий в 1919 році.

Антон Карлович Ржепецький походив з шляхецького роду, здавна осілого на Україні. Він грав дуже визначну ролю в київському житті, яко радник міської думи, яко голова товариства взаємного кредиту і взагалі яко дуже енергійний громадський діяч. За часів війни він був головою допомогового »Татіянинського Комітету« і старався зцентралізувати всю допомогову акцію на користь біженців в руках цього Комітету. На цьому ґрунті у нього виникла сутичка з керманичами українського товариства, т. зв. »О-ва помощи населенію Юга Россіи«, які відстоювали свою повну самостійність. Ці сутички були спеціяльно з Л. М. Черняхівською і з автором цієї праці. Вони викликали з боку національних українських кругів велике огірчення супроти Антона Карловича, що потім дало себе відчути в 1918 р. Треба сказати, що по своїй вдачі А. К. був людина дуже експанзивна, палка й часто нестримана. Але поруч із цим це була високо чесна і порядна в громадському розумінні людина, і я пригадую, як високо цінив його покійний Ф. П. Матушевський, відомий український діяч, як свідок праці Ан. К-ча на посаді голови виборчої комісії по виборах до Державної Думи, — як палко обороняв він принцип свободи виборів од втручання адміністрації і од надужить ріжних партій, обстоюючи права кожного напрямку, кожного виборця на свободу виявлення своєї волі. Це коштувало його багато сил і здоровля. Відносини А. К. до української держави найкраще з'ясувалися в його промові на кадетськім з'їзді (див. вище, ст. 45.)

Сергій Михайлович Гутник, по національности жид, був головою одеського біржевого комітету, член партії кадетів, брав живу участь в одеському громадському житті.

Василь Васильович Колокольцов, дідич Харьківської губернії й учений агроном, був головою Вовчанського повітового земства і придбав собі широку популярність, як організатор земского господарства: агрономії, медицини, шкільництва та инших галузів життя.

Юрій Юрієвич Соколовський, полтавець родом, діяч Полтавського губерніяльного земства, де він завідував агрономічним відділом. Належав до партії кадетів. Помер на еміграції в 1922 році.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Василь Васильович Зіньківський, родом з Проскурівського повіту на Поділлі, був професором Київського університету св. Володимира й нового Українського Державного Університету. Як талановитий лектор і учений, він придбав собі широку популярність, а його сміливі виступи в обороні чистоти принципів церковного життя й охорони їх від втручання влади завоювали йому симпатії серед поступового громадянства в Київі. Так само користувався він великими симпатіями в українців, головно у молоді, за щирість і кришталеву чистоту душі, за сміливість, з якою він боронив свої переконання. На посту міністра ісповідань він виявив особливу чуткість до вимог і почувань національно настроєного громадянства, що стосувалося прав і вживання української мови. Його найближчими співробітниками були В. М. Чеховський і К. К. Мирович, національні українські діячі.

Юрій Всеволодович Любинський, родом з Київщини, лікарь-формаколог з професії, належав до »Української Народньої Громади«, яка організувала гетьманський переворот. Про його діяльність як міністра народнього здоровля, неприхильна до українства газета »Кіевская Мысль« писала, що він »всегда поддерживалъ министровъ-украинизаторовъ; украинизаторская политика проводилась имъ и въ министерствѣ здравоохраненія«. (Кіев. Мысль, 1918, № 193 від 22 жовтня). Дійсно, в кабінеті Ф. А. Лизогуба він належав до групи міністрів, яка зорганізувалася приватно для піддержки і твердого переведення національного курса. (До цієї групи належали Бутенко, Дорошенко, Кістяковський, Любинський і Рогоза).

Микола Прокопович Василенко родився в 1867 році в селі Єсмані Глухівського повіту на Чернігівщині, де його батько мав невеликий хутір. По скінченні університету в Дорпаті став працювати на полі української історії (головно Гетьманщини) і скоро придбав собі наукове ім'я. Був співробітником »Кіевской Старины«. В 1905 р., яко редактор поступової українофільської газети »Кіевскіе Отклики« був засуджений до одного року тюрми. Сидячи в тюрмі підготувався і по виході з неї склав в Одесі іспит за юридичний факультет з степеню кандидата прав. Став одним з ближчих співробітників заснованого в 1908 році »Українського Наукового Товариства« в Київі і редактором його »Записок«. Від 1911 р. став дійсним членом Наукового Товариства імени Шевченка у Львові і брав участь в його »Записках«. Від 1909 р. став приватдоцентом університета св. Володимира у Київі. По революції був призначений попечителем київської шкільної округи, а в травні 1917 р. був запрошений на посаду товариша міністра освіти. Належав до конст.-демократичної партії. Після упадку Директорії, під большевиками, був обібраний президентом Української Академії Наук, але на домагання большевицької влади був усунутий з цієї посади і залишився просто ординарним академиком на Соціяльно-Економічному Відділі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Борис Аполонович Бутенко, інженер шляхів, родом з Херсонщини, був раніше будівничим і директором Подільської залізниці. Належав до »Української Народньої Громади«. За свою радикальну політику українізації на посаді міністра шляхів нажив собі багато ворогів серед неприхильників українства. Та сама »Кіевская Мысль« писала про нього, що він в кабінеті міністрів »являлся найболѣе ярымъ сторонникомъ украинизаціи и въ своемъ вѣдомствѣ проводилъ ее съ исключительной стремительностью« (1918, № 193). Помер р. 1926 на еміграції.

Михайло Павлович Чубинський, син відомого українського етнографа й громадського діяча, Павла Платоновича Чубинського (1839—1884), походить з дворянської родини Переяславського повіту на Полтавщині. Був ординарним професором Харьківського університету й сенатором по карному департаменту. Відомий своїми спеціяльними працями з области криміналістики. Був близьким співробітником »Украинской Жизни«, яка виходила під редакцією С. Петлюри у Москві в 1912—1917 роках. По упадку Української Держави пішов на службу до Денікина й заявив себе прихильником »єдиної неділимої Росії«, стараючись всіма способами »реабілітувати« себе з українства.

Юлій Миколаєвич Вагнер родився р. 1865, син професора Казанського ун-та, скінчив р. 1888 Петербурський ун-т і від 1898 р. займав катедру зоології в Політехнічному Інституті в Київі; завідував одділом праці в Київському Воєнно-Промисловому Комітеті. Належав до партії народніх соціялістів. Видатний учений зоолог.

Георгій Омелянович Афанасьєв родився 1848 р. в Уфі, скінчив Одеський ун-т і був там приват-доцентом по катедрі всесвітньої історії, але через »політичну неблагонадійність« мусив покинути університет і став директором Товариства Взаємного Кредита. Пізніше став управляючим Державним Банком у Київі. Відомий своїми працями і публичними відчитами з західньо-европейської історії. Помер 1925 р. в Білгороді.

Ігорь Олександрович Кістяковський родився в Київі 1876 р. Його батько — славний український вчений і громадський діяч, професор Київського університета Олександер Федорович Кістяковський (1829—1884), мати — сестра відомого українського діяча П. П. Чубинського. Дитячий та юнацький вік прожив Іг. Ол. під впливами таких українських діячів, як. В. Антонович (що також доводився йому родичем), В. Науменко, П. Житецький та ин. Скінчив юридичний факультет Київського ун-та з золотою медаллю за роботу з історії римського права. По скінченні університету виїхав до Німеччини і провів там три роки, студіюючи по ріжних німецьких університетах цивільне і римське право. По повороті став доцентом Київського ун-та по катедрі римського права. В 1903 році покинув Київ і переселився до Москви де занявся адвокатурою. Одночасно викладав в університеті, яко приват-доцент, цивільний процес. Покинув університет в 1910 р. на ознаку протеста проти втручання в університетську автономію з боку міністра освіти Кассо;

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

одначе продовжував читати лекції в Московському Комерційному Інституті. Яко адвокат придбав собі широку популярність у Москві. Проживаючи у Москві, живо інтересувався українським національним рухом і піддержував матеріяльно видання »Украинской Жизни«. На його світогляд багато вплинули свого часу писання Драгоманова, з яким знайомив його старший брат, відомий український вчений і завзятий драгомановець Богдан Ол. Кістяковський.

Протягом літа 1918 року в складі кабінету відбулися такі зміни: міністр харчових справ Ю. Ю. Соколовський подався до демісії, й заступив його Сергій Миколаєвич Гербель, до того часу уповажнений українського уряду при австрійському вищому командуванні в Одесі, а перед тим головноуповажнений по постачанню армій Румунського фронту, колись Харьківський губернатор, земельний власник на Херсонщині. Був відомий, як дуже чесний і енергійний адміністратор, завзятий ворог хабарництва і всяких зловживань та надужить урядовців.

Пішов до демісії також міністр юстиції М. Чубинський, що став головою Сенату, а на його місце вступив Олексій Федорович Романов, син української письменниці Одарки Романової. Це був переконаний »русофіл« і обороняв у своїм відомстві право російської мови, виходячи з того переконання, що російська культура пустила на Україні таке глубоке коріння, що радикальна українізація судівництва повела б до великої ломки, обнизила б рівень фахових діячів судової справи і викликала б опір та неохоту серед широких кругів зросійщеної інтелігенції на Україні.

Нарешті, державним секретарем, по тому як Іг. Ол. Кістяковський став міністром внутрішніх справ, зробився сенатор Сергій Володиславович Завадський, відомий як дуже знаючий і авторитетний судовий діяч. Родом з Поділля з старої польсько-української фамілії. Від українського руху стояв осторонь, але вступивши на українську службу, зараз приступив до ґрунтовного вивчення української мови і в своїм відомстві, Державнім Секретаріяті, твердо вів, так би мовити, »національний курс«. Спочатку він виконував обов'язки члена Генерального Суду й товариша міністра судових справ. Опинившися з р. 1922 на еміграції в Празі, змінив своє прихильне відношення до українства, заявивши, що стоїть за »единство русского племени« і є проти всякого »сепаратизму«.

Такий був склад кабінету Ф. А. Лизогуба, що при самім своїм сформуванні і весь час свої діяльности був трактований українськими соціялістами, як зложений з людей »чужих« і »ворожих« до українства.

На посади товаришів міністрів, чисто ділові і фахові, було запрошено відповідних людей, з досвідом і стажем по роботі в своїм фаху, але таких, що своїм походженням або діяльністю були звязані з Україною і добре обзнайомлені з її життям та потребами. Між иншим, було залишено кілька товаришів міністрів з попереднього кабінету Голубовича з часів Ц. Ради.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Товаришами міністра внутрішніх справ були:

1. Михайло Михайлович Воронович, земельний власник і колишній Басарабський губернатор, один з діяльніших учасників перевороту 29-го квітня 1918 р. Був убитий повстанцями в кінці 1918 року.

2. Олександер Андрієвич Вишневський, поміщик з Київщини, діяч Київського Губ. Земства.

3. Виктор Аркадієвич Кулябко-Корецький родився 1874 р. в дворянській сем'ї на Полтавщині Лубенського повіту, інженер-електротехник, завідував почтою й телеграфом.

4. Сергій Тимофієвич Варун-Секрет, поміщик з Херсонщини, голова Губ. Земської Управи на Херсонщині й бувш. член Державної Думи.

5. Виктор Євгенович Рейнбот, був головою Окружного Суду в Петербурзі.

6. Микола Петрович Савицький (тов. мін. від 28. VI. до 4. VIII.), поміщик Кролевецького повіту на Чернігівщині, б. голова Чернігівського Губ. Земства.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб.*

Товаришем міністра закордонних справ був Олександер Олександрович Палтов, був. юрисконсульт правління Галицько-Буковинських залізниць (в часі російської окупації). В початку падолиста був призначений другим товаришем міністра Артемій Галип, буковинський українець.

Товаришем міністра військових справ був генерал А. Ліґнау, родом з херсонських німців-колоністів. Другим товаришем міністра, який управляв морським міністерством, був капітан І-го рангу Микола Лаврентієвич Максимів.

Товаришами міністра народньої освіти були: Петро Іванович Холодний, член партії українських ес-ефів, поміщик Переяславського повіту на Полтавщині (залишився на посаді з попереднього правительства), і ректор Харьківського Технологічного Інституту Іван Адамович Красуський.

Товариші міністра фінансів: Василь Петрович Мазуренко, україн. соціял-демократ, син селянина з Области Війська Донського, інженер-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

технолог (залишився з попереднього правительства); Борис Вікентієвич Матусевич; Григорій Митрофанович Курило; Герман Германович Лерхе; (?) фон-Заммен.

Товариші міністра земельних справ: Виктор Омелянович Брунст, б. директор Харьківської середньої Сільсько-господарської школи, і Г. Бурлаков.

Товариш міністра харчових справ: Микола Олександрович Гаврилов (залишився з попереднього правительства).

Товариш міністра ісповідань: Костянтин Костянтинович Мирович.

Товариш міністра юстиції: сенатор Я. М. Затворницький, б. голова Полтавського Окружного Суду; родом з правобережної України.

Товариші міністра шляхів: інженер Павло Павлович Чубинський (син українського етнографа Павла Платоновича Чубинського), Андрій Василевич Лукашевич і інженер Вадим Дмитрович Ещенко (б. міністр шляхів за Ц. Ради).

Товариш міністра праці: проф. Володимир Андрієвич Косинський (родом з дворянської сем'ї Глухівського повіту на Чернігівщині).

Товариші міністра торговлі: Володимир Олександрович Ауербах і Сергій Васильович Бородаєвський (род. 1870 р. в дворянській сем'ї на Харьківщині; був директором департамента в міністерстві торговлі і промисловости в Петербурзі, тепер є професором Українського Університету в Празі).

Державним секретарем були: зпочатку М. Гіжицький потім Ігорь Олександрович Кістяковський, а з початку липня сенатор Сергій Володиславович Завадський; помішниками: Микола Михайлович Могилянський, український етнограф і археолог (родом з дворянської сем'ї Городнянського повіту на Чернігівщині), і Володимир Федорович Романов.

З усіх товаришів міністрів лиш Ол. Ол. Палтов був росіянин; решта ж були природні українці або люде німецького походження (таких усього було 4—5), але такі, що родилися і виросли на Україні й стали її громадянами. Частина товаришів міністрів, не вважаючи на всю ненависть уряду Директорії до »гетьманців«, була залишена ним на своїх постах (Холодний, Мазуренко, Галіп, Бородаевський, Затворницький, Мирович, Лукашевич, Яковенко).

По умовам момента кабінетові міністрів довелося виконувати роль не тільки вищої виконавчої колегії, але й законодавчої. Ще до скликання сойму, яке передбачалося не раніш, як за кілька місяців, треба було перевести цілий ряд законів, які б тимчасово нормували життя в молодій державі, що тільки що перебула ряд важких соціяльних і політичних переворотів. Отже, на долю Ради Міністрів спала надзвичайно важна праця: окрім питань біжучої політики треба було майже на кожному засіданні обмірковувати проекти законів з усіх галузів життя держави. За 5 місяців свого існування (рахуючи від 20 травня, коли Кабінет остаточно вже був укомплектований, і до 20 жовтня, коли він

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

подався до демісії) Кабінет Міністрів виконав величезну законодавчу працю, про розмір якої може дати поняття сама цифра — коло 300 обміркованих і ухвалених законопроєктів, серед яких були такі поважні, як закон про право купівлі й продажу землі по-за міськими оселями, про українське підданство, про міське й земське самоврядування, про організацію Державного Сенату, про заснування Земельного Банку, про організацію української армії й флоту, про заснування Української Академії Наук і двох українських Державних Університетів і т. д. Були обміркувані й прийняті штати для міністерств і всіх місцевих установ, прийнято організацію цілого ряда нових вищих установ та інституцій.

Рада Міністрів засідала що-дня майже без виїмку; засідання тяглись звичайно від 8-ої години вечора до 1-ої чи до 2-ої години ночи і дуже часто затягались до 4-ої або 5-ої, так що кінчались вже ранком. Технічну частину протоколювання засідань і потім редагування й публікування постанов вів Державний Секретаріят.[1])

Щоб не обтяжувати Раду Міністрів обміркуванням дрібніших законопроєктів і технічних справ, була законом від 18-го травня 1918 р. заснована Мала Рада Міністрів, яка складалася з товаришів міністрів і осіб, котрі заміняли їх з правами товаришів міністрів.

Головою Малої Ради Міністрів являвся один з міністрів або товаришів їх по призначенню Ради Міністрів. В сферу праці Малої Ради входило: 1. розгляд тих законодавчих та адміністративних пропозицій окремих міністерств, котрі за нескладністю не вимагають взаємної згоди відомств у письмовній формі; 2. розгляд проєктів, штатів і кошторисів, котрі складаються окремими міністерствами; 3. розгляд одповідей відомств на законопроєкти і проєкти загально-адміністративних розпоряджень з метою згоджування їх; 4. розгляд представлень окремих міністерств про асигнування кредитів до часу затвердження кошторисів і про асигнування надзвичайних кредитів поверх кошторисів; 5. розгляд других справ, які Рада Міністрів передає на розгляд Малої Ради. Для остаточного вирішення Малою Радою тих чи инших справ їй надавалося уповноваження Радою Міністрів чи в кожному окремому випад-

[1]) На чолі Державного Секретаріяту стояли, як уже зазначенно, Іг. Кістяковськмй, а потім С. Завадський. До секретаріяту, яко до інституції, що мала редагувати й публікувати закони, належали люде, що добре знали українську мову. Що державний Секретаріят складався з людей, які не тільки дбали про чистоту української мови, але також і про її права, яко мови державної, свідчить записка, зложена й підписана вищими чинами Секретаріяту і подана на їм'я Державного Секретаря з приводу нарікань де-кого з урядовців на ніби-то »недорозвинутість і бідність української мови«, Наводимо тут кінець цієї записки:

»З початку існування державних установ на Україні ми працюємо в державній канцелярії, де, між иншим, зосереджуються законопроєкти усіх міністрів. В названій інституції крім українців, котрі здавна вживають рідної мови, перебувають і такі, що не знали української мови. Але й ці останні через де-який час навчилися писати й говорити по українському і тепер вони разом зо всіма своїми товаришами працюють в законодавчій справі цілком вільно. Працюючи на протязі року над виготовленням

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

кові, чи для певної категорії справ. При розгляді Радою Міністрів висновків Малої Ради, голова останньої брав участь в засіданні Ради Міністрів.[1]) Мала Рада збіралась регулярно тричи на тиждень і засідала в окремому помешканні в Гетьманському Будинкові.

Майже на всіх засіданнях Ради Міністрів, особливо перші тричотири місяці був присутній сам Гетьман, який брав участь в обмірkуванні біжучих справ і законопроєктів. Самі засідання Ради Міністрів відбувалися в Гетьманському Будинкові. Лиш два або три рази за весь час відбулися вони в помешканні міністерства Внутрішніх Справ. Там же, в Гетьманському Будинкові відбувалися й засідання Малої Ради Міністрів. Всі засідання Ради Міністрів відбувалися в присутності членів Державного Секретаріяту, які вели протоколи. В де-яких випадках, при обмірkуванні секретних справ, члени Секретаріяту покидали залу засідань. З докладами на Раду Міністрів являлись иноді референти міністерств, голова мирової комісії для переговорів з Росією сенатор С. Шелухи; одного разу робив Раді Міністрів безпосередньо доклад про становище Холмщини й Підляшшя губерніяльний староста Ол. Скоропис-Йолтуховський.

ріжного роду докладів, проєктів, статутів, записок, проєктів законів, над перекладом і обробкою самих законів, провадячи до того ж все службове листування тільки на українській мові, ми упевнились, що український язик гнучкий, барвистий, дуже багатий словарним матеріялом, має надзвичайну кількість синонімів, ононімів і т. инш. для вислову ріжних відтінків мисли. Ири опрацюванні законів доводилось зупинятися перед трудністю не недостачи термінів, а великої кількости їх. Річна праця нас упевнила, що зрозуміла при новітности справи нестійність термінології вирівнюється, і ми стоїмо на передодні того, коли ця справа може вважатися цілком полагодженою. На підставі практики і півторарічного досвіду ми посвідчуємо, що при сучасному рівні розвитку українського слова нема ніяких об'єктивних даних знов піднімати старі балачки про бідність українського язика взагалі, або нездатність його до адміністративної чи законодавчої практики.

Подаючи зазначені думки до Вашої ласкавої уваги, Пане Державний Секретарю, просимо, коли Ви визнаєте слушність нашої точки погляду і погодитесь з наведеними вище думками, довести до відома Ради Міністрів цю нашу записку під час розгляду питань про природні права української мови в Українській Державі.

Директор Дапартаменту Законодавчих Справ Державної Канцелярії М. Володковський, Секретарь Ради Міністрів В. Дитятин, Директор Департаменту загальних справ Державної Канцелярії С. Гаєвський, Директор Державної Друкарні Г. Іовенко, Редактор »Державного Вістника« І. Ющишин, постійний член Термінологічної Комісії проф. А. Кримський.

11 жовтня 1918, м. Київ.

[1]) »Державний Вістник«, № 10.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

V.

Гетьман, його праця, двір і оточення.

Опублікована Гетьманом »Грамота« й слідком за нею »Тимчасові закони« наділяли його, яко голову Держави, надзвичайними повновластями й прерогативами. До скликання Українського Державного Сойму (а таке мало наступити тільки по заспокоєнню життя, себ-то вже по зорганізованні держави) він мав управляти й видавати закони з чисто диктаторськими повновластями. Коли звернутися до сучасного політичного лексикону, то ледве чи можна знайти відповідні терміни для точного определення характера гетьманської влади. Але наша історія дає нам дуже ясну відповідь, що таке уявляла собою гетьманська влада, коли ми візьмемо тих гетьманів, яким удавалося хоч на де-який час здійснити самостійність і суверенність української козацької держави: я розумію Богдана Хмельницького і Петра Дорошенка. Обидва в тяжкі моменти будування держави здійснювали в собі всю повноту влади, як монархи суверенної держави. Богдан Хмельницький називав себе »єдиновладним сомодержцем руським«; митрополит Йосип Тукальський забороняє поминати по церквах московського царя, а наказує молитись »о благочестивомъ и Богомъ данномъ гетьманѣ Петрѣ«[1]). Цей »гетьман з ласки Божої« править єдиновладно, спіраючись на чужу татарську й турецьку силу — для оборони від потужних сусідів і для приборкання внутрішньої анархії. І всі гетьмани, як ті, що волею корилися зверхності московського царя, так тим більше ті, що старалися поширити межі компетенції своєї влади, були в очах свого й чужого громадянства верховними правителями України,[2]) і в їх руках спочивала як військова, так і цивільна влада, законодавча й виконавча, обмежена фактично лиш більшим або меншим зовнішнім втручанням або гнітом Москви. В межах же, так би мовити, внутрішнього, українського життя гетьман був необмежений ні правом, ні звичаєм голова нації і правитель краю. Тільки один раз — у відомих умовах між запорожцями й Пилипом Ор-

[1]) Д. Бантиш-Каменський, »Ист. Малороссіи«, вид. 1903 р., ст. 278.

[2]) Бантиш-Каменський підкреслює, що й гетьман К. Розумовський »продолжалъ употреблять во всѣхъ предписаніяхъ слова: Мы, Нашимъ, Намъ; Данъ въ Батуринѣ; Приказуемъ и тому подобныя« ibid. ст. 603. З наказу митрополита Антонія форма »поминовенія« в українських церквах була установлена така: »О боголюбивій Державі нашій Українській, о благовірнім Гетьмані її Павлі, о всій палаті і воїнстві їх Господу помолимся«... Див. »Відродження«, 1918, № 74, ст. 3-тя.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ликом при виборі його в гетьмани під Бендерами 1710 року бачимо проєкт обмеження »самодержавної влади« гетьмана Генеральною Радою. Отже, й відновлене Павлом Скоропадським гетьманство цілком відповідало історичному розумінню гетьманської влади, з тою, одначе, ріжницею, що відповідно до сучасного життя вже в своїх тимчасових законах оповіщало політичну волю громадян Української Держави (див. §§ 14—22 »Законів про тимчасовий державний устрій України«) в формі, принятій в найпоступовіших сучасних державах, а в близькій будучині мав бути скликаний Державний Сойм, заповіджений Грамотою Гетьмана. Це відповідало зрештою і традиції, бо самодержавство гетьманське не було деспотією східньою, а було обмежене дорадчим представництвом станів (пригадаймо, наприклад »сойми« в Чигирині за Богдана Хмельницького, де брали участь козаки, шляхта, духовенство, міщанство). Самодержавство в такім розумінні, як воно існувало, наприклад, у Москві, було противно духові українського громадянства. Відгуки таких поглядів знаходимо, між иншим, у автора »Исторіи Русовъ«, в тираді, вложеній ним в уста Павла Полуботка, де той говорить до царя Петра I, що »Государь не повиненъ ставить себя выше законовъ« і що володіти рабами — це діло тільки азіятських тиранів.

Проголошуючи себе »Гетьманом усієї України«, Гетьман П. Скоропадський тим самим означив загально-національний характер своєї влади, яко влади над цілою Українською землею, тим самим завершуючи означення гряниць цієї землі у великих планах гетьманів Богдана Хмельницького і Петра Дорошенка, з котрих перший закреслив гряниці України, як »усю Русь по Володимир, Львів, Ярослав і Перемишль« або »усю Русь, де віра православна грецька була і де мова ще задержалась, тобто по Вислу«,[1]) а Дорошенко закреслює межі України »до Перемишля і Самбора, до Висли, до Минска, Сєвска і Путивля«.

Що титул »Гетьмана усієї України« мав на увазі означення загально-національного характера влади Гетьмана П. Скоропадського, це добре зрозуміли й чужі, а перш за все зачеплені цим австрійці. Коли йшли зносини між австро-угорським послом у Київі графом Форґачем і віденським правительством в справі офіціяльного визнання Гетьмана Австро-Угорщиною, граф Форґач звернув увагу на слова титула: »всієї України« і вислав до Відня на ім'я міністра гр. Буріяна телеграму такого змісту: »Як офіціяльний титул Гетьмана у всіх законах і публичних оголошеннях уживається тут »Гетьман усієї України« (Hetman der ganzen Ukraine), і цей, правдоподібно старий історичний титул, в приватній кореспонденції з німецького боку, можна сказати, вже визнаний і мається на увазі вживати таке титулування і в коресподенції офіціяльній.

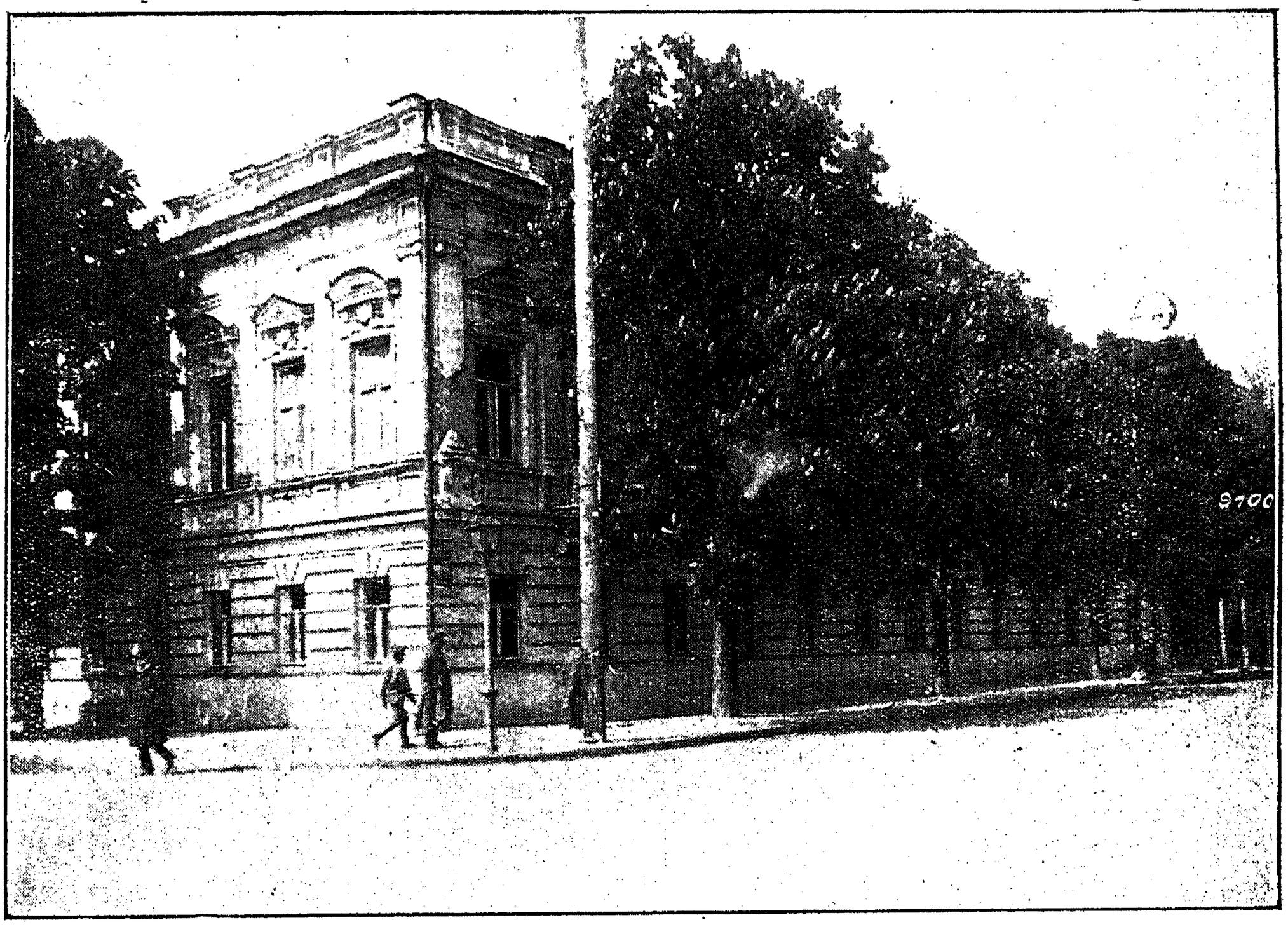
Я прошу Вашу Ексцеленцію вирішити, чи маємо з свого боку які заперечення що до цього титула. На скільки я можу міркувати про це

[1]) Див. Л. Липинський, »Україна на переломі«, Відень, 1920, ст. 43 і 50.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

спірне історичне й національне питання, теза, ніби Східня Галичина з політичного погляду може вважатись за частину »всієї України,« ледве чи обґрунтована і ледве чи може оборонятись з погляду історії. Як що ми приймемо цей штандпункт при майбутньому оголошенні (признання гетьманського уряду. Д. Д.), то спеціяльний виступ проти вживаного тут титулу, може бути, не являється необхідним з огляду на можливе неприхильне враження на громадянство«.[1])

З Відня запитали австрійського посла у Берліні, князя Гогенлое, як думають там що до титулатури. Прийшла відповідь, що в акті признання звертатимуться »до його ексцеленції Павла Скоропадського, Гетьмана України«. Тоді гр. Буріян зателеграфував Форгачеві, щоб той »утримався від титулатури Гетьмана усієї України«.[2])

Гетьманський будинок на Інститутській вул., ч. 40.

В офіціяльних деклараціях про визнання Гетьмана Німеччиною й Австро-Угорщиною Гетьмана було так і затитуловано: "Seine Exzellenz Paul Skoropadski, Hetman der Ukraina". Кілька день пізніше відбулася церемонія визнання Гетьмана Болгарією; болгарський посол затитулував Гетьмана в декларації »Ваша Світлість« („Durchlaut"); так само звернувся до Гетьмана в своїм власноручнім листі й царь Фердинанд. З

[1]) Телеграма № 473 від 29 мая 1918 р.

[2]) Шифрована телеграма від 30 мая 1918 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

того часу цю титулатуру »Ваша Світлість« засвоїли собі в офіціяльних зносинах представники центральних держав, а за ними ввійшла ця титулатура в уживання й українським правительством та громадянством, поруч старого титулування »Ваша Ясновельможність«.

Повний титул в офіціяльних урочистих зворотах був: »Ваша Світлість, Ясновельможний Пане Гетьмане!« Титул скорочений: »Ясновельможний Пане Гетьмане!« або »Пане Гетьмане!« Подвійність гетьманського титулу має у нас за собою давню історичну традицію. Річ у тім, що слово »Гетьман« мало в початках чисто військовий характер. Воно означало вождя війська, зокрема на Україні — вождя козацького війська, і перекладалося в мові латинській, яка тоді найясніше відбивала в собі ріжні відтінки термінології, словом Campiductor (иноді Praefectus і Dux). Наприклад, Illustrissimus Campiductor титулує гетьмана Богдана Хмельницького король шведський Карл X Густав; до Виговського, по його виборі, цей же самий король звертається: „Illustrissimus et Excellentissimus Generalissimus". Тому бо, в міру того, як козаччина, з війська на службі у чужої держави перетворюється в клас, правячий своєю державою, її вожді — гетьмани змагали до того, щоб поруч свого військового титулу одержати титул, належний суверенам держав. Таким першим титулом в ієрархії суверенів є титул суверенного князя, в латинській термінології: Princeps з його прикметником: Celsissimus. І ось ми бачимо, що Богдан Хмельницький, вже в умовах з султаном в початках свого гетьманування добивається і одержує від султана »диплом на князівство Руське«. »Писаться ему Княземъ кіевскимъ і черниговскимъ и Гетьманомъ войска запорожскаго« — така (в точному російському перекладі) робилась йому пропозиція з боку шведського уряду. Виговському в Гадяцькій умові затверджується Польщею титул »Гетьмана Князівства Руського«. Юрій Хмельницький титулує себе Князем Сарматії. Мазепа одержує від австрійського імператора титул князя св. Римської Імперії, і в змаганнях стати »самовластнымъ княземъ въ Украйнѣ« його обвинувачує в своїх маніфестах царь Петро І.

Оці вікові традиційні змагання державної української гетьманської влади знайшли своє завершення в офіціяльнім признанні центральними державами Гетьману Павлу Скоропадському прикметника »світлість«, яким традиційний гетьманський титул ставав титулом суверенним: титулом не тільки воєначальника, але й голови окремої, суверенної держави. В історії розвитку української державности це був величезний крок вперед, за яким можна було сподіватись і дальших (пор. наприклад, розвиток титулатури в Москві: від великого князя до імператора) в міру зросту реальної сили держави.[1])

Трівожні обставини українського життя літом 1918 року, в атмосфері політичних замахів і вбивств, примусили пізніще Гетьмана затвердити

[1]) Про справу титулів гетьманських див. В. Липинський, »Україна на переломі,« Відень, 1920, ст. 187—189.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ухвалений Радою Міністрів 1 серпня 1918 р. »Тимчасовий закон про Верховне Управління Державою на випадок смерти, тяжкої хвороби і перебування по-за межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України«. Цей закон установлював Колегію Верховних Правителів, яка мала б перебрати на себе верховну владу в зазначених в титулі закона випадках. Ось текст самого закону.

I. »В разі тяжкої хвороби або смерти Ясновельможного Пана Гетьмана, верховне управління Державою, тимчасово, аж до одужання або вступлення нового гетьмана, в порядкові, який встановлено буде окремим законом, належить Колегії Верховних Правителів Держави.

II. Колегія Верховних Правителів Держави складається з трьох осіб: одного правителя заздалегідь визначає сам пан Гетьман, одного вибірає Державний Сенат і одного вибірає Рада Міністрів.

III. Про згадане в попередній статті заздалегідне визначення паном Гетьманом власноручно складається грамота в трьох примірниках, які Гетьман особисто вкладає в окремі коверти за власною і перстневою Його Ясновельможности печатями, при чім перші два примірники для сховку урочисто доручаються Державному Сенатові і голові Ради Міністрів, а третій примірник передається в київський катедральний собор св. Софії.

IV. В грамотах пан Гетьман визначає дві особи, а саме: першою — визначеного ним Верховного Правителя, а другою — особу, яка має стати Верховним Правителем, як що перша помре або тяжко занедужає, або складе свої уповновласнення *).

V. Про передачу зазначених в ст. 3 примірників грамоти складається державним секретарем акт, який підписується паном Гетьманом і особою, що прийняла грамоту, і скріплюється державним секретарем. Згадані тут акти переховує Державний Сенат, а копії з них державний секретарь.

VI. Негайно, як тільки стане неможливим для пана Гетьмана правити Державою через тяжку хоробу, або коли пан Гетьман помре, Державний Сенат, в складі на той час будучих сенаторів, під проводом президента, а за його відсутністю — старшого з предсідателів генеральних судів, або осіб, що їх заступають, — отвирає коверту з грамотою пана Гетьмана, що переховується Державним Сенатом, а також і коверти з двома другими примірниками грамоти, які негайно мають бути приставлені в Державний Сенат, і оголошує наймення визначеного паном Гетьманом Верховного Правителя й його заступника; відсутність котрої з грамот не спинює оголошення наймення визначеного паном Гетьманом Правителя та його заступника.

Примітка: визначення часу, коли сам пан Гетьман через тяжку хоробу не матиме вже змоги правити Державою, належить вже самому панові Гетьманові, а як що воля пана Гетьмана через хоробу не може бути ним виявлена, то Державному Сенатові вкупі з Радою Міністрів.

VII. Два инші члени Колегії Верховних Правителів, після зазначеного в попередній статті оголошення, негайно вибіраються Державним Сенатом і Радою міністрів закритим голосуванням, звичайною більшістю присутніх.

---

*) Першою особою Гетьман визначив П. Я. Дорошенка, а другою С. В. Завадського.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VIII. Про склад Колегії Верховних Правителів Державний Сенат того ж самого дня оповіщає до загального відома.

IX. Колегія Верховних Правителів вступає в управління Державою негайно, не дожидаючись сповіщення Державного Сенату.

X. Колегія Верховних Правителів вступає в усі, законом встановлені права й обов'язки пана Гетьмана, одначе Колегії Верховних Правителів не належить право знімати питання про зміну законів, виложених в грамоті пана Гетьмана від 29/IV 1918.

XI. Головою Колегії Верховних Правителів є Правитель, визначений паном Гетьманом.

XII. Всі справи в Колегії Верховних Правителів вирішуються більшістю голосів.

XIII. На випадок смерти або тяжкої хороби Верховного Правителя, визначеного паном Гетьманом, або зложення цим Правителем з себе уповноважень, в Колегію вступає його заступник. На випадок смерти або тяжкої хороби прочих Верховних Правителів, або зложення ними своїх уповноважень, заступники їх вибіраются в порядкові, встановленому в ст. VII. цього закону.

XIV. На випадок смерти або тяжкої хороби котрого з заступників Верховних Правителів, новий його заступник негайно вибірається в порядку ст. VII цього закону, при чім вибори робляться або Державним Сенатом, як що вибув з Колегії обібраний ним заступник, або Радою Міністрів в инших випадках.

XV. Про вступлення кождого заступника до Колегії Державний Сенат незабаром оповіщає до загального відома, але заступники вступають до Колегії негайно, не дожидаючи цього оповіщення.

XVI. При виїзді поза межі Держави пан Гетьман, як що знайде потрібним, передає на час своєї відсутности управління Державою Колегії з трьох осіб, з яких одну визначає сам пан Гетьман, а двох инших вибірається в порядкові, зазначеному в ст. VI цього закону.«[1])

Опублікування цього акту відбулося при урочистій обстанові 4 серпня 1918 р. у Київі в Гетьманському Будинкові.[2]) Цей закон був ужитий на практиці під час подорожи Гетьмана до Німеччини на початку вересня 1918 року. Про це буде далі.

---

[1]) »Державний Вістник«, № 30.

[2]) Подаємо за »Віст. пол. літ. і життя«, ч. 33, ст. 474—475 опис цієї урочистости:

»Торжество проголошення закону про наслідництво власти в Українській Державі відбулося в неділю дня 4 серпня, о годині 4 по полудні, в гетьманській палаті. На торжество явились всі міністри, сенатори, митрополит Антоній, президент Державного Сенату Василенко та багато цивільних і військових достойників. Гетьман Скоропадський звернувся до зібраних з промовою такого змісту:

»Чотири місяці впертої, напруженої праці по збудуванню Української Держави починають давати наслідки, але шлях нашої праці ще дуже довгий і на ньому зустрінеться ще багато перешкод. Громадянство, за малими виїмками, не зовсім ще зрозуміло значіння тої політичної ситуації, яка утворилась тепер через ті або инші обставини. Через те воно не може зрозуміти багатьох справ. Инша частина громадянства, користуючись цим і бажаючи розвалу й бурь анархії, вороже ставиться до ідеї державности, вживаючи всіх заходів до повалення теперішньої власти. Зтурбований цим, а також бажаючи, щоб законність і лад управління Українською Державою не були

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Гетьман в день перевороту 29 квітня переїхав до будинку № 40 по Інституцькій вулиці. Це був будинок, де колись жили генерал-губернатори. По скасуванні генерал-губернаторства в ньому жив київський губернатор, а з вибухом революції — губерніяльний комісар Тимчасового Правительства. З осени 1917 р. в ньому оселився голова генерального Секретаріяту В. Винниченко, а потому й голова Ради Народніх Міністрів В. Голубович. Існував у Київі, як звісно, невеликий царський палац, який захопили в часи свого панування большевики і де вони виконували свої криваві екзекуції. Через оцю криваву спадщину Гетьман не схотів установити свою резиденцію в царському палаці й оселився в доволі тісному, невеликому будинку на Інституцькій вулиці. Тут у великій залі на другому поверсі відбувалися прийоми делегацій й урочисті прийоми чужоземних послів; поруч цієї зали містився кабінет Гетьмана, де він працював, приймав міністрів та инших службових осіб, де він давав аудиенції. На тому ж самому поверсі в двох залях, одна поруч другої, засідала Рада Міністрів і Мала Рада Міністрів. В кількох кімнатах внизу містилася особиста канцелярія Гетьмана. В будинку була й невелика домашня церква. В цьому ж будинкові містилися й приватні покої Гетьмана, всього 3—4 невеликих кімнати, крім столової й вітальні. В цьому дуже тісному й скромному помешканні розмістилася родина Гетьмана, яка щасливо перебула весну 1918 р. під большевиками й повернулася в кінці червня до Київа з Петербургу. Приїхала дружина Гетьмана Олександра Петровна, сини Петро, Павло і Данило Павловичи і дочки Марія Павловна і Елисавета Павловна.

Управа Гетьманського Будинку зорганізувалася вже 29-го квітня. Господарем Гетьманського Будинку став Михайло Михайлович Ханенко,

---

змінені ані трохи при яких-би то не було обставинах, постановив я видати закон і грамоту власноручно, в яких визначено, що коли Богові вгодно буде послати мені смерть, або тяжку хоробу, тоді в управління Державою вступають Верховні Правителі — один призначений мною в Грамоті власноручній від 3 серпня с. р. і два обраних — один Державним Сенатом, а другий Радою Міністрів. Видаючи цей закон і Грамоту, я щиро підкреслив перед народом українським, що не влада і почесті гетьманські ваблять мене, а доля й щаслива будуччина України, яка при кожнім нерозважнім кроці в сей бурхливий, непевний час може згубити все те, за що так довго велась боротьба. Владико й ви, панове міністри та сенатори! Я певен, що праця ваша на користь Української Держави буде так само правдива і щира без мене, як і при мені. А поки, хвалити Бога, всі ми здорові. Нехай же так буде ще довгі роки на славу вільній Україні! За це ми вознесемо свої горячі молитви до Всемогучого Творця. Амінь«.

Після промови Гетьмана забрав слово митрополит Антоній, взиваючи присутніх помолитися за здоровля, многоліття та добробут пана Гетьмана. По скінченні торжественого молебня державний секретарь Завадський перечитав новий закон про наслідництво власти. Після перечитаня закона, генеральний писарь Полтавець-Остряниця передав Гетьманові три запечатані грамоти, написані власноручно самим Гетьманом. Ці грамоти передав Гетьман по одній: митрополиту Антонієві, презид. Сенату Василенкові, і голові Ради Міністрів Лизогубові. Вкінці проголошено »Славу« Українській Державі та Гетьманові«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

його помічником полковник Ол. М. Яценко-Борзаковський (помер р. 1924), завідуючим господарством — полковник С. Богданович.[1]) Особистими ад'ютантами Гетьмана були: осаул Гнат Зеленевський, підосаул Олександер Крига, сотник Василь Кочубей, військовий старшина Олександер Сахно-Устимович.

Вже в перші дні по перевороті був організований спеціяльний Штаб Гетьмана. На чолі його поставлено генерала Володислава Дашкевича-Горбацького. Генер. Дашкевич-Горбацький брав участь в російсько-японській війні 1904—1905 років, а у світовій війні командував спочатку 96-м піший полком, а потім 24-ою пішою дивізією. Мав багато військових нагород до Георгієвської Зброї включно. Керував військово-технічною стороною перевороту. Пізніше, в липні його замінив генерал Стелецький, а в серпні генерал Петро Акерман. Комендантом Гетьманського Будинку був генерал Костянтин Адамович Присовський.

Життя в Гетьманському Будинкові йшло по строго заведеному регуляміну. Весь час у Гетьмана був поділений по годинам: в певні дні й години відбувалися доклади Голови Ради Міністрів і де-яких окремих міністрів, начальника Гетьманського Штабу й де-яких окремих міністрів, начальника Гетьманського Штабу й деяких инших урядових осіб. Далі йшов прийом численних делегацій, депутацій, окремих осіб — доступ до Гетьмана був вільний для всіх громадян, які мали до нього якусь поважну громадську або й особисту свою справу; дуже багато часу йшло на прийоми чужоземних представників і дипломатів. У вечорі — засідання Ради Міністрів, на яких Гетьман, як було вже зазначено, приймав дуже часто участь. Навіть сніданки й обіди не були часом відпочинку, бо крім найближчого оточення Гетьмана, в них завжди брали участь запрохані сторонні особи, — міністри, дипломати, члени делегацій, щоб Гетьман мав більше часу поговорити з ними ще й під час стола. Отже всі дні проходили в надзвичайно напруженій праці, вічно на людях, ні одної хвилинки на самоті, з коротким спочинком, бо засідання Ради Міністрів кінчалися иноді в 4—5 годин ранку, а в 9—10 ранку Гетьман вже приймав доклади. Тільки сильне здоровля, загартоване довшими роками військової служби й боєвої діяльности, давало йому змогу витримувати таке напруження.[2])

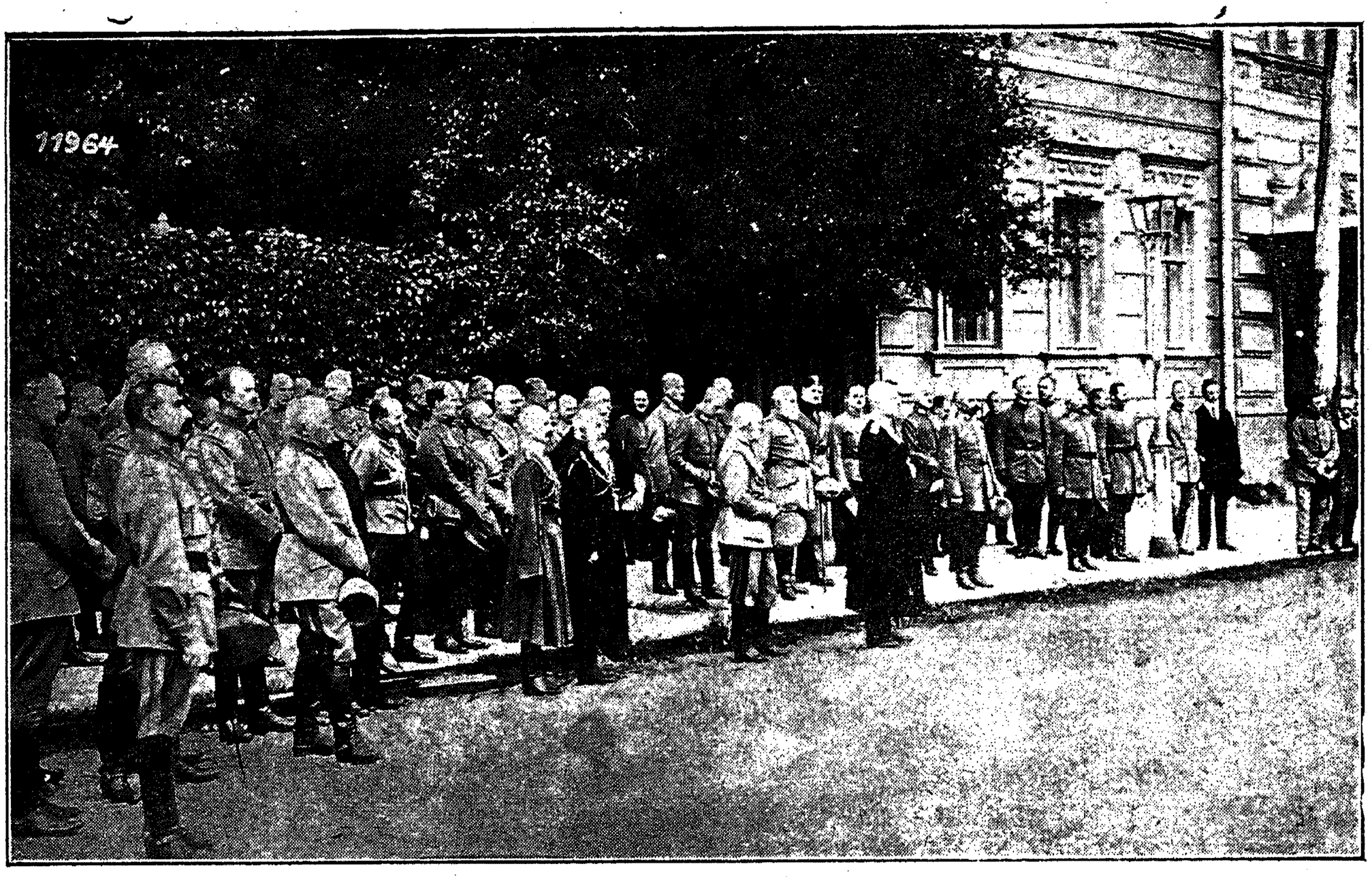
---

[1]) Як оповідає Гетьман П. Скоропадський в своїх споминах, оселившись 29-го квітня в генерал-губернаторському будинку, він на другий день вранці застав увесь штат Гетьманського Будинку вже сформованим, що йому залишалось лиш »переглянути його і затвердити«.

[2]) До установлення особливої уніформи в Українській Армії Гетьман носив форму Кубанських і Терських козаків (бешмет і черкеска з прибором: кинжал на вузькому ремінному поясі, оздобленому сріблом, і шаблю кавказького зразку; висока папаха). Черкеску Гетьман носив ще перед установленням гетьманства, — коли був Генеральним Отаманом Вільного Козацтва. Кубанське, а почасти й Терське козацтво зберігали старі українські традиції й старовину. Кубанське військо склалося головно з запо-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Треба до цього зауважити, що життя й праця Гетьмана проходили серед постійної небезпеки життя. Київ аж кипів від ріжних ворожих українській державності елементів; найбільше злоба їх зверталася проти голови Української Держави, її Гетьмана. В замислах, планах і організації замахів на його життя сходились і були солідарні між собою вороги України від лівих російських ес-ерів терористів і до прихильників ріжних »білих« російських урядів. Поруч з убивством фельдмаршала Айхгорна, виконаним російськими ес-ерами, мав бути зроблений атентат і на Гетьмана. Про змову на життя з боку партизанів Уфимської Директорії оповідає нам один з ініціяторів цього замаху Станкевич. Крім того не раз удавалося викривати змови, підготовлення до замаху, чи то в формі підкинутої бомби, чи то плану висадити в повітря цілий

Молебен перед Гетьманським Будинком.

Гетьманський Будинок. Це все вимагало спеціяльних заходів охорони Гетьманського Будинку, куди пускалося лише по спеціяльних перепустках, і примушувало Гетьмана до певної міри добровільного затворництва, хоч він раз-у-раз появлявся на людних зібраннях, з'їздах і т. п.

рожських козаків, а Терське на половину також з українців (в 1832 р. з козаків Полтавської й Чернігівської губ. зформовано було так звані № 1 і 2 »Малороссійскіе козацкіе полки« й поселено ці полки на річці Тереку; разом з колишнім »Линійним« Військом вони склали окреме Терське Козацьке Військо). Черкеска в обох військах являється не тільки офіціяльною формою, але й національним козацьким убранням, яке носили українці-козаки як атрибут свого козацького стану. Коли в 1917 році почався на Україні національний рух, тоді ожила на Наддніпрянщині й ідея козацтва. Відроджене на Україні »Вільне козацтво« глибоко відчувало свій звязок з прямими

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Це все, розуміється, утворювало доволі нервову атмосферу цілого правительственого життя, особливо в такі гострі моменти, як вибухи порохових складів на Звіринці або по замордуванні фельд. Айхгорна.

Як тільки розійшлася по Україні звістка про вибір Гетьмана, як з усіх усюд до Київа почали прибувати делегації для привітання Гетьмана і зложення перед ним ріжних прохань. Почали приїздити делегації з пограничних місцевостей, які не були певні, чи війдуть вони в склад Української Держави, і посилали спеціяльних депутатів прохати, щоб Україна прилучила їх до себе. Поприїздили делегації з Дону, Кубані, Кавказу, з Туркестану, з Холмщини — а усіх місць, де жили українці, прохати захисту й порятунку в Української Держави. Крім прийомів у міністра закордонних справ, з яким велися ділові розмови, такі окраїнні делегації приймав у себе Гетьман в більш або менш урочистих авдиенціях, частуючи їх сніданками або обідами, під час яких виголошувались промови й офіціяльні тости.

Першим прилюдним виступом Гетьмана була його присутність на святі відкриття Українського Клуба в Київі. Український Клуб, заснованний ще 1908 року, був осередком національного українського життя в Київі. 19-го травня 1918 р. він святкував своє відкриття в новому обширному помешканні на розі Прорізної і Пушкинської вулиць. На відкриття явились, яко гості, Гетьман в супроводі своїх ад'ютантів, німецький посол барон Мум, заступник австро-угорського посла Фон-Принцінг, болгарський посол Шишманов, австрійський генерал Алексис, військовий австрійський аташе майор Флейшман, багато німецьких і австрійських офіцерів, численні представники українського літературного і політичного світу і взагалі велика сила гостей. Свято почалось промовою голови Клубу Л. М. Старицької-Черняхівської; вона зазначила культурно-політичне значіння Клуба в українському житті, висловила надію, що всі українці без ріжниці партій об'єднаються біля Клубу в ім'я загально-національних інтересів, потім, звертаючись до Гетьмана,

---

нашадками колишнього козацтва — Кубанцями й Терцями; убрання цих козаків — »черкеска« натурально явилося в очах відродженого українського козацтва ознакою приналежности до козацького стану. Багато вільних козаків та їхніх старшин почали заводити собі черкески. Таким чином черкеска, як військова форма українських козаків, зробилася відповідним убранням спочатку для Генерального Отамана Вільного Козацтва, а потім і Гетьмана України.

По установленні форми в Українській Армії, Гетьман окрім »черкески« почав носити »жупан«: при звичайній формі — чорний, при парадній — білий, опоясаний слуцьким поясом; на голові — історична гетьманська шапка з соболів з оксамитовим малиновим верхом, з піррями оздобленими діямантами. Як на черкесці, так і на жупані — наплечники з золотого жгута, виложені метальовими окрасами: герб України (трезуб, обвитий пшеничним колосом) з двома булавами навхрест. При жупані — шабля старовинного козацького зразку. Жадної иншої форми Гетьман П. Скоропадський за часів Гетьманства не носив. З відзнак носив Гетьман лиш Георгієвский хрест 4-ої степени, а в парадних випадках, при прийомі чужоземних послів — орден тої держави, чий посол мав авдієнцію,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

привитала його і висловила надію, що він укріпить самостійність України, спіраючись на допомогу українських патріотів.

Гетьман відповів їй коротенькою промовою, в якій заявив, що політика України буде вестися на демократичних основах і в дусі скріплення державної самостійности. Промова Гетьмана була зустрінута горячими оплесками.

Після того Л. М. Старицька-Черняхівська звернулась на німецькій мові до чужоземних гостей, дякуючи їх за те, що вони вшанували своєю присутністю свято; вона висловила почуття подиву до »благородного німецького народу, який один бореться з цілим світом«. Потім витала також окремо австрійців і болгар. По цій промові наступила концертна частина свята, а після концерту вечеря, на яку запрошено було Гетьмана, чужоземних гостей, українських політичних та громадських діячів. За вечерею промовляли д-р. Е. Лукасевич, д-р. М. Галін і барон Мум, який дякував в імени Німеччини і висловив побажання, щоб Україна вийшла на шлях вільного і щасливого життя. Гетьман знову сказав промову, в котрій повторив, що вестиме демократичну й національну політику і доложить усіх сил, щоб укріпити самостійність України. На цьому закінчилася офіціяльна частина свята, і Гетьман покинув помешкання Клуба.

З инших прилюдних виступів Гетьмана, коли йому доводилось виступати з промовами й заявами принципіяльного й програмового характеру, треба зазначити прийом 21 червня 1918 р. великої делегації хліборобів з чотирьох губерній — харьківської, херсонської, полтавської і волинської, і прийом учителів слухачів літніх учительських курсів, що відбувся 29 червня.

Хліборобська делегація познайомила Гетьмана з становищем на селі і прохала його дати населенню охорону, лад, відновити судівництво й взагалі забезпечити на Україні умови спокійної праці. Відповідаючи хліборобам, Гетьман сказав:

»Ми вживаємо всіх заходів, щоб селянське трудове населення не переносило всіх труднощів переходового часу. Мене вибрали й на мені лежить обов'язок повернути лад Рідному Краєві. Зараз після вибрання я переїхав у помешкання, в котрім вас приймаю. Становище було в той час дуже трівожне, але я сказав, що звідціля не вийду, не зорганізувавши наново кабінет міністрів. Кабінет з одних лише міністрів зразу, звичайно, не міг приступити до службових справ і управи державою, доки не вдалось наново зорганізувати, а почасти змінити в міністерствах, які страйкували, урядовців і налагодити складний апарат державної управи. Законів поки-що нема, старі в більшості не підходять, отже, треба скласти нові закони, котрі мають бути остільки всебічньо освітлені, щоб приложення їх зустріла країна, яко бажаний акт. Я чудово розумію, що влада на місцях повинна бути в руках старостів.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Одначе, покликання старостів на посади не таке просте й на вибір їх та покликання йде багато часу.

Ми розуміємо стан справи й разом з міністрами працюємо до самого ранку, стараючись скоріш скласти закони й перетворити земства, замінивши де-яких людей людьми землі, щоб земства стали установами, які дають користь кращій частині населення — хліборобам, котрих уважаємо за необхідне притягнути до управи. Аграрний закон провадиться, великі маєтки ділитимуться, але треба переводити це не відразу й не безглуздо, пам'ятаючи, що все богатство України в землі. Згадайте, що нам потрібна фабрична діяльність, через що треба відноситись з великою обережністю до поділу великих заводських маєтків.

Всі закони виробляються в комісіях. Волостні земства будуть цілковито змінені й туди будуть покликані люде праці, люде землі-хлібороби, а при тім я прошу можливо частійше подавати відомости про їх діяльність повітовим старостам. Я сьогодня видам розпорядок про необхідність поїздок старостів по повітах«.[1])

Відповідаючи на окремі запити хліборобів, Гетьман сказав: »говорять серед народу, що землі не дадуть. Це неправда: закон розробляється, але неможна його відразу видати, не рахуючись з історичним та юридичним боком питання. Великих маєтків більше не буде, землю передається хліборобському населенню, але в кількости не більше 25 десятин в одні руки, при чім купівля землі одною особою в ріжних місцях також не дозволена. За цим наглядатимуть власти та прокурорський догляд. Поміщикам надається право продати всю землю державному земельному банкові для утворення земельного фонду Держави. Уряд сам буде ділити між безземельних земельні запаси. Тільки треба пам'ятати, що для всіх землі не вистарчить, а тому треба підняти промисловість краю. Україна не має, наприклад, своєї текстильної промисловости. Треба всіма силами піднести нашу промисловість і заснувати по всій Україні кооперативи, що значно поліпшить й життя Рідного Краю«.

На запитання про суди Гетьман відповів: »непідходячі судді будуть усунені, а на їх місце будуть призначені инші з відповідною освітою. Зараз звернено увагу на поліпшення роз'їздів судових властей. Одержуючи раніш 200 або 300 карбованців разом з роз'їздним, судовий слідчий наприкл. не мав спроможности частійше виїзджати. Тепер винагорода судових діячів буде побільшена. Поліпшені будуть засоби переїзду. Між иншим, використається для роз'їздів судових діячів ті автомобілі, котрі залишились по війні.«[2])

Приймаючи слухачів учительських курсів, числом коло сотні осіб, Гетьман виголосив до них таку промову:

»Панове вчителі! Більше ніж 250 років минуло від того часу, коли

---

[1]) »Селянське Слово«, 1918, 1.

[2]) »Вістник політики, літератури й життя,« ч. 29, ст. 429—430.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Україна з'єдналась переяславською умовою з Московщиною, як рівна з рівною.

Весь час об'єднаного життя України з Московщиною можна назвати тяжким 250-літнім ярмом національної неволі українського народу. На протязі цього довгого часу московська політика помосковлення й централізму зробила те, що український нарід забув, хто він і чиї ми діти. Дійшло навіть до того, що більшість синів України соромилась назвати себе Українцями, вживати свою рідну мову, уважаючи її за мову мужицьку, навіть носити свої національні призвіща. Після загально-російської революції, коли пута централізму були назавжди розбиті, коли український нарід зміг виявити своє національно-державне обличчя, — державну владу на Україні захопили темні невідповідальні люде, котрі не вміли або не хотіли, або просто державним безладдям бажали доказати неможливість існування незалежної України.

Коли утопійність політики цих людей досить виявилась, коли український народ переконався про потребу міцної влади, яка змогла б забезпечити українському народові вільний розвиток його духових культурних сил, — я, як вірний син України, примушений був послухати голосу народу та свого серця й узяти всю державну владу в свої руки. Прохаю пам'ятати, що не задля себе взяв я цей важкий тягар а задля користи українського народу. Я висловлююсь так: »не про себе турбуюсь я, а про те, щоб жила вільна й незалежна самостійна Україна«.

Народні потреби мені добре відомі і я пороблю всі заходи, шоб утворити краще його життя. Вас же, панове, прохаю, коли роз'їдетеся на свої посади, прикласти весь свій розум і любов до Неньки України на те, щоб підняти рідну національну школу як найвище, розуміючи, що тільки освіта допоможе народові використати ті багацтва, котрі сховані як в нас самих, так і у всій Українській Державі, і що тільки вона допоможе народові вийти на кращий, спокійний і рівний шлях життя.

Крім того, прохаю вас, панове, вжити всіх заходів, щоб розтолкувати мало освіченому народові про нині існуючу державну владу й розкрити народові очі на тих, хто в неспокої й людськім хвилюванні бачить свою власну користь.

Прохаю памятати, що я не той, хто багато обіцяє й нічого не дає, а той, хто працює мовчки, маючи своєю метою тільки щастя народу, українського народу. Єдиній, незалежній, вільній Україні слава!«

У відповідь на промову виступили міністер освіти Василенко й декотрі слухачі з промовами, в яких вказували на найпекучіші потреби української школи. По скінченні прийому перейшли Гетьман і члени з'їзду до саду, де Гетьман на протязі пів години в товаристві народніх учителів і учительок балакав з ними про пекучі справи. Між иншим, сказав Гетьман, що незабаром Рада Міністрів ухвалить законопроєкт про поліпшення матеріяльного становища учителів українських шкіл.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Дуже важним був виступ Гетьмана на другій сесії Українського Церковного Собору 6 липня 1918 року, де він рішучо висловився за самостійну, автокефальну українську церкву. В своїй промові, виголошеній (як і всі инші прилюдні промови) українською мовою, Гетьман згадав про тісний союз, який був колись на Україні між козацтвом і православним духовенством; »я гадаю, продовжував він, що наша православна церква, яка одночасно з Українською Державою вийшла на вільний шлях життя, стане близько до свого народу й поведе його по тому шляху віри й правди, по якому вели його славні, великі духом владики: Петро Могила й инші, бо всі ми добре знаємо, наскільки ще нерозвитий наш нарід і скільки ще прийдеться положити сил і розуму, працюючи на цьому полі, але я певний, що духовенство буде щиро провадити культуру, любов до Рідного Краю і віру серед українського народу. І я гадаю, що розцвіт православної віри, розцвіт духовенства буде хутко йти у нас на Україні, бо кождий з нас розуміє, що розцвіт національного духовенства, це розцвіт вільної Української Держави, яка спірається від малого до великого на сильних духом, окутаних любовю до віри й Рідного Краю.

Бажаючи повного і вільного розвитку православної віри та духовенства, я хочу, щоб всі діла української церкви рішалися тут у нас, на Україні, і тоді тільки будуть корисні наслідки і вашої праці і бажань народу.

Кажучи це, я не хочу сказати того, що я і Уряд втручаємось в церковні діла. Ні, але тільки стоячи на чолі Української Держави, я хочу, щоб культ православної релігії, який є великою основою державности, досяг апогея, якого б не змогли зломити ніякі ворожі заходи, котрі може захотять насунутись на нас з боку«.[1]) Гетьману відповів од імени Собора — також українською мовою — митрополит херсонський і одеський Платон.

Про инші прилюдні виступи Гетьмана буде згадано далі на відповіднім місці в окремих розділах цієї книги.

---

[1]) Вістник, ч. 29, ст. 430—431.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VI.

Внутрішнє становище на Україні. Організація провінціяльної адміністрації. Її дефекти. »Карні експедиції«. Декларація Укр. правительства. Опозиція уряду з боку національних українських кругів. Трудне становище уряду.

Перед молодою Українською Державою стояв цілий ряд надзвичайно тяжких завдань: поперед усього треба було якось вгамувати розбурхане море анархії, соціяльної ворожнечі, грабіжницьких і авантюристичних апетитів, розпалених цілим роком революції, а найбільше демагогією большевиків та Центральної Ради; треба було організувати адміністраційний апарат, налагодити попсовану машину народнього господарства, зробити необхідні поліпшення в формі урегулювання земельної справи, забезпечити трудовим, продуктивним елементам змогу спокійно працювати, приборкавши й вгамувавши елементи деструктивні й розкладові; одночасно з тим треба було забезпечити й зовнішнє, міжнароднє становище держави. Тут були три основних питання: улаштування відносин до центральних держав, замирення з совітською Росією та визнання Української Держави нейтральними державами й Антантою. Розуміється питання зовнішнього становища держави більше, ніж де-инде, залежали у нас від внутрішньої консолідації, від скріплення власної сили.

Правительство Української Держави стояло перед надзвичайно складною ситуацією: з одного боку, в середині краю — завзята, загострена до крайніх меж боротьба класових, національних інтересів, змагання політичних орієнтацій; з другого — світовий поєдинок двох великих груп держав; порозуміння з якоюсь одною з цих груп викликало безпощадне ворогування другої групи; з одного боку стояли німці, з другого большевики; порозуміння з першими грозило гнівом і помстою Антанти; порозуміння з другими було неможливе без допомоги німців. Одно могло помогти Україні вийти цілою з цієї всесвітньої завирюхи, де билися між собою всі її ближчі й дальші сусіди, і при тім зберігаючи нейтральність, — це внутрішня консолідація, створення внутрішньої відпорної сили. Хоч як страшні та грізні сили уявляли собою держави, що боролися на всесвітнім поєдинку, але вони були у 1918 році вже втомлені й виснажені; Україна, з її 45-мілійоновим населенням і ще далеко не зруйнованим запасом природних богацтв, могла вдержатись і встояти серед тої бурі; навіть в багатьох справах їй могло належати останнє рішаюче слово; але на своє нещастя, вона не мала внутрішньої консолідації: всі її активні організуючі сили йшли в ростіч.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В попередніх розділах вже було зазначено, як зустріли і як поставились до гетьманського правління ріжні верстви громадянства на Україні, поскільки виразниками поглядів тих верств являлись політичні партії. Спеціяльно ті групи, які, здавалось би, в ім'я вищих інтересів української державности, повинні були найбільше підпирати правительство — українські національні партії — стали до його в рішучу опозицію. А більш крайні, українські ес.-ери та большевики, ті просто повели з ним боротьбу, ведучи агітацію серед народніх мас і провокуючи узброєні повстання. Українські хлібороби, покликавши до життя гетьманщину, не виділили з-поміж себе досить численних і активних людей, які б зуміли дати створеному ними режиму й відповідну реальну опору. Піддержували Гетьмана і його правительство лиш ті елементи українського громадянства, для котрих найдорожчою уявлялись державність, лад і порядок сами по собі, а не конче в українській національній формі, для котрих самостійність України уявлялась одиноким порятунком, а не сталим національним ідеалом. І саму державу українську розуміли вони в широкому територіяльному розумінні, а не стисло національному. Представники таких поглядів засідали і в правительстві. Серед них були безперечно патріоти України, але вони не були українськими націоналістами. Українські ж націоналісти, не схотівши йти до правительства, стали осторонь і гостро критикували кожен крок, кожен виступ правительства з погляду вузько-національного, котрий далеко не покривався поглядом державним. В цьому була основана причина взаємного непорозуміння. Гетьман весь час шукав зближення з »українськими кругами«, з т. зв. »свідомими українцями«, себ-то з невеликими політичними групами, які вважали, що тільки вони одні репрезентують собою »українське громадянство«. В їх очах, кожен, хто не знав або не вживав літературної української мови, не належав до українських національних партій; не був членом »Просвіти« — не був і українцем: українство в поняттях цих людей кінчалося по-за межами партій ес.-ефів, ес.-ерів ес.-деків і обмежувалося кількома сотнями або тисячами інтелігентів, згуртованих в цих партіях.

Гетьманське правительство, опинившись біля влади, знайшло до певної міри організованим тільки центральний апарат — міністерства в самому Київі. Воно його попервах так і залишило: було увільнено лиш кілька товаришів міністрів, решта ж урядовців була залишена на своїх постах. Тяжче стояла справа з провінцією. Ц. Рада, проголосивши в листопаді 1917 року самостійність України, залишила скрізь губерніяльну й повітову адміністрацію, яка була попризначувана ще за часів російського Тимчасового Правительства. Це були виборні губерніяльні й повітові комісари, майже всі без виїмку українці, люде більш-менш помірких поглядів. Губерніяльними комісарами були навіть люде, що відогравали політичну ролю в українському національному рухові. Але сама організація управління була Тимчасовим Правительством улашто-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вана так, що комісари не мали ніякої влади, майже нічого не могли робити й залишалися лише свідками повільної руїни життя в краю. Повітові комісари в кінці року почали просто розбігатись з своїх посад, які зробились небезпечними в міру того, як наростав большевизм. По повороті до Київа весною 1918 р. українське правительство настановило вже від себе комісарів, поруч яких поставлено було військових губерніяльних і повітових комендантів. Про який-небудь строгий вибір людей не могло бути мови, особливо що стосувалося того, чи призначений комісар або інтендант »певний українець«, чи ні: серед загального розруху, при очищенні краю від большевицьких військ, призначення робились на спіх і часто-густо випадково. Отже, траплялись агенти влади енергійні, досвідчені (наприклад, комісар Одеси д. Коморний), але бували й люде зовсім непридатні. Пригадаймо, як характеризували провінціяльну администрацію цього часу представники з міст на загальному з'їзді в Київі (див. ст. 9). Організатори гетьманського перевороту вважали за потрібне звільнити всіх цих комісарів і призначити нових адміністраторів — губерніяльних та повітових старост, виходячи як з мотивів політичних (цілком зрозуміле бажання мати певних і вірних новій владі агентів на місцях), так і з ділових: щоб на провінції на чолі адміністрації стояли люде місцеві, досвідчені й придатні. Але тому, що переворот відбувся дуже швидко й почасти навіть несподівано для багатьох прихильників гетьманства, то не було часу наперед обміркувати й уложити списки кандидатів на посади губерніяльних і повітових старост: ці списки довелось укладати на спіх в момент перевороту, і зараз же потому призначені кандидати заняли свої посади, хоч наказ про усунення з посад губерніяльних та повітових комісарів і їх помічників та заміну їх старостами був виданий міністром внутрішніх справ Ф. А. Лизогубом тільки аж 14 травня. Як це буває завжди, коли діло робиться на спіх, під гарячу хвилину, знайшлося чимало зовсім випадкових призначень або з тих чи инших причин — невдалих; де-які старости (особливо повітові) скоро подались сами до демісії й були замінені иншими; через те первісний склад старост, як губерніяльних, так і повітових, з часом дуже змінився.

Спочатку були такі призначення:

Київщина. Губерніяльний староста — Іван Львович Чарторижський, бувший губернатор Тернопільщини, призначений 9 травня. З 30 серпня губ. старостою був генерал ген. штабу Павло Маркович Андріянов.

Помічник його — Платон Забугин (б. комісар Бродського повіта в Галичині).

Повітові старости:

київського пов. Микола Григорієв,
бердичівського Іван Машир (убитий повстанцями в липні 1918 р.),
уманського Ібрагим Солтик,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

канівського Іван Недашківський,
черкаського Марко Куліш,
радомишльського Сергій Онищенко,
таращанського Василь Дубиненко,
чигиринського Володимир Бялоцький, пізніше Петро Серебряков,
липовецького (?) Носенко,
васильківського Микола Яблонський, пізніш Володимир Троцький,
сквирського Іполіт Волошинов,

Волинь. Губ. староста Д. Ф. Андро (від 4 травня), помішник його Олекса Зарембський.

Повітові старости:
овручський Олександер Лалевич, помішник Йосиф Курманович,
володимирський Володимир Пущин (б. комісар Ц. Ради),
острожський Костянтин Курзенков,
старокост. Ростислав Ржевський,
новоградволин. Леонтій Бродський,
житомирський Іван Арндт, помішн. Олександер Дунін-Борковський,
дубенський Дмитро Прибильський,
кременец. Микола Шмідт,
рівенський Йосиф Максимович,
ізяславський Микола Шабельський,
луцький Хведот Шлеммер,
ковельський Олександер Никитин,

Поділля. Губ. староста Сергій Іванович Кисільов, помічник губ. старости Микола Лемені-Македон.

Повітові старости:
могилівського Євген Бразуль-Брешковський,
винницького Павло Ренненкампф, пізніше Пилип Гусаков,
проскурівського Володимир Столяров,
ушицького Станислав Бодисько,
каменецького Сергій Василєв, пізніше Олекса Подерні,
літинського Олександер Липкин, пізніше Олександер Потоцький (б. член Держ. Думи),
брацлавського (?) Киріченко,
ольгопільського Віктор Леонтіїв, пізніше був Андрій Титаренко,
балтського Іван Бордюжевич,
гайсинського Іван Сінокосів.

Чернігівщина. Губ. староста Микола Петрович Савицький (б. голова губ. земства) від 13. травня до 28. червня, потім губ. старостою був М. В. Висоцький, помішник губ. старости Олексій Олександрович Бакуринський (трагічно загинув в кінці 1918 р.),
чернігівський Михайло Малахів (б. комісар за Ц. Ради), помішник його К. Котляревський,
борзенський Леонтій Кочубей, пізніш Лев Білозерський,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ніжинський Микола Висоцький,
сосницький Кост. Імшенецький,
козелецький В. Кринський, помішник В. Ядрило (б. комісар за Ц. Р.),
кролевецький Ілля Соломка, пізніше Олександер Сергієнко,
стародубсь. Федір Кібальчич,
суражський Кость Іванов,
новозибковського Іван Листовський, пізн. Ц. Дріа-Дорналович,
городнянський Волод. Тризна,
глухівський Микола Бірвар, помішник Іван Нарбут,
конотопський Сергій Кандиба, помішник Микола Фененко,
остерський Дмитро Вишневський.
Полтавщина. Губ. староста С. С. Іваненко.
Повітові старости:
гадяцького Пилип Мельників,
зіньківського Микола Рот, пізніше Яків Кратохин,
золотоношського Олексій Петраш, пізніш В. Клименко,
кобеляцького Вячеслав Бокій, пізніше Ігельштром,
костянтин. Микола Фляге,
кременчуцького Микола Левченко, помішник Ол. Калачевський,
лохвицького Павло Ярмак,
лубенського Сергій Грачов,
миргородського Юрій Лапо-Данилевський, пізніше Іван Ляхович, Павло Супрагин,
переяславського Грицько Холодний, пізніше Іван Кривошиїв,
ирятинського Іван Юскевич,
полтавського Василь Петраш, пізніше Олександер Мгембрієв,
прилуцького Микола Домонтович,
роменського Олександер Русанов,
хорольського Сергій Родзянко (б. комісар за Ц. Ради).

Катеринославщина. Губ. староста ген. Черніков, помішник губ. старости Євген Брохфельд,
Повітові старости:
катеринослав. Петро Петренко, помішник Олексій Малинко,
верхнєдніпров. Сергій Дементьєв,
новомосковськ. Нарциз Комаров, пізніше Христофор Бойе.
павлоградського Павло Миргородський,
олександров. Микола Ключників,
бахмутського Юрій Желинський, пізніше Олекса Лисенко,
сдавяносербс. Микола Кудрянов,
маріупольського Давид Хараджієв, пізніше Петро Світлицький.

Харьківщина. Губ. староста генерал Петро Іванович Заліський (до 2 липня), помішник губ. старости — Леонід Турчанинов.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Повітові старости:

харьків. Михайло Плещеєв, пізніше Володимир Філонов, помішн. Володимир Доромацький,

охтирського Володимир Григоріїв, пізніше В. П. Лашкевич,

богодухівського Микола Смаковський,

валківського Василь Борисовський,

вовчанського Анатоль Лященко, пізніше Петро Неклюдов,

ізюмського Микола Ярцев, пізніше Микола Кох,

зміївського Василь Сас-Тисовський,

купянського Всеволод Захарашевич-Капустянський, пізніше Ол. Соболь-Чорний.

лебединського Микола Стасилевич,

старобільського Антон Гирчич,

сумського Олександер Ігнатов, пізніше Сергій Гребенщиков,

Херсонщина. Губ. староста Семен Григорович Пищевич.

Повітові старости:

одеського повіту Олександер Ярчевський,

олександрійського Павло Мазуркевич,

тираспольського Христофор Трестер,

херсонського Леонід Терентієв,

єлисаветградського Василь Верещагин,

ананієвського Павло Корбе.

Таврія. Окружний староста Олександер Вас. Десницький,

бердянс. пов. Володислав Гаєвський (б. голова бердян. зем. управи),

мелітополь. Петро Городинський,

дніпровського полковник Соломон Шебанов,

перекопського П. Е. Вільнер.

З огляду на переважно український склад людности, зважаючи на прохання самого населення й маючи на увазі також мотиви стратегічні, Українська Держава прилучила до себе кілька повітів сусідніх неукраїнських губерній Могилівської, Минської, Курської, й Вороніжської; з них гомельський повіт могилівської губ. прилучено з адміністративного погляду до Чернігівщини, так само як повіти Курської губ. — Путивльський та Рильський; повіти Курщини: Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Корочанський і Новооскольский, а також Валуйський повіт Вороніжської губ. прилучено до Харьківщини. Повіти Річицький, Пинський і Мозирський Минської губ. було з'єднано в окремий Поліський округ*). На ці повіти були призначені старости;

гомельського повіту Евген Стош,

путивльського Петро Піроцький (б. комісар в Галичині),

рильського полковник Микола Кореньов,

суджанського ?

*) Про це була постанова Ради Міністрів від 14 серпня 1918 року, див. »Державний Вістник«, № 43.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

грайворонського Кость Ємних,
білгородського Володимир Кукіль-Яснопольський,
корочанського князь Волконський Олександер,
новооскольського ?
валуйського Віктор Жданович.
Поліським губ. старостою — Петро Оскарович Патон,
річицького Олександр Коморний (б. комісар в Одесі за Ц. Ради),
пинського П. Душеньківський,
мозирського ?

Губерніяльним старостою *Холмщини* і *Підляшшя* призначено було Олександра Філаретовича Скоропис-Йолтуховського, помішником його М. Донця. Повітові старости:

берестейського повіту Теоф. Торонський,
івановського Василь Падох,
ковельського Фридр. Фуст,
картуз-березького В. Коцко,
дрогичинського Юл. Максимчук,
кобринського А. Лушпинський,
більського Стеф. Кордуба,
володавського Павло Левицький,
чернинського Вас. Лисенко,
камень-каширського о. Ів. Волянський,
пружанського Ант. Кулеша,
дубицького Вас. Шевчук.

Були призначені повітові старости до де-яких повітів Бесарабії, але вони не були допущені, так само як і инші українські урядовці, румунами. До Хотинського повіту призначено було Олексу Сугаренка (миро-вий суддя).

Переважна більшість губерніяльних і повітових старост були місцеві земельні власники, найчастіше земські діячі, судді, частина була — військові, також місцевого походження люде; дуже мало було людей, які б служили на адміністраційних посадах за старого режиму (всього таких було 3—4). Отже, нарікання, ніби було попризначувано »царських губер-раторів« і »справників«, не мають під собою грунту. Та все ж таки цілий ряд з цих призначень здався тоді дуже одіозним для національних українських кругів, але тільки в нечисленних випадках мала ця одіоз-ність рацію. Так, наприклад, призначення на посаду київського губерні-яльного старости Ів. Л. Чарторижського; як губернатор окупованої російським військом Тернопільщини за часів гр. Бобринського і Трепова він ніс на собі той odium, який мали — і цілком слушно — всі відпо-відальні представники російської адміністрації в Галичині з боку украї-нського громадянства. Спеціяльно Чарторижський не був гонителем укра-їнського населення і навіть дбав про його економічний добробут. Але в його устах всі свідомі українці були »мазепинці«, до національного

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українського руху ставився він неприхильно і подавлював його в Тернопільщині. Отже, присутність його на посту губерніяльного старости Київщини була незручною. На це звернув увагу Гетьмана де-хто з міністрів й кінець кінцем пана Чарторижського було усунуто з посади. Цікаво, що на призначення п. Чарторижського було звернуто увагу й німцями та австрійцями. Виникла була, як тепер виявилось, ціла переписка між австрійським посольством у Київі та Віденським урядом; наводилися справки про діяльність Чарторижського за часів його урядування в Галичині, але було з'ясовано, що він поводився дуже гуманно й доброзичливо з »місцевим населенням«, а тому вирішено ніякого питання з приводу п. Чарторижського перед українським правительством не здіймати.

Аналогічний випадок трапився з другим губерніяльним старостою: п. Заліським (Харьківщина), це був добрий адміністратор і по свойому патріот України, але він вважав, що українці можуть добре обійтися з готовою вже російською мовою й не потрібують зовсім творити якусь нову мову й нову культуру. Висловлювання таких поглядів особою, що займала офіціяльне становище в Українській Державі, вело до прикрих непорозумінь, і губерніяльний староста мусив покинути свою посаду.

Корінь непорозумінь між новою адміністрацією й національно настроєними українськими кругами лежав у ріжниці поглядів на суть і характер української державности. »Свідомі українці« були майже без виїмку лівих поглядів, уважали себе за соціялістів. Багато з по-між них було звязано з діяльністю лівих українських партій та інституцій Ц. Ради. З центру, з Київа йшли гасла ворожого відношення до нового режиму; українські партії виносили вже звісні нам резолюції, часописи українські містили дуже різкі статі проти гетьманства. В краю ще не ущухли відгуки недавньої громадянської війни. В особі нової адміністрації прийшли люде, що належали до верстви, яка зазнала під час революції чимало несправедливостей і кривд. В її очах багато з'поміж української інтелігенції було людей скомпромітованих »большевизмом«. Тепер ці самі люде виступали, часами дуже різко, проти правительства Гетьмана. Отже, доводилося таких людей арештовувати. Тоді счинявся галас, що »ведеться боротьба з українством«, що людей арештовують за те, що вони — українці! І коли взяти на увагу, що українці-націоналісти з усіх сил старалися поширити і серед своїх, і серед чужих думку, що дійсні українці тільки вони — »свідомі українці«, що решта все не українці, то стане зрозумілим, яка виникала плутанина понять і як зручно вороги гетьманського правительства використовували всякий акт політичної репресії проти ворогів уряду, як акт боротьби з »українством«.

Становище в краю ускладнилося ще одним явищем — справою т. зв. карних експедицій. Діло в тім, що осінь, зима 1917—1918 років пройшли на українському селі під знаком розбурханої агітацією соціяльної боротьби. На ґрунті цієї боротьби між дрібними земельними власни-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ками та середніми й великими: між ріжними верствами внутрі самого селянства накопичилось дуже багато злоби й ворогування. Це не була просто ворожнеча селян і поміщиків, яку підогрівали невпинною агітацією представники соціял-революційних партій ще з весни 1917 року, це була боротьба взагалі заможніших селян з біднішими, людей працьовитих, спокійних — з елементом неспокійним, авантурницьким, охочим пожитись і забагатіти на чужий кошт: гасла, що їх кидано з висоти трибуни Центральної Ради, з сторінок часописів, з уст агітаторів — давали цій охоті, цьому зазіханню на добро свого сусіда »ідейне« оправдання. »Земля Божа!« »вся земля трудовому народові!« — казали й писали українські соціял-революціонери. »Грабуй награбоване! Все, що має буржуй та куркуль — твоє!« казали ще простіше большевики. І коли в осени за Центральної Ради все окошувалось на поміщицьких садибах та економіях, підпалюваних, нищених та грабованих, то з приходом большевиків ця класова різнація й усобиця поглибились ще більше й перейшли на такі ж самі гострі форми ворожнечі й нищення між ріжними категоріями селянської та козацької маси: бо одним з перших завдань большевиків було розкласти українське село, посіяти ворогування між заможнішими й біднішими селянами. Розуміється, в часи большевицького панування перевага була на боці малозаможних, до котрих, звичайно, прилучилися всякі грабіжницькі елементи, як це буває скрізь і завжди в часи масових заворушень. Було багато вбивств, мордування, грабіжів, отже багато накопичилося й злоби та бажання помсти. Прогнання большевиків і прихід німців та австрійців послужили гаслом до аграрної реакції в широкому розумінні слова. Всі покривджені за попередньої доби елементи перш за все почали дбати про відшкодування за понесені втрати та збитки, і тому, що ніякої фактичної влади на місцях так скоро завести було неможна, то поміщики й заможніші селяне сами заходилися стягати пограбоване майно, формуючи т. зв. карні відділи, до котрих само собою пішли всякі пройдисвіти й авантурники, які позначили свою роботу огидними ґвалтами та насильствами [1]). Група польських поміщиків на Волині та на Поділлі просто звернулася до австрійської влади, щоб вона окупувала Правобережну Україну, завела там свої порядки й примусила селян виплатити та відробити заподіяні шкоди [2]). Австрійці давали свої відділи для стягання з селян »контибуцій«. Про це писав тоді ж проф. М. Грушевський на сторінках »Народньої Волі«. За прикладом поміщиків Волині та Поділля пішли й де-які поміщики на Лівобережжю та на Степовій Україні, або сами організуючи добровільні »карні відділи«, або ж звертаючись за допомогою до німецької або австрійської команди, щоб ті приборкали селян. Отже, це само-

---

[1]) Малюнок діяльности одного з таких добровільних »карних« відділів дає нам наочний свідок М. Могилянський в своїй взагалі сумбурній статті »Трагедія Украины« на сторінках збірника »Архивъ Русской Революціи«, т. XI. ст. 97—98.

[2]) Див. вище ст. 10.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

чинне стягання з селян »контрибуцій« за допомогою самочинно ж організованих узброєних відділів (при мовчазній згоді німців та австрійців) почалося фактично за уряду Центральної Ради, а гетьманському правительству випало властиво ліквідувати цей рух. Але весь odium за »карні експедиції« переношено навмисно на гетьманство. Правда, звістка про обібрання у Київі Гетьмана хліборобами спочатку послужила ніби гаслом до збільшення діяльности цих відділів та до більш нахабного й зухвалого їх поводження. Гетьманський уряд в перші дні був безсилий зупинити їх діяльність: одних телеграфних наказів було мало, треба було налагодити екзекутивний апарат, організувати державну варту й охоронні сотні, і тоді лиш можна було не тільки висилати телеграфічні накази, але й бути певним, що ці накази фактично будуть переведені в життя. Розуміється, і Гетьман, і міністри, котрим раз-у-раз подавано з усіх боків скарги на ці »карні відділи«, глибоко обурювались їх діяльністю, але пройшло кілько тижнів, поки вдалося їх приборкати й розігнати, а тим часом вони встигли наробити багато шкоди й викликати озлоблення проти нової влади, на карб якої ставилися всі злочинства тих відділів.

Кабінет Ф. А. Лизогуба, ще не сформувавшися цілком, мусив випустити 10 травня заяву, в якій з'ясовував свої погляди й ближчі завдання та спростовував ріжні чутки, навмисно сіяні ворожими до нього елементами. Це була немов декларація кабінета, і тому ми наводимо текст її цілком:

»До Правительства надходять вістки, що агітатори, котрі очевидно заінтересовані в тім, аби сіяти чвари й анархію в нашім краю, розпускають злобні вістки, немов би на Україні привернуто скинуте народом самодержавіє, при чім самодержцем є Гетьман, що нове Правительство стає на шлях реакції, який веде до того, щоб одібрати в народа всі здобуті ним політичні й громадянські свободи, що буцім то, складаючись з велчких поміщиків і капіталістів, це Правительство зовсім не дбає про задоволення земельного голоду українського селянства, а також справедливих соціяльних домагань робітничого класу, та вкінці, що по свойому духу Правительство є ворогом української нації та її молодої, ще не зміцнілої державної самостійности.

При недостаточнім освідомленні широких мас населення подібна злоумисна агітація може мати успіх і викликати розрухи, здавленню яких, необхідному в інтересі збереження державного порядку та спокою, можуть товаришити тяжкі, иноді криваві жертви. Тому Правительство вважає за свій обов'язок звернутися до населення України з поясненням, що всі наведені чутки це або злобна клевета тих, кому чужі інтереси українського народу, та хто для осягнення влади не цурається огідних способів політичної боротьби, або плід непорозуміння, що випливає з недосить вдумливого й серйозного відношення до переживаних подій.

Гетьман не думає стати самодержцем. Назва Гетьман це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної й вільної України. Стоячи на чолі Українського Правительства,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Гетьман тим самим відновляє й закріпляє в народній свідомості думку про невідбіральні народні й козацькі вольности. Грамота Гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України й свідчить про те, що не може бути мови про змагання нового Правительства до подавлення української національности, її мови, культури й державности. Навпаки, обминаючи насильства й наглі зміни, Правительство рівночасно міцно проводитиме в життя ідею дальшого всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення усіх форм української державности. Рівночасно признає Правительство права усіх инших національностей, які живуть на території України; воно має повну пошану до їх культури й не виступить з ніякими мірами гніту й нетолеранції супроти якоїсь частини своїх громадян.

Головна задача Правительства, котре має тимчасовий, переходний характер, — зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народнього представництва, котре висловить справжню, ніяким напором з ніякого бока не пофальшовану волю українського народу що до будучого державного ладу України. Вироблення відповідного виборчого закону є предметом найближчих заходів Правительства і в цій дуже важній справі воно сподівається помочи людей державного досвіду й наукового знання.

Господарська й земська самоуправа надто дорогі теперішньому Правительству, в склад котрого увійшли особи з довгою минулою громадською діяльністю на полі місцевого життя, і підозріння, немов би Правительство бажало зменшити права місцевої самоуправи й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Одначе досвід останнього часу показав, що правильне поставлення місцевого господарства можливо тільки під умовою притягнення до цієї справи більше підготовлених елементів, для чого потрібно буде, — зберігши загальний демократичний характер земських і міських управ, внести у виборчий закон до цих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та плодотворну роботу для добра місцевого населення.

Правительство не думає порушити якісь політичні свободи, але в трівожні часи, які переживає наш Рідний Край, по таких тяжких іспитах, інтереси державного ладу повинні стояти на першому місці, і коли в поодиноких випадках, в ім'я цих вищих інтересів Правительство буде приневолене взятися до строгих мір, так це виключно на час до привернення спокою в краю й повороту умов нормальної творчої державної роботи, якої сьогодня є так багато. Не осуджування, а піддержки має право ждати Правительство в безмежно труднім ділі, виконуваним ним в таких тяжких умовах, яких ніколи не переживала ще Україна.

Так само несправедливі обвинувачення Правительства в службі інтересам великих земельних власників і в повнім забутті насушних потреб селянства. Під господарським оглядом сильне селянство являється в такому хліборобському краю, як Україна, підставою народнього добробуту, і Правительство вже приступило до вироблення плану земельної реформи, поставивши собі твердою методою зарадити земельному голодові убогих землею і безземельних хлібо-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

робів. Правительство не думає піти ні шляхом скасування приватної власности, ні шляхом небезпечних експериментів, яких не знає ще ніяка культурна країна, але шляхом хліборобської культури, котра творить основу народнього господарства України. Одначе Правительство не спиниться ні перед якими жертвами, щоб створити на Україні здорове, забезпечене землею селянство, котре було б здатне в найбільшій мірі збільшити продукцію. Ті земельні маєтки в приватному володінні, які треба вивласнити для цієї мети, без шкоди для інтересів хліборобської культури, закупить держава й за необтяжуючі ціни передасть потрібуючим хліборобам. Подробиці земельної реформи, побудовані на цих основах, вироблятимуться за допомогою діячів, які мають довірря населення.

Так само справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати промисел, завжди стрінуть підтримку і поміч Правительства, а професійні союзи, наскільки вони займаються обороною професійних інтересів, користуються з боку Правительства повним признанням.

Правительство не вважає потрібним оголошувати широку програму законодатної роботи, бо остання належить до будучого народнього представництва. Одначе Правительство уважає себе зобов'язаним здійснити тепер же ті законодатні міри, які необхідні для привернення порядку в краю, зміцнення влади й утворення нормальних і культурних умов управи та державного господарства.

З усього сказаного ясно, які фальшиві поголоски, котрі поширюються поміж народом, якими скритими мотивами, скерованими не на добро народу, але на новий тяжкий іспит для народу, перейняті агітатори, котрі розсіялися по цілій країні. Правительство, яке не спиниться ні перед якими мірами для поборювання їх шкідливої діяльности, закликає усі розумні й державно настроєні елементи до енергійної невтомної праці в ім'я рятунку краю перед згубною анархією, грабіжами, насильствами, убивствами й безглуздим марнуванням народніх грошей, в ім'я утворення міцного державного ладу, опертого на законі і дійсній волі та поважанні найважніших прав людини, які так довго топтано безкарно ногами. Тільки при спільним згіднім змаганню всіх суспільних елементів збудується вільна, незалежна, могуча Україна.

Голова Ради Міністрів і міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб.
Міністр народньої просвіти й тимчасово виконуючий обов'язки міністра закордонних справ М. Василенко.
Міністр фінансів А. Ржепецький.
Міністр торговлі та промислу С. Гутник.
Міністр харчування й тимчасово виконуючий обов'язки міністра хліборобства Ю. Соколовський.
Міністр шляхів Б. Бутенко.
Міністр праці Ю. Вагнер.
Міністр народнього здоровля В. Любинський.
Виконуючий обов'язок військового міністра отаман Лігнау
Київ, 10. мая 1918«.

Думки, висловлені в цій декларації, були розвинуті й з'язовані ще в розмові, яку мав Гетьман з співробітником газети „Berliner Tageblatt" д-ром Л. Ледерером. Гетьман зупинився на тих дебатах, які саме перед

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тим відбулися в головній комісії Рейхстагу з приводу подій на Україні. »Здається, сказав Гетьман, що де-хто вважає мене в Німеччині за реакціонера й переконаного прихильника федерації з Великоросією. І те, і друге невірне. Я смію запевнити, що моя програма й демократичні вимоги цієї програми йдуть навіть далі, ніж у панів Шейдеманів і Давидів. Я не думаю, щоб вони почали здійснювати й довели до такої далеко йдучої земельної реформи, як це я хочу зробити і як це мені вдається. Я не бажаю тільки скасувати право власности на землю, як це зробив попередній уряд в III. Універсалі, і держуся тієї думки, що кожна реформа повинна переводитися в порядку та спокою. Моя Батьківщина не повинна стати ґрунтом для соціялістичних експериментів. Так само неправдива думка, буцім то я хочу перетворити Україну знову в частину колишньої російської держави«. Далі Гетьман заявив, що не будучи шовіністом, він є українцем по походженню і по своїх поглядах. Заговоривши про справу мови, Гетьман зазначив, що широкі круги населення на Україні не говорять українською мовою, і тому українська мова не може бути єдиною мовою в державі. Кожному урядовцеві треба мати змогу на протязі кількох місяців вивчити українську мову, а тих, хто цього терміну не використає, буде усунуто з посади. Можливо, сказав Гетьман, що в майбутньому настане тісніший економічний звязок з Росією, але це питання дальшого розвитку подій, яких ніхто передбачати не може. Але й тоді Україна не перестане бути цілком самостійною, вільною й незалежною державою.

З тим самим д-ром Л. Ледерером мав розмову і міністр-президент Ф. Лизогуб. Він зазначив ту легкість, з якою новому урядові вдалося взяти владу в свої руки. »Одержані з ріжних місць відомости, казав він, відзначають безболізність переміни влади. Нема лиш відомостей з де-яких повітів, не достає поки відомостей з Харькова. Окремі заколоти, як наприклад, в Радомишлі й инших малих пунктах, для припинення котрих довелося кликати німецьке військо, явилися спорадичними й незначними«. На здивування д-ра Ледерера, як так соціялістичний уряд зовсім відмовився від опору, Ф. Лизогуб відповів, що попередній уряд в дійсності ніде не мав справжніх прихильників. Праві партії й партії центра обіцяли новому урядові свою піддержку, а що до соціялістичних кругів, то Ф. Лизогуб надіявся, що завоює скоро довірря і з їх боку, бо й вони прагнуть спокою. »Наше гасло, заявив Ф. Лизогуб, — робота, а не політика. При цім ми не хочемо відбірати у народа права самому визначити майбутню й остаточну форму правління. Діло національного зібрання, яке буде скликане, вирішити, чи країна хоче лишитися при гетьмані, чи встановить яке инше правління, чи бути Україні монархією, чи республікою.«

Та ці заяви не заспокоїли ліві, соціялістичні українські круги, і завоювати їхнє довір'я Лизогубові не довелося. Як ми вже бачили, ліві партії, і на своїх зборах та з'їздах, і в своїй пресі поставились непри-

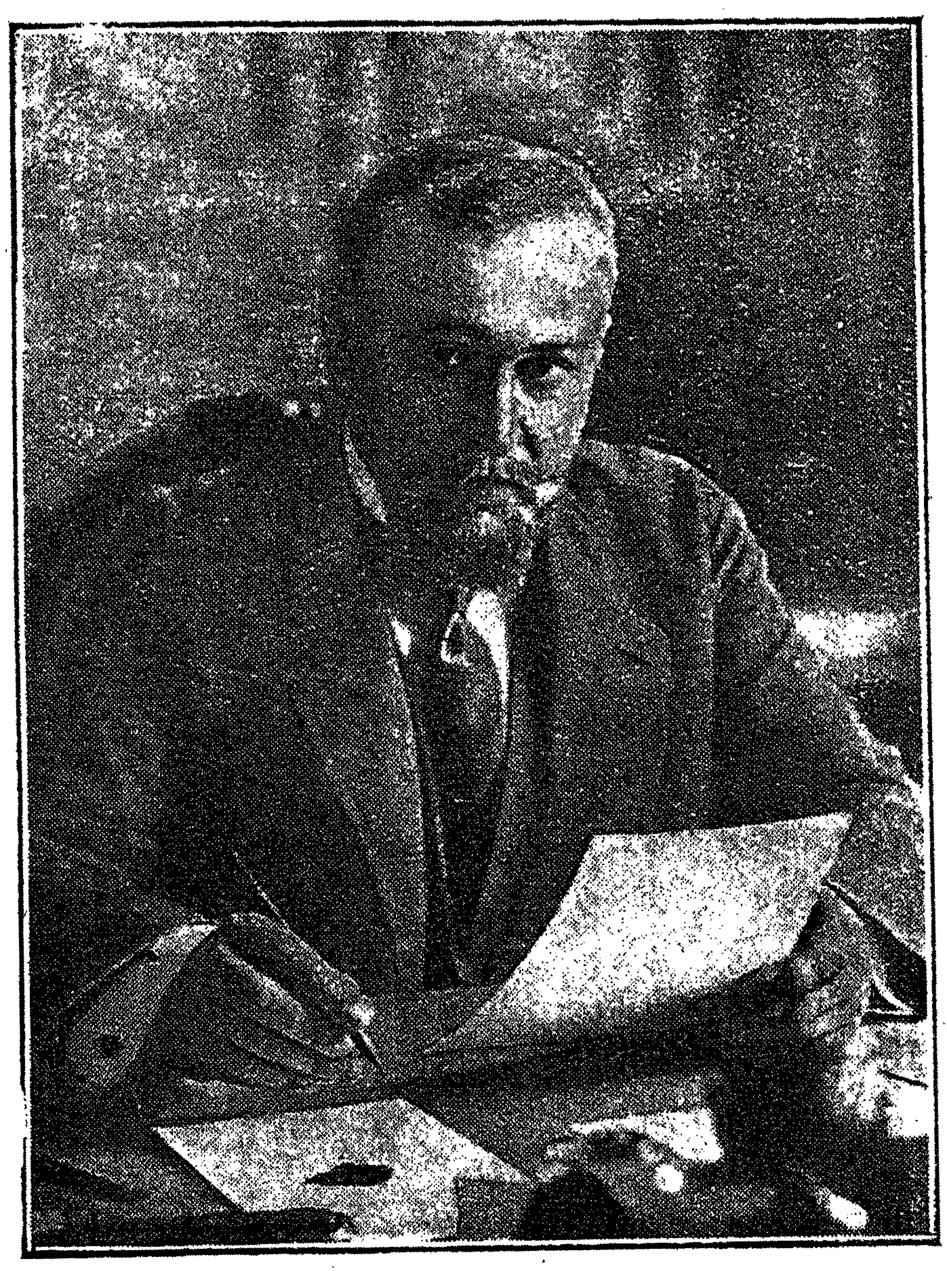
National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

миримо негативно до нового уряду. І не тільки національні українські партії, для котрих Гетьманство само по собі здавалось явищем ворожим політично і національно (як »не-український« уряд), але так само й партії »общерусскіе«, для котрих Гетьманство здавалось ворожим і соціяльно, і політично-національно (бо будувало самостійну Українську Державу). Неприхильне відношення до Гетьманства піддержували й галицькі українці: львівське »Діло« вело планомірну кампанію проти Гетьмана і гетьманського уряду, а галицька націоналістична молодь, що служила в січових стрільцях і тепер розсіялася по краю, також вела агітацію проти Гетьманства. Правительство мусило боротися з виразними антидержавними виступами; наприклад, катеринославська міська дума винесла крайнє ворожу й демагогичну резолюцію проти нової влади; її довелося розпустити; довелося закрити цілий ряд ес-ерівських і большевицьких газет, які просто закликали до боротьби з новою владою, як наприклад, газети »Боротьба« і »Народня Воля« у Київі, »Мысль«, »Земля и воля«, »Рабочая борьба« — в Одесі, »Мысль народа«, »Народнє діло« — у Харькові, »Нашъ лучъ«, у Катеринославі, »Дніпро« у Херсоні та де-які инші. Було заведено цензуру, яка раз-у-раз мусила конфіскувати цілі статті або уступи, звернені проти правительства. Всі ці необхідні заходи, яких уживає в таких випадках кожен уряд в найпоступовіших державах, приймалися як прояви »чорної реакції«, »боротьби з свободою слова«, нарешті, »боротьби з українством«, як що закрита за заклики проти уряду газета видавалася українською мовою. Так само було й з забороною з'їздів, як наприклад, заборона селянського з'їзду, скликаного »Селянською Спілкою«, або з'їзду представників міст, — все це приймалося як боротьба проти громадської свободи й гласности.

Правительство зустрічало опозицію не тільки серед лівої частини українського громадянства, але воно наштовхувалось на опір, на саботаж серед самих урядовців центральних установ. Діло в тім, що, як уже згадано, весь персонал міністерств був залишений на службі в такому складі, як він був зорганізований за часів Ц. Ради. Серед цього персоналу було багато людей, які попали на дуже відповідальні посади, не маючи до них ні підготовки, ні службового стажу, ні навіть потрібної освіти: свої посади вони завдячували просто приналежності до національних українських кругів або до соціялістичних українських партій. Гетьманське правительство, дивлячись більш широко на поняття українського громадянина й керуючись більш діловими, ніж національними мотивами, почало приймати нових урядовців, не рахуючись з тим, чи вони належать до національного напрямку, чи володіють уже літературною українською мовою. По де-яких міністерствах почали приймати фаховців і добрих урядовців з колишніх російських міністерств; з ділового погляду це йшло на користь справі, але багато з-поміж цих урядовців було людей, органічно з Україною не звязаних і до національного українського руху неприхильних; не завжди вони поводились тактовно,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і це зразу почало викликати незадоволення з боку прежніх урядовців. Особливо виникали непорозуміння на грунті вживання української мови. В дійсності нове правительство ані думало порушувати права української мови, яко державної. Де-які міністерства навіть спеціяльно підкреслювали необхідність уживання української мови в офіціяльних зносинах. Так, виконуючий обов'язки військового міністра ген. Лігнау видав 15 травня наказ по міністерству, де між иншим було сказано: »все діловодство, всі офіціяльні відношення неухильно вести на державній мові. В усіх установах і частинах зорганізувати невідкладно курси українознавства, маючи на меті доведення в найскорший час знання державної мови до належної високости«[1]). За два дні подібний наказ видало й міністерство шляхів. Але цей самий наказ свідчив, з якими практичними і технічними труднощами доводилось зустрічатись в спробі »українізації« урядової мови. От що читаємо в цім наказі:

Міністр внутрішніх справ *Ґ. Кістяковський.*

»До міністерства доходять відомости, що деякі вищі урядовці примушують служачих балакати з ними московською мовою, а також були випадки, що повертались до перекладу надходячі до інституцій прохання, що служачі здебільшого припинили навчання державної мови на курсах. Наказую твердо пам'ятати, що в Українській Державі державною мовою є українська, пропоную на всі папери, які надходять до інституцій, написані на українській мові, на тій же мові й відповідати. Зносини з найвищими інституціями, особливо з Міністерством, мусять провадитися тільки в державній мові. Внутрішнє діловодство може тимчасово провадитися і в російській мові, але ж постепенно мусить переходити на українську мову. Всі оголошення та розпорядки, які виходять за межі внутрішнього діловодства, пишуться на українській мові.

Пропоную звернути особливу увагу на найскоріше вивчення державної мови урядовцям телеграфу, а до того призначити в конторах коректорів, знайомих з державною мовою, які б виправляли телеграми, виходячі і надходячі до Міністерства; крім цього слідкувати за тим, щоб телеграми, які попадають до апарату, писалися розбірно та ясно. За всяку плутанину в телеграмах відповідатимуть телеграфні служби.

[1]) »Державний Вістник«, № 43.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Всякі бланки та книжки до вироблення форм і перекладу на державну мову замовляти в обмеженій кількості, не більше, ніж на півроку. В друкарнях мусять бути заведені шрифти букв української мови, яких недостає в російському альфабеті. Штемпелі й печатки пропоную перекласти на державну мову по одержанні цього наказу.

Наказую всім урядовим інституціям одержувати офіціяльний орган Ради Міністрів. Всі офіціяльні і напівофіціяльні органи мусять видаватись на державній мові. — Міністр шляхів Бутенко«.

Майже в той саме час висловився про питання мови й міністр юстиції Чубинський — в інтервю на сторінках »Послѣднихъ Новостей«. Він заявив, що »буде старатися проводити українізацію суду з відповідною постепенністю. Це дає можливість залишити на місцях багато цінних судових діячів, непідготовлених зараз вповні до негайного переходу на українську мову. Державною мовою, само собою розуміється, є українська. В перших часах нам прийдеться очевидно користатися з законів на російській мові, бо досі нема ще їх перекладу. Так само нема вповні установленої правничої термінології на українській мові. Треба взяти під увагу, що й адвокатура невповні підготована до повної українізації зараз. Постепенне переведення в життя форм українізації дасть можливість і судовим діячам і адвокатурі підготовитися та негайно перейти до них. Я приступив уже до утворення окремих комісій для спішного вироблення на українській мові правничої термінології й для організації перекладів законів«.

Ще трохи пізніше 26 липня видав »Наказ про вживання в слові і письмі Державної Української мови по Почтово-телеграфному відомству« товариш міністра Кулябко-Корецький:

»26 липня 1918 року. № 81. — В Українській Незалежній Самостійній Державі державною мовою визнається мова українська. Зважаючи на це, наказую Начальникам Округа звернути особливу увагу, щоб співробітники Відомства на почті, телеграфі, радіотелеграфі і телефоні при виконанні службових обов'язків вживали лише української мови, і вжити всіх заходів, щоб при зносинах по всіх службових справах зо всіма державними і приватними установами, а також урядовими особами переписку провадити виключно державною мовою, звернути також увагу, що коли в Відомстві ще є співробітники, які до цього часу не володіють українською мовою, щоб вони поважно подбали про швидче її вивчення. Нові співробітники, які будуть призначатися на посади по Відомству, мусять володіти як в слові так і в письмі державною мовою.

За міністра внутрішніх справ Товариш Міністра Кулябко-Корецький«.[1])

З вище наведених наказів і інтервю з'ясовується, на які труднощи наштовхувалася справа »українізації«. Хоч як багато і з великим спіхом виходило в той час українських словників та граматик, але навчитися за короткий час вести діловодство, писати всякі папери, накази,

[1]) »Державний Вістник«, № 47.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

циркуляри і т. д. на українській мові урядовий персонал не міг. Ніде правди діти, українська мова в 1918 році далеко ще не була так вироблена, щоб можна було навіть для людини, що вже раніше уживала її, так легко орудувати нею в канцелярському житті. Хто бачив канцелярські папери того часу, які виходили навіть з таких, цілком »українізованих« міністерств, як міністерство закордонних справ, той не міг не пожалкувати українську мову — так немилосердно калічено її на всі боки. Та найгірше було те, що ця мова ще дуже мало війшла в ужиток серед самого громадянства й її дуже мало було чути навіть на вулицях Київа. Коли ж узяти на увагу, що не люде існують для мови, а мова для людей, то ледве чи можна було вимагати, щоб люде за кілька місяців усі перевчилися з одної мови на другу, та щоб це проходило гладко, без певного роздратування старих урядовців, що десятками літ звикли до своєрідної канцелярської російщини, і тепер мусили переучуватися на иншу мову, що допіру тільки ще вироблялася.

Одначе, на цьому ґрунту між українцями націоналістами й урядовцями »фаховцями« раз-у-раз траплялися сутички. В кінці травня в міністерстві земельних справ відносини навіть дуже загострилися і привели до страйку урядовців. Правда, діло було тут не в самій лише мові: міністерство, сформоване за часів Ц. Ради, мало в своїм складі багато соціялістів, гарячих прихильників соціялізації землі. Новий міністр повів діло на зовсім иншій основі — на визнанні приватної власности. Звідси й виник конфлікт. Міністр Колокольцов провів 25 травня в Раді Міністрів закон, по якому міністерство реорганізувалося, прежні штати скасовувалися й особи, що займали по тим штатам посади, звільнялися. Серед звільнених був цілий ряд соціялістів-революціонерів, гарячих поборників соціялізації. Вони повели агітацію проти міністра, почали скликати в помешканні міністерства мітинги урядовців. 25 травня було скликано загальні збори співробітників міністерства, які ухвалили цілий ряд домагань від міністра. Кілька день пізніше була видана відозва від комітету співробітників, де заявлялося: »з огляду на те, що згідно з постановою загальних зборів співробітників Міністерства земельних справ з дня 25 травня ц. р. не тільки не зроблено ніяких змін в політиці Міністерства, а навпаки: а) вже біля 50 відповідальних співробітників звільнено з посад без пояснення причин і на їх місця призначено виключно русифікаторів, про що свідчать офіціяльні накази й діловодство по Міністерству, котрі провадяться на московській мові, б) заборонено міністром Колокольцевим збори співробітників навіть в службових справах, в) уведено в помешкання Міністерству узброєну військову силу, — співробітники Міністерства земельних справ оголошують на ознаку протесту страйк на 30 і 31 травня і 1 червня і домагаються: 1) провадження всього діловодства в Міністерстві лише на державній українській мові, як то було до вступу на посаду міністра Колокольцова; 2) повернення на посади співробітників українців, звіль-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нених без пояснення причин; 3) усунення з посад усіх русифікаторів, призначених на їх місце міністром Колокольцовим; 4) усунення збройної військової сили з помешкання Міністерства земельних справ, яка являється для Міністерства зовсім непотрібною і своєю присутністю ображає гідність співробітників Міністерства. Про це повідомляється Уряд Української Держави, широкі кола українського громадянства; співробітників инших міністерств і професійні союзи.

Дійсно, 30, 31 мая і 1 червня співробітники цілого ряда міністерств страйкували, Український Національно-Державний Союз, що саме зорганізувався коло того часу, виніс постанову, якою піддержував цей страйк: »Обміркувавши справу з страйком в міністерствах, Український Національно-Державний Союз констатує, що антинаціональна політика уряду, яка виявлялася в масових увільненнях співробітників українців, арештах і т. ин. утворила таке становище, яке привело служачих до загального страйку. Висловлюючи найрішучіший протест проти антинаціональної політики уряду й особливо міністра земельних справ Колокольцова, який навмисне загострював відношення служачих до себе, ображаючи їх національні почуття, і тим спровокував страйк, українські партії й організації Національно-Державного Союзу цілком підтримують вимоги, виставлені співробітниками міністерств і закликають українську демократію до захисту своїх професійних, національних і державних інтересів усіма легальними способами.«

Одначе правительство не злякалося цих протестів. Проти страйкуючих Рада Міністрів ухвалила суворі розпорядження. Але страйк скінчився сам собою, і ріщено було, щоб не дратувати національні круги, ніяких репресій не вживати.

Міністр внутрішніх справ Кістяковський, як тільки вступив на посаду (в початку липня) рішив закликати на пости губерніяльних старост людей з національних українських кругів. Але на пропоновану насамперед посаду губерніяльного старости Київщини ніхто не згодився піти. Одмовились навіть особи, які несли обов'язки губерніяльних комісарів за часи Ц. Ради. Так само не згодився ніхто з по-між свідомих українців (з поміж ес-ефів) піти й на посади членів Ради Міністерства внутрішніх справ, од яких залежали б адміністративні призначення на посади на провінції. Отже, не залишалося нічого иншого, як призначати далі людей не на основі їх відношення до національної української справи, а на основі фахової придатности того чи иншого кандидата.

Як уже не раз зазначалося вище, у відносинах між Гетьманом і його правительством з одного боку та українськими національними кругами з другого трагічну ролю відогравало те, що правительство стояло на ґрунті чисто державному, розуміючи державність українську територіяльно-історично, тим часом як українці націоналісти (коли можна так висловитися, щоб не уживати терміну »свідомі«, що стратив своє значіння, відколи Україна стала знову державою) не могли собі уявити

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

цю державність инакше, як у виключно й вузько національних українських формах. І коли де-хто з представників Гетьманського Правительства в своїх широких поглядах ішов часом за-далеко, не доцінюючи чисто національної сторони справи, то українці-націоналісти занадто звужували поняття українства й української державности, не можучи зріктися своїх старих, передреволюційних поглядів і понять.

Українські національні круги з самого моменту проголошення Гетьманства вважали, що українська державність серйозно загрожена. Прояви діяльности нового уряду в сфері політичній вважали за виступи проти самої української национальности. Замісць того щоб самим взяти участь в правительстві й адміністрації й вносити корективи в національний бік політики, ці круги вважали за краще, ставши до правительства в гостру опозицію, робити на його організований натиск, одночасно апелюючи не тільки до Гетьмана, але й до німців. Цим звертанням до німців одкривалася для останніх дорога до втручання у внутрішні українські відносини й підривався авторитет Української Держави в політиці закордонній. Щоб вести натиск на правительство більш організовано, вже в половині травня 1918 року в Київі склався »Український Національно-Державний Союз«, який поставив собі метою »рятувати загрожену українську державність та сконсолідування всіх сил для праці над будовую незалежної Української Держави«. До цього Союзу приступили партії українськ. соціялістів-самостійників, укр.-соціялістів-федералістів, укр. трудова партія, укр. хлібороби-демократи, »Об'єднана Рада Залізниць України« і Почтово-Телеграфна Спілка. З дорадчим голосом вступили до Союза укр. соціял-демократи й укр. соціялісти-революціонери.

24-го травня окрема делегація Союзу подала Гетьманові меморіял, в якому з'ясовано погляди Союзу на біжучий момент і висловлено його побажання. Наводимо текст цього меморіялу цілком:

»29 квітня цього року стався державний переворот, наслідком якого Українська Центральна Рада та її Уряд припинили свою діяльність, і вся влада управління перейшла до Гетьмана України й поставленого ним нового Уряду.

Україна нині управляється призначеним Гетьманом кабінетом міністрів на точній підставі указаних в Грамоті законів про тимчасовий державний устрій України.

На призначений Гетьманом кабінет міністрів, як це свідчить заява пана Гетьмана з'їздові хліборобів-демократів і офіціяльні акти, видані Урядом в роз'ясненні майбутньої його політики, покладено обов'язок здійснити тверду владу на Україні, завести лад і спокій в Державі, при забезпеченні інтересів як широких працюючих верств, так і всього люду на Україні, проводити тверду національно-державну політику в напрямі скріплення самостійности Української Держави й забезпечення інтересів українського народу, що створив Державу та служить її підвалиною, при повній толерантности до инших народів України.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Але цих завдань і обов'язків утворений кабінет міністрів не виконує і виконати не може. Політика й діяльність його йде зовсім в протилежнім напрямку.

Кабінет міністрів є не український по своєму складу і по своїй політичній орієнтації. В кабінет міністрів не увійшли представники українських партій і українських громадянських груп (українські діячі), які власне творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів увійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих неукраїнських груп, які завжди вороже ставилися до українського руху й до української державности, поборювали їх з усіх сил в ім'я »єдиної, неділимої Росії«. Антинімецька орієнтація цих партій і груп, орієнтація на бік Антати, всім давно й загально відома.

Ці партії та групи вславились на Україні своєю обрусительною, антидемократичною діяльністю і тому покликання їх до власти, цілком справедливо, утворило повне недовір'я в українськім народі до Гетьманского Уряду в справі належного відношення з його боку до інтересів українського народу. Своєю політикою й діяльністю новий Уряд дає ґрунт і підстави до повного недовір'я і навіть ворожого відношення до нього широких народніх мас.

За нового Уряду поширив свою антидержавну й антиукраїнську діяльність »Русскій Союз« на Україні, який поставив собі ясну мету: мобілізацію сил для відбудування »Єдиної неділимої Росії«. В цей Союз входять члени ріжних російських партій, від демократичних до крайніх реакціонерів, отже, й ті партії та громадські групи, до яких належать і члени сучасного кабінету міністрів. Члени »Русскаго Союза« на Україні притягуються новим Урядом до державної роботи. Завдання: завести лад і спокій на Україні не тільки не досягається, а осягаються результати діаметрально протилежні.

Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого й селянського з'їздів, розгон останнього навіть з допомогою збройної сили в той час, як дозволяються з'їзди представників капіталу, торговлі і великої земельної власности, тільки може переконати широкі працюючі маси в тім, що новий Уряд стоїть на варті не їх інтересів. Наслідки заборони селянського з'їзду страшні: ця заборона кинула бідніше селянство в розпуку й безпорадність; через те повстала скрізь страшна ненависть до господарів-хліборобів, убивства їх, підпали, знищення, спаші посівів і т. ин. Зміна комісарів і комендантів, а часом їх ув'язнення без суду та слідства й настановлення на їх місце осіб неукраїнської орієнтації, а то й україножерів, часом з бувших жандармів і поліцейських приставів, які замісць боротьби з анархією, борються з українським елементом громадських і державних інституцій. Разом з тим розв'язуються демократичні органи самоврядування й реставруються старі цензові думи й земства. Така однобічна в інтересах великої земельної власности й капіталу безтактна, а то й жорстоко брутальна діяльність новопоставленої адміністрації обурює всі верстви українського народу, а надто селян.

Нова адміністрація відкрила скрізь похід проти українства й українського руху, припиняє діяльність »Просвіт«, українські діячі а то і просто свідомі українці на провінції переслідуються і арештовуються. Народ має всі підстави переконатись, що йде рішуча й безоглядна реставрація старого ладу в національнім і соціяльнім

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

розумінні. Уряд провадить таку політику, як би революції зовсім не було, і цілком ігнорує утворену революцією свідомість народніх мас.

Рішуча й послідовна заміна по всіх міністерствах українського елементу неукраїнським елементом, головним чином, великоруським, витиснення з ужитку української мови по міністерствах — довір'я новому Урядові не утворять.

В суді знову запанувала російська мова, яка поки-що об'явлена рівноправною з українською. Суддями навіть на вищі посади призначаються люде не з громадян Української Держави. Міністр судових справ дбає не про утворення українського суду, а про збереження прав і привілеїв бюрократів бувшої самодержавної Росії.

В Міністерстві освіти, найважнішим для нашої молодої Держави в її будучім розвитку, ми маємо міністра хоч і українця родом, але російського кадета, який ніяк не може відійти від тактики та практики своєї партії, найшкідливішої для нашої державности, і завдяки його розпорядкам державна мова, що потрібує в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі єдина панувала в школі; увільнення новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлена ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються з денаціоналізованих елементів, вихованих у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педагогів від керовництва освітою.

Разом з освітою треба звернути увагу на церкву, яка об'явлена паном Гетьманом державною. А проте, за час гетьманства войовничий настрій московської церкви набрав особливої сили: іде поход проти українського собору, заводяться нові мітрополії, нагінка на українців-духовних збільшується до крайности, наша державність в церкві замовчується або проти неї робляться одверті виступи та взагалі робиться все можливе, щоб за всяку ціну не допустити до утворення автокефальности нашої церкви,

Наше військо, що відіграло головну ролю в відбудованні нашої Держави, й серед якого є найбільше патріотів і фаховців всякого роду зброї, зараз свідомо руйнується і заміняється московським елементом, або в кращім разі, цілком байдужим до української справи. Виконуючий обов'язки міністра — людина Україні стороння, а має замінити його генерал, про якого нам відомо лише те, що, виложивши торік під Фокшанами два корпуси українців (VII і VIII), вживав потім заходів, аби зашкодити українізації військ дорученої йому армії. Витісняючи скрізь з армії українців, заводиться рядом замісць контр-розвідки політичну шпіонажу, куди набираються на службу особи, ворожі не тільки українству, але й всякій державності (як наприклад, большевики).

Морське міністерство, що нам так потрібне, бо гине наша дорогоцінна флота, зовсім не зорганізоване.

Земельна справа, така болюча й така небезпечна з цей час, яка потребує до себе найбільшої уваги, передається в руки такого »діяча«, який підбором собі товаришів (не-українців) і відношенням до своїх співробітників по міністерству зразу ж зумів викликати проти себе лише загальне обурення. Земельні закони Тимчасового російського Уряду й Ц. Ради Грамотою п. Гетьмана скасовані, а нові навіть не намічені, що дуже хвилює українські народні маси.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

На чолі міністерства праці також повинна б стояти людина з українців, близька до робочих мас, а не фаховець-професор, сторонній дорученій йому справі, через що і в міністерстві ми бачимо відміну попередніх законів і повну недостачу ініціятиви утворення нових.

На чолі міністерства фінансів поставлена людина, добре відома українському громадянству по своїй попередній діяльности в Татіянинським Комітеті, яко свідомий ворог української ідеї.

На чолі міністерства торгу та промисловости поставлено кадета, добре відомого ворога української державности й біржевого спеціяліста, и зовсім не фаховця дорученої йому справи; чоловіка, який буде тягти (і вже тягне) до забезпечення інтересів окремої класи людей, а не до постановки діла, в державнім розмірі й до самостійности нашого торгу й промисловости й незалежности їх від московської держави; для цього в першу чергу ним проводиться скасування державної контролі над торговлею і портофранко на московському кордоні. Української мови міністр не признає, а тому наказав, щоб усі реферати подавались йому на московській мові.

В міністерстві харчових справ товариш міністра, йдучи проти постанови Всеукраїнського Союза Земств, дає розпорядок про передачу всього майна Союза земств і городів центральним московським інституціям.

Міністерство закордонних справ цілком дезорганізоване: нема ні міністра, ні його товаришів, ні закордонного представництва. А справа — наше сучасне міжнародне становище вимагає до себе пильної уваги. Справи з Кримом, Бесарабією, нашими східними сусідами (Південно-Східним Союзом), справа миру з Московщиною, холмська справа й нарешті полагодження непорозумінь по нашим мировим умовам з осередніми державами — все це потрібує негайно розвязання, бо кожний день проволікання несе нашій Державі несчисленні збитки.

Найважніша інформаційна організація Уряду — Державне телеграфне Агенство доручено старорежимникові й найгіршим ворогам українського руху — галицьким москвофілам, які роблять офіціяльною мовою Агенства московську мову.

Таким чином, уся політика нового Уряду тільки збільшила анархію і заколоти по селах: швидким темпом стіхійно наростає озлоблення селянських мас, які почули себе непевними що до одержання землі, про що селянство мріяло цілі віки. Большевизм знову почав набірати сили по селах. Почались ексцеси, узброєний опір, пожежі, спас на поміщицькі землі, викошування сходів, жорстока розправа з тими, що на з'їзді хліборобів тягли руку великоземельних власників і т. ин. З'явився і почав ширитися стихійний аграрний терор. При таких умовах ніяка збройна сила в справі запровадження спокою і ладу на Україні допомогти не зможе. При таких умовах Українська Держава не зможе виконати своїх обов'язків по мировому договору з центральними державами.

Все доводить, що сучасний кабінет міністрів врятувати Державу від анархії й безладдя, установити тверду владу, оперту на довір'я народу та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе, і тому низшепідписані українські партії й організації висловлюють йому вотум недовір'я.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Добрий державний лад може завести тільки національний демократичний діловий кабінет, складений в більшости з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довір'я широких українських мас.

Київ, 21 травня 1918 року.

В імени українських партій і організацій підписали уповноважені:

Української Партії Самостійників-Соціялістів,
Української Трудової Партії,
Партії Демократів-Хліборобів,
Партії Соціялістів-Федералістів,
Об'єднаної Ради Залізниць України,
Головної Ради Всеукр. Почтово-Телеграфної Спілки.«

Цей меморіял, повний фактичних неточностей, скороспілих висновків, голословних тверджень і весь перенятий вузько партійним розумінням українства, був поширений в пресі і окремими брошурами. Уже в окремих виданнях цього меморіялу авторам його довелося робити самим фактичні поправки й виправляти допущені ними неточности.[1]) Але »Національно-Державний Союз« не обмежився подачею цього меморіяла Гетьманові, він за кілька день звернувся з особливим »покликом«, адресуючи його на ім'я »німецького народу«. Ось текст цього поклику:

»У стражданнях і пониженню пробував український нарід під московським панування́нням більш ніж два з половиною століття. Зачинена була книга життя його. Але в глибинах народнього духу невпинно горіла ідея вільної самостійної України. І коли велика революція струсонула іржавий трухлий організм Росії, з під попілу та руїни з'явився молодий нарід, щоб поквапно утворити свою самостійну державу.

Але ледве була оголошена перед цілим світом відроджена Українська Держава, ледве український нарід зробив мирову згоду з Центральними державами, як колишній поневольник України — московська нація оголосила криваву війну українському народові, і в формі так званого большевизму московський народ залив своїми варварськими ордами територію України; московські варвари мстилися за відокремлення України. Одурюючи темні селянські маси демагогічними закликами, московські орди плюндрували, грабували й руйнували Україну. Але руйнуючи український нарід, вирізуючи його інтелігенцію, вони виразно щадили московську та жидівську колонізацію на Україні. Метою московської навали було знищити українську самостійність, вирізати провідників українського народу. На горе собі пізно зрозумів український народ справжні цілі Моск-

[1]) В окремому виданні пороблено такі примітки: »Після поданої заяви Гетьман призначив міністром закордонних справ відомого українського діяча і письменника Дм. Ів. Дорошенка« (фактично призначено до подачи заяви) і »після того з агенства (Держ. Телегр. Агенство) приказом Гетьмана, мабуть під впливом заяви, всіх русифікаторів було звільнено від служби (фактично вже 24-го травня, цеб-то в день подачи меморіялу було призначено Директором Бюро Преси й Українського Телеграфного Агенства д-ра Д. Донцова (див. »Державний Вістник«, № 11). Ці поправки зроблено на ст. 9 видання: »Заява українських політичних Партій до Гетьмана«. Видавництво »Селянська Самоосвіта«. Одеса, 1918, ст. 16, 16⁰.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

винів. Він дав себе одурити брехливими словами і замість того, щоб збройною рукою виторощити насильників і викинути їх з України, щоб на завжди свою самостійність і незалежність забезпечити, український нарід здебільшого пасивно відносився до большевицької навали. Тодішнє Українське Правительство змушене було облишити столицю України, Київ, і незабаром побачило, що навіть існування самої Української Держави загрожене.

В цей грізний момент воно обернуло свої очі до великого й могутнього німецького народу, з яким українці ніколи не ворогували на всім протязі своєї історії, народу, до якого українці мають традиційну пошану. І від цього народу одержала Україна великодушну поміч. Німеччина, а потім Австро-Урорщина послали кожда своє військо на поміч Україні. Ті війська прийшли, щоб допомогти українському військові вигнати з України московські орди. До внутрішніх справ Української Держави допомогове військо не мало втручатися, як про це свідчить зміст телеграм канцлера Гартлінґа у відповідь на телеграму українського міністра-президента Голубовича, в якій є, між иншим, отці слова: »Я маю сміливість заявити, що як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід«. Українська інтелігенція з ентузіязмом вітала його великодушню поміч, український нарід радо приймав гостей-визвольників і охоче ділився з німецьким народом хлібом-сллю.

Але по мірі того, як німецько-австро-українські війська виганяли з України московські орди, почала дуже зростати ненависть до українського народу у тих, хто був радий цим ордам, хто ненавидів ідею Української Держави, кому поневолення українського народу йде на користь. *Москалі, жиди та польська шляхта* побачили себе загроженими зростом української державности і, безсильні стати до одвертої боротьби, вони почали свої потайні інтриги. Це хатні вороги українського народу. В большевицько-московськім наїзді добачали українські *Москалі* повернення свого національного панування над українським народом, повернення єдиної Росії; через те навіть поміщики-москалі, лякаючись соціяльної програми большевиків, вітали вороття пануючої московської мови й московського кулака над Україною. *Жидівський* нарід, буржуазія якого вже цілком засимілювалася по мові з Москалями, бачить у відокремленні України територіяльне скорочення своєї торговельно-промислової діяльности, а в національнім і культурнім відродженні й розвитку українського селянина вбачав безпосередню загрозу свойому звиклому способові життя торговельного посередника. Жидівський нарід прагне єдиної Росії і ненавидить українську самостійність. *Польська шляхта*, маючи величезні маєтки на Україні, неприхильно ставиться до державного відродження українського народу.

Отже, об'єднані ненавистю до українського народу, Москалі, Жиди й Поляки добачають свій порятунок тільки в тім, щоб український нарід пересварити з німецьким. Гасло до цього подали представники московської та жидівської демократії, що на правах членів Центральної Ради засідали в Малій Раді і робили безконечні запити. Роздмухуючи де'які малозначні вчинки з діяльности німецького війська й надаючи тим вчинкам першорядне державне зна-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

чіння, вони систематично й свідомо *провокували* українсько-німецькі відносини. А тим часом і московсько-жидівська буржуазія почала нашіптувати проти українського народу, впевняючи німецьке командування, що зрілої інтелігенції української немає, що увесь нарід український складається з простонароддя, дикого та некультурного. Московсько-жидівська буржуазія, вказуючи на склад Центральної Ради, впевняла, що ніби инших культурних людей, як ті, що в Центральній Раді, український нарід зовсім не має. З другого боку Москалі й Жиди посередньо й безпосередньо впевняли українського селянина, що Центральна Рада продала Україну Німцям, що Німці прийшли з тим, щоб повернути землю панам, щоб не допустити ніяких політичних та соціяльних реформ, щоб поневолити Україну або при нагоді заплатити Україною Англії, Франції та Московщині.

Українська інтелігенція — національно свідомі верхи українського народу — були саме тоді відіпхнуті українськими лівими соціялістами від усяких впливів і значіння і через те вони не мали змоги запобігти ворожим заходам моськовсько-жидівського комплоту, який мав тим більшу силу, що його підтримували й польскі поміщики на Україні. Завдяки цим сварам помалу утворились між Німцями і Українцями обопільні непорозуміння. Коли ж виникли непорозуміння ще й між Українським Правительством, яке вміло говорити тільки мовою соціялістів, і військовим німецьким командуванням, яке говорило мовою войовників, тоді надійшли зміни відносин, тоді первісні взаємні відносини й первісні цілі набрали зовсім нового характеру: принцип невтручання до внутрішніх українських справ був нарушений.

Тим часом в українськім народі відбувалася природна й здорова реакція проти утопістичних, нежиттєвих і шкодливих захоплень, особливо в аграрній справі. Ця реакція йшла двома шляхами: одна частина землевласницького селянства, зорганізована в союзи ще за московського самодержавія земськими начальниками, йшла під проводом московських і москвофільських поміщиків; друга частина хліборобів, зорганізованих українською інтелігенцією та поміщиками патріотами, була під проводом цих останніх. Організації йшли нарізно, але й тих і других об'єднувало бажання оборонити принцип власности, загрожений від соціялістів-утопістів. Та коли українські провідники хліборобів хотіли тільки ґрунтовної реорганізації Центральної Ради й Правительства уведенням буржуазних українських елементів, в той час *московські провідники хліборобів, підшиваючися під українську шкуру, хотіли повного знищення самої ідеї Ц. Ради.* Треба зазначити, що саме тоді й в Центральній Раді назрівала реакція проти лівих соціялістів.

Замісць виждати й дати самому українському народові змогу подужати свою хоробу й знайти шлях до трансформації своєї революційної влади, німецьке військове командування взяло участь в перевороті. А творячи цей переворот, німецьке військове командування увійшло у згоду не з українськими, але з російськими провідниками. І треба рішуче зазначити, що московські поміщики ніколи не зважились би й не здолали б зробити перевороту, коли 29 квітня під час з'їду хліборобів, — з'їзду, що розколовся на дві половини, відповідно до духу й наміру своїх провідників: з одного боку Моска-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лів, а з другого Українців, — коли-б в цей момент не відбулися по загаду німецької військової влади публичні арешти Центральної Ради та Правительства в самім будинку парламенту.

Арешт був наче гаслом.

Переворот віддав усю владу на Україні в руки чужинців, ворогів українського народу. Міністерство Лизогуба зложене здебільшого з т. зв. Малоросів, цеб-то індивідумів української крови, але з московською душею, які в часи українського національного поневолення покинули свій народ, пішли на службу московському і як ренегати ще й досі ненавидять українство. Бувши людьми московської орієнтації, вони однаково ворожі як українському народові, так і німецькому народові. Опинившися при українській власти, ці пани під усякими вигідними претекстами відбувають вакханалію вигонення Українців з державних посад, продовжуючи по суті річи з національного погляду чорне діло своїх одноплемінників-большевиків, надуживаючи довір'я Гетьмана й німецького військового командування. Усі урядові інституції систематично заповнюються московськими урядовцями, навіть не-українськими підданими, яких простісенько виписують з Петербургу або Московщини під фальшивим претекстом, ніби між українською інтелігенцією нема культурних сил. Усі посади губерніяльних і повітових старост (комісарів) та комендантів віддані старим ворогам українського народу, що віддавна боролися з українським рухом. Згори їм про людське око загадано говорити про будову Української Держави, але дійсне їх призначення підготувати на Україні реставрацію російської державности, щоб в слушний час злучити Україну з Москвою, щоб знову утворити єдину неділиму Росію.

Українські хлібороби, які утворили рух для забезпечення принципу приватної власности, бачуть з жахом, що чіпляючись за цей принцип, чужонаціональні елементи захопили політичну владу на Україні в свої руки й знов обертають українську націю в рабство. Широкі народні маси бачуть, що не тільки земля, але, що найгірше, уся політична влада перейшла знову до рук чужинців, старих ворогів українського народу. Народ бачить, що хоч ще й лишилась форма Української Держави, але в неї вливається антинаціональний зміст, і все, що здобула Національна Революція, обернено фактично в нівець, а його історичні вороги знову беруть гору навіть у його власній державі (Сконфісковано 6 рядків »Діла«). Пара мілійонів Москалів знову панує над трьома десятками мілійонів Українців. В Українській Державі Українцями напихаються тюрми (Сконфісковано 10 рядків).

В цей грізний час небезпеки для життя українського народу та його держави Союз всіх українських національних партій звертається до німецького народу і з повним розумінням ваги моменту для будучих наших обоцільних відносин кличе: Берестейська умова повинна бути свято додержана і військове німецьке командування не має втручуватись до нашої внутрішньої боротьби, не має підтримувати московську меншість, яка нині через Раду міністрів захопила владу на Україні!

Український народ має змогу утворити свій національний діловий кабінет міністрів з елементів державних і досвідчених фаховців. Цей національний кабінет дасть Україні спокій, зміцнить

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

владу, положить міцні основи до будування Національної Держави й забезпечить точне виконання Берестейської умови, як в інтересах німецького народу, так і в інтересах українського народу.

В ім'я справедливости, яка для кождого Німця і для кождого Українця є найсвятішою річчю, в ім'я принципів людськости — нехай буде усунена небезпека для української нації, бо ця небезпека в будуччині може зробитись небезпекою також й для німецького народу!

Київ, 30. мая 1918 року.

Український Національно-Державний Союз політичних партій і організацій (Партії Самостійників-Соціялістів, Трудової Партії, Партії Демократів-Хліборобів, партії Соціялістів-федералістів, Об'єднаної Ради залізниць України, Головної Ради Всеукраїнської Почтово-Телеграфної Спілки).«

Нарешті, безпосередньо на ім'я німецького посла Мума вислав свій меморандум голова київської губерніяльної земської управи й голова управи Всеукраїнського Земського Союзу С. Петлюра, передавши копію свого меморандума послам австро-угорському й болгарському.[1]) Так представники української демократії сами понижували авторитет українського правительства, звертаючись через його голову безпосередньо до представників чужої влади, роблячи її суддею й арбітром у внутрішніх українських справах, і тенденційною інтерпретацією подій і фактів стараючись впевнити цих чужих представників, шо на Україні нема українців окрім груп соціялістичної української інтелігенції.

[1]) Подаємо текст цього меморандуму:

»Ваша Екцеленціє!

Події, що відбуваються на Україні, примушують мене звернутись до Вас, яко до представника запризненої нам держави.

Уважаю потрібним повідомити, що звертаюсь до Вас не яко політичний діяч, а яко голова київської губерніяльної народньої управи й одночасно яко голова управи Всеукраїнського Земського Союза, що об'єднує собою всі народні земські управи на Україні. Для вашого відому інформую.

Народні управи є інституціями самоврядування. що дбають про народню просвіту й культуру, допомагаючи народові в його економічних, господарських і просвітних потребах. Народніх управ, вибраних самим народом. на Україні — 115; вони удержують сотні тисяч народніх шкіл, сотні професійних шкіл і учительських семінарій, велике число шпиталів, амбулаторій; опікуються будівлею шляхів, дбають про ріжні кооперації на селі, заводять досвідні сільсько-господарські стації, ветеринарні пункти, мають свої великі майстерні, заводи, центральні склади для постачання населенню книжок, сільсько-господарських знаряддів, медикаментів і ріжних предметів домашнього обиходу; дають юридичну допомогу населенню — словом охоплюють мало не всі боки народнього життя, через що являються інституціями державного значіння, близькими народові й народом поважаними.

Як голова органу, що об'єднує діяльність цих інституцій по всій Україні. яко людина, що її широкі круги громадянства вшанували довір'ям і яка через це саме повинна перед тим громадянством бути відповідальною, особливо в моменти великих змін і іспитів у житті цього громадянства. я не можу спокійно обминути тих фактів, які зараз мають місце скрізь по Україні й до яких має відношення німецька військова влада, на чолі якої стоїте Ви, п. Екцеленціє.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ця опозиція й уперте ворогування соціялістичної української інтеліґенції й її вузько націоналістичних (не соціялістичних) кругів дуже утруднювала як внутрішнє, так і зовнішнє становище держави. Як раз ті люде, що найбільш голосно заявляли про свою відданість ідеї самостійности України й скріплення її державности, фактично робили все від них залежне, щоб розхитати цю державність, як внутрі, так і назовні. Українське правительство, стараючись скріпити міжнароднє становище Української Держави і завести лад та спокій внутрі, наштовхувалось на ворогування з ріжних боків: з одної сторони російські таємні організації, непримиримо ворожі до якої б там ні було української державности (однаково й »білі«, й »червоні«) вели свою руйнуючу працю, стараючись захитати українську державність терористичними виступами, невпинною

В звязку з державним переворотом скрізь на Україні почались арешти й замикання в тюрми без суду та слідства ріжного стану громадян України. До мене, яко до голови Всеукраїнського Союза земств звертаються і окремі особи, і цілі делегації з повідомленням, що в однім місці арештовано земських гласних, а в другім членів земської управи, при чім в де-яких випадках, як от в Липівці на Київщині, навіть запечатано помешкання цієї інституції. Я звертав уже увагу п. гетьмана Скоропадського на ці недопустимі й небажані для спокою краю арешти, вказуючи йому на велику небезпеку від тих арештів. Маючи на увазі, що часто подібні арешти виконуються німецькими військами, я вважаю необхідним і вашу, п. Екцеленціе, увагу звернути на ці прикрі й дуже небажані явища.

Я повинен заявити вам, п. Екцеленціе, що мене дуже хвилюють ці явища і я не жду від них нічого доброго не тільки, п. Екцеленціе, для України, але й для тої дружньої держави, вищим представником влади на Україні котрої являетесь ви.

Я яко громадянин свого краю хотів би, шоб дружна держава, котра допомогла мойому народові здійснити його вистраждані великими жертвами національно-історичні ідеали й була першою, що признала Українську Народню Республіку за самостійну державу, — залишилась назавжди в свідомості й пам'яті народу як справді дружня держава; я хотів би, щоб наш народ з подякою й признанням ставився до вашого народу за історичну прислугу, вчинену ним Україні, щоб засвоїв культурні здобутки вашої держави, та взагалі позискав той організазійний досвід, яким вславилася на ріжних полях Німеччина. Український народ охоче переймає що кращого у инших, має великий хист до культури, просвіти й організації та здатний в короткий час зробити те, до чого иншим треба значно більше часу.

264 роки московського панування не вбили в нім ні національного почуття, ні змагання до створення власної держави, яко логічної форми, в яку вилились його давні історичні й національно-політичні ідеали. Він знає й твердо певний, що Українська Народня Республіка як окрема держава повинна бути й що вона буде існувати та що ніяка сила на світі не в силі буде цієї його певности знищити. Якої б долі не судилось українському народові ще пережити, він все одно своє право на самостійне державне життя виборе. За це говорить та певність, яку ми, Українці, в цій справі відчуваємо.

Я спиняюсь над цим, п. Екцеленціе, для того, щоб ви були поінформовані про наші найбільші національні змагання, про нашу певність в цій справі й щоб відчули ту відразу, яку наш народ матиме, коли серед нього пролунає чутка, що та держава, яка перша признала за ним право самостійного державного існування і через те стала заприязненою, несподівано для нього стала через своїх агентів чинити йому те, що ніяк не вяжеться з уявою про дружню державу. А саме фактами, що суперечать такій уяві, і являються арешти німецькими офіцерами й солдатами тих людей, якими висло-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

пропагандою, страйками, саботажем; з иншою метою, але тими ж самими способами руйнували українську державність ліві українські партії, такі як большевики й соціялісти-революціонери; більш поміркована українська демократична інтелігенція, т. зв. »свідомі українці«, — як бачимо, мало залишались позаду своїх більш лівих земляків в ділі ослаблення й дискредитації української державности. Зоставалась лише хліборобська маса, та, яка й видвигнула гетьманство; але вона виявила занадто мало енергії, активности; її верхи, поміщицька верства, так само як і торгово-промислові круги, виявили занадто сильне стремління до забезпечення своїх вузько-станових інтересів і занадто мале розуміння інтересів державних, а також недоцінювання національного елементу в ділі збудування української державности. Таким чином, укра-

вив народ і своє довір'я і свою пошану. Замісць того, щоб дивитись на військо вашої держави, що перебуває зараз на Україні, яко на друзів і прихильників, — він стане дивитись на нього з великим недовір'ям, упередженням і бачити в нім не приятелів, а людей саме їм протилежних. Я не думаю, п. Ексцеленціє, щоб це було в інтересах вашого війська; я хочу думати, що це не в інтересах вашого краю.

Отже, берестейським договором установлено певні обов'язки української державної влади що до постачання хліба, м'яса й иншого для вашої держави. Вам певно відомо, що наша країна здебільшого хліборобська й головний чинник в державнім житті України є селяне.

Отже, длятого, щоб наше селянське населення могло допомогти державній владі виконати свої обов'язки супроти вашої держави, являється конечною необхідністю, щоб селянин наш міг спокійно обробляти своє поле та спокійно міг почувати себе громадянином Української Народньої Республіки. Такого запевнення він не матиме, коли на його очах творитимуться безпідставні арешти людей, котрих наш народ признає за найкращих з-поміж себе.

Я боюсь, п. Ексцеленціє, що від того добра не буде ні Україні, ні вашій державі! В нашім краю починається неспокій, ексцеси, які можуть прибрати небажані для заприязнених сторін форми. Війна, опісля революція й без того розхитала господарський організм країни, а ці можливі розрухи можуть його ще більше розхитати. Після революції наш нарід почав братися за організацію свого власного життя і життя вибореної ним Держави. І я мушу ствердити на підставі досвіду й житєвих спостережень, що ця праця його в напрямі державного будівництва почала пускати глибокі коріння в народню свідомість: почали люде платити податки, заорювати землю, сіяти, відкривати просвітні й економічні товариства, наша зруйнована промисловість стала відроджуватись на благо нашого краю, даючи заробіток величезній армії безробітних, — взагалі, стало наладжуватись життя. І коли я пригадаю історичні аналогії з історії революції у инших народів, я схиляюсь перед моїм народом з пошаною за те, що він в хвилину розбурханого життя свого виявив державний розум і тверду волю в будівництві своєї Держави. Ви, п. Ексцеленціє, знаєте, що ваша держава має житєвий інтерес в тім, щоб Україна яко самостійна держава існувала і розвивалась. Треба зробити все, щоби всі умовини її теперішнього життя сприяли зміцненню України, як держави дружньої до вашої.

Я боюсь, що вчинки агентів військової влади на місцях цій справі шкодять і створюють атмосферу, дуже негарну й дуже невідповідаючу культивуванню цього почуття серед наших селян до вашої держави й вашого народу. Я маю глибоке враження що ваш нарід, як і народи инших, заприязнених нам держав, хотіли б жити в дружніх зносинах з нашим. Неодноразові заяви представників вашого правительства й дебати в парламенті впевняють мене в цім. Отже, з мого погляду всяка влада і всякий агент

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

їнському правительству довелось працювати, не почуваючи під собою твердої опори навіть в тих громадських верствах, які, здавалось би, повинні були б найбільше цінити його змагання організувати українську державність і законний правовий лад.

На скільки ж український, спеціяльно Київський ґрунт був насичений елементами, які за всяку ціну старалися зруйнувати українську державність, котра для одних була перешкодою для відбудови »єдиної-неділимої« Росії, для других — для заведення соціялістичного або комуністичного ладу, показують події, які відбулися на Україні протягом червня-липня місяця й які завершились убивством головнокомандуючого німецьким військом на Україні, фельдмаршала Айхгорна. Свідчить про це й довгий ряд змов та атентатів супроти самого Гетьмана та окремих членів його правительства.

влади повинен допомагати цій справі, а не йти всупереч (і ні в якім разі не робити того з початку приязні, щоб не псувати її).

Зважуючись звернути вашу увагу на арешти, я керуюсь не тільки тим, що вони деморалізують правосвідомість нашого народу, не тільки тим, що через ці арешти життя земських управ терпить велику шкоду, бо господарський і культурний апарат країни не може правильно функціонувати, а ще й тим, що німецька й австрійська влада, яко незнайомі у відповідній мірі з відносинами краю, часто роблять ті арешти, як мені удавалось встановити, після того, як хтось штовхає їх на це негарне діло, з особистих мотивів. Я виношу, що тут де-які люде зводять свої політитні й особисті рахунки з противником. Звертаються такі люде до німецьких і австрійських офицерів з запроханням арешту, офіцери арештовують, а потім виясняється, що арештовано невинних і арештовано Бог зна за що. Бували випадки, що арештовано членів земських управ по обвинуваченні в болшевизмі тоді, як ці арештувані вели завзяту боротьбу з большевиками і були ними засуджені до смертної кари й тільки чудом від неї спаслися. Таким випадкам треба положити кінець, бо вони наносять великий удар правосвідомості нашого народу, треба зупинити вакханалію арештів членів земських управ і земських гласних, бо від того терплять велику шкоду земські апарати та все культурно-просвітнє та економічне життя приходить до руїни. Треба положить кінець цім явищам, бо вони створюють дуже негарну атмосферу серед нашого народу і настроюють його, проти військ заприязнених з нами держав, з якими ми повинні жити дружньо й по-приятельськи.

Я маю тверду надію, Excellenz, що ви з особливою увагою поставитесь до цього мого звертання, а ті мотиви, які керували мною в цім разі, будуть прийняті вами під особливу увагу, що ви приймете міри, відповідні для того, щоб в підлеглих вам агентів влади на місцях наше населення бачило дійсно представників заприязненої держави. Я тішу себе надією, що мій лист до вас, яко лист людини, що відповідає нормально перед земськими установами цілої України за невпинний господарський і культурно-просвітній розвиток Української Держави, послужить товчком для приверення ладу й порядку в нашій країні, без яких не може вона виконати своїх великих обов'язків до представленої вами держави.

З правдивим поважанням голова Київської Губерніяльної Земської Управи та Всеукраїнського Союза Земств С. Петлюра«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VII.

Вороги Української Державности та їх праця. Ліва й права російська іредента. Терористичні акти й змови. Замордування фельдмаршала Айхгорна й підготовка замаху на гетьмана.

Ще в осени 1917 року, коли вияснилась достаточно повна слабкість російського Тимчасового Правительства, серед правих російських кругів, особливо військових, виникла думка зробити Україну плацдармом і базою для боротьби з большевизмом, а Київ — осередком цієї боротьби. Були плани перенести на Україну Ставку Верховного Командування і опертись в боротьбі з большевиками на консервативний та антикомуністичний настрій українського населення. Існувала думка, принаймні, у де-кого з російських генералів, опертись також на нерозкладені ще большевицькою агітацією українські військові частини. Спеціяльно цієї думки додержувався генерел Л. Корнілов, котрий ще літом 1917 року натякав ген. П. Скоропадському, будучому Гетьманові, перевести українізацію 34-го армейського корпусу, і робив спроби у Кам'янці ввійти в порозуміння з де-якими українськими діячами [1]). Але Корнілов залишився в своїх проєктах. Величезна більшість визначніших російських генералів і політичних діячів була проти такого порозуміння, а тим більше військової співпраці з українцями. Проти українізації військ однаково завзято виступали як представники »революційної демократії« (досить пригадати начальника київського війського округу полковника К. Оберучева), так і »контреволюційні« генерали, такі як Денікин, Марков та инші. Вони безперечно силою задавили б український рух, як би сила була на їх стороні. Але після невдалого виступу ген. Корнілова всі ці Денікини, Маркови і прочі опинились у Биховській тюрмі, а справу ген. Квіцинського зробити Київ опорою влади Тимчасового Правительства в дні октябрського перевороту ліквідувала Центральна Рада, вступивши за-для цього в порозуміння з місцевими большевиками.

Потерпівши невдачу на Україні, керманичі російської реставрації перенесли, як звісно, свою базу на Дін та на українську Кубань. Тут роблено спроби опертись на козаччину, тут почала формуватись т. зв. Добровольча Армія. Ідеологія цієї армії була непримиримо ворожа однаково як большевизму, так і українству, особливо ж ідеї самостійности України. Черпаючи значну частину своїх матеріяльних засобів і людської сили з української території, добровольці фактично ненавиділи все

[1]) З автором цієї книги і з пок. д-ром К. Солухою головою кам'янецької »Просвіти» й давнім українським національним діячем.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українське й готові були краще бачити Україну під однією, спільною для всіх частин бувшої Росії совітською владою, ніж самостійною державою. Проголошення самостійности України й її мир з центральними державами викликали серед добровольців, котрі одним з перших пунктів свого credo ставили сліпу вірність »союзникам« (себ-то державам Антанти), новий вибух ненависти. Коли Україна увільнилася від большевиків за допомогою німців, а особливо коли настав гетьманський режим з його повною політичною толерантністю, до Київа посунули всі недобитки російської буржуазії, бюрократії, ріжні політичні авантюристи. Де-хто приїздив на легальній основі, яко громадянин Української Держави (походячи з якоїсь української місцевости й добувши на тій підставі український паспорт від українського консула); багато шукало притулку, рятуючись від большевицького терору, і Україна гостинно давала їм той притулок і захист. Але замість вдячности краю, який врятував їх від розстрілу, або від голодної смерти, замість лойяльности до держави, яка охороняла їх своєю законністю, ці люде палали злобою проти України й зробили нашу столицю гніздом усяких інтриг, конспірацій, змов, котрі були направлені проти молодої Української Держави. Досить прочитати всю цю обильну літературу споминів ріжних Денікинів, Лукомських, Гурок і проч., наскрізь перейняту отруйним ядом клевети, ненависти й злоби проти українства, щоб переконатись, скільки ріжних змов і замахів снувалось у самому серці Української Держави людьми, яким ця Держава дала спокійний захист. Тепер усі ці Станкевичі, Лукомські та инші отверто признаються у своїх споминах, що одні з них сами брали участь у змовах на життя Гетьмана, на скинення українського правительства й заміни його владою... уфімської Директорії [1]), другі ж знали про це і цьому співчували, хоч Україна нічого злого їм не зробила, а навпаки — притулила їх, дала їм становище й заробіток.

В самім Київі заснувався »Кіевскій Національный Центрь« (до його належали: група В. Шульгина, Позапартійний блок російських виборців, Клуб російських націоналістів, товариство »Русь«, опозиційне крило кадетів з Єфімовським та Левитським та ин.), котрий ставив своїм най-

---

[1]) В. Станкевич у своїх »Воспоминаніяхъ« (Берлін. 1920, ст. 324—325) оповідає, як він разом з членами »лівих організацій« розбив змову, метою якої було вбити Гетьмана й »передати владу кругам, що купчилися біля »Союзу відродження Росії«, який мусив координувати свою діяльність з Уфімською Директорією«. Між иншими методами роботи компанії Станкевича по руйнуванню Української Держави було організування спеціяльного відділу саботажників, які мали всіми способами розвалювати рух на залізницях. Змовники настільки були певні в успіху, що вже склали наперед кабінет міністрів на чолі з тим самим проф. Одинцем, який за часів Ц. Ради був міністром по великоросійським справам в українському урядові. До змови було протягнуто багато військових, навіть таких, що служили на високих постах в українській армії. Змовники входили в порозуміння з агентами Антанти й працювали, як свідчить ген. Денікин, на французські субсидії (*Деникинъ*, Очерки русской смуты, т. IV, ст. 188).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

близчим завданням »боротьбу з українською самостійностю«, а до Гетьмана та до українського правительства ставився надзвичайно вороже[1]). Цей »Центр« на своїй нараді в Київі в жовтні 1918 року постановив з приводу чуток, ніби ген. Денікин входить в якісь зносини з Гетьманом, що »съ измѣнникомъ Скоропадскимъ и съ возглавляемой имъ Украйной никакіе переговоры недопустимы«. Так само в Київі звив своє кубло »союзъ возрожденія Россіи«, котрий, по словам Денікина, »різко вороже ставився до української самостійности і до гетьмана«.[2]) Київський »Національный Центръ« був ніби філією »Всероссійского Нац. Центра« і поділяв його ідеологію. В кінці жовтня 1918 р. з Москви прибули до Київа члени »Всер. Н. Ц.« М. М. Федоров, проф. П. Новгородцев, Волков, Салазкін та ин. Вони зразу ж повели боротьбу проти скликання Гетьманом »Державного Сойму«, вважаючи це скликання »замахом на верховні права російського народа«. Один тілки »Совѣтъ Государственного Объединенія« (зложений з представників колишніх членів рос. Державної Думи і Держ. Ради, церковного собору, сенату, земських і міських діячів, промисловців, земельних власників) ставився до Гетьмана лояльно, піддержував з ним зносини і старався впливати на його політику, але, як признає Денікин — безуспішно.[3]).

Ця сліпа ненависть до Української Держави й до Гетьмана, як її голови, кидалась у вічі і була незрозумілою для сторонніх людей. Так, представник Дона у Київі, генерал Черячукин, в своїх споминах про Україну 1918 року, оповідає, що всі »російські партії, починаючи від крайніх правих і кінчаючи лівими, до хоробливости лякаючись відокремлення України від Росії, з незрозумілую впертістю, хоча б ціною продажу України большевикам, з гаслом: чим гірше, тим краще й аби тільки не існувала самостійна Україна, вели наступ на Гетьмана«...[4]) Трохи далі він каже, що цього погляду »чим гірше, тим краще« подержувалися не тільки представники »Об'єдиненого Центра« (загально російської антибольшевицької організації), але й провідники Добровольної Армії, котрі »бачили в пониженні Гетьмана й упадку України здійснення своїх ідеалів і за-для цього вживали всіх заходів перед союзниками (Антантою)«[5]) І вже потому, як Українська Держава впала, в 1919 році, коли частина української території опинилась була на якийсь час під владою Денікина, ця ненависть виявилась, між иншии, в наказі Денікина своїм начальникам окремих відомств: »не замѣщать должностей по гражданскому вѣдомству въ предѣлахъ Малороссіи чиновниками, состоявшими на службѣ при Гетьманском или Украинскомъ правительствѣ«. А »Особое Совѣщаніе« (правительство Денікина) в своїм засіданні 24 серпня

---

[1]) Ген. А. И. Деникинъ, Очерки русской смуты, т. IV. ст. 187.

[2]) Ibid, ст. 188.

[3]) Ibid, ст. 186.

[4]) »Донская Лѣтопись«, 1924, No. 3, ст, 207-ма.

[5]) Ibidem, ст. 219,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

1919 року, розвиваючи наказ свого шефа, винесло такі постанови: »1) безусловно воспретить назначеніе должности по гражданскому вѣдомству лицъ, замѣченныхъ въ приверженности къ политическому направленію гетманской или украинской власти, и уволить со службы таковыхъ, въ случаѣ если означенныя лица будутъ обнаружены на государственной или общественно службѣ; 2) не назначатъ въ малороссійскія губерніи на должности IV. класса и выше а также вице-губернаторовъ и начальниковъ уѣздовъ лицъ, своевременно на высшія должности назначенныхъ Гетманскимъ или Украинскимъ правительствомъ.«[1]) Цікаво, що членами цього »Особаго Совѣщанія« були особи, які в свій час самі або їх сем'ї знайшли порятунок на Україні від большевиків як раз за часів Гетьманського правління! Проживаючи тоді на Україні, вони без перешкоди влаштовували свої з'їзди, наради, творили партії й союзи. У Київі вільно перебував лідер кадетів П. Мілюков, радився з своїми прихильниками про відбудову єдиної-неділимої Росії, входив в зносини з Німцями, переконуючи їх в тому, що з частин колишньої Росії тільки Польща може дістати самостійність, а всі инші, в тім числі й Україна, повинні бути знову прилучені до Росії.[2]) І тільки коли про ці інтриги довідались деякі члени українського правительства, в Раді Міністрів було зняте питання про висилку Мілюкова з Київа. Але його прихильники встигли попередити і він виїхав на Чернігівщину, в маєток одного свого знайомового, українського поміщика. Російські іредентисти видавали в Київі газету »Русскій Голосъ«, котрий друкував такі річі, як інтерв'ю з большевицьким делегатом Д. Мануїльским на тему, мовляв, що »Россія можетъ воскреснуть либо какъ единая монархія, либо какъ единая федеративная республика совѣтовъ« (Русс. Гол.«, 1918, No. 116). В Одесі виходив аналогічний орган »Голосъ Юга«; в Одесі російська біла іредента купчилась біля таких осіб, як Сухомлинови (батько и син), граф Сумароков-Ельстон, граф Пален, колишній міський голова Пелікан, князь Лівен, князь Трубецькой та инші представники російської аристократії.[3]) Україна була вкрита цілою сіткою російських організацій, котрі перебували в звязку з Добровольною Армією, непримиримо ворожою до Української Держави, та з иншими російськими осередками поза її межами. Один німецький Bericht подає (від 14 липня 1918 року) відомості про союз, на чолі якого стояв російський капитан Герц і який нараховував коло 4000 членів — офіцерів, студентів і учнів колишніх військових шкіл, розкиданих в 14 містях України. Союз ставив метою відбудову єдиної Росії й стояв в звязку з полковником Всеволожським у Ростові. На чолі другого аналогічного союзу стояв генерал Семьонов.

---

[1]) Проф. *М. Чубинський.* На Дону (Из воспоминаній обер-прокурора). »Донская Лѣтопись, No. 3, 1924, ст. 272-273.

[2]) Донесення гр. Форґача від 28 червня 1918, No. 619, міністрові гр. Бур'янові.

[3]) Донесення австрійського генерального консула в Одесі Жатковського міністру закордонних справ у Відні від 14 липня 1917 р. No. 14.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Обидва шукали помочи у німців. У Київі під конспіративною назвою »Союз дѣятелей Украины« існував російський монархічний союз, котрий відбув під проводом колишнього віце-губернатора Кошкарьова 18-го липня 1918 р. з'їзд у Київі. На цей з'їзд прибули делегати з Москви на чолі з інженером Орловим. Ухвалено було перевести організацію »ячеекъ« по всій Украиніні, які агітували б за відновлення в Росії монархії й за прилучення України до Росії.[1]).

Поруч «білих« чи »правих« російських організацій невтомно працювали ліві, які знайшли собі дуже енергійну опору й поміч з появою в Київі совітської місії й з установленям совітських консульств у Київі та Одесі. З ними війшли в тісний контакт не тільки українські большевицькі організації, але й Український Національний Союз.

У Київі та й по инших важніших осередках України звив собі кубло не тільки антантський шпіонаж, котрий знаходив собі чимало агентів серед кругів, однаково ворожих як німцям, так і підтримуваній ними Україні,[2]) але робилися спроби терористичними актами й замахами внести розстрій в життя Української Держави, викликати паніку серед населення. В цій роботі панувала солідарність між агентами Антанти й большевиками. 6 червня в Київі сталася страшна катастрофа з вибухами порохових складів на Звіринці. Ось як описує її газетний кореспондент: »о початку 11-ої години ранку з боку Звіринця почувся такий страшний вибух, від якого не тільки околиці Звіринця але й далеко по-за ними все затрусилося, неначе від землетрусу. З вікон посипалися шибки, з будинків штукатурка, цегла, а в де-яких будинках позривалися й двері. Вибух викликав такий переляк, що люде не знали що робити. Перелякана людність вибігала з своїх хат і втікала, куди очі дивилися. Через тини й паркани, рови й перелази, чужі двори, сади й подвір'я бігли люде, сами не знали, куди. Люде, коні, вози, трамваї — все змішувалося в одну купу. На вулицях падали зомлілі жінки. Були випадки смерти від розриву серця. Тим часом за першим почувся другий, за ним третій і дальші вибухи, одні з яких були сильніші, другі слабші. Багато думало, що це обстрілюють місто, й поховалися в підвали. По

Фельдмаршал *Айхгорн.*

[1]) »Вістник пол., літер. й життя«, No. 31, ст. 451-452.

[2]) До таких діячів можна, наприклад, зарахувати полковника В. К., якого Директорія вислала, яко військового аташе до Парижу при Мировій Делегації. Про нього читаємо, що під час Гетьманщини добр. В. К. був одиноким чоловіком у Київі, що переловлював важні мілітарні депеші, *маючи на даху свого помешкання тайний радіо-апарат,* який перехоплював секретні військові депеші... полк К. все був великим прихильником Антанти«. Див. »Український Голос« *(Вінніпег), 1919, N 17, ст.* 5-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

міcту пішли всякі неймовірні чутки. Баби на базарі почали говорити, що до Київа підступають большевики. Крамниці почали закриватися. Рух трамваїх припинився. І тільки через якийсь час вияснилося, що й де саме сталося.

Вибухи сталися на Звіринці, на складах артилерійских знарядів і вибухових матеріялів... Катастрофа почалася від пожежі в одному відділі на Звіринці. Спочатку показався дим, а потім почали вилітати одна за другою ракети. Як тільки показався вогонь, по телефону сповістили уряд двірцевого району, відкіля негайно прибула пожарна каманда. Одночасно сповістили школу старшин, яка вислала зараз же вартових і оточила місце пожежі. Але було вже запізно. Тільки прибула варта й пожарна команда, счинився величезний вибух знарядів. Уся сила його прийшлася на порожне місце між артилерійським складом і школою старшин. За цим вибухом пішли дальші. Варта старшин і пожарна команда тяжко постраждали. Полум'ям обхопили майже весь Звіринець і повстало просто пекло: з одного боку рвались ракети, з другого — знаряди, загорівся порох... Пожарні команди з'їхалися на місце нещастя з усього міста, але щось вдіяти було неможливо. Довелося оточити всю місцевість українським військом і нікого не допускати за означені межі. Вибухи продовжувалися. Знаряди літали, розривалися в повітрі й обсипали скалками та шрапнельними кулями все, що було навкруги. Сила вибухів була тала велика, що на місці нещастя будинки валилися один за другим.

На вулицях Київа спочатку вибухів почалася втеча людей зі сходу на захід. Всюди видно було, як цілі юрби людей вдягнутих, хто як попав, з кошиками, з клунками, з дітьми та ріжними річами втікали, не розбіраючи гаразд, куди втікають, щоб лиш в протилежний від катастрофи бік.

Як перейшло ж перше страхіття й люде опанували трохи собою, почалася мобілізація за-для допомоги пораненим і покаліченим жертвам катастрофи всіх санітарних організацій і Червоного Хреста. З усіх боків міста кинулися до Звіринця відділи санітарів. Почали перевозити ранених до шпиталів і т. ин. О 1 годині дня на місце катастрофи прибув Гетьман, щоб ознайомитися на місці з станом річей. Він вислухав звідомленя представників української і німецкої влади, дав кілька порад і пробувши з пів години, вернувся назад. Приїздили й ріжні міністри на місце катастрофи й робили там усякі розпорядки.

Вся місцевість Звіринця знищена вогнем до тла. Не лишилося жадного цілого будинку. Багато людей опинилося на вулиці без усякого притулку. Заможні мешканці Звіринця поробилися бідними, здорові й дужі каліками, а ті, що власною працею здобували собі шматок хліба, перетворились просто в старців. Потерпіди від вибухів і пожежі й Видубецький і Троїцький манастирі. Від Троїцкого (Йонівського) манастиря лишилася тільки недобудована дзвініця, а решта будови й манастирь знищені майже цілком.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Поки-що нараховано до 200 забитих і згорівших і по-над 1000 поранених. Лишилося без притулку біля 10.000 людей. Багацько поранених скалками й кулями від знарядів та шклом від шибок, тощо не можна зареєструвати, бо вони сами собі запобігають, не звертаючись до сторонньої помочи. Багацько трупів ще не розбуто з-под руїн.

Для прийому поранених улаштовано в ріжних шпиталях 1500 ліжок. Пороблено в широких розмірах заходи, щоб допомогти всім жертвам катастрофи. Чимало допомогли в тяжкій роботі санітарів і німецькі відділи Червоного Хреста, які працювали, не покладаючи рук. Одночасно з лікарською допомогою Міністерство Народнього Здоровля та Військове Міністерство вжили заходів, щоб допомогти людям притулком та їжою. В Олексіївській інженерній школі та на території виставки улаштовано притулки й харчові пункти, де будуть видавати хліб, гарячу страву, консерви і т. ин. На Печерську також відкрито кілька харчових пунктів, куди приходить кожного дня кілька тисяч людей і дістає харч. Гетьман наказав Раді Міністрів видати 500.000 карбованців на поміч жертвам.[1])

---

[1]) В цій справі Гетьман звернувся з відручним листом до Голови Ради Міністрів Ф. А. Лизогуба такого змісту:

Шановний Пане

Федіре Андрієвичу!

Велике нещастя налягло над мешканцями м. Київа. Тисячі людей без хат і майже зістались на вулиці. Коли я виїхав на місце катастрофи, я глибоко був схвильований тим видовищем нещастя. Я зробив пропозицію Раді Міністрів про асигновку 500.000 карбованців на негайну допомогу потерпівшим, серед котрих більшість — робітники, а все ж міркую, що без громадської допомоги, без відклику до християнського почуття всього населення України, злидні всіх потерпівших не можуть бути заспокоєні вповні.

Тому щиро прохаю Вас скласти окремий Комітет під моїм головуванням для допомоги населенню, яке потерпіло від вибуху.

Обов'зки голови цього Комітету я прохаю Вас взяти на себе. Необхідна також участь в цьому Комітеті міністрів — Фінансів, Народнього Здоровля і Опіки, Міністра Праці і Начальника мого Штабу.

Крім того прохаю Вас притягти до праці в Комітеті доброчинців, які відкликнуться на це добре діло.

Комітетові, який має скластися, належить відкрити збір жертв в ріжних частинах м. Київа і по всій Україні на користь потерпівших.

Я глибоко переконаний, що все населення України поспішить зробити яко мога більше допомоги нещасним жертвам вибуху і тим самим сповнить свій християнський довг перед Богом та ближнім, який бідує.

8. червня 1918. року. *Павло Скоропадський.*

(Цей Комітет зібрав до 23. липня 1918. р. пожертвувань грішми на суму 615.071 карб. 92. коп. Див. додаток до газети »Державний Вістник«, No. 32.)

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Городська дума вибрала спеціяльний Комітет помочи жертвам катастрофи. До Комітету закликано представників ліквідаційного комітету Всеросійського Земского Союзу й Союза Земств, Військово-промислового комітету, Ліги захисту дітей, »Центродому«, Міністерства харчових справ, 4 представників від мешканців Звіринецького району, кооператив »Жизнь« і »Господарський Потребитель«, Спілки лікарів, Спілки професійних робітничих союзів, Ради присяжних адвокатів, Українського Банку й инш. Ухвалено організувати збір грошей карнавками. Служачі урядових інституцій, торгово-промислових підприємств і ріжних заведень та робітники ріжних фабрик постановили відрахувати на поміч жертвам свій однодневний заробіток. В театрах на користь жертв також улаштовують збір грошей, продають квітки, програми і т. ин. Загалом людність Київа щиро відгукнулася на події й береться енергійно до помочи.

Слідство в справі катастрофи ведуть рівночасно чотири власті: українські військові власті, прокураторія й державна варта і німецька команда«.[1])

В урочистому похороні жертв катастрофи взяли участь Гетьман і члени українського правительства, де-які чужоземні посли, фельдмаршал Айхгорн та инші представники німецької та австро-угорської армії, котрі поклали вінки з живих квіток на домовини жертв катастрофи. 16-го червня німецький посол Мум був офіціяльно у Гетьмана і передав йому співчуття німецького Імператора з приводу жертв вибухи на Звіринці в таких висловах: Ясновельможний Пане Гетьмане! З найвищого доручення мого Наймилостивійшого Пана, німецького Імператора, маю честь передати Вам, Пане Гетьмане, і всьому українському народові глибоке співчуття Його Імператорської Величности з приводу тяжкого нещастя від вибуху, при якому знищилася частина міста й загинуло стільки київських громадян.«

На це відповів Гетьман: »Пане после! Прошу передати Його Імператорській Величності мою й українського народу глибоку подяку за співчуття Його Величности з приводу нещастя, яке навістило Київ. Увесь український народ глибоко зворушиться висловом цього високомилостивого співчуття. Рівночасно користуюся з нагоди, щоб висловити Вам особисто, пане после, сердечне признання за Ваші незмінно зичливі відносини до всіх подій, які переживає Україна«.[2])

Не встигло київське населення заспокоїтись від страшного враження Звіринецької катастрофи, як нове нещастя впало на многострадальне місто: 14 червня вибухла в день величезна пожежа на Подолі — від невідомої причини. Швидко вогонь перекинувся на дров'яні склади, які були на березі Дніпра в сусідстві з Шекавицькою вулицею, де почалася пожежа. До 5 годин вечора пожежа прийняла розмір дійсного стихійного нещастя. Вогонь усе більше та більше захоплював будинки

[1]) »Вістник політики, літератури і життя«, 1918, № 24, ст. 372—373.

[2]) Ibidem, № 25, ст. 391.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і коли б за годину вітер не затих, то небезпека загрожувала б усьому Подолу. Але у вечорі вітер стих і тоді пощастило припинити рух вогню. По відомостям державної варти згоріло 35 будинків, які по приблизному підрахунку мали коло 1200 окремих помешкань. Без притулку лишилося коло 10.000 людей. Крім того згоріли два парові млини, спиртовий завод, фанерна фабрика і 14 лісних складів.

Ці обидва нещастя, що трапились одно за другим, викликали серед населення паніку. В обох випадках бачили чиюсь злочинну руки. Але чию? Кому було треба все нових і нових потрясень молодої Української Держави, все нових руйнувань і нищень її життя, що тільки що почало налажуватись?[1])

Два місяці після катастрофи на Звіринці сталася майже така сама катастрофа в Одесі: з »невідомої причини« 31 липня вилетів у повітря склад патронів на Дальницькій вулиці. Набої вибухали майже три дні і їх жертвою впало кілька сот людей. Полум'я перекинулося на околичні вулиці і наслідком цього вигорів цілий ряд будинків передмістя Одеси і головні склади муніції на Стрільничному полі. Раз-у-раз було чути грім вибухів і оглушуючу детонацію. Наслідком небезпеки, що вогонь може перекинутися на саме місто, було припинено пасажирський рух і ціла сполука з Одесою була перервана. Завдяки зусиллям українських і австрійських військових властей вогонь погашено і в Одесі повернулось нормальне життя. Багато людей зосталося без даху над головою. Рада Міністрів призначила півмілійона карбованців на допомогу жертвам катастрофи.[2])

Громадська думка була твердо переконана, що одеський вибух, так само як і київський, це діло рук антантських агентів та прихильників. Ми маємо в руках документ, який потверджує такий здогад. Це — таємне донесення уповноваженого офіцера генерального штаба австро-угорської армії при ставці ген. Макензена австрійській головній квартирі від 23 вересня 1918 р. за № 33152, на підставі телеграми від офіцера для звязку від союзних армій в Ясах такого змісту: »Пані Аліса Поліхроніаді, з походження Француженка, оповідала одній цілком певній особі, що вона тільки повернулась з Одеси, де їй з великими труднощами вдалося втікти від агентів ц. і кор. поліційної влади. Її запідозріно, що вона причетна до справи вибухів в Одесі. Вона дає підставу думати, що це підозріння далеко не безпідставне. Вибухи в Одесі — це діло Антанти, однієї організації в Кишиневі під проводом французького морського аташе маркіза de Belloy і французького консула в Кишиневі Sarré. Пані Поліхроніаді з захопленням оповідала про цю подію й була

---

[1]] До участи в цих вчинках признаються соціял-революціонери устами учасниці вбивства фельдм. Айхгорна Каховської в її споминах [див. нижче]: »на ряду съ этимъ [себ-то терором проти окремих осіб] практиковались широко взрывы складовъ снаряженія, воинскихъ поѣздовъ и т. д « див. збірник »Шути революцій« Берлін, 1923. ст. 191-ша.

[2]] »Вістник політики, літератури й життя«, 1918, № 38, ст. 528.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тієї гадки, що за цією скоро підуть ще инші подібні катастрофи... Звістка з иншого джерела каже: один урядовець італійського посольства в Ясах признався 18 вересня в легкому дамському товаристві під впливом занадто великої дози випитого алкоголю, що він прибув з Одеси, де брав участь в підготовці вибуху. І цей пан також каже, що дальші підприємства цього роду в повнім ходу«.

Всі окремі акти терору, виконувані руками сліпих озлоблених фанатиків, які направляли ріжні »центральні« комітети, завершились убивством фельдмаршала Айхгорна, начальника німецьких військ на Україні. Паралельно й одночасно тими ж самими людьми підготовлявся замах і на Гетьмана. Ми розпоряджаємо тепер споминами одного з учасників цих терористичних актів [1]), і те, що раніш являлося в формі здогадів і міркувань тепер приймає вже певний реальний характер. Ініціятором і організатором терору явився Центральний Комітет російської партії соціялістів-революціонерів. Партійний з'їзд санкціонував цей терор і доручив його переведення »Боевій Организації«. Першими жертвами терору були намічені: граф Мірбах, німецький посол у Москві, фельдмаршал Айхгорн і Гетьман Скоропадський. Боєва організація складалася первісно з тьох осіб: Григорія Смолянського (що в той же самий час »занималъ отвѣтственный совѣтскій пістъ«), Бориса Донського (кронштадського матрося, по походженню — селянина Рязанської губернії) й жидівки Каховської. Сформувавшись, Боєва організація почала переговори з Українським Центральним Комітетом партії, який перебував тоді в Москві; було рішено вести діяльність в імени обох центральних комітетів — Московського й Українського, але »окончательная санкція пленума Украинского Центрального Комитета должна была быть получена лишь позднѣе, такъ какъ не было возможности теперь же снестись съ его членами, находившимися въ Одесѣ«. Пізніше ця санкція була одержана: її привіз з Одеси член партії Терлецький. Український Ц. Комітет дав до Боєвої Організації ще й своїх людей: »украинцы съ своей стороны ввели къ намъ Марусю Замужную, Ивана Бондарчука и еще двухъ товарищей — Гришу и Миколу, предназначавшихся главнымъ образомъ для покушенія на Гетмана Скоропадскаго [1]). Бондарчук і »Микола« були колишні каторжники. Вся компанія переїхала на Україну до Київа й почала тут готовитись до виконання своїх планів. Перший удар був направлений на фельдмаршала, яко начальника німецьких військ »рвавшихъ на части Украину, огнемъ и железомъ усмирявшихъ

[1]) *И. К. Каховська.* Дело Эйхгорна и Деникина (Изъ воспоминаній). »Пути революции«. Берлін, 1923. Автор цих споминів — інтелігентна панночка жидівка, член російської партії лівих соціялістів-революціонерів Вона була арештована скоро після убивства фельдм. Айхгорна й просиділа в тюрмі до приходу Директорії, коли її було випущено на волю. Вона залишилась у Київі й була свідком Денікинської окупації, зазнавши тоді, яко жидівка, багато прикростей.

[1]) »Пути революции«, ст. 199-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

возстанія крестьянъ и рабочихъ и возродившихъ на Украинѣ гетманское самодержавіе... Эйхгорнъ обрисовывался въ глазахъ трудящихся Украины и Россіи, какъ главный палачъ и душитель трудового крестьянства. По пріѣздѣ своемъ на Украину, онъ жестоко расправился съ интернаціоналистами русскими плѣнными солдатами, которыхъ онъ посылалъ въ рядахъ своихъ войскъ усмирять украинскую революцію. За ихъ отказъ — разстлѣливалъ и вѣшалъ на крестахъ и висѣлицахъ... За короткое время своего командованія и властвованія на Украинѣ онъ покрылъ богатую, цвѣтущую страну висѣлицами и неубранными трупами.(?!)

30 липня 1918 року Донской кинув бомбу в фельдмаршала Айхгорна і смертельно поранив його, а також ад'ютанта його, капітана фон-Дреслера. За кілька годин обоє поранені сконали. Убивцю схоплено. На місце злочину зразу ж явився Гетьман і занявся поданням пораненому першої помочи. Він нахилився до фельдмаршала, підняв його; той відкрив очи, пізнав Гетьмана й усміхнувся до нього. Гетьман поцілував фельдмаршала в чоло. Пораненого перенесено було до його помешкання. Тоді Гетьман поїхав до німецького посла і в імени Української Держави склав йому співчуття. На другий же день появилася грамота Гетьмана, в якій він заявляв про непричасність українського народу в злочині й зазначив, що на приятеля Української Держави підніс руку ворог України. У Відні іменем Української Держави зложив заяву співчуття в німецькім посольстві посол України, В. Липинський. Гетьман вислав кондоленційну телеграму від Української Держави й Народу до німецького Імператора, який зараз же відповів подякою.

На руки німецького посольства в Київі зложиди заяву глибокого співчуття з приводу атентату українська партія соціялістів-федералістів, партія українських хліборобів-демократів і цілий ряд инших. Всі українські часописи з великим обуренням висловились з приводу злочину й заявили про повну непричасність і невідповідальність українського народу за цей злочи.

Замордування Айхгорна викликало взагалі велике обурення серед усього українського громадянства. Спеціяльний кореспондент »Вістника політики, літератури й життя« з Київа так малює цей загальний настрій: »Терористичний вчинок не зустрів ніякої симпатії, хоча ще навкруги в повітрі розсіяні зерна большевицьких настроїв. Можна би думати, що терористичні вчинки в такім складнім суспільнім середовиші, яке має тепер Україна, коли вироблює нові форми державного ладу з недавньої ще анархії — не є чимсь незвичайним і що їх повинні приймати, як нормальне явище. Адже ворогів має Українська Держава напевне більше, ніж прихильників. І революція, — й анархія полишили надто багато невдоволених Процент людей, які тужать за теплим втраченим місцем »старого режиму« незвичайно великий. Німецька воєнна сила на Україні, що відограє величезну силу, як чинник порядку й союзник самостійної України, дуже сильно не до вподоби тій верстві, яка

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

молиться до »одної неділимої«, хоча б і під скипетром Распутіна. І ось чому незвичайно цінний той перший настрій, який супроводив перші звістки про замах на представника найвищої воєнної німецької влади на Україні. Почувалося загальне, напівстримане обурення, що є ще люде, які проводжують традиції большевиків. Паралеля між свіжим убивством графа Мірбаха в Москві накидалася сама собою. Було ясно, що такий шлях політичної боротьби є тільки актом розпуки, доказом повної безсили тих, що звязують з такими подіями надії на нові політичні комбінації. Чимало людей зрозуміло, як стій, що таке розуміння політичної боротьби є доказом зовсім незрілої політичної думки, повним незрозумінням тих умовин, в яких находиться тепер Україна«. [1])

Для всіх було ясно, що метою злочину являється — закаламутити, зіпсути відносини між Німеччиною й Україною, захопити Українську Державу, внести в її життя новий заколот і анархію. Так власне оцінила кривавий акт 30 липня й чужа преса.

„Norddeutsche Allgemeine Zeitung" писала, що справці замаху, ліві соціялісти-революціонери мають фанатичну віру, що актом терору вони задержать хід розвитку подій на Сході Европи, зроблять неіснуючим Берестейський мир і зроблять Росію такою, якою вона була тоді, коли починала війну.

„Germania" писала, що »таких наслідків, яких хотіли соціял-революціонери, а саме, попсування відносин між Німеччиною й Україною, замах не буде мати, тому що існуючі вз ємини не засновані на поодиноких людях«. Те саме писала „Frankfurter Zeitung", що ціль замаху на Айхгорна — зломаня Берестейського договору. „Kölnische Zeitung" писала з приводу замаху, що »державна керма України спочиває в сильних руках людини (гетьмана Скоропадського), яка часто висловлювала волю привернути спокій і лад в краю, тісно опираючись на центральні держави, уживає всіх сил народу до вибудови молодої держави. Гетьман Скоропадський, який зараз по замаху в Москві в сердечних словах висловив своє співчуття, найде засоби й дорогу, щоб здавити божевільні затії, так ясно висвітлені убивством у Київі. Як що йому не стане власної сили, так стоїть в країні досить німецького війська до успішної інтервенції. Нас покликало перше українське правительство, якому предложили ми з огляду на ситуацію молодої держави незвичайно корисні умовини до привернення ладу в краю, з якого ми з огляду на обосторонні інтереси не скорше уступимо, аж осягнемо намічену ціль, що для неї пролилося стільки дорогої німецької крови«.

З австрійської преси „Fremdenblatt" (пів-офіціоз австр. міністерства закордонних справ) писав:

»Російькі соціял-революціонери обняли спадщину по російських нігілістах тим, що вживають політичного вбивства, як засіб боротьби. Є це акція, що стоїть дуже близько коаліції, яка бажала б наново до-

[1]) »Вістник«, 1018, ч. 32, ст. 466—467.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вести до війни з Німцями. Антанта не потрапить скинути з себе московського й київского злочину. Одначе, передовсім в першій лінії мусить бути констатоване, що київськнй замах не може нічого змінити у відношенні до Німеччини, бо злочинцем був Великорос і Українське правительство не відповідає за цей акт терору. Антанті не вдасться повалити твору, довершеного у Берестю. В злуці з російськими соціял-революціонерами вона не дійде до своєї ціли«.

„Neue Freie Presse" вбачала в акті 30 липня змагання повалити Берестейський мир.

Розуміється, преса Антанти тішилася з убивства Айхгорна й представляла його, як акт протесту »поневолених німецьким мілітаризмом України й Росії«. Так власне писала італійська «Secolo«, що мовляв, »Айхгорн і Мірбах впали жертвою українців і великоросів, поневолених німецьким мілітаризмом«.

Англійський »Manchester Guardian« і Westminster Gasette« писали те саме. Французька преса не скривала свого задоволення, що терор російських соціял-революціонерів прискорить відновлення східнього фронту.

Нейтральні соціялістичні органи висловлювались майже в тім дусі, що й антантські. Шведський соціяліст Брантінґ писав у своїм »Socialdemokraten«: »Київський вчинок треба вважати свого рода самообороною, яка зродилася з одчаю народу, закованого переможцем в кайдани — переможця, що дістався на Україну подібним способом, як колись Данайці до Трої, а тепер дістає за свої подарунки подяку:[1]).

В дійсності вчинок озлоблених фанатиків не вплинув на зміну українсько-німецьких відносин, як того й треба було сподіватися. Поліції вдалося захопити одну з учасників замаху — Каховську, а решта терористів розбіглася. Як що вірити Каховській, Гетьмана врятувало те, що терористи не хотіли, щоб замах на Гетьмана стався раніше, ніж замах на фельд. Айхгорна: »намъ совершенно очевидно казалось, что гибель Гетмана такъ встревожитъ нѣмцевъ, что Эйхгорнъ станетъ совершенно недоступнымъ«.[2]) Але всі приготовлення до замаху були пороблені: »мы, каже Каховська, завели знакомство съ дворцовой прислугой и узнали многое важное для насъ о внутренней жизни и расположеніи комнатъ двора.., Нѣсколько разъ намъ удавалось видѣть Гетмана на пріемѣ имъ дворцоваго караула и на парадахъ«.[2])

Коли взяти на увагу, що в Москві перебував також »Повстанчий Революційний Народній Секретаріят« (колишній большевицький уряд на Україні, котрий тепер так переіменувався), який поставив собі завданням »надсилати емісарів на Україну, організувати революційно-військові

---

[1]] »Пути революции«, ст. 205.

[2]] Ibidem.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

комітети, згідно з планом операції, піддержувати з ними звязок«[1]) — одним словом, вести роботу по зруйнованні Української Держави, коли пригадати, що зовсім аналогічну роботу вели й українські ліві соціялісти-революціонери[2]), то можна собі уявити, серед яких тяжких, тривожних обставин і постійної особистої небезпеки доводилося Гетьманові й його правительству вести своє відповідальне діло — будування й скріплення української державности.

[1]) *М. Скрипник.* Начерк історії пролетарської революції на Вкраїні. »Червоний Шлях«, Харьків 1923. кн. III. ст. 109,—110.

[2]) *П. Христюк.* Українська революція, Відень, 1921. т. III. ст. 95-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VIII.

Зовнішня політика української держави. Відносини до Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії й Туреччини. Дипломатичні зносини з »рандштатами«, з Румунією, нейтральними державами й спроби відновлення зносин з державами Антанти.

Гетьманське правительство, приходячи до влади, знайшлося перед фактом Берестейського договору й випливаючих з нього наслідків, — в формі економічних зобов'язань (постачання Центральним Державам продуктів) і присутности на українській території закликаних урядом Центральної Ради для допомоги німецьких та австро-угорських військ. З цим фактом треба було рахуватись, як з найважнішим під той час чиником не тільки в обсягу внутрішніх відносин, але й що до міжнароднього становища Української Держави. Першим завданням української політики було — спіраючись на поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись, яко-мога швидче стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини, добувши собі повну свободу рухів; одночасно з тим треба було також яко мога швидче й легче визволитися від присутности на українській території австро-угорських військ. За допомогою німців, поки вони були в силі, треба було вирішити справу замирення з Совітською Росією й закріпити за нами наші окраїни, на які претендували де-які сусіди. На черзі стояло — досягти визнання України нейтральними державами, а потім і державами Антанти. Розуміється, поки точилася війна і невідомо було ще, хто переможе, трудно було рахувати на таке визнання державами Антантської групи. Звязки, які почали так легко зав'язуватися з Антантою в кінці 1917 року, обірвались зразу, як тільки тодішне українське правительство почало мирові переговори з Центральними Державами. В інтересах скріплення становища Української Держави не лежала повна перемога котроїсь з борючихся сторін: повна перемога Німеччини могла віддати нас цілком в її руки. Так само й повний розгром Німеччини міг наразити нас на помсту з боку переможців за Берестейський мир. Але весною 1918 року найбільш імовірним уявлялось припинення війни за виснаженням обох сторін і мир на більш-менш компромісових умовах. От тому то в інтересах Української Держави лежало яко-мога швидче досягти внутрішньої консолідації й заспокоєння і утворити сильну українську армію, яка при всякому висліді світової війни явилась би рішаючим чинником при остаточнім вирішенні нашої долі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Наші відносини до Німеччини й до Австро-Угорщини ріжнилися між собою в залежности від тих цілей і надій, які ставили собі що до України обидві монархії. Для Німеччини створення самостійної України було думкою не новою, хоч далеко не так поширеною й популярною, як де-хто гадає. Але до часів світової війни не було ані натяку на якусь »україно-фільську« акцію не тільки в урядових німецьких кругах, але й серед яких-небудь громадських груп. В часі війни, поки Росія була грізним ворогом, німецький уряд, спеціяльно військові сфери старались всіма способами того ворога ослабити; звідци — спеціяльні табори для українців-полонених вояків російської армії і формування з них військових частин. При кінці 1917 року Росія була вже зовсім розбита і на її руїнах повстали нові національні держави; але й Німеччина, особливо її союзник Австро-Угорщина, були вже виснажені й змучені до краю. Хоча Совітська Росія й готова була миритись з Центральними Державами, але сам по собі цей мир ще не вирішував для них питання про східній фронт; за то мир з багатою й антибольшевицькою Україною відкривав для спільників далеко ширші перспективи що до рятунку з тяжкої економічно-господарської ситуації. Для Австрії мир з Україною й осягнення від неї хлібних запасів був просто порятунком від голодної смерти. Тоді то серед військових кругів і дозрів план, піддержуваний перед тим групою німецьких публіцистів та економістів (таких як Павло Рорбах, Аксель Шміт та инші): піддержати молоду Українську Державу, яка б дала Німеччині хліб, розвивалась в орбіті німецьких впливів, була б противагою Польщі, а в разі потреби й Росії і служила б ринком для збуту продуктів німецької індустрії. Цей план знайшов собі здійснення в Берестейському договорі. Для того, щоб реалізувати всі ті користі, які випливали з договору, німці так само як і австрійці, мусили дати Україні мілітарну поміч: очистити край від большевицьких банд і розмістити в ньому значні контингенти військ, щоб охоронити границі краю й піддержати внутрішній лад та спокій. Розмір цієї мілітарної допомоги напевне й не передбачався в перший момент по заключенні миру[1]). Інтервенція в українські справи логічно повела за собою й відносини з Доном та Кавказом. Події на Україні розвивались в такому напрямі, що німці побачили себе примушеними вмішатись у її внутрішні справи й поставити перед собою питання: чи

[1]) В другій половині серпня 1918 року на території України були розміщені німецькі сили в розміру 6 армейських корпусів, здебільшого по 3 дивізії, крім того ще де-які окремі частини, так що взагалі було коло 20 дівізій. Важка артилерія, котра спочатку була прислана на Україну, в цей час була цілком одправлена на Західній фронт. Крім того, з числа військ, що перебували на Україні, німецьке командування збіралось вислати на Західній фронт ще 2—3 дивізії. (Донесення гр. Форґача міністру гр. Буріяну від 24 серпня 1918 р., № 9047).

Австрійських військ було 4 корпуси й дві окремі дивізії (корпуси XI, XII, XVII і XXV, крім того 5 кав. дивізія і 7 кав. дивізія). — Донесення генеральн. консула в Одесі Житковського міністру гр. Буріяну від 20. серпня 1918 р., № 17.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

піддержувати українську державність, чи перейти за звичайну окупацію. І коли вони схилились на бік першого рішення, то не тільки тому, що окупація ставила під великий сумнів можливість використати українські продукти поживи, але й тому, що серед українського населення знайшлися живі, здорові елементи, які виявили себе здібними до державно-творчої роботи й скріплення Української Держави, яка була потрібна німцям і для їх політичних планів.

Для України спіратись у своїй політиці головно на Німеччину було вигідно не лише тому, що Німеччина грала першу ролю серед держав почвірного союзу, але також і тому, що вона безпосередньо з Україною не межувала й аспірацій на якісь українські території не мала. Крім того, Німеччина, так само як і Україна, була заінтересована в тому, що Польща, яка так або инакше мала повстати наслідком війни, як самостійна держава, не придбалаб надмірних розмірів і сили, а це вона могла б досягти лиш коштом українських або білоруських земель. І Німеччина й Україна були проти »австро-польського« розвязання польського питання.

Значно инакше ставилась до проблеми самостійної Української Держави Австро-Угорщина. Вона здавна стояла перед українським питанням, маючи в себе дві українські провінції. Створення великої, сильної України не лежало в австрійському інтересі: це означало б для неї перспективу втратити Східню Галичину й Буковину, або в усякім разі мати у себе серйозну українську іреденту. З другого боку у виборі між Україною й Польщею австрійська політика рішуче ставала на бік Польщі. Для Австрії найбільш бажаним уявлялось відбатувати певну частину української території, наприклад Правобережну Україну, або хоч її частину і або створити з неї особливий український коронний край (Kronland), як про це мріяв ще покійний ерцгерцог Фердинанд, або приєднати до автономної Польщі під габсбургським берлом. Одначе грізна ситуація — перспектива голоду й внутрішнього розпаду примушували Австрію йти на мир і не тільки визнати самостійну Україну, але ще й погодитись на таємний договір про поділ Галичини. Для Австро-Угорщини, як одверто признавались її дипломати, мир з Україною був в першій лінії »Brotfrieden«. Йдучи на цей мир, австро-угорське правительство дуже утруднювало собі справу з поляками; вже в скорому часі по заключенні миру воно почало думати, як би змінити, або й зовсім анулювати де-які свої зобов'язання, наприклад поділ Галичини, почало робити українському правительству труднощі що до Холмщини й взагалі в справі польсько-українських кордонів і затягало справу з ратифікацією Берестейського договору. Знеохочена страшною війною, виснажена, розхитана в середині опозиціею ріжних національностей, Австрія прагнула скінчення війни. Цісарь Карло вів через брата своєї дружини, принца Сикста Бурбонського, переговори з Антантою, потай від своїх союзників, про сепаратний мир. Він був не від того, щоб ді-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стати назад Шлеськ, забраний Прусією ще в XVIII віці, і об'єднати під берлом Габсбургів цілу Польщу, разом з українськими землями, на які претендували поляки. Тому то супроти України політика Австро-Угорщини була наскрізь нещира й недоброзичлива.

Дипломатичним представником Німеччини у Київі був барон Мум фон-Шварценштайн, в рангу посла (Botschafter). Радником посольства був граф фон-Берхем. Головнокомандуючим німецькими силами на Україні був фельдмаршал Айхгорн.

Фельдмаршал Айхгорн ставився дуже прихильно до ідеї відбудови самостійної України. Так само прихильно ставився він і до Гетьмана та його правительства. Ще перед офіціяльним визнанням гетьманського правительства Німеччиною він дав обід 26-го травня на пошану Гетьмана і виголосив за цим обідом тост, зложений в дуже теплих і щирих словах. У відповідь на цей обід Гетьман дав 8-го червня у своїм палаці обід в пошану фельдмарш. Айхгорна. Обід носив військовий характер і крім чинів штабу та військового міністра на обіді були присутні лиш голова Ради Міністрів, управляючий морським міністерством кап. Максимів і начальник гетьманського штабу отаман В. Дашкевич-Горбацький. На обіді сказав Гетьман по українськи тост: »Я радо вітаю у себе генералфельдмаршала й представників славетньої німецької армії. Я підіймаю чарку за хоробрі німецькі війська, котрі допомогають нам творити незалежну Українську Державу та вставляти лад і спокій в краю. П'ю за здоровля їх славного провідника, генералфельдмаршалові Айхгорну — слава!«

У відповідь генералфельдмаршал сказав по німецьки: »Шане Гетьман! Щиро дякую вам за ваші ласкаві слова й за увагу. Вам відомо, пане Гетьман, що я солдат і можу відповісти вам як такий. Німецькі війська прийшли сюди, виконуючи наказ нашого верховного провідника. З великою радістю прийшли ми на цей заклик, бо діло йде про те, щоб дати допомогу народові, котрий прагне увільнитися від своїх гнобителів. Нам судилося прекрасне й благородне завдання бути першою опорою молодої держави на початку її державного будівництва. І коли з багатьох боків в цім краю нас зустрічають не з великою охотою, а з недовір'ям і деколи навіть з відкритою ворожнечею, це дуже прикро, але разом з тим я сподіваюся, що як тільки Україна стане твердо на своїх ногах власних, яко незалежна самостійна держава, й ці люде, — виключаючи тих, котрі бажали б особистої користи з продовження революційного стану краю на вічні часи, — будуть в свій час з подякою згадувати про німецького салдата. Цей час прийде напевне, той час, коли Україна, — збудування котрої ви, пане Гетьман, з твердою рішучістю і вірою в Бога прийняли на себе — знову зацвіте й праця в містах та селах, на фабриках та в полі знову поновиться, щоб принести багаті плоди. Прийде той час, коли Українська Держава, підтримана патріотичним самовідреченням своїх громадян і кермуючися урядом, який утворився на народніх підвалинах, піде на чолі всіх сусідніх народів під оглядом добробуту та дійсної цивілізації. Від усього серця бажаю приходу такого часу й за цю щасливу будуччину підіймаю чарку й говорю: »Хай живе Україна та її Гетьман!«[1]).

Але політичні справи провадив не сам фельдмаршал Айхгорн, а по його смерти ген. граф фон Кірбах; його начальник штаба,

[1]) »Вістник«, 1918 ч. 25, ст. 391—392).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

генерал-поручник Вільгельм Гренер[1]). Військовим аташе при посольстві був полковник фон-Штольценберг. Такий склад німецьких представників на Україні був з початком гетьманського правління. 2-го травня 1918 р. Гетьман повідомив фельдмаршала Айхгорна й посла Мума про те, що зложений ним кабінет міністрів вступив в урядування. Таке ж повідомлення було заслане й австрійському представникові. З боку Австро-Угорщини послом (Botschafter) у Київі був граф Йог. Форгач, відомий австрійський дипломат, що до вибуху світової війни займав пост австро-угорського посланника в Білграді. Радником посольства був принц Еміль Фюрстенберг. Військовим аташе був спочатку майор фон-Флейшман, пізніше генерал граф Спанокі. Головнокомандуючим австрійським військом був генерал-фельдмаршал фон-Краус, який перебував в Одесі.

Барон *Мум*, німецький посол у Київі.

Німецьке правительство призначило генеральним консулом до Київа Фон-Тіля; крім того були призначені консули: до Харькова п. Краузе, до Катеринославу п. Вайдман, до Миколаєва п. Штоббе. Австро-Угорщина призначила генеральних консулів: до Київа п. Гоффінґера, до Одеси п. Житковського.

22-го травня 1918 року фельдмаршал Айхгорн розіслав усім підвладним йому начальникам корпусів наказ, в якому зазначав відносини до

[1]) Син полкового скарбника з Віртемберга, ген. Вільгельм Гренер родився в роц. 1868., скінчив Академію Генерального Штабу. З вибухом світової війни йому доручено провід німецьких залізниць та організацію військового на них руху. На цій посаді ген. Гренер виявив дуже великі організаційні здібності й надзвичайну енергію. В кінці 1916 р. він дістав призначення на фронт, спочатку командиром дивізії, а скоро потому й корпуса. Весною 1918 р. призначено його начальником штабу німецьких військ на Україні, а в початку падолисту — начальником штабу всіх німецьких військ (замість ген. Людендорфа). Після революції став міністром шляхів. Тепер є військовим міністром

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нового українського правительства.*) Німецькі військові й цивільні представники в Київі засвоїли собі у відносинах до українських справ тон і форми, які зовсім не відповідали характеру німецько-українських взаємин, як вони мали уложитись згідно Берестейському договору. Певна

---

*) »Після того, як імператорський посол de facto вступив у відносини з новим українським правительством під умовою визнання його імператоським правительством, також і головне командування вступило в службові зносини з Гетьманом Скоропадським та його урядом. Гетьман урочисто визнав на письмі виставлені йому Головним Командуванням вимоги. З нашого боку дано згоду на піддержку його правительства військовими й господарськими засобами Німецької Держави. Цим створено ясність у відносини до українських властей та населення. Усяка агітація в краю, особливо з боку партій соціялістів-революціонерів і прежнього правительства, яка веде до нових розрухів у краю й підкопує авторитет нового правительства, має бути усувана рішучими заходами й збройною рукою. Тут на місці будуть суворі заходи, щоб в корні припинити всякі розрухи. Можна сподіватись, що соціял-революційна партія буде викликати акти саботажа, дурячи селян під приводом, ніби відновлення приватної власности позбавить селян плодів їхньої праці, яку вони виконали при весняних роботах. Селянам твердо обіцяно, покликаючись на наказ фельмаршала, що до весняних робот, що врожай належатиме тому, хто засіяв. Таку обіцянку дало також і нове правительство. Серед домагань, які Гетьман обіцяв виконати, такі мають особливу вагу для становища головного командування:

1. Гетьман вважає за свій святий обов'язок перейняти на себе всі умовини Берестейського договору. Рада має бути розпущена, скликана конституанта не зійдеться. Нові вибори для законодавчого зібрання наступлять лиш після повного заспокоєння краю. Термін буде означено по згоді з головним командуванням.

2. Обсяг і вжиток (української) армії, яка має формуватись, будуть вирішені за порозумінням з головною командою.

3. Буде визнана діяльність німецького полевого суду згідно з розпорядженням гол. команди від 24. IV. 1918 і 28. IV. 1918.

4. Земельні комітети та всякі инші комітети будуть новим правительством розпущені й замінені звичайними державними й земськими установами. Всі неблагонадійні елементи будуть усунуті з уряду, українська юстиція буде захищена від усякого терору. Заходи правительства на цьому полі будуть піддержані всіма засобами німецького командування.

5. Доки на Україні нема своїх військових судових законів, доти залишається чинним німецьке військове судівництво в діяльності німецьких військових властей.

6. Всі перешкоди, які робилися досі що до постачання хліба, будуть усунуті, а нових перешкод не буде.

7. За німецьку поміч Україна дасть відшкодовання, що до характеру й обсягу котрого наступить порозуміння, як можна швидче. Крім того має бути заключена військова конвенція, яка урегулює дальші військові деталі.

Всі прежні розпорядження головної команди, які протирічать вищенаведеним пунктам, або залишають одкритим ясні рішення, будуть одмінені, особливо пп. 1 та 2 розпорядження I, № 19961 від 21. III. 1918,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

річ, що в цьому була найбільша вина правительства Ц. Ради, котре не зуміло само заняти відповідне становище й заімпонувати німцям, а натомісць багато спричинилось до того, щоб понизити авторитет української влади і навіть скомпромітувати в очах своїх і чужих людей саму українську державність. Отже не дивно, що після такого досвіду німецькі військові й цивільні представники з певним застереженням ставились до українських справ і не хотіли зрікатися тих вигод, які давав їм до рук фахт перебування їхнього війська на українській території. Вони противились формуванню української армії, втручались у внутрішні справи, старались вплинути навіть на персональний склад міністерства, що одначе їм не удалося і на посаду міністра закордонних справ було призначено Гетьманом особу, проти якої німці були чомусь упереджені й дуже виступали, дозволяли собі часами де-які надужиття на провінції. Боротися з таким становищем річей українське правительство могло лиш одним способом: стараючись перенести центр ваги українсько-німецьких зносин з Київа до Берліна, щоб мати безпосередньо діло з центральним німецьким урядом, з головним командуванням і з самою особою Імператора Вільгельма II. Перше було досягнуто

Граф *Форгач*, австро-угорський посол у Київі.

що до обеззброєння населення. Воно належатиме виключно німецьким військовим властям і їхніх наказів у цьому відношенні українські власті мають слухатись без суперечок. Не можна попускати, щоб якась українська цивільна або військова установа ставила перешкоди розпорядженням німецької військової влади, які признаються нею необхідними для вдержання спокою й ладу. В разі потреби слід арештовувати неслухняних і одсилати їх до етапної інспекції. Погроза карами при розброєнні мусить завжди походити від начальників, наділених відповідними судовими повновластями, отже, на випадок невиконання наших наказів можна поводитися з винуватими згідно наказів про полеві військові суди.

Фельдмаршал-лейтенант фон-Айхгорн.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

призначенням посланника до Берліна барона Ф. Р. Штейнгеля, котрий зав'язав безпосередні зносини з міністром закордонних справ, з канцлером, зумів придбати собі в очах німецьких правячих сфер авторитет і повагу. Далі пішла подорож українського міністра-президента Ф. А. Лизогуба до Берліна і нарешті додорож самого Гетьмана для побачення з Імператором Вільгельмом II. Все це дуже ослабило впливи й домагання місцевих німецьких представників і привело в кінці літа 1918 року, що важніші справи, що торкались українсько-німецьких взаємин, вирішувались вже українськими представниками й центральною німецькою владою в Берліні спільно. Але треба зауважити, що взагалі на зменшення німецьких претензій і нахилу до певного натиску в бажанім для себе дусі на український уряд впливало погіршення військової ситуації за західньому фронті. Почуваючи себе слабшими, німці перестали ставити українському правительству перешкоди і в справі формування української армії і в ділі організації українського флоту і в справі прилучення окраїн і т. д., про що буде нижче сказано більше докладно.

2-го червня відбулося у Київі урочисто офіціяльне визнання Гетьмана Павла Скоропадського Німеччиною й Австро-Угорщиною, а за тим стала на чергу й ратифікація Берестейського договору Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною. За виїмками Австро-Угорщини всі держави, що підписали договір, перевели ратифікацію без особливих труднощів та вагань: 15-го липня відбулася у Відні виміна ратифікаційних грамот між Болгарією й Україною. Українську грамоту за підписом Гетьмана П. Скоропадського передав український посол у Відні В. К. Липинський, болгарську за підписом царя Фердинанда легаційний радник болгарського посольства у Відні в характері chargé d'affaires п. Джебаров. 24-го липня там же у Відні відбулася виміна грамот між Україною й Німеччиною; українську грамоту передав посол В. К. Липинський, німецьку за підписом імператора Вільгельма II. німецький chargé d'affaires принц Штольберг-Вернігероде. 22-го серпня відбулася виміна грамот між Україною й Туреччиною в палаті турецького посольства у Відні: з українського боку передав грамоту радник посольства Ів. Ст. Токаржевський-Карашевич, з турецького передав грамоту за підписом султана Магомета V. турецький посол у Відні Гусейн-Гільмі Паша.[1])

Тяжче пішла справа з ратифікацією мира з боку Австро-Угорщини. Тут справа ратифікації мала довгу історію й так-таки й не була довершена, хоч у жовтні 1918 р. був уже готовий текст грамоти латинською мовою, що мав бути підписаний Імператором Карлом І-им. (Далі йшов текст самого договору, німецькою й мад'ярською мовою пара-

---

[1]). Виміна ратифікаційних грамот усіма п'ятю державами була передбачена у Відні »Кінцевими постановами« Берестейського договору, де стояло, що »ратифікаційні грамоти мають бути обміняні яко-мога скоріше у Відні.« Див. ст. 6-ту видання »Мирового Договору«, Київ 1918.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лельно). Як уже вище було зазначено, Австро-Угорщина пішла на Берестейський мир з дуже тяжким серцем, особливо з огляду на свою польську політику. Питання про Холмщину й польсько-українську границю взагалі і справа поділу Галичину на українську й польську частину, до якого австро-угорське правительство зобов'язалось таємним додатковим договором до Берестейського трактату, це були ті труднощі, які зараз же стануло перед Австро-Угорщиною; тому-то австро-угорське правительство рішило добитись перегляду Берестейського договору, а засобом пресії на українське правительство було вибрано відречення ратифікації Берестейського миру. Уже в травні 1918 року в австро-угорському міністерстві закордонних справ іде обміркування питання, як би досягти таємного порозуміння з німецьким урядом, щоб в комісії, яка мала остаточно визначити польсько-українські границі, виступати згідно й солідарно. Але німці спішилися з ратифікацією й барон Мум прохав берлінський уряд по змозі прискорити ратифікацію.[1]) Тоді граф Буріян звернувся до австро-угорського посла у Берліні принца Гогенлое з обширною інструкцією, в якій доручав йому вплинути на берлінський уряд, щоб той не спішився з ратифікацією й підержав австрійські вимоги.[2]) Про те саме телеграфував граф Буріян і гр. Лярішу до Берліна 18 червня 1918 р. (№ 390). 25-го червня Буріян шле »строго довірочну« шифровану телеграму своїм представникам: графу Черніну до Софії, барону Szilassy до Царьгороду й графу Лярішу до Берліну, щоб вони заявили тамошнім урядам, що »Австро-Угорщина хоче перед ратифікацією упорядкувати питання, що стосуються де-яких її спеціяльних інтересів« і прохає представників у Софії та Царьгороді »вплинути на своїх німецьких колег, щоб вони зробили перед болгарським та турецьким урядами представлення в тому самому дусі. Болгарське правительство

Турецький посол у Київі *Ахмед-Мухтар Бей.*

---

[1]) Донесення про це гр. Форґача з Київа 25. травня 1918 р. за № 450,

[2]) В цій інструкції (від 10 червня 1918 р. за № 2812) головний натиск ставлено на те, що, мовляв, Україна не додержала в повноті своїх зобов'язків що до постачання хліба; а тому й Австрія вважає себе звільненою від обов'язку додержати Берестейську умову в її цілості себ-то що до Холмщини й що до розділу Галичини.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

устами міністра Радославова »категорично заявило«, по словам телеграми гр. Черніна, що »ратифікація договору з Україною« відбудеться одночасно з ратифікацією з боку Німеччини«. (Телеграма від 12 червня 1918 р., № 338). Так само й турецький міністр закордонних справ обіцяв ратифікувати мир з Україною »не раніш, ніж це зробить Австро-Угорщина й Німеччина« Барон Szilassy виніс одначе враження, що турки справді намірялись були перевести цю ратифікацію раніш (тел. від 22 червня 1918 року, № 377). Але німці збірались ратифікувати мир негайно. І граф Ляріш повідомив 22 червня гр. Буріяна, що він тільки що бачився з послом Мумом, котрий від учора перебуває у Берліні і той заявив, що »Німеччина надає велику вагу скорій ратифікації українського мирового договору, щоб скріпити правительство Гетьмана і утворити стабілізовані відносини з Україною«. З розмови з Мумом гр. Ляріш виніс певне враження, що »берлінський кабінет не поділяє наших поглядів і обидва наші бажання, особливо що до Холмщини, дуже слабо буде підпирати«. (Телеграма № 404). Одначе німці залишили Австро-Угорщині вільну руку домагатись прихильного для неї залагодження обох справ: холмської й галицької, схиляючись що до останньої до того, щоб її навіть підтримати.

Тимчасом українське правительство через свого посла у Відні В. В. Липинського домагалося скорішої ратифікації. І ось саме підчас заходів графа Буріяна разом з гр. Форґачем добитись в українського уряду уступок що до холмської й галицької справи. Болгарія перевела 15-го липня 1918 р. у Відні ратифікацію. Протокол про обмін ратифікаційних актів підписав з боку Української Держави посол В. Липинський, з боку Болгарії заступник посла у Відні Микола Джебаров.

Це страшенно вразило графа Буріяна, як це можна бачити з його телеграми, розісланої австро-угорським представникам у Софії, Царьгороді, Берліні й Київі від 17 липня 1918 р. Виник дипломатичний конфлікт між Віднем та Софією. Міністр-президент Малинов спробував виставити прискорення ратифікації в супереч прежній заяві міністра Радославова, як якесь »непорозуміння« і звалював вину на урядовців болгарського посольства у Відні. Поки йшла дипломатична переписка між Віднем та Софією, німці поставили своїх союзників перед фактом ратифікації миру з Україною з свого боку. Виконавши обмін грамот, принц Вільгельм Штольберг-Вернігороде того ж самого дня 24 червня сповістив про неї графа Буріяна листом, в якому писав, що »військові обставини на сході української области так само як і таможенні та инші українські господарські справи« примусили німецьке правительство прискорити ратифікацію миру з Україною. Тоді й Болгарія офіціяльно заявила про свою ратифікацію в формі вербальної ноти переданої в Софії 1-го серпня 1918 року на ім'я австро-угорського посольства.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Note Verbale.

Le ministère Royal des Affaires Etrangères a l'honneuer de porter à la connaissance de la Légation Impérial et Royal d' Autriche-Hongrie que les ratifications des Traités de Paix avec la Russie et Ukraïne ont été échangées les 9 et 15 de ce mois.

Тоді заворушилися й турки й 14-го серпня барон Szilassy телеграфував з Царьгороду, що турецький міністр закордонних справ заявив йому, що турецьке правительство хоче перевести ратифікацію не пізніше серпня, себ-то, щоб це сталося до відкриття парламенту, бо в противному разі воно зустрінеться з парламентськими інтерпеляціями. Дійсно, 22-го серпня ця ратифікація відбулася, у Відні: з боку України виміну грамот перевів і підписав протокол радник посольства Ів. Токаржевський, з боку Туреччини надзвичайний та повноважний посол, б. Великий Візир Гусейн-Гільмі Паша. Австро-Угорщина залишилася сама.

Перевівши анулювання таємного договору про поділ Галичини, граф Буріян вів далі свою лінію що до Холмщини. Він зустрінув рішучий опір з боку українського правительства (про це докладніше буде далі). Нарешті, граф Буріян зважився зробити де-які кроки, щоб піти на зустріч рішучим домаганням ратифікації з боку українців. 5 жовтня 1918 р. міністерство закордонних справ Австро-Угорщини звернулось до австрійського преміера Гусарека й угорського преміера д-ра А. Векерле з представленням про потребу ратифікації миру з Україною. Признаючи, що відречення ратифікації, як способ пресії на українське правительство, вже втратив своє значіння після ратифікації миру Німеччиною, Болгарією й Туреччиною гр. Буріян заявляв, що »загальне політичне становище вимагає скорішого поставлення відносин на східній границі на твердий ґрунт«, а тому й настала потреба ратифікувати мир з Україною в найблищий час.

Міністр Гусарек відповів згодою на ратифікацію, але настоював на тому, що українці мусять уступити на холмській справі. Тимчасом поляки, довідавшись про намір ратифікувати Берестейський мир, страшенно стурбувалися. Польська регенційна рада заявила австрійському представникові Угрону, що ця ратифікація буде катастрофою для Польщі в даний момент. Польський міністр-президент Кухаржевський сказав, що має податися з-за цього до демісії,[1]) і гр. Буріян, що вже виготовив доклад імператору Карлу про ратифікацію (уже був вироблений текст грамоти й переписаний для підпису імператорові[2]) — знову відклав рати-

---

[1]) Шифрована телеграма від 7 жовтня 1918 р., № 788.

[2]) Ось виготовлений текст грамоти:

Nos, Carolus Divina Favente Clementia Austriae Imperator, Bohemiae Rex etc. etc. Apostolicus Rex Hungariae Huius Nominis Quartus.

Notum testatumque omnibus et singulis, quorum interest, praesentium facimus: Postquam tractatus pacis inter Germaniam, Austriam-Hungariam et Turciam ex una et Rem Publicam Populi Ucrainici ex altera parte a Plenipotentaris Nostris atque ab illis aliarum dictarum potestatum die nono mensis Februari anni millesimi nongentesimi decimi octavi in oppido

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

фікацію. Буріян повідомив свого представника у Варшаві Угрона, що це зроблено тому, щоб »не утруднювати становища пана Кухаржевського«. Але Кухаржевський подався таки до демісії і вже його заступники »з задоволенням прийняли звістку, що ратифікацію відсунуто; як доносив Угрон 9 жовтня Буріянові (телеграма № 803). Так ратифікація і не відбулася, бо вже за кілька тижнів розпалася й сама Австро-Угорська монархія, що так ревно боронила польських інтересів.

Відносини до Болгарії та до Туреччини, — двох других союзних держав, які підписали з Україною договір у Бересті, з самого початку зложилися дуже добре. Болгарія перша прислала до Київа свого представника, професора Івана Дмитровича Шишманова, людину звязану з Україною звязками сердечних симпатій і спорідненого з одним з найбільших українських діячів: проф. Шишманов був одружений з дочкою Мих. Драгоманова Людмилою Михайловною і був сам колишнім учнем великого українського вченого. Він кілька разів бував на Україні, був знайомий з богатьма українськими діячами, добре поінформований що до українського національного руху, за успіхами котрого він здавна стежив з великою увагою.[1]) Трудно було знайти кращого представника Болгарії у Київі з погляду інтересів скріплення приязних відносин між Болгарією й Україною, як проф. Шишманов.

Та крім болгарського посла великим приятелем молодої Української Держави був і сам болгарський царь Фердинанд. Неприхильно ставлячись до старої імператорської Росії, царь Фердинанд дуже тішився з того, що тепер замісць заборчої, імперіялістичної Росії сусідом Болгарії по північному берегу Чорного моря являється Україна. Він з великою симпатією ставився до українського Гетьмана і до його посла О. Я. Шульгина, коли той 25-го липня 1918 року прибув до Софії. Україн-

---

„Brest-Litowsk" initus et signatus fuit, tenoris segnentes: (далі текст договору німецькою й мад'ярською мовами паралельно).

Nos visis et perpensis huius tractatus stipulationibus illas omnes et singulas notas hisce confirmataque habere profitemur ac declaramus verbo Nostro promittentes, Nos omnia, quae in illis continentur, fideliter executioni mandaturos esse.

In quorum fidem majusque robur ratificationis NOSTRAE tabulas manu NOSTRA signavimus sigilloque NOSTRO adresso firmari jussimus.

Dabantur die... mensis... anno Domini millesimo nongentesimo decimo octavo, Regnorum Nostrorum secundo.

„Ad mandatum Sacrae Caesareae et Regiae Apostolicae Majestatis proprium:"

[1]) Проф. д-р Іван Шишманов родився в 1862 р. у Свіщові. Освіту одержав у своїому рідному місті й у Відні, студіював по університетах у Єні, Женеві й Липську, де склав докторат з філософії, славістики й історії літератури. З 1888 року став професором Софійської Високої Школи (пізніше університет). Від 1903 до 1907 року був міністром народньої освіти. Автор численних розвідок і монографій з історії слав'янських і чужих літератур (в тому числі монографії про Шевченка), Шишманов був членом Болгарської Академії Наук у Софії, дійсним членом Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, дійсним членом Харьківського університету, членом-кореспондентом Академії Наук у Загребі, Білграді, Атенах, Празі й Будапешті.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ського посла, коли він 7 вересня в урочистій авдієнції вручив цареві свої акредитивні грамоти, зустрінуто було з надзвичайними почестями. Авдієнція відбулася в присутності царевича Бориса, премієра-міністра і цілого ряду двірських достойників. Вона мала дуже сердечний характер. Свою промову у відповідь на промову українського посла царь Фердинанд закінчив словами: »Передайте Його Світлості Ясновельможному пану Гетьману і всьому українському народові від мене й від усього болгарського народу найсердечніші поздоровлення! У Вашій особі я з великою радістю вітаю першого українського міністра при мойому дворі«.

В такій же самій атмосфері щирої приязні відбулася і церемонія передачі акредитивної грамоти проф. Шишмановим у Київі 1-го серпня. Тодішня Київська газета »Відродження« так писала про цей акт. Болгарський посол передав п. Гетьманові в присутності міністра закордонних справ, начальника Гетьманського штаба та инших урядових осіб листа такого змісту:

»Мій дорогій великий приятелю!

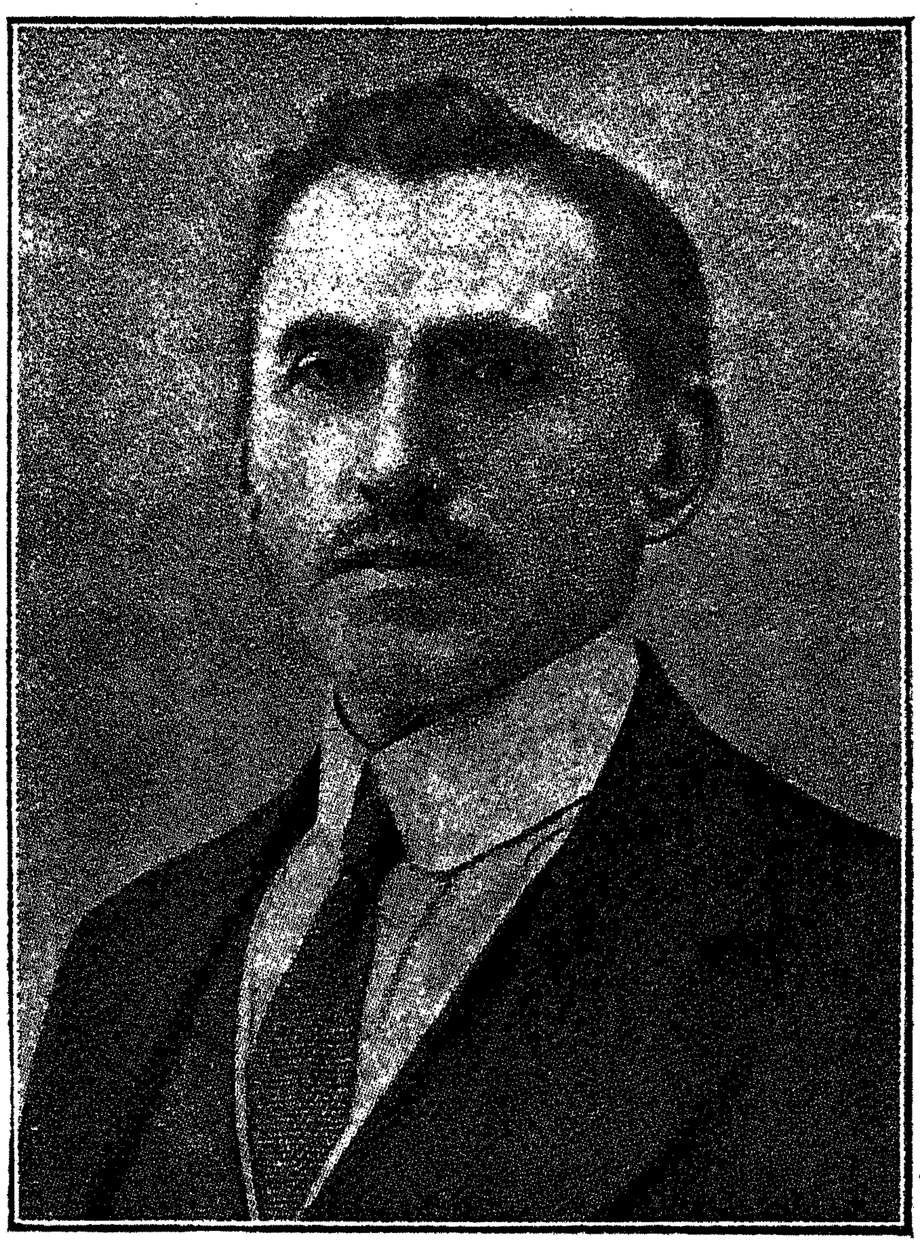
Щиро бажаючи закріпити приязні відносини між Болгарією та Україною, які так щасливо склалися, я порішив призначити своїм надзвичайним послом і повноважним міністром при Вашій Світлості пана доктора Івана Шишманова, професора Софійського університету, бувшого міністра народньої освіти, відзначеного великим офіцерським хрестом »Народнього Ордену« за громадянські заслуги, офіцерським хрестом »Царського Ордену св. Олександра« та инш. Я доручив йому всіма силами старатися заслужити пошану й довір'я Вашої Світлости і так, як мені відомі його великі здібності й його відданість мені, то я певний, що він зуміє, на моє велике задоволення, осягнути це й виконати почесне завдання, яке йому доручено. Впевнений у цьому, я прохаю Вас, Ясновельможний Пане Гетьмане, ласкаво прийняти посла Шишманова й повірити всьому тому, що він буде мати честь переказати Вам від мого імени, особливо вислови моїх бажань всього кращого Вашій Світлості на славу і щастя України, а також вислови глибокої пошани й щирої приязні, з яким я, дорогий і великий приятелю, зістаюсь Вашій Світлості добрий друг Фердинанд.«

Передаючи цей лист, посол звернувся до п. Гетьмана з такою промовою: »Ваша Світлість, Ясновельможний Пане Гетьмане всієї України! Маю честь передати Вам листа, в якім Його Величність, мій Наймилостивійший Пан акредитує мене при Вашій Особі та доручає мені почесне посланництво заслужити Ваше довір'я й пошану і постаратися зміцнити звязки, так щасливо встановлені між Україною й Болгарією. Ваша Світлість! Стародавні культурні взаємини між нашими батьківщинами, починаючи з X. віку взаємні впливи через довгі століття, рідка подібність громадських устроїв двох братніх народів, спільність економічних інтересів і близкість меж — усе це, Ваша Світлосте, вистарчаюча запорука успіху важливого завдання, дорученого мені Його Величністю.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Моїм Паном, який одушевлений найщирішими бажанями щастя й величности Вашій молодій Державі. Але більше всього у своїй справі я сподіваюся співчуття й допомоги від Вашої Світлости й Вашого правительства.«

На це п. Гетьман відповів: »Пане после! Я глибоко зворушений словами прихильности й дружби Його Величности Царя Фердинанда Болгарського. Я безмірно вдячний за заяву приязні до мене й Української Держави, яку Його Величність ласкаво висловив у своїм листі. Твердо і непорушно сподіваюся, що приязнь Болгарської Держави до Української Держави, якій Його Величність з самого початку поклав такі гарні підвалини, буде все рости й зміцняти та вийде на користь і щастя обох братніх народів. А Вам, Пане после, дуже дякую за Ваші постійні успішні турботи при нав'язанні дружніх взаємних відносин між болгарською та українською державами«.

Болгарський посол у Київі
проф. *Ів. Шишманов.*

По авдієнції відбувся сніданок, на якім пан Гетьман підняв чарку за здоровля Його Величности Царя Болгарського. Болгарський посол виголосив тост в честь Його Світлости Ясновельможного пана Гетьмана всієї України.

Так само як Болгарський посол був частим і бажаним гостем у Гетьмана і в українськім міністерстві закордонних справ у Київі, одвідував усі важніші національні свята, такі, як перший випуск 1-ої української державної гімназії у Київі, відкриття Державного Українського Університету і т. д., так само й український посол тішився незмінною прихильністю Царя Фердинанда й царевича Бориса, котрий кілька разів інтимно відвідував пана Шульгина і з великим інтересом розпитував про українські справи.

Такий же щирий характер мали й відносини українсько-турецькі. Спочатку ходили чутки, ніби Туреччина виявляє якісь агресивні наміри що до Криму, але ці чутки не справдились і від самого початку зносин між обома державами утворилися добросусідські приязні стосунки. Ще за часів Ц. Ради до Царьгороду був висланий яко посол п. Микола Левицький. Гетьманське правительство його відкликало й він дістав призначення в міністерстві закордонних справ у Київі. Натомісць послом

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

було призначено п. Олександра Кістяковського (брата Ігоря Ол. Кістяковського, міністра внутрішніх справ). Але п. Кістяковський дуже затягав свій виїзд через ріжні родинні обставини й нарешті зрікся свого посту. Тоді на місце посла призначено було Михайла Акінфієвича Суковкина[1]), котрий і виїхав до Царьгороду в кінці жовтня. Він прибув в дуже трагічний момент життя Турецької Держави: в Золотому Розі вже стояли панцерники Антанти. Та про те, українське посольство було привітане турками дуже сердечно і султан приняв його в урочистій авдієнції дуже скоро по його приїзді до столиці.

Подаємо дуже цікаве оповідання про цю авдієнцію одного з членів українського посольства, що брав у їй участь:

»1-го падолисту 1918 року в прегарний соняшний ранок на рейді царьгородського порту кинула якорь невеличка, але дуже гарна і елегантна яхта, на маштах якої весело і гордо грав в промінях південного сонця жовто-блакитний прапор. Це приїхало в державу Османів надзвичайне посольство Гетьмана всієї України...

Тиждень після приїзду нас повідомили, що султан прийме посольство через кілька день в свойому палаці Ілдиз-Кіоск на березі Босфора.

В день прийому коло будинку посольства стало кілька придворних екіпажів, запряжених à la Daumont і ескадрон кавалерії. Посольство в повному складі сіло в екіпажі. Спереду і ззаду скакав ескадрон кінноти. Ми всі крім посла Суковкина й радника доктора Кобилянського, які були в фраках, були в військовому убранню, бо ще не була вироблена нова уніформа дипломатичного корпусу, а всі ми були військові — хто з Генерального Штабу, хто приличений до міністерства закордонних справ. Серед величезної товпи турків мчався наш кортеж по вузьким вулицям Царьгороду. Спочатку їхали по шосе вдовж блакитного Босфору, а потім серпентиною до самого Ілдиз-Кіоску. Коло самої брами палацу салютовала нас почесна варта гвардейської маринарки й екіпажі наші покотилися по м'якому гравію султанського парку. Ще кілька поворотів і нашим очам з'явився, як байка з тисячі й одної ночи, на темно блакитному фоні південного неба, білий-білий мармуровий, наче з кружева зітканий, палац султанів, Ілдиз-Кіоск (палата зірок). Один за другим ставали наші екіпажі коло мармурових сходів. Оберцеремонімейстер вітав посла коло входу. Ми увійшли у великий передпокій, пройшли вдовж почесної варти персонального конвою султана й опинились в невеликім салоні. Тут мусили зачекати кілька хвилин. Нарешті, оберцеремонімейстер запрохав нас у другий великий салон. Тут вже були й військові в походних мундирах і двірські в кафтанах, зашитих золотом. Коло великих дверей станула світа з лівого боку, нас поставили справа. Пройшло кілька хвилин. Раптом відчинилися двері. З'явився оберцеремонімейстер. Білим слоновим кієм він вдарив три рази по землі. Як колосся під легким вітром, низько-низько схилилася світа. Ми стали струнко. По знаку церемонімейстра зайшли ми у великий покій. Посе-

[1]) Мих. Акінф. Суковкин, поміщик на Київщині, був головою київського губерніяльного земства; з вибухом революції був призначений на посаду київського губерніяльного комісара, на якій пробув до кінця літа 1917 року. У нього утворилися дуже гарні відносини з українськими національними кругами і весною 1917 року керманичі Центральної Ради намічали його на пост українського намісника, коли ще йшла мова про автономний уряд на Україні.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ред нього, спіраючись на столик, стояв невеликий військовий. Звичайне захистне убрання генерала нічим не відріжняло його від других військових, лишень надзвичайної вартости звізда, вся з бриліянтів та увесь з дорогоцінних каменів на шиї ланцюг, дали нам до зрозуміння, що це сам султан. Мухамед VI, останній повелитель Отоманів, з ласкавою усмішкою дивився на нас. Дуже блідий, років 50—55, він зачарував мене своїми великими-великими, чорними, дуже смутними очима.

Посол прочитав на французькій мові довірочні грамоти. Султан мовчав та всміхався. Він жадної мови крім турецької не знав. Відповів послові церемонімейстер. Після цього султан повітав посла, підходив до кожного з нас і міцно по військовому стиснув руку. Здивувало нас, що султан ані разу нічого не промовив. Тільки потім, вже відпускаючи нас, він рукою підкликав до себе церемонімейстра і щось почав йому шопотіти на вухо. Церемонімейстер голосно по французьки сказав нам, що султан дуже радий був пізнати нас і бажає нам доброго життя в своїй державі. Потім пояснили нам, що по турецькому церемоніялу ніхто із смертних не має права чути голосу падишаха. Тому мовчав він цілий час, а що хотів сказати, казав шопотом на вухо. Цим церемонія прийому скінчилася. Так побачили перші представники відродженої України останнього падишаха«*).

Відносини з »рандштатами«, себ-то з державами, які повстали на національних територіях, що відділилися від Росії, себ-то з Польщею, Фінляндією, Литвою, Білорусю, Доном, Кубаню, Грузією й Кримом определювалися здебільшого в залежності від того, чи мала Україна якісь спірні питання у взаємних відносинах, головно питання за спірні території. З усіма ними були зав'язані більш або менш сталі й формальні дипломатичні відносини. Що до Фінляндії, Литви й Грузії питання вирішилося дуже просто: Україна не мала з ними ніяких спірних справ і тому навязала дипломатичні відносини, прийняла від Фінляндії й Грузії дипломатичних представників і вислала своїх. З Грузінською Республікою заключено 5. грудня 1918 р. договір про консулярні й торговельні зносини, про мореплавство і транзит, — на цих самих умовах, на яких 16. падол. 1918 р. заключено договір з Кубаню. З Литвою так само, як і з Азейберджаном були поки що встановлені відносини консулярні. Що ж торкається Польщі, Білорусі, Дона, Кубані й Криму, то тут насамперед треба було вирішити цілий ряд спірних питань що до певних територій. З усіма цими державами й державними організаціями було вступлено в дипломатичні зносини, характер яких залежав головно від вирішування тих, або инших спірних питань; огляду цих зносин присвячені дальші розділи цієї праці. Спеціяльно що до тих територій, до яких мала претенсії Польща, себ-то до Холмщини й Галичини, то про них доводилось пертрактувати поки-що не безпосередньо з Польщею, а з Австро-Угорщиною: сама Польща в 1918. році була ще в такому стані, що грала лиш пасивну ролю. Вона одначе завязала

*) О. Ратґауз: Українці в останнього султана. »Літопись« Берлін, 1924, № 11, ст. 169-та. Деякі подробиці подає також Л. Кобилянський у статі »Українське посольство в Туреччині«, див. »Нова Україна«, Прага, 1925, ч. 2—3. ст. 85-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

зносини з Україною, вислала до Київа свого дипломатичного представника*) й мала дістати на взаєм представника України, але свої претенсії мусила обстоювати не бозпосереднє, а через Австро-Угорське правительство.

У відносинах до *Совітської Росії* Україна перебувала в стані мировых переговорів, котрі тягнулися весь час Гетьманського правління і котрим присвячено далі спеціяльний розділ. В току мировых переговорів, як один з тимчасових наслідків цих переговорів, було зав'язання консулярних зносин між обома державами.

Великим старанням українського правительства і спеціяльно міністерства закордонних справ було нав'язання зносин з нейтральними державами й осягнення з їх боку фактичного й юридичного визнання Української Держави. Ця справа зустрічалася з ріжними труднощами й перешкодами. Перш за все ставили певні перешкоди цьому німці, особливо на початку, боячися, що завівши зносини і досягши визнання з боку нейтральних держав, Україна вийде з-під сфери німецького впливу й шукатиме далі зближення також з державами Антанти. Тільки в кінці літа 1918. року удалося побороти перешкоди з боку німців і організувати зносини на початку з нейтральними державами Европи. Але трудноші лежали й з другого боку: свідки страшної боротьби двох колосальних коаліцій, нейтральні держави — всі без виїмку держави малі — вагалися робити якісь рішучі кроки в справі формального визнання

*) Висилаючи цим представником Станіслава Ваньковича, з титулом надзвичайного посланника і повновласного міністра, Рада Реґенційна дала йому акредитивну грамоту з таким текстом:

Rada Regencyjna Królewstwa Polskiego.

Jaśnie Wielmoźnemu Panu Hetmanovi Wszech Ukrainy.

Jaśnie Wielmożny Panie Hetmanie, Dostojny Przyjacielu! W dażeniu, ażeby conajrychlej stosunki Państwa Polskiego z Wielką Dzierżawą Ukraińską nawiązane być mogły, a w nadziei, iż dwa wielkie narody — pracy dla dobra ludności oddane — w pokoju i przyjaźni żyć będą — uznaliśmy za dobre uwierzytelnić Pana Stanisława Wańkowicza, jako posła nadzwyczajnego i ministra połnomocnego przy Waszej Jaśnie Wielmożności. Doświadczenie i zalety, które posła Naszego nadzwyczajnego wyróżniają, uprawnią nadzieję, iż Wasza Jaśnie Wielmożność obdarzyć go raczy zaufaniem zupełnym.

Prosimy Waszą Jaśnie Wielmożność, iżby wiarę zupełną dać raczyłeś wszystkim oświadczeniom, które w imieniu Naszem Pan Stanisław Wańkowicz czynić będzie, a w szczególności, gdy o niezmiennych uczuciach szacunku Naszego i niezmiennej przyjaźni Łącząc błagamy Boga, ażeby myśl Waszą Jaśnie Wielmożność, w swej świętej a wszechmocnej opiece.

Dan na zamku Królewskiem w Warszawie, dnia 26 października 1918.

Alexander Kakowski, Józef Ostrowsk, Zdzisław Lubomirski,
Minister Spraw Wewnętrznych Janusz Radziwiłł.

Див.: О. Доценко »Літопись україн. революції«, т. II., кн. 5, ст. 7-8 (Львів) 1918. Текст акред. грамоти у О. Доценка в останніх реченнях попсований. Не маючи під рукою автентичного тексту, перепечатуємо текст О. Доценка.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Української Держави, не знаючи, чиєю перемогою скінчиться війна і як поставляться до цього держави Антанти на випадок своєї перемоги.

Спроби дипломатичних відносин були зроблені насамперед що до Швейцарії. Туди був висланий на початку липня 1918. р. радник міністерства закордонних справ д-р Евм. Кир. Лукасевич із спеціяльною місією вияснити ґрунт що до можливости дипломатичних та инших зносин із Швейцарією. Швейцарський уряд виявив велике зацікавлення Україною, особливо що до перспектив економічних взаємин, і в початку вересня д-р Лукасевич повернувся з листом швейцарського секретаря закордонних справ п. Лярді на ім'я українського міністра закордонних справ, де заявлялося, що Швейцарія охоче готова вступити в фактичні зносини з Україною, що вона прийме українського дипломатичного представника і консулів, але, на жаль, не може поки-що проголосити визнання Української Держави, стоячи сама посередині між двома ворожими коаліціями. В наслідок цього до Швейцарії була виряжена дипломатична місія з д-ром Евм. Лукасевичем на чолі й засновані українські консуляти в Женеві й Цюриху. Д-р Лукасевич був іменований charge d' affaires.

Переговори про зав'язання дипломатичних знозин з нейтральними державами велося головно в Берліні через українського посла барона Ф. Штейнгеля. Йому удалося завести дуже приязні стосунки з місцевим старшиною (le doyen) дипломатичного корпусу в Берліні еспанським послом, маркізом де-Бернабе і голандським послом і підготовити ґрунт для скорого визнання України Еспанією та Голандією. На запитання, звернене до Швеції в справі нав'язання зносин і визнання, шведський міністр закордонних справ відповів, як доносить австро-угорський посол у Стокгольмі свойому уряду 22. жовтня, що »шведське правительство цілком готове вступити з українським правительством в зносини, що ж стосується формального визнання, то зараз, коли будучність Европи залежить від майбутнього мирового конгресу, воно мусить з визнанням зачекати. Таку саму відповідь дало шведське правительство послам від Литви, Естландії й Грузії. Що до Польщі й Чехословаків, додає телеграма, то з їх боку досі ще ніяких спроб нав'язати зносини не було«. Засновуючись на згоді шведського правительства вступити у фактичні зносини з Україною, в жовтні була вислана до трьох скандинавських держав спеціяльна дипломатичца місія з ген. Б. Баженовим на чолі, а до Стокгольму призначено генерального консула. Треба завважити, що Данський уряд ще в липні 1918 року через свого спеціяльно до Київа призначеного консула п. Карльсена запропонував сам перший зав'язати між Данією й Україною фактичні зносини. З такою ж пропозицією звернулась до українського уряду й Персія через свого новопризначеного до Київа генерального консула п. Віттенберга. Тримали своїх консулів на Україні (в Київі та в Одесі) Естонія, Греція, Данія, Швейцарія, Норвегія, Швеція й Італія; де-які з них залишились ще з часів Росії, а де-які дістали від своїх урядів нові спеціяльні уповноваження.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Зносини з Францією та Англією, які нав'язалися були з їх власної ініціятиви ще в осені 1917 року й повели (див. вище) до формального визнання України обома цими державами, урвалися з початком 1918 р., коли Україна приступила до мирових переговорів у Берестю. З того часу Франція й Англія заняли неприхильне становище до України, хоч Україна не мала супроти них ніякого ворожого почуття і трималася на строго нейтральному ґрунті. Українське правительство рішуче відкидало всякі пропозиції з німецького боку, які могли вивести Україну з її нейтрального становища, наприклад, пропозицію зроблену в липні про те, щоб чорноморський флот виплив під українським прапором в Архіпелаг для демонстрації, зобов'язуючись за те допомогти уступленню Україні всього чорноморського флоту, на який заявляла з свого боку претенсії Москва. Українське правительство хотіло вже влітку увійти в зносини з державами Антанти, але й Німеччина і Австро-Угорщина рішуче тому противилися. Одначе українське правительство почало підготовлятись до майбутніх дипломатичних зносин з Антантою. Тільки у вересні явилась змога приступити до реалізації плану висилки спеціяльних місій: до Франції з Миколою Мих. Могилянським на чолі, а до Англії й Америки з Іваном Яковлевичем Коростовцем. В половині жовтня австрійський представник у Київі принц Еміль Фюрстенберг заявив Гетьману, що його правительство »не має нічого проти того, щоб українське правительство шукало контакту з Антантою«.[1]) Ще раніше висловилося в такому ж дусі німецьке правительство, а коли міністр закордонних справ Д. Дорошенко виїхав в кінці жовтня через Берлін до Швейцарії, щоб там зав'язати переговори з представниками Антанти, то німецький міністр закордонних справ Зольф просто заявив йому, що Німеччина нічого не має проти того, щоб України сама шукала для себе порятунку перед переможною Антантою, бо тепер Німеччина помогти нам не може. Про ці заходи українського правительства увійти в зносини з Антантою докладно буде розказано в останніх розділах цієї книги.

Була ще одна держава, яка тільки що вийшла з кругу держав Антанти, замирившись з центральними державами; це була Румунія, близька сусідка України. Для українського правительства було дуже важно війти з нею в регулярні дипломатичні зносини — чого дуже добивалася сама Румунія — але на перешкоді тому стояла справа Бесарабії, анектованої Румунією на початку 1918 року. Біля цієї анексії, якої Україна ніяк не могла признати, обертались головно всі українсько-румунські зносини за часів Гетьманського правительства; цим зносинам присвячено окремий розділ у цій книзі.

---

[1]) Телеграма принца Фюрстенберга до Відня від 16-го жовтня 1918 р., № 1115.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

IX.

Організація українського міністерства закордонних справ. Українське представництво за кордоном. Дипломатичний корпус у Київі. Закон про українське громадянство.

Міністерство Закордонних Справ під назвою »Секретаріяту справ міжнародніх« було організоване влітку 1917 року, коли на його чолі стояв О. Я. Шульгин. В кінці 1917 р. воно було переіменовано в »Народнє Міністерство справ закордонних«. Шульгина замінив на початку 1918 р. Микола Любинський, котрий залишався на цій посаді до 29. квітня 1918 р. Спочатку на чолі міністерства за гетьманського правління станув М. П. Василенко, як тимчасово виконуючий обов'язки міністра, а від 20. травня Д. І. Дорошенко, котрий до 2. вересня вважався управляючим міністерства, а від 2. вересня до 14. падолиста — міністром закордонних справ.[1]) 14. падолиста міністром був призначений Г. О. Афанасьев, який залишався на цім посту до 14. грудня, себ-то до упадку гетьманського правління. Товаришем міністра закордонних справ наказом Гетьмана з 3. травня був призначений Ол. Ол. Палтов, а на початку падолиста був призначений Артемій Галіп.

Гетьманське правительство застало Міністерство Закордонних Справ властиво ще в стадії організування. Управляючому Міністерством Д. Дорошенкові довелося реорганізувати його на-ново, утворити штати, запросити відповідний персональний склад, а також перевести штати наших закордонних представництв і обсадити усі пости у цих представництвах. Замісць одного Загального Департаменту Міністерство було поділене на два: Загальний Департамент і Департамент Чужоземних Зносин; крім того ще утворено Канцелярію Міністерства. На посаді Директора Загального Департаменту затверджено К. В. Лоського[2]), що вже й раніше був на цій посаді, віцедиректором затверджено Василя Як. Оренчука[3]), що також уже був перед тим на цій посаді. На Директора Департамента Чужоземних Зносин призначено Андрія Ів. Яковлева, що перед тим займав посаду посла у Відні, а віцедиректором — М. Г. Левицького, перед тим посла у Царьгороді. Директором Канце-

---

[1]) »Державний Вістник«, 1918, № 48,

[2]) Диви далі, ст. 154. зам. [1]).

[3]) Оренчук — Галичанин, скінчив університет у Відні, освічена, здатна людина й дуже добрий урядовець. Пізніше був генеральним консулом у Мюнхені.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лярії Міністра призначено Ів. Ів. Мірного, що був за правительства Ц. Ради Генеральним Писарем.

Законом від 17. серпня 1918. р. затверджено нові штати Міністерства, вважаючи їх дійсними від 1. червня 1918. р. (»Державний Вістник« 1918. № 43). Ці штати вводили дві категорії старших чинів Міністерства (окрім вище зазначених): 5 членів Ради Міністерства й 4 Радників при Міністрі. На членів Ради Міністерства призначено наказом Гетьмана такі особи: професор Київського університету Оттон Оттонович Ейхельман (затверджений на посаді ще з попереднього складу Міністерства), Ол. Як. Шульгин, Максим Авт. Славинський,[1]) Іван Ігн. Красковський[2]), Олександер Михайлович Карпінський[3]), а коли за призначенням Ол. Як. Шульгина послом до Болгарії увільнилась його посада, то на неї призначено д-ра Лонґіна Мих. Цегельського, відомого укр. діяча в Галичині.[4]) На посади радників при міністрі призначено д-ра Артемія Галіпа, д-ра Евмена Кир. Лукасевича й Миколу Ткаченка.

Мін. зак. справ *Д. Дорошенко.*

Законом 14. червня установлено штати посольств Української Держави, які поділено на два розряди: посольства 1-го розряду і посольства 2-го розряду. На чолі по-

---

[1]) М. А. Славинський син селянина на Київщині, скінчив Київський університет, відомий український письменник і громадський діяч. Належав до партії соц. федералістів. Родився р. 1870.

[2]) І. І. Красковський, син священика Гродненської губ., родився 1882 р., скінчив університет у Варшаві, брав участь в білоруському й українському нац. рухові; за часи війни ніс обов'язки уповноваженого Союза Городів у Галичині; р. 1917. був призначений губ. комісаром Галичини; в осени 1917. р. і весною 1918. був товаришем міністра вн. справ в кабінеті Винниченка і Голубовича. Належав до партії соціялістів-революціонерів.

[3]) Родом з Холмщини, був членом окружного суду в Чернігові; з осени 1917 р. тов. міністра вн. справ в кабінеті Винниченка. Україн. Соц. федераліст. Був членом польського сенату від українського населення на Волині. Помер р. 1929.

[4]) Д-р Л. М. Цегельський, син священика, родився 1878 р. Був послом до сойму і до парламенту, грав визначну ролю в політичному житті Галичини. Належав до нац.-демокр. партії. Як редактор газети »Україн. Слово« у Львові, відразу зайняв прихильне становище до Гетьманського правительства. Посаду радника зайняв за згодою Укр. Парл. Клубу й австрійського правительства. Фактично приступити до виконання обов'язків не встиг.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сольств 1-го розряду мав стояти »Посол, або Посланник і уповноважений Міністр«; на чолі посольства 3-го розряду: »Міністр-Резидент, або Повірений в справах«.[1])

21. червня була ухвалена Радою Міністрів постанова про тимчасові дипломатичні представництва (до часу остаточної ратифікації мирового договору) Української Держави в Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії та Румунії; перші чотири зараховано до посольств 1-го розряду, а п'яте — до Румунії — до посольства 2-го розряду.[2]) Це було властиво підтвердження представництв, заснованих ще правительством Ц. Ради. Законами з 8. жовтня засновано дипломатичне представництво у Швейцарії та Фінляндії (»Державний Вістник«, 1918. № 60), а законом з 19. жовтня засновано представництво у Польщі (»Державний Вістник«, 1918. № 62), усі три зараховано до посольства 2-го розряду. Всі инші українські дипломатичні місії висилалися як надзвичайні, кожного разу по спеціяльним штатам і бюджету.

Гетьманське правительство знайшло вже обсадженими представництва у Берліні, Відні, Царьгороді, а представник в Ясах був у дорозі до місця свого призначення. Представником Української Народньої Республики у Берліні був за Ц. Ради Олександер Севрюк, б. голова мирової делегації у Бересті. На звістку про переворот у Київі він залишив свій пост і виїхав до Швейцарії. Представники у Відні — А. І. Яковлев та у Царьгороді — М. Гр. Левицький були викликані до Київа і їм запропоновано посади в центральній управі міністерства закордонних справ. А. І. Яковлев ще вернувся до Відня й виконував там кілька тижнів обов'язки представника аж до прибуття посла В. К. Липинського. Призначений правительством Ц. Ради представником до Румунії М. М. Галаґан вернувся з кордону і на пропозицію залишитись на службі в міністерстві закордонних справ відмовився, покликаючись на становище партії, до якої він належав (укр. соц.-дем. партія).

Отже треба було на-ново обсадити посольські пости. Посада посла у Відні була запропонована Вячеславу Казимировичу Липинському, відомому українському історикові й громадському діячеві, ідеологові відродження української державної самостійности.[3]) Як людина, що довший час жила в Австрії й була дуже добре обізнана з польською справою, а також із становищем західно-українських земель, В. К. Липинський, як не можна краще надавався на посла Української Держави до Австро-

---

[1]) »Державний Вістник«, 1918, № 19.

[2]) »Державний Вістник«, 1918, № 20.

[3]) В. К. Липинський походить з старої шляхецької родини, осілої на Поділлі, потім на Волині. Родився 1882 р. в маєтку свого батька Затурцях Володимирського повіту. Освіту одержав в Київській 1-шій гімназії і в університетах Краківському та Женевському. Широку популярність в українських наукових та громадських кругах здобув собі своїми високоцінними монографіями з історії України XVII віку, в яких

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Угорщини, де таку важну ролю в політиці відогравало питання польсько-українських відносин. З огляду на виразне бажання австро-угорського уряду змінити Берестейський договір в некорисному для українських інтересів напрямку та з огляду на відносини галицько-буковинські, пост українського посла у Відні справедливо уважався за дуже відповідальний і важкий і тому цей пост запропоновано В. К. Липинському, хоч його присутність була дуже потрібна й у Київі, як людини впливової в кругах українських хліборобів. Його авторитет стояв так високо у всіх українських національних партій взагалі, що ім'я В. К. Липинського незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів, як кандидата на пост міністра закордонних справ, від чого одначе він ухилявся з власної волі.

В. К. Липинськнй.

Персональний склад посольства був зложений В. К. Липинським з таких осіб: радник посольства — Іван Степанович Токаржевський-Карашевич;[1]) старший секретарь — Во-

---

старався підкреслити державницькі стремління наших кращих гетьманів, особливо Б. Хмельницького, і з'ясувати участь в державному будівництві України того часу шляхецької української верстви. Працював також на громадському полі, заложивши 1909 р. у Київі тижневик „Przegląd Krajowy", яко орган тієї частини українського громадянства на Правобережжю, яке виховалося на польській культурі й тепер пристало до загально-українського національного руху.

[1]) Ів. Ст. Токаржевський-Карашевич родився 1885 р. в Чабанівці на Поділлю, з поміщицькій сем'ї, походячи з старого роду литовських князів на Токарах і в Кернові. Скінчив університет у Фрибурзі (в Швей-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лодимир Іванович Полетика;[1]) секретарь — Михайло Антонович Біленький;[2]) аташе Станислав Станиславович Ванькович, дідич из Пинщини, з старого білорусько-українського шляхецького роду. Родився 1885 р.; скінчив університет за кордоном, визначався прекрасним знанням мов англійської, французької і німецької та великими дипломатичними здібностями.

Згідно закону 10-го серпня 1918 р. про встановлення при посольствах Української Держави посад військових агентів, на цю посаду призначено до Відня з 1. вересня 1918 р. генерала Вячеслава Левицького, бувшого того часу представником Укр. Ген. Штабу при Обер-Ості (Гол. нім. кват. Східнього Фронту). Ген. Левицький до Відня не прибув. Морським аташе був призначений і виконував свої обов'язки капитан Лонгін Дашкевич-Горбацький.

На посаду посла у Берліні було призначено барона Федора Рудольфовича Штейнгеля, давнього і дуже популярного громадського діяча у Київі.[3]) Малося на увазі обсадити цю посаду людиною, яка зуміла б піднести престиж Української Держави у Берліні, що було дуже важно з огляду на тодішні українсько-німецькі відносини. Це у великій мірі й удалося барону Штейнгелю. Українське посольство у Берліні, яке містилося в спеціяльно закупленому дуже гарному будинкові (Kronprinzufer, 10), зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносичи з нейтральними державами. Радником посольства призначено Ол. Ів. Іванова,[4]) старшим секретарем Ів. Ів. Товстоліса, секретарями

царії) в 1910 р. з степенню доктора філософії. Автор кількох праць французькою, німецькою, українською й польською мовами. В часі світової війни працював у Земських організаціях по допомозі раненим і біженцям.

[1]) В. Ів. Полетика належить до славного й заслуженого в українській історії роду Полетик. Родився р. 1886. на Полтавщині, скінчив »Училище Правовѣдѣнія« в Петербурзі й один час був маршалком Миргородського повіту. Працював також і в Земстві.

[2]) М. А. Біленький був земельний власник на Харьківщині, скінчив харьківський університет і записався до адвокатури. Належав до партії укр. хліборобів-демократів і в 1912 р. видавав у Харькові український тижневик »Сніп«. Був великим українським патріотом-самостійником. Трагічно скінчив свої дні весною 1920 рока самогубством у Відні, яко жертва інтриг та переслідувань своїх політичних противників.

[3]) Ф. Р, Штейнгель родився 1870 р. на Волині в маетку свого батька в с. Городку коло Рівного. Освіту одержав на природничому ф-ті Київського університету. Заснував у Городку прекрасний історично-етнографічний музей Волині. Був Товаришем Голови Укр. Наукового Т-ва у Київі. Яко член 1-ої Державної Думи від м. Київа належав до Української Парламентської Фракції. Був членом всеукраїн. організації »Товариства українських поступовців«; за часів війни головою Комітета Південно-Західнього фронту Всерос. Союза Городів. З початку революції був головою Виконавчого Ком. у Київі.

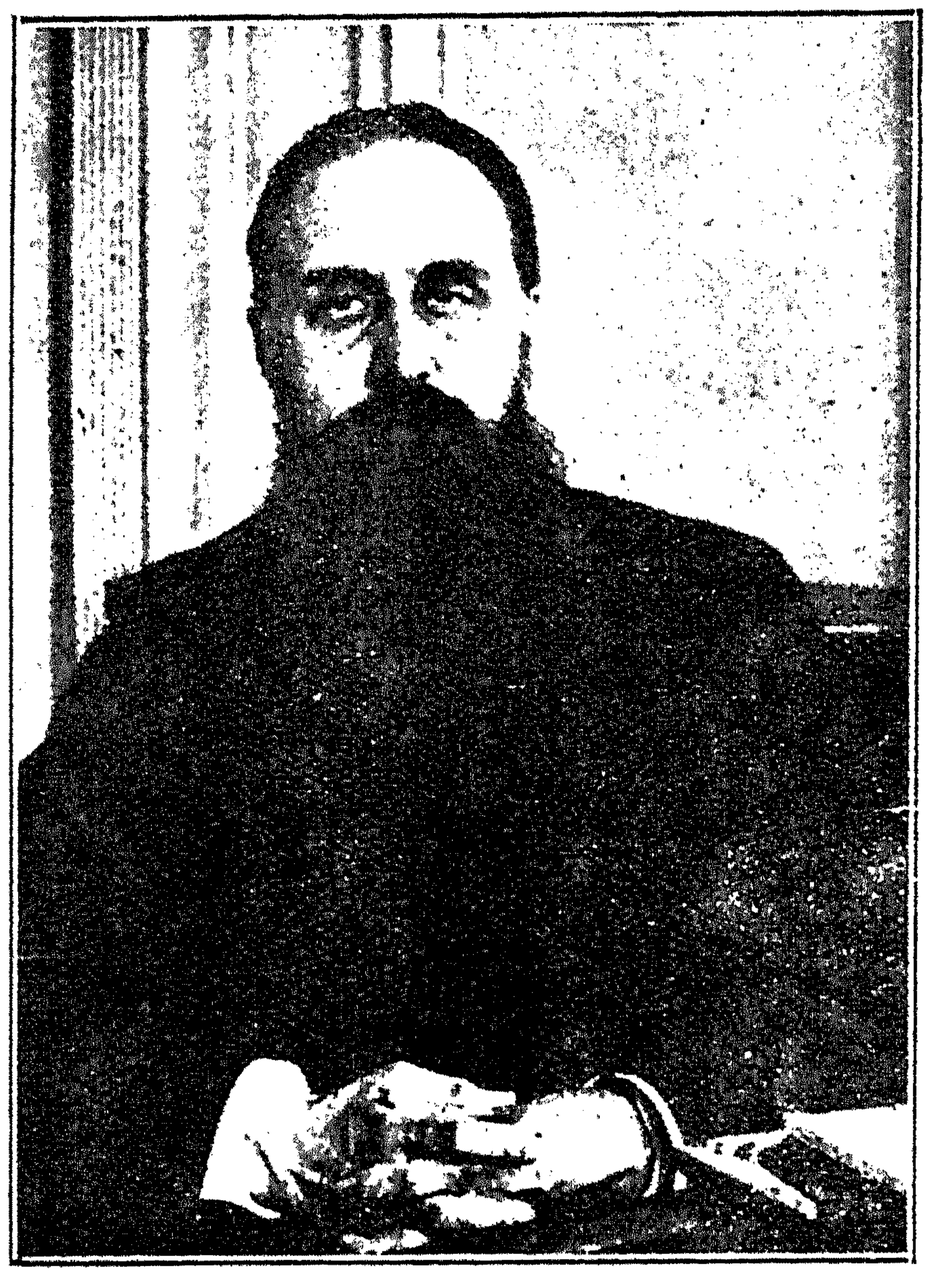
[4]) Ол. Ів. Іванов був дідичом на Волині, скінчив »Училище Правовѣдѣнія« і служив в російському мін. закордонних справ на ріжних посадах в закордонних місіях.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Віктора Ланіна й Всеволода Олександровича Козловського.[1]) При посольстві, як торговельний агент Української Держави, перебував д-р. Мик. Фед. Страдомський.

Послом до Болгарії призначено Ол. Як. Шульгина, бувшого міністра закордонних справ за попереднього уряду, відомого українського політичного діяча. Радником посольства був Фед. Гр. Шульга, український громадський діяч з Одесі; першим секретарем був Вас. Драгомирецький, галичанин, б. урядовець міністерства вн. справ у Петербурзі, другим секретарем був Дм. Шолудько, урядовцем для доручень П. Сікора. Військовим аташе був генерал Б. П. Боровський.

До Туреччини спочатку мав бути висланий Олекс. Олекс. Кістяковський і вже сталося його призначення, але він через ріжні обставини родинного характеру зрікся і тоді було призначено Михайла Акінфієвича Суковкина, чим і пояснюється пізня поява українського посольства в Царьгороді.[2]) Радником посольства призначено д-ра Люція Ремігієвича Кобилянського, давнього українського громадського діяча, род. 1855. р. в Золотоноші на Полтавщині. Скінчив унів. у Київі. Довгий час служив на Кавказі на посаді губерніяльного медичного інспектора. Ще з початку 70-х років належав до київської »Громади;« пізніше був головою »Просвіти« в Баку, де він довший час служив як лікарь. Належав до партії українських соціялістів-революціонерів. Секретарем посольства був князь Тенішев; другими секретарями були полковник Г. Стеблін-Камінський і сотник М. Любимський († 1922 р.); старшими аташе: полк. О. Хоруженко та полк. Ф. Пономаренко; молодшими аташе: поручник О. Ратгауз († 1927) та хорунжий Я. Москаленко. Військовий

Українськ. посол у Німеччині барон *Ф. Штейнгель*

[1]) Вс. Ол. Козловський, син священника з Поділля, скінчив університет у Дорпаті, був секретарем редакції першої української щоденної газети у Київі »Громадська Думка«. З літа р 1906. перебував на еміграції у Львові, а за часів світової війни взяв діяльну участь в організації »Союза визволення України«.

[2]) Протягом часу від виїзду М. Левицького й приїзду М. Суковкина в Царьгороді залишались для ведення біжучих справ урядовці Міністерства Закордонних справ П. Чикаленко і М. Вовк-Вовченко.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

аташе: полк. ген. шт. В. Василіїв, морський аташе — капітан 1-ої ранги О. Зарудний.

До Фінляндії вислано дипломатичну місію, на чолі якої поставлено Директора Департаменту Загальних Справ Міністерства Костя Володимировича Лоського.[1]) Секретарем місії був д-р Михайло Галущинський. Місія по приїзді до Гельсинґфорсу була негайно принята головою тодішнього фінляндського уряду Свінхувудом, а голова її К. В. Лоський був акредитований президентом ген. Манергаймом.

Головою української дипломатичної місії до Швейцарії призначено було д-ра Евм. Кир. Лукасевича.[2]) Секретарем місії призначено Гр. Вол. Білянкина (земельного власника на Волині й бувшого морського офіцера російської служби). Військово-морським агентом при місії призначено генерала Дроздовського.

Головою місії до Варшави призначено було радника Міністерства Олександра Михайловича Карпінського. Через бурхливі події осени 1918 р. він не встиг виїхати до місця свого призначення.

На чолі надзвичайної дипломатичної місії до скандинавських держав призначено Бориса Петровича Баженова, колишнього генерала російської служби й військового аташе в Швеції, родом з Харьківщини. Радником місії був сенатор Е. Тімрот, секретарем Ом. Козій.

До Румунії з огляду на дипломатичний конфлікт через Бесарабію не призначунано постійного дипломатичного представника і лиш в кінці жовтня виряжено надзвичайну місію, на чолі якої поставлено генерала В. Дашкевич-Горбацького, б. начальника Штабу Гетьмана.

На Дон висилано з окремими дипломатичними дорученнями генерала К. Середина й радника Міністерства М. Славинського.

Коли з'явилася змога вступити в безпосередні звязки з державами Антанти, було сформовано дві місії: до Франції з Мик. Мих. Могилянським, помічником державного секретаря на чолі. (Родом з дворянської родини на Чернігівщині, род. 1871 р. скінчив Петербурзький ун-т і служив в дирекції музею імпер. Олександра III в Петербурзі). Він виїхав, але прибув до Парижу вже по упадку Гетьманства. На чолі другої місії до Америки і до Англії мав стати Іван Яковлевич Коростовець.[3])

---

[1]) К. В. Лоський родився р. 1874 в Петербурзі. Походить з дворянської родини на Херсонщині. Скінчив юридичний фак. Петербурського ун-ту і служив довгий час на ріжних адміністраційних посадах Сибіру, Холмщини й Польщі. В 1917 р. був помічником губ. Комісару у Галичині і в кінці літа того ж року перейшов на українську державну службу.

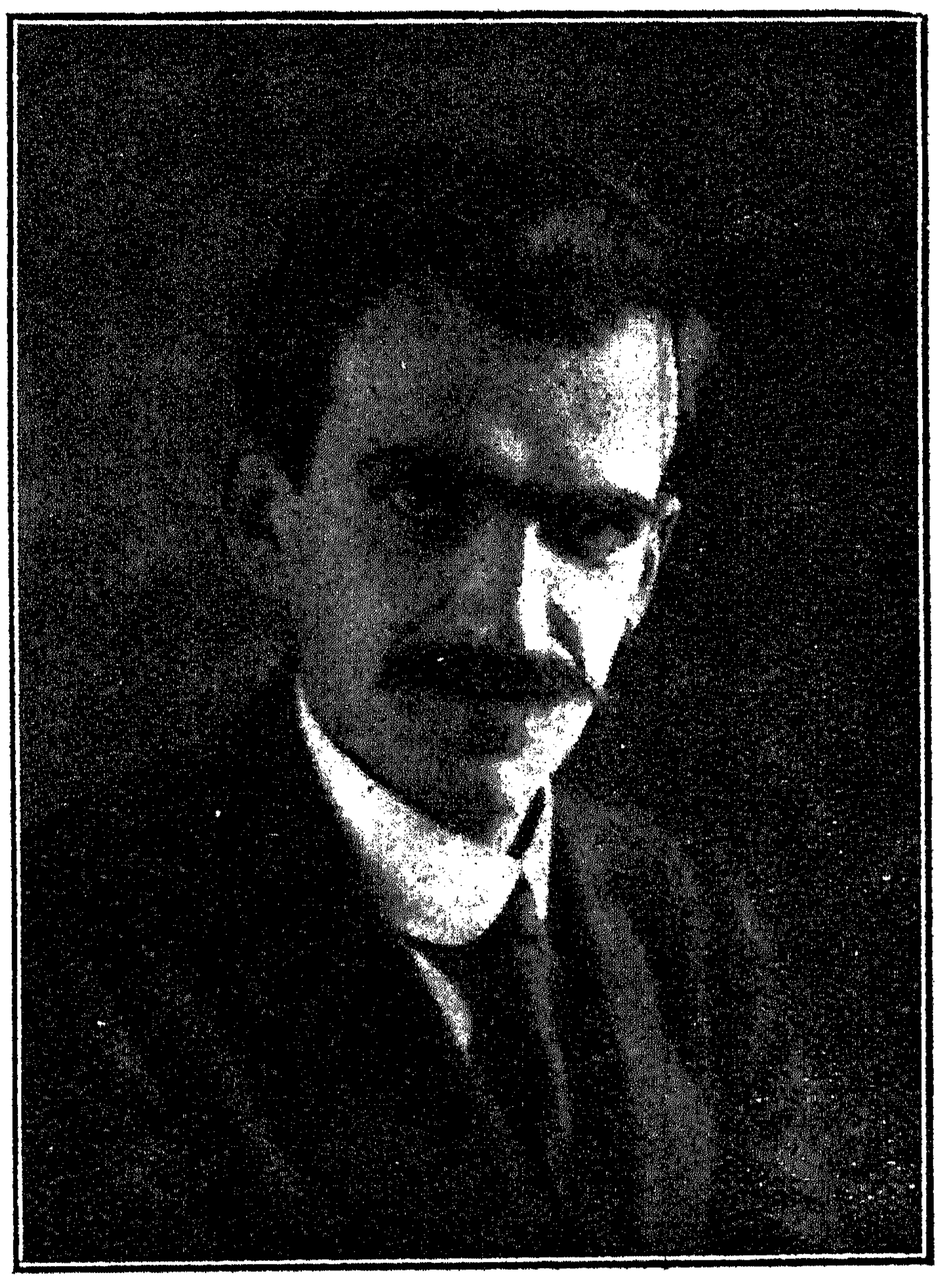
[2]) Д-р медицини Евм. Кир. Лукасевич — родом з Буковини провів більшу частину життя у Київі, де приймав живу участь в українському національному рухові. Помер у Варшаві р. 1929.

[3]) Ів. Як. Коростовець, родом поміщик на північній Чернігівщині, був довший час російським імператорським послом у Пекині і визначився як дуже талановитий дипломат.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В консулярні зносини правительство Української Держави всупило насамперед з сусідніми державамн, що вимагалося практичними потребами життя. На території »рандштатів« і Совітської Росії на посадах консулів затверджувались здебільшого голови громад місцевих українських колоній або взагалі особи, рекомендовані цими громадами. Хоча з урядом Совітської Росії тільки ще велися мирові переговори, але життя вимагало негайного зав'язання консульських зносин, перш за все для оборони інтересів українських громадян і за-для їхньої планової евакуації на Україну. Отже, як тільки 12. червня 1918. було підписано з Совітськими представниками прелімінарний договір, зараз же було проведено закон від липня про заложення генеральних консульств у Петербурзі та у Москві і тридцять консульських агенств на території Сов. Росії й Сибіру, з них десять — агенства першого розряду і двадцять — другого, розряду.

На посаду генерального консула у Москву призначено п. Олександра Кривцова, радником при ньому — Платона Забілу, а на посаді ген. консула у Петербурзі затверджено інженера Сергія Фед. Веселовського. В Самару призначено консулом прив. доцента Олександра Багрія, в Харбін Петра Твардовського, в Саратов Івана Яковлева, в Казань — П. Бачила, в Омськ — п. Адамовича.

Український посол у Болгарії *Ол. Шульгин.*

Українським консулом на Дону — в Новочеркаську призначено Володимира Міщенка, а на Кубані — в Катеринодарі Прокопа Понятенка. До Грузії призначено генеральним консулом у Тіфлісі п. Лісняка.

В Румунії генеральним консулом затверджено б. українського комісаря при головній команді Румунського фронту капітана Ол. Чоботаренка (в Ясах): до Галацу призначено консулом барона Притвіца.

До Мюнхена українським консулом призначено В. Оренчука, віце-директора департамента Загальних справ Міністерства.

До Швейцарії консулами були призначені: до Цюриху інж. Евг. Ол. Сокович (б. міністр шляхів з Ц. Ради) і до Женеви інж. Ол. Вал. Вілінський.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

До Стокгольму на посаду генерального консула мав бути призначений Дмитро Володим. Антонович. (Б. морський міністр за Ц. Ради).

У Гельсинґфорсі українським консулом був Петро Сливенко.

Дипломатичний корпус у Київі складався з таких дипломатичних представників.

Німеччина: посол (Botschafter) барон Альфонс Мум фон Шварценштайн (б. німецький посол у Пекіні). Радник посольства граф фон Берхен. Військовий аташе полковник Штольценберг. При особі Гетьмана майор граф Альвенслєбен.

Австро-Угорщина: посол (Botschafter) граф Йоган Форґач (Graf Forgách v. Gymes und Gács), б. посол у Білогроді. Радник принц Еміль Егон Фюрстенберг. Військовий аташе генерал граф Спанокі.

Болгарія: надзвичайний посланник і повновласний міністр проф. Іван Шишманов. Перший секретарь — Г. Балагов. Військовий аташе капітан Сарагліев.

Туреччина: надзвичайний посланник і повновласний міністр Ахмед-Мухтар Бей. (Б. посол в Атенах). Військовий аташе — полковник Еліб-Бей. Посольство прибуло до Київа 13. вересня.

Фінляндія: голова місії д-р Герман Гумерус.

Польща: голова місії Станіслав Ванькович. Секретарі пп. Соболевський і Граб-Прушинський.

Дон: повномочний посланник, »Атаманъ Зимовой Станицы« генерал А. В. Черячукин.

Азербейджан: комісар азербейджанської республіки Джелін Садиков, помішник його Юсиф-Саліхов, секретарь Мірточіев.

Грузія: голова місії проф. Віктор Тевзайя, секретарь п. Асатіліні. Військовий аташе полковник Кавтарадзе.

Кубань: голова надзвичайної місії полковник Вячеслав Ткачов.

Румунія: голова надзвичайної місії, повномочний міністр Концеску (прибув до Київа 26. вересня.[1])

Консули були від таких держав:

Німеччина: генеральний консул (у Київі) фон-Тіль; консули: у Харькові — п. Краузе; у Катеринославі — п. Вайдеман; у Миколаєві — п. Штоббе; в Одесі — п. Онессейт.

Австро-Угорщина: у Київі консул п. Гоффінґер, в Одесі консул п. Житковський.

Туреччина: Генеральний консул у Київі Ферід-Бей; крім того консул в Одесі.

Болгарія: консул у Київі (?).

---

[1]) Приїздили для переговорів: голова Литовської Державної Ради п. Ічас, голова уряду Білоруської Народньої Республіки Роман Скірмунт, голови »Центрального Громадського Комітету Естляндії й Ліфляндії« п. Амене, представники Азербейджану, Терського Козачого Війська, Революційного Комітету індусів-магометан, що об'єднував 70 мілійонів магометан в Індостані та инших державних і політичних організацій.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Фінляндія: у Київі консул Рудольф Вальден; в Одесі консул Гост Серлахіус.

Сов. Росія: у Київі генеральний консул п. Кржемінський-Грінбаум; крім того консули в Одесі, Харькові й Полтаві.

Еспанія: у Київі консул п. Васіліяді; в Одесі віцеконсул.

Грузія: консульства у Київі, Харькові й Одесі.

Данія: у Київі консул п. Гуревич (пізніше Карльсен).

Греція: у Київі консул п. Гріпарі.

Норвегія: у Київі консул п. Георг Розенберг.

Швейцарія: у Київі консул п. Енні.

Швеція: у Київі консул п. Меґер.

Італія: у Київі консул п. Фішман.

Персія: генеральний консул у Київі п. Віттенберг. Крім того консул в Одесі.

Білорусь: у Київі консул п. Цвікевич.

Голова Української Дипломатичної Місії у Швейцарії *Др. Е. Лукасевич.*

В тіснім звязку з вступленням України в міжнародні відносини з иншими державами стояло питання про точне установлення й переведення українського державного підданства. Хоча Центральна Рада й перевела 2—4. березня 1918. р. »Закон про громадянство Української Народньої Республики«, але цей закон стілізований в дуже загальних рисах і надто короткий та недокладний, не був введений в життя. Отже правительство Української Держави рішило видати новий закон, для вироблення якого засновано комісію, до якої увійшли: міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб, міністр закордонних справ Д. Дорошенко, міністр освіти М. Василенко, міністр юстиції М. Чубинський, ректор Київського університету проф. Е. Спекторський, проф. Богдан Кістяковський, генеральний суддя С. Шелухин і член Ради Міністерства Закордонних Справ М. Славинський. Комісія виробила проєкт закону, котрий і був ухвалений Радою Міністрів та затверджений Гетьманом 2. липня 1918 р. Ось текст цього закону:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Закон про українське громадянство.

Рада Міністрів ухвалила, а Гетьман затвердив оцей закон про громадянство Української Держави:

1. Під громадянином Української Держави розуміється та державно правна приналежність людини до неї, що надає особі права й обов'язки українського громадянина.

2. Громадянинові Української Держави забороняється одночасно бути громадянином, чи підданим иншої держави.

3. Вся повнота політичних прав Української Держави, в тім числі активне й пасивне право участи у виборах до публично-правових установ, а також право державної публично-громадської служби належить тільки громадянам Української Держави, але ж на них упаде обов'язок дбати усіма силами про добро Української Держави, не жалкуючи для неї навіть свого життя.

Примітка: На державних і публично-громадських посадах чужоземці можуть служити в тих установах, де це допускається винятковим законом.

Примітка 2: До видання нового закону про державну службу закони російської держави про цю службу мають сили і в Українській Державі.

4. Усі російські піддані, що перебувають на Україні підчас видання цього закону, визнаються громадянами Української Держави. Хто з них не схоче підлягти цій постанові, той мусить подати про те заяву місцевому старості на протязі місяця від дня одержання цього закону на місцях, для запису в окремий алфавіт підданих і громадян чужих держав.

Примітка: Особи, які з російського підданства не перейшли до громадянства Української Держави, повинні одержати від свого уряду національний документ про свою особу, а до того повинні одержати від місцевого старости посвідчення на право перебування на Україні, яке дається на речінець не більше шости місяців.

5. Всякий, хто народився на території України, хоч би він постійно перебував по-за межами її, має законне право уважатися українським громадянином при умові, коли він подасть про те заяву на протязі року після осягнення повноліття. Повнолітні ж підчас видання цього закону повинні подати таку заяву на протязі року після оголошення закону.

6. Ті особи, котрі сами або їх батьки осіло перебували на Україні, але підчас видання цього закону перебувають по-за межами її, можуть звернутися на протязі одного року від дня оголошення цього закону з проханням зачислити їх до громадян Української Держави.

Примітка: У випадку пропуску речінця, зазначеного в цій статті, прохання про приняття до українського громадянства належить до розгляду, коли особа, яка просить, докаже, що пропуск стався з причин, які заслуговують на увагу

7. Особи, що зазначені в статтях 5. і 6. цього закону, свої прохання про українське громадянство подають на місцях свого перобування найближчим до них закордонним представникам Українського Уряду, котрі, по розгляду відповідних доказів, видають їм

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

посвідчення про українське громадянство, одночасно сповіщаючи про списки таких осіб Уряд свого краю і уряд держави, в якій вони пробувають. Не забороняється особам, котрі з причини, яка заслуговує на увагу, не мали змоги звернутися до українських представників по-за кордоном, звертатися з відповідними проханнями до адміністраційного відділу окружного суду по місцю свого приїзду на Україну.

8. Інші особі набувають собі право українського громадянства: *а)* народженням від громадян Української Держави, *б)* шлюбом зужоземки з українським громадянином, *в)* усиновленням чужоземця до 17 року громадянином Української Держави, *г)* натуралізацією.

9. Право громадянства набувається через натуралізацію при умовах: *а)* коли особа має правоздатність і дієздатність, *б)* коли вона пробуває на Україні на протязі 8 років, *в)* коли вона має спроможність годувати себе й родину.

10. Крім цього громадянство Української Держави можуть придбати такі особи: *а)* українська громадянка, що пішла за чоловіка чужоземця, коли цей шлюб спиниться ним, *б)* народжені від шлюбу з чужоземцем діти української громадянки, які після скасування шлюбу залишаються коло матерей, *в)* чужоземці, які скінчили вищу чи середню школу на Україні та не пізніше двох років після скінчення освіти подали прохання про приняття їх до українського громадянства, *г)* чужоземці, які зробили Українській Державі значні услуги. Перераховані в цій статті особи приймаються в українське громадянство, коли оселяться на Україні та зроблять заяву про своє бажання бути українськими громадянами.

11. Право громадянства, придбане згідно з 8. і 9. статтями цього закону, поширюється на дітей осіб, що стали громадянами, коли ті діти не дійшли до 17 років.

12. Всім, хто просить про прийняття до українського громадянства, можна відмовити задоволенню їх прохань, коли маються відомості про їх ганебні вчинки, про плямуючі професії або про можливу від них шкоду для Української Держави.

13. Прохання про прийняття до громадянства Української Держави виключно осіб, які зазначені в ст. 5, і 6, подаються до адміністраційного відділу окружного суду по місці перебування прохача. При проханні чужоземця мужеського полу, підлягаючого зо закону своєї батьківщини військовому обов'язкові, треба приклacти посвідчення про те, що він виконав військовий обов'язок, або вільний від нього. Суд по розгляді прохання з боку всіх умов надбання прав громадянства, учиняє постанову про призначення прохань громадянином Української Держави й після об'яви її прохачеві надсилає копію цієї постанови до відповідного губерніяльного старости.

14. Постанови суду по справам про громадянство можуть бути оскаржені до генерального суду в двохтижневий речінець прохачем, чи губерніяльним старостою. Цей речінець рахується для прохача від дня об'яви йому постанови суду в остаточній формі, а для губерніяльного старости від дня одержання в канцелярії його копії постанови суду. Скарги подаються через той адміністраційний суд, який склав оскаржену постанову.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

15. Коли з боку губерніяльного старости не буде надіслана в певний речінець скарга на постанову суду про прийняття до громадянства, суд видає зацікавленій людині посвідчення про її українське громадянство.

16. Кожний, принятий до громадянства в порядку ст. 7. і 13. цього закону, повинен виконати присягу на вірність Державі по прикладеному до цього тексту.

Примітка: Особи, які по своїм переконанням не признають присяги, дають замісць неї урочисту обіцянку.

17. Право громадянства відпадає, коли громадянин Української Держави приймає громадянство, або підданство иншої держави.

18. Кожний громадянин Української Держави має право зріктися громадянства України. Але ж те зречення розрішується не раніш, як після трьох років перебування в українськім громадянстві.

19. Хто без належного дозволу вступить до підданства иншої держави, той підпадає карі, зазначеній в 1. ч. ст. 325 »Улож. о наказ«. і йому забороняється повертання на Україну.

20. Заява про бажання зріктися українського громадянства подається до адміністраційного відділу місцевого окружного суду. В тій заяві з доказом по документах зазначується, до громадянства чи підданства якої держави прохач переходить. Коли громадянин Української Держави повинен відбувати військову повинність, то увільнення від громадянства розрішується тільки після того, як він документально докаже, що відбув цю повинність, або по закону увільнився від неї. Увільнення від громадянства розрішується тільки тим, за котрими не лічиться ніяких доплат по особистих податках.

21. Хто зрікся громадянства Української Держави, той має право прохати знову про прийняття в громадянство її не раніш, як через п'ять років з часу виключення з громадянства. Виїмки з цього строку можуть бути зроблені тільки з розрішення Ради Міністрів.

22. Закон про громадянство, якого ухвалено Центральною Радою, 2—4. березня 1918. року, касується.[1]).

Як додаток до закону про громадянство Української Держави було вироблено й ухвалено Радою Міністрів ще текст заприсяжного обіцяння при вступі до українського громадянства:

»Обіцяю та заприсягаюсь бути завжди вірним Українській Державі, як своїй Батьківщині, охороняючи інтереси Держави і всіма силами своїми допомагаючи її славі та розцвіту, не жалкуючи для цього навіть і свого життя.

Обіцяю та заприсягаюсь не визнавати другої Батьківщини, крім Української Держави, щиро виконувати всі обовязки громадянина її, коритися її правительству і всім поставленим від нього властям, завжди маючи на думці, що добро та розцвіт моеї Батьківщини мусять бути для мене вище моїх особистих рахунків«.

---

[1]) »Державний Вістник«, 1918. р. № 21.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Примітка: Особи, які не визнають присяги, дають урочисту обіцянку такого ж змісту, але без слів »та заприсягаюсь«.[1])

Пізніше Рада Міністрів ухвалила продовження місячного строку подачі заяви про небажання бути громадянином Української Держави до трьох місяців зо дня оголошення закону 2. липня 1918. р., себ-то до 2. жовтня 1918 р.[2])

На основі закону 2. липня сила людей, походженням з України, які мешкали в ріжних областях Московщини, заявили бажання вступити в підданство Української Держави й повернутися на Україну. Українські консули на території Сов. Росії були завалені проханнями про видачу українських паспортів, а т. зв. »українські потяги«, що перевозили українських громадян з Московщини на Україну, були переповнені пасажирами. Організацією цієї перевозки завідували агенти українського Міністерства Закордонних Справ. Випадків небажання залишитися в українському підданстві й формальної про це заяви було дуже небагато; не хтіли бути підданними Української Держави лиш окремі одиниці, як от відомий російський публіцист В. Шульгин, колишній гласний Київської Міської Думи п. Йозефі та ще кілька окремих одиниць.

[1]) »Девжавний Вістник«, 1918, № 21.
[2]) »Державний Вістник«, 1918, № 32.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

X.

Переговори про мир із Совітською Росією.

Одною з найважніших справ української закордонної політики було заключення мира з Росією. Як відомо, ст. VI-ою »Мирного договора между Германіей, Австро-Венгріей, Болгаріей и Турціей съ одной стороны и Россіей съ другой« від 3. марта 1918. р. Росія зобов'язалася заключити негайно мир з Україною.[1]) 30. березня Рада Народніх Міністрів Української Республіки звернулася до Совіту Народніх Комісарів у Москві з пропозицією скликати мирову конференцію. 3. квітня 1918 р. Рада Народніх Комісарів совітського правительства Росії відповіла Українському Уряду нотою, пропонуючи розпочати мирові переговори в Смоленську. На це український уряд відповів нотою від 14. квітня, пропонуючи з свого боку місце переговорів Курськ. Поки йшли переговори, в Київі відбувся переворот, а тим часом російська делегація прибула до Київа. Делегація була прийнята 10. травня Гетьманом і виконуючим обов'язки міністра закордонних справ М. Василенком; було умовлено вести переговори у Київі. Делегації було запропоновано здобути від свого уряду нові уповноваження, що й було нею виконано.

На чолі російської делегації стояв Христіян Георгієвич Раковський; його заступником був Дмитро Захарович Мануїльський.[2]) Секретарем делегації був Петро Олекс. Зайцев (студент політехнікума). В склад делегації входили як експерти: А. М. Ждан-Пушкин, А. А. Шабуневич, Н. Н. Вейс, І. І. Гіркон, М. Р. Зубков, проф. А. А. Немировський, д. Грановський (б. комісар Державного Банку за короткого панування большевиків у Київі весною 1918 року), генерали Ситін та С. І. Одінцов, проф. К. І. Загорський. І. А. Тихоцький, А. А. Барман,

[1]) Ось текст цієї статті в рос. оригіналі: »Статья VI. Россія обязывается немедленно заключить миръ съ Украинской Народной Республикой и признать мирный договоръ между этимъ государствомъ и державами четверного союза. Территорія Украины незамедлительно очищается отъ русскихъ войскъ и рукссой красной гвардіи. Россія прекращаетъ всякую агитацію или пропаганду противъ правительства или общественныхъ учрежденій Украинской Народной Республики«. (Див. текст »Мирового Договора«. ст. 3-тя).

[2]) А. Раковський родом болгарин із Добруджі, б. румунський підданий. Скінчив медичний факультет у Відні. Д. Мануїльський — українець з Острожського повіту на Волині. Довший час був емігрантом і скінчив університетський курс у Парижі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

С. М. Холодовський, В. П. Берьозкин, П. І. Імбер, В. К. Кошкин, Е. А. Татаринов і К. І. Пушкарьов.

Головою Української Мирової Делегації призначено генерального суддю (пізніше сенатора) Сергія Павловича Шелухина.[1]) Заступником голови був до 10. серпня Ігорь Ол. Кістяковський, від 10. серпня сенатор Петро Януарієвич Стебницький.[2]) Членами делегації: полковник генер. Штабу А. В. Сливинський, проф. О. О. Ейхельман, Хр. Ант. Барановський, інжен. А. О. Свіцин і Пл. К. Линниченко. При Делегації засновано вісім комісій: політична, військово-морська, фінансова, комунікаційна, культурна, економічна і юридично-редакційна. Крім того у відповідних випадках брала участь в працях Делегації ще й культурна комісія Міністерства Ісповідань.

Голова Української Мирової Делегації сенатор *С. Шелухин.*

Головою Політичної Комісії був Ол. Як. Шульгин, а по призначенні його на посаду посла в Болгарії член Ради М-ва Закордонних Справ М. А. Славинський. Члени комісії: Лев П. Падалка, Вяч. Кост. Прокопович, Ол. Гн. Лотоцький, Микола Гр. Левицький, Дм. Ів. Донцов, П. Я. Стебницький, Орест Ів. Левицький, Евген Харл. Чикаленко, К. А. Маціевич і В. В. Садовський.

Голова Військово-морської Комісії генерал М. В. Бронський, члени: ген. В. І. Стойкин, полковн. Е. В. Мишковський, кап. Г. В. Свирський, кап. М. І. Білинський і І. Г. Пащевський.

Голова Фінансової Комісії Герман Герм. Лерхе, члени: К. І. Білинський, В. В. Ігнатович, К. К. Диновський, Р. С. Шафаревич, П. П. Одарченко. Експертами при Комісії були проф. М. В. Бернацький і проф. Л. М. Яснопольський.

---

[1]) С. П. Шелухин род. 1860 р. на Полтавщині в дворянській поміщицький сем'ї. Скінчивши університет у Київі по юридичному факультету, служив у судовому відомстві на посадах слідчого, прокурора й члена окружного суду. Брав живу участь в українському громадському житті, особливо з 1905 р. За Центральної Ради був генеральним суддею й один час міністром судових справ.

[2]) Син священика на Київщині, род. 1862 р., скінчив 1-шу київську гімназію й фізично-математичний факультет київського ун-та. Служив у Петербурзі в міністерстві фінансів і брав участь в науковій літературі по фінансово-економічних справах. Був відомий як видатний український громадський діяч.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Голова Економічної Комісії міністр торгу і промисловости С. М. Гутник; члени: Ф. Л. Королів, А. Я. Гуменний, С. С. Остапенко, Г. О. Кривченко, В. П. Тимошенко, С. А. Шафаренко.

Голова Комунікаційної Комісії інженер Є. О. Сакович (б. міністр шляхів); члени: В. Горбачов, Ермоленко, А. Г. Макаренко, Н. Гірський, О. П. Чернай.

Головою Культурної Комісії був товариш міністра освіти П. І. Холодний, заступник його проф. Гр. П. Павлуцький.

Головою Юридично-редакційної Комісії був товариш Державного Секретаря М. М. Могилянський, його заступником Мих. О. Володковський.

Крім цього в роботах Делегації приймали участь ще й инші особи, яко експерти й спеціялісти.

Секретарем Делегації був спочатку В. Ф. Катрановський, від вересня — М. Е. Пожар (короткий час заступав п. Пожара П. Л. Падалка). Директором канцелярії Делегації був радник Міністерства Зак. Справ М. С. Ткаченко.

Мирові переговори розпочались 23. травня 1918 р. в помешканні т. зв. Педагогічного Музею, де раніш засідала Центральна Рада. Всі переговори з української сторони велися українською мовою, з російської сторони — російською; все сказане зараз же перекладалося особливими перекладчиками з української мови на російську мову і навпаки. На самім початку засідання С. П. Шелухин, перевіривши повновласти російських делегатів, визнав їх за незадовольняючі юридичним вимогам; в повновласті стояло буквально: Рѣшеніемъ Совѣта Народныхъ Комисаровъ отъ 27-го апрѣля сего года товарищъ Христіянъ Георгіевичъ Раковскій назначенъ полномочнымъ представителемъ Россійской Соціалистической Федеративной Республики для веденія переговоровъ съ Украинской Державой о заключеніи договора, начинающихся 22. мая сего года въ городѣ Кіевѣ и для подписанія такового договора. Представитель Совѣта Народныхъ Комисаровъ В. Ульяновъ (Ленинъ), Временный Замѣститель Народного Комисара по иностраннымъ дѣламъ Георгій Чичеринъ, Управляющій дѣлами Совѣта Народныхъ Комисаровъ Влад. Бончъ-Бруевичъ«. С. П. Шелухин слушно зауважив, що в цій повновласті не зазначено, на які переговори уповноважено Х. Раковського й на заключення якого договору. Довелося російській делегації звертатися до Москви і за кілька день прибули нові повновлати, на цей раз визнані за задовольняючі *).

*) Новий текст звучав: »Полномочія. Россійская Соціалистическая Федеративная Совѣтская Республика 27-го апрѣля сего года назначила товарища Христіана Георгіевича Раковскаго полномочнымъ представителемъ для ведѣнія въ Кіевѣ переговоровъ, начинающихвя съ 22 мая с. г., съ уполномоченными Украинской Державы о заключеніи мирного договора между Россійской Соціали-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Після кількох спільних засідань, на яких було обмірковано цілий ряд принціпіяльних і формальних питань, обидві делегації погодилися між собою, що до вироблення тексту прелімінарного миру і на засіданні 12. червня було підписано текст договору про припинення ворожих дій і відновлення залізничої комунікації:

»Договір, зроблений між Російською Соціялістичною Федеративною Совітською Республікою і Українською Державою 12. червня 1918 р. в городі Київі. Уповновласнені представники правительства Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республіки Христіян Юрієвич Раковський і Дмитро Захарієвич Мануїльський з одного боку й Української Держави голова української мировоі делегації генеральний суддя Сергій Павлович Шелухин, заступник голови делегації державний секретарь Ігорь Олександрович Кістяковський, члени делегації Христофор Антонович Барановський, Платон Константинович Линниченко, інженер Адам Олександрович Свіцин, полковник Олександр Володимирович Сливинський і професор Оттон Оттонович Айхельман з другого боку, зібравшися в городі Київі для зроблення між названими двома незалежними державами договору про мир, 12. червня 1918 року на час ведення мировых переговорів установили між собою й прийняли оці тимчасові, але необовязуючі для договору про мир умови:

1. За згодою обох сторін бойова акція спиняється на всім фронті на цілий час ведення мировых переговорів між Російською Соціялістичною Федеративною Совітською Республікою і Українською Державою. Там, де бойова акція ще не припинена, негайно її припиняє місцеве командування шляхом відповідних умов.

2. Правительства Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республіки і Української Держави зобов'язуються на основах взаємности не робити перешкод і лишити свободу та можливість горожанам тої й другої держав, по можливості, без пересідки переїхати до свого Рідного Краю — москалям на Московщину, а українським горожанам на Україну, з їх майном з виїмкою товарів, з вартісними паперами і дорогоцінностями, а також з готовими грішми в сумі не вище 10.000 рублів на одну особу, а крім того 2000 рублів на кожного члена родини цеї особи, при чім вся сума готівки на одну родину не повинна перевищати 20.000 рублів. Перевіз готівки вище 20.000 рублів, але не більше 100.000 рублів, допускається при умові, коли український комісар, установивши, що готівка звише 20.000 рублів є результатом ліквідації майна, подасть до відома со-

стической Федеративной Совѣтской Республикой и Украинской Державой и для подписанія какъ актовъ переговоровъ, такъ и мирного договора.

Предсѣдатель Центрального Исполнительного Комитета Совѣтовъ Крестьянскихъ, Рабочихъ, Солдатскихъ и Козачьихъ депутатовъ Свердловъ; Предсѣдатель Совѣта Народныхъ Комисаровъ Ульяновъ (Ленинъ); Замѣститель Народного Комиссара по Иностраннымъ Дѣламъ Караханъ; Управляющій Дѣлами Совѣта Народнюхъ Комиссаровъ Бончъ-Бруевичъ.

Москва, Кремль. 25 мая 1918 г. № 3019«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вітської власти перевожувану суму, зазнаючи, що перевищення 20.000 рублів це результат ліквідації майна.

Кожній з договірних сторін лишається право обмежувати й забороняти привіз і вивіз чужих валют.

Посвідки про підданство видаються представниками (пор. 4, пункт цього договору) держав по приналежності й по мірі видачі цих посвідок списки подаються правительствам по приналежності.

Для переїзду установлюється шляхи: через Оршу—Гомель, Брянськ—Конотоп, Брянськ—Ворожба, Курськ—Ворожба, Курськ—Харків, Єлець—Валуйки, Вороніж—Камінська, Царицин—Лиха, Тихоріцька—Ростів, Єйськ—Ростів.

В першу чергу перевозяться: а) воєнно-полонені обох держав; евакуовані з центральних держав, б) жінки й діти, що втратили своїх кормителів.

3. а) Обидві договірні сторони роблять всі необхідні заходи, щоб привернути взаємне користування і обмін залізничим рухомим складом на основах, передбачених маючими силу до 7. листопада 1917. року на російських залізничих шляхах умовами та правилами з тими змінами в них, на які згодяться міністерства шляхів.

б) З огляду на перегін в період воєнних акцій рухомого складу з шляхів Української Держави поза лінію фронту на шляхи Совітської Республіки остання зобов'язується негайно передати Українській Державі залізничий рухомий склад в скількості, в речінець і на умовах, які вироблять в порозумінні міністерства шляхів.

в) Для цієї цілі твориться негайно комісія з представників міністерств шляхів обох держав для термінового розглянення і пороблення заходів до постепенної передачі на дороги Української Держави рухомого складу по точці б).

г) Одночасно з виповненням умов, указаних в точках а), б), в) обидві договорні сторони роблять негайно необхідні заходи коло привернення телеграфійної, поштової і пасажирської залізничої комунікації.

д) Ліквідація й подрібне розрахування що до тимчасового користування рухомим складом видадуться в порядку і на основах, які має установитися в мировім договорі.

4. Правительства обох держав на основах взаємности заводять в Російській Республіці і Українській Державі своїх представників — комісарів і консулів для оборони інтересів своїх горожан.

5. Російське і Українське Товариство Червоного Хреста негайно роблять заходи коло облегчення переїзду полонених з горожан обох держав і коло організації помочи їм в дорозі.

6. Обидві держави обов'язуються поробити одночасно припинення боєвої акції на період ведення мирових переговорів, необхідні заходи коло як-найшвидчого установлення можливого тимчасового товарообміну для задоволення невідложних біжучих потреб кожної з сторін у відповідних продуктах. В цій цілі утворюється в тижневий строк від часу підписання цього мішана комісія з представників на парітетних основах, котра спішно займеться розглядом і вирішенням операцій товарообміну по кожному окремому заявленому сторонами домаганню. Комісія повинна в першу чергу взяти від увагу, що цілий ряд грузів наслідком воєнних операцій не був доставлений сторонами взаємно. Обидві держави обов'язуються робити заходи коло термінового розглянення цієї справи та взаємного управильнення її.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Обидві держави приступають негайно до переговорів в справі розроблення мирового договору.«

Договір був уложений і підписаний у двох мовах — українській і російській.

На підставі цього договору були засновані українські генеральні консульства в Москві та Петербурзі й консульства в Курську, Тулі, Воронежі, Пензі, Рибинську, Казані, Саратові, Самарі, Царицині, Астрахані, Баку, Архангельську, Томську, Омську, Тобольську, Владивостоці, Миколаєві на Амурі, Харбіні й Ташкенті; було установлено тимчасовий пасажирський рух між Україною й Росією в формі однієї пари плацкартних поїздів у напрямку Москва-Київ і назад через Курськ[1]); налажено евакуацію українських громадян з Росії; встановлено поштовий і телеграфний обмін[2]), в де-яких окремих випадках роблено й спроби обміну крамом.[3])

Після заключення перемир'я обидві делегації приступили до праці над виробленням умов миру. Схему мирного договору вироблено таку (з українського боку):

I. Розділ перший.

1. Про закінчення війни.
2. Про межі України з Росією (окрім Криму, Кубані й Басарабії).
3. Про підданство.
4. Про публичні, особисті та маєтні права.
5. Про дипломатичні і консульські зносини.
6. Сибір і наші колонії взагалі.

II. Розділ другий.

7. Поділ майна державного, громадського та приватного і ліквідація рахунків.

III. Розділ третій.

8. Комунікація (пошта, телеграф, шляхи й засоби зносин).
9. Торг і промисловість.

[1]) На основі окремої угоди, підписаної у Київі 4. липня 1918.

[2]) Телеграфні зносини лише на лініях Москва-Конотоп-Київ, Москва-Новозибків-Київ, Москва-Курськ-Київ і Москва-Курськ-Харьків.

[3]) Пізніше законом від 30. серпня 1918. року на кінцевих станціях залізниць на границі з Великоросією було установлено особливі кордонні й дозорні пункти: »Для всесторонньої допомоги прибуваючим в межі Української Держави і виїзджаючим за кордон, для охорони їх інтересів, а також для перешкодження проникаванню протизаконних і злочинних елементів в межі Української Держави, а крім того в цілях інформаційних в прилягаючому до кордону районі, на станціях Орша, Клинці, Хутір-Михайловський, Коренево, Гостищево і Валуйки утворюються кордонні пункти. Незалежно від того в тих же цілях для найбільшого забезпечення Держави від проникання злочинного елементу в тилу кордонних пунктів на станціях: Жлобин, Новобілиця, Терещенська, Ворожба, Білгород і Купянськ встановлюються ще особливі дозорчі пункти« (»Державний Вістник«, № 46). На обов'язку кордонних пунктів лежала перевірка документів, при чому виконувалися звичайні для закордонних зносин паспортові правила.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

10. Фінанси.
11. Санітарні постанови.
12. Міжнародне приватне право (міжнародні приватні відносини).
13. Арбітраж (Гаагська конференція).
14. Амнестія.[1])

Головним змістом дальших переговорів були питання про границю між Україною й Росією та про фінансовий розрахунок між обома державами. На самім початку розмов про границі був прийнятий загальний принцип улаження границі в редакції, предложеній Українською делегацією. Текст резолюції був такий:

»Беручи на увагу, що як українська, так і московська мирові делегації є однаково тої думки, що треба вирішити спірні питання, які можуть виникнути між державами після зроблення миру шляхом міжнароднього суду, про котрий буде окремий розділ в мировім договорі, та що мир, який робиться між Україною та Московщиною, повинен ґрунтуватися на міцних демократичних основах, які в самім зародку усуватимуть можливі в будуччині причини непорозумінь і що визначення кордонів є передумовою не тільки теперішніх, але й майбутніх взаємних відносин між обома державими, обидві делегації годяться відкинути при визначенні кордонів усяку думку про захвати й насильства.

Через те обидві делегації, заявляючи, що будуть при визначенні кордонів рахуватися в однаковій мірі з політичними й иншими інтересами народів у їх цілості та основуючися на етнографічнім принципі, виходячи в нього, годяться визначити державну межу мировим договором, при чім в окремих, визначених в тім договорі спірних місцевостях і в зазначенім в тім самім договорі речінці обидві сторони годяться ужити зорганізованого і вільного перепиту людности для встановлення остаточних кордонів у цих місцевостях. Перепит повинен робитися під доглядом спільних московсько-українських комісій після ратифікації договору та при умові звільнення спірних місцевостей від війська як з одного, так і з другого боку«.

Одначе, коли Українська делегація предложила з свого боку проєкти границі, це викликало суперечки з боку Російської делегації й повело до довших дискусій як в комісіях, так і на пленарних засіданнях і врешті ні до якого порозуміння не дійшло. Границя, яку предложила Українська Делегація, починалася від Вигоновського озера й далі йшла по такій лінії: в межах Минської губернії річкою Шарою, далі на Любашево, Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост, на Уріччя, Пасіки, Слуцьк, Борову, Новий Степ; в межах Могилевської губ.: рікою Дніпром 4 версти вище від Жлобина, далі на Рачин, Шепетовичі, потім рікою Сожем до річки Бесіди, далі на Святське; звідци по адміністраційній межі Чернігівської губернії до Красного Рогу, далі на Семець Трубчевський (в межах Орловської губ.), річкою Нерусою, річкою Севою до річки Тари на Онешковичі-Орля. Далі в межах Курської губ. на схід на Амон, Софронівку, річку Свапу, далі Свапою й рікою Сеймом до Глушкова, на Гу-

[1]) Див. протокол № 5 Засідання Української Мирової Делегації 8. червня 1918 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

щино, Лукіянівку, Старий Оскол і Петропавловське (Обуховка). В межах Вороніжської губ.: на Шаталівку, Ріпівку, Колбино до Дону поверх Коротояку, далі Доном на Ліски, Масловку, потім на Шестаково, Нижню Кислю, Козловку, Бутурліновку, Василівку (Водяне), Банну і до східньої гряниці Вороніжської губернії. Звідци на південь починається вже гряниця з Всевеликим Військом Донським.

Особливо різкі суперечки виникли в справі північних повітів Чернігівщини, західніх і південно-західніх повітів Курщини й Вороніжчини, а також Донецького вугляного басейну. З українського боку був виставлений цілий ряд аргументів стратегічного, економічного й етнографічного характеру, які промовляли за те, щоб усі ці спірні місцевості неминуче включити в склад Української Держави.

Між иншим були вислухані на спільних засіданнях Політичної Комісії 11. липня 1918. року надзвичайно цікаві доклади українських експертів, професорів Д. І. Багалія і Гр. Гр. Павлуцького. З огляду на їх високий інтерес наводимо тут ці доклади по стенографічному звіту:

Проф. Баталій заявив: »Мені довелося працювати в обсягу історії пограничних відносин між Росією та Україною, які тепер являються предметом Ваших дискусій. Не далі як в останні дні я видав спеціяльну книгу з історії Слобідської Украіни, де, між иншим, освітлені ті питання, яких отут торкалися. З другого боку мої праці стосувалися історії старого періоду Чернігівщини, за яку також була мова. Отже, дозвольте мені з цілком об'єктивного історичного погляду освітити де-які факти. Перш за все дозвольте сказати кілька слів про основи методу. Може бути я не зовсім так зрозумів голову Російської Делегації, що історичні підстави не мають значіння; певно, це треба розуміти не в широкім сенсі, а в обмеженім, бо коли ми усунемо історичні підстави, то позбавимо себе фундаменту, однаково важного для обох сторін.... З матеріялів, які тут подано, я познайомився лиш з проєктом гряниць, запропонованим Російською Делегацією. Отже, розглянувшись в ньому, я мушу сказати: що стосується Чернігівщини, то те, що говорилося тут в оборону цих чотирьох повітів, (себ-то в оборону приналежности їх до України), може бути підкріплено ще такими міркуваннями історично-етнографічними. Перш за все ціла отся територія, навіть в ширшому маштабі, входила в склад Чернігово-Сіверської Землі, яка уявляла з себе одну з земель нашої старої федеративної Руси. До Стародубщини належало все, що входило в склад Чернігівщини. Що стосується етнографічного складу в теперішній час, то це, певна річ, населення білоруське, але дозвольте мені сказати, що в даному разі ми маємо перед собою особливе явище: це та прикордонна смуга, де витворюється людність подвійного характеру в етнографічнім розумінні. Такого роду процес з етнографічного погляду річ дуже звичайна і буває скрізь подвійність прикордонної смуги, отже і в північній частині Чернігівщини ми маємо людність з оцими подвійними рисами. Вона тягне, скажемо, до білоруського населення, але з другого боку в ньому завжди в XI. та XII. в. і за монгольських часів ми знаходимо риси спільні з південно-руським, українським, населенням. Потім наступає доба, коли цей край переходить від Московської до Литовської держави, в склад того краю (Литви) входила тоді Україна. Отже, був, виходить, історичний момент, коли весь край і навіть більш північна його частина входили в склад України. В теперішній

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

же час без усякого сумніву багато особливостей культурного характеру й побутового являються українськими серед цього населення, як взагалі вся побутова обстанова, включаючи сюди й архітектурне будівництво (також і церковне). Це нам може посвідчити експерт з обсягу мистецтва.

Звертаюсь тепер до другої смуги, до Курщини й Вороніжчини. Дозволяю собі сказати, що у Вашім проєкті, на Вашій карті, видко, не узято на увагу те основне передбачення, щоб робити етнографічні висновки, що ця територія належала до Слобідської України. І ось я з певним здивованням побачив, що на Вашій карті немає таких міст, як Суджа, Миропілля, які я бачу на представленій і мною виданій тепер офіціяльній карті Слобідської України, Слобідських полків 1764. року. Це що до Курщини. Переходячи далі на південь, до Вороніжчини, я ще з більшим дивом мушу сконстатувати, що певно через відсутність історичної справки ми чуємо сумніви що до цілого ряду місцевостей Вороніжчини. Дозвольте просто сказати, що це була територія 5-го слобідського полку, т. зв. Острогожського Козачого полку. Полк цей був заселений раніше від усіх инших, в тім числі раніше від Харькова, про який говорив голова Російської Делегації. Це було перше українське поселення в межах того краю, що називався колись »Дике поле«, »Дикий степ« і який уявляв з себе (це має велике значіння з історично-юридичного погляду) навіть в очах Московської Держави XVII в. res nullius. Але це було невірно: цей дикий степ був ні що инше, як старий український, статоруський світ. Це пограничча Чернігівщини, Полтавщини, Вороніжчини, Курщини було заселене в домонгольський період українським населенням... Той самий Харьків, який був заснований, як Ви кажете, московським правительством, існував тут за старих часів і був заложений на місці старого українського городища. Острогожськ, повітове місця, про яке йде мова, був полковим містом Острогожського козачого полку; далі йде мова про такі міста, як Богучар, Мілова, Бичок, Калач; Ви їх знайдете на тій офіціяльній карті, на яку я покликаюсь. Це історична карта, вона не малює остаточного стану річей для Вороніжчини, бо після скасування автономії Слобідської України, скасованої тоді ж, коли було скасовано за Катерини й автономію Лівобережної України, в 1765. році, відбувалося й далі заселення краю і та частина, яка не увійшла з склад Острогожського полку, була заселена шляхом оцієї української колонізації...

Тепер далі. Ще два слова про більш південні області. Тут була мова про Славяно-Сербію і Таганрог. Коли б хто захотів ознайомитись що до Новоросійського краю, то я можу лиш відіслати до моєї книги »Заселеніе Новороссійского края и его первые шаги на пути къ культурѣ«. Ось основний висновок, до якого прийшли ми, історики, однаково українські і російські — весь цей т. зв. Новоросійський край це есть старе гніздо запорожців і був заселений первісно виключно запорожцями. Такий приклад, як Славяно-Сербський повіт, є ніщо инше, як місцевість, заселена чужим елементом — сербським за часів Елисавети Петровни; і треба сказати, що цей елемент потім цілком з'українізувався, його нема зовсім, вони всі обернулись в українців. Доля запорожських земель була така, що вона викликає співчуття у всіх присутніх в однаковій мірі. Їх роздавали, кому тільки хтіли, і всі ці землі були роздані й заселені. Але в їх заселенні головну ролю знову таки відограла колонізація українська. Нарешті пара слів про Харьків, про його історію. Тут такий стан, що не тільки Харьків, але й усі инші міста сучасної Харьківської губернії і всі слободи, всі хутори — резуль-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тат і продукт української колонізації... Сюди являвся народ, народня стихія, під впливом тяжких умовин життя в другій половині XVII в. і заселяв ці землі, які з рештою, може бути, були їх первісною батьківщиною. В 13-м розділі моеї книги знайдете новіший дослід про Харьків, як українське місто. Там на основі документального матеріялу зроблено цікаві висновки, які зовсім спростовують ходячі погляди, ніби Харьків не українське місто...«

Проф. Гр. Павлуцький від імени Культурної Комісії заявив, що українці повинні гаряче відстоювати художні пам'ятки Криму. »Ці пам'ятки, казав він, з погляду історичного не можуть інтересувати Великоросію... Претендуючи на ці цінності, ми дивимось з історичного погляду, коли ще була Русь домонгольська і коли ці південні степи були заселені тим елементом, який тепер називається українським. Після того як готи і гунни помандрували далі, ці степи стали вільні і тут оселилися слав'янські племена, які тепер звуться українськими. Частина Криму, північні береги Понта, береги Чорного моря, були заселені грецькими колоніями йонійців з Малої Азії, які принесли сюди свою культуру і скифами, котрі ще в VI в. заняли ці береги Чорного моря і підлягали грецькому впливу. Цей вплив ішов і далі, він приходив далеко в глиб краю і Київ перебував під цим впливом. Отже, перша культура, яка була принесена, була принесена грецькими колоністами з Малої Азії. Тому то для нас дуже цінні ці пам'ятки, що їх знайдено на місці грецьких колоній. Певна річ, що вони цікаві для всього світу. Вони цікаві й для анлгійця і для великоруса, але для нас вони цікаві особливо — як перше джерло. Ми ніяк не можемо віддати ці культурні цінності, які тепер знаходяться в Ермітажі та инших місцях. Вони наші, бо від цієї грецької культури пішла та культура, яка тепер є на Україні. Отже, історичні підстави кажуть, що це за-для нас більш цінне, ніж за-для якої иншої нації. А тепер кілька слів що до гряниць. Розмова йде про Припять, але в мене есть маєток на північ від Припяти. Там есть церква, яку я зняв для »Древностей України« — найчистішого українського типу. Ця церква та ще цілий ряд пам'яток мистецтва на північ від Припяти, церков, храмів та инших носять цілком український характер, отже й людність там українська. Правда, помітно де-який вплив Білорусі, але художні пам'ятки XVII. та XVIII. вв. говорять нам, що цього не можна відділити від більш південних місцевостей, від Київщини, Волині і Поділля, що все це есть одна культурна область. Так само й що до Чернігівщини. В Чернігівській губернії є вплив, занесений туди з Московщини, але всеж таки основний характер тут чисто український і ось, коли запитаюсь історика мистецтва, яка тут культура, то він може сказати, що це власне есть українська земля, не вважаючи на то, що там є де-який північний вплив, але пам'ятки говорять більше, ніж томи книжок. Пам'ятки це живі свідки, хоча вони й зроблені з дерева та каменю. Ці пам'ятки говорять нам, що це земля українська. Отже й границя має йти на північ від Припяти. Це питання дуже важне, отже, зразу його вирішити не можна, але я можу констатувати, що гряниця українська повинна йти на північ від Припяти тому, що є докази в формі цих пам'ятників«.

Кілька тижнів дискусії з приводу північної української-російської гряниці ще не дійшло до якогось погодження обох сторін, коли Російська Делегація предложила залишити на якийсь час справу північного кордону України, а перейти до обміркування межі на сході, там, де

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Україна межує з Доном. Це було зроблено, очевидно, через те, що саме тоді Українське Правительство вело переговори з Донським і заключало договір. Але Українська Делегація заявила, що тому, що Україна визнала Державу Всевеликого Війська Донського, то й про гряниці між Україною й Доном можна говорити з Донським Правительством, а з Російською Делегацією можна говорити лиш про лінію гряниці від Вигоновського озера до Новогоперська. Про це голова Української Мирової Делегації сенатор С. Шелухин сповістив Російську Делегацію спеціяльною нотою 15. серпня 1918. року. Українська Делегація твердо стояла на такій межі: Вигоновське озеро, далі річка Шара, потім на Любашево, Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост, Урічча, Пасіка, Слуцьк, Борову, Нову Степ (в межах Минської губ.); Дніпром 4 версти вище Жлобина, далі на Рачин, Шепетовичі, річкою Сожем до річки Бесіди, далі на Святське (Могилевщина); звідци адміністративною гряницею Чернігівської губ. до Красного Рогу, далі на Семець Трубчевський річкою Нерусою, потім річкою Совою до річки Тари на Онишковичі. Потім в межах Курської губ. на схід до Амон, Софронівку, річку Свапу, далі Свапою і рікою Сеймом до Глушкова на Гущино, Лукіянівку, Старий Оскол і Петропавловське (Обуховська). В межах Вороніжської губ.: на Шаталівку Ріпівку, Колбино до Дону поверх Коротояку, далі Доном на Ліски, потім на Шостаково, Нижню Кислю, Козловку, Бутурліновку, Василівку (Бодяну), Банну і до східньої гряниці Вороніжської губ. Звідци на південь починалася вже гряниця з Всевеликим Військом Донським.

Питання про межі викликало дуже жваві суперечки як в Політичній Комісії, так і на пленарних засіданнях Делегацій й до якогось компромісу й порозуміння не довело. Взагалі з половини літа почало з'ясовуватись, що совітська делегація веде з свого боку пореговори так, наче б то вона зовсім не зацікавлена довести їх до позитивного закінчення, а хоче лиш проволікати час. Вже 31. липня 1918 р. голова Української Мирової Делегації С. П. Шелухин подав до Ради Міністрів записку про хід переговорів, де висловив свій сумнів, чи дійсно таки большевики хочуть мати з Україною мир.

»Уже з початку мирових переговорів з Російською Делегацією, говориться в цій записці, виникли сумніви, чи справді большевикам, при їх цілях та способах ведення війни і взагалі при їх партійних завданнях, потрібен мир з Україною і чи справді вони хотять установити його. Аналіз фактів дає негативну відповідь, а те, що Російська Делегація вперто уникає установлення між Росією та Україною політичних меж, ще більше стверджує його.

...по 6 п. Берестейського договору з Германією і союзними державами, Російський Совітський уряд прийняв на себе обов'язок припинити війну проти України, скласти з нею мир, очистити її територію від своїх військ і зріктися пропаганди на Україні проти неї. Таке зобов'язання Російський Совітський уряд підписав не з своєї волі, а бувши до того примушений обставинами. І от він всіма

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

способами уникає од виконання своїх зобов'язань. Совітські війська довелося й доводиться вигонити з України силою. Установлення політичної межі поклало б цьому край, це не бажано большевикам і вони затягають цю справу в мирових переговорах, ускладняючи її всякими, навіть позбавленими розуму вимогами, дбаючи тільки про те, щоб мати формальне виправдання, ніби то вони виконують 6 п. договору і ведуть переговори про мир. Разом з тим в порушення 6 п. договору, як це установлено офіціяльним актом Совітського Російського уряду з приводу вбивства посла Мірбаха, Уряд цей сам веде пропаганду проти Української Держави і наше Міністерство Закордонних Справ мусіло послати йому з цього приводу ноту. Перед тим, як це видно з Московських часописів, тількп на 1., 2. та 3. липня в Москві було призначено 36 зібрань для підбурення проти України і підняття на Україні повстання. Не вважаючи на перемирря з Україною, заключене 12. июня, большевики навіть після того продовжують свої напади, так наприклад, большевицьке військо зробило в числі 10.000 душ висадку в Таганрог, а другі валки зробили напад на Ейськ та инші місця...

23. мая почалися переговори про мир, а про те за два з лишком місяці ще не досягнуто ніяких майже результатів, бо Совітський уряд веде й тягне переговори так, аби мати формальне виправдання перед Германією за п. 6 Берестейського договору. Ось де-які факти, які свідчать, що все робиться тільки для формальної видимости. Уповноважені на переговори про мир привезли з Москви такі уповноваження, що якби Українська Делегація не завважила кількох слів, то всі переговори не мали б значіння. Після того, як акти уповноважень було виправлено, Російська Делегація потопила всю роботу в безконечних балачках. Коли 12. июня складено було умови про перемирря, то це не заперечило большевикам зробити напади на Таганрог, Ейськ та инші місця, як не допомогло Україні в справі з вагонами, загнаними большевицькими бандами з українських залізниць в Росію. Цим договором Росія взяла не себе обов'язок повернути негайно всі вагони, але минуло вже більш як півтора місяці, а Російський Совітський уряд не дав Україні ще ні одного вагону, хоч в Росії нині просто загружені станції, наприклад у Орла, по дорозі з Курська в Москву і т. д.

Треба, одначе, сказати, що Совітський Уряд для себе з цього перемирря силкується використати все, аби нашкодити Україні. Так всі ті частини України, які ще не очищено від большевицького війська, або які не досить охороняються через брак політичної межі, большевики всіма силами стараються зробити пустинею, а населення цих місць — старцями. За-для цього з цих місць вивозяться в Росію машини з фабрик, всякі припаси і т. ин., аби фабрики не працювали. Для вивозу Суражської паперової фабрики большевики полагодили моста і пригнали 150 вагонів. Коли адміністрація задержала це знищення, то большевики пригрозили зірвати фабрику динамітом, щоб вона нікому не дісталася.

...На скільки Російська Делегація, аби унеможливити заключення миру, ставить для того неможливі вимоги й умову, краще всього показує питання про межі. Українська Делегація заявила, що вона проводить політичну межу на підставі етнографічного принципу з поправками, яких вимагають державні, економічні, географічні і стратегічні умови, після чого показала ту межу і вказала,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

в яких місцях її можна поправити. Російська Делегація ні своїх принципів не пояснила, ні меж не вказала, а пустилася в безкраї балачки з приводу заяви Української Делегації і в оборону пропонованого нею »плебісциту«. Тим часом Совітський уряд послав по прикордонному районові узброєних агітаторів та ватаги червоної армії з кулеметами і, пригрожуючи, шляхом терору, став вимагати голосування за Росію й під владу Совітського уряду. Неслухняних били, розстрілювали, сажали по тюрмах, залякували погрозами. В Мглині посадили до тюрми 150 українців за те, що вони заявили про своє бажання бути при Україні. Набравши примушених приговорів більше тисячі, Совітський уряд прислав їх своїому уповноваженому Раковському і цей в переговорах про межі довго на них посилався, поки мусив помиритися з тим, що ми ні таких переговорів, ні розвязання одною одиницею інтересів цілої держави визнати не можемо. Нарешті, погодившись з Українською Делегацією на етнографічному принципові, Російська Делегація показала таки свою межу, але таку, аби не дійти до миру: вона, наприклад, спропонувала таку державну межу, що нею відрізує від України 5 повітів Волині. Після довших суперечок, нарешті, вона запропонувала межу, так що Чернігів од неї стояв би 40—50 верстах, а Харьків у 24 верстах і од Черніговщини повинно було одійти до Росії 4 повіти, а також українські частини Курщини та Вороніжчини і навіть частина Харьківщини та Катеринославщини.

....Укр. Делегація на підставі вище вказаного принципу і поправок до нього, пропонує од Донщини таку межу[1]): од Ст. Осколу до Коротояка, далі Бутурліновка-Васильово-Круглий-Абазів-Казанська-Красноярський-Макіевка-Степанівка (на Калитві)-Устьбілокалитвінська-Камінська-Ростов на Дону, а далі на південь в 10 верстах од залізниці до ст. Кошовської і од неї до Ейська. Російська Делегація в своїм проекті одступила на захід в ріжних місцях на 125—150—200 верст од української етнографічної межі і захопила тільки в одному Донецькому кам'яновугольному басейні звише 20.000 кв. верст з українською людністю....

Неможливі вимоги ставляться Українській Делегації Російською Делегацією з очевидним наміром затягти переговори і установлення меж, щоб таким способом діждатися часу, коли Україну можна буде погубити і підгорнути під большевицьку владу«.[2])

Так само мало давали результатів переговори про поділ майна і боргів бувшої Російської Імперії між Українською Державою і Російською Совітською Республікою.

З огляду на великий історичний інтерес цього питання, наводимо тут подробиці про те, як ставилася справа фінансово-економічного розрахунку України з Росією на засіданнях Укр. Мирової Делегації, голов

---

[1]) Це було ще перед заключенням договору з Доном.

[2]) Що большевики з самого початку переговорів зовсім не ставили собі завдання довести їх до позитивного закінчення, видко з інструкції, яку дав Ленін Раковському, виряжаючи його на Україну. »Ленін пояснив Раковському, що большевики мусять вести переговори з Україною, бо до того зобов'язалися в Берестейському договорі. Одначе переговорів не треба трактувати поважно, бо все воно переходове та проминаюче«. Див, »Діло«, 1925. ч. 27. ст. 3.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

та членів комісій цієї Делегації й експертів і які суперечки виникали між обома сторонами: українською й російською. Питання вперве конкресно обмірковувалось на такому спільному засіданні 11. липня 1918. р. На пропозицію голови Української Делегації висловились експерти: проф. Л. Яснопольский та проф. М. Бернацький. Проф. Яснопольський подав відомости що до кількости населення, прямих податків та оплат, грошового майна і державних боргів б. Російської Імперії.

Населення в цілій Росії на 1. січня 1914. року було 178,9 мілійона, а в 9 українських губерніях 33,3 мілійони.

Прямих податків та оплат було виправлено: державних за 1914. рік з цілої Росії 617,3 міл. карб., з 9 укр. губ. 93,5 мил. карб.; земських за 1915. рік з цілої Росії 250,8 міл., з 9 укр. губ. 68,9. Себ-то 9 укр. губерній, маючи 18,6% населення цілої Росії, заплатили 18,7% прямих податків та оплат, виправлених з цілої імперії.

Вкладок та на біжучих рахунках в Ощадних касах і кредитових установах на 1. січня 1916. року було: в цілій Росії 14,311,6 міл. карб., і в 9 укр, губерніях — 2,205,4 міл.; таким чином на Україну припадало 15,4%.

Золотий фонд на 23. жовтня 1917. року сягав: 1.292,2 міл. карб. в Росії і 2.308,6 міл. карб. за кордоном, разом: 3.600,8 міл.

Державних боргів на Росію було: до війни на 8,825 міл. карб. і протягом війни зроблено на 24,467 міл., а разом до осени 1917. р, 33,292 міл. Щорічна оплата відсотків, рахуючи по 5%, виносить 1.665 міл. Паперових грошей на 1. січня 1918. року було випущено приблизно на 24.000 міл. карб. Таким чином державні борги Росії на 1. січня 1918 р. досягають 57.295,000.000 карбованців

Оцінюючи ріжні принципи поділу майна і боргів, проф. Яснопольський робить висновок, що найбільш справедливим було би ділити усе відповідно творчій економічній силі краю, кількості зібраних народних капіталів, або платежній силі населення. Усе військове майно і золотий фонд, яко найважнійшу частину активи, треба ділити, стосуючись до кількости населення обох держав. Борг по паперових грошах, який на 1. січня 1917 досягав 24.000 міл. карб., розділити неможливо, позаях невідомо, яка скількість цих грошей знаходиться на території України. Поділ залізничних та гіпотечних позичок розвязується просто: по місцевості, де знаходяться залізниці та забезпечуюче майно.

Проф. Бернацький находить, що підносити питання про платіжні сили населення, про капітал та про прикмети народнього господарства молодої Української Держави нежожливо. Треба вирішити тільки, яке майно нова держава зможе одержати від бувшої Російської Імперії. При поділі користуватись одним принципом неможливо; ділити треба, користуючись трьома, або чотирма принципами: по території, по населенню, податках і по державному майну.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Борги б. Росії на 1. вересня 1917. р. досягали: внутрішні 34.200 міл. карб., зовнішні, 10.022, а на 1. січня 1918 р., 50 міліярдів карб., в тім консолідованих було 21.000 міл. карб. і короткострочних 28.000 міл. Ці борги Україна мусить визнати.

При поділу пасиву треба його розбити на: загальний, який ділити, користуючись сполученням чотирьох вище наведених принципів і на спеціяльний, який можна розділити по принципу місцево-територіяльному.

Обов'язки по паперових грошах, випущених до большевицького перевороту в сумі 19.000 міл. карб., Україна повинна визнати в відповідній частині; за послідуючі випуски вона не відповідає і коли б такі гроші знайшлися на території України, вони будуть предметом домагання України од Росії. Так само треба визнати обязательства Державної Скарбниці, випущені до большевиків. Визнавати инші борги не має жадних підстав. При поділі боргів належить скористуватись усіма вище зазначеними принціпами.

Із актива на відповідну частину валютного фонду Україна безумовно повинна заявити свої домагання.

Паперові гроші не є зобов'язання уряду, не є якийсь вексель, що його можна пред'явити до стягання; а тому, скільки б большевики не випустили таких грошей, це не може мати жадного значіння. До того ж таким грошам неможливо проходити на Україну. Об'язательства Державної Скарбниці, випущені до большевиків, треба визнати й погасити в $^1/_4$ частині.

На слідуючому засіданні 15. липня член Економічної Комісії Г. Кривчевко доложив матеріяли що до державного майна б. Російської Імперії.

Державне майно Росії.

I. Земельне майно.

Казенних земель взагалі: в Азійській Росії по-над 1 міліярд десятин (не всі відомі), в Европейській Росії по перепису 1905. року	138	м. д.
З того числа на Україні	1,7	» »
Лісів казенних: в завідуванні Державного Лісового Правління	357	» »
З того числа: в Азійській Росії	244	» »
на Кавказі	4.7	» »
в Европ. Росії	106	» »
З того числа на Україні	1.1	» »
Казенних земель: під сільським господарством в Евр. Росії	3,9	» »
В тім числі на Україні	0,5	» »
Удільних земель в Евр. Росії	7,8	» »
В тім числі на Україні	0,2	» »
Удільних лісів в Евр. Росії	6,5	» »
Удільних земель під господарством	1,3	» »

Примітка: крім того в завідуванні Департаменту Державного Земельного майна є т. зв. неземельні оброчні статті (млини кам'яноломні, мінеральні джерела і т. п.) 4351, з загальною площею в 108.000 десятин, в тім числі на Україні 14.000 десятин.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Земель Селянського Банку: на 1. січня 1915. року було	2,6 м. д.
З того чиса на Україні	0,1 » »

II. Державні нафтові замлі (1916. р.)

Здається під розроблення в районі Баку	154 д.
Готові до здачі в розборку в Бінагдинській та Саруханській окрузі на о. Святому в Уральській обл., в північній частині Бібі-Айбатської бухти, на території бувш. озера Романинського і Собунчі і в Нефть—Дачі Закаспіської обл.	1.213 д.
Нафтові землі на Апшеронському півострові коло	2.000 „
На острові Чермен	1.300 „
В Ферганській області (мало досліджені) понад	15.000 „

III. Державні золотоносні площі.

Головно у Східній Сибірі, в Алтайській окрузі, в Пермській та Орембурзькій губ., в Енісейському повіті: площа їх досягає	3,000.000 „
З того здається під розроблення	270.000 „

IV. Державні бавовняні (хлопок) землі.

Обводнюється: в Голодному Степу в Туркестані	45.000 „
„ в Мурганському Степу на Закавказзі	142,000 „
„ в Мургабському маєтку	39.000 „
Разом 226.000 десятин. З них до 1915. р. було готово коло	60.000 „
Можуть бути обводнені: в Туркестані (з них уже на 209.000 зложено плани)	1,288.000 „
Можуть бути обводнені за Кавказом	1,327.000 „

Від 25 до 30% обводненої землі може йти під бавовну.

V. Державні копальні вуглю.

Величезні. В Сибіру їх багацько мілійонів десятин (коло 10 міл.) В них запасу вуглю коло 16,000 міліярдів пудів.

VI. Державні торфляники.

Площа їх досягає	5 м. д.
Але досліджено поки-що	189.000 д.
В тім числі на Україні	500 „

VII. Державні залізниці:

На 31. марта 1915. року в Росії	44,790 верст
в тім числі в Европейській Росії	35.700 „
на Україні з того	8.831 „
паровозів на залізницях	14.923 „
з них на Україні	3.532 „
вагонів пасажирськях	21.417 „
з них на Україні	4.124 „
вагонів товарних	328.366 „
на Україні	90.933 „

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VIII. Державні заводи:

Гірничих заводів	13 міл. рублів
виробляють річно на	22 міл. рублів

Про цілий ряд заводів, що належать Артилерійському Відомству (Обуховський, Тульський, Шостенський, Томиловський з річною продукцією на 32 міл. р.) і Морському (Балтійський та Адміралтейський будівничі заводи з річною продукцією коло 80 міл., Іжорський, Сесторецький, Николаєвський з продукцією до 25 міл.) докладних відомостей не можна було добути.

IX. Золотий фонд Державного Банку:

На 16. жовтня 1917. р.	1.295 міл. руб.
Золото за кордоном (кредити, відкриті Англією)	2.308 міл. руб.

Військового майна (флот, зброя, муніція, обоз, інтендантура) в даний момент не можна обрахувати.

X. Инше державне майно:

Державне коневодство вартістю	25 міл. руб.
Основний капітал Державнсго Банку	60 міл. руб.
Власні капітали Крестянського й Дворянського Банків	20 міл. руб.
Сучанські вугляні копальні з річним прибутком	1.453 тис. руб.
Владивостоцька брикетна фабрика річно виробляє на	223 тис. руб.
Пенсійний фонд Інвалідний фонд Мінеральні джерела Рибні промисли	даних немає, або вартість не з'ясована.

Проф. Бернацький вважає, що зложений паном Кривченком спис майна має значіння вже за для своєї номенклатури та рубрик. Повний спис майна Росії уложити необхідно, але для цього прийдеться одержати офіціяльні відомості од теперішнього Російського уряду. На думку проф. Бернацького краще всього було б ділити борги, стосуючись до бюджету, а саме: яка частина бюджету припадала на українські губернії, така частина й боргів повинна одійти до України; належало б зробити тільки поправку, стосуючись до скількости державного майна. Мається цілий ряд боргів, які ґрунтувались на прибутку від ріжних підприємств; такі борги й повинно ділити на ґрунті такого принципу. Взагалі треба виходити з погляду розкладу боргів, позаяк позички давались не тільки на населення, але й на територію и домени. Борг по паперових грошах визнати тільки за випуски до большевицького перевороту, себ-то в сумі 19. міліярдів карб. Усе, що виявиться по-за цією сумою, буде претенсією України до Росії. Україна має одержати відповідну частину золотого фонду Державного Банку, позаяк цим фондом забезпечувались кредитові білети. Треба прийняти тільки цю суму, яка буда до пересування цього фонду за гряницю. Поділ культурних цінностей належить переводити в площині політичній, а не фінансово-економічній.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

На засіданні 21. липня заступних голови фінансової Комісії К. І. Білинський доложив, що Фінансова Комісія що-до поділу майна та боргів пропонує такі постанови:

»Декрет большевицького уряду про анулювання боргів не може мати ніякого значіння в стосунку до України на її громадян, позаяк Український Уряд у виданні цього декрету не приймав ніякої участи. Тому всі українські громадяне, що мають боргові папери б. Російського уряду, повинні бути цілком вдоволені; в цім напрямку Росія повинна оплатити всі процентові папери і купони од них в сумі, яка перевищить $^1/_5$ суми боргу, що припадає на частку Української Держави; про це треба внести до майбутнього Мирового Договору окрему статтю, як це зроблено у Берестейському договорі Росії з Німеччиною.

Термін, до якого треба стосуватися при поділі боргів, Комісія визнала 7. листопада 1917. року, частку, яку може прийняти на себе Україна, — рівну $^1/_5$ усіх доргів б. Росії, а принципом поділу боргів — принцип податковий та скількости населення, позаяк інвентаризації майна немає і перевести її неможливо. Борг по паперових грошах узнати в сумі 19 міліярдів карб., прийнявши на себе $^1/_5$ частину. Позички з Дворянського і Селянського Банку, які забезпечувалися нерухомостями, що знаходяться на території України, повинні бути віднесені до останньої; так само й з страховими (асекураційними) капіталами. Капітали чужоземних підданих, які мешкали на території України підчас конфіскації цих капіталів, мають бути повернуті«.

На спільному засіданні Бюра Торговельно-Економічної Комісії разом з Фінансовою Комісією і преставниками инших Комісій 25. липня в справі поділу державного майна і державних боргів було принято такі принціпи:

I. З огляду на тісний, нерозривний звязок, який існує між державним активом і пасивом, необхідно при поділі державного майна і державних боргів додержуватись одного принціпа.

II. Таким принціпом при поділі державного майна і боргів колишньої Російської Імперії між Україною й Росією має бути принціп поділу відповідно процентовому відношенню населення України до населення бувшої Російської Імперії в звязку з частиною участи її в прибутковому бюджеті бувшої Російської Імперії.

III. Українська Держава приймає на себе частину лише тих боргів колишньої Російської Імперії, які були зроблені до 7. падолиста 1917 року.

IV. З огляду на те, що державний борг бувш. Рос. Імперії базувався не тільки на податковій здібности її населення, але й на його майні, Українська Держава, приймаючи на себе частину цього боргу, має право на відповідну частину майна був. Рос. Імперії.

V. Та частина майна був. Рос. Імперії, яка при поділі його згідно принціпу зазначеному в п. II, прийметься на долю України, але знаходиться поза межами її території, повинна бути зарахована на карб тої частини державного боргу, який припадає на Україну і яка має бути через те відповідно зменшена.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VI. Під державним майном треба розуміти майно відоме й таке, що піддається обрахунку, а саме: *а)* майно звісне й експлоатоване, *б)* майно, що вже звісне й піддається оцінці, але не експлоатується, *в)* решта майна, що піддається обрахунку й оцінці, *г)* всякого роду майно, створене на державний кошт (будинки, заводи і все инше).

VII. Окремо мають бути поставленні борги, зроблені для певної мети. Такі борги, що їх зроблено в інтересах України, наприклад для збудування залізниць на її території, Україна приймає цілком на себе.

VIII. На українських громадян, власників російських процентових паперів, не повинен поширюватись декрет про анулювання боргів.

IX. Українська Держава приймає на себе відповідну частину безпроцентового папірово-грошевого боргу колишньої Російської Імперії, що склався до 7. падолиста 1917. року.

X. Приймаючи на себе відповідну частину боргу кол. Російської Імперії, що склався через випуск папірових грошей, Українська Держава має право на відповідну частину золотого фонду, який забезпечує цей борг і ця частина має бути повернена Україні в натурі.

XI. Всі культурні цінности, які були вивезені з України до Росії, а так само і ті, котрі безпосередньо стосуються культурно-історичного життя України, мають бути повернені Україні цілком, а ті з них, які були спільною власністю кол. Російської Імперії, але знаходились поза межами української території, повинні бути повернені Україні в частині, котра рівна тій, в якій Україна бере на себе борг колишньої Російської Імперії.

XII. Реалізовані капітали приватних залізниць на території України, які переховуються в російських кредитових установах, повинні бути видані цим залізницям цілком.

XIII. Україні мають бути видані відповідні частини капиталів державних ощадних кас, Державного Банку, державних Дворянських і Селянських банків, страхових товариств, емеритальних та инших спеціяльних капіталів.

XIV. Ужити всіх заходів для скоріщого повороту майна і капіталів, узятих большевиками з України, з українських установ, державних банків, скарбниць і всіх приватних інституцій.

XV. У відносинах до капіталів Державного Банку, ощадних кас, Дворянського і Земельного Банків, страхових товариств, емеритальних капіталів та инших спеціяльних капіталів прийняти принціп поділу їх в строгій відповідальности до зобовязань, які лежать на Українському Правительстві та инших установах перед їхніми клієнтами.

Переговори про фінансовий розрахунок України з Росією привели до дуже цікавого обміну думками з обох боків, висловленими головно в Меморандумі Російської Делегації і відповіді на неї з боку Делегації Української (див. додаток № II.)

Вже в серпні місяці можна було спостерегти, що совітські делегати беруть все більше та більше неуступчивий тон, немов почувши

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

під собою певний ґрунт. Ще в другій половині липня голова Російської Делегації Хр. Раковський і член делегації Мануїльський висловились на зборах Політичної Комісії, що »їх позиція стала міцнішою тепер, ніж була попереду, бо тепер німці відчувають в них потребу і тому Український уряд не може мати у них тієї піддержки, яку мав попереду і Український уряд не може зробити ні призиву, ні найма війська, бо внутрішня політика осоружила людність і поробила в краю заколоти, через які і німецькі частини звязані і ніякого війська проти большевиків зібрати не можна« (див. Протокол ч. 30 засідання Укр. Мир. Делегації і Голов та Членів Комісії цієї делегації від 17. липня 1918 р.)

Ці заяви російських делегатів цілком підтверджуються поміченнями австрійського посла в Київі гр. Форґача в його телеграмі 12. липня 1918 р. до свого уряду, де він казав, між иншим: »піддержка далеко йдучих теріторіяльних домагань України відхилена німцями і взагалі помічається з боку німців іще, скільки можна, піддержати отверто поборюваний Антантою і загрожений нуждою та анархією в середині совітський уряд в Москві.« (Телеграма № 556. Київ, 12. іюля 1918 р.)

На цім місці буде до речі сказати кілька слів про відношення до київських переговорів німецького та австро-угорського правительства. Розуміється і те і друге ставились до переговорів з великою увагою, як це можна бачити з дипломатичної переписки з цього приводу, якою ми мали змогу користуватись. Найбільшу вагу надавалося економічній стороні переговорів, щоб Україна не заключила з Росією таких економічних договорів, які б порушували інтереси Німеччини та Австро-Угорщини. Для того щоб стежити за переговорами, німецьке правительство прислало до Київа кількох спеціялістів (д. Wiedfeld від Reichswirtschaftsamt-a, д. Melchior від Reichschatzamt-a та инш.). Спеціяльно для питань військового характеру (демаркаційна лінія, перемирря та ин.) делеговано для присутности при переговорах майора Брінґмана. Але що до офіціяльного представництва при переговорах між австрійським та німецьким урядами виникла ріжниця поглядів. Німецький уряд, згідно представленню свого посла Мума, призначив для присутности на пленарних засіданнях радника посольства гр. Берхема. Гр. Форґач заступав погляд, що присутність офіціяльних представників, які не знають мови переговорів, не має практичної ваги, а з політичного боку не бажана. Вкінці німецький уряд теж став на ту точку погляду і гр. Берхем після кількох засідань більше не появлявся.

Але через своїх представників німецький та австрійський уряди старались робити певну пресію на українське правительство. Так граф Буріян в своїй інструкції гр. Форґачу настоював, щоб не допускати, аби Україна зобов'язалася відпускати з Донецької округи вугіль до Росії так, щоб від цього потерпіли інтереси Австро-Угорщини. (Телеграма № 379, 29. травня 1918 р.). Далі граф Форґач спільно з бароном

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Мумом виробили спеціяльний меморандум, який містив їхні побажання економічного характеру і який було передано українькому привительству. (Тел. Форґача № 502, 1. травня 1918 р.)

Окрім того граф Форґач звернувся окремо від себе з такою нотою на ім'я голови Ради Міністрів:

Ц. і К. Представництво
Австро-Угорщини на Україні. Київ І. VI. 1917.

Високоповажаний Пане Міністре-Президенте!

Я довідався,що з України вивозиться уже тепер збіжже й инші харчові продукти до Великоросії й що питання організації цього експорту обсуджається в самому Українському Уряді. Це питання як і питання вивозу харчів до нейтральних держав часто обговорюється в місцевій пресі, через що повстає в широких колах стремління до спекулкювання на цім полі. Мій попередник мав уже честь при появі перших звісток в пресі в цій справі звернути увагу бувшого керуючого Українським Міністерством Закордонних Справ, пана Василенка, що всі пертрактації про постачання харчових продуктів до Великоросії протирічать заяві пана Премієра-міністра Голубовича, зробленій в ноті 16. IV. ц. р. ч. 266, на основі якої Український Уряд до закінчення поставок умовленої скількости збіжжя Центральним державам, не постачатиме иншим державам ні хліба, ні фуражу, ні борошна, ні бобових овочів, ні насіння без згоди Центральних держав.

Я маю честь знову звернути увагу Українського Уряду на перейняті ним на себе зобов'язання і при цьому пропонувати, щоб усі питання, котрі повставатимуть в звязку з проханням Великоросії або иншої держави до Українців про постачання їм харчових продуктів, наперед обговорювались між представниками Українського Уряду і Центральних держав.

Дожидаючи від вас задовольняючої відповіді, користуюся з нагоди, щоб запевнити Вас, Високоповажаний Пане Міністре-Президенте, в моїй найглибшій повазі.

Підписано Форґач.

Німецьке правительство спочатку, здавалось, дійсно хтіло допомогти скорішому заключенню російсько-українського миру, забезпечивши істотні інтереси України. Але зі зміною загальної політичної ситуації (Мурманський та Чехословацький фронт проти большевиків, зріст добровольчого руху і т. д., тяжке становище на Заході), воно почало боятись що »переворот у Москві може розгорнути на-ново ціле східнє питання в усій його широті«. От чому в справі переговорів воно починає не стільки помогати українському правительству, скільки гальмувати справу.

Та в кінці літа большевики, мабуть несподівано для себе, дістали ще одну підтримку, яка дала їм змогу не спішитися з заключенням миру, затягати час і використовувати перебування своїх агентів на Україні для агітації проти Української Держави; ця підтримка прийшла з боку провідників »Українського Національного Союзу« у Київі, які задумали повстання проти Гетьманського правительства і за допомогою звернулись до большевиків. Це сталося уже у вересні місяці. Ось як оповідає про це один з головних привідців повстання і учасників цих переговорів з большевиками — голова Національного Союзу В. К. Виниченко:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»Під час підготовки повстання, шукаючи скрізь з усіх боків забезпечення успіху своєї справи, ініціятори руху увійшли у переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації наших виступів під час повстання. Вони згоджувались піддержувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльности на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько-гетьманських військ. Вони зобов'язувались визнати той лад, який буде встановлений новою українською владою і абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народньої Республіки. З свого боку ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні.

Д. Мануїльський, з яким з переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору. Не надаючи значіння ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є щирість і бажання додержуватись його, й зломати з підписом, коли того бажання немає, — я їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонованих грошей. Але договор лишився договором.[1])

Переговори ці велись в помешканні товариша міністра фінансів Української Держави В. П. Мазуренка, укр. соціял-демократа в його присутности і при його участи.[2])

Осмілені цими переговорами ще більше, совітські представники вже й зовсім перестали дбати про мир і проволікали справу, вичікуючи, що з того всього вийде. Представник австро-угорського правительства в Москві фон-Поттере виніс із своєї розмови з Радеком (тоді референтом в справах Середньої Европи в Комісаріяті закордонних справ) враження, що »большевики чим далі, то все ясніше відчувають, що вони без України не можуть жити й що цим пояснюється їх участь в залізничому страйку на Україні і їх спільна підбурююча робота з тамошніми соціялістами-революціонерами, тоді як у себе в Росії вони ведуть з ними завзяту боротьбу.[3])

[1]) В. Винниченко: Відродження Нації, т. III. Відень 1920, ст. 158-159. також В. Винниченко »Єврейська справа на Україні« стаття в журналі »Нова Україна«, Прага, 1923, кн. 7—8, ст, 22—23. Про це саме маємо оповідання й з другого боку: самого Х. Раковського в його статті »Ілліч і Україна«, друкованій в харьківських »Вістях«. Згідно з оповіданням Раковського Винниченко в переговорах з ним погоджувався на радянську владу на Україні під умовою, щоб йому дали повну волю в справі переведення українізації. Винниченко сказав: »так само, як ви створили диктатуру робітників та селян у Росії, так нам треба створити диктатуру української мови (?) на Україні.« Раковський поінформував про це Леніна, а той сказав таке: »Звичайно, справа не в мові; ми згодні визнати не одну, а навіть дві українські мови, але що до їхної радянської платформи, то вони нас обдурять«. Подаємо цей уступ за »Ділом« ч. 27, 6. лютого 1925 р., з статті »Як добиралися до України Ленін і Раковський«.

[2]) В. Мазуренко, »Черная Книга«, 1925. ст. 277.

[3]) Донесення з Москви 20. серпня 1918 р., № 13231.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

15. серпня 1918. року голова Української Делегації С. П. Шелухин передав Російській Делегації ноту, в якій сповіщав, що Україна визнала Республіку Всевеликого Війська Донського за суверенну державу і склала з нею договір про обопільні державні межі. Через те Українська Делегація »настоює перед Російською Мировою Делегацією на негайнім установленні твердої обопільної державної межі між Україною та Росією в напрямку од Вигоновського озера до району Новохоперська«. Наступив обмін нотами й деклараціями. Нарешті, голова Української Делегації склав 3. жовтня 1918 р. ноту, передану його заступником, в якій в доволі категоричній формі зазначалося »шкідливість і недопустимість« дальшого проволікання.

Ось текст цієї ноти:

»На заяву од 26. сентября 1918 р. Українська Мирова Делегація має за честь одповісти, що вона не може погодитися з нею.

Минаючи неточності в переказах, Українська Делегація констатує, що позаяк, як вона завжди казала, в Берестейськім договорі Росії од 3. марта 1918. року Україна участи не брала, то через те ніяких зобов'язань на неї тим договором покласти не можна. Російська Делегація в першій частині своєї заяви справедливо пише, що право на зміну всякого договору належить виключно тільки контрагентам, а як Україна не була контрагентом в договорі 3. марта 1918 р., то їй і не належить право вносити в договір зміни й поправки. На підставі цього Українська Делегація завжди одкидала намагання Російської Делегації в тій чи иншій формі накинути Україні ролю контрагента по тому договору з усякими обов'язками.

Але ж Російська Делегація в дальшій частині своєї заяви в супереч цьому вже каже, ніби Германія, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина перед Росією являються по тому договору гарантами за Україну. Це твердження цілком невірне і не має під собою ніяких підстав.

Далі Російська Делегація впадає ще в більшу суперечність з своїм попереднім твердженням, коли несподівано каже, ніби-то на Україну договором Росії з названими державами накладені якісь зобов'язання. Все отце твердження Російської Делегації безпідставне. Та вона й не вказала через те, які саме зобов'язання і якими пунктами договору Росії накладено на Україну. Такі зобов'язання не виникають із змісту договору.

Україна мирові переговори з Росією розпочала не на підставі договору Росії з союзом, а виходячи з бажання припинити з Росією війну, яку почала не Україна, а сама Росія. Переможена у війні з Германією, Австро-Угорщиною, Болгарією й Турцією, Російська Совітська влада по Берестейському договору взяла на себе ряд зобов'язань перед контрагентами в компенсацію за те, що вони припинять проти неї війну. Як союзниці України, названі держави наклали на Росію по 6 п. договору ряд зобов'язань і на користь України. Цих зобов'язань одначе Росія не виконала і не виконує цілком свідомо, чим сама ж порушила договір і скасувала 6 п. його. Коли б вона хтіла виконувати цей пункт договору, то союзникам України не треба б було, допомагаючи українцям, гнати війська Совітського уряду з України гарматними та иншими боями. Совіт-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ське військо зараз же після підпису договору повинно було покинути українську територію по добрій волі, а не в наслідок боїв, і не займати українського майна, одступаючи з української землі, бо після договору 3. марта це майно вже ніяк не може вважатися військовою здобиччю.

Цього мало, бо совітські війська і зараз продовжують боєві дії проти України, не вважаючи ні на п. 6 Берестейського договору, ні на договір Росії з Україною од 12. июня 1918. року: ось і в даний момент совітські війська обстрілюють з гармат Новгород-Сіверськ.

Сами мирові переговори з Україною Совітська влада, як роблять вражіння факти, начеб то веде тільки для того, аби перед своїми контрагентами утворити видимість, ніби то вона хоче виконати 6 п. договору.

Це бажання тільки піддержувати утворене нею марове мирових переговорів, щоб мати формальні посилки перед своїми контрагентами що до виконання 6 п. договору, а не вести ці переговори з серйозними наслідками, чого домагається Українська Делегація, особливо рельєфно виявила Російська Делегація в останній заяві, якою пропонує одкинути справу заключення миру на довгий і цілком невідомий час. Це вона пропонує тоді, коли російське військо гарматами обстрілює Новгород-Сіверськ.

Ті пояснення, ради яких Російська Делегація пропонує одкинути переговори, для України цілком не потрібні і вона в них не має ніякої нужди. Пропозиція що до цих пояснень тільки наче ще раз має потвердити, що Російська Делегація хоче всіма способами затягти мирові переговори, проти чого Українська Делегація найрішучіше протестує, як і раніше протестувала.

Через те Українська Делегація пропонує Російській Делегації негайно повернутись до конкретної роботи по установленню державного кордону між територіями Української Держави і Совітської влади і тим прискорити заключення мирових переговорів. Українська Мирова Делегація має за честь повідомити, що по детальнім обміркуванні справи, на основі етнографічного принципу з корективами державного порядку, Делегація постановила провести остаточну політичну російсько-українську межу, починаючи від Вигоновського озера на схід, в такім напрямі:

В межах Минської губернії по річці Шарі, далі на Любашево, Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост і на Уріччя, Пасеки, Слуцьк, Борову, Новий Степ. В межах Могилевської губ.: на Дніпро 4 версти вище Жлобина, далі на Рачин, Шепетовичі, по річці Сожу до ріки Бесіди, далі на Святське. Звідци по адміністративній межі Чернігівської губернії до Красного Рогу, далі на Семець-Трубчевський, по р. Нерусі, по р. Севу до р. Тари на Онешковичі-Орля. Далі в межах Курської губ. — на схід на Амон, Софроновку, р. Свапу; далі по Свапі й Сейму до Глушкова; далі на південь по природній межі на Касторну, Медвинку і на схід по р. Сейму на Гущино, Лук'янівку, ст. Оскол та Петропавловское (Обуховку). В межах Вороніжської губ.: на Шаталовку, Ріп'евку, до Дону вище Коротояку; далі по Дону на Ліски, Масловку, потім на Шестаково, нижню Кислю, Козловку, Бутурлиновку, Васильевку (Водне), Банну

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і до східньої межі Вороніжчини. Звідти на південь починається вже межа України з Всевеликим Військом Донським.

З свого первісного проекту політичної межі України Українська Делегація, таким чином, зрікається західньої і південно-західньої смуги Орловщини (в районах Трубчевська та Севська), західнього виступу Курщини, курського району на південь від р. Сейму і широкої смуги Вороніжчини на північ від Коротояка, в районі Боброва та Новохоперськім районі.

Це ті уступки, які Українська Мирова Делегація признала можливим зробити на користь Совітської влади, вважаючи на її державні інтереси.

Українська Мирова Делегація сподівається, що Російська Делегація так само зважить інтереси Української Держави і з свого боку виявить нахил до добросусідських відносин, признавши вищезазначену політичну межу.

Цим призначенням Російська Делегація одкриє можливість обом державам поруч з конструїруванням внутрішнього ладу, провадити прискореним темпом роботу по утворенню всіх инших основ мирового договору, який має положити початок нормальним політичним і економічним відносинам між Україною та Великоросією.

Вважаючи на те, що мирові переговори повинні бути прискореними і не затягатися, Українська Мирова Делегація призначає чергові засідання Конференції на понеділок 7 октября 1918 р., о другій годині дня, для вислухання одповіді по цій справі, бо дальніші проволікання, особливо взявши на увагу бої, які ведуть совітські війська проти України, являється шкідливим і недопустими. Українська Мирова Делегація сподівається, що Російська Делегація на ділі доведе, що вона дійсно бажає не затягати переговорів, а закінчити їх мировим договором в найскоршім часі на користь обох народів і держав.

Голова Української Мирової Делегації

С. Шелухин.

5 октября 1918 року.

Коли Російська делегація дала на це ухильчиву відповідь, то того ж дня 3. жовтня їй було передано другу ноту за підписом товариша голови П. Я. Стебницького з домаганням дати рішучу відповідь до 7. жовтня:

»Обміркувавши пропозицію Російської делегації від 3. жовтня і не знайшовши в ній нових підстав для необмеженого одволікання справи мирових переговорів, Українська Мирова Делегація не може зійти з ґрунту, зазначеного в її заяві від 3. жовтня цього року і, відхиляючи пропозицію Російської делегації, буде ждати конкретної відповіді в справі предложеної російсько-української межі до зазначеного часу. Коли ж у понеділок 7. жовтня 1918 р. такої відповіді від Російської Мирової Делегації не буде, то Українська Мирова Делегація буде вимушена признати, що дальше продовження мирових переговорів з Росією на Київському ґрунті стало неможливим і через те мирові переговори мусять перерватися до вибору иншого моменту і більш слушних умов для закінчення справи.

За голову Української Мирової Делегації

заступник голови П. Стебницький.

3. жовтня 1918 року.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

На цю другу ноту Російська Делегація на останнім засіданні 7. жовтня відповіла, що вона не може дати зразу рішучої відповіді, що мусить виїхати до Москви за інструкціями й тому прохає на де-який час переговори перервати. Українська Делегація прийняла цю заяву до відома. Таким чином переговори були формально перерваві. Українське Правительство рішило розпустити свою Делегацію й предложило їй ліквідувати свою діяльність. Договори про перемир'я, демаркаційну лінію, консульства та ин. залишено поки-що в силі. Де-які комісії також залишено (в справі Червоного Хреста, воєнно-полонених та ин.). Раковський виїхав до Москви, Мануїльський тим часом залишився в Київі. Тим часом українська державна варта, дістаючи докази антидержавної діяльности численних большевицьких агентів (служачих при консульствах, членів ріжних комісій, експертів і т. ин.),[1]) почала арештувати таких осіб; у Київі, в Одесі та по инших містах було переведено масові арешти. Це викликало енергійні протести совітського уряду. Відносини ставали усе більше напруженими. Нарешті, 3. падолиста Мануїльський одержав з Москви наказ виїхати назад до Росії з усім своїм персоналом. Це означало фактичний розрив усяких зносин між совітським правительством і Україною. Українське правительство задержало Мануїльського на границі, поки з Росії не прибув спеціяльний поїзд з персоналом усіх українських консульств у Росії. На границі був переведений розмін. Так закінчилася історія з українсько-російськими переговорами про мир.

[1]) В згадуваній вже статті Х. Раковського він просто признається, що його делегація піддержувала діяльність комуністів на Україні й обмірковувала з ними можливість державного перевороту. Див. »Діло« 1925, ч. 27, ст. 3,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XI.

Відносини з Доном. Кубанська справа. Справа Бесарабії. Поліське староство. Крим.

Відносини Української Держави до Дону відразу, як справедливо зазначає донський історик, прийняли »добросусідський приязний характер«.[1]) Донські козаки майже одночасно з Україною і так само за допомогою німців визволились з-під большевицької окупації. 3. мая 1918. року »Круг Спасенія Дона« вибрав військовим отаманом генерал-майора П. Н. Краснова з широкими повновластями. Одночасно Круг прийняв »Основні Закони Всевеликого Війська Донського«, котрі передавали всю владу з рук колектива — козацького Круга до рук одної особи — отамана.[2]) Спільний ворог — большевики, спільна залежність від присутности на своїй території німецьких військ — диктували Україні й Дону зближення й добросусідські відносини. Але були й причини для суперечок: на колишній території »Области Войска Донского« жило багато українського населення; окрім західніх волостей по-над річкою Калитвою ціла Таганрогська округа була в значній мірі заселена українцями (61, 7%). Вона й входила раніш в склад Катеринославської губ. і тільки в році 1887 була одрізана до Дону. Промисловий Таганрогський район, тісно звязаний з донецьким районом Катеринославщини, мав величезне економічне значіння для України. Ось чому українське правительство настояло перед німцями, щоб вони окупували тимчасово Таганрогську округу, як належну до України, аж до вирішення питання між Україною й Доном безпосередньо. Німці так і зробили; в Таганрог був призначений український комендант полковник Давидов.[3]). Але й

[1]) К. П. Каклюгинъ: Донской атаманъ П. Н. Красновъ и его время. »Донская Лѣтопись« № 3, 1924, ст, 82.

[2]) Пункти про отаманську владу звучали: 1. Влада управління Військом у цілому її обсягу належить Військовому Отаману в межах всього Всев. В. Донського. 2. Отаман затверджує закони і без його затвердження ніякий закон не має сили. В дальших §§ говориться, що Отаман призначає управляючих одділами (міністрів) і голову ради управляючих. Установлювалося право громадянства В. Донського, порядок видання законів адміністрація, фінанси, військовий суд, вводився донський прапор, герб і народній гімн. »Основні закони« мали зберігати свою дійсність до »скликання Великого Військового Кругу з представників усіх округ В. Донського і повного заспокоєння Війська«. »Донская Лѣтопись«, № 3, ст. 323—326.

[3]) Само населення Ростова як це видко з донесення німецького агента своєму правительству 11, червня 1918 р., дуже хтіло прилучитись до України.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

донці не тільки не хтіли зректися Таганрогської округи, але ще й претендували на Старобільський повіт Харківщини з його кінськими заводами й на Луганськ на Катеринославщині з його заводами амуніції![1])

Зразу ж по своїм виборі отаман Краснов вислав листа до Імператора Вільгельма II і до Гетьмана Скоропадського. В першому листі він повідомляв, що Донське Військо не воює з Німеччиною, прохав визнати Дон самостійною Державою »аж до визволення Росії од большевиків«, прохав допомогти зброєю й пропонував торговельні відносини через Україну.[2])

В листі до Гетьмана отаман Краснов писав про »вічну приязнь донських козавів з українцями», про те, що Україна не слушно претендує на одвічні донські землі — Таганрогську округу, прохав допомогти і не знаючи справжніх намірів Гетьмана, закликав його до спільної праці по відбудові єдиної, неділимої, великої Росії. В тім же листі отаман сповіщав, що виряжає своїм надзвичайним послом на Україну генерала А. Черячукина, котрий і мав передати лист отамана.

11. травня ген. Черячукин прибув до Київа і поінформувавшись на місці про становище, доніс отаману Краснову, що на Україні йде будування самостійної держави й що пунк в листі от. Краснова про відбудування »єдиної-неділимої« треба викинути. Отаман Краснов так і зробив. В його новому листі цей пункт був викинутий, а ген. Черячукину наказав було домагатися насамперед визнання Дону самостійною державою з боку України.

Ген. Черячукин досяг того, що за обопільною згодою Гетьмана і німців Дону були відпущені значні запаси зброї, муніції, набоїв, частиною в кредит, частиною за гроші. Потому почалися переговори про визнання Дону Україною. Ці переговори затяглися майже на два місяці з ріжних причн. Перш за все майже одночасно з донською місією прибула до Київа і кубанська місія, в котрій головну ролю грали українці; кубанські делегати йшли на зустріч стремлінню українців державних включити Кубань в склад Української Держави, як що не на правах автономної провінції, то принаймні як частину федерації Україна-Кубань. Делегати Кубані виставили були ідею ше ширшого федеративного союзу, до якого увійшов би й Дон та північний Кавказ. Отаман Краснов готовий був іти на федерацію з Україною і дав своїому послу ген. Черячукину такі директиви: »на місцеву федерацію з Україною можна йти при умові повної автономії, свого отамана, свого війська, своєї мови. Монетна система, шляхи, пошта можуть бути спільні. Велике представництво членів Війська в Ради. Донське Військо служить тільки для оборони свого краю і його не можна виводити по-за межі без особливої згоди Великого Круга. Закони свої, але пристосовані до українських, вироблені на Раді спільно«. Але от. Краснов ставив домагання Луганська,

[1]) »Донская Лѣтопись № 3, 1924, ст.
[2]) Ibid, ст. 77.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

не погоджувався відступити Таганрогську округу. Розмови й переговори в справі федерації залишилися в області теоретичних міркувань.[1])

Другою причиною, яка спиняла визнання Дону Україною було підкреслення Доном його тимчасового існування, як окремої держави, »вплоть до образованія Великой Россіи«. Це примусило українське правительство звернутись до отамана Війська Донського з нотою:

Міністерство
Закордонних Справ
8. липня 1918 р.
6024.
м. Київ.

До пана Отамана
Всевеликого Війська Донського.

Правительство Української Держави, незмінно змагаючи до дружби й мироного сусідства з хоробрим Донським козацтвом і вітаючи стремління Всевеликого Війська Донського до державної самостійности, було би вельми раде вступити в тісні добросусідські відносини в Всевеликим Військом Донським, як з суверенною, остаточно сформованою і ні від кого незалежною державою на непохитних основах взаємности й рівности.

Одначе в 1. пункті декларації Всевеликого Війська Донського оповідається, що »Військо Донське складає самостійну Демократичну Республіку« тільки до сформування в тому, чи иншому вигляді Росії, а в п. 6-му »Доньське Військо пропонує всім державам визнати його права на самостійне існування знову таки лиш до часу повстання в тій, чи иншій формі єдиної Росії«.

Таким чином, згідно декларації, державна організація Всевеликого Війська Донського в теперешній мент має лиш тимчасовий характер, що, на жаль, надзвичайно утруднює можливість вирішення піднесеного в п. 3-му Декларації питання про установлення точних гряниць між Донским Військом та Україною, не вважаючи на все добре бажання Української Держави можливо швидче й остаточно, а не тимчасово лиш вирішити це дуже важне державне питання.

Вважаючи з свого боку дуже цінним і необхідним установлення постійних взаємин між суверенними Державами Дона й України, правительство Української Держави вірить, надіється й щиро бажає, щоб усякі перешкоди що-до цього були усунуті по змозі як-найскорше.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб.
Управляючий Міністерством Закордонних Справ Д. Дорошенко.

На це прийшла така відповідь з Дону:

Предсѣдатель Совѣта Управляющихъ
Отдѣлами и Управляющій Отдѣломъ
Иностранныхъ Дѣлъ Правительства
Всевеликаго Войска Донского.

20 іюля 1918 г.
г. Новочеркаскъ.

Ясновельможному Пану Гетьману Всея Украины.

Нотой отъ 17-го іюля с. г. за № 6024 Правительство Украинской Державы заявляетъ о неизмѣнномъ желаніи жить въ дружбѣ съ Всевеликимъ Войскомъ Донскимъ, какъ съ суверенной и независимой Державой: единственное препятствіе къ признанію Дона

[1]) А. В. Черячукинъ. Донскія делегаціи на Украину и въ Берлинъ въ 1918—1919 г. »Донская Лѣтопись«, № 3, ст, 186-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

самостоятельнымъ и къ установленію необходимымъ добрососѣдскихъ отношеній и къ разрѣшенію вопроса о границахъ Украинское Правительство видитъ въ §§ 1 и 6 декларації Всевеликаго Войска Донского, в которыхъ какъ будто Его Правительство проситъ о признаніи Всевеликаго Войска Донского самостоятельнымъ и суверенным лишь временно впредь до образованія въ той или иной формѣ единой Россіи.

Всевеликое Войско Донское, уже существовавшее какъ самостоятельное государство съ 1570 по 1645 годъ, въ настоящее время, отдѣлившись отъ Совѣтской Россіи, объявляетъ себя вновь вполнѣ самостоятельнымъ, ни отъ кого не зависящимъ, окончательно опредѣлившимся и суверенным государствомъ и съ своей стороны, стремясь къ самой тѣсной дружбѣ и мирному сожительству съ Украинской Державой, предлагаетъ всѣмъ государствамъ признать его таковым.

Вмѣстѣ съ симъ правительство Всевеликаго Войска Донского, постоянно стремясь къ поддержанію и развитію дружественнаго и мирнаго сожительства съ Украиной и признавъ необходимымъ для блага населенія и развитія экономическихъ условій Всевеликаго Войска Донского жить въ самой близкой дружбѣ съ Украиной, каковъ бы строй ни былъ въ Россіи, полагаетъ, что наличность §§ 1 и 6 декларації отнюдь не должны вызывать толкованій о расхожденіи Всевеликаго Войска Донского съ Украиной, въ случаѣ образованія единой Россіи, а лишь предусматриваютъ, что, если когда-нибудь возродится Россія, то и тогда Всевеликое Войско Донское, отдѣлившееся въ настоящее время отъ нея въ самостоятельное государство, соблюдая дружбу и связь съ Украинской Державой, не измѣнитъ Украинѣ своей дружбой.

Правительство Всевеликаго Войска Донского, полагая, что образованіе единой Россіи безъ Дона и Украины, этихъ мощныхъ и самостоятельныхъ государствъ съ большими территоріями и природными богатствами, не мыслимо, — считаетъ, что §§ 1 и 6 декларації правительства Всевеликаго Войска Донского отнюдь не могутъ служить препятствіемъ къ тѣсному сближенію и неразрывной дружбѣ Украины и Всевеликаго Войска Донского, какъ сосѣднихъ, самостоятельныхъ и суверенныхъ государствъ, идущихъ совмѣстно по пути взаимной поддержки независимо отъ того, какъ бы ни развернулись событія въ будущемъ.

Правительство Всевеликаго Войска Донского убѣждено, что настоящія намѣренія помогутъ скорѣйшему и окончательному разрѣшенію и установленію постоянныхъ государственныхъ взаимоотношеній между двумя суверенными державами Украиной и Дономъ на незыблемыхъ началахъ взаимности и равенства.

Предсѣдатель Совѣта Управляющихъ Отдѣлами
и Управляющій Отдѣломъ Иностранныхъ Дѣлъ
А. Богаевскій.

Обставини примушували правительство Української Держави спішити з заключенням договору з Доном; було важно придбати собі спільника супроти Совітської Росії і самим фактом з'ясування державних гряниць України на південному сході вплинути на прискорення питання про гряниці в переговорах з совітською делегацією. З огляду на

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

німців також було важно порозумітись з Доном, щоб спільними силами здобути собі більшу свободу рухів. Були нарешті й причини економічного характеру, які робили дуже потрібним договір з Доном. З огляду на це все українські представники в переговорах з Доном — міністр закордонних справ Д. Дорошенко, товариш міністра Ол. Палтов і голова мирової делегації С. Шелухин зважились піти навіть на певні уступки, щоб досягти порозуміння. З боку Донського правительства вели переговори міністр торговлі В. А. Лебедев і посол ген. Черячукин.

8. серпня 1918. року нарешті було заключено договір між Українською Державою й Доном такого змісту:

1. Гряниці, які ділять названі Держави, зазначуються колишньою адміністративною межею, яка ділила Україну від прежньої Области Війська Донського, цеб-то межею цієї области й Катеринославської, Харьківської й Вороніжської губерній, при чому в районі Маріуполя, який залишається за Україною, сторони визнають за потрібне прилучення до України певної площі на Схід, необхідної в цілях забезпечення єдности адміністраційно-господарського управління міста й порта з їх околицями. За-для цього має бути призначена в найкоротший термін мішана комісія.

2. Обидві Держави признають себе взаїмно незалежними й суверенними.

3. На гряниці обидві Держави можуть установляти митні комори.

4. З міркувань стратегічних Донське Військо тимчасово обсаджує лінію залізниці Чертково-Ліски і Ліски-Поварино, аж доки не буде забезпечена цілість території України й Всевеликого Війська Донського супроти ворожої погрози з півночи.

5. На території Всевеликого Війська Донського українське населення дістає всі права що-до своєї мови, школи й культури, як і всі инші громадяне, а політичні права дістає такі, які прислуговують тим громадянам, які належать до козацького стану. Такі ж права дістають на Україні особи, які народились в області Дона.

6. Обидві Держави зобов'язуються в будуччині не заключати з иншими державами або узброєними організаціями договорів, які могли б шкодити інтересам другої держави.

7. Обидві сторони зобов'язуються в як-найскоршому часі скласти особливі договори що-до:

а) вільного транзіту,

б) товарообміну,

в) митних відносин,

г) фінансових взаємовідносин,

д) залізничої й поштово-телеграфної конвенції,

е) мішаних комісій по урегулюванню питань, які торкаються Донецького Басейну, з метою зберегти господарську одність цього Басейну.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

8. Всевелике Військо Донське зобов'язується вжити заходів для забезпечення Донецького Басейну продовольчими й смазочними матеріялами, а Україна — постачати ліс і металичні вироби.

За-для урегулювання питань, зазначених в п. 7 і 8, засновуються особливі мішані комісії«.

Окремою умовою з 5. (18.) вересня 1918. р. було зазначено, що господарське життя Таганрогського промислового району має бути підпорядковане центральній Доно-Українській Комісії у Харкові. Донці мусили з цим погодитися, бо заводи й копальні донецькі так тісно звязані і так сильно залежать з технічного погляду від донецького промислового району Катеринославщини, що розвиватись самостійно просто було б не в силі.

Зречення Таганрогської округи на користь Дону викликало в свій час незадовосення з боку українських націоналістів. Але українське правительство вважало, що краще мати на Дону українську іриденту і тим самим розбуджовати національну свідомість серед українського населеня на Дону, ніж мати в себе донську і тим самим російську іриденту. Піддержання українського національного руху на Донщині шляхом субсидій українським організаціям і видавництвам на Дону взяло на себе українське Міністерство Закордонних Справ, як це воно робило і в Криму та на Кубані.

30. серпня прибув до Київа з своєї подорожи на Дон ген. Черячукин, уже як постійний повномочний посланник Донської Республіки. 28. вересня відбулася в Гетьманському палаці урочиста передача Гетьманові грамоти від Отамана Війська Донського. Перед фронтом почесної варти у великій залі гетьманського палацу посланник звернувся до Гетьмана, що вийшов йому на зустріч з своїм почотом, з такою промовою:

»Ясновельможний Пане Гетьмане!

Договором 8. серпня нового стилю між Україною та Доном ще міцніше скріплено одвічні нерозривні звязки дружби між українцями та донцями.

Мені випала доля в сьогодняшній день в імени Всевеликого Війська Донського і його Отамана ген. Краснова засвідчити знову почуття щирої дружби Дона з Україною, передати привітання від Дону і вітати Вас, як голову Української Держави. Великий Військовий Круг в особі своїх членів, виразник громадської думки Всевеликого Дону, зібравшись у цей час в Новочеркасську, вповні ухвалив політику Правительства і Отамана, яка то політика повела до закріплення наших приятельських зносин і поставила на один спільний шлях історії Україну й Дон при взаїмній піддержці одне другого.

Призначений за Вашим дозволом отаманом Зимової Станиці Всевеликого Війська Донського при Вашій Світлості, я прошу ласки Ясновельможного Пана Гетьмана доручити Вам свою акредитуючу грамоту

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і запевнити Вас в свойому непохитному рішенні при дальшій праці, обстоюючи інтереси Всевеликого Війська Донського, погоджувати їх з бажаннями рідної Дону по крови України, що довела нам свої щирі почуття«.

Приймаючи грамоту, Гетьман відповів:

»Я радий прийняти Вас, як посланника Дона і сподіваюсь, що договір, зроблений між нами, закріпить назавжди приятельські звязки на спільну користь України й Дона«.

Після вручення грамоти відбувся сніданок. Стіл було прикрашено гербом Всевеликого Війська Донського з живих квіток. Гетьман промовив тост за славу й процвітання Дону, за скріплення звязків Дону з Україною й за здоровля отамана п. Н. Краснова та його посла ген. Черячукина.

На цей тост ген. Черячукин відповів промовою:

»Ваша Світлість, Ясновельможний Пане Гетьмане!

Всевелике Військо Донське, вступивши в боротьбу з большевиками за своє політичне та економічне існування й знемогаючи в непосильній боротьбі, п'ять місяців тому звернуло свій погляд до здавна дружньої України, сусідньої з землями Всевеликого Війська Донського.

Спільна кров українців і донців, пролита вкупі в багатьох війнах на полях битв, спільність багатьох інтересів викликали природне стремління до зближення й щире бажання йти по шляху взаімної піддержки.

Політична кон'юнктура, що склалась останніми часами, не дозволила вирішити питання про політичну самостійність Дона, тільки між Україною й Доном і диктувала необхідність узгляднення інтересів і Німеччини, котра прийшла на Україну й на територію Донських Козаків.

Треба було прислухатися до думки Німеччини.

Прихильна до Дону Німеччина, щиро співчуваючи самовизначенню народів взагалі і зокрема сформуванню Всевеликого Війська Донського, як окремої держави, якою було воно триста років тому, через політичні обставини моменту не могла визнати Дон самостійним.

Перед Самостійною Українською Державою, яка недавно вийшла на арену історії, повстало питання: чи піддержати знемогаючого в боротьбі брата-Дон, чи скористувавшись з обставин, використати перевагу німецької зброї і поширити за її допомогою свої межі? Як людина, що весь час вела переговори і більше ніж хто инший посвячена в усі деталі, я щасливий заявити сьогодня, що Україна виявила себе справжнім приятелем Дону. Україна, при відсутності завойовницьких стремлінь у Німеччини, на перекір дуже важній політичній ситуації, не побоялася визнати самостійність Війська Донського і не побоялася допомогти йому.

В імени мого Правительства і Всевеликого Війська Донського я щасливий засвідчити ту послугу, яку зробили особисто Ви, Ваша Світлосте, і Ви, ексцеленціє (звертаючись до міністра закордонних справ) при переговорах з прихильними до нас німцями. Сміливо, не

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лякаючись можливих ударів, не боячись політичних ускладнень, Ви перший визнали Дон достойним вийти на арену самостійної державности, Ви подали матеріяльну поміч, Ви сприяли урегулюванню й утворенню тих обіцяючих скоріший мир добросусідських та нормальних відносин з німцями, які встановились тепер. Всевелике Військо Донське ніколи не забуде цієї послуги.

В імени Отамана і всього Всевеликого Війська Донського я п'ю за здоровля Ваше, Ваша Світлосте і підіймаю келих за процвітання Української Держави, я п'ю за нащадків запорожців, я п'ю за дальшу непохитну дружбу України й Дона.

Його Світлості Гетьману всієї України »ура!«[1])

Між Україною й Доном справді установились приязні добросусідські відносини. Українське правительство й далі передавало за гроші й у кредит запаси зброї й амуніції донцям, між обома державами почався жвавий товарообмін. Дипломатичним представником України на Дону був спочатку (тимчасово) М. А. Славинський, а потім генерал К. Середин.

— — —

Голова Української Військової Місії на Дону ген. *К. Середин.*

В справі Кубані українське правительство вело таку лінію, щоб яко мога тісніше зблизитись з єдинокровним з нами кубанським козацтвом і нахилити його до злуки з Україною. Воно дивилось на Кубань, як на частину української землі, котра раніше чи пізніше повинна приєднатись до України, або як автономна область, або на федеративних основах. Зближення полегчувалося тим, що на чолі Кубанського Правительства стояв український громадський діяч і патріот Л. Бич, а взагалі в кубанському уряді національно свідомі козацькі діячі грали ріша-

ючу ролю. Вони, розуміється, з усіх сил дбали про об'єднання з Україною. Одначе діло ускладнялося тим, що в той час Кубань увійшла в спілку з північно-кавказькими горцями, а також і з терськими козаками. Крім того де-яку роль грав на Кубані й зашлий, т. зв. іногородній елемент, в значній мірі представлений росіянами. Це вязало українським патріотам на Кубані руки. Та найтяжче було те, що на початку літа 1918 р. Кубань майже вся перебувала під большевицькою окупацією після того, як 23. березня 1918 р. большевики захопили Катеринодар. Кубанський уряд, Краєва Рада, недобитки козацького війська і багато місцевої

[1]) »Донская Лѣтопись«, № 3, ст. 204—205.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

інтелігенції перебували на той час на півночі Кубанського краю, по сусідству з Доном. В північно-східній частині краю засіли добровольці з своїми проводирями, генералами М. Алексєєвим та А. Денікиним, з котрих останній ненавидів українців не менше, як большевиків і до Української Держави з її Гетьманом ставився непримиримо вороже. В таких обставинах прибула 28. мая 1918 р. до Київа Кубанська делегація. В її склад входили: голова М. Рябовіл (голова Кубанської Законодатної Ради), його заступник Султан Шахин-Гирай (голова комітету кавказьких горців), члени Ради К. Я. Безкровний, Гр. В. Омельченко й П. М. Каплин і кубанський міністр хліборобства Д. Є. Скопцов. З них М. Рябовіл, К. Безкровний і Гр. Омельченко були відомі українські національні діячі й патріоти. В Київі, в Міністерстві Закордонних Справ і при Гетьманському дворі, зустріли делегацію дуже тепло й прихильно.

Вже за кілька день по приїзді Кубанців вони були приняті Гетьманом, а 3. червня на їх пошану відбувся в Гетьманскому будинкові урочистий сніданок. На сніданку були присутні: радник німецького посольства гр. Берхем, голова міністрів Ф. Лизогуб, військовий міністр А. Рогоза, міністр закордонних справ Д. Дорошенко, представники від сердюцької дивізії, начальник штабу Гетьмана ген. В. Дашкевич-Горбацький, товариш міністра закордонних справ А. Платов і члени Гетьманського штабу. Гетьман вітав прибувших з Кубані представників і сказав: »Я дуже радий, що в особі вас, кубанські козаки, можу вітати нащадків славного запорозького війська, котрі у своїй невинній боротьбі за волю України примушені були з бурхливого Дніпра перейти до Кавказьких гір, де все-таки, не дивлячися на ріжні перешкоди життя, лишились вірними синами рідної Неньки-України. З огляду на це я сподіваюсь, що й тепер славні Кубанці підуть разом з молодою Українською Державою, щоб здійснити ті гарячі мрії, котрі являлись керовничою зіркою для наших батьків«. Гетьманові відповідав на українській мові один з делегатів Кубанців. Він вітав Гетьмана і від імени свого та всього кубанського населення, яке послало делегацію на Україну, дякував за ту широку гостинність, той щирий прийом, котрі делегація зустріла на Україні. Делегат-Кубанець висловив тверду певність що-до того, що Кубань буде завжди жити в цілковитім єднанні з своєю Ненькою-Україною.

Міністр закордониих справ Д. Дорошенко сказав промову на тему про історичний звязок Кубані й України та зазначив необхідність міцного, брацького союзу між ними. На прикінці міністр сказав, що радо вітає славне кубанське військо в особі його представників і п'є за тісне однання Кубані з Україною. Один з представників делегації Султан-Гирей вітав Гетьмана від імени горців Кавказу, котрі »ще в часи Богдана Хмельницького приходили на Україну боротися з спільним ворогом. Ще в старі часи хоробрі горці товаришували з запорозькими лицарями й

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тепер треба сподівитись, що обидва ці народи будуть жити в дружбі та союзі«. Гетьман пив також за здоровля представників сердюцької дивізії та присутніх на сніданку військових чинів, закликаючи їх допомагати організації здисциплінованої, славної старими звичаями української армії[1]).

Між українським міністром закордонних справ і українцями членами Кубанської делегації установилося потайне порозуміння вести справу в напрямку прилучення Кубані до України. Становище кубанців було важке: вони були в певній залежності від донців, а ті противилися простому прилученню Кубані до України і настоювали на збереженні т. зв. Доно-Кавказького Союзу. Кубанці мусили вести діло потай від донського представника ген. Черячукина, але серед їхної делегації знайшлися члени-великоруси, котрі неприхильно ставилися до отвертої українофільської політики голови делегації М. Рябовола і один з них попередив ген. Черячукина, що Рябовіл веде переговори про включення Кубані в склад Української Держави і сполучення з нею через Ростов і Керченську протоку.[2]) Було дано знати Кубанському правительству і звідти прийшла інструкція до делегації не заходити так далеко в переговорах з Україною, а прохати насамперед допомоги зброєю. Ця допомога була дана. Вже в кінці червня було вислано з України в розпорядження Кубанського Правительства перший транспорт зброї: 9.700 рушниць, 5 мілійонів набоїв і 50.000 знарядів для 3-х дюймових гармат. В липні місяці було вислано на Кубань 3 цілком споряджені батареї по 4 гармати (3-х дюмові) в кожній, з повною амуніцією, кілька сот кулеметів, багато всякої иншої зброї. І такі транспорти висилались українським правительством для кубанців майже кожного місяця.

Саме в той час армія добровольців під проводом ген. Алексєєва лаштувалась до походу на Катеринодар. Було ясно, що хто визволить Кубань від большевиків, котрі чинили страшенні звірства й спустошення в краю, той здобуде собі остаточно симпатії населення і до того прихиляться кубанські козаки. Тому то міністр закордонних справ умовився з українськими делегатами Кубані, що буде старатись того, щоб з України було вислано на поміч Кубані все, що тількп буде можна. Малася на увазі дивізія генерала Натієва, розміщена тоді з східній частині Харківщини, вдовж кордону. Вона рахувала в собі коло 15.000 людей. Гетьман цілком ухвалив план — вислати цю дивізію до Азовського побережжя, посадовити на кораблі і зробити десант на Кубанському побережжю. Тим часом на Кубані вибухло би вже підготовлене повстання і за його допомогою можна було б вигнати з краю большевиків, загрожених з півночи і з північного сходу донцями та добровольцями. Важно було випередити ген. Алексєєва, захопити Катеринодар і тоді було б можна проголосити злуку Кубані з Україною.

Після довших і важких клопотів удалось досягти згоду німців на

---

[1]) »Вістник політики, літератури й життя«, 1918, № 24, ст. 374.
[2]) Див. спомини ген. Черячукина »Донская Лѣтопись», № 3, ст. 184—185.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

цю операцію: вони згодились замінити дивізію ген. Натієва на большевицькому фронті своїм військом і допомогти нам в справі організації десанту на Чорноморському побережжю. Вже був виданий наказ стягати відділи Натієва до залізниці для посадки. Був вироблений план операції і відпущені на неї засоби. Але справа розбилася через подвійну політику німців і через саботаж, або вірніше: зраду одного з високих чинів українського міністерства війни; очевидячки, бувши в стосунках з ген. Алексеєвим і сприяючи його планам, цей пан умисно затягав справу, не вважаючи на виразні накази Гетьмана й військового міністра, зволікав під ріжними претекстами початок операцій, а тим часом Алексеєв швиденько вирушив у похід, захопив Катеринодар і скорим маршем посував на Новоросійськ. Тоді німці заявили, що вже пізно, що вони не можуть допустити до збройної сутички між українцями й російськими добровольцями... Таким способом, замісць приязної або навіть прилученої до нас Кубані повстала територія, опанована Добровольчою російською армією з її ворожими до українства відносинами і планами відбудови »єдиної-неділимої« Росії. Кубанська Рада мусила коритися добровольчим генералам, котрі скоро взялися за нищення всякої автономії в краю. Все, що було активно-ворожого до української державности (з-поміж антибольшевицьких елементів), почало орієнтуватись на опановану добровольцями Кубань. Туди переніс своє видавництво завзятий ворог українства й Української Держави, редактор »Кіевлянина« В. Шульгин. Між Київом та Катеринодаром почали снуватись таємні нитки зради й плани повалення Української Держави.

Українському Міністерству закордонних справ залишилося піддержувати прихильні до нас елементи на Кубані. Було асигновано кошти (передані через відомого українського діяча Ст. Ів. Ерастова, який приїздив до Київа з Новоросійська) на видання українських часописів і на українську агітацію. Яко генеральний консул Української Держави був висланий до Катеринодару Прокіп Понятенко, визначний український соціял-демократ, що мав великі звязки в національних українських кругах на Кубані. Треба зазначити, що Кубанське Краєве Правительство й після окупації Катеринодару російською добровольчою армією дуже дорожило добрими відносинами з Українською Державою й не губило надії на можливість більш-менш тісного об'єднання з нею в будучині. В другій половині жовтня 1918 р. воно вислало до Київа надзвичайну місію з полковником В. М. Ткачовим на чолі. Ця місія була прийнята Гетьманом в урочистій авдієнції 21. жовтня.

Подаємо за тодішнею пресою опис цієї авдієнції: »В палаці пана Гетьмана вчора відбувся прийом надзвичайної місії Кубанського Краєвого Правительства...

Голова Місії відчитав грамоту Військового Отамана Кубанського Краєвого Правительства до пана Гетьмана: »Ваша Світлосте! Керуючись свідомістю спільности політичних, культурних і економічних інтересів України та Кубані і щиро бажаючи скріпити дружні відносини між обома

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рідними країнами, ми, військовий отаман кубанського Козацького Війська і Кубанське Краєве Правительство визнали за необхідне вислати до Вашої Світлости надзвичайну місію на чолі з полковником В. М. Ткачовим і в складі члена Законодавчої Ради П. Л. Макаренка і полковника Евтушенка, котрим доручаємо вітати Вашу Світлість і правительство Держави Української і, як що на те буде згода Вашої Світлості, поставити перед Правительство України питання про заключення в найближчий час між обома країнами порозуміння. Насушні інтереси обох країн, як видко, вимагають як-найтіснішого зближення між ними і Кубанське Правительство має тверду надію, що з давніх давен звязані між собою кровними узами і повні яскравих прикладів боротьби за незалежність, Україна й Кубань знову дадуть зразок могучого братнього союза«.

Його Світлість пан Гетьман України відповів українською мовою: »Щиро дякую військового отамана Кубанського Козацького Війська і Кубанське Краєве Правительство за сердечне привітання. Маю тверду надію, що кубанське козацтво, яке є прямим нащадком запорожців, зіллється в тісний братський союз з рідною йому Україною на добро і на славу Кубанського Війська та Української Держави«.[1])

Місія мала на увазі працювати над скріпленням дружніх відносин між Україною й Кубаню і заключенням мілітарної конвенції. Неофіціяльно їй було доручено вияснити ґрунт, на якому могло б відбутись державне об'єднання Кубані з Україною. Місія досягла висилки нових транспортів зброї і муніції а крім того, між кубанцями й німцями було заключено торговельну умову.

16. падолиста 1918. р. Кубанська Місія заключила з Українським Правительством договір про торговельні, консулярні й мореходні зносини, а ще раніще, 13. пад. було постановлено завести взаїмні переводні операції, як банкові, так і ощадних кас між Україною й Кубаню. Ця остання умова вироблена при участи з українського боку В. В. Ігнатовича та К. І. Білинського, а з кубанського — В. І. Родіонова та П. П. Сирейщикова.

16.-ж падолиста було заключено також залізнодорожню конвенцію між Україною й Кубаню, підписану з українського боку тов. мін. шляхів, А. В. Лукашевичем, з кубанського Н. І. Родіоновим і В. М. Ткачовим. 14. падолиста було заключено між Україною й Кубанню »Згоду що-до поштово-телеграфних зносин«, підписану з укр. боку тов. мін Вн. Справ В. А. Кулябкою-Корецьким« і з Кубанського В. М. Ткачовим і В. І. Родіоновим.

У відповідь на присилку місії полковника В. Ткачова Українське Правительство вислало надзвичайну місію з полковником Ф. Боржинським на чолі.[2]) Ця місія прибула вже в падолисті на Кубань і тут, в Катеринодарі, на засіданні Законодавчої Ради 1. падолиста полковник Боржинський склав урочистий привіт Кубанському Козацтву від імени

---

[1]) »Кіевская Мысль« 1918, № 193.

[2]) Боржинський був родом з Уманського повіту на Київщині, полковник російської а потім української служби.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Гетьмана і Української Держави. Доля полковника Боржинського була трагічна: коли він вертався на Україну в кінці січня 1919. р., його коло станиці Іловайської захопили російські добровольці, судили за »зраду« єдиній-неділимій Росії і там же на місці ровстріляли...

— — —

Осередком питання наших відносин з Румунією була справа Бесарабії, анектованої румунами в березні 1918. року. Обкарнана в своїх гряницях з Австро-Угорщиною, спутана в своїм економічнім житті важкими умовамн Букарештянського миру з центральними девжавами 5. березня 1918. року, Румунія шукала собі якоїсь компензації на сході, де тимчасово панував революційний хаос. Вона звернула свої погляди на Бесарабію. Німці дали на це мовчазну згоду, обминувши зовсім питання про східні гряниці Румунії в договорі і заявивши устами Кюльмана, що питання про Бесарабію це справа румуно-українського порозуміння. Користуючися з того, що тимчасово з боку України не було жадного збройного опору й розпоряджаючи кількома дівізіями війська спеціяльно на східньому свойому кордоні[1]), Румунія в кінці березня впровадила своє військо в Бесарабію і тоді сойм »Бесарабської Республики«, т. зв. »Сфатул-Церій« проголосив прилучення Бесарабії до Румунії[2]). Певно на вотум »Сфатул-Церія« вплинуло те, що Україна, яка була в той час тереном боротьби між большевиками і соціялістичним правительством Центральної Ради, вважалася далеко менш надійною опорою ладу й порядку, ніж Румунія. До того ж і Центральна Рада, видаючи свій Третій Універсал і проголошуючи в ньому право самовизначення »окраін«, в тім числі й Бесарабії, тим самим давала румунам підставу твердити ніби Україна зріклася своїх прав на Бесарабію[3]).

Одначе, коли наміри румунів що-до окупації Бесарабії почали здійснюватися, правительство Української Народньої Республіки стрівожилося і преміер-міністр Голубович вислав до німецького правительства і до румунського ноту такого змісту:

»Українське Правительство глибоко заінтересоване в долі пограничної области Української Республіки — Бесарабії. Не зважаючи на те, що області заселення двох межуючих народів, українського і молдаванського, взаїмно перемежовуються, не підлагає сумніву, що в північній частині бесарабської території живуть

[1]) На основі п. 5-го Букарештянського договору Румунія мусила зразу демобілізувати 8 своїх дивізій, а по заключенні миру з Росією демобілізувати й решту, залишивши тільки кілька частин для охорони східнього кордону.

[2]) З по-між 123 членів сойму 84 заявилися за злукою, 3 було проти, 36 здержалось.

[3]) Голова Ц. Ради проф. М. Гушевський у своїй промові за зборах Ц. Ради 15. березня 1919. року сам заявив, що »з української сторони ніхто не має претенсії на ті частини Бесарабії, в яких більшість становить молдаванська людність... мова може бути тільки про ті території, в яких молдаванська людність не має абсолютної більшости. Це є мова про північну частину Бесарабії й полудневу«. (Див. »Вістник політики, літератури й життя«, 1918, ч. 13, ст. 187-ма).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

переважно українці, а в полудневій (між гирлами Дунаю і Дністра коло берегів Чорного моря) мають вони відносну більшість і таким чином Бесарабія що до свого етнографічного, економічного і політичного положення творить одну неподільну цілість з основною територією Української Народної Республіки. Володіючи значною частиною Чорноморського побережжя, в західній частині котрого лежить великий економічний центр Одеса, з яким саме звязана ціла полуднева Бесарабія, Українське Правительство уважає, що всяка зміна бувшої російсько-румунської гряниці, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко нарушує політично-економічні інтереси Української Республіки. З огляду на те, що тепер значна частина Бесарабії зайнята румунськими військами і питання про дальшу приналежність Бесарабії могло б бути предметом нарад на букарештенській мировій конференції, правительство Української Народньої Республіки уважає обговорення і вирішення цього питання за можливе тільки при участи і за згодою представників Українського Правительства.«

Коли анексія Бесарабії стала фактом, Центральна Рада протестувала проти цього. В своїм засіданні 12. квітня вона винесла резолюцію, яка була переслана румунському правительству, як декларація. В цій декларації заявлялось, що Центральна Рада не визнає ухвали Сфатул-Церія за акт виявлення волі всіх народів, які заселюють Бесарабію і що Українська Народня Республіка вимагає здійснення вільного бажання мешканців тих частин Бесарабії, які заявили вже, або заявлять про своє бажання належати до Української Народньої Республіки. Але це тільки ускладняло справу, ставлячи питання не про цілу Бесарабію, як окремий край, етнографічно і економічно звязаний з Україною (не кажучи вже про звязки історичні), але про якісь окремі частини її.

На декларацію Ц. Ради румунське правительство відповіло нотою 20. квітня 1918. року, одержаною в Київі вже за Гетьманського правительства, в якій заявлялося:

1. що Бесарабія не анектована, але добровільно злучилася з основною частиною своєї батьківшини;

2. що румунське правительство не знає жадної частини Бесарабії, де б населення вважало себе за українців і висловило бажання належати до України. Та як би частина населення й уважала себе за українців, то це ще ніякий доказ, що воно дійсно є українським;

3. коли Україна підписувала Берестейський договір, вона не виявила в ньому жадних прав на Бесарабію;

4. румунське правительство пригадує заяву українського правительства генералу Коанді від 15. січня 1918. р., що воно не тільки нічого не має проти прилучення Бесарабії до Румунії, але буде навіть піддержувати Бесарабію в цьому.

Через те румунське правительство одхиляє протести українського правительства.

Зміст і тон цієї відповіді свідчили, що на румунів могли зробити вражіння лиш ті протести, за якими стояла якась реальна сила.

National Parliamentary Library of Ukraine www.npu.org

І правительство Центральної Ради, не посідаючи такої сили, мусило обмежитися протестом, а само приступило до навязання дипломатичних зносин з Румунією, вислявши туди посла М. М. Галаґана.

Гетьманське правительство рішуче стало на тому, що окупація румунами являється актом насильства і противиться інтересам Української Держави. Воно рішило не нав'язувати дипломатичних зносин з Румунією, ані торговельних, піддержувати в Бесарабії українську іріденту й дождати того часу, коли сформується збройна українська сила, щоб заговорити з румунами вже иншим тоном. М. М. Галаґан скоро повернувся до Київа, як тільки почув про переворот 29. квітня. Нового представника до Румунії не було вислано. Були залишені лиш консули, потрібні для охорони величезного військового майна, що полишалося в Молдавії після розпаду колишнього російського »румунського« фронту.

Одним з перших розпоряджень Гетьманского правительства був наказ, підписаний головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом і міністром торговлі С. Гутником, з 11. травня 1918. р. про заборону вивозу всяких товарів до Румунії й Бесарабії.[1]) Цей наказ поставив Румунію, оточену звідусіль ворожими державами, які тільки що промусили її до миру на дуже тяжких економічних умовах, в надзвичайно скрутне становище.

Румунія, придушена звідусіль державами-переможцями, мусила перше шукати зближення з Україною і навязання з нею дипломатичних і особливо торговельних зносин. Вона звернулась до німецького і австро-угорського правительства з нотою 10 червня 1918 р., прохаючи „d' intervenir auprès du Gouvernement de la République Ukrainienne à l' effet d' obtenir, que des relations normales et directes soient établies entre la Roumanie et l' Ukraine". Це прохання, говорилось далі в ноті, є тим більш законне, що офіціяльні зносини вже існували і до певної міри існують і тепер між цима двома сусідніми державами. Досить пригадати, що Україна раніш вже допустила до Київа з титулом офіціяльного представника Румунії генерала Коанду, котрому правительство Української Республіки кілька разів робило заяви великого значіння і що саме Українське правительство з свого боку висилало до Румунії дві офіціяльні місії, з котрих остання, до якої було приділено військового аташе, була під проводом п. Галаґана. Ці дві місії були прийняті в Ясах президентом Ради Міністрів і Міністром Закордонних справ, з п. Галаґаном велися переговори про ріжні справи і навіть відбувся обмін нотами з приводу Бесарабії. З другого боку вже від довшого часу існує в Одесі румунський генеральний консулат під управою генерала Греціано«...

---

[1]) »Зважаючи на те, що Бесарабія анектовала Румунією і що умови політично-господарських відносин між Румунією та Україною до цього часу ще не встановлені, вивіз за кордон всяких товарів в Румунію та Бесарабію безумовно забороняється«. Див. »Державний Вістник«, 1918, № 2.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

З приводу румунської ноти почався дуже жвавий обмін між послами Австро-Угорщини й Німеччини та їхніми правительствами. Німецьке правительство обмежилось тим, що просто передало українському побажання Румунії установити обопільне дипломатичне представництво.[1]) Тоді й граф Буріян зателеграфував гр. Форґачу, щоб він »просто при нагоді пригадав преміер-міністру Лизогубу, що з таким самим проханням що-до посередництва румунське правительство звернулось і до Австро-Угоршини«.[2]) Тим часом міністр закордонних справ Румунії Аріон знову звернувся на цей раз лиш до австро-угорського представника в Букарешті, графа Дембліна, з порохання вплинути на українське правительство, щоб воно не настоювало на уступленні України Бесарабії.[3]) На повідомлення графа Дембліна про це гр. Буріян відповів, що австо-угорське правительство стоїть на тому, що питання про Бесарабію має бути в першій лінії вирішено обома заінтересованими сторонами, а Австро-Угорщина й на далі буде держатись вижидаючого становища; коли ж пан Аріон знову буде говорити на цю тему, то йому треба просто відповісти, що Австро-Угорщина вже своє зробила, передавши румунське побажання українському правительству.

В дійсності дипломатичні зносини між Україною й Румунією відновилися і без стороннього посередництва. Українське правительство вважало потрібним не залишити без відповіді румунську ноту з дня 20 квітня 1918 р. і виложити йому свій погляд на українсько-румунські взаємини. 5. червня 1918 р. було вислано через спеціяльного куріера таку ноту до румунського правительства:

»Румунському міністрові закордонних справ! Правительство Української Держави дістало вашу дипломатичну ноту з дня 20. квітня 1918 р. ч. 2527 і уважає тепер потрібним довести до вашого відома про ті підстави, в котрих воно не може згодитися з вашою аргументацією що-до виправдання всього того, що сталося в квітні ц. р. і закінчилося з боку румунського правительства позбавленням Бесарабії її політичної автономії та приказом румунського правительства приєднати Бесарабію до сполученого королівства Румунії. Правительство Української Держави, розуміється, не оспорює, що румунське правительство було цілком добросовісно переконано в ґрунтовності виложеної в ноті аргументації. Але разом з тим Правительство Української Держави не може відмовитися від об'єктивної оцінки як тих загальних міркувань, котрі лягли в основу вашої аргументації, так зокрема тої акції, котра закінчилась фактичним приєднанням Бесарабії до румунського королівства. Відповідальні власті в румунськім королівстві, що оповістили приєднання Бесарабії до Румунії, очевидно не були досить добре поінформовані про такі обставини:

1. Що склад тимчасової представницької установи в молдавській республіці — Бесарабії склався при незвичайних обставинах

---

[1]) Телеграма гр. Форґача 11. липня 1918 р., № 670.
[2]) Тел. гр. Форґача 14. липня 1918 р., № 679.
[3]) Телгр. гр. Дембліна 29. липня 1918 р., № 72.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

життя, котрі переживав у той час край і через це не мав можности сформуватися з збереженням правил, звичайних при організації нормального народнього представництва. Розуміється, все це треба поставити в докір всім тим політикам і випадковим представникам населення, які працювали в тім напрямі, хоч вони й мали на оці високі патріотичні цілі.

2. Що парламент молдавської республіки Бесарабії цілим рядом яскраво закріплених ухвал і иншої своєї діяльности з цілковитою послідовністю завжди відхиляв найрішучішим способом, яке б то ні було підпорядкування свого політичного буття під владу румунського королівства.

3. Що той же парламент »Сфатул-Церій« проводив такий принцип, що питання про остаточну політичну організацію Бесарабії буде в праві розвязати лише нормальне народнє представництво, зложене при умовах повної свободи та з повними уповноваженнями до того.

4. Що від імени представників держав порозуміння правительству молдавської республіки Бесарабії заявлено в письменній формі гарантію збереження її політичної незалежности у відношенні до Румунії.

5. Що запевнення про гарантію політичної незалежности молдавської республіки Бесарабії від Румунії наступило потім і з боку румунського правительства.

6. Що командуючий румунський генерал при появі в Бесарабії в товаристві румунських військ зовсім виразно сповістив, що прихід румунського війська має виключно ту мету, щоб зберегти румунське військове майно на території Бесарабії і допомогти зорганізуватися самостійній молдавській республіці та що румунські війська мали залишитися в Бесарабії лише до того часу, доки в Бесарабії не утвориться власної надійної військової сили, й що румунські війська будуть виключно в розпорядженню правительства молдавської республіки.

7. Що зміст розмови Українського Правительства з ген. Коадна 15. січня 1918 р. передано вашому правительству далеко не докладно.

Правительство Української Держави, розуміється, не уважає потрібним пояснити румунському міністерству закордонних справ, що все, що сталося в Кишиневі під натиском заведеного в той час румунською владою військового стану з усією строгістю в цілій Бесарабії і при вимушенім зорганізованою агітацією явнім голосуванні в »Сфатул-Церії«, ухвали »Сфатул-Церія« не можна уважати правдивою волею населення Бесарабії. До того ж Правительство Української Держави не може не звернути найсерйознішої уваги на ті обставини, про котрі воно поінформоване як-найкраще, що авторитетний офіціяльний представник румунського правительства перед голосування »Сфатул-Церія« про приєднання до Румунії поставив питання про приєднання Бесарабії до Румунії в ультимативній формі. Настійчиво запропоновано: або приєднатися на вигідних для Бесарабії умовах, або в противнім разі бути анектованими. Загарантувати необхідну автономію молдавській республіці, а так само скасувати військовий стан, щоб забезпечити волю »Сфатул-Церія«, відмовлено. Для розміркування над розвязкою такого важного питання, як приєднання Бесарабії до Румунії, »Сфатул-Церієві« представник румунської влади дав був усього лише три до чотирьох

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

годин і тільки в формі уступки продовжив цей речінець на цілу добу. Українське Правительство на може не звернути уваги румунського правительства, що такий незвичайний порядок речей, який примінено в данім випадку, можна припускати лише при умовах примінення військової крайности у ворожім краю або здавлення повстання, а між тим, цілком ясна справа, що ні те, ані друге тут не мало місця й що таким вимушеним способом не можуть розвязуватися питання про свобідні установи з горожанами для свого краю і про основні порядки його політичного буття.

Бесарабія находилася більше ста літ в складі російської держави та в силу цього була в найтісніших економічних і політичних зносинах з найближчою своєю сусідкою Україною. Коли ж в падолисті 1917 р. утворилася Українська Народня Республіка, спершу маючи на увазі загальну федеративну звязь всіх частин бувшої російської держави, Українське Правительство думало, що звязки України з Бесарабією тим самим не пориваються. Після ж рішучого відділення від Росії не припускаючи можливости повного розриву поміж Україною і Бесарабією, а також маючи на увазі змагання значної більшости населення Бесарабії, Українське Правительство мало вступити в найтісніші зносини з молдавською республікою, даючи їй відповідні автономні права.

При цім конче треба підкреслити, що Українське Правительство на тім і настоювало, що, як напевно відомо, Молдаване в Бесарабії не складають більшости і що більшість населення належить до ріжних національностей немолдавського походження, серед котрих є дуже великий відсоток українців. Так само тепер рішучим способом відкидаючи права Румунії на Бесарабію і заявляючи про свої права на цю область, Правительство Української Держави одначе не думає робити актів якого б ні було насилля у відношенні до прав Бесарабії на справедливе й доцільне національне самоозначення. Воно при ясно висловленім бажанні волі народу в Бесарабії мало намір і тепер не змінило свого наміру дати всьому населенню бесарабської области політичну автономію, яка б забезпечила населенню найширші права його суспільно-політичного будівництва і культурного самоозначення; але цілком зрозуміло, що з життєвого і для всієї України стратегічного і економічного мотивів Правительство Української Держави, повинно настоювати на приналежності політично-автономної Бесарабії до Української Держави, до чого вона, Україна, має всі права і чого бажає величезна більшість населення Бесарабії.

І Правительство Української Держави тішить себе надією, що поміж обома державами, Україною й Румунією, в справі згаданого неприємного непорозуміння на випадок потреби може бути осягнута достойна згода шляхом звичайних культурних засобів полагоджування міжнародне-правових конфліктів.

Ми нижче підписані представники Правительства Української Держави просимо вас вірити в цілковиту лояльність наших симпатій і повної дружности до румунської держави.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб*, управляючий міністерством закордонних справ *Д. Дорошенко.*

У відповідь на цю ноту негайно, бо вже 19. червня, прийшла відповідь румунського правительства, яка уявляє собою цілий трактат (на 12 сторінках машинового письма), в якому доводилась історична прина-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лежність Бесарабії до Молдавського князівства, з'ясовувалась етнографічна ідентичність її населення з населенням Румунії, викладалась історія останніх подій і все закінчувалось апелюваннкм до »просвіченого патріотизму, високої мудрости і добрих намірів київського правительства«. Поки йшов цей обмін нотами, до Київа почали являтись, нишком і одверто, цілі делегації з Бесарабії, клопочучись про встановлення торговельних зносин з Україною. Ці делегації, до яких входили представники духовенства, земельних власників, селян, запевняли нас потай, що ціла Бесарабія прагне сполучитись з Україною. Вони казали, що досить було б появитись на Дністрі хоч одній українській дивізії, щоб Бесарабія повстала і прилучилась до України: варварські методи румунської адміністрації встигли вже добре розхолодити навіть тих, хто раніш шукав у Румунії захисту від анархії. На жаль, виставити на Дністрі тої одної дивізії українське правительство не могло, звязане своїми союзниками: німцями й австро-угорцями. Тому поки-що доводилось обмежитись дипломатичною й економічною боротьбою. Як і у відносинах до Кубані, прийшлося піддержувати в Бесарабії ті елементи, які особливо стояли за злуку з Україною. На представлення міністра закордонних справ міністерство фінансів одпускало по дешевій ціні сахар для бесарабських кооперативів; міністерство юстицій виплачувало платню судовим урядовцям Бесарабії, які не хтіли присягти румунському королеві; видавалися субсидії певним особам, які вели агітацію на нашу користь. Але торговельні зносини були потрібні не тільки Бесарабії, або, краще сказати, не стільки самій Бесарабії, скільки самій Румунії, знищеній і виснаженій війною.

В другій половині літа 1918. р. міжнародня ситуація складалася так, що українському правительству треба було думати про скоріше нав'язання зносин з державами Антанти. За-для цього Румунія являлась найзручнішим тереном, як сусідня держава, в якій перебували представники всіх держав Антанти. Тому офіціяльне визнання України Румунією здобувало певну вагу. Ось через що українське правительство згодилось на присилку до Київа румунської місії для вироблення умов тимчасового торговельного договору. Було рішено поставити питання про Бесарабію так, що це наш »довгий процес«, якого ми ніяк не хочемо припиняти і який доведеться розв'язувати вже при загальній ліквідації війни; треба було лиш діждатися, поки сформується українська армія і німці почнуть забіратися з України. Одначе, поки-що можна увійти в торговельні і дипломатичні зносини, не звязуючи себе визнанням status quo в Бесарабії. В половині вересня прибула до Київа румунська місія з товаришем міністра закордонних справ Концеску на чолі.

Почались переговори в українському міністерстві закордонних справ, де була організована спеціяльна комісія, до якої увійшли: радник міністерства проф. О. Ейхельман, радник А. Галіп, директор департамента А. Яковлев, товариш міністерства торговлі С. Бородаєвський і представники міністерства фінансів. Концеску прохав, що б було допущено

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вивезти з України $1^1/_2$ мілійона пудів хліба і 1 міл. пудів сахару. Але взамін Румунія могла доставити нам дуже мало еквівалентний крам: сушені фрукти, бесарабське вино, трохи дунайських оселедців. Через те українські делегати не могли договоритись з румунами. Нарешті, якось досягнуто було порозуміння і зложений проєкт умови з великими труднощами був переведений через Раду Міністрів, при великій опозиції з боку міністрів торговлі і фінансів. Взяли гору чисто дипломатичні міркування. Згідно з цим трактатом Українське Правительство згожувалось дозволити вивіз таких продуктів: 1) 650.000 пудів сахару, $^2/_3$ піску і $^1/_3$ рафінаду в кусках. Половина цеї суми мала бути взята з продукції минулого року, друга — з продукції будучого року; 2) зернового хліба для майбутнього засіва до 300.000 пудів; 3) залізо й залізні вироби; 4) сільсько-господарські машини; 5) кальцієву соду. З свого боку Румунське Правительство зобовязувалось постачати: 1) буряки з плантацій понад Дністром; 2) вапно, сире й кальсіноване; 3) вино, старе й молоде; 4) фрукти, сухі і в консервах, 5) рибу, свіжу й просолену, 6) ліс на паливо. Окрім 650.000 пудів сахару Україна згожувалась відпустити сахар в обмін за нафтові продукти, але з тим, щоб число цього сахару не переходило по-над 1.500.000 пудів. Ціна продуктів імпортованих на Україну повинна була бути рівна ціні продуктів експортованих. Обидва правительства зобовязувались в найблизчому часі установити пасажирський і товарний рух на залізницях, річках і на Чорному морі, сак само, як і зносини поштові, телеграфічні й телефонічні. Мала бути заключена спеціяльна конвенція що до обміну паровозами, вагонами й торговельними суднами, які опинилися на території котроїсь з обох держав. Договір мав силу до 1. травня 1919 року. Орігінал було підписано в українському, румунському й французькому текстах 26. жовтня 1918 року. Аж тільки в половині жовтня Концескові дано авдієнцію у Гетьмана і влаштовано в його честь офіціяльний обід. До Румунії було вислано надзвичайну місію з генералом В. Дашкевич-Горбацьким на чолі. Він зараз же був прийнятий в урочистій авдієнції румунським королем і його приїзд румуни вітали з великою радістю. Одначе заключений торговельний договів й товарообмін не встиг іще увійти в життя, як почалися події, які скоро привели до упадку Української Держави.

— — —

Згідно Берестейській умові до України мали відійти три південні повіти кол. Минської губернії, заселені українською і почасти білоруською людністю: пинський, мозирський і річицький; за часи Ц. Ради ці повіти в адміністраційному і фінансовому відношенні були прилучені до Волині. За Гетьманського правління ці повіти були виділені на основі затвердженої Гетьманом постанови Ради Міністрів від 7. червня 1918. року [1]) в окрему округу, яка скоро потому дістала офіціяльну назву

[1]) »Державний Вістник«, № 14.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Поліського староства з адміністраційним центром в Мозирі. На основі окремого закону 25. травня 1918 р. про розповсюдження чинности Української Державної Влади на території, прилучені до Української Держави із стратегічних або инших причин[1]), в Поліському старостві були введені всі українські судові, фінансові та инші установи. На осонові як раз стратегічних мотивів було прилучено до України за Гетьманського правління і гомельський повіт, білоруський по свойому населенню. Спонукало до цього виїмково важне становище Гомеля, як перехрестя цілого ряду шляхів: двох залізниць — Береcть-Брянської, Лібаво-Роменської, шосе Київ-Могилів, нарешті пароходної комунікації по Дніпру й Сожу. Це все робить Гомель ключем до Чернігова й Київа. З прилученням повітів Минщини й Гомельського Україна вступала в певну суперечість з стремліннями білорусів об'єднати всі білоруські етнографічні території в одній самостійній білоруській державі. Але не говорячи вже за спірність етнографічної гряниці між українським та білоруським населенням, в даному разі політикою українського правительства керував насушний інтерес Української Держави. Розуміється, найбільш бажаним сусідою для України на півночі була б незалежна білоруська держава, але — сильна, така щоб могла б оборонитись від претенсій на свої землі і від Польщі і від Москви. З такою державою Україна могла б легко порозумітись і вирівняти гряниці на основі компромісу, який би задовольнив обидві сторони. В дійсності Білоруська Народня Республіка, проголошена в березні 1918 року на зборах Білоруської Національньої Ради в Минску, не була визнана самими німцями, які в той час окупували своїм військом Минщину. Німці не допустили вибране Національною Радою білоруське правительство до урядування й трактували його як звичайну національно-громадську організацію. Білоруси шукали піддержки в українців, але Україна, на жаль, не була в стані дати їм реальну піддержку. В квітні 1918 року до Київа прибула делегація білоруського уряду під проводом п. Ліхнякевича, 20. квітня почалися наради цієї делегації з комісією українського міністерства закордонних справ в справі гряниці між Україною і Білорусю. На засіданні виявилася ріжниця поглядів на критерій до установлення етнографічного розмежування. Наради були перервані наслідком зміни українського правительства з проханням допустити офіціяльно білоруських представників до українсько-російських переговорів. Рада Міністрів одхилила це прохання з огляду на те, що поки-що нема офіціяльного білоруського правительства, але постановила поставитись прихильно до білоруських інтересів і чим можна допомогти білорусам в будуванні їх власної держави[2]). Білоруські представники й консули були допущені на Україну, хоч і без офіціяльного визнання, визнавалися білоруські дипломатичні паспорти і т. д.

[1]) »Державний Вістник«. № 8.

[2]) Див. »Вістник політики, літератури й життя«, 1918, № 22, ст. 343.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В половині червня 1918 року до Київа прибув надзвичайний посол від білоруського уряду Р. Скірмунт. З його переговорів з українським міністром закордонних справ з'ясувалося, що фактично білоруський уряд не має влади, що німці його офіціяльно не визнають і що будучність і форма білоруської державности ще не усталені в поглядах самого білоруського уряду. Так, наприклад, були течії за федерацію з Литвою, були й прихильники федерації з Україною. Питання про гряниці білоруси ставили дуже серйозно, заявляючи про величезне значіння для них окупованих Україною територій. Розуміється, при такому стані річей українське правительство не могло робити ніяких уступок ані обіцянок про можливі уступки. Життєвий інтерес Української Держави наказав тримати в своїх руках лінію Припяти й Гомеля.

— — —

До числа першорядних »окраїнних« питань української політики була справа Криму. Коли українські війська під проводом генерала Натієва разом з німецькими очищами Україну від большевицьких відділів, передові українські відділи перейшли Перекоп, заняли дуже важну з стратегічного погляду станцію Джанкой і посувались далі на Сімферополь. Населення радісно вітало своє визволення від большевицького терору і до Київа вже виїхали делегації від населення північного Криму прохати про прилучення Кримського півострова до України. Але тут в німецькій політиці зайшла зміна. Українським військовим частинам наказано було командуючим німецькими військами ген. Кошем зупинитись, а скоро потому вони були примушені залишити Крим. За Україною залишилась тільки північна Таврія. Під охороною німців зібрався в Бахчисараї »Курултай« — татарський національний сойм під проводом молодого політика Сейдамета, але німці не допустили татар перебрати владу в Криму, а передали її представникам російського елементу, котрі й утворили краєве кримське правительство під проводом генерала Сулькевича. До цього правительства увійшли переважно колишні значні урядовці царської Росії: сенатор А. Ахматович (литовський татарин, магометанин), колишній російський посол в Царьгороді Н. Чариков, граф Татіщев, Л. Фріман та инші. Осідком правительства зроблено Сімферополь.

Це правительство випустило 18. червня декларацію, де заявлялось, що генерал-лейтенант Сулькевич, по згоді з німецьким командуванням, бере на себе обов'язок сформувати кримський уряд. »Краєве правительство Крима ставить собі задачею оберігати самостійність кримського півострова аж до вияснення його міжнароднього становища і законність та порядок в краю«. Оповіщалося дійсність усіх законів колишньої російської держави, виданих до 25. жовтня 1917 року. Всі урядовці мали присягти на вірність краєвому правительству. Установлялись міністерства для порядкування ріжними галузями життя краю. Оповіщалася повна свобода віроісповідання, головою ж православної церкви мав

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стати митрополіт Криму й Херсонесу по вибору Кримського собору й затвердженню патріархом московським; відновлялося в усій повноті право приватної власности; установлялося кримське підданство. Проголошуючи принцип повної свободи друку й зібрань, правительство заявляло, що з огляду на тривожний час воно мусить поки-що ці свободи обмежить, для чого установлювалася цензура преси. Далі правительство заявляло, що воно хоче приступити до формування краєвої армії й морських частин для охорони порядку й зовнішніх гряниць і надіється дістати в своє розпорядження частину колишнього російського флоту в Севастополі. Обіцялося переведення реформи землеволодіння на основі парцеляції земельного фонду, що належав Селянському Банку, заснування вищої судової інституції в Криму. Установлено було краєвий прапор (ясно блакитний з гербом Херсонеса у верхнім куті біля древка) й державний герб — герб колишньої Таврії.

В обширній декларації ані слова не було сказано про національні відносини, про права ріжних народностей так мішаного по свойому населенню Криму, тільки зазначено було, що в справі рòсійського правопису — чи додержуватися старого правопису, чи прийняти новий — буде скликано конгрес учителів. Скоро виявилося, що члени кримського правительства дивляться на Крим як на інтегральну частину російської держави, котра тільки тимчасово живе самостійным житям, поки знову не відбудується »єдина-неділима Росія«. Про якусь залежність від України, або прилучення до неї спочатку генерал Сулькевич і його міністри не хотіли й чути.

Але Україна не могла зріктися Криму. Не могла з цілого ряду причин: політичних — не бажаючи мати під рукою якийсь Піємонт для відбудови єдиної-неділимої Росії; стратегічних — не можучи залишати невідомо в чиїх руках Севастополь — цю базу для українського флоту й ключ до панування на Чорному морі; з причин етнографічних: високий % українського населення в Криму; нарешті, чисто економічні умови так тісно вяжуть Крим з Україною, що він сам не може прожити без України. Як тільки німецьке командування зупинило похід українських військ на Симферополь, Гетьман, що саме тоді перейняв владу, звернувся до німецького правительства з нотою на ім'я посла Мума, в якій з'ясував велике значіння для України володіння Кримом і збереження в її руках чорноморського флота. Ось текст цієї ноти:

Панові Німецькому Послові на Україні
Баронові фон Мум.

Ексцеленціє!

Приймаючи на себе гідність Гетьмана України, я поставив собі завдання не тільки повернути порядок і спокій моїй батьківщині, Україні, але також допровадити її до як найбільшого економічного добробуту. Чесно і отверто цим шляхом прямуючи, я гадаю, що відбудова сильної в економічному відношенні, цілком незалежної Української Держави, як мені, так і мойому урядові, так само

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і для Німеччини є бажаною. Через те кожне зобов'язання, котре могло б ослабити економічне значіння повстаючої Української Держави, перечило б згаданим спільним інтересам і завданням. Особливе значіння для відродження України полягає в справі установлення її кордонів, особливо південного, і таким чином, у володінню Кримом. Прилучення Криму мало б те значіння для Української Держави, що вона була б забезпечена продуктами першої необхідности, як сіль, тютюн, вино й садовина. Одного тільки тютюну діставала Україна з Криму що-річно для переробки на сто мілійонів рублів. Володіння Кримом дало б також можливість зберегти в Україні багато грошей, організувавши нові й відбудувавши старі курорти. Опріч того, володіючи південним берегом Криму, Україна одержала б такі природні порти, як Севастополь і Теодосія. Без Криму Україна була б від Чорного моря відтята, бо вона могла б розпоряджати тільки одним портом у Маколаєві, бо Одеса давно вже перегружена. Таким чином, Україна без Криму стати сильною державою не могла б і особливо з економічного боку була б несильною. Так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій би було передано посідання Кримом. Тим більше, що було б з етнографічного боку неоправданим заснування планованої татарської держави, бо татари складають не більше 14% кримського населення.[1])

Я маю думку, що проблема спокою між поодинокими державами не буде розв'язана і цією довголітньою війною і тому для Німеччини мало б найбільше значіння вже тепер створити таке становище, котре прив'язало б симпатії українського народу до Німеччини, Українську Державу зробило б міцним і вірним союзником Німецької Держави на завжди, не зважаючи на майбутні інтернаціональні комбінації.

З питанням прилучення Круму тісно звязане питання про Чорноморський флот. З військового погляду не має цей флот жадної цінности для Німеччини через застарілий його тип, для України ж позбавлення її цього флоту було б болючим ударом, який би вразив почуття національної гордости цілого Українського народу. Я гадаю, що в цьому питанні як і в справі створення української армії, інтереси Української Держави відповідають намірам і цілям Німецької Держави.

Тому що я тільки з недавнього часу держу владу в своїх руках, звичайно, я не можу вимагати безмежної віри до себе і до нового уряду. Через це дозволяю собі використати цей випадок, щоб ще раз виразно заявити, що я вважаю необхідним для добра моєї батьківщини-України йти непохитно чесно і отверто рука в руку з Німеччиною і що я бачу в цій орієнтації міцну підставу для добробуту і для майбутнього розцвіту цілого українського народу. Ці кроки, які я і мій уряд мають намір зробити, доведуть непохитність мого переконання.

---

[1]) 21,1% населення в Евпаторійському повіті, 22% в Перекопському. Перепис 1897 року установив число українців у Криму на 65.000. Розуміється, в дійсності їх було більше, а тим паче в 1918 р. Див.: М. Кордуба, Територія і населення України, Відень, 1918. І. Кривченко, Збірник статистисних відомостей по народньому господарству України. Київ, 1920.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Мені стали відомі скарги і безпідставні чутки, які повстали під впливом найлівіших партій Німеччини, на погляди котрих вплинули неправдиві інформації і пропаганда українських соціялістичних партій, які дають цілком фальшиве освітлення зробленим мною заходам, котрі в дійсності мають на меті тільки добро українського народу.

Я підкреслюю ще раз, що я і мій уряд тільки для того взяли до своїх рук владу, щоб господарському й громадському життю забезпечити вільний розвиток під гарантією його політичних і громадських прав. Під цими гаслами перед вашими очима проходить наша праця і наші заходи будуть служити найкращим доказом прямих і чесних намірів моїх і мого уряду.

Прошу вас при обговоренні питання про прилучення Криму до України ласкаво взяти на увагу все мною висловлене.

З найбільшою пошаною до Вас Гетьман всієї України

Павло Скоропадський.

Київ, 10. травня 1918 р.«

Трохи згодом з аналогічною нотою звернулося до німецького правительства українське міністерство закордонних справ, так само з'ясовуючи в ній вагу прилучення Криму до України. Нота ця була передана 30. травня 1918 р. німецькому послу в Київі барону Муму:

»Ваша Ексцеленціє! Маємо честь повідомити вас про те, що уряд Української Держави уважає конче потрібним, щоб кримський півострів увійшов у склад Української Держави.

Економічно, політично й етнографічно Крим тісно звязаний з життям населення України. Українська Держава з свого боку ніколи не зможе нормально розвиватися без злучення з Кримом. Правда, коли проголошено третій Універсал Української Народньої Республіки, там зазначено, що до Української Держави належить тільки північна Таврія без Криму. Але перш усього Універсал взагалі зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшости, приєднаються пізніше. Через те в третім Універсалі не була зазначена ні Холмщина, ні частини курської, вороніжської губ., области донського війська, ні частини Бесарабщини. А між тим, тоді малося на увазі, що ці землі конче перейдуть до України.

Так само думали й що-до Криму. Такий спосіб установлення кордону, спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Народня Республіка розглядалася тільки яко федеративна частина Росії. Так само й Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути також федеративною одиницею Росії й таким чином автори третього Універсалу розуміли, що звязку з Кримом, економічним форпостом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежности, звязок з Кримом, яко федеративною одиницею, може увірватися цілком. І тому тепер, коли українське військо за допомогою дружнього нам німецького війська захопило Крим у свої руки, повстало питання про прилучення Криму до Української Держави.

При тім, стоючи на принципі самоозначення, не бажаючи нарушувати волі населення, нарешті, розуміючи ріжні відміни в житті

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Криму, Український уряд уважає, що приєднення Криму може відбутися на автономних підставах, відповідно до чого проєкт має розробитися; знаючи настрої значної більшости населення Криму, маючи на увазі інтереси тої людности та її стародавні звязки з Українським урядом, не маємо сумніву, що воля населення Криму може бути висловлена тільки за злукою з Україною.

Пріймíть, Ваша Ексцеленціє, запевнення в цілковитій пошані та відданості. Управляючий міністерством закордонних справ Д. Дошенко.

Українське правительство могло зовсім спокійно покликатись також і на волю населення Криму: не тільки українці, але й татари, караїми, німці-колоністи стояли за злуку з Україною. Тільки росіяне, що тепер поробились кримськими самостійниками, мріяли про майбутню реставровану Росію і до цього часу хтіли зберегти самостійну кримську державу. Опинившись в ролі кримського правительства, російські політики й урядовці хтіли зовсім зігнорувати Українську Державу і намагалися встановити безпосередні зносини з Берліном, куди було вислано графа Татищева.

Для піддержки української справи і української орієнтації в Криму, наше міністрво закордонних справ видавало кошти на піддержку трьох газет у Криму, які пропагували думку про потребу прилучення до Української Держави. Одну з цих газет він Евген Ганейзер, відомий російсько-український письменник. Він кілька разів приїздив до Київа і через нього передавалися гроші на пресу. Так само субсидувалися міністерством українські громади в Криму і спеціяльно заснований »Комітет Степової України« — для ширення в Криму української орієнтації.

Правительство генерала Сулькевича почало боротися з »українською пропагандою«, переслідуючи україно́фільські газети й українські громади, забороняючи приймати з України урядові телеграми українською мовою. Тоді українське правительство рішило вжити репресій. Рада Міністрів прийняла проєкт міністра закордонних справ про економічну блокаду Криму. Було проголошено в половині серпня »митну війну«: спинено всякий товарний рух і морську комунікацію, пропускалися лиш продукти, призначені для німецьких залог у Криму. Наближався збір урожаю фруктів, який того року при неврожаю хліба на півострові випав дуже гарно. Кримські садоводи потрібували шельовок на ящики для фруктів, стружок, опилок для запаковки; все те звичайно привозилося з України. Але тепер довіз був спинений. Треба було також цукру для консервовання фруктів, дров для сушки — і всього цього теж не було. З другого буку населення потрібувало хліба, привоженого звичайно з Таврії. За пару тижнів ціни на всі продукти в Криму страшенно підскочили. Урожай фруктів почав гнити без консервування, вивозити не було як. Становище садовників зробилося катастрофічним. Німці вже наперед закупили масу фруктів, свіжих і сушених, але тепер усе це гнило. Морем везти було неможна, бо ніякі кримські

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

фрукти не виносять довгої перевозки морем і потім нової перегрузки на залізниці. Німці звернулись до українського правительства, прохаючи зняти блокаду в інтересах кримського населення. Українське правительство відповіло, що Україна взяла на себе зобов'язання що-до постачання продуктів до Німеччин, але відносно Криму таких зобов'язань на себе вона не брала, поскільки Крим не входить в склад Української Держави; українське правительство готово пійти на зустріч тяжкому становищу кримської людности, але це залежить виключно від кримського краєвого правительства, яке досі ухилялося від порозуміння з Україною.

Тоді уряд генерала Сулькевича скапітулював. До Київа прийшла від нього телеграма, що він готовий на переговори про форму державного об'єднання з Україною. Йому відповіли, щоб прислав спеціяльну делегацію до Київа. Коли прийшла телеграма, що делегація виїздить, блокаду було знято.

В половині вересня прибула до Київа кримська делегація в особі: сенатора Ахматовича (яко голови), Чарикова (міністр освіти), Фрімана (міністр шляхів) і Никифорова (міністр харчових справ). Почалися офіціяльні переговори, в яких взяли участь з української сторони голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб і міністр закордонних справ Д. Дорошенко. Німці прислали для присутности при переґоворах свого уповноваженого принца Рейса. Але кримська делегація виявила дуже неустойчивий тон і всіма способами обходила просто поставлене їй питання про злуку з Україною, говорила про права народів на самовизначення, про волю кримського населення і т. и. Тоді з українського боку було заявлено, що ми не визнаємо цю делегацію за компетентну виявляти волю і бажання кримського населення і жадаємо присилки представників від громадян головних народностей Криму. За тиждень прибули представники від татар, українців і німців-колоністів. Вони стояли далеко не на такій непримиримій позиції, як їх міністри. Після довгих і оживлених переговорів було досягнуто порозуміння і вироблено прелімінарні умови:

Крим діставав внутрішню автономію в складі Української Держави, свій краєвий сойм, територіяльне військо, свою адміністрацію і статосекретаря в справах Криму в Раді Міністрів Української Держави.

Делегація вимовила собі, щоб ці умови були одвезені до Криму для обговорення й затвердження »Курултаєм« і з'їздом національних та громадських організацій Криму. Представники від населення в делегації нишком запевняли нас, що на цих з'їздах не буде серйозної опозиції проти злуки з Україною. Тим часом німці згодились передати Україні Чорноморський флот і в Севастополі на укріпленнях та на кількох торпедових та канонерських суднах замаяв український морський кармазиновий прапор. Це передвирішувало фактичну владу Української Держави над Кримом. Повстання проти Гетьмана й руїна України поклали кінець планам злучення Криму з Україною.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XII.

Таємний договір про поділ Галичини і його анулювання Австро-Угорським правительством. Холмська справа.

Серед окраїнних справ трохи чи не найважнішою з національно-державного погляду була справа Холмщини, справа дуже складна і скомплікована через заінтересованість в ній Австро-Угорщини, яка в данім разі обстоювала інтереси поляків з їх претенсіями до Холмщини. Тому то холмське питання тісно переплелось з другим питанням, яке становило основу політичних відносин між Австро-Угорською монархією і Українською Державою. Передовсім воно було звязане справою договору про поділ Галичини.

Під час Берестейських переговорів між Австро-Угорщиною й Україною було заключено таємну умову, якою австро-угорське правительство зобов'язувалось перевести поділ Галичини на українську й польську частини, злучивши першу з Буковиною в один український коронний край.

Ось текст цієї умови (в оригіналі):

Die Art, in der die Friedensverhandlungen geführt wurden, überzeugte die Oest.-ung. Delegierten sowie diejenigen der Ukr. Republik, dass die beiden Mächte vom Willen geleitet werden, hinfort in freundschaftlichen und friedlichen Beziehungen mit einander zu leben.

Von der Erkenntnis ausgehend, dass die erwünschte Festigung der freundschaftlichen Beziehungen zwischen der Monarchie und der Ukraina durch die Gewährleistung der ungehemmten nationalen und kulturellen Entwicklung der beiderseitigen Bevölkerungsminoritäten wesentlich gefördert wird, haben die beiderseitigen Bevollmächtigen Nachstehendes festgestellt: der Bevollmächtigen Oest.-Ung.'s nimmt davon Kenntnis, dass die ukrainische Regierung bereits Gesetzte geschaffen hat, welche die Rechte der Polen, Deutschen und Juden in der Ukraine gewährleisten. Die Bevollmächtigen der Ukraine nehmen ihrerseits von dem Entschluss der K. K. Regierung Kenntnis, dem ukrainischen Volke in Oesterreich noch weitergehende Sicherheiten für ihre nationale und kulturelle Entwicklung zu bieten, als jene, die es auf Grund der geltenden Gesetze bereits besitzt. Die K. K. Regierung wird daher spätestens bis zum 20. Juli 1918. dem Reichsrate einem Gesetzentwurf vorlegen, welcher die Abtrennung der in der Merzahl von Ukrainern bewohnten östlichen Teile Galiziens von diesem Kronlande und Vereinigung dieser Gebiete mit der Bukowina zu einen besondern

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Kronlande bestimmen wird. Die K. K. Regierung wird ihr Möglichstes tun, damit dieser Entwurf Gesetzeskraft erlangt.

Diese Erklärung bildet ein untrennbares Ganzes mit dem Friedensvertrage und wird hinfällig, wenn eine der Bestimmungen des Friedensvertrages nicht einhalten werden würde.

Das Dokument und sein Inhalt bleiben geheim.

Brest-Litowsk, am 8. Februar 1918.

Ernst Ritter v. Seidler.
Graf Ottokar Czernin, Minister des Ausseren.
Alexander Sewrjuk. Mikola Lubinskyj.
Mikola Lewytskyj.«

Переклад:

»Спосіб, яким велися мирові переговори, переконав австро-угорських, так само як і українських делегатів, що обидві держави перейняті думкою жити від нині у взаємних приязних і миролюбних відносинах.

Виходячи з того переконання, що в інтересі бажаного скріплення приязних відносин лежить забезпечення вільного національного і культурного розвитку національних меншостей населення з обох боків, уповноважені обох сторін установлюють нижче слідуюче: уповноважений Австро-Угорщини приймає до відома, що українське правительство готове утворити закони, які зебезпечуть права поляків, німців і жидів на Україні. Уповноважені України з свого боку беруть до відома рішення ц. к. Правительства дати українському народові в Австрії ще далі йдучі забезпечення його національного й культурного розвитку, ніж ті, які він має на основі існуючих законів. Ц. к. Правительство не пізніше 20. липня 1918 р. має предложити Рейхсратові проєкт закона, котрий обумовлює відділення в більшості заселеної українцями східньої частини Галичини від цього коронного краю і сполучення разом із Буковиною в один окремий коронний край. Ц. к. Правительство зробить все, що тільки в його змозі, щоб цей проєкт дістав силу закону.

Ця заява становить одне роздільне ціле з усім мировим договором і тратить силу, як що буде недодержана хоч одна з умов договору.

Документ і його зміст зостаються в тайні.

Берестя-Литовське, 8, лютого 1918 р.

Ернст фон Зайдлер. Граф Оттокар Чернін, міністр закордонних справ. Олександер Севрюк. Микола Любинський. Микола Левицький«.

Як бачимо з тексту, договір мав бути строго таємний і існував всього в двох примірниках: один — в Австрійському міністерстві закордонних справ, другий був виданий на руки п. Ол. Севрюкові. Одначе, п. Севрюк не вдержав факт інснування договору в таємниці й похвалився ним галицьким землякам у Відні. Про це стало звісно. Тоді граф Чернін вимог у Севрюка примірник договору назад і було умовлено 4. березня 1918 р. по згоді з українськими представниками, що таємний договір 8. лютого 1918 р. має бути зложений в депозит в німецькому міністерстві закордонних справ у Берліні. Німецьке міністерство закордонних справ зобов'язалося повернути текст австрійському міністерству закордонних справ, як що обумовнений в договорі поділ буде

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

переведений до 20. липня 1918 р.: в противному разі воно мало видати документ українському правительству [1]).

Розуміється, поляки, заздалегідь довідавшись про цю таємну умову, вжили всіх сил, щоб не допустити до її здійснення. Австро-Угорське правительство опинилось в дуже скрутному стані. Воно мало на увазі так зване »австро-польське вирішення« польської проблеми, себ-то створення на-пів самостійної Польщі під пануванням Габсбургського Дому. Та й взагалі у своїй внутрішній політиці воно дуже залежало від польського »Кола« в парламенті. На своїм засіданні 22. червня польське »Коло« ухвалило недовір'я новому кабінетові д-ра Зайдлера за те, що він згодився на якісь зобов'язання, що-до поділу Галичини по-за польським »Колом«. З другого боку мад'яри, в руках котрих фактично лежала закордонна політика австро-угорської монархії, дуже не співчували ідеї поділу Галичини і створенню українського коронного краю. В угорськім соймі посол граф Батіяні вніс на початку червня інтерпеляцію в справі поділу Галичини, який він уважав за дуже шкідливий для інтересів Угорщини. Тоді австро-угорське правительство рішило просто анулювати договір. В такому дусі граф Буріян, новий міністр закордонних справ Австро-Угорщини, дав обіцянки представникам польського кола.

Але треба було мати якусь підставу для анулювання. Отже австрійській пресі дано було гасло почати кампанію проти України за недодержання умови що-до постачання до Австрії збіжжя і тим самим зломання Берестейської умови. Кампанію почала „Neue Freie Presse". Спочатку австро-угорське правительство позондувало ґрунт в Берліні, як би там поставились до його наміру. Але в Берліні поставились до цього неприхильно: там так само, як у Софії та Царьгороді, хотіли якнайшвидче ратифікувати з Україною мир. Там взагалі не хотіли робити на Україну якоїсь пресії в інтересах польського курсу австрійської політики — ані в Холмській справі, ані що-до таємного протоколу. 8. лютого. Що до постачання збіжжя, то в цьому не бачили »жадної серйозної правної бази« для зміни договору. Отже, там не згоджувались ані знищити текст протоколу, ані видати його австрійському правительству. [2]) Але, видко, не мали нічого проти того, щоб австрійці самі спробували добитися від Гетьмана згоди на анулювання договору. Так принаймні дивився на справу державний секретарь закордонних справ Кюльман тай німецький посол у Київі бар. Мум сам схилявся до намовлень і плану гр. Форґача: добитись від Гетьмана згоди на уневажнення договору 8. лютого спільними заходами обох держав: Австро-Угорщини й Німеччини. [2]) Граф Форґач узявся горяче за переведення

[1]) Див. »строго таємну телеграму графа Буріяна графу Форґачу від 1. липня 1918 р., в додаток до телеграми того ж 1. липня 1918 р. за № 501.

[2]) Донесення гр. Форґача графові Буріянові з 28. червня 1918., № 616.

[3]) Телеграма гр. Ляріша у Берлін з 25. червня 1918 р. № 411.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

свого плану. 1. липня 1918 року він дістав копію договора, текст якого до того часу був йому ще невідомий і обширну інструкцію від гр фа Буріяна.

В цій інструкції гр. Буріян повідомляв, що його заходи в Берліні що-до пресій на Україну для осягнення від неї згоди на гряницю по Бугу, згідно польським побажанням, успіху не мали. Через те він вважає потрібним »залишити на якийсь час справу Холмщини в покою«. Але що-до договору 8. лютого, то його треба знищити за всяку ціну перед наступленням терміну 20. липня („aus der Welt zu schaffen"). »Основна ідея Берестейських договорів була, як звісно, така, що супроти наших компенсацій Україні в Холмській справі і що до обіцянок в Галицькій справі стояла компенсація з боку України в формі зобов'язання постачання одного мілійона тонів збіжжя до кінця липня ц. року. При тім треба зазначити, що надія на сповнення тої компенсації з боку України була не тільки мотивом самим по собі, але взагалі в Бересті старалися договори уложити технічно так, щоб на випадок недодержання українських обов'язків ми мали б що-до наших зобов'язань вільну руку знову.

»Але на думку Берлінського кабінету, з яким нам з політичних причин доводиться рахуватись і якому ми мусимо іти на зустріч, як контрагентові Берестейського миру, юридична конструкція Берестейського договору не є так ясна і обов'язуюча, щоб ми з причини недодержання обов'язку постачання з боку України могли присвоїти собі право оголосити цілий договір або хоч таємний протокол необов'язуючим, або жадати ревізії умов договору.

»З огляду на це мусимо ми хоч тимчасом зректися вживання того аргументу супроти українського правительства.

»З другого боку хотів би я обминути того, щоб ми в звязку з справою таємного протоколу що-до Холмського питання заявили свою думку в зобов'язуючій формі відносно ратифікації миру і відносно її терміну. Тому прошу Вашу Екцеленцію одвідати Гетьмана і заявити йому в дуже приязнім тоні і як річ самозрозумілу, зовсім довірочно слідуюче:

»Нам звісно, що українське правительство хотіло би в близькім часі ратифікувати Берестейський договір: ми також думаємо про цю справу, котра, одначе, для нас комплікується тим, що основні умови договору, який на основі артикулу 9-го уявляє собою одне ціле, не сповнені. Гетьманові певно звісно, що в Бересті підписано таємний протокол, в котрім обидві сторони переняли певні зобов'язання в справі національних меншостей і далі що-до певних законодавчих заходів. Цей договір, заключений при обставинах, нині давно вже не існуючих. (Так, наприклад, заключили ми цей договір з урядом, який, як виявилося дуже скоро, не мав жадної реальної сили і який ми мусили нашим військом

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

впровадити назад додому). Цей договір ми сьогодня при цілком змінених обставинах не можемо вже далі вважати за правно існуючий.

»В таких обставинах думаємо, що нам нема потреби робити з теперішнім українським правительством нового договору, в якім було би виразно зазначено, що таємний договір не має сили, а що нам вистарчить односторонньої довірочної заяви про нашу позицію — тому що ми думаємо, що таке поступовання Гетьманові і його урядові буде приємніше з внутрішнє-політичних причин.«

4. липня гр. Форгач явився до Гетьмана і заявив, що Австро-Угорщина анулює таємний договір. Гетьман був заскочений цією заявою зовсім несподівано, але заявив, що не може добровільно погодитися на знищення такого великого національного досягнення, як поділ Галичини, і хоче поговорити в цій справі з своїм міністром закордонних справ, перш ніж дати остаточну відповідь. В той же день Гетьман бачився з міністром закордонних справ Дорошенком. Було вирішено сповістити українського посла у Відні п. Липинського про розмову гр. Форґача й прохати його виявнити, чи це діло центрального віденського правительства, чи акція самого гр. Форґача, котрий, можливо, тільки намацює ґрунт. На слідуючій розмові Гетьмана з гр. Форґачем, яка мала відбутися 6. липня, Гетьман мав заявити, що він, на жаль, не має сили противитися анулюванню договора, але не може залишити його без протесту. Отже, міністр закордонних справ має йому офіціяльно передати ноту з протестом. (Така нота була негайно зложена й копія її передана Гетьману).

Під час авдієнції 6. липня, коли Гетьман заговорив про протест, гр. Форґач категорично заявив, що Австро-Угорщина всяку ноту, де буде критика заяви про анулювання договору і натяки на Галичину, буде розглядати як втручання в її внутрішні справи і, як що міністр закордонних справ звернеться з такою нотою до нього, то він, граф Форгач, буде в рішучий спосіб домагатися, щоб негайно міністра усунути з кабінету. »Часи, коли Австро-Угорщина підписувала з представниками України договір в Берестю про справи, які торкаються її внутрішніх справ, належать вже до минувшини і всяка дискусія на внутрішнє-політичні теми про Галичину в офіціяльних відносин з Україною виключена«. Гетьман відповів, що уступаючи перед силою, він з болем у серці бере все до відома.

Гетьман не схотів прийняти плану міністра Дорошенка, щоб той подав ноту, зложену в гострих тонах, опублікував би цілу справу в офіціяльному комунікаті й потім, узявши всю відповідальність на себе, подався до демісії, як »виновник« цих заходів. Було вирішено дати доручення послу Липинському протестувати у Відні, а самим звернутись за допомогою до німців. Комунікація між Київом та Віднем в початку липня була дуже утруднена через залізничий страйк, який вибух тоді на українських залізницях, а шифровані телеграми, може бути

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

умисно, передавалися до Відня цілком перекручені. Та проте п. Липинський зрозумівши з тих уривкових вістей, які дійшли до нього, наміри і інтенції Гетьмана й уряду і сам надаючи велику вагу справі, розпочав акцію у Відні, не дожидаючи поки прийдуть директиви з Київа.

24. липня він явився до графа Буріяна, щоб вручити йому ноту з протестом проти анулювання таємного договору. Ось текст зложеної ним ноти:

Посольство
Української Держави
у Відні.

Його Ексцеленції Пану
Ц. і К. Міністрові Двора
і справ закордонних.

Вельмишановний пане Міністре
Ваша Ексцеленціє!

Посольство Української Держави у Відні одержало від свого правительства з Київа повідомлення, що Ц. і К. Правительство Австро-Угорської монархії анулювало дане при заключенні мира в Бересті-Литовськім зобовязання, яким Ц. і К. Правительство, в цілі скріплення близької приязні та живих взаємних зносин між обома державами, зобовязалося:

Предложити найпізніше 20. липня ц. р. законопроєкт про відділення від королівства Галичини областей східньої Галичини з переважаючим українським населенням і злучення їх з Буковиною в один суцільний коронний край — та настояти всіма доступними йому по конституції засобами, щоб це предложення одержало силу закону.

Факт цей було підтверджено Вашою Ексцеленцією особисто дня 24-го липня ц. р.[1]) З огляду на вище сказане, ні в чім не порушуючи гарячого бажання Української Держави — жити в як-найбільше приятельських і як-найтіснійших зносинах з Австро-Угорською Монархією, я нижче підписаний, посланник Української Держави у Відні, складаю від імени мого правительства на руки Вашої Ексцеленції протест проти цього анулювання, взятого на себе Ц. і К. Правительством з власної і доброї волі виключно в намірах скріплення приязні між обома державами.

Знаючи, що в даному разі заміри Ц. і К. Правительства були збудовані на основі замірів, які Його Цісарське і Королівсько-Апостольське Величество висловили при обняттю правління і підтвердили в своїй престольній промові, як також і в маніфесті до народів Австрії з дня 12. лютого 1918. р. і тому непохитно вірячи, що на крок анулювання свого зобов'язання Ц. і К. Правительство мусило рішитись з причин зовсім инших, а тільки не тому, щоб порушити дружні відносини між Австро-Угорщиною й Україною, Правительство Української Держави через моє посередництво висловлює тверду надію, що його бажання, аби Берестейський мир був як-найшвидче ратифікований в Австро-Угорській монархії і щоб були допущені українські адміністраційні власті в занятій Ц. і К. військами частині Холмської землі, — буде сповнене і що тим самим буде дана реальна підстава для дальшого приятельського співжиття обох держав і їх народів.

[1]) В. К. Липинський мав на початку своєї розмови запитати гр. Буріяна, чи він апробує акцію гр. Форґача, чи ні і передати йому ноту лиш на випадок позитивної відповіді. Таку інструкцію дістав він з Київа.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Зостаюсь з виразом моєї великої пошани та глибокої поваги Вашій Ексцеленції, Вельмишановний Пане Міністре, щиро відданий

Вячеслав Липинський.

Відень, дня 24. липня 1918 р.

Граф Буріян одначе рішучо відмовився прийняти цю ноту й заявив Липинському, що справа вже полагоджена остаточно в Київі і що він усе, зроблене там гр. Форґачем, вповні апробує.[1]) Тоді Липинський, який в цей сам день пополудні обміняв в німецькому посольстві ратифікаційні грамоти Берестейського миру і який довідався сам, що Німеччина піддержує становище Австрії в справі анулювання договору, заявив свій протест до гр. Буріяна поштою в супроводі такого листа:

Ваша Ексцеленціє!

Тільки що одержавши через нашого кур'єра підтвердження наказу мого Правительства в справі передачі ноти з протестом, я засилаю цю ноту на адресу Вашої Ексцеленції і одночасно дозволяю собі, з огляду на вагу порушеної справи, коротко повторити в цім приватнім листі головні тези, які я вже висловив в моїй розмові з Вашою Ексцеленцією 24. ц. місяця, а саме:

1) Згаданий протест не переслідує зовсім мети — порушити приязні відносини, які існують між Австро-Угорщиною та Україною і жадним чином їх не порушує.

2) Так само, поки анулювання договору залишається таємним, нота з протестом проти анулювання так само залишається в секреті.

3) Моє правительство так само як і Ваша Експеленція, як що я Вас добре зрозумів, не бажає звязувати питання про анулювання таємного договору, а ще більше — ноти з протестом проти цього анулювання, з нератифікацією Берестейського договору. Навпаки, моє Правительство бажає, щоб ратифікація Берестейського миру наступила як-найшвидче, незалежно від долі таємного договору. Воно сподівається, що цей мир буде ратифікований і що через це саме будуть закріплені сприязливі умови для розвитку в майбутньому приязних відносин між обома державами.

4. Нарешті, я дозволю собі висловити думку, що, на мій погляд, факт протесту нічим не пошкодить інтересам Австро-Угорської Монархії, бо так само, як тепер політика Австрії, кермована бажанням консолідації добрих відносин з Україною, вимагає анулювання таємного договору, так само може прийти момент, коли ця сама політика вимагатиме його відновлення, і от тоді та таємна протестація мого уряду може стати базою для відновлення традиційної політики. Між иншим, ця нагода, на мою думку, повстане тоді, коли Австро-Угорщина візьметься до вирішення польського питання в цілім його обширі і коли, в звязку з цим, яко інтегральна частина цієї проблеми, виникне справа урегулювання українсько-польських відносин не тільки на території Монархії, але й взагалі.

Прошу прийняти, Ваша Ексцеленціє, засвідчення моєї пошани і високої поваги

Вячеслав Липинський.

Відень, 28. липня 1918 р.

---

[1]) Телеграма гр. Буріяна до гр. Форґача 24. липня 1918. р., № 526.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Пишучи цей лист, В. К. Липинський мав на думці, залишивши факт анулювання договору в тайні, так само як і факт нашого протесту проти нього, знову порушити справу поділу Галичини в часі урегулювання польсько-української гряниці (для чого згідно договору мала бути призначена спеціяльна мішана комісія); тоді за певні уступки в Холмщині можна було би добитися уступок в Галичині. Треба зазначити, що австро-угорський уряд офіціяльно, ані в парламенті, ані в пресі про анулювання таємного договору не заявив.

Акція В. К. Липинського привела до нових заходів гр. Форґача в Київі. Він доносить графу Буріянові, що на початку серпня він мав цілий ряд розмов з Гетьманом, під час яких старався довести безпідставність протестів українського правительства проти анулювання таємного договору після того, як мовляв, усе було покінчено розмовами з Гетьманом на початку липня і приняття з боку Гетьмана, хоч і з сумом, до відома факту анулювання договору австро-угорським правительством. При першій розмові 3. серпня Гетьман заявив гр. Форгачу на його здивування, що мовляв, українське правительство через свого посла у Відні знову порушує вже полагоджену справу таємного договору; що тепер справа стоїть зовсім инакше, ніж вона стояла місяць тому: само австійське правительство не вдержало таємної справи в секреті і тепер уся українська преса в Галичині б'є алярм і складає вину за анулювання на правительство Української Держави і на нього — Гетьмана. І коли раніше, уступаючи перед силою, можна було прийняти акт австро-угорського правительства до відома, хоч з жалем, але мовчки, то тепер обійти мовчанкою й не протестувати — вже неможно.

На реляцію гр. Форґача про цю розмову гр. Буріян відповів обширною телеграмою, де радив переконати Гетьмана, що Австро-Угорщина не могла потерпіти існування такого договору, як таємний договір про поділ Галичини: »досить було б просто сконстатувати факт невиконання Україною договору про постачання хліба — як права для оголошення з нашого боку недійсною таємну умову, але треба з'ясувати повну безглуздість становища, коли держава, якій фундамент поклали Австро-Угорщина й Німеччина, якої внутрішнє будівництво відбувається під охороною й авторитетним впливом обох Центральних Держав — має право вмішуватися у внутрішні справи Австрії. Треба з'ясувати, що таке право уявляло би собою unicat у відносинах европейських держав між собою і що, само собою розуміється, така велика держава, як Австро-Угорщина ледве чи заслугувала б цього титулу (себ-то великої держави), коли б вона не анулювала вирвану у неї при виїмкових обставинах уступку, яка являлась пониженням її суверенітету, якимсь capitis deminutio [1]).

Поки відбувалися оці розмови, українське правительство точно довідалось, що Німеччина абсолютно не буде піддержувати нас в цьому

[1]) Телеграма 6. серпня 1918 р., без №-ра.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

конфлікті з приводу таємного договору і що самий текст таємного договору вже знищений 16. липня 1918 р. в помешканні німецького міністерства закордонних справ. Тоді Гетьманові не залишилося нічого иншого, як заявити при черговому побаченні з гр. Форґачем 7. серпня, що він мусить уступити перед силою, хоч погодитись з фактом анулювання договоровору не може й протестує проти нього. Разом із тим він жадає негайної ратифікації миру, допущення української адміністрації до повітів Холмщини, окупованих австро-угорським військои і виводу на Україну дивізії сірожупанників генерала Сокири-Ях нтова.

— — —

Холмщина — старе українське Забужжя — одна з корінних українських земель, належала з кінця XIV. віку до Польщі, але зберегла до наших часів свою українську народність. Незручна політика російського уряду вже на початку XX. віку загнала десятки тисяч українських холмщаків, т. зв. »упорствовавшихъ уніатовъ« в обійми латинства й полонізації, чому не могло запобігти й виділення в 1910. році кількох повітів колишніх Люблинської й Сідлецької губерній з українським населенням в окрему Холмську губернію. Великі рани завдав Холмщині російський уряд ще й своїм »біженством« — примусовим виселенням людности з її осель і згоном її в глиб Росії під час відвороту російської армії в 1915. році. Тоді Холмщина була окупована австрійською армією, а північна її частина разом з Підляшшям — німецькою. Австрійці впровадили в окуповані повіти польську адміністрацію, яка робила все від неї залежне, щоб скріпити тут польський елемент [1]).

Та по Берестейському мирі Холмщина й Підляшшя мали одійти до України. Гряниці України від заходу були установлені »від Тарнограду загально по лінії Білгорай—Щебрешин—Красностав—Пугачів—Радин—Межіріччя—Сарнаки—Високе Литовське—Пружани—Вигоновське озеро. (пунк 2-й, ст. II). Ця лінія була встановлена більш-менш вдовш етнографічної української гряниці, хоч значна частина українських селищ знайшлася по-за цією лінією (знов же таки невеличкі польські островки увійшли в склад української території).

Далі в тім же 2-му пункті II-ої статті Договору стояло, що »подрібно установлятиме гряницю мішана комісія після етнографічних відносин і з узглядненням бажань населення«. Спеціяльно для роз'яснення цього пункта було там же в Берестю зложено 4. марта 1918 р. окремий протокол, в якому стояло: »стверджується, що передбачена в другім уступі договорної постанови, при усталенню гряниці, комісія не є звязана класти гряничну лінію через місцевості Білгорай—Щебрешин—Красностав—Пугачів—Радин—Межіріччя—Сарнаки, лише має право на підставі 2 точки II статті цього мирового договору попровадити гряницю,

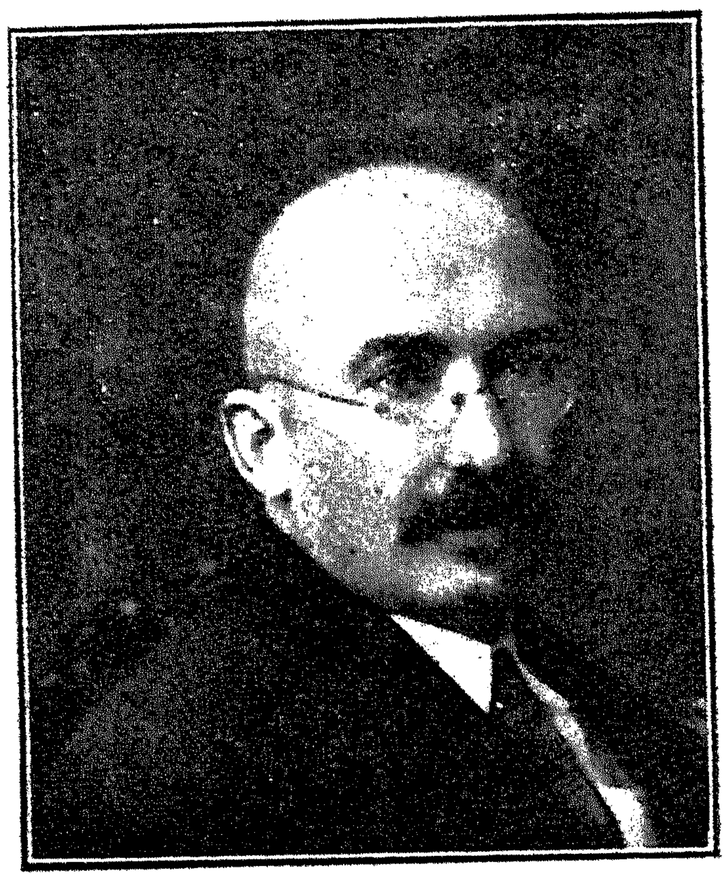
[1]) Наприклад. спроваджувало до Холмщини польських колоністів з корінної Польщі і осаджувало їх на ґрунтах вигнаних з краю росіянами »біженців«.

National Parliamentary Library of Ukraine. www.nplu.org

що виходить з етнографічних відносин і бажань населення, також на схід від лінії Білгорай—Щебрешин—Красностав—Пугачів—Радин—Межіріччя—Сарнаки. Згадана мішана комісія утвориться із заступників сторін, що заключують договір і з заступників Польщі і кожна з тих партій вишле рівне число делегатів до комісії. Сторони, що заключують договір, згідно постановляють, коли та комісія зберется«.

Але ще як тільки стало звісним про Берестейський договір 9. лютого з наміченою в ньому польсько-українською гряницею, в польському громадянстві повстав страшний переполох: у Варшаві повстала правительственна криза, таку саме кризу готовили австрійському правительству депутати »Польського Кола«, у Кракові вивішено чорні прапори на ознаку жалоби, у Львові польські газети вийшли з чорною траурною обвідкою, загалом польська преса почала писати про новий »четвертий розділ Польщі«.

Додатковий протокол 4. березня не заспокоїв поляків і вони почали робити натиск на австро-угорське правительство, щоб воно добивалося зміни Берестейського договору в тім напрямі, щоб установити гряницю між Польщею й Україною по Бугу, себ-то щоб усе Забужжя — Холмщина — залишилося при Польщі. І дійсно, австро-угорське правительство почало робити в цім напрямі заходи. Перш за все воно збільшило, так би мовити, »польский курс« в окупованих нею п'яти повітах Холмщини: замостенськім, красноставськім, білгорайськім, томашівськім і грубешівськім; воно не допустило туди призначеного українським правительством 1. березня 1918 р. губерніяльного комісара Холмщини й Підляшшя (пізніше губерніяльного старости) Ол. Ф. Скоропис-Йолтуховського з чинами його адміністрації. Натомісць допустило перевести на території цих п'яти повітів вибори до польської Регенційної Ради, утворити з наказу Рег. Ради судову округу, куди увійшла частина Холмщини; поворотців-холмщаків (які колись були »біженцями«) перепускали до-дому лиш за посвідками »Польського Центрального Обивательського Комітету«: навіть призначеного митрополітом А. Шептицьким греко-католицького епіскопа для Холмщини й Луцька — о. Боцяна австрійська влада не допустила в'їхати до його епархії. Так само не допускали представників православного духовенства. А тим часом австро-угорське міністерство закордонних справ повело дипломатичну акцію щодо зміни Берестейського договору відносно Холмщини. Як засіб пресії на Українське правительство було вибрано нератифікування договору.

Губерніяльний Староста Холмщини і Підляшшя
Ол. Скоропис-Йолтуховський.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В маю місяці австро-угорське правительство завело переговори з німцями, чи не згодились би вони піддержати Австро-Угорщину в її домаганні від України, щоб та згодилася змінити Берестейський договір в тім змислі, щоб гряницею між Польщею та Україною установити річку Буг[1]). Але німецьке правительство на це не погодилося. Тоді гр. Буріян почав домагатися принаймні, щоб Німеччина та инші союзники не спішилися з ратифікацією Берестейського миру. Але союзники як-раз навпаки хотіли перевести ратифікацію як-найшвидче і таки її перевели. Австро-Угорському правительству, яке добивалось в інтересах поляків і знищення таємного договору про Галичину і відступлення полякам Холмщини, довелось обмежитись власною акцією.

Маючи відомості про заходи австрійської влади що-до Холмщини, а з другого боку довідавшись і про дипломатичну акцію з австро-угорського боку також що-до Холмщини, українське міністерство закордонних справ звернулось 12. червня 1918 р. до австро-угорського уряду з нотою, одночасно дорученою тимчасовим представником Української Держави у Відні А. Яковлевим безпосередньо гр. Буріяну і в Київі — графу Форґачу:

»До Ц. і К. міністерства закордонних справ.

Мировим договором, зробленим у Берестю, а також додатковим протоколом, підписаним представниками України й Австро-Угорщини 4 марта 1918 року, питання про майбутню приналежність Холмщини й Підляшшя остаточно та принципіяльно вирішено тим способом, що Холмщина з Підляшшям має відійти до України. Не розвязане остаточно тільки питання про сталі гряниці між Україною і Польщею в межах Холмщини. Ці гряниці має установити передбачена в протоколі з 4 марта спільна комісія, а підставою для установлення гряниць мають бути етнографічні дані й бажання населення Холмщини.

До зроблення мирового договору Холмщина була окупована почасти німецьким, а почасти австро-угорським військом. Після зроблення миру Українське Правительство призначило на Холмщину й Підляшшя свого комісара, якого Німеччина на окупованій її військом території допустила до виконування його обов'язків. Що-до ж до території, окупованої Австро-Угорщиною, так тут положення являється цілком відмінним. Австро-Угорські військові й цивільні власті не тільки не допустили комісаря України до вико-

[1]) Труднощі австро-угорського уряду при розвязанні польско-українських відносин дуже яскраво малює урядовий реферат міністерства закордонних справ, зложений у Відні в травні місяці, де говориться, що поляки заявляють свої претенсії навіть на західню Волинь, що українці в Галичині будуть робити всякі труднощі австрійському правительству і що дуже тяжко буде дійти до якогось порозуміння між українцями і поляками. Для поляків холмська справа є свого рода »nolli me tangere« і прихильне для них вирішення холмской справи являється передумовою їхньої кооперації з австрійським правительством. Як що умови доповняючого протоколу до 4. березня будуть переведені в життя, поляки ні за що не залишаться в урядовій більшості в австрійському парламенті.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нування його обов'язків, але навпаки нарушаючи мировий договір, змінили status quo ante в Холмщині на користь Польщі.

Ц. і К. міністерству закордонних справ не могло бути невідомим, що на початку квітня б. р. переведено вибори до Польської Регенційної Ради в повітах: замостенськім, красноставськім, білгорайськім, томашівськім і грубешівськім і вибрано поляків Ходаковського, Яблонського й Малишевського. В тому ж місяці квітні Регенційна Рада ухвалила утворити суд і в компетенцію цього суду зачислити повіти: замостенський, білгорайський, томашівський і грубешівський. Крім того маються відомості, що австро-угорські військові власті, видаючи пашпорти мешканцям Холмщини, визначають державну приналежність цих мешканців, яко підданих Польщі. Нарешті, мешканців Холмщини, котрих під час війни вивезено з Холмщини, до цього часу не повернено до-дому, а на їх місце польські урядники переселяють людність польської національности.

Всі зазначені вище факти свідчать про те, що status quo ante Холмщини змінялося не в напрямі, зазначеному в мировім договорі, при чім те, що зосталося нині в Холмщині ні в якім разі не буде сприяти ліпшому і добросусідському розвязанню холмського питання між Україною, Австро-Угорщиною та Польщею.

Стоячи на ґрунті мирового договору, а також маючи на увазі запевнення, які дали представники Ц. і К. австро-угорського правительства, в инших складених умовах, нижче підписаний від імени Правительства Української Держави, має за честь подати все вище зазначене до відома Ц. і К. міністерства закордонних справ і чекає від Ц. і К. правительства австро-угорської монархії, що воно негайно поробить рішучі заходи для того, щоб відкинуто й скасовано все те, що заведено Польщею на території Холмщини, а також щоб негайно повернуто всіх вивезених з Холмщини під час війни мешканців і припинено імміграцію поляків на Холмщину.

Управляючий Міністерством
Закордонних справ *Д. Дорошенко.*«

Київ, 12. червня 1918 року.

Гр. Буріян дав гр. Форґачу інструкцію — залишити цю ноту без відповіді і взагалі залишити на якийсь час справи Холмщини в спокою, з огляду на небажання німців піддержати заходи Австро-Угорщини. Але польський натиск на австрійців не давав їм змоги залишати холмської справи в спокою. Австро-угорський дипломатичний представник у Варшаві барон Стефан Угрон (так само як і Буріян та Форґач — мад'яр) раз-у-раз доносив свойому правительству про велику трівогу в польських кругах і про їхні заходи перед ним — порушити холмську справу. Міністр-президент варшавського правительства Стечковський, князь Здислав Любомирський, князь Януш Радзивіл — у Варшаві, перед бар. Угроном, а граф Пшездецький та инші особи — у Відні робили всі можливі заходи, щоб подвигнути австро-угорський уряд примусити Україну зріктися Холмщини. Вони радили австро-угорському правительству уневажнити Берестейський договір під претекстом недодержання Україною обов'язку постачання до 1. липня 1918 року 1 мілійона тон хліба. Таку саме пораду давала й польська преса. Часами у Варшаві поширювалися

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

чутки, ніби Австро-Угорщина зріклася наміру настоювати на уступленні полякам Холмщини і тоді в польських кругах повставала справжня паніка. Донесення бар. Угрона живо малюють нам картину польських настроїв у Варшаві з приводу холмської справи.

З огляду на німців, а також і на господарські відносини самої Австро-Угорщини, гр. Буріян уже в кінці липня зрікся думки вжити як аргумент проти України справу з постачанням продуктів і згодився на продовження господарської конвенції з Україною від 20. квітня 1918 р., строк якої минав 31. липня, ще до 31. серпня на тих самих умовах. Але за те він рішив ужити, як способу пресії на український уряд — нератифікування Берестейського договору, хоч усі инші союзники: Німеччина, Туреччина и Болгарія вже той договір ратифікували. Графу Форґачу було доручено добитись від українського правительства згоди на признання Буга, як гряниці між Польщею та Україною, себ-то уступити Холмщину Польщі. Але всі переговори гр. Форґача з самим Гетьманом і з міністром закордонних справ Дорошенком, ні до чого не довели: українське правительство твердо стояло на тому, що Холмщини уступити воно не може.

Під час подорожи міністра-президента Лизогуба на початку вересня до Берліну він обговорив там між иншим і справу Холмщини і добився, що німці заявили, що вони твердо стоятимуть на ґрунті Берестейського договору, себ-то уважають справу Холмщини вже вирішеною і тільки деталі в проведенні гряниці має вирішити передбачена протоколом 4. березня мішана комісія. Для орієнтації німецького правительства й ознайомлення його з поглядами українського правительства на холмське питання Ф. А. Лизогуб передав нім. правительству такий меморіял, зложений у Київі:

»10. серпня ц. р. австрійський посол при Українській Державі граф Форґач заявив голові Українського Уряду, що ратифікація мирного договору задержується з боку Австро-Угорщини через бажання останної точно установити гряниці між Україною й Польщею, при чому додав, що, на думку його уряду, гряниця має йти по природній межі, а саме по річці Бугу.

По Берестейському мирному догорору гряниця між Україною й Польщею проходить по лінії: Тарноград, Білгорай, Щебрешин, Красностав, Пугачів, Радин, Межиріччя, Сарнаки, Мельник, Високо-Литовськ, Пружани і Вигоновське озеро. По додатковому протоколу від 4. березня 1918 року мішана комісія, якій доручено було встановити гряниці на місці, не зобов'язана точно додержуватися зазначеної гряничної лінії і має право її виправляти, одхиляючись на схід, але беручи на увагу строго етнографічні принципи й бажання населення прикордонної смуги.

Пропозиція австрійського уряду, зроблена на словах послом гр. Форґачем, Українським Урядом ніяк не може бути прийнята, бо проведення гряниці по Бугу позбавило б Україну цілої Холмщини, права на яку були признані за Україною Берестейським договором, уже ратифікованим Німеччиною, Туреччиною й Болгарією.

Україна жадним способом не може відмовитись від области, на яку має старі історичні права і яка в подавляючій своїй біль-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

шості заселена українським народом. Що до національности населення краю на 1. січня 1900 року ділилось так: українці й білоруси 463.902 (або 51,76% всієї людности), поляки 268.053 (29,9%), жиди 135.238 (15,1%), інші національності 29.123 (3,24%).

Претенсії Польщі на цей край обґрунтовуються лише тимчасовим володінням в наслідок завоювання, що тяглось від 1374. до 1795. року. З перших же років панування над краєм поляки повели політику насильства та гніту над українським та білоруським народом, що найяскравіше виявилося в переслідуванні української мови, православної віри й економічній руїні українського й білоруського селянства.

Український уряд, який працює тепер як-найенергічніше над утворенням самостійної й сильної Української Держави, бажає також установити добросусідські відносини з усіма державами. Кермуючись принціпом самовизначення народів, який був основою Берестейського договору, уряд Української Держави саме в ім'я цього принціпу не може погодитися з повним і насильним відірванням такої значної території України з півмілійоновим українським населенням до Польщі, що викликало б по всій Україні страшне обурення й гнів, а в будуччині сталося б причиною ворожнечі між двома державами: Україною й Польщею.

Український Уряд з огляду на доконану вже ратифікацію Берестейського договору Німеччиною, Болгарією й Туреччиною пропонує:

1. Негайно скликати мішану комісію для остаточного встановлення гряничної лінії, в надії що нема певних причин для відмови ратифікації Берестейського договору і з боку Австро-Угорщини.

2. Допустити на Холмщину українські цивільні й судові власті а також православне духовенство«.

Аналогічного змісту було подано меморіял міністром закордонних справ Дорошенком і гр. Форґачу під час переговорів у Київі. На цей меморіял гр. Буріян відповів також меморіялом, текст якого подаємо в перекладі з французького оригіналу:

»У відповідь на меморіял що-до питання про майбутню грянницю між Україною й Польщею, переданого Його Ексцеленцією Паном Міністром Закордонних справ графу Форґачу, Цісарське Королівське Правительство вважає себе зобов'язаним ще раз пригадати Правительству Української Республіки аргументи, які Ц. і К. Правительство виставляло вже кілька разів для з'ясування своєї точки погляду на це питання, протиставляючи їх поглядам Українського Правительства.

Ц. і К. Правительство вважає тим більше потрібним підтримати свій погляд на цю справу, що Українському Правительству не удались його останні заходи переконати в справедливості його власних поглядів.

А саме: Ц. і К. правительство не може визнати за безсумнівні підстави для претенсій України на територію Холмщини ті статистичні дані, які правительство України представило для підтвердження своїх претенсій, бо Ц. і К. правительство має в своїм розпорядженні инші статистичні дані, котрі, походячи з ріжних джерел,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

суперечать даним, представленим Українським Правительством і навпаки доводять, що більшість населення спірної території є польська.

Ц. і К. правительство, маючи змогу дивитись на це питання цілком безстороннє, прийшло до висновку, що в даному випадку мова йде про область, заселену майже в рівній частині поляками й українцями, які живуть одні поруч других без точної етнографічної гряниці.

Такий стан річей не обмежується тільки областю Холмщини; навпаки, він панує також в певних місцевостях на правому березі Буга, почасти значно далі на південь, аж до Поділля. В дійсності, Українське Правительство не буде заперечувати, що найбільш далекосяглі догамання серед польських націоналістів обіймають також більшу частину Волині і навіть невні області Поділля.

От чому сторони, які брали участь в переговорах про мир в Берестю-Литовському, вважали за необхідне відкласти до пізнішого обміркування остаточне вирішення цього питання, вживши за-для цього мішану комісію, зложену з представників пертрактуючих сторін, а також представників Королівства Польського. Власне з цих мотивів комісія, про яку йде мова, зовсім не зобов'язана держатись погряничної лінії, зазначеної в мирнім договорі, але якраз навпаки — вона матиме повну свободу запропонувати, як що знайде потрібним, гряничну лінію на схід від цієї лінії і навіть, в разі потреби, по той бік Буга.

З огляду на цю ситуацію і здаючи собі справу з неможливости установити гряничну лінію, яка б давала змогу всім українцям, мешканцям спірних областей, прилучитись до основної своєї батьківщини, а з другого боку зібрати всіх поляків, мешканців цих областей, під захист Польського Королівства, лишається одно тільки практичне і однаково для обох сторін справедливе вирішення — компро̀місове, яке вимагає жертв з обох боків, але за те обом запевняє однакові вигоди стабілізації взаїмних відносин.

Сама природа визначила течію Буга як географічну гряницю, що однаково приємлема для обох країв: ця річка ділить на дві рівні частини область, за яку йде суперечка між Україною й Польщею.

На думку Ц. і К. правительства таке вирішення тим зручніше, що воно може служити в майбутьному за солідну базу для щирих приязних та тривалих відносин між обома країнами, відносин, необхідних для майбутнього розвитку як України, так і Польщі.

З другого боку — навпаки — нема сумніву, що всяке инше вирішення на користь одної з сторін і на некористь другої сторони піддержуватиме в цій останній почуття розчарування, яке отруюватиме в будуччині відносини між обома сусідніми державами.

Ось чому Ц. і К. правительство не може відмовитись від точки погляду, яку воно завжди обороняло в питаннях про гряниці між Україною й Польщею, що Ц. і К. правительство бажало б бачити гряницю вдовж лінії Буга.

Та проте, не вважаючи на ріжницю поглядів у цій справі між правительтвом України і Ц. і К. правительством, останнє, щоб ви-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

явити ще одним способом більше свої симпатії й приязнь, які воно завжди почувало до молодої Української Республіки і бажаючи ще тісніше укріпити той звязок, який існує між цією країною і Австро-Угорською Монархією, даючи йому формальну й остаточну базу, оповіщає, що воно готове ратифікувати Берестейський мир, з умовою, одначе, зробити публичну декларацію про свій погляд на питання гряниці між Україною й Польщею.

Ц. і К. правительство пропонує отже оголосити з нагоди ратифікації Берестейського договору, що воно вважає це питання за відкрите, яке буде урегульоване пізніше за допомогою мішаної комісії, передбаченої артикулом II цього договору.

Так само Ц. і К. правительство не може дати своєї згоди на те, щоб теперішній стан управління й адміністрування в спірних областях, поскільки вони перебувають тимчасово під зверхністю Австро-Угорщини, потерпів які зміни, аж доки не буде остаточно вирішена приналежність цих областей.«

Пересилаючи 21. вересня 1918 року цей меморіял графу Форґачу для вручення його українському міністру закордонних справ Дорошенкові, гр. Буріян сповіщав гр. Форґача, що коло половини жовтня вже можна буде перевести обмін ратифікаційними грамотами. Але потому як гр. Буріян запитав згоди на ратифікацію міністрів-президентів австрійського й угорського урядів і ті відповіли, що не можуть погодитись з уступкою Холмщини Україні, справа знову загальмувалася.

Але в половині жовтня Австро-Угорська монархія явно почала хилитися до упадку. Військо її було вже здеморалізоване й почало самовільно розбігатись. Почався розклад і серед військових частин, які стояли на Холмщині. Тим часом на обсаджених австрійцями землях почали формуватись польські відділи, які виявляли намір захопити північну частину Холмщини й Підляшшя, які були в зоні німецької окупації й перебували під управою українського губерніяльного старости Ол. Скорописа-Йолтуховського. Австрійський комендант Володимира Волинського просто передав владу в руки місцевого польського національного комітету і слідом за тим в місті появився відділ польських військ. Українське правительство заявило з цього приводу польському уряду свій протест. Гетьман особисто звернувся 5. падолиста 1918 р. до німецького командування в Київі з проханням обсадити Холмщину німецьким військом, спеціяльно ж місто Холм, а крім того допустити до Берестя вже сформований кадр українського відділа з 100 старшин і 126 козаків. Цей відділ мав бути укомплектований на місці з-посеред українського населення і служив би для охорони краю й особливо гряниці з Польщею. 9. падолиста міністр закордонних справ Дорошенко, який перебував в цей час в Берліні, заключив з німецьким урядом формальну умову про обсадження Холмщини, евакуованої австрійцями, двома дивізіями німецького війська і допущення туди української цивільної адміністрації. Але саме того дня вибухла в Берліні революція, а п'ять день

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

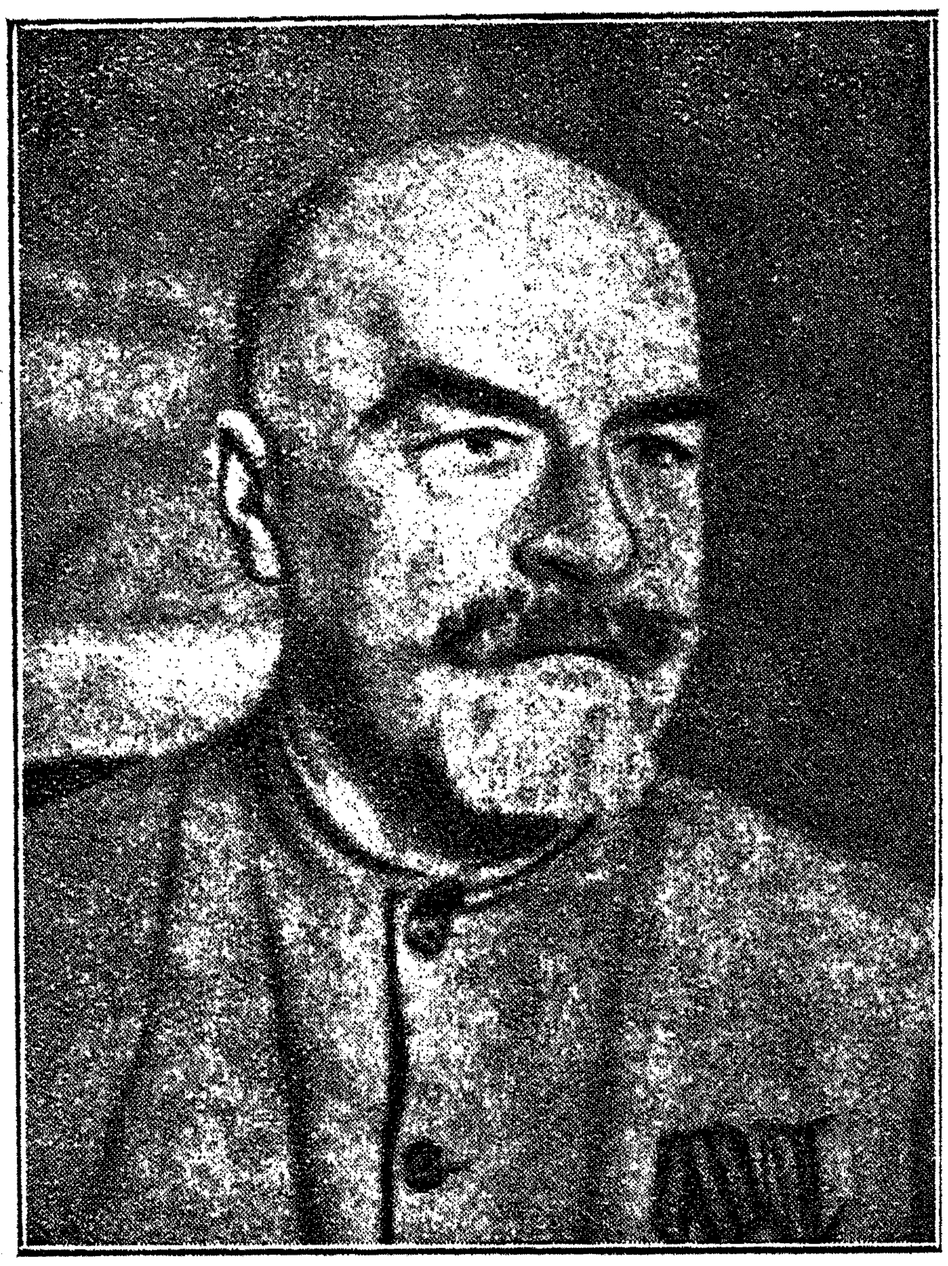
пізніше вибухло й повстання проти Гетьмана на Україні, яке перешкодило організувати українську військову силу на Холмщині й оборонити її від поляків. На початку грудня українська адміністрація з краєвим старостою Ол. Скорописом-Йолтуховським на чолі, яка залишилась на своїому посту у Бересті, була заарештована польським відділом ген. Івашкевича й опинилася в таборі для інтернованих в Каліщу. Втрата Холмщини й Підляшшя була одним з перших наслідків упадку Української Держави.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XIII.

Організація збройних сил Української Держави. Формування регулярної Української Армії. Іррегулярні формації. Чорноморський флот.

Правительство Української Держави дуже добре розуміло вагу збройної сили, як головної підстави й запоруки існування самої України, яко самостійної незалежної держави. Тому то організація регулярної української армії на загально прийнятих в европейських державах основах, вивченої й узброєної згідно найновішим умовам військової техніки, а також утворення сильного флоту на Чорному морі — складали одну з головніших турбот як самого Гетьмана, так і його правительства. Та з огляду на фактичну окупацію України арміями Німеччини й Австро-Угорщини по умові ще з правительством Центральної Ради*), Гетьман і його правительство не мали в цій справі вільної руки. По умові 24. квітня 1918. року між військовим німецьким командуванням і П. П. Скоропадським — майбутнім Гетьманом — мала бути утворена українська армія, але обсяг її і спосіб користування нею мусили бути установлені по згоді з німецьким командуванням. З самих перших днів Гетьманства було приступлено до продовження підготовчої праці по формуванню регулярної української армії наміченої ще за попереднього уряду, але німці довго не давали змоги приступити до її фактичного творення, а коли, нарешті,

Військовий міністр ген. *Ол. Рогоза.*

*) Що-до розмежування гряниць окупації Німеччина й Австро-Угорщина заключили між собою під назвою »Ukraineabkommen« таку військову конвенцію 25. березня 1918 р.:

»1. Розмежування території:

а) для Австро-Угорщини припадають: південно-західна частина Волині аж до лінії: дотеперішня південна гряниця участку Ковель—

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

згодились не робити в цім напрямку перешкод, то вжо було пізно. Події сінця 1918. р. застали українську армію в стадії лиш початкової організації.

Від попереднього правительства Гетьман дістав дуже незначну військову спадщину. Фактично це була т. зв. дивізія генерала Натієва, яка оперувала на фронті. Дві дивізії т. зв. синєжупанників, зложені з бувших полонених і сформовані в Німеччині, так само як і полк галицьких січових стрільців були розброєні німцями напередодні дежавного перевороту 29. квітня. Правда, Військове Міністерство Української Народньої Республіки, спеціяльно Генеральний Штаб — під проводом свого начальника полковника Сливинського — почали працювати над проєктом організації української регулярної армії. Малося на увазі утворити армію на основі територіяльного комплектування, з 8-ми корпусів піхоти і $4^1/_2$ дівізій кінноти. 17-го квітня 1918 р. військовий міністр А. Жуковський призначив уже виконуючих обов'язки командирів корпусів: Київського корпусу — отамана Мартинюка, Волинського — отамана Дядюшу, Подільського — отамана Клименка, Одеського — отамана Колодія, Чернігівського — отамана Дорошкевича, Полтавського — от. Осецького, Харьківського — от. Волкобоя і Катеринославського — от. Васильченка. (Див. »Державний Вістник«, 1918. р. ч. 3.)

Було вже вироблено план формування, установлені строки призивів на службу, збірні пункти територіяльних округів, заложено сітку губерніяльних і повітових комендатур. Малося на увазі зосередити в штабах корпусів і дивізій територіяльної армії весь обрахунок і по-

---

Доросино—Корчев—Радомисль—Бокуйма—Верба—лінія Івки до Млинович—Горинка—Яковці — лінія Горині до Сущевців—Староконстянтинів (міста всі німецькі), далі губернії Подільська, Херсонська і Катеринославська.

б) для Німеччини решта губерній України, а також Таврія й Крим.

2. Тільки що початі операції групи генерала фон Кнорцера проти Катеринослава мають вестись під загальним німецьким проводом, поки війська не будуть замінені австро-угорськими військами. Генерал од інфантерії фон Кош веде операції в Таврії і в Криму під цісарсько-королівським головним командуванням (аж до закінчення операцій).

3. Миколаїв, Маріуполь і Ростов на Дону матимуть спільні залоги, в Миколаєві та Ростові німецьке, в Маріуполі австро-угорське головне командування. Таганрог і Новоросійськ — німецькі.

4. Управа магістралів залізниць і прилегаючих побочних ліній, а також водний транспорт підлягають одному представникові німецького правління полевих залізниць у Київі, при якому має бути як заступник — офіцер австро-угорського військово-залізничого правління. Це представництво у Київі регулює особливо загальний ужиток засобів транспорту, так тамо як і в окремих випадках, на цілу область. Йому також належить дбати про доцільний поділ рухомого й нерухомого матеріялу.

Розмежування обсягу праці має наступити на основі того принципу, що в австро-угорській зоні на чолі управи стоїть начальник австро-угорських полевих залізниць, в німецькій — начальник німецьких

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

кликання зобов'язаних до військової служби. На початку квітня 1918. р. праця Генерального Штабу була вже досить розвинута і сподівалися на осінь 1918. р. перших конкретних наслідків тієї праці.[1])

Гетьман залишив полковника Сливинського[2]) на посаді начальника Генерального Штабу, військовим же міністром призначено генерал-лейтенанта А. Рогозу, заслуженого боєвого генерала. Товаришем міністра призначено генерала Олександра Олександровича Ліґнау.[3]) Товаришем міністра по морських справах призначено капітана 1-го рангу Миколу Лаврентієвича Максимова.

На долю цих людей і випало діло утворення регулярних українських сухопутних і морських сил. Думки, положені в основу організацій цих сил, висловив сам Гетьман в своїй розмові з представником вищого німецького командування в присутности військового міністра й начальника Генерального Штабу 24. травня 1918 року. Цю розмову німецький звіт передає так: »Гетьман виходив з думки, що коли ми дійсно хочемо, щоб існувала сильна самостійна Україна, з якою ми

полевих залізниць. Виїмком являється залізниця Харьків-Крим-Севастополь в тій її частині, яка проходить по території Катеринославщини...

5. Вугляний і рудничний район у східній частині Катеринославщини підлягає спільній управі і використовуванню в пропорції 1:1. Комісія з спеціялістів, зложена на паритетних основах, має установити що-до цього спеціяльне порозуміння. Для розподілу руди зостається в силі прицип, установлений в Берліні що-до поділу сирих продуктів. Розподіл кам'яного вугля, прийнявши спочатку потреби залізниць, торговельного флоту на Чорному морі і воєнних кораблів а потім інтереси Туреччини, підлягає центральному залізничному управлінню в Київі, яке працює в порозумінні з Чорноморським управлінням в Браїлі.

6. Київ дістає австро-угорський гарнізон з не більш як двох баталіонів (з полковим штабом) без вищого командування.

7. Австро-угорські етапні установи за-для чисто військового регулювання відворотного руху в німецькій зоні підлягають німецькій вищій команді. Забезпечення цих установ продуктами переймає на себе німецьке командування.

8. В тих місцевостях австрійської зони, де є німецькі колоністи, мають бути розташовані австро-угорські війська лиш німецької національности.

9. Для управи великими апаратами для звязку, які знаходяться в Одесі (Кабель, Сіменс, прямий телеграфний дріт і т. д.) установляється на паритетних основах комісія по вказівкам обох вищих командувань.

10. Ця угода вступає в силу негайно.

[1]) »Вістник політики, літератури і життя«, 1918. р., ч. 15, ст. 203.

[2]) Олександер Володимирович Сливинський, родом з дворянської фамілії на Полтавщині, народився 1886. р., скінчив Полтавський кадетський корпус, Николаєвську Інженірну школу й Академію Генерального Штабу. За часів війни був начальником штаба корпуса кінноти і заслужив за бойові заслуги орден Георгія 4-ої ст. і золоту зброю.

[3]) Ліґнау (родом з херсонських німців-колоністів) був офіцером Ген. Штабу і в часі війни був начальником штаба 7-го корпуса Рос. Армії.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

бажали б у майбутньому жити в тісних приязних відносинах, то в нашім власнім інтересі лежить, щоб там повстала добра армія. Він є того погляду, що спочатку треба сформувати невелику, але цілком певну армію. Як основа її має бути сформований цілком надійний офіцерський корпус з теперішних українських і російських офіцерів, дуже старанно вибраних. За-для цього мають бути засновані офіцерські і підофіцерські школи. Так само мають бути створені необхідні технічні установи й формування. Сили нової армії складаються з 8 корпусів. Для них спочатку мають бути зложені офіцерські і підофіцерські кадри. Покликання рекрутів призива 1920 р. мусить наступити пізніше і складати всього 25% складу військового часу. Як термін покликання кладе Гетьман жовтень 1918. року. Негайно має бути зложена лиш одна дивізія гвардії в Київі, як зразкова дивізія, її склад має бути набраний з цілком певних хліборобських кругів. Гетьманові уявляється при цілому формуванні армії німецький зразок і німецьке співробітництво. Він надає велику вагу тому, щоб ми негайно вирішили б ясно: чи допустимо формування української армії, чи ні. На думку головного командування це питання має бути вирішено в позитивному змислі. Створення армії потрібно також, щоб збільшити авторитет Гетьмана в краю. Гетьман хоче створити невеликі певні частини на зразок згаданої гвардейської сердюцької дивізії. Ці та й инші погляди Гетьмана головне командування також буде підтримувати.

Чи вдасться Гетьманові вже в жовтні зробити набор, це ще сумнівно, бо ледве чи це дозволить фінансове становище України. Готові вже почасти офіцерські кадри необхідні ще й для того, щоб дати змогу пристроїтись великому числу офіцерів.

Як поліційні відділи мають бути приділені кожному губерніяльному й повітовому комендантові особливі сотні біля 100 душ в кожній«.

Вже в кінці травня 1918 р. був вироблений Генеральним Штабом і прийнятий Радою Міністрів законопроєкт про загальні підстави військової служби. Головні основи цього законопроєкту були такі:

»1. Завданням армії Української держави є охорона держави від зовнішніх ворогів і підтримання порядку в державі по заклику горожанської влади. 2. Начальником усіх сухопутих і морських сил Української Держави є Гетьман усієї України. 3. Усі старшини затверджуються наказом Гетьмана по армії Української Держави на пропозицію відповідних начальників, а саме: начальники головних управ і коменданти корпусів на пропозицію Військового Міністерства, начальники дивізій і бригад на пропозиції комендантів корпусів, полковники на пропозиції комендантів дивізій, осаули, сотенні і півсотенні на пропозиції полковників. Підстрашин іменує полковник на пропозиції сотених.

Старшина може бути усунений з посади, арештований по постанові судової влади або владою відповідного начальника згідно з дисциплінарним уставом (в негайних випадках). В разі арештування на-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

чальником треба повідомити судову владу й прокуратора не пізніш, ніж через 24 години. Арештований пробуває під арештом до одержання постанови судової влади. Про всякі дисциплінарні кари начальника робиться розслідування для вияснення відповідности кари вчинку. Справа усунення начальників не нижче полковника обговорюється на Військовій Раді, в якій мають право взяти участь особи не нижче того, чию справу обговорюється. Останні старшини усуваються владою коменданта дивізії, підстаршини владою полковника«.

Загальні погляди на характер відносин і дисципліни, які мали бути заведені в молодій українській армії, з'ясовуються з наказу тимчасово виконуючого обов'язки військового мініства генерала Ліґнау-а, з яким він звернувся до військових служачих при своїм вступі на посаду 15. травня 1918 року:

»Згідно з наказом Ясновельможного Пана Гетьмана 9 травня цього року я вступив в тимчасове виконування обов'язків військового міністра. Розпочинаючи виконання дорученого мені відповідального завдання, звертаюся до всіх моїх співробітників, від малого до великого, захопитися свідомістю, що наша молода держава буде міцною та самостійною тільки при існуванні нормально зорганізованої сили. Минулий рік яскраво виявив, як потужна армія завдяки тому, що в неї вжито політики, а разом з останньою й партійної боротьби, ступнево втратила необхідну дисципліну та зорганізованість і перемінилася в озброєні банди, які боязливо втікали від ворога та страшні були лиш мирному населенню. Армія мусить бути по-за політикою, маючи своїм завданням лиш службу державі.

Без твердої дисципліни, котра виявляється в безперечній підлеглості наставленим начальникам, зорганізована озброєна сила не можлива. Тому я вимагаю від усіх військово-служачих, без ріжниці положення, підтримувати найгострішу дисципліну під усіма оглядами. При цім додаю, що підтримування дисципліни мусить провадитися з повною повагою до чоловічої вартости підлеглого, яке б ні було назначене його становище. Найкращим виховуючим прийомом рахую особистий приклад начальника, який є заставою пошани підлеглого; без цієї пошани міцної дисципліни бути не може.

Високий стан військового оборонця Української Держави накладає на кожного обов'язок з особливою обережністю відноситися до всього, що може кинути тінь на нашу армію, яка тільки народжується, кожна особа, яка належить до армії, повинна простувати до ідеалу — бути лицарем чести й обов'язку перед Батьківщиною. Наша держава, що тільки народжується, вимагає від нас повного напруження всіх сил, ума й волі, щоб в найскорший час утворити армію, котра буде підвалиною вартости й права молодої самостійної України.

В сучасний підготовчий період праці по будуванні армії особливе значіння має пристосованість органів управи, які мусять бути доведені до стану бездоганного механізму. Тільки при такім стані органів управи можливе буде нормальне життя армії і творча праця по її удосконаленню.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

При цім вимагаю непохитно додержуватися принципів децентралізації, залишення самостійности й ініціятиви кожному робітникові в межах його компетенції, з твердим загальним керовництвом найвищих інституцій. Людей, що бояться роботи, що в службі бачать тільки засоб для політичної агітації й цим вносять дезорганізацію в діло, котре тільки народжується, людей, що дивляться на службу, як на недбайливе існування на кошти держави, усувати безумовно.

Але в той же час я не потуратиму ніякому свавільству й особистому поглядові. Кожна репресія повинна мати вповні законну й важну підставу; кожний повинен бути певним, що права його — під охороною справедливого й безприхильного закону. Кожна каверза, таємні доноси будуть каратися немилосерно.

Все діловодство, всі офіціяльні відношення непохитно вести на державній мові. У всіх установах і частинах зорганізувати невідложно курси українознавства, маючи на меті доведення в найскорший час знання державної мови до належної високости.

Маючи на увазі головним чином користь діла, а також рахуючи нижче вартости з культурного боку переведення вузького шовінізму, признаю можливим перебування на службі людей знання, досвіду й таланту, хочби й неукраїнського походження, при умовах безумовної їх вірности Самостійній Україні.

Підписав: т. в. о. військового міністра отаман *Ліґнау*.
З оригіналом згідно: начальник канцелярії військового міністерства отаман *Ковалевський*«.

Що-до задач організації української армії і стану підготовчої праці по цій організації на початку червня подав звістки до прилюдної відомости військовий міністр Рогоза в інтерв'ю з співробітником київської газети »Відродження«. Подаємо тут інтерв'ю в цілости: [1])

»Приступлено до утворення національної армії, до котрої покличеться українців. Але тому, що Україна ще молода держава, яка тільки тепер формується, а при напруженій організаційній роботі потрібуються великі кадри добре підготованих фахівців військового діла, можливо, що повного числа таких сил серед природжених українців і не знайдеться. Тоді з огляду на те, шо діло не жде, прийдеться звернутися до послуг і знання осіб і не українців по походженню, котрі чесно заявлять свою згоду служити національній українській ідеї в складі армії молодої Української Держави.

»Демократизація армії буде провадитися в тім розумінні, що всім особам, цілком незалежно від їх службового та грошового становища, відкриється вільний доступ, коли будуть службові та просвітні дані, як до низчих, так і до вищих військових посад. Чесним, талановитим та освіченим людям буде відкритий вільний шлях до армії. Всім служачим майбутньої української армії забезпечується чесне й справедливе відношення.

---

[1]) За »Вістником політики, літ. і життя«, 1918, ч. 24, де воно передруковане з »Відродження«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»Організація армії й саме приготовлення до цієї організації вимагає вдумливого і обережного відношення до себе. У військових справах, особливо у внутрішньому будівництві армії, — нема місця для імпровізації. Організацію армії та флоти Української Держави проведеться поступово й обережно. Через це покликання можливе не раніше, ніж в осени.«

Співробітник »Відродження« прохав міністра Рогозу висловити свій погляд на армію та відношення її до політики. На це питання міністр відповів рішуче й цілком певно: »Армія есть та сила, на котру спирається держава, як в зовнішніх своїх відносинах, так і у внутрішнім будівництві. Через це армія повинна бути безумовно зовні всякої політики, зовні партій«[1]) Далі з розмови виявилось, що формування української армії має бути переведене на територіяльних підвалинах, по зразку европейських армій. В основу формування покладеться принцип; дисципліни, субординації та військового шанування чинів.

Український і німецький генералітет. Сидять зліва на право: 2-й — ген. *Ліґнау*, 4-й — ген. *Рогоза* 5-й — ген. *Кірхбах*, 7-й — ген. *Гренер*.

---

[1]) Питаня про відносини української армії до політики з'ясовувалося, між иншим, з отцего »Закону про політично правове становище служачих Військового Відомства 1 серпня 1918 року:

»Громадяне Української Держави за час перебування на дійсній службі обмежуються в користуванні політичними правами на слідуючих підставах: перебуваючим на дійсній військовій службі, навіть і особам, котрі служать у Військовій Офіції по вільному найму, забороняється:

a) користування активним виборчим правом до законодавчих і громадських установ Держави, себ-то подавати свій голос персонально, або

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»У всіх галузях цивільної служби — сказав міністр — а так само в житті людей, необхідна дисципліна й лад. Без дисципліни, як показав кошмар давнього минулого, неможливе життя суспільства й держави, неможлива людська культура. Тим необхідніша дисципліна у війську. Без неї неможлива армія ні при якому ладі, ні при якому просвітньому рівні козаків. В армії, яко її ґрунт, повинна бути строга дисципліна і вона ріжниться від такої ж на цивільній службі — своїм необхідним напруженям. В українській армії звернеться велику увагу на освіту козаків. Задумують утворити цілу низку салдатських шкіл, просвітніх, релігійних і музичних гуртків. І напевно можно сказати, що Військове Міністерство буде йти на зустріч культурно-просвітній діяльності Міністерства народньої освіти. Мається на думці провести покликання по-старому, через військові установи, котрі будуть в де-чім реорганізовані. Мабуть будуть покликані тільки молодші роки, які не були зовсім на війні та які можуть створити сильні кадри української армії. Мають покликати у всякім разі не більш $^1/_3\%$ всього населення краю.

При призначенні на посади і вищих і низчих начальників в основу покладається принцип боєвих заслуг, стройового стажу, досвіду та старшенства. Таким чином, можна буде справедливо та з найбільшою користю обсадити посади начальників людьми з освітою й безумовним знанням свого діла. Щоб мати офіцерів з освітою, в найближчий час відкриваються військові школи для всіх родів зброї. За-для підготовлення фаховців, з закінченою військовою освітою, мають відкритися на Україні військові академії та школи старшин (артилерійська, кавалерійська, стрілецька й инші).

У теперішній тяжкий час почувається велика матеріяльна злиденність серед офіцерської та салдатської родини. Щоб полегчити злиденність і дати можливість дітям військових держати освіту, мають відкрити

через довіреного в законодавчі установи й приймати участь в передвиборчих зібраннях всякого роду; але пасивним виборчим правом, себ-то правом бути обраним в члени законодавчих і громадських установ військові служачі користуються однаково з иншими громадянами з тим, щоб після обрання вони були увільнені від військової служби;

б) входити в склад і приймати участь в яких ні було б спілках, гуртках, товариствах, партіях, радах, комітетах та инших організаціях, які мають політичний характер;

в) знаходитися на мітингах і взагалі на всяких зібраннях політичного характеру, як випадкових, так і спеціяльно скликаних;

г) приймати безпосередню участь в маніфестаціях та демонстраціях політичного характеру;

д) за порушення цього закону винні підлягають відповідальності по суду, як за невиконання загальних розпоряджень військових начальників (ст. 104 та 104^1) книги XXII Св. В. П.).

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб

Військовий Міністр Генеральний Бунчужний Рогоза.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

низку сухопутних і морських корпусів. При цім мається на увазі в першу чергу приймати дітей офіцерів і салдатів, які потерпіли й відзначилися в цій війні. Становий принцип відкинеться цілком.

Що-до формування кадрового складу міністр заявив, що вже розпочато формування нижчих і вищих офіцерських кадрів на принципі того, які хто має заслуги, строєвий стаж, досвід і старшинство. Тепер же організуються штаби корпусів дивізій і полків, управ і установ. Крім того тепер же приступиться до формування підофіцерської кадри на підставі найму понадтерміново служачих, які визначилися в стройовім і бойовім відношенні, підофіцерів. Виробляється зразок погонів і повертаються старі козацькі чини сташин. В теперішній час з огляду на грошову кризу й повну необхідність економії — нова українська форма дасться тільки гетьманськоту сердюцькому відділові. Але на будуче гадають дати українській армії зручну уніформову одіж в національнім українськім дусі.

Велику увагу звернено на забезпечення родини офіцерів і салдатів, які потерпіли на війні й при анархії в середині Держави. З цією метою утворено комісію для спішної розробітки пенсійного уставу, а також улаштовується комітет для ранених і відкриваються кадетські корпуси.

Тепер у Військовім Міністерстві йде кипуча організаційна праця на ґрунті строгої системи й суворого ладу. Треба сподіватися, що праця закінчиться цілковитим успіхом і молода Українська Держава скоро матиме міцну, збудовану на европейській системі й оперту на старих, які складалися на протязі віків, військових установах і перероблених відповідно до сучасних вимог і досвіду війни«.

Наказом військового міністра з 22. червня 1918 р. за № 252 військова влада в кожній губернії була зосереджена в руках начальника корпуса. Йому мали підлягати всі військові установи, що раніш підлягали губерніяльним комендантам, а також повітові коменданти. 15. липня 1918 року вийшов наказ військового міністра № 327, яким увільнялися із служби всі офіцери, які були покликані на війну, як прапорщики запасу, або пройшли в часи війни лиш скорочений курс школи прапорщиків. Залишено на службі лиш таких офіцерів, які протягом усієї війни 1914—1918 років виконували офіцерську службу на фронті, які від самого початку служили в українській армії, які мали відзнаки ордена св. Георгія за хоробрість, або взагалі відзначилися особливими здібностями чи заслугами в українській службі. Протягом літа 1918 р. були переведені через Раду Міністрів пенсійний статут та инші закони що-до військової служби, організоване військове судівництво (два вищі суди — в Київі та в Катеринославі) й суди штабові при штабах дивізій, корпусі і Головному Штабі), зреорганізовано військово-санітарну службу й інтендантуру. Замість посади головного інтенданта заведено посаду другого товариша міністра, який мав завідувати усією інтендан-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

турою й постачанням української армії. Другим товаришем міністра був генерал Юрій Антонович Корнієнко, що за війни був начальником інтендантства армій південно-західного фронта. Наказом № 339 від 20. липня 1918 року установлено таку форму військової присяги:

»Обіцяю й присягаю Всемогущим Богом і святим Евангелієм, що буду служити, не жаліючи свого життя, вірно і щиро аж до останньої краплі крови Українській Державі і Ясновельможному Гетьманові, верховному вождеві Української Армії й флоту. Я буду ставити в усіх випадках як-найбільший опір ворогам Української Держави, буду пильнувати всіх інтересів Української Держави й свято берегти доручену мені службову таємницю і слухатись без заперечень усіх наказів для потреби служби й Держави, совісно виконувати всі мої обов'язки й нічого за-для власної користи не робити такого, що перечило б моїй службі й присязі. Я ніколи не покину своєї частини й свого Прапору і в усіх випадках буду поводитися, як личить чесному, вірному, совісному, хороброму й свідомому (офіцерові, або воякові). Хай мені в цім Бог допоможе! На закінчення цілую св. Письмо і Хрест мого Спасителя. Амінь«.

В половині червня 1918 року організація і діяльність Українського Генерального Штабу уявлялась таким способом (по донесенню німецького військового агента з 14. червня 1918 року): »Український Генеральний Штабу сформований на зразок Російського. Як і в Росії, Генеральний Штаб підлягає Військовому Міністерству. Становище начальника Генерального Штабу не є самостійне: начальник Штабу робить доклади військовому міністерству, а міністр один тільки робить доклади Гетьману.

»Начальнику штабу безпосереднє підлягають »помічник начальника Генерального Штабу« і »перший генерал-квартирмейстер«: вони поділяють між собою всю працю Генерального Штабу. Крім того безпосереднє підлягає начальнику Штабу центральний відділ.

»Найбільш важливою й впливою особою після начальника штабу є помічник начальника штабу, генерал Какурин. Йому підлягають другий генерал-квартирмейстер (генерал Прохорович), якого відділ виробив плани мобілізації, організації й дислокації війська, так само як і обучення війська та Генерального Штабу. Залізнодорожний відділ, Інспектура Артилерії, Військово-технічна Інспектура й Інспектура повітряних сил підлягають безпосередно начальнику Генерального Штаба.

»Поруч з цим надзвичайно обширним полем праці помічника шефа Генерального Штабу, завдання першого генерал-квартирмейстера (генерал Дроздовський) значно відступають назад. Поруч оперативного відділу, котрий почасти занятий мировими переговорами й листуванням з німецькими й австро-угорськими властями, почасти зносинами із своїми власними комендантами, йому підлягають Розвідчий Відділ (щось наче відділ чужих армій), Відділ Звязку (щось наче відділ воєнного теле-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

графу), Топографічний Відділ і Закордонній Відділ (військові аташе і офіцери для звязку).

»Центральний Відділ має майже ті самі завдання, що й Центральний Відділ німецького Генерального Штабу, виключно персональні справи офіцерів Генерального Штабу. Він веде загальний журнал, розпределює входячі листи, регулює службу нижчого персоналу, веде справи скарбниці Генерального Штабу й управляє друкарнею«.

Німецький інформатор знаходив у цій організації такі недостачі: він уважав, що відділи мають занадто великі розміри, що нерівно й недоцільно розмежовані сфери праці помічника начальника штабу й першого генерал-квартирмейстера, а що Генеральний Штаб веде цілий ряд справ, які швидче належать до Військового Міністерства (установлення комплекту частин, технічні артилерійські справи, піонери, телеграфні відділи й грузові автомобілі, так само повітряна служба).

Генеральному Штабові бракує, на думку німецького офіцера, відповідного впливу на підготовку, особливо офіцерів Генерального Штабу та вищих командирів. Основа для сучасної організації Українського Генерального Штабу лежить, як усі думають, в тому, що його творцями були давні офіцери Російського Генерального Штабу, котрі тим менше були вільні від впливу знайомої вже їм організації і що доводилося творити здібний до праці штаб в дуже короткому часі. В осени 1918. р. було приступлено до організації »Державної Військової Академії« з трьох-літнім курсом навчання.

Законом із 24. липня 1918 р. загальна військова повинність була визнана за повинність, яку всі громадяне Української Держави мусять обов'язково виконати у свій час.

В половині вересня 1918. р. був ухвалений Радою Міністрів за згодою Гетьмана вже раніще вироблений Генеральним Штабом план організації Української Армії. Українська Армія мала складатися з таких частин:

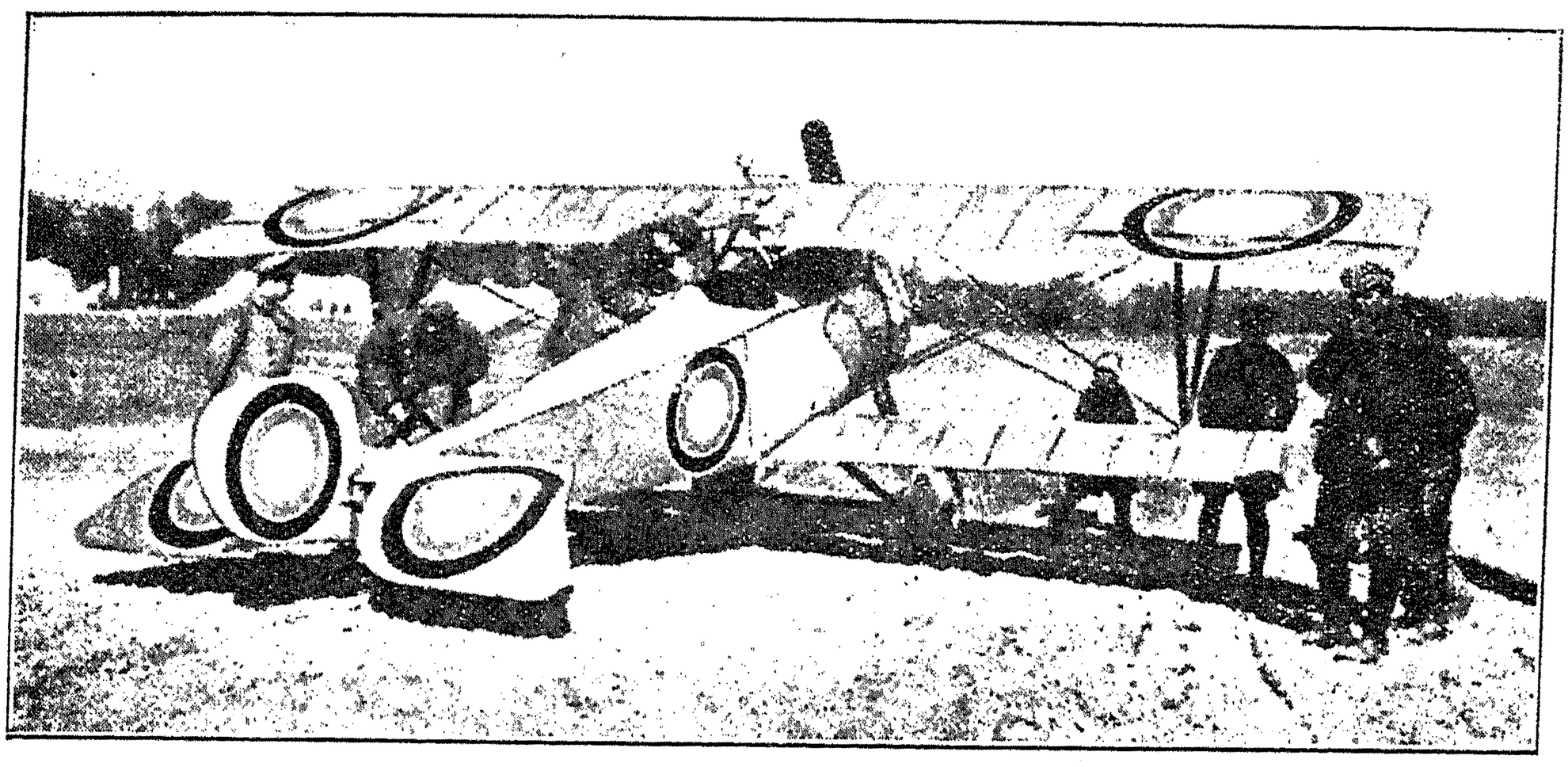
8 армейських корпусів,
1 гвардійська (сердюцька) дивізія,
1 окрема таврійська піша бригада,
4 кавалерійські дивізії,
1 окрема кавалерійська бригада,
2 баталіони понтонерів,
3 самостійні бригади важкої артилерії,
3 повітряні інспектури (аеропланні),
2 інспектури воздухоплавних бальонів,
1 ескадрилля великих аеропланів (типу »Ілля Муромця«),
1 повітряна школа,
1 залізнична бригада (з 4-х баталіонів),
108 повітових командатур,
9 інспектур кінного ремонту,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

8 ремонтних депо,
1 штабовий кавалерійський полк,
4 запасні кавал. полки.

Армейський корпус складався з двох дивізій піхоти (кожна з 3 полків, по 3 баталіони, при кожному кулеметна команда), 2-ох бригад полевої артилерії (по 3 полки, з 3-ох батерій кожна), 1-ої бригади важкої артилерії (1 горний полк і 2 полки важкої артилерії, всі три по 3 батерії), 1 корпусного кавалерійського полку, 4 відділів броневиків, 4 радіотелеграфних команд, 1 повітряного парку, 1 баталіону піонерів і 2-х рот залізничників.

Кавалерійська дивізія складалася з 2-ох бригад, в кожній по 2 полки, відділу самокатчиків, 1 полку кінної артилерії [1]), технічної команди і розвідочного відділу. І-ша кавалерійська дивізія мала бути приділена до II. армейського корпусу й складалася з полків: Чугуївського, Ізюм-

Український військовий аероплан.

ського, Чернігівського й Сумського. II-га кавалерійська дивізія була приділена до I-го арм. корпусу й мала полки: Кинбурнський, Ольвіопольський, Володимир-Волинський і Український. III-я кавалерійська дивізія була приділена до VII арм. корпусу й мала полки: Тираспільський, Новгородсіверський, Одеський і Полтавський. IV-та кавалерійська дивізія була приділена до II арм. корпусу й мала полки: Стародубський, Ахтирський, Білгородський і Вознесенський. Самостійна кавалерійська бригада, приділена до IV-го (Київського) корпусу, мала полки Бугський і Київський з технічними командами.

Сердюцька дивізія складалася з 4-ох піхотних полків, 1-го полку артилерії, з двох батерій, Лубенського сердюцького полку кавалерії й піонерної роти.

[1]) трьох-батерійного складу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Корпуси комплектувалися територіяльно: 8 корпусів відповідали восьми військовим округам: Київський, Волинський, Одеський, Чернігівський, Полтавський, Харьківський і Катеринославський. Час дійсної служби в піхоті означено на два роки, в артилерії й кінноті на 3 роки. Комплект армії мирного складу визначено: 175 генералів, 14.930 штабових і вищих (обер)-офіцерів, 2.975 військових урядовців, 291.221 підофіцерів і вояків і 63.081 коней.

Платня цим офіцерам, підофіцерам і воякам виносила на рік кругло 173 мілійони карбованців. Видатки на одежу, узброєння, утримання й медичні потреби виносили для кожної людини річно 3000 карбованців, утримання коня — 200 карб. Загальні видатки на військо виносили річно 1.114 мілійонів карб., а коли додати 10 % приплату на непередбачені видатки, то кругло 1.254 міл. карб.

Підготовлення кадрів для цієї армії почалося і, наприклад, на 6 липня по де-яких корпусах було вже сформовано офіцерські й підофіцерські, а почасти й вояцькі кадри в розмірі від 16% до 38% основних скорочених штатів. В трьох же корпусах (I-му, II-му й IV-му) кадри офіцерів були сформовані цілком і навіть переходили основні скорочені штати.

Формування зустрічало великі труднощі ріжного роду: передовсім що-до квартир. Багацько казарм було зруйновано, або понівечено під час війни й большевицької руїни, а ті, що були придатні для замешкання, були заняті німцями або австрійцями. Офіцери зустрічали труднощі в пришуканні квартир через дорожнечу й повоєнну спекуляцію помешканнями. Тяжке фінансове становище краю не давало змоги робити потрібні закупки коней. Що до одягу і узброєння зустрічалися труднощі з того погляду, що не був ще переведений поділ військового матеріялу т. зв. призовою комісією.

Покликання до війська рекрутів мало відбутися в два головні строки: 15. падолиста [1]) 1918 р. і 1. березня 1919 р. В перший строк мало бути покликано 85.000 людей. З цих рекрутів 35.585 чоловіків мало піти на укомплектування 4 $^1/_2$ кавалерійських дивізій з їхнею артилерією, конного полку генерального штабу, запасних кав. полків, радіо-телеграфних команд і броневих дивізіонів, — в повному комплекті мирного стану (дивізійна артилерія лиш в 25% мирного складу) і 6.000 душ для кордонної охорони.

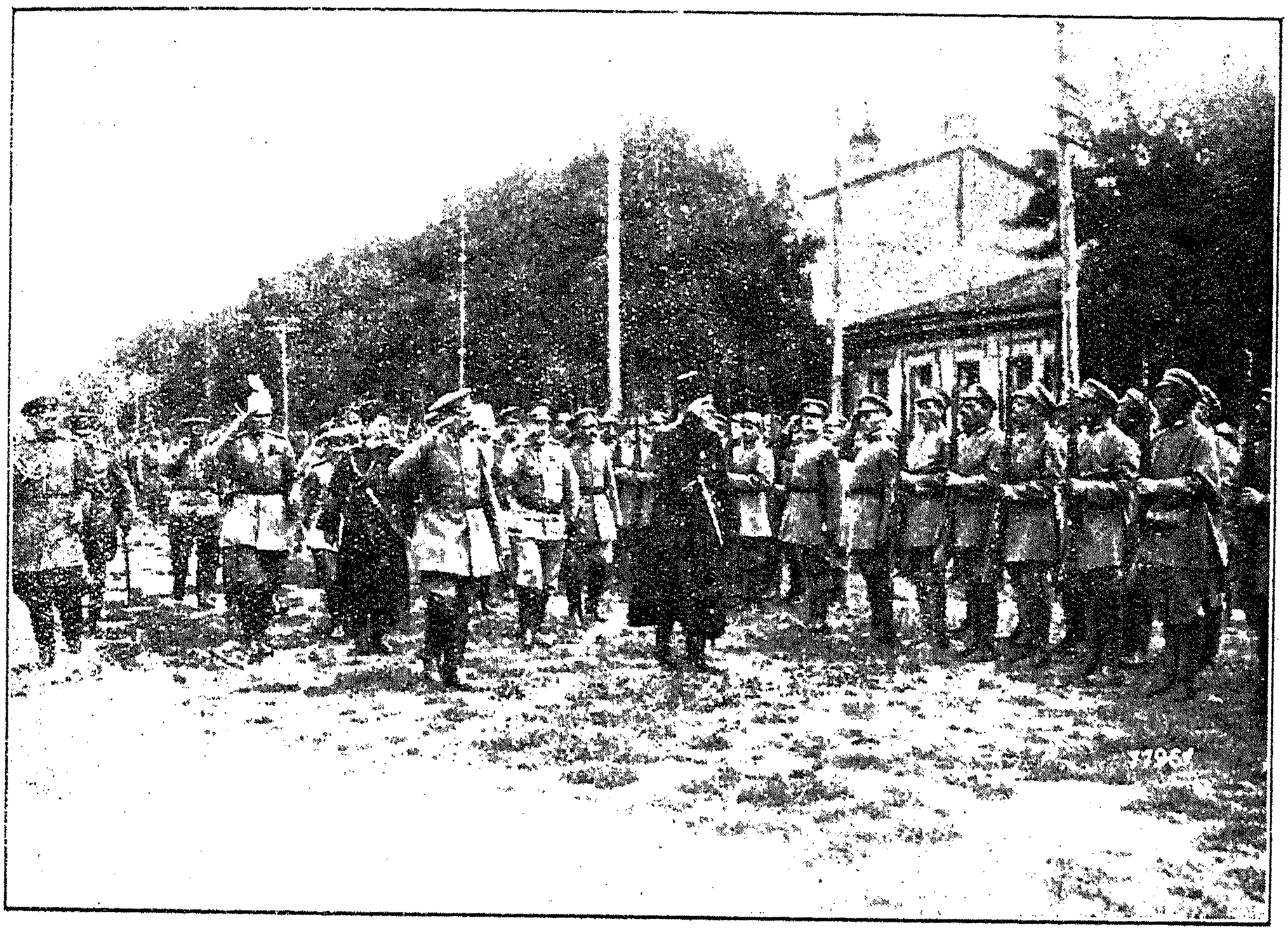
Для піхоти призначено 49.415 рекрутів. Поділ їх мав бути переведений тим способом, що в кожному полку спеціяльні й учебні команди (учебні команди, кулеметні команди, звязкові й розвідочні команди) мали бути сформовані в повному комплекті мирного стану. Нестроєві роти дістали б 50% свого складу; крім того на кожну строєву роту залишилося б 48 чоловіків.

---

[1]) Пізніше цей термін було відсунуто до 1-го грудня 1918 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

На 1. березня 1919 р. мало бути покликано 79.000 чоловіків. З них мали бути укомплектовані: дивізійна артилерія й прикордонна сторожа в повному мирному складі; крім того технічні частини дістали б для свого укомплектування 2023 чоловіки, морська піхота 2000, корпусна кавалерія — повний мирний комплект. Для піхоти залишалося 48.000 чоловіків, так що на 1. березня 1919 р. сотні малиб в собі по 128 чоловіків. З цих 128 людей після одномісячної науки відпали б недостаючі 50 % нестроєвих рот і всі взагалі нестроєві (писарі, ординарці, музиканти, ремісники), так що на 1. квітня 1919 р. сотня піхоти малаб 110 чоловіків. Решта комплекту мала бути закликана пізніше.

Парад Сірожупанної Дивізії у Київі 15. серпня 1918. р.

Конський ремонт мав бути постачений в два строки: на 1 січня 1919. р. 15.654 коні і на 1. квітня 1919 р. 6.344 коні.

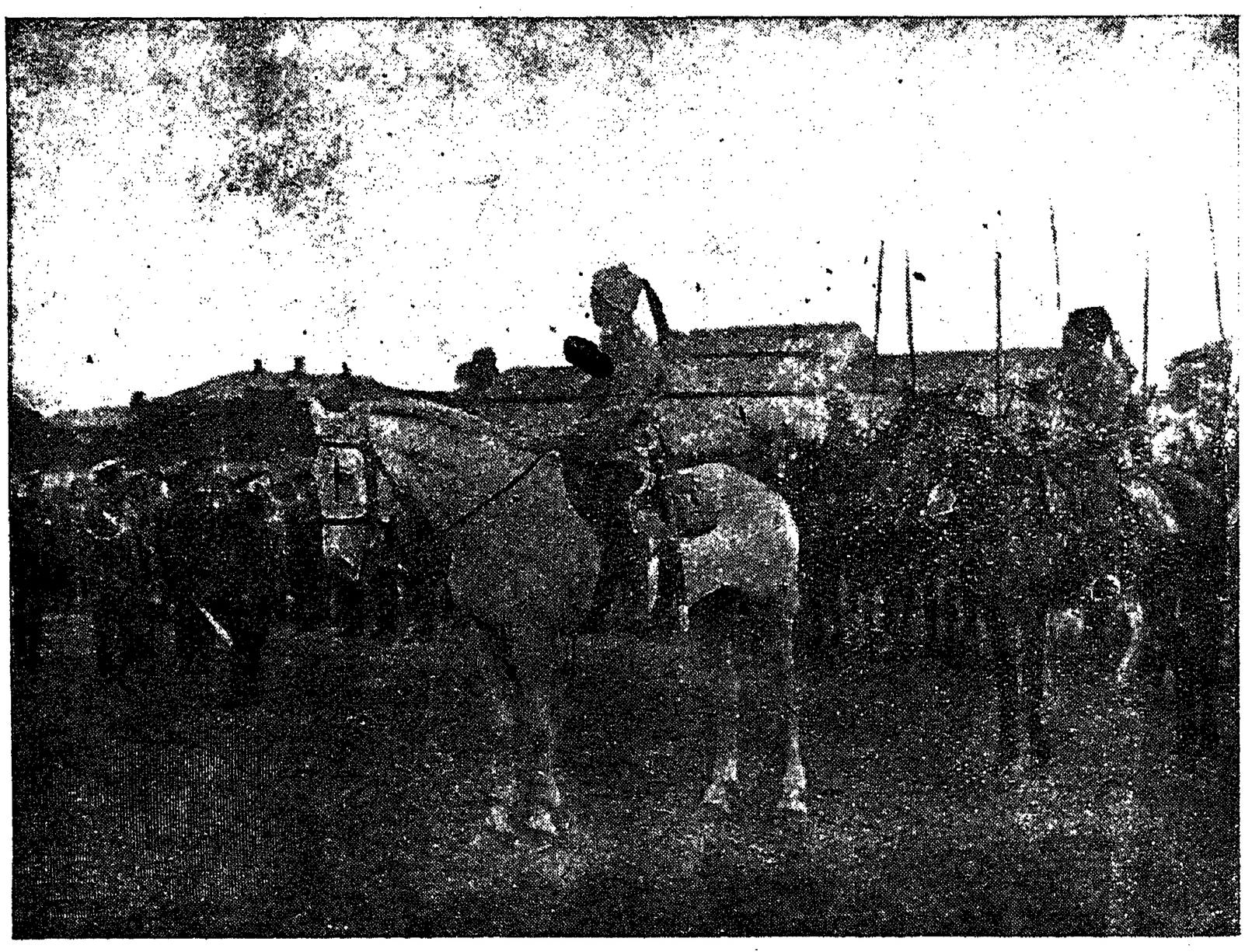
Поки відбулося б укомплектування української армії рекрутами, збройні сили Української Держави перебували в переходовому стані і складались з ріжних частин, які виникали по-за загальним планом творення регулярної армії й уявляли собою наємне військо. Перш за все від попереднього уряду до Гетьманського правительства перейшла так зв. Запорозька дивізія генерала Натієва. Вона складалася з полків: 1-го Запорозького, 2-го Запорозького (по 4 баталіони з кулеметними командами), Гайдамацького полку (3 бат. і кул. команда) і полку Богдана

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Хмельницького (4 бат. і кул. команда), конного полку Костя Гордієнка (з двома кул. командами), полку легкої артилерії (16 гармат 7·5 цм.), батерії важкої артилерії (3 гармати 5 цм. калібра), батерії гірної артилерії (14 гармат), баталіону піонерів і ескадріллі з 12 аеропланів. Ця дивізія була розташована в районі на схід від Купянська.

Окрім того залишилися ще невеликі відділи: т. зв. Запорозький кош з 400 чоловіків у Могилеві Подільському й Чорноморський кош у Бердичиві — 300 чоловіків.

Так само як у Німеччині з українців-полонених були сформовані дві дивізії т. зв. синє-жупанників, які прийшли в березні 1918 року на Україну, але були розформовані напередодні перевороту 29. квітня, — так само і в Австро-Угорщині з полонених українців було сформовано

Перегляд кінноти Дорошенківського полку.

одну дивізію, названу 1-ою Козацькою дивізією. Ця дивізія була розташована в Володимирі-Волинському, в районі австрійської окупації й австро-угорський уряд довго не хтів одпускати її з свого району й спід своєї влади. Тільки після довших переговорів і настоювань австрійці згодились передати цю дивізію в розпорядження українського уряду, на основі особливої конвенції.

26. серпня відбувся у Володимирі-Волинському перегляд дивізії і передача її призначеному українським урядом начальнику генералу Сокирі-Яхонтову. Дивізія складалася з 4 полків піхоти, кулеметних команд, телеграфної й будівельної сотень, санітарного відділу, дивізійної кінноти, гарматного дивізіону й обозу й мала в собі 140 офіцерів і 3300 строєвих вояків. 27. серпня дивізія зложила урочисту присягу на

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вірність Українській Державі і Гетьманові Павлу Скоропадському і того ж дня почався її транспорт до Київа.[1]) 1-го вересня вже відбувся урочистий парад дивізії в Київі в присутності Гетьмана. Дивізія була розташована біля Стародубу й Конотопу на Чернігівщині. Вона стала звісною під назвою »сіро-жупанників«.

Подаємо за »Вістником політики, літ. і життя« (ч. 37, ст. 514-та) опис цього параду, що відбувся на майдані Катеринінської вулиці в Київі:

»Біля 11-ої години ранку на майдані вистроїлись частини дивізії, куди прибули головнокомандуючий німецькими військами на Україні ген. фон-Кірбах, начальник його штабу ген. Гренер, німецький посол барон фон-Мум, австро-угорський посол гр. Форґач, військовий міністр генерал Рогоза, товариш військового міністра Ліґнау, товариш міністра закордонних справ Палтов, майор німецької служби Ярош, чини військового міністерства, німецького та австро-угорського командування, Гетьманського штабу та Гетьманського конвою.

Рівно в 11 годин ранку прибув на автомобілі Гетьман в супроводі старшого осаула Зеленевського та осаула Криги. При наближенні Гетьмана військо взяло на караул, хор сердюків виконав національний гімн. Пан Гетьман пройшов вздовж фронту дивізії, вітаючись з козаками. Після цього на майдані відбувався молебен, під час якого священик дивізії сказав тепле слово. Опісля війська пройшли перед Гетьманом церемоніяльним маршем.

Пан Гетьман дякував військам і звернувся до них такими словами: »Вітаю вас, козаки, з поверненням з полону і разом з тим від цілої душі радію, що Господь Бог пособив вам повернутись до своєї Батьківщини, Укр їнської Держави, яка так нетерпляче чекала на вас. Ваша дивізія — перша дивізія української армії і я глибоко вірю, що той порядок, який я бачив сьогодня у вас на параді, буде основою до утворення нашої рідної, могутньої української армії на національних підвалинах і на ґрунті суворої дисципліни. Прошу твердо пам'ятати, що в нашій дисципліні, як у всій армії, полягає основа сили й могутности держави. Ще раз дякую вам за той порядок, який побачив я на сьогоднішньому вашому параді і за ваше щире бажання, не шкодуючи своїх сил, послужити на користь рідної Держави. За славу й процвітання Української Держави крикнемо від душі своє козацьке »Слава«!

Слова Гетьмана покрито окликами »Слава«, які довго не стихали. Під захоплені вигуки »Слава« пан Гетьман прибув до палати, де відбувся сніданок, на який запрошено командний склад і офіцерів першої української дивізії, представників німецького та австрійського командування й дипломатичного корпусу. Після снідання Гетьман фотографувався в гурті з офіцерами«.

5. липня 1928 р. почався набор рекрутів для гвардійської сердюцької дивізії в числі 5.000 чоловіків і за короткий час дивізія була сформована. В рекрути покликано молодих хлопців з хліборобських родин (головно з Полтавщини), в першій лінії охотників, віком 18—25 років, а далі рекрутів призиву 1899 р. Набор дав дуже гарний контингент і вже по трьох місяцях вчення дивізія уявляла собою дуже гарну військову частину.

[1]) Двоє офіцерів і 14 вояків не схотіли скласти присяги.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

У вересні місяці Гетьман, на прохання делегації від бувших галицьких »Українських Січових Стрільців«, зложеної з полк. Е. Коновальця й старшин Кучабського, Матчака й Мельника, піддержане міністром закордонних справ Дорошенком, згодився на формування окремого полку »Січових Стрільців«, з котрого пізніше мала бути утворена ціла бригада.

Про цю делегацію читаємо в ч. 37 »Вістника«, ст. 520:

»В суботу 31. серпня пан Гетьмав прийняв делегацію від полку »Січових Стрільців« у складі полковника Коновальця, старшин Кучабського, Матчака, Мельника. Устами цих старшин склали Січові Стрільці на руки пана Гетьмана заяву, що вони всі готові послужити Українській Державі, не жаліючи для неї нічого, що вони свідомі своїх обов'язків, які тепер приймають на себе, впевнені в цьому, що завдання свої виконають й надій, на них покладенних, не заведуть.

Відповідаючи на це, пан Гетьман сказав, що справу організації полку Січових Стрільців він вважає дуже важливою, так як він сподівається, що цей полк буде одною з перших справжніх, збройних, вповні боєздатніх одиниць, на які буде можна напевно покладатить, що його дуже тішить праця біля утворення цього полку, який так готовий служити Україні і так щиро й отверто звертається до нього з цією заявою.

В дальшій довшій розмові пан Гетьман дуже зацікавився цілою низкою питань, звязаних зі справою полку, піднесених делегатами, і висловив побажання, щоби полк як-найскорше скінчив свою підготовчо-організаційну роботу та як-найширше розвернувся й почав свою плодотворну працю біля зміцнення основ Української Держави.

Між иншим, Пан Гетьман підкреслив, що він дуже уважно ставиться до долі українців-галичан на Україні. Йому добре відомо, як дорогі для них ідеї української державности й незалежности, скільки терпінь і турбот перенесли вони за ці свої мрії, як дружно й одностайно ставали вони зі зброєю в руках в її обороні, не жаліючи крови й життя. Цих взнеслих почувань і змагань він не може оцінити і він приложить всіх своїх старань, щоби всі галичане змогли й надалі лишитись тут на Україні, де їхні сили й здібності так потрібні і їхнє співробітництво при державному будуванні так цінне«.

Місцем формування призначено Білу Церкву. При кінці жовтня полк мав 2 баталіони і налічував у своїм складі 59 старшин і 1187 вояків.

Окрім вище зазначених частин українське правительство розпоряджало ще т. зв. »охоронними сотнями« для піддержання внутрішнього порядку. Тих сотень було всього 139 і крім того ще 86 кінних команд.

В жовтні місяці організація української армії зробила вже значний крок вперед. Хоча чисельний стан українського війська під той час був ще невеликий — усього, рахуючи сформовані кадри, сердюцьку, Натієвську й Стрілецьку дивізії, полк Січових Стрільців і охоронні сотні, було коло 65.000 багнетів і шабель — але підготовка регулярної армії, що мала повстати вже в падолисті, зробила значні успіхи. Про це подає відомості звіт з наради корпусних командирів, скликаної Гетьманом у Київі в перших днях жовтня. Ось що читаємо в пресовому звіті про цю нараду:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»Вся територія України поділена на 8 корпусних районів, кожний з них ділиться на дві дивізійні округи. Система комплектування армії строго теріторіяльна. Двадцятилітніх новобранців, найбільше здорових в фізичному й моральному відношенні тому, що не переходили ще большевицької школи, буде більше 300 тисяч, та поки-що буде призвано значно менше число. Теоретична підготовка скінчена, розіслано обіжники, випрацьовано програми науки, більш одноцільні й вичерпуючі, як це було в російській армії. Всі міри, справлені до підготовки покликання, населення зустрічає з розумінням справи і спокоєм. З матеріяльного боку українська армія обезпечена аж до офіцерів, яких є більше, ніж поки-що треба, для їх сімейств буде видаватися часть платні в натурі. Питання поміщення є складне тому, що багато казарм поруйновано взривами, пожарами або занято союзними військами, хоч і тут союзники йдуть на зустріч потребам України. Воєнна управа з цілою енергією приводить в порядок, перебудовує й направляє будівлі, пригожі на поміщення військ, заводить електричність, лаштує бані для війська й т. ин.

Склад української армії означено докладно; на днях в »Воєнно-научнім журналі армії й флоти України« явиться подрібний список усіх окружних сил армії й флоти, їх команд і місця постою. Вже готові кадри восьми корпусів, по дві дивізії піхоти в кожнім, крім цього сформована сердюцька дивізія в Київі і дивізія ген. Натієва. Недавно прибула за-за гряниці дивізія названа першою стрілецькою дивізією. Таким способом навіть одна піхота числить 19 дивізій, що становить не малу силу. В склад української армії входять декотрі старі полки російської армії, з їх офіцерською командою. Робота воєнної управи йде енергічною ходою, стремить вона до як-найскоршого забезпечення України власною збройною силою. Проєкт воєнного міністерства зводиться в загальних чертах до слідуючого:

Можливо повне переведення засади загального обов'язку військової повинности, повна аполітичність армії і зменшення літ дійсної служби.

Для всіх увільнених із-за всяких причин з військової служби за виключенням зовсім неспосібних до неї, установляється окрему подать. Виїмки і полекші значно обмежені.

Воєнне міністерство переконане, що тільки армія, не приймаючи ніякої участи в політиці, може дати охорону державі.

Частини, призначені до служби позаду військ, будуть устроюватися з старших людей в віці 38—45 літ. Це буде народня резерва. Статут військової повинности Української Держави складається з 9 частин, згідно з правилами, принятими в других европейських державах. Час дійсної служби — два роки, має метою пропустити через ряди військ більшу скількість людей, які обучені, були б в запасі, однак не старші над 38 літ. В наслідок вкорочення часу служби, відпуски будуть не

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

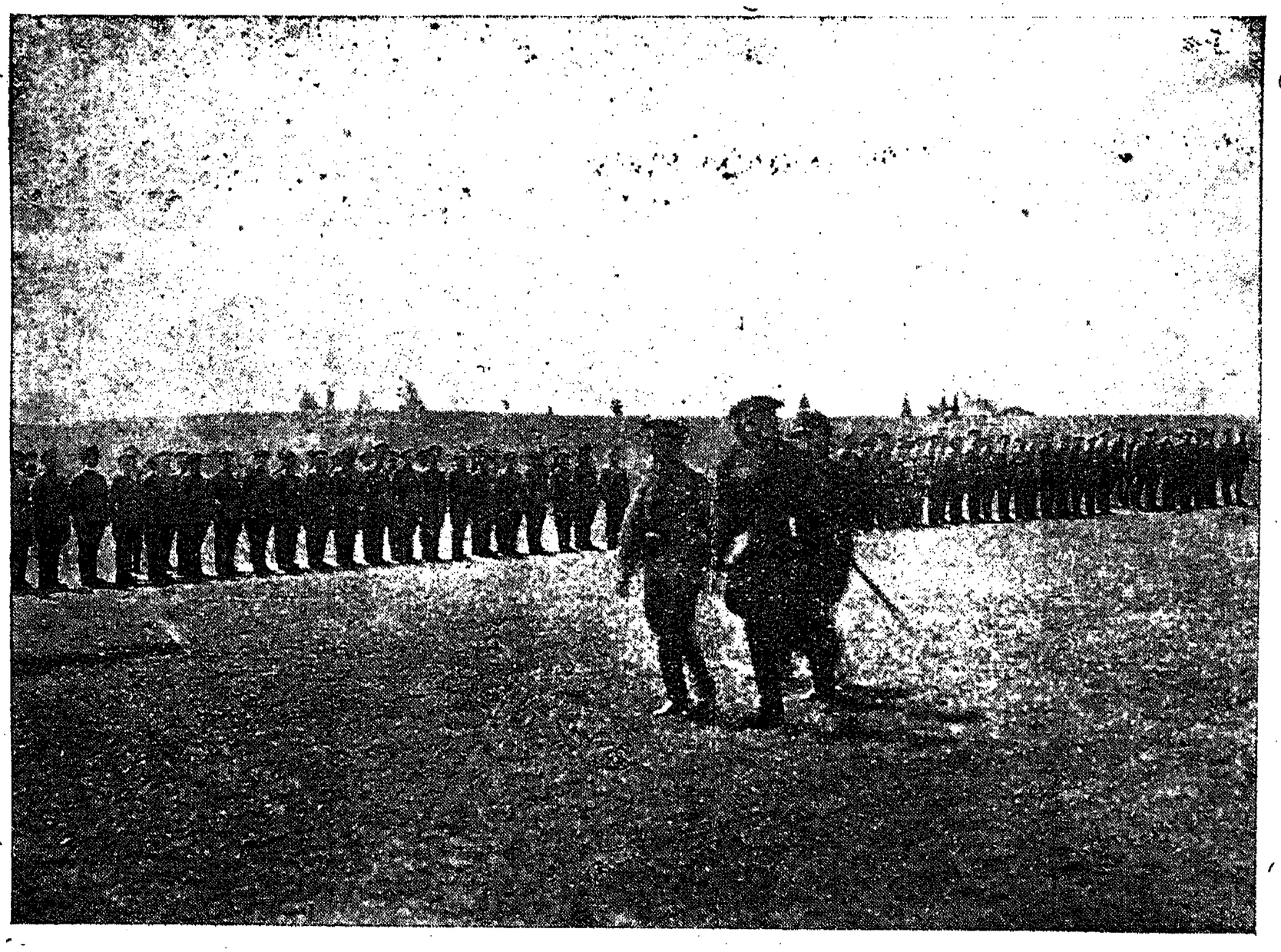
довші, чим двомісячні, инакше вони не вчислялись би в дійсну службу. Щоби вчинити армію аполітичною, обмежено її участь в політичнім житті держави, а саме:

Військові не можуть користатися з активного виборчого права, забороняється їм приймати участь в політичних організаціях і бути присутніми на згромадженнях, далі не вільно військовим являтися на маніфестаціях і демонстраціях і взагалі зібраннях політичного характеру.

Що-до полекшень, то вони повинні йти на руку ранньому покінченню студій. При установлюванні полекшень буде як-найменш виїмків тому, що вони діються на кошт і рахунок других громадян.

Найменша міра роста та сама, що перше: 2 аршини 2 і пів вершка.

У флоті час служби обмежений також на 2 роки, хоча наука там складніша. Загальний час служби у флоті означується на 16 літ, з яких 4 роки дійсної служби і 12 літ в запасі.

Перегляд Дорошенківського полку *полк. Загродським.*

Запас флоти ділиться на дві категорії, з яких друга призначається до служби в воєнних пристанях«.

Політична ситуація на Україні була така, що треба було спішитися з формуванням власної регулярної армії. Але німці, визнавши принципіяльно потребу такої армії і давши згоду на її формування, фактично відтягали момент реалізації вироблених уже планів формування української армії, запевняючи Українське Правительство, що вони своїми силами вдержать безпечність кордонів України і порядок в середині краю, а тим часом, мовляв, можна, не поспішаючи, ґрунтовно підготовитись до утворення модерної, організованої й вишколеної відповідно

National Parliamentary Library of Ukraine www.npu.org

останньому слову військової науки армії. Властиво на домагання німців термін першого покликання рекрутів було відсунуто аж на падолист. Але крім цієї, так би мовити, зовнішньої перешкоди, були ще й инші мотиви вже внутрішнього характеру, які примушували ставитись до справи організації армії дуже обережно. Не треба забувати, що Україна тільки що пережила (зимою й весною) добу большевизму; хвилювання народніх мас, з дна яких випливли наверх найгірші, неспокійні, авантурничі елементи, ще не вляглося. Аграрна реакція весною 1918 року внесла з свого боку новий заколот, а большевицька агітація так само, як і агітація українських ес-ерів весь час революціонізували й ворохобили село. Отже, треба було стерегтись, щоб і нову армію зразу ж не пройшли розкладові елементи, вже отруєні большевицькою пропагандою й деморалізовані. Надіялися, що молоде покоління, хлопчаки 18 років, ще не так деморалізоване й уявляє собою здоровіший матеріял ніж ті, що побували вже у війську, скоштували революційної »свободи« й зазнали смаку в усяких свавільствах. Так само в будуванні Української Держави треба було насамперед спертися на здоровіші елементи населення, найбільше заінтересовані в удержанні спокою, порядку й правного ладу; такими елементами було середнє й заможніше селянство, особливо т. зв. козаки на Чернігівщині й Полтавщині. Досвід з сердюцькою дивізією, набраною з синів заможніх хліборобів, дав дуже гарні результати. Це само собою викликало думку про відродження старих історичних козацьких традицій, як способу підняти серед населення патріотичний настрій і національну свідомість — противагу руїницьким гаслам соціальної усобиці. Знов же таки досвід з т. зв. Вільним Козацтвом 1917 року показував, що при свідомому своєї мети й розумному керуванні при зручно переведеній організації можна досягти серйозних результатів і утворити серед самого населення кріпку організовану й узброєну верству, яка стояла б на сторожі інтересів ладу й спокою в Українській Державі. Ці міркування й привели Гетьмана до думки, про відродження колишнього українського козацтва, як окремого стану.

Ще 2. червня 1918 року Гетьман звернувся до міністерства військових справ з відручним листом, в якому вже висловлено план відновлення козацтва:

»Вельможному Пану Військовому Міністру.

Історичні хвилі боротьби України за свою незалежність і державність завжди виносили на арену цієї боротьби кращих синів України.

Так сталося і в той час, коли Україна за 250 років недержавности стала вільною країною. Бажаючи закріпити за собою цю волю і незалежність України, кращі кола українського громадянства, спіраючись на стародавні традиції предків наших запорожців, знову викинули лозунг козаччини й почали гуртуватись.

Під цю хвилю національного руху Я був обібраний Військовим Отаманом Славного Вільного Козацького Війська, яке під час

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

боротьби з ворогами України щиро й отверто йшло на бій з ними. Загинувші в цій боротьбі козаки придбали вічну славу лицарів і достойних правнуків своїх прадідів.

Бачучи щирість козаків, їхню національну свідомість, Я не раз звертав увагу тодішнього уряду на те, що козацтво, яке стихійно ширіться по Україні, може стати при державній допомозі сталою армією для своєї Вітчизни, але Центральна Рада поставилась вороже до нашого національного руху і замість підтримати нас, козаків, утискала, де тільки могла і в своїй рідній стороні ми, нащадки великого козацького стану і вірні сини свого краю, були пасинками в ній.

Але я твердо й непохитно стояв на своїй меті будування великої-козацької України і її національного війська, яке тільки одно може бути її оборонцем. Я щиро вірив і вірю, що дорогі моєму серцю козаки не будуть зрадниками своїй Вітчизні і що дух козацький не вмре в їхнім козацькім тілі.

І ось тепер, коли Я став Гетьманом усієї України, Я вирішив прийняти всі заходи до того, щоб козаччина, в яку увійде цвіт української людности, стала дійсно проводником національної ідеї і великим кадром будучої Української Козацької Армії.

Через те повідомляю Вас:

1. Всі приватні вільно-козачі організації, київський відділ і печатки з нинішнього дня касуються і об'являються недійсними, також і посвідчення, видані за ними.

2. Вам же, Пане Міністре, негайно скласти козацьку раду для праці по виробу статуту для організації козацтва на Україні так, щоб ці організації з'явились дійсно корисними і певними при будуванні Української Держави й Армії.

3. Надалі і по виробу статуту всім вільним козакам іменуватись просто козаками. Як державний крок до цього буде видана Мною Грамота, яка раз на все определить закон про козацький стан, їхні права і привілеї, спіраючись на наші стародавні традиції, в Універсалах і Грамотах Гетьманами України зазначені.

Гетьман всієї України *Павло Скоропадський.*

З первотвором згідно:

Генеральний Писарь Гетьмана України
Полтавець-Остряниця.« [1])

16. жовтня 1918. р. Гетьман видав універсал про відновлення козацтва:

»Ми, Гетьман Усієї України та Військ Козацьких, Універсалом цим Нашим ознайомлюємо всіх тих, кому про це відати належить, а особливо Державний Сенат, Раду Міністрів і всі урядові інституції Держави Української, що визнали Ми за благо для зміцнення сили Держави Української Нашої відродити Козацтво по всіх місцях його історичного існування на Україні, покладаючись в основі його відродження на ті козацько-лицарські традиції, які донесла нам історія наша з доби минулої боротьби козацької України за свою долю.

[1]) »Державний Вістник«, 1918, № 9,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Після того, як з дня видачі Нами відручного листа до п. Військового Міністра переведена була вся підготовча праця по цьому питанні, визнали Ми тепер необхідним, як перший реальний крок до цього, видати закон, який остаточно обґрунтовує в загальних рисах мету Нашу по цьому питанню і який 16 жовтня 1918 року був ухвалений Урядом Держави Української в такому змісті:

Великий Народе Український! Ти бачиш тепер, що настав той щасливий час, коли думки Твої і мрії, які глибоко сиділи в серці кожного щирого сина України, перетворюються в дійсність. Тепер Ти будеш мати ту національну військову силу, на якій дійсно одіб'ється твоє національне обличчя. Твій хист і твій патріотичний вогонь любови до рідного краю, який 250 літ палав невгасно в серцях Твоїх славних прадідів; лицарські події їх, широка слава, яка лунала й лунає в національних піснях по всій Україні від краю до краю, і велика історія життя українського, і лицарської праці козачої, яка так близька Тобі, Народе Український, і про яку так щиро співає в своїх думах Незабутній Співець України — будуть міцною підставою, щоб зацвіла знову, як мак пишним цвітом велика, багата Україна під захистом рідного Козацтва. Ми певні, що воно не дасть рідного краю на поталу ворогам нашим!

Вас же, козаки — нащадки славних лицарів-запорожців, Ми закликаємо з честю носити даровані Нами козацькі жупани і добре дбати про те, аби соромом і ганьбою не вкрити їх і кленодів козачих і тих великих славних сторінок нашої історії, якими ми досі пишались. Бажаю щастя і успіху в великій і важливій праці на долю й щастя України, рідному Мені і всій Україні славному Козацтву і прошу благословення Всемогучого Бога на всіх вірних синів України — щирих козаків.

Хай тіни великих предків наших дадуть всім нам міць і силу правдиво й чесно виконати те завдання, яке тепер стоїть перед Нами і Державою Українською.

Дан року від Різдва Христового 1918, жовтня 16, в стольному місті Держави Української Київі

Гетьман Усієї України та Військ Козацьких

Павло Скоропадський.

Козаччина мала бути насамперед відновлена на Чернігівщині, Полтавщині й Харьківщині. До козацтва належали всі нащадки колишніх козаків Гетьманщини й Слобідської України. Громадяне з инших станів могли бути записані в козаки під особливими умовами. Козаки кожної губернії складали особливий Кіш з кошовим атаманом, який підлягав безпосереднє самому Гетьману. Кіш складався з кількох полків. Кілька повітів складали полк, який мав полкового отамана, що підлягав кошовому отаманові. На чолі Козацтва стояла »Велика Козача Рада«, яку скликав Гетьман і де він був головою. Вона складалася з 32 членів, частиною виборних, частиною призначених Гетьманом. Уже були призначені кошові отамани[1]) і приступлено до підготовки плану козацької

[1]) На Київщину — полк. Глібовський, Полтавський Кіш — полк. Кобинець, Чернігівський — ген. хорун. Нагорський, Волинський — полк. Борковський, Слобідський — полк. Ів. Омелянович-Павленко, Запорожський — ген. Мих. Омелянович-Павленко, Ново-Запорожський — полк. Гоголь-Яновський, Подільський — ген. хорун. Сокира.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

організації, але бурхливі події, які наступили в половині падолиста, перебили ці так само, як і инші заходи в ділі організації збройних сил України.

З осени 1918 р. приступлено було до формування ще одної військової сили — т. зв. »Особливого Корпуса«. Після демобілізації по світовій війні на українській території залишилося багато колишніх офіцерів і підофіцерів російської армії — великорусів. Ці люде, що в багатьох випадках не могли знайти собі ніякого приміщення, ні праці, складали доволі неспокійний елемент, незадоволений і навіть озлоблений всіми переслідуваннями, які випали на його долю з боку большевиків, а почасти й українського правительства часів Центральної Ради. Щоб дати вихід їх антибольшевицьким настроям і позбутись їх з української території, а особливо з більших українських міст, Українське Правительство рішило утворити з них »Особливий корпус« з офіціяльним призначенням »боротись з анархією в прикордонній зоні«[1]). Цей корпус мав складатися з двох дивізій по 4 полки в кожній. До нього приймались офіцери, юнкери й підофіцери віком не старші 35 років, великоруси й невеликоруси. Корпус безпосереднє підлягав Гетьману, але до регулярної української армії не належав. Місцем його розташування було призначено українсько-великоруське етнографічне пограниччя між Путивлем на Курщині й Сумами на Харьківщині, вздовж північної грянниці Української Держави. В цій зоні частини Особливого Корпусу мали стояти лиш в тих місцевостях, де не було частин української регулярної армії[2]).

Взагалі малося на увазі, щоб корпус, який складався з людей, які вже служили раніш в російській армії, котра зазнала розкладу й занепаду дисципліни, не мав ближчого контакту з молодою українською армією, яка складалася з молодих, ще ніде в війську не служивших людей.

Особливий корпус носив форму старої російської армії. Начальником коруса призначив Гетьман генерала Еристова, колишнього началь-

---

[1]) Прихильники »единої-неділимої« Росії й реставрації російської монархії були незадоволені характером формування цього корпусу й його залежністю від Гетьмана, як це видко з листа генерала Келлера до Донського Отамана Краснова з 9. жовтня 1918 року: »Скоропадскій повидимому предполагаетъ ввести всѣхъ въ заблужденіе, намѣривается сформировать подъ видомъ русской арміи — украинскую, отнюдь не монархическую, съ единой цѣлью охраны сѣверныхъ границъ Украины отъ большевиковъ, предвкушая прелести своего коронованія на престолъ украинскаго королевства...« Див. П. Н. Красновъ. Всевеликое Войско Донское. »Архивъ Русской Революціи«, т. V, ст, 243-тя.

[2]) Виходячи власне з таких самих міркувань й що-до »Особливого Корпусу«, дозволено було на українській території вербувати охотників до так зв. »Южної Армії«, яка формувалась на північній частині области Донського Війська й пізніш діставала субсидії від німців (а не від Гетьмана, як оповідає про не генерал П Залеський в своїй статті про »Южную Армію« в N 3 »Донской Лѣтописи«), а коли німці перестали її підтримувати, то від Донського уряду.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ника 3-го Кавказького армейського корпусу, родом з Кавказу, людину дуже доброзичливу до Української Держави.

— — —

Справа Чорноморського флоту була скомпліковаиа не тільки впливом центральних держав, але ще й претенсіями на цей флот ще й з боку Совітської Росії. Фактично колишній російський флот на Чорному морі прийшов уже при кінці 1917 р. в стан повної анархії і дезорганізації. Опанований збольшевиченими матроськими відділами, він був пострахом лиш для мирного населення[1]). При наближенні німців частина Чорноморської флотилії, яка перебувала в Севастополі відплила до Новоросійська, а потім до Сухума. Австро-німецьке командування, окупуючи побережжя Чорного й Азовського моря, установило таку конвенцію між чотирма союзними державами — Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною й Болгарією: 1. Секвестрації підлягали на цих морях судна всіх держав, які перебували в стані війни з союзниками. 2. Ті судна (військові й торговельні) колишньої російської держави й Української Народньої Республіки, які після підписання Берестейського миру (3. березня

Адмірал *М. Максимів* управляючий морським міністерством.

[1]) Так звана українізація Чорноморського флота в кінці 1917 р. так само не мала серйозного значіння, як і українізація збольшевичених і здеморалізованих частин сухопутної російської армії. »Генеральна Українська Морська Рада« в Київі, коли загострились в падолисті 1917 р. відносини між московським і київським урядами, опинилася без впливу на матросів-українців. Правда, крейсер »Память Меркурія« і міноносець »Завидный«, що прийшли в кінці грудня з Севастополя до Одеси, об'явили себе українськими; міноносці »Зоркій« і »Звонкій« в Севастополі також зукраїнізувалися так само, як і транспорти »Меркурій«, »Воля«, »Остап« і »Борець за волю«; сам командуючий Чорноморським флотом адмірал Неметц прислав до Морської Генеральної

ary of Ukraine

1918 р.) зробили ворожі вчинки супроти військ союзних держав. Вияснення питання про власність що-до суден першої категорії відкладається до загального миру, а що-до другої до спеціяльного порозуміння між заінтересованими сторонами.

Коли голова Ради Міністрів Української Народньої Республіки В. Голубович звернувся до німецького командування в справі вияснення долі Чорноморського флота, командування відповіло 19. квітня 1918 р. таким листим: »Згідно з точними донесеннями російський Чорноморський флот розбився на окремі частини, державна приналежність яких не відома. Біля Херсона і в де-яких Кавказьких портах недавно були зроблені з боку таких розбитих частин напади на боєві сили союзних держав. Цим самим ті частини російського Чорноморського флоту дали зрозуміти, що вони не визнають себе звязаними мировим договором, де в артикулі 5-му предписано обезброєння всіх російських кораблів воєнних. З огляду на безпечність власних боєвих сил союзні держави не можуть потерпіти такого поводження російських морських властей і мусять жадати, щоб 5-й артикул Берестейського договору був також поширений на всі військові судна російського флоту на Чорному морі, навіть коли вони тимчасом перейшли спід російської зверхности під яку иншу, що повстала на колишній російській території. Отже, ми звертаємось до російського правительства і до правительства України, щоб усі кораблі, які їм належать, або на які вони заявляють претенсії, негайно підлягли силі артикула 5-го договору з Росією. Воєнні кораблі колишнього російського Чорноморського флота, які після 20. квітня провиняться супроти 5-го артикула, будуть оповіщені союзниками по-за законом і ворожими і з ними буде поступлено у відповідний спосіб«.

У відповідь не це преміер-міністр Голубович зробив 20. квітня 1918. р. таку заяву на ім'я бар. Мума: »Весь Чорноморський флот належить Українській Народній Республіці. Правда, де-які його частини перебувають поки-що в руках банд, проти яких за допомогою ваших славних вояків ми ведемо боротьбу і надіємося скоро довести її до кінця. Виходячи з цього штадтпункта, я прошу Вас, Пане После, не змушуйте себе до надмірних заходів у боротьбі з бандами, які безсовісно захопили наші судна. Я прошу далі повідомити відповідні Ваші власті,

---

Ради телеграму, що він визнає над собою владу Української Народньої Республіки. Але коли почалася боротьба за Київ, то ніхто з Чорноморського флоту не виступив в оборону української влади за виїмком кількох десятків матросів-українців, які прибули до Київа, взяли участь в його обороні і частиною захоплені большевиками в полон, були ними розстріляні. Коли до Одеси прийшли німці, то панцерники, які стояли на рейді: »Ростислав« і »Синоп«, а за ними й инші судна визнавали большевицьку владу. Вони захопили з собою всі боєві судна, транспорти й соціялізовані приватні пароплави і відплили до Кавказького побережжя. Наперед перед тим вони страшенно пограбили населення Одеси й замордували багато людей.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

що всі без виїмку кораблі Чорноморського флота належать Українській Народній Республіці, не вважаючи на вчинки банд, які їх захопили, а через те ні в якому випадку не мають бути трактовані, як приз.«

Фактично вже на початку літа рештки російського флота на Чорному морі й прибережні укріплення опинилися в руках німців. Українське правительство, маючи повну надію, що Чорноморський флот перейде таки до українських рук, організувало морське міністерство під проводом контр-адмірала М. Максимова, удержувало кадри морських офіцерів, техніків і спеціялістів, видавало кошти на удержання в порядку й на направу чорноморських портів — у Севастополі, Миколаєві. Воно виходило з того погляду, що організувати на-ново флот не можливо без досвідченого офіцерського кадру й тому старалося зберегти на своїх місцях морських офіцерів і техніків, котрі загалом дуже охоче пішли на українську службу.

Адмірал *Покровський* комендант Чорноморських портів і флоту.

Під час переговорів про мир совітська делегація заявляла претенсії на Чорноморський флот. В такому ж дусі вона робила представлення і німецькому урядові. З свого боку українське правительство енергійно настоювало на передачі йому суден Чорноморського флота. Справа флота була предметом постійних переговорів не тільки з боку українського міністерства закордонних справ, але порушувалась і під час перебування в Берліні премієр-міністра Ф. Лизогуба і самого Гетьмана. В кінці літа 1918 р. німці почали схилятись до того, щоб передати захоплені ними судна й берегові укріплення Україні. Спочатку поставили вони були умову, щоб український флот виплив під українським прапором в Середземне море для збройної демонстрації проти Антанти. Але така умова була рішуче одхилена з нашого боку. Тоді німці згодились почати передачу й без такої умови. В половині серпня з доручення українського правительства до Берліна виїхав капітан Свірський, який і виробив спільно з німецькими представниками план передачі в українські руки воєнних та торговельних кораблів, які перебували в розпорядженні німців. Склад військового флоту, який мав перейти в розпорядження Української Держави, був такий: дредноут

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»Воля« (б. »Імператор Олександер III«.), крейсер »Кагул«, 11 міноносців, кілька підводних човнів, 7 лінейних кораблів старого типу (»Пантелеймон«, »Евстафій«, »Іван Золотоустий«, »Ростислав«, »Три святителі«, «Сіноп« і »Юрій Побідоносець«), кілька транспортів та помічних суден і транспорт майстерня »Кронштадт«. Крім того здобутий із дна моря дредноут »Марія«, який мав бути ґрунтовно реставрований.

У Миколаєві почались роботи по підняттю там зо дна моря деяких затоплених кораблів і вже в половині жовтня було піднято дредноут »Марія«. В перших числах жовтня головний начальник портів чорноморського побережжя, адмірал Покровський, повідомив Українське Правительство, що на двох канонірських човнах і на кількох нищителях мін на Чорному морі вже вивішено морські українські кармазинові прапори по новому зразку, затвердженому Гетьманом.

Морське Міністерство взяло на себе дуже важливе завдання демобілізації торговельного флоту на Чорному морі. Спеціяльно заснована за-для цього комісія мала перевести поворот пароплавів товариствам і окремим особам та визначити відшкодовання власників за всі пороблені на пароплавах зміни й переробки в цілях пристосування їх до військової служби.

Так само було переведено очищення чорноморського побережжя від мін, щоб зробити плавання по морю зовсім безпечним.

На вищих посадах в Українському флоті перебували за часів Гетьманства такі особи: управляючий Морським Міністерством капітан I-го рангу Микола Максимів (вступив на українську службу ще за Ц. Ради); гетьманським наказом був підвишений до рангу контр-адмірала Начальник Головного Морського Штабу кап. I-го р. Протасов, гетьм. наказом підвишений в контр-адмірали; його помічник кап. I-го р. Свирський, контр-адм. української служби (нині служить в польському флоті). Голова Воєнно-Морського Суду полковник Богомолов. Головний начальник портів Чорного моря віце-алмірал Андрій Покровський, з наказу Гетьмана дістав ранг адмірала. Голова Ліквідаційної комісії в справах транспортної флотилії віце-адмірал В. Шрамченко; голова комісії в справах демобілізації пароплавів, принятий до військового флоту віце-адмірал Хоменко. Командант Дунайської флотилії генерал-майор флота Єрмаков. Командант відділа флотилії у Севастополі контр-адмірал Остроградський (помер). Командант відділа флотилії на Азовському морі кап. I. р. Дмитріев. Командант Одеського порта кап. I. р. Озеров. Командант Севастопольського порта контр-адм. Клочковський (нині служить в польськім флоті). Командант корпуса берегової охорони контр-адмірал Фабрицький. Молодший флагман контр-адм. Євдокимов. Начальник штаба головного коменданта портів контр-адм. Ворожейкин. Командант Миколаївського порта контр-адм. М. Римський-Корсаков.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XIV.

Адміністрація.

Земське і міське самоврядування. Внутрішня політика. Боротьба з розрухами та з анархією.

Установлення й охорона внутрішнього ладу й спокою в молодій Українській Державі, само собою розуміється, було одним з головних завдань гетьманського правительства. З цього погляду воно дістало від попереднього правительства тяжку спадщину: 14 місяців революції, яка чим далі, то все більш відбувалася під знаком знищення самих основ правного ладу й порядку, яка в кінець захитала авторитет державної влади, яка знищила весь старий адміністраційний апарат, нічого корисного не створивши на його заміну, — все це довело країну до повного безладдя. Правительство Центральної Ради, повернувшися до Київа формально відновило той адміністраційний лад, який існував до приходу большевиків і який властиво утворився ще за російського Тимчасового Правительства: старий поділ на губернії, на чолі яких стояли губерніяльні комісари, вибрані на з'здах ріжних партійних і класових організацій і так само виборні комісари повітові; поруч комісарів стояли губерніяльні й повітові виконавчі комітети, яко дорадчі органи; в деяких губерніях вони в кінці 1917. року майже перестали існувати, уступивши своє місце Радам робочих і солдатських депутатів. Компетенція й прерогативи комісарів і так дуже обмежені, зменшувались ще й тим, що в їх руках не було ніякої виконавчої сили; навіть міліція по містах підлягала не їм, а міським самоуправам. Ця міліція взагалі була організована дуже погано; не маючи абсолютно досвіду, дисципліни й здатности старої царської поліції, вона відзначалася лінивством, розпущеністю і хабарництвом; розуміється, вона не могла служити ані для охорони ладу, ані для боротьби з злочинними елементами, ані взагалі для піддержки спокою й безпечности громадян.

Українське правительство по повороті до Київа вже само попризначувало комісарів повітових і губерніяльних, здебільшого партійних діячів, з дуже малим, а то часто й без усякого адміністраційного досвіду.[1]) Та їхнє значіння тепер ще більше зменшилося тому, що по

[1]) Недостач адміністраційної системи У. Н. Р. були свідомі й де-які члени її уряду. Так, міністр внутрішніх справ, М. Ткаченко, що взагалі відзначався своєю енергією й щирим бажанням поліпшити внутрішній лад у державі, в розмові з кореспондентом »Відродження« (в початку квітня 1918. року) заявив, що на місцях повинна відчуватися тверда центральна влада, що теперішня провінціяльна адміністрація його

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

губерніяльних містах і по повітових було заведено новий інститут військових губерніяльних і повітових комендантів, які фактично й репрезентували собою владу на місцях. Проєкт заведення інституту комендантів був вироблений військовим міністром Жуковським ще 15. лютого 1918 р. Ці команданти призначалися військовим міністерством і безпосереднє від нього залежали. Вони діставали право видавати обов'язкові розпорядження й постанови, припиняючи дійсність наказів цивільних властей. Команданти були зобов'язані негайно приходити на поміч цивільним комісарам, розпоряджаючи спеціяльними військовими відділами, зложеними з добровольців. Але міліція їм не підлягала. Фактично й команданти, так само як і комісари, спірались на німецькі або австро-угорські війська і їх вплив дуже мало сягав в глибину повіта — на села.

Після перевороту 29. квітня 1918 р. губерніяльні й повітові комісари були звільнені і на їх місце були призначені нові споссред місцевих земельних власників. Ці призначення, роблені на спіх, в нервовій атмосфері перевороту, не завжди були щасливі і правительство, як тільки трохи упорядкувало адміністраційний апарат в центрі, заходилося перевіряти призначіння в провінції і тут стався цілий ряд перемін. На чолі адміністрації Держави стало, як звичайно, Міністерство Внутрішніх справ. Міністром був Ф. А. Лизогуб. Обтяжений обов'язками премієра кабінета, він мусив в управлінні міністерством здаватися на своїх помічників, головно на товариша М. М. Вороновича. В половині літа він мусив таки залишити Міністерсво Внутрішніх Справ і на пост міністра був призначений Іг. Ол. Кістяковський.

І Лизогуб і Кістяковський в організації центральних установ Міністерства брали на увагу зразок і досвід колишнього. російського міністерства внутрішніх справ і на першім місці ставили принцип діловий, стараючись притягти до служби людей фахових і досвідчених і при тім звязаних з Україною. До Міністерства Вн. справ було приділено управління пошт і телеграфів, на чолі якого був поставлений інженір-електротехнік В. А. Кулябко-Корецький на правах товариша міністра. Инші товариші міністра були також люде фахові, з певним стажем по службі адміністраційній, або земській: так, М. М. Воронович ще за часів російської держави займав поста губернатора; О. А. Вишневський був довголітнім діячем київського земства; С. Т. Варун-Секрет був головою херсонського губ. земства і членом Державної Думи; М. П. Савицький був головою Чернігівського губ. земства; В. Е. Рейнбот мав за собою довгий судовий і адміністраційний стаж. Так само й на членів Ради Міністерства і на директорів департаментів запрошено людей фахових, або

не задовольняє і де-яких комісарів, начальників міліції й инших адміністраторів доведеться замінити новими, бо »вони не виправдали тих надій, які на них покладались«. Що-до органів самоврядування, він заявив, що коли вони замісць контакту з міністерством внутр. справ будуть виявляти опір українській владі й малу діяльність, він не зупиниться перед новими виборами. Див. »Вістник«, 1918, ч. 15, ст. 229-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

таких, що служили з самого початку організації центральних державних установ на Україні. (Директором біженецького департаменту був Ю. М. Старицький).

До Міністерства Внутрішніх Справ було приділено Українське Телеграфне Агенство й Державне Бюро Преси. Обидві інституції було злито в одну й на чолі її поставлено відомого українського публіциста д-ра Дм. Донцова. Начальником І-го відділу Бюра Преси — Українського Телеграфного Агенства призначено С. Бразуль-Брешковського, начальником ІІ-го відділу (редакція »Державного Вістника«, збірника законів та инш. правительственних публікацій) Ів. Ющишина.

На чолі провінціяльної адміністрації в кожній губернії стояв губерніяльний староста з правами більш-менш колишнього російського губернатора. Йому підлягали повітові старости. 18. травня 1918 р. був виданий закон про утвореня державної варти. На підставі цього закону заведеного постановою російського Тимчасового Правительства 17. квітня 1917 р. (потвердженого й Центральною Радою) міську й повітову мілїцію віддано під владу губерніяльних і повітових старост і переіменовано в Державну Варту. 9. серпня було затверджено обширний статут Державної Варти, ва підставі якого її було цілком реорганізовано і, можна сказати, утворено за-ново. На чолі Державної Варти поставлено окремий Департамент Державної Варти. Урядування службовим персоналом і інституціями Державної Варти (загальної, карно-розвідчої і освідомлюючої) в губернії, а також догляд за діяльністю їх на місцях зосереджувалися в особі губерніяльного старости. В допомогу губ. старості призначався окремий помічник-інспектор Державної Варти в губернії. Державна Варта в повіті мала свого Начальника Повітової Державної Варти, який безпосереднє підлягав повітовому старості. В містах і міських оселях скількість вартових Державної Варти установлена була по розрахунку одного вартового на 400 душ населення обох полів. В кожному повіті заведено ще резервову повітову сотню кінних вартових (по 100 душ в кожній). В Київі, Одесі, Харькові й Миколаєві заведено резервові дивізіони кінних вартових по 260 людей в кожному при 5 старшинах і 10 підстаршинах. Число вартових для Київа установлено на 1933, крім »приказних« (180) та начальників районів і їх помічників. Для Одеси —1939, приказних 170. Для Миколаєва — 445[1]).

Для служби на залізницях заведено окремий корпус залізничної Варти, поділений на сім районів: Київський, Одеський, Південний, Катеринославський, Лівобережний, Харківський і Подільский.

Законом 1. серпня 1918 р. в Київі установлено Управління Столичного Отамана — по типу колишнього російського »градоначальства«. На цю посаду призначено генерала О. П. Ханукова. В Одесі установлено Управління Міського Отамана; отаманом міста Одеси призначено

[1]) Статут Державної Варти надруковано в № 38 »Державного Вістника«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

генерала В. А. Мустафина (скінчив Військово-Юридичну Академію). Посаду Міського отамана заведено й у Миколаєві. На неї призначено генерала Е. де-Бонді.

З огляду на те, що в Одесі перебувала головна кватира командування австро-угорських військ, що знаходились на території України, для більш скорого й безпосереднього порозуміння й вирішення ріжних питань, які виникали в звязку з цим перебуванням австро-угорських військ на Україні, в Одесі була установлена посада Головноуповноваженого Українського Правительства (»Представника Голови Ради Міністрів при австро-угорськім командуванні«) з дуже широкими повновластями. Ця посада й обсяг її компетенції були установлені на підставі особливого порозуміння, заключеного в Одесі 22. травня 1918 р. між представником Українського Правительства державним секретарем Іг. Ол. Кістяковським і представником австро-угорського командування фельдмаршалом фон-Бельцем. На посаду головноуповноваженого був призначений 29. травня 1918 р. Сергій Мик. Гербель. Пізніше, коли Гербель став міністром харчування, на його місце було призначено генерала Рауха. Головноуповноважені виконували свої функції на основі особливої інструкції, затвердженої Гетьманом.

Загальні принципи політики Міністерства Внутрішніх Справ і спеціяльно діяльність провінціяльної адміністрації з'ясував міністр Кістяковський в своїй промові, виголошеній на з'їзді губерніяльних старост та їх помічників у Київі 19. вересня 1918 р. В цій промові він, між иншим, сказав таке:

> »При допомозі союзників: Німецької Держави й Австро-Угорщини, Україна вступила на широкий шлях свого державного самостійного існування. Зріст та розцвіт України можливі тільки на твердих національних підставах. Могутній рух селян-хліборобів, перенятий здоровими ідеями державности, підняв історичний прапор української самостійности — Гетьманство. Під цім прапором йде глибокий національний рух і нашим завданням підтримати його всіма засобами й всіма силами. Культурна, просвітня та взагалі націоцальна праця як в центрі, так і на місцях в напрямку відновлення української державности повинна зустрічати повну нашу піддержку і допомогу. До цієї праці конче треба притягати усі українські національні елементи, що бажають щиро і чесно працювати над утворенням Гетьманської України.
>
> Але міністерство внутрішніх справ не виконало б свого національного завдання, коли б не звернуло серйозної уваги на ті злочинні елементи, котрі борються з нашою державністю. Представники крайніх лівих партій на підставі інтернаціоналізму провадять найінтензивнішу працю, прямуючи нахабно обдурити нарід гаслом загальної класової боротьби. Практичною ідеологією цих елементів являються гасла революції й захоплення влади. Особи, котрі захоплювали владу при допомозі ріжного роду »совітів« і комітетів, що грабували та нищили мирну людність, не покинули ідеї рабунку та насильства. З цими ворогами суспільности міністерство внутрішніх

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

справ повинно провадити енергійну боротьбу і до цієї боротьби я вас закликаю.

На великий жал, мушу сконстатувати, що й поміж українцями існують течії, котрі революційне захоплення влади і принцип соціяльного інтернаціоналізму ставлять на перше місце. На них треба дивитись, як на псевдонаціоналістів. Тут націоналізм тільки оборонча барва, котра не повинна вводити в блуд міністерство внутрішніх справ. Протинаціональні та протидержавні елементи дістаються й до наших здорових інституцій держави, як професійних спілок, кооперативів, культурних і просвітніх товариств і т. д. Не може бути жадного сумніву, що без професійних спілок, не може бути здорового робітничого руху, без кооперативів немислима організація нашого господарського життя — одначе, власне, в ім'я перш за все збереження й захисту цих державних інституцій міністерство внутрішніх справ повинно прикласти всіх зусиль для того, щоб ці інституції не були заслоною, за котрою ховаються люде, що мають зовсім инші цілі.

Теж саме треба сказати що-до окремих політичних партій. Українська Держава може йти по шляху свого національного розвитку тільки при умові широкої політичної толерантности Окремим політичним партіям треба дати цілковиту волю боронити свої ідеї і погляди. В цьому питанні не може бути винятку й для партій соціялістичних, котрі стоять на підвалинах еволюційного розвитку соціялізму. Але революційний соціялізм — явище протидержавне, і приклад російської революції показав все безглуздя революційного соціялізму. Оскільки безглуздя не має права претендувати на соціяльне будівництво, настільки Держава повинна боротись з революційним соціялізмом. Перед міністерством внутрішніх справ стоїть тяжке завдання впорядкування місцевого життя. По-за державною роботою місцевих людей, по-за працею земських і міських самоврядувань місцеве життя не можливе, одначе досвід революції показав, що місцеве самоврядування, збудоване на протидержавнім виробчім законі, знижило місцеве господарство та повернуло здорове господарче життя земств і міст в боротьбу політичних програм.

Тепер внесено в Раду Міністрів закони про вибори до земських та міських самоврядувань, збудовані на широких демократичних, а не протидержавних підставах і будем сподіватися, що на місцях знову відродиться місцеве господарство та могутнє рушить вперед місцеве житя. Без сумніву велику піддержку новому земському і міському самоврядуванням дасть »третій елемент«, котрий в період самої завзятої революційної боротьби не зійшов з своїх славних постів і конче треба вжити всіх заходів до того, щоби цих ідейних працьовників утримати на своїх місцях.

Але, шановне панство, головним завданням міністерства внутрішніх справ має бути турбота про село та біднішу міську людність. Цей елемент повинен ясно бачити, що правительство насамперед і виключно думає про них, що всі сили державного будівництва направлено на утворення народнього, а не класового добробуту. Виданий правительством земельний закон дав широку спромогу селянам набувати землю. Встановлюючи 25-десятинну норму землеволодіння, закон поставив певну ідею парцеляції землеволодіння. Загально відомо, що за час війни й революції у селян

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

зібрались великі запаси грошових заощаджень. Ці заощадження селянство повинно повернути на купно землі.

Представники місцевої влади не повинні відноситись до цього питання байдуже. Навпаки, вони повинні вжити всіх сил до того, щоб допомогти всіма способами місцевій людності в її природнім стремлінні до набуття землі. Тут потрібна велика творча праця, і я прошу вас звернути на це питання серйозну увагу. Чим скорше селяне розпічнуть чи при допомозі державного земельного банку, чи власними силами купувати землю, тим глибше будуть закладені підвалини національного будівництва«.[1])

Найбільш дражливим пунктом відносин Міністерства Внутрішніх справ до громадських організацій були його відносини до земських та міських самоврядувань. Як звісно, розпорядженням російського Тимчасового Правительства було скасовано старі цензові земства і муніципальні управи й натомісць заведено вибори до земських і міських самоврядувань на підставі загального, рівного, прямого і таємного голосування. Ці вибори, переведені в добу апогею революційної демагогії, зовсім усунули від земського і міського самоврядування людей досвідчених, місцевих, звязаних всіма інтересами з краєм. Майже скрізь до земських і міських управ поприходили представники т. зв. »третього елементу«, себ-то колишні наймані урядовці тих самих самоврядувань, або люде зовсім випадкові, нічим з краєм або містом, крім тимчасового перебування, не звязані. Так, у Київі міським головою опинився якийсь Рябцов, захожий москаль. На чолі де-яких земств опинились хоча й українські громадські діячі, але з земством (яке власно мусить бути по своїй основі самоврядуванням, себ-то урядуванням місцевих в тісному розумінні людей, з діда-прадіда звязаних із даною місцевістю) дуже мало звязані і з самим характером його діяльности дуже мало знайомі. Бувало й так, що до де-яких земських управ (головно повітових) поприходили люде, що дуже вільно поводились з народніми грішми і зовсім їх не берегли й не шанували. Що-до боку ділового нове »демократичне« земство стояло значно нище від старого земства «цензового«, так само як і »демократичні« міські думи, котрі звичайно являлись огнищем крайного політиканства й демагогії.

Нове Гетьманське правительство було зустрінуте міським і земським демократичним самоврядуванням неприхильно, а то й отверто вороже. Катеринославська міська дума винесла таку різку антиправительственну резолюцію (з закликом до боротьби з владою Гетьмана), що її довелося негайно розпустити. Так само розпущені й де-які инші міські самоврядування, що заняли ворожу позицію до правительства.

З огляду на таке вороже відношення міністр вн. справ Лизогуб заборонив 6. травня 1918 р. з'їзд представників міст, скликаний на 9. травня в Київі. Він запросив до себе голову організаційного комітету Дрелінґа і київського міського голову Рябцова і запропонував їм одложити з'їзд на деякий час, бо скликання його в теперішній час не ба-

[1]) »Вістник політики, літератури й життя«, ч. 35—36, ст. 498.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

жане. »Організаційний Комітет, каже газетна звістка, обміркувавши положення справи, після довших балачок ухвалив довести до відома міст, що з'їзд правительством заборонено.« Див. »Вістник«, н. 20, ст. 310.

Окрім Катеринославської міської думи було розпущено повітову земську управу в Рівному на Волині (й заарештовано її голову Сумновича і кількох членів), повітову земську управу й міську думу в Олександрії на Херсонщині, розпущено одеську міську думу й миколаєвську, канівську земську управу (заарештовано її голову Сліпченка) й липовецьку на Київщині. (Див. П. Христюк, Українська революція, т. III. 1921, ст. 42-га). Але що всі ці репресії центральне правительство вживало лиш в крайніх випадках і само стримувало в цьому напрямку представників провінціяльної адміністрації, про це свідчить, наприклад, така телеграма-обіжник міністра Лизогуба 7. червня 1918 р. до губерніяльних старост: »7. червня 1918 р. № 901/1688. Губерніяльним старостам. Згідно з відомостями, що надходять до Міністерства Внутрішніх справ, де-які губерніяльні та повітові старости приймають надзвичайні заходи відносно земських та міських самоврядувань включно до розпуску земських зібрань, міських дум та їх виконавчих органів, а також арештів їх, при чому роблять це на підставі військового стану, вважаючи його неодміненим, або навіть вводять його з власної ініціятиви, без затвердження Центрального Уряду. Визнаючи необхідним брати енергійні заходи відносно окремих осіб, порушуючих державний спокій, громадську безпеку, слід однак мати на увазі, що самоврядування виконують серйозні державні завдання і несуть відповідальні обов'язки по місцевому господарству, а через це слід до них мати відносини по змозі обережні, з огляду на що пропоную брати супроти самоврядувань, як таких, рішучі заходи що-до розпуску земських зібрань і міських дум та їх виконавчих інституцій лише в виключних випадках, сповіщаючи мене в подробицях про висновки, на підставі котрих взято заходи й міркування Ваші про це для остаточного вирішення питання що-до стану цих самоврядувань. 880. Міністр Внутрішніх справ Ф. Лизогуб.« (»Державний Вістник.«, № 28).

На місце ворожих міських самоврядувань до вироблення нового закону про міське самоврядування, були призначені міські управи старого дореволюційного складу. Вже в середині травня 1918 року було утворено комісію в складі досвідчених діячів міського самоврядування під головуванням Іп. Мик. Дякова, довголітнього голови Київської міської думи. Вироблені цією комісією »Тимчасові правила про вибори в міські думи« були затверджені Радою Міністрів в серпні 1918 р. і 23. вересня були санкціоновані Гетьманом. Ці правила давали право на участь в міському самоврядуванні лиш людям, тісно звязаним з містом, які або мали в його межах якусь посілість, або жили в ньому певний час, маючи постійне заняття. Тепер уже в радні міста не могли проходити солдати з місцевого гарнізону і всякі зайди, що не мали нічого спільного не тільки з містом, але й з Україною, ріжні кандидати »Бунда«, спроваджувані з жидівських містечок Білорусі, щоб кріпити партійні сили »Бунда« в Київі. (До таких належав, наприклад, М. Рафес, що відограваб за Центр. Ради й при большевиках видатну ролю в Київі). Окрім того що міські управи й думи, вибрані на підставі розпорядження Тимчасо-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вого Правительства, складалися в переважній частині з людей недосвідчених в справах міського господарства, вони уявляли собою по великих містах ще й цитаделі войовничого російського націоналізма. В них засіла переважно т. зв. »Російська революційна демократія«, себ-то російсько-жидівська інтелігенція, дуже вороже настроєна проти українського національного руху. Всі ці Рябцови, Рефеси, Дрелінґи та инші провідники тої »революційної демократії« охітніше бачили владу большевиків, ніж українців. На їх безгосподарність і антидержавну роботу мусив звернути увагу вже уряд Центр. Ради і в березні 1918 року тодішній міністр внутр. справ П. Христюк видав обіжник про потребу усунути »недбайливих членів міських і земських управ«. А українське правительство, перебуваючи ще в Житомирі, видало закон, на підставі якого київська міліція мала перейти спід розпорядження міської управи під владу міністерства внутрішніх справ. У відповідь на це київська дума улаштувала на своїх зборах демонстрацію проти уряду, протестуючи проти такого »походу проти органів міської самоуправи« як висловився в своїй промові міський голова Е. Рябцов.[1]) Розуміється, Гетьманське правительство, стараючись упорядкувати й привести до нормального стану внутрішнє життя в краю, не могло залишити міське самоврядування в такому карикатурному стані, в якому воно його застало.

Складніше для правительства стояла справа з самоврядуванням земським. Тут на чолі губерніяльних земств станули українські національні елементи, переважно представники здекласованої інтелігенції, не звязані безпосереднє з місцевим життям, без відповідної фахової підготовки й досвіду. На провінції у керми земського господарства опинились люде, ще менше відповідні свойому призначенню, ніж по губерніяльних містах. Завдяки цьому цілі галузі земського діла, такі важні для народнього життя, як справа лікарсько-санітарна, дорожня, шкільна й т. д. прийшли до великого занепаду. Коштів ніяких не було, населення не хотіло платити податків, бачучи, як нераціонально витрачаються гроші новими земцями.

В квітні 1918 року губерніяльні земські управи об'єдналися у »Всеукраїнський Союз Земств«, на чолі управи якого вибрано С. В. Петлюру, голову київської губерніяльної земської управи. Союз заняв до правительства становище опозиційне і голова його, С. Петлюра, звертався безпосереднє до німецького посла бар. Мума, посилаючи копії до инших послів, із скаргами на Українське Правительство, в такому тоні, наче він сам був головою другого українського правительства. Розуміється, таке поводження голови »демократичного« земства не могло викликати довірря з боку правительства. Діяльність земських управ здавалася підозрілою і, хоч правительство дозволило скликати 16. червня з'їзд представників земств у Київі, але й по з'їзді до порозуміння між

[1]) »Вістник літератури, політики й життя«, ч. 13, ст. 189—190.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

земством і правительством не дійшло, бо земства в такому складі, як вони були, не виявили наміру до лояльної співпраці з правительством, а навпаки, ставили йому ультимативні домагання й загрожували [1]). Головне бажання голови Всеукраїнського Союза Земств, С. Петлюри, чого він домагався і при особистих авдієнціях у Гетьмана — дістати 100-мілійоновий кредит — сповнено не було. Натомісць ухвалою Ради Міністрів 26. червня 1918 року була прийнята постанова про відкриття кредиту в 80 мілійонів карбованців на видання позичок земствам та містам. Право видавати з цього фонду короткотермінових, не більше як на 5 років, позичок міським та земським самоврядуванням було надано міністру фінансів по згоді з міністром внутрішніх справ. (»Державний Вістник«, № 20).

Нераціональне господарування революційних земств примусило правительство видати 8. червня 1918 р. закон про заснування ревізійних комісій по перевірці діяльности органів місцевого самоврядування. Такі комісії засновувались в кожній губернії під головуванням місцевого губерніяльного старости; членами були такі особи, затверджувані міністром внутрішніх справ: один з податкових інспекторів, двоє громадських діячів (один знавець земського самоврядування, другий — міського) і представник судового відомства, призначений по згоді з мі-

---

[1]) Цей з'їзд виніс резолюцію поставити правительству домагання ультимативного характеру: 1. »негайного припинення адміністраційного самоуправства і усунення всіх урядовців від нижчих до вищих, порушивших закони, з віданням їх під суд: 2. відновлення протизаконно розігнаних народніх самоврядувань, негайного увільнення заарештованих земських громадських діячів, або пред'явлення їм обвинувачень; 3. негайного розвязання комісій по виробленню нових Земських і Міських Положень, спинення походу проти органів місцевого самоврядування і гарантурання земствам, як народнім органам, можливости виконувати накладені на них народом і законом обовязки; 4. повернення і повної гарантії всіх горожанських вільностей; 5. негайного розвязання сучасного кабінету і доручення особі, що користується довіррям широких кол українського громадянства і народніх органів, складення нового кабінету; 6. негайного скликання Тимчасової Державної Законодавчої Ради з представників народніх та міських самоврядувань, поповненої представництвом всеукраїнських центральних організацій, політичних партій, професійних робітничих союзів, кооперативів, промисловців та спілки земельних власників — в скількості не більш половини Законодавчої Ради; 7. негайного призначення виборів і терміну скликання (не пізніше кінця 1918 року) Українських Установчих Зборів, на ґрунті існуючого закону (ухваленого Ц. Радою), які мають встановити основні закони України«. Ці домагання, яко частину спеціяльного меморандума, було підписано такими особами; С. Петлюрою, М. Савченко-Більським, А. Новиком, — яко членами президії з'їзду і Ковтуненком, М. Левитським, Іванченком, Б. Преснухиним, О. Саліковським, В. Прокоповичем, К. Мацієвичем, Сидоренком і Д. Одриною — яко уповноваженими з'їзду. Меморандум був доручений Гетьману окремою делегацією (Див. П. Христюк: Українська Революція, т. III, ст. 83—84).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ністром юстиції. Губерніяльні комісії мали призначати особистий склад комісій повітових, які складались з повітового старости, податкового інспектора й представників судового відомства. Ці комісії викрили силу ріжних зловживань, надужить, недбальства й нехазяйновитости діячів революційного земства, що явилось повним виправданням для реформи земського самоврядування.

Вже в кінці травня 1918 р. почала працювати при міністерстві внутрішніх справ спеціяльна комісія над переглядом закону про організацію земського самоврядування. Головою цієї комісії був відомий діяч з Харьківщини князь Голіцин. До кінця літа комісія виробила новий закон про вибори до земства принятий Радою Міністрів і санкціонований Гетьманом 5. вересня 1918 року. Основні точки цього закону були такі: в чотирьох-членну систему виборів — загальне, пряме, рівне й таємне голосування — внесено певні зміни. Принцип прямих виборів і таємної подачі голосів збережено. Але в принцип загальности внесено такі поправки: виборчим правом мали користуватися всі особи, без ріжниці народности й релігії, які досягли 25 років життя й які прожили не менше одного року в даній місцевості. Не користувалися правом вибору особи, які перебували на військовій службі, у державній варті, ченці, судово покарані, виключені з громад та позбавлені певного заняття. З жінок виборчим правом користувалися тільки ті, які сами провадили господарство й платили податок хоча б у найменшій скількости. Вводилася куріяльна система виборів: дві курії, в залежності від суми земського податку, який платили виборці. На кожного депутата (»гласного«) треба було голосувати окремо. Курія мала право вибрати депутата, незалежно від його приналежности до другої курії.

Причини цих обмежень з'ясовує »поясняюча записка«, додана до проєкту закона: »вибори в органи місцевого самоврядування, які здемократизували їх, відбулись в ненормальних умовах. Частина населення, найбільше свідома і пригідна до громадської праці, була тероризована, примушена, за незначними винятками, усунутись від усякої участи в виборах. Наслідком цього було то, що більша частина повітових народніх[1]) управ і мійських дум не відповідає вимогам моменту — утворення нормальних сільсько-господарських відносин, порушених відсутністю влади, зміцнення державного ладу та української державности. Де-які з цих органів самоврядування під час большевизму не тільки не боролися з анархією та руйнуванням, а навпаки, своєю руїнницькою діяльністю чинили ще більше безладдя, вносили безпорядок в громадське й державне життя України... Немає нічого дивного, що населення, переважно найбільш солідна його частина, не має довірря до органів місцевого самоврядування, не хоче платити податків... Маючи на увазі

[1]) За часів революції 1917 року була спроба замінити офіціяльну назву »земство«, »земський« назвою »народній«: писали »народня управа« замісць »земська управа« і т. д. Але поруч них все ж таки вдержалася стара назва »земство«, »земський« і т. д.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

що продовження руїнницької роботи осіб, випадково ставших на чолі органів місцевого самоврядування, може цілком дискредитувати ці органи перед населенням, відчувається невідкладна потреба вжити екстремних заходів до усунення анархічних елементів від участи в справах місцевого самоврядування«.[1])

За зміною виборчої системи в земстві промовляли ще й мотиви національного характеру, з'ясовані, між иншим, міністром вн. справ Кістяковським в його інтерв'ю із співробітником »Відродження«: »Коли б ми залишили рівне виборче право, то ми знову б таки відчинили двері крайньому інтернаціоналізму, себ-то представникам крайніх соціялістичних партій. Але досвід показав, що крайні партії переслідують виключно свої особисті інтереси і нічого спільного з самостійністю та незалежністю України, які ґрунтуються на твердих національних підставах, не мають.

»Наша куріяльна система приведе до того, що земське життя буде направляти середня курія — хлібороби, елемент досить культурний і виключно національний. Через те в інтересах національного розвитку Української Держави земські самоврядування повинні бути поставлені на принцип захисту середніх хліборобів. Мені відомо, що деякі представники українських національних партій всетаки заперечують проти цієї системи. Я вважаю це непорозумінням. На превелилий жаль, чимало громадян уявляє собі національний рух, засвоївши одночасно найлівіші соціялістичні лозунги, не помічаючи повної протилежности між українськими національними і соціялістичними лозунгами. Поки ці партії не відкинуть лівих соціялістичних лозунгів, вони не стануть на шлях твердого національного поступу, а в такому випадкові земське законодавство, наскрізь перейняте думкою підтримати національну ідею, буде ними осуджене«. (»Відродження«, 1918, № 127).

На долю Міністерства Внутрішніх справ — по самому характеру його діяльности — випало дуже тяжке й одповідальне завдання піддержувати лад і спокій в країні, яка тільки що пережила революцію, большевицьку навалу, переміну правительства й соціяльно-політичної системи. Провідники большевизма й взагалі соціяльно-революційних елементів не думали складати зброї і вели свою агітацію, стараючись викликати й провокувати розрухи та повстання. Спеціяльно біля цього заходилась партія українських соціялістів-революціонерів, її так зване ліве крило. Колишній начальник київського воєнного округа за Центральної Ради, капітан М. Шинкарь, організував повстанське ядро на Київщині й намовляв проф. М. Грушевського »йти до повстанців і стати на чолі руху«. І цей не згодився лиш тому, що не мав надії на піддержку повстання з боку Совітської Росії і боявся сили німецьких і австро-угорських військ.[2]) Але не маючи змоги викликати загальне повстання, большевики і соціялісти-революціонери викликали повстання місцеві, локальні. Такі була повстання в липні й серпні 1918 р. у Васильківському, Звенигородському повіті, в Таращанському, діяльність больше-

---

[1]) П Христюк: Українська Революція, кн. III, 1921, ст. 43.

[2]) Ibid. ст. 61.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вицьких відділів в околицях Чернігова, в Глухівському й Новгород-Сіверському повітах, біля Могилева-Подільського. Повстанські відділи були розбиті й розсіяні спільними силами німецьких та австро-угорських військ і охоронних сотень. Рештки відділів та їхні провідники знаходили собі притулок на території Совітської Росії, де перебували центральні організації, які керували рухом і давали йому директиви.[1]) Окремі соціял-революційні організації поставили собі завдання вести боротьбу з гетьманським правительством шляхом терористичних актів, звернутих проти головних представників правительства і німецького командування. Наслідком цієї діяльности було замордування фельдмаршала Айхгорна і цілий ряд спроб атентатів на Гетьмана і окремих міністрів. Большевицька мирова делегація і большевицькі консульства були в постійному контакті з антидержавними елементами. Як уже згадувано, на квартирі товариша міністра фінансів Української Держави, В. П. Мазуренка, Раковський та Мануїльський вели переговори з Винниченком про державний переворот на Україні. Міські думи й земства революційного складу закликали до отвертих повстань проти Гетьмана і його правительства (як було в Катеринославі), або взагалі стояли на отверто ворожому проти нього становищі. Російська й жидівська революційна демократія на Україні вся була в гострій опозиції проти правительства. Російські праві і націоналістичні круги ставились принципіяльно вороже до самої ідеї української державности. В російських правих організаціях, які ставили своєю метою реставрацію всеросійської монархії, брали участь і природні українці. Але й українська демократія стояла теж в гострій опозиції до уряду. Досить переглянути українську пресу 1918 року, щоб побачити, що вона майже без виїмку ставилась до гетьманського правління недоброзичливо й вела проти нього систематичну й принципіяльну кампанію. Отже при такому стані Міністерство Внутрішніх Справ, яке старалося заспокоїти країну, бачило себе примушеним виявити твердість влади в боротьбі з антиурядовими виступами як окремих осіб, так і цілих організацій. Над політичною пресою була задержана цензура. Де-які організації, які вели явну агітацію проти Української Держави, от як »Бунд« або »Союз професійних спілок« у Київі зазнали репресій. Так само зазнавали репресій в формі арештів і окремі особи, що своєю діяльністю викликали підозріння. Здебільшого арешти носили попереджаючий характер. Бувало, що арештувалися люде, які за попереднього режиму відогравали визначну ролю. Такі були, наприклад, арешти В. Виниченка 28. червня 1918 року (його було випущено на другий же день по особистому розпорядженню Гетьмана), С. Петлюри й М. Порша 27. липня та инших. Певна річ, що ці арешти викликали страшенне роздратування серед української демократії й трактувались нею, як боротьба з »українством«.

---

[1]) Див. М. Равич-Черкасский. История коммунистической партии Украины. 1923, ст. 83—85, 213 та ин.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Як дивився на справу арештів і взагалі на політику репресій міністр вн. справ Кістяковський і чим пояснив їх, видно, між иншим, з його інтерв'ю з співробітником газети »Відродження«, уміщеного в ч. 127 цієї газети, 3. вересня 1918 року. Наводимо його майже в цілості:

»В останній час в пресі почали писати про те, що політика теперішнього українського уряду прийняла реакційний напрямок. При цьому вказується на часті арешти, на закон про куріяльну систему виборів і т. п. Бажаючи вияснити, на скільки ці чутки мають під собою підставу, ми звернулись до міністра внутрішніх справ І. О. Кістяковського з проханням висловити свій погляд з приводу напрямку політики Українського Уряду.

»Міністр прийняв мене, як співробітника газети »Відродження« і поділився такими своїми поглядами: — Я не знахожу, сказав мені міністр, щоб політика Українського Уряду набрала реакційного напрямку; вона нереакційна, нічого спільного з реакцією не має і ніяких цілей реакції не переслідує, Що торкається скарг на арешти, то при арештах я цілком керуюсь тими загальними принципами, які я висловив у своїй декларації, звернутій до губерніяльних старостів.

»Всі соціялістичні революційні партії, професіональні союзи, як такі, стоять під повним захистом міністерства внутрішніх справ, і партій ми не чіпаємо. Найкращим доказом являється те, що соціялістичні газети виходять без перешкод, комітети й бюра всіх лівих партій не закриваються, хоч ми добре знаємо, де вони знаходяться. Причиною переслідування окремих революційних соціялістів є те, що по зробленим спостереженням вияснено запис в поміркованні соціялістичні партії таких осіб, котрі весь час знаходилися на крайньому лівому крилі і тепер через щось несподівано поправіли. Спостерігалось таке явище: при арешті означеної особи, про котру мались більш ніж достаточні відомости про її активну революційну діяльність, вияснялось, що ця особа належить до партії меншовиків, будовців, або просто являється учасником якого-небудь професійного союзу і представляє відповідні офіціяльні докази. Утворюється така картина: досить тепер бувшому большевикові, який продовжує свою шкідливу роботу, перейти до меншовиків, щоб партія брала його під своє покровительство і його арешт розглядала, як боротьбу проти поміркованих соціялістичних партій... Державна влада не може стати на ту точку погляду, щоб формальна нинішня належність до поміркованих партій давала б повну безкарність і можливість покривати таким чином свої колишні проступки. Маються факти, що особи, винні в масових убивствах, були під захистом поміркованих соціялістичних партій, котрі доказували повну лояльність цих осіб...

»До мене надходять заяви, буцім би то заарештовуються українці за приналежність до українського національного руху. Я категорично цьому заперечую і такі чутки повинні бути віднесені до простого наклепу. На з'їзді губерніяльних старостів мною категорично була підкреслена необхідність самого осторожного й обережного відношення до всіх діячів нашого національного руху. Мною дано вказівки про необхідність повної піддержки національних інституцій. Коли до мене дійшли ці чутки, я додатково дав такий обіжник:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»В Міністерство Внутрішніх Справ надходять скарги, буцім то чиняться арешти осіб за приналежність до українства. Скаргам не вірю. Одначе, ще раз підкреслюю дані під час з'їзду вказівки про необхідність найобережнішого відношення до наших національних організацій і до наших громадських діячів. Необережні арешти національних діячів недопустимі«.

Правительство було зобов'язане оберігати спокій і лад у державі, навіть коли б цей спокій і лад порушували й національні українські діячі. Розуміється, Міністерство Внутрішніх Справ, яке мусило практично переводити всі ці репресії й особа, яка стояла на чолі Міністерства, несли на собі головне odium опозиційно настроєних громадських кругів.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XV.

Міністерство фінансів і його політика. Українська грошова система. Державний і земельний банки. Державний бюджет.

Міністерство фінансів увесь час існування гетьманського правління перебувало під керуванням А. К. Ржепецького, який залишався на своїм посту при обох змінах кабінету в жовтні й падолисті 1918 року. Свою фінансову програму Ржепецький розвинув почасти вже в своїм першім прилюднім виступі по вступі до міністерства — на з'їзді кадетської партії в початку травня 1918 року. Він сказав тут, між иншим, що одним з головних завдань української політики являється створення власної грошової системи й власне забезпечення цих грошей. Трохи згодом в розмові із співробітником газети »Відродження« він заявив, що старається встановити українську валюту з високим курсом, обновити банковий апарат в формі Державного Банку і банків приватних, щоб урегулювати господарське життя України й установити сталий бюджет. До цього він і йшов протягом усієї діяльности. Ржепецький залишив той службовий апарат, який застав організованим за попереднього правительства, в тім числі і вищих урядовців, таких як товариш міністра В. Мазуренко, директори департаментів Самійло Афанасьєв, Андрій Гуменний, Йоїль Руденко, Х. Лебідь-Юрчик, А. Маршинський; він тільки поповнив цей склад видатними спеціялістами фінансової справи, от як Г. Г. Лерхе, що дістав посаду директора Кредитової Канцелярії (замісць Гр. Супруна), фон-Заммена, б. директора кредитової канцелярії в Петербурзі, на посаду товариша міністра фінансів та инших.

В своїй діяльності Ржепецький показав себе може занадто великим прихильником вузко класових стремлінь фінансової буржуазії, але він був добрим господарем, щиро обороняв інтереси Української Держави взагалі, беріг кожну копійку, доводячи ощадність часом аж до скупости і досяг головного свого завдання: створив українську грошову систему й забезпечив українській валюті високий курс.

Автор спеціяльної розвідки про державний бюджет України 1918 року, характеризуючи діяльність Ржепецького каже, що за його часів »фінансове управління України знаходилось у досить міцних руках міністерства фінансів, яке не відмовляло кредитів на заспокоєння дійсних державних потреб, але енергійно охороняло державний скарб від замахів на марнотратство й надужиття. З цих причин наше фінансове господарство мало всі ознаки правильного державного господарювання.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

А по порівнанню з польською наша валюта, що не мала, властиво, жадного забезпечення, крім добра держави, до якого трудно кредиторам приступити, мала високу цінність, бо карбованець рівнявся пересічно половині золотого франка, себто курс його був у три в половиною рази вищий від курсу теперішньої чеської корони«[1])

Вже 9. травня 1918 року Ржепецький провів закон про поширення закону з 30. березня 1918 р. про випуск знаків Державної Скарбниці поверх ста мілійонів карбованців ще на 400 мілійонів карбованців. Законом 12. травня Рада Міністрів постановила за-для збільшення скількости платіжних знаків і зміцнення засобів Державної Скарбниці випускати до обороту в міру потреби і в строки, призначені Радою Міністрів, до 20 серій білетів Державної Скарбниці під №№ од 1 до 20 по 25 мілійонів карбованців на чотирьохрічний строк, з призначенням що-річного прибутку по цих білетах в 3,6%, або по 1 шагу на день з 100 гривень (»Державний Вістник«, № 8.)

Міністр фінансів *Ант. Ржепецький.*

15. травня між Українським Правительством з одного боку й Австро-Угорщиною та Німеччиною з другого підписано договір, на підставі якого Українське Правительство дало Центральним Державам в позичку 400 мілійонів карбованців; їх вартість мала бути оплачена на половину в коронах по курсу 2 корони за 1 карбованець (або 1 корона = 1 гривня) і на половину в марках по курсу $1^1/_3$ марка за 1 карбованець. Ця операція з одного боку мала забезпечити Центральним державам українську валюту, потрібну для закупок на Україні; разом із тим вона поклала перші основи для створення на Україні своєї власної здорової валюти й охорони від наслідків неминучого упадку старої рублевої російської валюти. Щоб захистити Україну від наводнення російськими грошовими знаками, було видано 17. серпня 1918. року закон про обмеження ввозу на Україну російських грошових знаків.

Головною ж основою української валюти були все-таки її власні природні багатства, в першій мірі — цукор. Українське Правительство законом 7. травня підтвердило державну монополію на продаж цукру, зосереджену в руках міністерства фінансів. В тім самім законі було

[1]) Х. Лебідь-Юрчик, Бюджетове право, Львів 1927, ст. 121.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

скасовано продаж цукру для населення по карточках і введено продаж в роздріб на комісійних основах, а гуртом — із скарбових складів. Разом із тим законом 31. липня 1918 року було відновлено скарбову горілчану монополію й дозволено випустити на продаж в 1918. році для внутрішнього вжитку не більше 4 мілійонів відер скарбового вина (по обрахунку на 40 градусів).

9. липня 1918 року ухвалено було випустити знаків Державної Скарбниці ще на 500 мілійонів карбованців. Разом із тим міністру фінансів надано право зробити випуск серій білетів Державної Скарбниці на суму до 500 мілійонів карбованців.

Нарешті, після довшої підготовчої праці було відкрито Український Державний Банк і 10. серпня 1918 року Рада Міністрів ухвалила статут цього Банку. Призначення Банку сформуловано в § 1 статуту: »Український Державний Банк має на меті полекшу грошового обороту, допомогу шляхом короткострочного кредиту державному торгу і промисловості і сільському господарству на Україні, а також забезпеку грошової системи«. (»Державний Вістник«, № 36). Основний капітал Банку положено в 100 мілійонів карбованців і запасовий в 10 мілійонів.

Трохи згодом засновано було і Державний Земельний Банк. (Статут його затверджено 23. серпня 1918 року). Цей Банк так само, як і Український Державний Банк поставлено під безпосередню залежність від міністра фінансів. Як казав § 1. статута, »Державний Земельний Банк має завдання: а) утворювати тривалі дрібні господарства«. З цією метою Банк мав переводити такі операції: а) видавання позичок на купівлю землі; б) видавання позичок під заставу землі; в) купівля земель на рахунок Банку, парцеляцію і спродаж їх; г) видавання позичок під застав землі на корінну меліорацію.

Умови видачі позичок були такі: позички на купівлю землі видавались: а) окремим особам, b) співвласникам, с) сільським громадам. Позички видавались в розмірі не вищому від 60% спеціяльної оцінки землі. Розмір позички ні в якому разі не повинен був перевищувати продажну ціну, умовлену між покупцем і продавцем. Допомога Банка на придбання землі обмежувалась земельними нормами, які встановлено правительством. Позички видавались в $4^1/_3$ заставних листах на протяг часу від 14 до 66½ років [1]).

Державний Земельний Банк дістав резервовий фонд в 50 мілійонів карбованців. Йому було передано все нерухоме майно і всі справи »Отдѣленій Всероссійскаго Дворянскаго Земельнаго Банка«, »Крестьянскаго Поземельнаго Банка«, а також »Особаго Отдѣла Дворянскаго Земельнаго Банка«, скасованих на території України. Осередок Банку був у Київі, на провінції засновано його філії. Крім 50 мілійонів карб., які Банк дістав від Державного Скарбу, яко резервовий фонд, йому

[1]) »Державний Вістник«, № 47.

ary of Ukraine

надано право емісії 4½% заставних листів на суму 200 мілійонів карбованців.

Основним завданням Банку, як видко з його статута, було поставлено — сприяти укріпленню дрібного землеволодіння та поліпшенню сільського господарства. Ця аграрно-політична тенденція положена в основу діяльности Банку, підкреслювалася ще особливою інструкцією, даною правлінню Банку Міністерством Фінансів: не купувати таких маєтків, які не надаються до парцеляції в цілості. В звязку з цим було видано розпорядження міністра земельних справ, щоб т. зв. оброчні статті передавалися Земельному Державному Банку в заміну земель, які не надаються до парцеляції, але уявляють велику державно-господарчу цінність, як наприклад, лісові площі. Другі завдання — створення т. зв. мелійоративного кредиту, було новиною в практиці державних банків на Україні: прежні російські банки — Дворянський Поземельний і Крестьянський — такого кредиту майже не знали. На створення спеціяльного мелійораційного фонду мала бути призначена частина резервового капіталу. З цього фонду видавались позички під застав землі для ріжних поліпшень господарської системи.

При самому заснованні Державного Земельного Банку в його розпорядженні опинився земельний фонд з 142.000 десятин (маєтки, куплені прежніми банками й передані б. удільним відомоством), вартістю в 19.800.000 карбованців. Частина цього земельного фонду була негайно призначена на продаж.

З ініціятиви міністра фінансів Ржепецького було вжито особливих заходів для збереження величезного військового майна, що залишилось на Україні після світової війни, почасти в руках ріжного роду інституцій та організацій, що були виникли в звязку з війною, от як Військово-Промислові Комітети, Земський Союз, Союз Міст, Земгор та инші. За-для цього було створено посаду »Головноуповноваженого по управлінню й ліквідації інституцій і організацій воєнного часу« з правами товариша міністра (закон 14. червня 1918 р.). Завданням головноуповноваженого було зробити обрахунок майна й перевірити роботи організацій та розпреділення того майна між ріжними відомствами й громадським самоврадуванням. На посаду головноуповноваженого призначено Юлія Ол. Кістяковського (пізніше його заступав Р. Г. Моллов).

Другим після створення власної грошевої системи завданням міністра фінансів було впорядкування бюджету Української Держави. Ще в кінці 1917 року уряд Центр. Ради мав на увазі приступити до складання бюджету, але бурхливі події того часу, недостаточне налагодження урядового апарату й потрясення, які переносили і центральні і місцеві адміністраційні інституції, відсутність матеріялів, необхідних для виробки фінансового плану державного господарства — все це було великою перепоною для складання бюджету в кінці 1917 і в перші місяці 1918 року. З перших же днів гетьманського уряду на початку

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

травня всім відомствам запропоновано було в найближчий термін надіслати свої фінансові кошториси, в котрі мали бути включені як майбутні на останню частину року прибутки і видатки, так і дані про вже одержані Державною Скарбницею прибутки і зроблені видатки з 1. січня 1918 року, щоб таким чином бюджет обіймав весь 1918 рік.

При Міністерстві Фінансів було засновано дві комісії: Бюджетова і Фінансова. Перша — для розгляду фінансових кошторисів і складання проєкту бюджету, друга для розгляду законопроєктів біжучого часу, які звязані були з необхідністю асигнування коштів з Державної Скарбниці. В червні 1918 року, коли відомствами кошториси ще не були представлені, Рада Міністрів постановила зобов'язати відомства надіслати фінансові кошториси не пізніше 7. липня. За відсутністю нових

Українські гроші (зменшено на $^1/_2$).

законів підвалинами порядку складання бюджету були загальні правила і норми, які вживались в Росії. Тільки з кінцем вересня стало можливо почати розгляд кошторису в Бюджетовій Комісії. Але поки Бюджетова Комісія виробила проєкт бюджету, Українська Держава впала і цей проєкт був представлений вже правительству Директорії в другій половині грудня 1918 року, маючи вже скоріше характер виконавчої »сміти«, або відчиту по державним прибуткам і видаткам за 1918 рік. Кошториси були представлені всіма відомствами за виїмком Гетьманської Головної Кватири, Державного Секретаріяту й Морського Міністерства. Кошториси цих відомств були уложені представниками Міністерства Фінансів і Державного Контролю при допомозі представників тих ві-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

домств (крім Гетьманської Головної Кватири). Бюджетова Комісія закінчила свою працю 30 грудня 1918 року й представила її Директорії, яка й затвердила бюджет 24. січня 1919 р.[1])

Подаємо проєкт бюджету в тій формі, як він був зложений і поданий до правительства Директорії за підписом міністра Фінансів В. Мазуренка і директора департаменту Державної Скарбниці Лебідь-Юрчика[2]).

ДЕРЖАВНІ ПРИБУТКИ:

Звичайні прибутки

Відділ I. *Прості податки*

§§ роспису		Обрахунок на 1918. в карбованцях:
1.	Податки поземельні з нерухомого майна та податі	22.261.000
1[1]	Державний доходовий податок	75,000.000
2.	Державний промисловий податок	53.495,000
3.	Побір з прибутків від грошевих капіталів	7.300,000
	Разом:	158.056,000

Відділ II. *Посередні податки*

4.	Побори з трунків	18.738,000
5.	Тютюновий прибуток	200.686,000
6.	Прибуток з цигаркових гільз та розрізаного цигаркового паперу	4,614.000
7.	Цукровий прибуток	80,401.000
7[1].	Чайний прибуток	1,200.000
7[2].	Прибуток від продажу гральних карт	50.000
8.	Нафтовий прибуток	150.000
9.	Сірничковий прибуток	12,007.000
10.	Митний прибуток	37,737.700
10[1].	Побори з товарів, що видані Центральним державам	13,364.062
	Разом:	468,946.762

Відділ III. *Оплати*

11.	Гербові, судові, канцелярські та з запису документів	52,816.300
12.	З переходячого майна	27,025.000
13.	З товарів і суден в портах	3,000.000
14.	З пасажирів та ладуну, які перевозяться залізницями і тимчасовий податок з пасажирів, пакунків і ладунку, а також з перевоженої бавовни	23.675.000
15.	З убезпеченого від огню майна	600.000
16.	Оплати ріжних назв	12,116.000
	Разом:	119,232.000

[1]) Вістник Державних Законів, 1919, випуск VI., число 95.

[2]) Подаємо окремо прибутки, »Загальний звод проєкту розпису державних прибутків України на 1918. рік« і виписки з обрахунку видатків де-яких окремих відомств.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Відділ IV. *Державні регалії*

17. Гірничий прибуток	. . . . .
18. Монетний прибуток	. . . . .
19. Поштовий прибуток	24,569.000
20. Телеграфний і телефонний прибуток	40,030.000
21. Прибуток від скарбової горілчаної операції	350,900.000
21[1]. Прибуток від скарбової цукрової операції	1.321,749.000
Разом	1.734,248.000

Відділ V. *Скардове майно та капітали*

22. Оброчні статті та промисли	18,427.346
23. Лісовий прибуток	36,770.000
24. Скарбові залізниці	693,290.000
25. Скарбові заводи, технічні заклади та склади	11,334.561
26. Прибутки від скарбових капіталів та банкових операцій	1,001.500
27. Прибутки від участи скарбу в доходах приватних залізниць	. . . . .
Разом	760,823.769

Відділ VI. *Вивласнення державного майна*

28. Прибуток від продажу нерухомого майна	918.000

Відділ VII. *Викупні оплати*

29. Незнесене викупне з селян	401.000

Відділ VIII. *Повернення видатків Державної Скарбниці*

30. Обовязкові виплати залізничних товарів	. . . . .
31. Повернення позичок та инших видатків	24,785.619
32. Допомога Державній Скарбниці зі сторонних джерел	5,311.626
33. Військова винагорода	. . . . .
Разом	30,097.245

Відділ IX. *Ріжнородні прибутки*

34. Ріжні дрібні та випадкові прибутки	3,975.858
Разом звичайних прибутків	3.179,680.984

Державні видатки.

I.

Звичайні видатки

	Обрахунок на 1918. карбованців.
1. Вищі державні установи	17,018.312
2. Міністерство Ісповідань	20,941.040
3. М-во Внутріщніх Справ	348,528.708

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

4.	М-во Народнього Здоровля	36,681.540
5.	М-во Фінансів	475,183.561
6.	М-во Юстиції	106,292.711
7.	М-во Закордонних Справ	8,546.097
8.	М-во Народньої Освіти	227,762.485
9.	М-во Шляхів	1.151,270.183
10.	М-во Торгу і Промисловости	18,883.500
11.	М-во Праці	2,358.809
12.	М-во Земельних Справ	87,476.838
13.	М-во Продовольчих Справ	1.251,810.053
14.	М-во Військове	352,101.302
15.	М-во Морське	31,377.399
16.	Державний Контроль	9,919.728
17.	Виплати по державним позичкам	19,200.000
18.	На видавання служачим державних установ відсоткових добавок на дорожнечу, допомоги та инш.	100,000.000
	Разом звичайних видатків	4.265,352.266

II.

Надзвичайні видатки

19.	Видатки на формування й утримання ріжних армій	46,000.000
20.	Військовий фонд	25,000.000
21.	Видатки звязані з війною та її наслідками	591,441.685
22.	Будування залізниць	50,556.976
23.	Збільшення оборотних капіталів залізниць	93,500.000
24.	Утворення основного капіталу Державного Банку та оборотних коштів Державного Земельного Банку	150,000.000
25.	Позички земствам, містам та кооперативам	82,000.000
26.	Позичка Польскому посольству на допомогу біженцям	1,000.000
27.	Забудова порожніх земель міста Київа	11,170.000
28.	Допомога людності, що потерпіла од вибухів у Київі та Одесі	1,332.500
29.	Видатки по відібранню пограбованих коней	990.000
30.	Боротьба з холерою та иншими пошестями	9,965.000
31.	Утримання контролю в комерційних портах	167.422
32.	Покриття боргів за 1917. рік	1,980.147
33.	Допомога Західній Українській Республіці	6,000.000
34.	Таємні видатки	10,348.752
35.	Ріжні видатки	199.986
	Разом надзвичайних видатків	1.081,383.368
	Всього	5.346,735.634

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Державні прибутки.

I.

Звичайні прибутки

	Карбованців.
1. Прості податки	158,056.000
2. Посередні податки	368,946.762
3. Оплати	119,232.350
4. Державні реґалії	1.737,248.000
5. Скарбове майно та капітали	760,823.769
6. Вивласнення державного майна	918.000
7. Викупні оплати	401.000
8. Повернення видатків Державної Скарбниці	30,097.245
9. Ріжнородні прибутки	3,957.858
Разом звичайних прибутків	3.179,680.984
Перевищення звичайних видатків над такими ж прибутками	1.085,671.282

II.

Надзвичайні ресурси.

10. Ріжниця між прибутком та операційними видатками Головноуповноваженого по управлінню і ліквідації організацій воєнного часу	33.000.000
11. Ліквідація майна інституцій воєнного часу Міністерства Військового та Продовольчих Справ	7,630.143
12. Ріжниця між прибутками та видатками по операціям б. Удільного Відомства, а також готівка грошей цього Відомства	12,586.473
13. Від Управління по забудуванню міста Київа за роботи та матеріяли	1,000.000
14, Продаж одібраних від людности пограбованих коней, що їх власників не знайдено	1,000.000
15. Продаж затриманої мануфактури, махорки і тютюну	2,833.501
16. Від відділів комунікації за продовольчі продукти для військово-полонених	1,500.000
17. Експлоатація Черноморської та річної флотилії	10,500,000
Разом надзвичайних ресурсів:	70,050.108
Перевищення надзвичайних видатків над такими ж прибутками	1.011,333.206
Загальний дефіцит по бюджету:	2.097,004.542

Покриття дефіциту:

18. Випуск згідно законам 27. травня і 9. липня 1918 р. (»Держ. Вістн.«, № 8 і 23) 40 серій білетів Державної Скарбниці		1.004,650.000
19. Від майбутніх кредитових операцій		1.092,354.542
	Разом:	2.097.004.542
	Всього:	5.346,735.634

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Щоб покрили дефіціти, Правительство мало перед собою два способи: або випустити на відповідну суму папірових грошей, або ж ужити певних кредитових операцій. Але Правительство не хтіло випускати багато папірових грошей, щоб не обнижувати їх курсу. До 23/XII. 1918 р. в обігу серед людности українських папірових грошей (крім російських) було 2,843.054.675 карб. та в касах Державного Банку було 572,702.000 карб. Отже звернулися для покриття дефіциту до инших способів, а саме до кредитових операцій: було випущено 40 серій 3,6 % білетів Державної Скарбниці на суму 1,004.650 тисяч карбованців. 5. серпня 1918 року поступило в портфель Державного Банку тимчасове 3,6 % свідоцтво Державної Скарбниці на 500 мілійонів карбованців, а з %-ів за червень 591.700 тисяч карб. 30. серпня 1919 р. передано ще друге свідоцтво на таку ж суму, а з % за минулий час 502,950.000 карб., разом 1,004.650.000 карбованців. Залишилося непокритого дефіциту 1,092.354.542 карб. Засоби на його покриття мав відшукати міністр фінансів в дальших кредитових операціях.[1]) До переведення цих операцій державні потреби заспокоювалися емісією державних знаків по 25 і 50 карбованців, що ходили нарівні із кредитовими білетами і кредитуваннями Державної Скарбниці в Українськім Державнім Банку, який на підставі свого статуту емісіонував »Державні Кредитові Білети« в гривнях.[2])

---

[1]) Ці відомости подано за ласкавим дозволом автора з реферату проф. І. М. Кабачкова »Бюджет України на 1918. рік«, читано на засіданні Українського Правничого Товариства в Празі.

[2]) Лебідь-Юрчик, ст. 142.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XVI.

Земельна політика. Закони й розпорядження в земельній справі. Підготовка земельної реформи.

Вже в Грамоті Гетьмана від 29. квітня 1918 р. було заявлено, що »права приватної власности, як фундамент культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі« і що всі »розпорядки бувшого українського уряду, а так само тимчасового російського уряду відміняються і касуються«. Дозволявся вільний продаж і купівля землі і обіцялося, що »будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів«. »Так само і в Законах про тимчасовий державний устрій України« було виразно в § 19 зазначено, що »власність непорушна; примусове вивласнення нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користи, можливо не инакше, як за відповідну платню«. Загальні основи земельної політики гетьманського правительства були зазначені в словах самого Гетьмана перший раз 30. квітня, коли він передав через свого представника з'їзду українських хліборобів-демократів, що вважає думки заяви, поданої йому в імени з'їзду, за свої власні; отже, він підтвердив тим самим, що »тимчасові розпорядження української влади в справі земельній будуть тільки такі, які не перешкодять Державній Раді провести широку земельну реформу, направлену до того, щоб великі маєтки на законній підставі були подріблені у власність між хліборобами«.[1]) Ще докладніще висловився Гетьман другий раз — приймаючи 21. червня делегацію хліборобів з Харьківщини, Херсонщини, Полтавщини й Волині. Він заявив тоді, що виробляється такий земельний закон, що в наслідок його переведення »великих земельних маєтків більше не буде; земля передасться хліборобському населенню, але в скількості не більше 25 десятин в одні руки, причому купівля землі одною особою в ріжних місцях також не дозволена... Поміщикам надасться право продати всю землю Державному Банкові для утворення земельного фонду Держави. Уряд буде сам розділювати між немаючими земельні записи«.[2])

Отже, з цих офіційльно-програмових заяв було видко, що гетьманське правительство, твердо установляючи право приватної власности на землю, задумувало перевести широку земельну реформу, яка мала

[1]) »Селянське Слово«, 1918, № 1, 25. червня.

[2]) »Селянське Слово«, 1918, № 1.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

своєю метою створити на Україні сильну економічно класу середніх селян-хліборобів, які б дорогою парцеляції, за викуп, при допомозі держави дістали б землю, якої їм не вистарчало, від продажу великих земельних маєтків. Ця верстра мала служити головною опорою Української Держави. Еволюція аграрних відносин на Україні за останні десятки літ виявляла незмінну тенденцію перегоду великої земельної власности в селянські руки. Українська Держава мала лише укекшити й прискорити цей процес, надати йому закономірні форми, охоронити землю від спекуляції й направити її виключно в руки селян-хліборобів. Факт перебування в руках сільської маси величезного запасу паперових грошей облегчував процес викупу, а проєктоване заснування Державного Земельного Банку, з його широким кредитом купуючим землю дрібним господарям-хліборобам, мало сприяти цему процесу ще більше. Розуміється, про утопійне наділення землею всіх малоземельних і особливо безземельних та безгосподарних селян, як то гадала зробити Центральна Рада, не можна було серйозно думати, инакше хіба як з руїною сільського господарвства і загального економічного добробуту України. Для прожитку надвишки сільського населення мав служити розвиток промисловости і взагалі експлоатація природних багатств Краю. Інтереси цукрової промисловости України вимагали обережного відношення до подріблення великих господарств, які мали плантації буряків.

Трудність переведення земельної реформи полягала в тому, що здійснювати її доводилось в гарячій атмосфері розбурхавих революцією соціяльних пристрастей та апетитів, які неперервно підогрівалися агітацією соціялістичних партій і навіть законодавством Центральної Ради. Коли для одних верств сільського населення поворот від соціялізації до повільної і закономірної реформи земельних відносин був поворотом до права і законности, то для других він приносив розчарування — в можливості дістати землю дурно і взагалі поживитись коштом своїх багатших сусідів. Самий принцип одержання землі лиш за викуп служив метою завзятих нападів і гаслом для антиправительственної агітації з боку соціялістів. Злонамірна агітація ширила чутки ні більше ні менше, як про поворот панщини! Всяке розпорядження правительства в земельній справі трактувалося як новий удар »інтересам селянства«. Міністр земельних справ Колокольцов, досвідчений земський і сільськогосподарський діяч, щирий і переконаний прихильник утворення класи сильних економічно селян-хліборобів, наштовхнувся з перших днів своєї діяльности на опір з боку персоналу власного міністерства, сформованого за часів соціялізації майже з самих ес-ерів. Він зміг приступити до нормальної праці не раніше, як по цілковитій реорганізації міністерства і звільненні найбільш завзятих протестантів, що довело до загального страйку урядовців усіх міністерств і до обвинувачення міністра в поході проти »українців«!

Перш за все міністру земельних справ треба було вирішити пи-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тання про долю весняного врожаю 1918. року, біля якого ще в квітні виникло стільки політичних трівог (відомий наказ фельдмаршала Айхгорна про засів ланів і накази мін. М. Ковалевського). В цій справі Українське Правительство видало 27. травня такий »Закон про права на врожай 1918 року на території Української Держави«:

1. Право на врожай озимини, посіяної в осени 1917 року землевласниками, належить власникам цих земель. Право на врожай озимини на землях, які здані в осени 1917 року власниками землі в оренду, належить особам, що взяли ці землі в оренду, при умові виконання умов оренди орендатором.

2. Право на врожай ярини, засіяної 1918 р. відповідно наказу генерал-фельдмаршала Айхгорна від 6-го квітня 1918 р., належить особам, що засіяли ці землі. За це названі особи зобов'язані: a) повернути власникам землі, а коли земля була в оренді — орендаторам, всі господарські витрати, які власниками, чи орендаторами, були зроблені на цих землях після жнив 1917 року; b) виплатити державні та земські налоги та повинності, які належать до платні з занятої землі на 1918 р.; c) крім того виплатити з користування зайнятими землями власникам чи орендаторам цих земель відповідно врожаю, але не більше $^1/_3$ частини середньої річної платні за роки 1913—1917. за однорідні землі в відповідній місцевості; d) платіжі, зазначені в пунктах a) та c) можуть бути вчинені цілком чи частково натурою із урожаю.

3. Ниви, приготовані власниками чи орендаторами під засів бураків, але засіяні другими особами так зле, що нема надії на задовольняючий урожай, належать негайній передачі власникам чи орендаторам — по належності при умові видачі послідним — зобов'язань пересіву цих нив буряками не пізніше 9. червня.

4. Врожай із нив, оброблених та засіяних під керуванням призначених земельними комітетами управителів, ремонентом та насінням, що належали до власників чи орендаторів і за рахунок послідніх найнятими робітниками, належить власникам чи орендаторам по належності.

5. Спірні питання, які можуть виникнути між власниками та орендаторами з одного боку і тими особами, що запахали землю з другого боку, з приводу п. п. 2a), 2c), 3 та 4 цього закону, коли питання ці не будуть вирішені взаїмною згодою сторін, належить до рішення осібних комісій, які складаються із голови, який призначається Міністром Земельних Справ на кожний мировий участок, а при недостачі служачих Міністерства Земельних Справ, по згоді Міністрів Земельних Справ та Справ Судових з числа служачих судового відомства і двох членів, із яких один обірається місцевою організацією землевласників, а другий сходами сільських громад для оборони інтересів осіб, що зробили засів. Призначення голов та вибори членів Комісії повинно бути переведено негайно.

6. Закон цей перевести в життя по телеграфу.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб.*
Міністр Земельних Справ В. Колокольцов.[1])

[1]) »Державний Вістник«, № 8.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В додаток до закону 27. травня про право на врожай було видано 14. червня закон про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року. На підставі цього закону врожай буряків, посіяних на власних землях цукрових заводів, чи ними орендованих, признавався власністю цукрових заводів незалежно від підстав, на яких засів переведено.

14. червня 1918 року Рада Міністрів ухвалила предложений міністром земельних справ Колокольцовим »Закон про право продажу та купівлі землі по-за міськими оселями«, який мав служити прелюдією до основного закону про земельну реформу, виробленого вже наступником В. Колокольцова, міністром В. М. Леонтовичем. Ось текст цього тимчасового закона:

1. Кожен власник сільсько-господарських та лісових маєтностей, котрі знаходяться на повітах, в тім числі й надільної землі, має право продажу їх без обмеження розміру.

2. Державний Земельний Банк набуває сільсько-господарські та лісові маєтності без обмеження їх скількости, але з тим, що Банк розпродує їх на підставах цього закону.

3. Одна фізична чи юридична особа має право набувати купівлею або даруванням сільсько-господарські участки з тим, щоб розмір належної їм скількости сільсько-господарських маєтностей в межах повітів Української Держави не перевищував 25 десятин.

4. Земельні товариства окремих приватних осіб мають право набувати купівлею або даруванням сільсько-господарські участки з тим, щоб скількість набуваємої товариством сільсько-господарської землі не перевищувала тієї скількости, котру мають право набути усі вкупі спільники товариства, рахуючи право кожного згідно з ст. 3-ою цього закону.

На протязі 2-ох років по затвердженню купчого запису набута земельним товариством маєтність повинна бути розмежована між спільниками товариства на одрубні участки згідно з ст. 3-ою цього закону.

Коли земельним товариством в двохрічний строк не буде вчинено добровольного розмежування, то таке переводиться відповідною повітовою Земельною Комісією.

Постанови Комісії по розмежуванню не підлягають оскарженню по суті і визнаються остаточними.

При порушенні Комісією правил цього закону скарги про порушення норм його подаються до Генерального Суду, котрий може скасувати відповідну постанову Комісії.

Видатки Комісії по розмежуванню виправляються з членів товариства в безсуперечному порядкові.

5. Одна фізична чи юридична особа, а також земельні товариства окремих фізичних осіб мають право купівлею або даруванням набувати лісові маєтності в скількості, встановленій ст. 3 і 4 закону, кожний раз тільки по окремому дозволу Міністерства Земельних Справ.

6. Набування сільсько-господарських та лісових маєтностей в розмірах, перевищуючих норми зазначених в ст. 3 і 4, допускається тільки з особливого дозволу Міністра Земельних Справ для

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

громадських, промислових або инших культурно-господарських цілей, докладно зазначених у дозволі.

Покупатель зобов'язується на протязі року з дня затвердження кріпостного акту здійснити зазначені в дозволі цілі.

7. Накладені на відчужених участках заборони, незалежно від того, по іпотечних чи инших претенсіях вони зроблені, не являються перепонами до відчуження з тим, що: *а)* по претенсіях Іпотечних Банків на покупателя переноситься частина боргу, відповідно до розміру відчуженого участку, *б)* по претенсіях приватних осіб виплачується частина боргу, відповідно до розміру відчужуємого участку. В обох випадках відповідна частина боргу встановлюється аритметичним розкладом загальної суми боргу на загальну скількість десятин вигідної землі.

8. Старші нотарі, затверджуючи кріпостні акти, пильнують тільки по документах підлеглих їм архивів за виконанням ст. 3, 4. 5 та 7 цього закону.

9 Міністр Земельних Справ має права від імени Української Держави через спеціяльно уповноважених на те осіб: *а)* вступати, як третя особа, згідно ст. 665 Статута Цивільного Судівництва, у всі процеси про земельні та лісові маєтності в цілях встановлення обходу ст. 3, 4 та 5 закону з вимогою відмови у відповідних позивних вимогах; *б)* у порядку позиву прохати про визнання відбувшихся судових вироків, хоч би вони і вступили відносно учасників в них в законну силу, для казни необов'язковими з вимогою про обертання маєтности до казни у порядку ст. 11 цього закону.

10. У порядку примусового стягання по іпотечних та приватних боргах сільсько-господарські та лісові маєтності, що знаходяться в межах Української Держави, продаються з прилюдних торгів у порядку маючих нині силу законів Судовими Установами і купуються без обмеження їх розміру.

Про кожний майбутній прилюдний торг банки, Судові та инші установи повинні одночасно з публікацією повідомляти повітову Земельну Комісію, в районі діяльности котрої знаходиться продаваєме з прилюдних торгів майно.

Повітова Земельна Комісія має право опротестувати торги заявою, що прилюдними торгами переводиться обхід норми цього закону.

По силі такого протесту торги припиняються і справа про торги передається в відповідний Окружний Суд, котрий у приватному порядкові може по обставинах справи визнати, що цей прилюдний торг направлено до обходу норм цього закону і торги одмінити.

11. У випадку порушення правил ст. ст. 3, 4, 5 і 7 скількість сільсько-господарських та лісових маєтностей, яка перевищує встановлені законом норми, безплатно переходить до казни, при чому вимога про повернення землі до казни, в межах цілком по її вибору, але без порушення одрубного характеру володіння, розрішується в судовому порядкові по позовах уповноважених на те Міністром Земельних Справ осіб.

У випадку навмисного порушення ч. 2 ст. 6 все майно в тім же позовному порядкові переходить безплатно до казин.

12. Догляд за виконанням цього закону, а також турботи про землеустроїтельні та межеві роботи для здійснення цілей цього

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

закону покладається на повітові та губерніяльні Земельні Комісії. Склад цих Комісій і їх устрій будуть визначені окремо.

13. Право спадкоємства земельних маєтностей по закону та по заповіту ні в чім не зміняється.

14. Купчі, дарчі записи, складені до 31. грудня 1917 р. старого стилю належать до затвердження в загальному порядкові без пристосування норм цього закону; в такому ж порядкові підлягають одмітці в реєстрові кріпостних діл і дані, зроблені до 31. грудня 1917 р. старого стилю.

15. Чинність усіх російських і українських законів, що перечуть цьому законові, під час його існування припиняється.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб.*
Міністр Земельних Справ *В. Колокольцов*« [1]).

Земельні Комісії, про які говориться в цьому законі, були установлені місяць пізніше особливим законом від 15. липня 1918 р. На ці Комісії — повітові і губерніяльні — було покладено обов'язки з обсягу землеустройства, які належали колишнім »Землеустроительним Комитетам« російських часів, а також ті, що виникали з закону 12. червня 1918 р. про право купівлі та продажу землі. Одночасно були утворені Тимчасові Земельно-Ліквідаційні Комісії, котрі мали розглядати справи про порушення прав власників та орендаторів землі після 1. березня 1918. року вчинками окремих осіб, сільських громад та ріжних революційних установ.

До таких революційних установ належали скасовані Грамотою Гетьмана 29. квітня 1918. року Земельні Комітети. Цим Земельним Комітетам, що складались з людей обраних на основі чотирьохчленної формули, III-им Універсалом Центральної Ради, було доручено взяти в своє завідування землі й господарства »поміщицькі, удільні, манастирські, кабінетські та церковні«. Видане в половині падолиста 1917 р. »Пояснення« Генерального Секретаріату до III-го Універсалу говорило про обов'язки Земельних Комітетів опікуватись тими землями і майном, щоб оберігати їх від самовольних захватів і знищення [2]). Але Земельні Комітети, вибрані серед революційного заколоту й складаючись часто-густо з випадкових і непевних елементів, так справлялись із своїм завданням, що викликали не тільки ненависть серед власників сконфіскованих земель, але догану з боку самого правительства Ц. Ради.

Про це свідчить, між иншими, такий обіжник міністра внутрішніх справ П. Христюка, розісланий в половині березня 1918 р. губерніяльним і повітовим комісарам:

»В останній час дуже часто помічаються випадки розграблення окремими особами живого й мертвого інвентаря з маєтків. Виходячи з того, що на підставі земельного закону всі маєтки а також живий і мертвий інвентарь є власністю народу, що за цілість цього майна відповідають земельні комітети, пропонується комісарам пояснити

[1]) »Державний Вістник«, 1918, № 15.
[2]) П. Христюк. Українська Революція, т. II, ст, 58-ма.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

земельним комітетам, щоб вони не допускали до такого лиходійства, пам'ятаючи, що за це вони понесуть кару, як за лінивство в охороні народнього майна. Комісари мають поробити всі заходи коло звернення награбленого інвентаря на таких умовах: 1. а) Предмети проживлення і паші віддаються на реверс в місце й речінець, вказані повітовими харчовими управами. б) Живий інвентарь віддається в те господарство, звідки його забрано, в тім разі, коли це господарство має досить корму та приміщення, в противнім разі зостається у тримаючих на збереження з відібранням у них відповідної підписки. в) Мертвий інвентарь і частина зруйнованих будов звертаються в ті господарства, з яких їх забрано, під наглядом за виповненням цього повітових земельних управ, у розпорядження котрих, згідно з законом, перейшов живий і мертвий інвентарь. г) Ліс і дрова звертаються у господарства та звозяться у вказані земельними управами місця. д) Лісні матеріяли звозяться у склади, звідки їх забрано, та звертаються їх власникам відповідно до приналежности. е) Меблі, посуд і инші речі домашнього обходу звертаються їх власникам або повіреним. ж) Речі, взяті від инших, вказаних на першім місці, треба звертати в місця, звідки їх взято. 2. Особи, товариства й організації, що збули вже розграблені речі, повинні віддати отримані за них гроші до найближчих скарбових урядів у депозит губернського земського комітету. Усе майно, котре по закону зоставляється власникам, звертається їм. Про цей розпорядок широко сповістити населення та про пороблені розпорядки негайно повідомити міністерство. Народній міністер внутрішніх справ П. Христюк. Директор Адміністративно-політичного Департаменту Гаєвський«[1]).

В своїй діяльності Земельні комітети допускали стільки зловживань, що треба було організувати спеціяльні »Земельно-Ліквідаційні Комітети« для розгляду і полагодження ріжних справ що до порушення прав і інтересів власників землі. На Земельні Комісії покладались також обов'язки активного контролю над сільським господарством в сфері внутрішнього життя і праці, як це видко з »Тимчасового закона про міри боротьби з розрухою сільського господарства«, ухваленого Радою Міністрів 8. липня 1918. року:

»1. Накласти на Губерніяльні Земельні Комісії під керуванням і з затвердження Міністра Земельних Справ видання обов'язкових постанов про примусове використання живого та мертвого сільськогосподарського інвентаря тих власників, котрі не вповні використають його у власних господарствах, для робіт у других господарствах і для перевозок, які мають державне значіння.

2. Накласти на Губерніяльні Земські Комісії під керуванням і з затвердження Міністра Земельних Справ видання обов'язкових постанов про норми платні за сільсько-господарську працю та про примусове виконання місцевим населенням строчних сільсько-господарських робіт.

3. Надати право Губ. Земельним Комісіям в тих обов'язкових постановах, які вони видаватимуть, за нарушення цих постанов визначити кару — арешт до трьох місяців і штраф до 500 карбо-

[1]) Див. »Вістник політики, літератури й життя«, 1918. ч. 14. ст. 264.

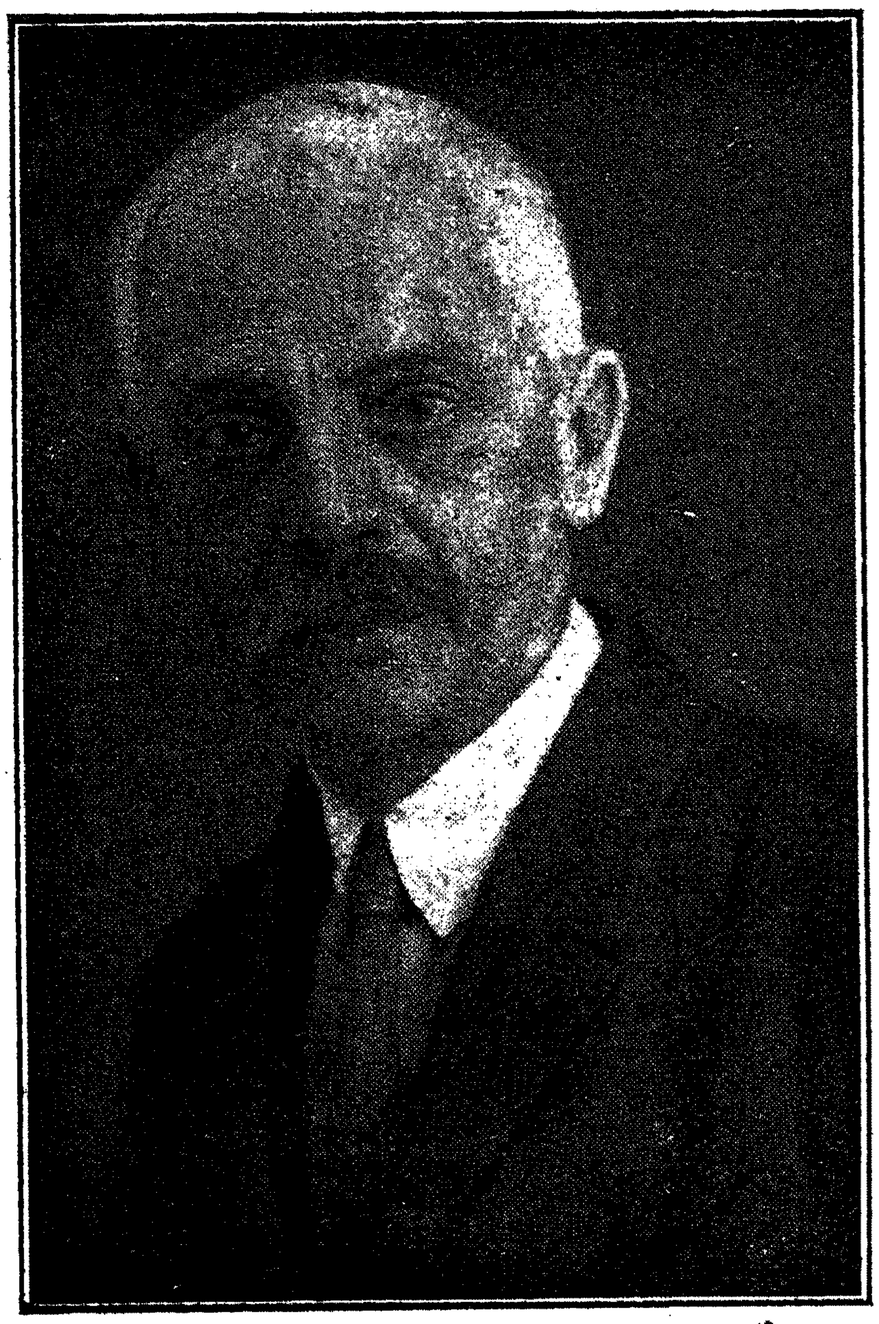
National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ванців. Накласти на повітових старостів призначення цих кар. Постанови про те пов. старостів можуть бути оскаржені до губ. старостів. Рішення останніх по цих скаргах остаточні.

4. Установити кару замкнення в тюрми на строк до одного року чи призначення до примусових громадських робіт на такий же строк за слідуючі вчинки, коли за них в законі не установлюється більш сувора кара: а) за силоміцне псування та знищення посівів, врожаю та зібраного хліба; б) за свавільне закриття чи припинення за попередньою згодою сільських робіт, а також і за підбивання до таких вчинків.

5. Діла про вчинки, які зазначено в ст. 4, розглядаються в звичайному судовому порядкові, але поза чергою.

6. Закон цей перевести в життя по телеграфу.«

Вол. Леонтович, мін. земельних справ.

Вважаючи на велику вагу земельного питання, Гетьман узяв на себе ніціятиву його вирішення: в осени ібуло організовано заповіджену грамотою з 22. жовтня Вищу Земельну Комісію, на чолі якої став Гетьман. Комісія складалася з обмеженого числа членів від земельних власників промисловости і вищих представників деяких міністерств. Завданням комісії було виробити основи земельної реформи. Як переказує один з учасників комісії (Д. Марченков від М-ва фінансів), коли головував у засіданні сам Гетьман, то праця Комісії йшла швидкими кроками вперед і намічалася досить радикальна реформа, що прямувала до наділення безземельних і малоземельних селян землею за примусовий, але дешевий викуп від поміщиків. Навпаки, коли Гетьман не міг брати участи в засіданні комісії і його заступала якась висока і впливова тоді особа, то праця комісії провадилась поволі і неохоче. На думку д. Марченкова таке вражіння мав і сам Гетьман, який вимагав від Комісії негайного вирішення справи[1]).

На початку падолиста 1918. р. встиг підготовити проєкт реформи Міністр Земельних Справ В. М. Леонтович. Цей проєкт був затверджений Гетьманом і мав бути переведений як закон в Раді Міністрів. Основні принципи проєкту Леонтовича були такі: всі великі земельні маєтки мали бути примусово викуплені Державою і потім парцелюва-

[1]) Лебідь-Юрчик: Бюджетове право, ст 135.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тися за допомогою Державного Земельного Банку, але не більше як по 25 десятин в одні руки. Залишались тільки господарства, які мали високе агрикультурне значіння і то в розмірах не більше 200 десятин на кожне господарство, більші норми залишались тільки в маєтках, які обслуговували сахароварні, вигодовували культурну худобу (на племя), або плекали культурне насіння, одначе не в усій своїй цілости, а в такій своїй частині, яка не могла бути більше як в 5 разів од норми, призначеної для невідчужуємих земель, себ-то 200 десятин; не відчужувалися також садиби, сади і виноградники[1]).

Х. Лебідь-Юрчик уважає, що рівняючи закон Леонтовича до земельних законів инших держав, треба признати, що він був подібний тільки до земельних законів у найдемократичнійшім краю в цілім світі — Новій Зеландії, де земельне законодавство випередило всі инші краї й еволюційним шляхом вирішило земельне питання на велику користь працюючого люду[2]).«

---

[1]) В комісії, яка укладала цей проєкт, приймали участь: В. М. Леонтович, Ів. Гр. Чарниш, проф. К. Т. Воблий, Е. Х. Чикаленко, проф. В. А. Косинський, Е. П. Ганейзер, проф С. Л. Франкфурт та инші, всього коло 25 осіб.

[2]) Лебідь-Юрчик: Бюджетове право, ст. 135—136.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XVII.

Торговля і промисел.

(Торговельні договори з Центральними Державами. Українська промисловість.)

Торговельна, а в значній мірі й промислова політика Української Держави залежала в першій лінії від тих зобов'язань, які переняла на себе Україна по Берестейському миру що до Центральних Держав — Німеччини та Австро-Угорщини, та їх союзників — Туреччини й Болгарії. Стаття VII цього договору містила в собі зобов'язання обох сторін »нав'язати негайно господарські зносини й устроїти обмін товарів на підставі слідуючих постанов: до 31. липня б. р. треба буде переводити взаїмну обміну лишків найважніших сільсько-господарських і промислових виробів для покриття біжучих потреб... Скількість та рід витворів... означить по обох сторонах комісія, яка складається з однакової скількости членів з обох сторін і збірається негайно після підпису мирового договору«.

Ця комісія мала установити ціни на продукти обміну. (Розрахунок принято в золоті на основі: 1000 зол. нім. марок = 462 зол. укр. карбованців, а 1000 австро-угорських корон = 393 карб. 78 коп.) Самий обмін мав відбуватись через державні або державою контрольовані інституції. До заключення остаточного торговельного договору в основу торговельних зносин між Україною й Німеччиною положено умови Російсько-Німецького договору про торговлю і мореплавство з 1894—1904 років, з певними, зазначеними в Берестейському договорі змінами: зоставалась в силі Російська митова тарифа з 13/26 січня 1903 року, а стаття X. одержувала такий уклад: »всякого рода твори, котрі перевозяться через область одної з обох сторін, мають бути вільні від усякого перевозового мита, незалежно від того, чи перевозиться їх прямо, чи в дорозі виладовується, складається в склади і знов наладовується«. В основу торговельних зносин з Австро-Угорщиною положено Російсько-Австро-Угорський договір з 12. лютого 1906 р. (з певними змінами редакції окремих статей), що ж стосувалося торговельних зносин України з Туреччиною та Болгарією, то вони мали відбуватися до заключення остаточного договору »по праву найбільш упривілейованого народу«.

Передбачена в Берестейському договорі комісія почала працювати в Київі 25. березня 1918 року. З українського боку уповноваженим був М. В. Порш, з німецького посол барон Мум, з австро-угорського посол граф Форґач. Фактично праця велася в 8 підкомісіях, в яких з

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

українського боку приймали участь пп.: М. Гаврилов, Ів. Ганіцький, Вольський, В. Коваль, Хр. Барановський, Ф. Королів, К. Мацієвич, П. Линниченко, М. Кривецький, Ів. Фещенко-Чопівський і В. Тимошенко. Протягом перших днів квітня було заключено ряд договорів:

1) 6. квітня — про організацію постачання хліба Центральним Державам. Німеччина й Австро-Угорщина мали організувати, за порозумінням з Українським Урядом, сільсько-господарську централю з філіями по українських губерніях для закупки й експорту хліба, жирів, олійного насіння, стручкових продуктів і взагалі всяких сімян.

2) 9. квітня — про розмір постачання хліба з України. Українське Правительство зобов'язувалося поставити Центральним Державам до 31. липня 1918 року 60 мілійонів пудів (1 мілійон тон) хліба й хлібних продуктів, жирів, олійного насіння й стручкових овочів. З цієї суми 6 мілійонів мало бути передано австро-німецькій централі в Київі або її агентам до 30. квітня 1918 р., 21 міл. до 31. травня, 41 міл. до 30. червня й 60 міл. до 31. липня 1918 р. Українське Правительство мало подбати, щоб призначені поставки в квітні й травні по змозі збільшити. На всі ці продукти мали бути установлені тверді ціни, які не можна було зміняти до 31. липня 1918 р. без обопільного порозуміння.

3) 11. квітня заключено договір про поставку до 31. липня 1918 р. 4000 мілійонів штук яєць. Українське Правительство мало постаратись збільшити цю суму до 500 міл.

4) 13. квітня договір про постачання рогатої худоби. Українське Правительство зобов'язувалося постачити до 13. липня 1918. р. 2,750.000 пудів живої худоби. Середня вага окремої штуки мала бути 15 пудів. До 31. травня 1918 р. мало бути поставлено 920.000 пудів, до 30. червня — 1,840.000 пуд. і до 31. липня 1918 року вся сума 2,750.000 п. Того ж 13. квітня 1918 р. було заключено й договір про постачання картоплі, овочів, сушених овочів, капусти і цибулі. Все це мало бути куповане в дорозі вільної торговлі. Картоплі могло бути вивезено не більше як 1,500.000 пудів.

5) 20. квітня заключено було умову що-до вивозу сирих матеріялів: дерева, соломи, льону, конопель, залізної руди, марганцю, шкір, ганчірок, вовни, старого заліза. Українське Правительство давало згоду на вивезення що-місячно 300 вагонів строєвого лісу (до 31. липня 1918 р.), на вивіз до 31. липня $37^1/_2$ міл. пудів залізної руди, як що від цього не буде шкоди для заводів самої України; так само умовно давалася згода на вивіз неозначеної точно суми марганцю. Від постачання шкір українська комісія відмовилася з огляду на велику нужду в шкірах на самій Україні і з огляду на те, що багато шкіри Центральні Держави одержали разом з рогатою худобою. Так само не визнано можливим вивозити льон, коноплі й хлопок.

Мішана підкомісія, яка мала установити порозуміння що-до ввозу на Україну сільсько-господарських та инших машин, не прийшла до

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

згоди. Українці заявили про свої потреби (наприклад minimum 101.500 плугів), німці вказували на обтяження своєї індустрії воєнним виробництвом. З українського боку було зауважено, що вся торговля сільськогосподарськими машинами й знаряддям буде сконцентрована в руках Союза українських та білоруських Земств і Центрального Союза кооперативів у Київі. Німці заявили, що питання про ціни має стояти в звязку з цінами на хліб, бо хлібні ціни являються маштабом инших цін. Вкінці погодилися на таких пунктах:

a) питання про подорож фахової української комісії до Німеччини й Австро-Угорщини має бути вирішене головами делегацій цих країн вкупі з українським міністром;

b) має бути негайно скликана підкомісія з 8 осіб (2 від Німеччини, 1 від Австрії, 1 від Угорщини і 4 від України), яка установить, що з українських вимог може бути негайно задоволене з готових уже матеріялів, чим можна замінити потрібні типи машин, і про які вимоги треба переговорити ще з місцевими інституціями;

c) Центральні Держави мають по змозі швидче улаштувати в Київі невелику виставу зразків машин;

d) замовлення, прийом, оплата й експлоатація сільсько-господарських машин і приладдів мусять принципіяльно належати до Союза українських та білоруських Земств і Центрального Союза кооперативних банків. Операція оплати мусить бути переведена через Український Банк відповідно до операцій оплати хлібних поставок. Нарешті, було установлено, яке число млинових машин, друкарських, фабричних інструментів, електро-технічних виробів і т. п. можуть негайно постачити Німеччина й Австро-Угорщина.

Що-до ввозу на Україну текстильного краму, то на спеціяльній підкомісії українські представники заявили, що українське село відчуває величезну потребу в мануфактурі і що постачання цього краму було б найкращим способом спонукати українського селянина продавати хліб. Німецькі й австро-угорські делегати відповіли, що з огляду на недостачу текстильного краму і сирих матеріялів у Німеччині й Австро-Угорщині, постачання текстильного й мануфактурного краму може бути допущено лиш в заміну за відповідні сирі матеріяли. В невеликому розмірі можуть бути поставлені на продаж папірові шнури, папірові ткані й матерії.

Охітніше пішли союзники на зустріч українським вимогам що-до кам'яного вугля. 19. квітня було заключено порозуміння: Німеччина зобов'язалася доставити до 31. липня 1918 р. 315.000 тон вуглю, по 105.000 тон місячно. З того числа 60% мало бути приставлено по залізниці, 40% — водою. Цю загальну суму мали поділити між собою Німеччина й Австро-Угорщина по взаїмному порозумінню. Ціна була установлена порто до ст. Голоби (або якої иншої погряничної станції)

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

по 4 р. 50 коп. пуд, або до Одеси (або до иншої погряничної пристані) по 5 р. пуд.

Що-до нафти й керосину, то українці поставили домагання на 500.000 пудів нафти протягом двох місяців і 40.000 пудів керосину. Німеччина й Австро-Угорщина відповіли, що вони готові по змозі задоволити українські вимоги і Австро-Угорщина заявила, що вона має зразу поставити до розпорядимости Українського Правительства 72 цистерни бензину й инших нафтових продуктів і 12 вагонів парафінових свічок. Так само обидві держави згодилися постачити певне число ріжних хемічних і медичних матеріялів, але тільки безпосереднє до розпорядимости Українського Правительства.

Особлива підкомісія установила 21. квітня 1918 р. загальні умови постачання краму й принципи обрахунку цін. Що-до перших, то українські представники заявили, що Українське Правительство поділяє весь крам на дві категорії: монопольний крам і крам вільного продажу. Монопольний крам Українське Правительство замовляє, приймає й оплачує; той крам, що йде у вільний продаж, постачається на риск і на рахунок приватних фірм. Вільний крам має бути до 31. липня замовлюваний через членів урядової комісії, яка їде за кордон, поскільки туди не будуть допущені приватні люде. Представники Центральних Держав на це погодились. Був уложений спис предметів торгу, які Українське Правительство оповістило змонополізованими: кам. вугіль, нафта, керосин, бензин та инші палючі матеріяли; машини для виробу торфу; сільсько-господарські машини й приладдя; млинарські й маслобойні машини й приладдя; машини для фабрик по переробленню сільсько-господарських продуктів (за виїмком сахарних заводів); необроблені метали, дрібні залізні вироби й дріт; ручні вироби; будівельна бляха і дрібні металичні предмети; з обсягу домашнього хозяйства; хемічні й фармацевтичні матеріяли; мануфактура; керамічні вироби (посуд); папір і пергамін; сільсько-господарські мотори. Що стосується цін, то було прийнято, що той крам, якого ціни не установлені в самих договорах, має бути розцінений в порозумінні з комісією українських фаховців, яка мала виїхати до Берліну, Відня й Будапешту, при чому підвищення цін супроти передвоєнних могло бути допущено в пропорції, в якій виросли ціни на хліб, вивожений з України, в порівнанні з передвоєнними цінами.

В справі установлення комунікації між Україною й центральними Державами прийшли 19. квітня до такого порозуміння: Було установлено, що обидві сторони висловлюють бажання як-найскорше перейти до стану зовсім вільної їзди й комунікації. Але Німеччина й Австро-Угорщина з огляду на своє перебування у війні не можуть поки-що відкрити свої гряниці для зовсім вільної їзди і стати на паритетній основі з Україною. Отже, для в'їзду українських громадян на територію Німеччини або Австро-Угорщини треба кожного разу спеціяльного дозволу

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

компетентних установ у Берліні, Відні або Будапешті. Для представників офіціяльних або громадських установ на Україні такі дозволи мають даватися в можливо короткий час. На те, щоб і відносно їдучих на Україну громадян Німеччини й Австро-Угорщини встановити такі ж самі умови, представники Центральних Держав не погодились через те, що для України нема підстав вводити такі обмеження, як для краю, що вже вийшов із стану війни. Але Центральні Держави готові повідомляти Українське Правительство про кожний, виданий ними дозвіл для поїздки на Україну.

Всі ці договори й порозуміння були прийняті головною комісією й увійшли в загальний »Господарський Договір між Українською Народньою Республікою й Німеччиною та Австро-Угорщиною«, підписаний 23. квітня 1918 року в Київі бароном Мумом, гр. Форгачем і М. Поршем. В цьому договорі в § VIII було обумовлене й »фінансове питання: до 15. червня 1918 року установлено для розрахунків при товарообміні курс: 1 нім. марка = 75 копійкам, 1 австрійська корона = 50 коп. В § IX стояло, що Українське Правительство має вислати до Німеччини й Австро-Угорщини закупочну делегацію й зложить в Берліні, Відні й Будапешті закупочні бюра. § X казав, що Центральні Держави порозумілися з Туреччиною й Болгарією що-до господарської умови з Україною й зобов'язалися задовольнити потреби цих держав з тих запасів, які прийдуть з України. § XI казав, що як би сторона, яка щось постачає, не приставила всього, зазначеного в договорі, числа продуктів і виробів до 31. липня 1918 р., то сторона, яка дістає, має право на приставку цих продуктів та матеріялів і після 31. липня на тих самих умовах. Самий договір вступає в силу з днем підписання — 23. квітня 1918 р. Обидві сторони зобов'язувалися, що їх представники зійдуться в червні 1918 року знову для переговорів про відновлення господарського договору [1]).

Українське Правительство бажало зосередити закордонну торговлю в руках державних установ або таких, що стояли під особливою протекцією держави — як ось кооперативи — і тому заснувало централю по вивозу й привозу під назвою »Державна Комісія по товарообміну«. Та правительство Центральної Ради не встигло ще впровадити в життя пунктів заключеного 23. квітня договору, як настав переворот 29. квітня і влада перейшла до инших рук.

Міністр Торгу й Промисловости Сергій Мих. Гутник продовжував політику концентрації закордонної торговлі через державні централі. Замісць »Державної Комісії по товарообміну« було засновано при Департаменті Закордонної Торговлі Міністерства Торгу й Промисловости — Відділ для виготовлення торговельно-економічних договорів, куди

[1]) Всі відомості беремо з офіціяльно засвідченої копії німецького тексту договору: „Wirtschaftsabkommen zwischen der Ukrainischen Volksrepublik einerseits sowie Deutschland und Österreich-Ungarn anderseits. Kiev, den 23. April 1918".

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

запрошено визначних професорів-економістів, а крім того засновано окрему Раду з представників громадських і торговельно-промислових організацій, яка працювала спільно з Відділом при Міністерстві. Пізніше було утворено при Міністерстві »Комітет для зовнішньої торговлі« з представників правительства, торговельних сфер, промислових, кооперативів, а також представників від Центральних Держав. Цей Комітет скоро було переіменовано в »Торговельну Раду« з поширенням його функцій на торговлю внутрішню.

В цій справі Радою Міністрів було ухвалено 20. серпня 1918 року спеціяльний закон.

Закон із 20. серпня 1918 року про надання Міністрові Торгу і Промисловости особливих прав по регулюванню зовнішнього товарообміну:

»В цілях регулювання зовнішнього товарообміну, як по привозу товарів із поза кордону на Україну, так і по вивозу з України, на Міністра Торгу й Промисловости накладається встановлення й здійснення заходів по регулюванню й контролю зовнішнього товарообміну на підставі вище зазначених правил:

I. Міністрові Торгу й Промисловости надається:

а) видавати правила про заборону або обмеження ввозу і вивозу визначених товарів, вільний ввоз або вивоз котрих може зашкодити розвиткові промисловості своєї батьківщини, шкодить внутрішньому споживанню або утрудняє обрахунки по нашому зовнішньому товарообміну.

Примітка: Спис товарів, недозволених до ввозу, видається Міністром Торгу і Промисловости за порозумінням з Міністром Фінансів.

б) утворювати при Міністерстві Торгу і Промисловости і під його контролем особливі організації (Бюра) з наданням їм прав юридичної особи, котрим буде доручатись провадження справ по закупленню за кордоном або вивозу за кордон визначених груп товарів.

Установи, котрі мають регулювати діяльність цих організацій, надається затверджувати Міністру Торгу і Промисловости, з тим, щоб видатки на їх утримання відносилися на одліки з їх торговельних оборотів.

в) Надавати, в разі необхідности, організаціям, передбаченим в п. »б«, право виключної закупки товарів за кордоном або виключне право вивозу з Української Держави визначених окремих видів товарів.

г) Встановляти за згодою з Міністром Фінансів особливі грошові збори з товарів, котрі вивозяться за кордон і ввозяться з поза кордону, на покриття видатків по регістрації і контролю товарообміну і утриманню організацій, утворених при Міністрові Торгу і Промисловости, для регулювання товарообміну. Порядок видаткування цих зборів надати встановити Міністрові Торгу і Промисловости, за порозумінням з Міністром фінансів і Державним Контрольором.

д) Затверджувати продажні ціни на товари, які вивозяться за

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

кордон, в тому разі, коли вивіз цих товарів належить виключно особливим, утвореним Міністерством Торгу і Промисловости організаціям.

е) Встановляти крайні ціни на продаж товарів, привозимих з поза кордону при посередництві організацій, передбачений в п. »б« цієї устави, а також визначити порядок розпреділення на території Украіни цих товарів по згоді з відповідними відомствами в тих випадках, коли вони відають внутрішнім постачанням цими товарами.

2. На Міністра Торгу і Промисловости накласти об'єднання тих закупок за кордоном, котрі провадяться окремими відомствами з тим, щоб кредити на зазначені закупки були попереду відпущені відповідними відомствами, в загальному порядкові.

3. Надати Міністрові Торгу і Промисловости за норозумінням з Міністром Фінансів утворити комісію для розпреділення замовлень окремих осіб і установ, по ступінях їх важности, на чужоземну валюту для розплати за куплені за кордоном товари, при чому остаточні вирішення питання про задоволення визначеної Комісією вимоги на загальну суму чужоземної валюти належить Міністрові Фінансів.

4. Надати право Міністрові Торгу і Промисловости по предметах, зазначених в попередніх статях цього закону, видавати обовязкові постанови.

5. Винні в порушенні постанов Міністра Торгу і Промисловости, виданих на підставі цього закону, оскільки вони не підлягають, згідно з діючими законами, більш тяжким карам, підлягають відповідальности по ст. 29 Устави про кари, накладаємі мировими суддями, по редакції постанови Тимчасового Уряду від 17. березня 1917 року.

Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб.
За Міністра Торгу й Промисловости
Товариш Міністра В. Ауербах.«[1])

Головною турботою Міністерства було виконання договору з Центральними Державами й використання його в тих пунктах, які говорять про ввіз ріжних виробів австро-німецької індустрії. Що-до постачання хлібних продуктів, доводилось працювати в контакті з Міністерством Справ Продовольчих, якому підлягало розпорядження цими продуктами. 25. травня 1918 р. було ухвалено Радою Міністрів закон про кредит Міністерству Продовольчих Справ в сумі 230.025.000 карб. на заготовку хліба, худоби, яєць, продуктів садівництва й городини й мішків для вивозу до Центральних Держав. 17. червня між Українським Правительством і Німеччиною та Австро-Угорщиною було заключено окремий договір про утворення Української Ради для харчових засобів, яка мала взяти на себе упорядкування на всій українській території справи одностайного збірання продуктів і забезпечення ним населення міст та промислових осередків, військ, а також постачання продуктів на визіз. Ця рада („Oberster Ukrainischer Nahrungsmittelrat") засновулалася на час від 17. червня до 31. липня 1918. року. Ця рада складалася з призначеного Українським Правительством голови, обох представників Міні-

[1]) »Державний Вістник«, 1918 №, 37.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

стерства Продовольчих Справ і двох представників від Німецької та Австро-Угорської господарських централь. Пізніше вона існувала під назвою »Української Продовольчої Ради«. Законом 17. липня 1918. р. було утворено Державне Хлібне Бюро для об'єднання в собі всієї хлібної заготовки і справ мирошницької та круп'яної промисловости України.

Коли наблизився час реалізації нового врожаю, було видано 15. липня 1918 року закон про право на врожай 1918 року: вся скількість хліба харчового і кормового, за виїмком запасу для самого власника, поступала в розпорядження Української Держави по твердих цінах. Під хлібом розумілося жито, пшениця, просо, гречка, сочовиця, фасоля й горох, кукуруза, ячмінь, овес, висівки, всякого рода борошно, крупи а також масляні насіння й усяка макуха.

Дійсність не виправдала сподіванок, які клали на договір 23. квітня 1918 р. на обидві сторони, які його заключали. Для України, з її напівзруйнованим революцією господарством і вибитим із звичайної колії життя населенням було не під силу постачити до 31. липня 1918 р. ті 60 мілійонів пудів продуктів, які зобов'язались приставити українські учасники Берестейського договору. З тих цифрових даних, які ми маємо, видно, що число продуктів, які мала доставити Україна до 31. липня 1918 р., далеко не досягало ваги 60 міл. пудів і що саме постачання почало налажуватися більш інтенсивно лиш з літа 1918 року. Про товарообмін України з Центральними Державами дає поняття ось яка таблиця, взята нами з офіціяльних матеріялів Міністерства Торгу й Промисловости:

Товарообмін України з Центральними Державами

за 6 місяців (квітень-вересень) і за вересень окремо.

Вивіз			Привіз		
Назва продуктів	Скількість вагонів		Назва продуктів	Скількість вагонів	
	всього	в вересні		всього	в вересні
Хліб	6.326	711	Вугіль	21.428	3.509
Солома і сіно .	1.406	137	Масла мінер. . .	804	449
Цукор	3.458	549	Сільсько-господарські машини	1.651	131
Яйця	2.009	148	Ріжні грузи . .	665	162
Худоба	5.500	2.114			
Коні	7.000				
Сири і мило . .	330				
Шкура і вироби з неї	158				
Конопля . . .	280	135			
Резина	231	62			
Мануфактура .	264				
Військ. майно .	3.449				
Ріжні грузи . .	14.113	998			
Всього . .	44.524	4.854	Всього . .	24.548	4.251

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

О. М. Андерсон (якого цитую за »Черною Книгою«, 1925. ст. 16-та) подає такі цифри вивозу до центральних держав з України у вагонах до 28. падолиста 1918 р. включно: 9.3 тис. вагонів хліба, 23.2 тис. ваг. продуктів споживи і 4.6 тис. ваг. сировини.

Деякі деталі подають нам цифри, взяті з инших джерел, переважно з біжучої преси 1918 року:

»Neue Lemberger Zeitung« подає нам цифри вивозу з України до Центральних Держав до 2. червня 1918 року. Всього було вивезено з України 7034 вагони. До Німеччини вивезено 2242 вагони, або 32% а до Австро-Угорщини 4792 вагони, або 68% українського експорту. По роду вивезених продуктів, до Німеччини вивезено 1850 вагонів харчових продуктів, або 29% того роду продуктів, до Австро-Угорщини 4459 вагонів, або 71%. Сирівців німці дістали 392 вагони, або 54%, австрійці 333 вагони, або 46%.

З ввезених до Німеччини 1850 вагонів харчових продуктів з хлібом було 699 вагонів, з иншими харчами 1151 вагон. До Австро-Угорщини ввезено 1352 вагони хліба і 3107 вагонів инших харчів. Вивіз з України йшов трьома головними лініями: Львів, Береcть, Браїла. Головна точка транзиту — Львів; тут пройшло 64,86% загального ввозу; через Береcть 19,48%, через Браїлу 15,66%. Що до роду вивезеного матеріялу маємо таку таблицю: через Львів перевезено 1179 вагонів хліба, 3046 вагонів инших продуктів, 338 вагонів сирівців; через Берестя: 180 вегонів хліба, 894 инших харчових продуктів, 296 сирівців. Продукти, що йшли через Львів, залишилися головно в Австро-Угорщині, Берестя й Браїла обслуговували головно Німеччину [1]).

Офіціяльна таблиця Австрійського Armeeoberkommando подає нам відомості про експорт спеціяльно Австро-Угорщини через Львів і Браїлу до 6. червня 1918 року включно в тонах; вивезено:

Муки (пшеничної, житньої, кукурузяної)	1.939 тон
Зерна (пшен., житн., кукур., ячмін., гречки)	15.510 „
Висівок	1.843 „
Штук худоби	10.231 „
Инших продуктів (сахар, яйця, картопля, жири і т. д.)	31.113 „
Всього:	54.381 тон

З пізнішого часу маємо ще одну (на жаль без точних дат) звістку, подану в »Ділі« 23. серпня 1918 року в такій редакції: »Міністр Гербель бажав ознаймитись, на скільки успішно йде виконування Українською Державою хлібного договору з осередніми державами. В цій справі перший департамент передав йому статистику, де зазначено, що до цього часу відправлено зареквірованих хлібних тягарових вагонів 6.651, себ-то коло 6,650.000 пудів; крім того, невияснених ще тягарових вагонів, відправлених безпосереднє владою осередніх держав 8.676 а всього 15.327 пудів збіжжя.

[1]) Цитую за »Вістником літ., політ. і життя«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Загальну цифру експорту з України наводить гр. О. Чернін у своїх споминах, кажучи, що з України до Ц. Держав від початку зносин до падолиста 1918 р. було вивезено 113.421 тон борошна, зерна, стручкових рослин і кормових трав (з того на долю Австро-Угорщини припало 57.382 тон) і 30.757 вагонів инших продуктів та худоби: масло, сало, всякі жири, молочні продукти, мясо, риба, коні, худоба, сахар та ин. (з того на Австро-Угорщину припало 13.037 вагонів). Крім того ще »контробандою«, по-за офіцяльним дозволом вивезено до обох держав, по обрахунку гр. Черніна, коло 15.000 вагонів усяких продуктів (див. Ottokar Czernin »Im Weltkriege«, 1919, ст. 345-346).

Що до останньої категорії вивозу — »контрабандної«, то ми маємо цікаву офіціяльну »Відомість товарів, вивезених за кордон силою за час від квітня по вересень 1918 року, зложену на основі донесень та актів комісарів Міністерства Торгу і Промисловости при митницях«:

Назва товарів	скількість товарів								
	пуди	хунти	вагони	мішки	коши	штуки	балони	бараки	ящики
1. Збіжжа	351.269		36	140					
2. борошно житне та ин.	102.746								
3. волокнисті товари	253.848	29							
4. коні	12.095		30			3			
5. рогата худоба	300		63						
6. шкіри	86.142	21							
7. метали та вироби з них	38.984	2	19						
8. мінерали	71.928	7							
9. гумові вироби	82.695								
10. ліки і парфюмерія	18.701	13	1		2				
11. хемічні продукти	13.286	3					60		
12. фураж	71.039		1120					1	
13. цукор та вироби з нього	734		3						
14. рослини	6.423			734					35
15. масла	14.169	6	29						
16. консерви	36.430								
17. колоніяльні товари	53	14							
18. військовий груз	27.944		33						
19. цемент, залізо, тютюн			1						
Разом	1,188.778	15	1325	874	2	3	60	1	35

Але коли не виправдувались надії німців та австрійців на український експорт харчових продуктів в розмірі 60 міл. пудів до 31. липня 1918 року, то ще в більшій мірі довелося розчаруватись українцям на ввіз німецького та австро-угорського краму. Властиво кажучи, тор-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

говля України з Центральними Державами була дуже одностороння: Україна постачала хліб, худобу, сахар та инші продукти, а натомісць діставала вугіль і дуже небагато індустріяльних виробів. Та сама «Neue Lemberger Zeitung" подає нам цифру ввозу австро-німецького краму на Україну до 2. червня 1918 року — 5728 вагонів або 45% загального обмінного руху (12.762 вагони, з них, як уже згадано, 7034 вагони або 55% припадало на експорт з України). На жаль газета не подає вказівок про рід того ввезеного на Україну краму, кажучи загально: »на Україну вислано вугіль та инші артикули«. Де-яку деталізацію подає нам часопис "Welthandel": по її відомостям до половини червня 1918 р. вивезено з Німеччини на Україну 230 вагонів із сільсько-господарськими машинами і 92 вагони з ремісничими інструментами, виробами з золінгенської сталі, дротом, косами, сокирами, молотками, емалевим посудом та инш. Мало бути вислано ще 600 вагонів з машинами і 360 вагонів з иншим крамом. »Вартість одного вагону оцінювано в середньому на 30.000 німецьких марок, а ціна продажу 75.000 марок, так що вартість висланих вагонів виносила 9,600.000 марок, а ціна продажу 24—30 міл. На рахунок замовлень Українське Правительство вже виплатило 10 міл. карб.«[1]) Ще мізерніше виглядав австрійський експорт на Україну: до кінця липня прийшло звідти 700 вагонів соли, 25 вагонів емальованого посуду, 5 вагонів сірників, 400.000 пудів тютюну. Що-до тютюну й сірників, то, коли вірити часописам, це були продукти, захоплені австрійцями на півдні України, як »військовий приз« і потім привезені для продажу назад на Україну. Так само експортовано на Україну де-що з Лодзинських виробів під австрійською маркою.[2])

Що-до торговлі України з иншими сусідніми краями, то вона велася в більш-менш регульованій формі, з Доном (8. липня було заключено спеціяльний договір між Доном і Україною, див. вище), Кримом, Кубаню, Грузією, Білорусю; робилися спробу приступити до товарообміну з Совітською Росією; так, на одному з засідань мішаної комісії при мировій делегації в справі обміну товарами між Україною й Росією представники України заявили, що з України можуть бути вивезені до Росії такі товари: 2,000.000 пудів кам'яного вугля, 2,000.000 пуд. коксу, 750.00 пудів чавуну, 50.000 пудів ширококолійних рельсів і 50.000 пудів вузькоколійних, а всього на суму 15—17 міл. карбованців. Представники Росії заявили про можливість вивезення на Україну 100.000 пудів нафти, бензини й машинової масти, 100.000 пудів ріжного паперу, 2.000 вагонів будівельного дерева, потрібного переважно для копалень, на 1,000.000 карб. цементу, на таку ж суму електротехнічного знаряддя і на таку ж суму одежі для гірничих робітників, а всього також на суму 15-17 міл. карбованців[3]).

[1]) Подаємо за »Вістником«, № 462.
[2]) Ibid, ч. 32, ст. 472.
[3]) Ibid, ст. 486.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Але фактично товарообмін з Росією наладився в дуже малій степені. Так само роблено спроби товарообміну з Басарабією; властиво сама Румунія дуже добивалася установлення торговельних зносин з Україною, що й привело до заключення в кінці жовтня 1918 р. економічно-торговельної конвенції між Україною і Румунією. 5. грудня було заключено торговельний договір між Україною й Грузією.

В інтересах забезпечення необхідними продуктами внутрішнього ринку України й для урегулювання торговлі зовнішньої, Міністерство Торгу особливим наказом з 3. червня 1918 р., за № 1152 установило такі категорії товарів:

Товари безумовно заборонені для вивозу	монопольні	регістрований вільний торг	під контролем	вільний торг
1. Волокнисті товари — всі взагалі в сировому, напів готовому і готовому виді, особливо мішки та брезенти 2. мануфактура 3, галантерія 4. рис 5. колоніяльні товари 6. мед в усіх видах 7. масла рослинні і смазочні 8. льняна солома 9. шкури готові й сирі 10. шкуряні вироби 11. гума сира й вироби 12. золото, срібло, платина, мідь, цинк, олово, свинець, кадмій, кобальт, нікель, ртуть, алюміній	1. сахар. 2. спирт 3. вугіль	1. шмаття 2. залізні зломки 3. лісові матеріяли 4. картопля 5. овочі 6. овочі сухі 7. капуста квашена	1. збіжжа 2. яйця 3. худоба 4. свині 5. сало 6. мясо 7. залізна руда 8. марганцева руда 9. дубові екстракти	1. тютюн 2. шкло 3. гас 4. сіль 5 сірники 6. кустарні вибори 7. промислові рослини 8. крохмаль 9. риба 10. мінеральні води 11. мінеральні сировці 12. фосфориди 13. фарби 14. фосфати 15. медикаменти

З огляду на наближення терміну 31. липня, коли мав скінчитися строк дійсности договору України з Центральними Державами з 23. квітня, вже в початку літа було приступлено в Міністерстві торгу до підготовки нового договору, з відповідними в інтересах Української Держави змінами. 29. липня 1918 року на нараді голови Ради Міністрів, міністра торговлі, міністра фінансів і міністра продовольчих справ з німецьким та австро-угорським послами було ухвалено продовжити дійсність договору від 23. квітня до 10. серпня 1918 року; потім продовжено ще до 10 вересня; тимчасом почалась робота спеціяльної комісії під головуванням міністра С. Гутника по виробленню нового договору. В цій комісії з українського боку взяли участь: М. Гаврилів, С. Франкфурт, міністр С. Гербель, фон-Заммен, Матусевич, Давидов, В. Тимошенко, Ф. Королів, А. Мономахов, О. Андерсон. С. Бородаєв-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ський, І. Шафаренко, А. Свіцин, А. Лукашевич і Москалина. Переговори з представниками Центральних Держав закінчились підписанням 10. вересня 1918 року у Київі Економічного Договору, підписаного С. Гутником, бароном Мумом і графом Форгачем.

Основні принципи нового договору, більшість тез якого засновано на договорі Берестейському, були такі: із загальної скількости врожаю хлібної кампанії 1918—1919 років 65% залишалося для потреб самої України, 35% же йшло на експорт; як що до 1. грудня 1918 року не було би доставлено для вивозу 40 мілійонів пудів хліба, а до 1. червня 1919 року — 75 міл. пудів, то Центральні Держави мали право дістати як компенсацію по 1 фунту цукру на 8 фунтів хліба, але в загальній сумі не більше 3 міл. пудів.[1]) Вся операція з хлібом мала переводитись через Державне Хлібне Бюро і через Українську Продовольчу Раду. На хліб установлятись тверді ціни. Крім того Україна надавала право вивезти 11 міл. пудів живої худоби, 300.000 штук овець; 2 міл. штук птиці; сала, масла і сиру 450.000 пудів, м'ясних консервів і ковбас 20.000 пудів що місяця, 2500 вагонів яєць, 2½ міл. пудів цукру і 20% спирту гонки 1918—19 року. Що-до картоплі, овочів та фруктів — установлялася вільна торговля. Що-до сирівців, то Центральним Державам надавалося право вивозити до 19 липня 1919 року 11.200 вагонів дерева, спеціяльних сортів за виїмком будівельного лісу, дров і шпал; 750.000 пудів пеньки, 30% металів з того числа, що перебуває на вільному ринку й 30% на рахунок металу, який містять в собі привезені машини; 300.000 сухих шкір і 700.000 малих і 250.000 пудів тютюну з старого врожаю.

В склад договору входила особлива »Фінансова Угода«. Український Уряд замовляв у Державній Друкарні у Берліні 11.500.000 гривен, які мали бути готові до 1. січня 1919. року. З цієї суми 1.600,000.000 передавалось Центральним Державам по 250,000.000 що місяця в 1918. році і по 100,000.000 що місяця в 1919. році. Передача мала бути закінчена до 30. червня 1919. року. Ці карбованці Ц. Держави мали право витрачати лиш для задоволення потреб своїх військ та приватних закупочних організацій, для виконання ними прийнятих на себе зобовязань на Україні. Замість передаваємих карбованців Ц. Держави по кожному одержанні карбованців повертають по 5,000.000 марок і по 5,000.000 корон. Решта, не покрита цими марками й коронами, оплачувалась таким способом: на 50% цієї решти Українському Урядові одкривалося конто в Державних банках у Берліні та у Відні; за другі 50% решти Український Уряд удержував Державні Скарбничі З ½% білети на пред'явника (в рівних долях німецькі й австрійські.) Ці білети мали

[1]) Українське Правительство окремими договорами з Центральними Державами 24. травня і 1. червня 1918 року дозволило їм закупити й вивезти 4 мілійони пудів сахару й сахарного піску. Зазначені в Економічному Договорі 10. вересня 2½ мілійони пудів сахару мали йти по-над ці 4 мілійони.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

передаватись в Державний Банк для України. Одержаними сумами та білетами Україна мала право користуватись на строк один рік по заключенню загального миру в Німеччині та Австрії для закупок краму і для оплати зобов'язань перед приватними та громадськими інституціями. Одночасно обмежувався ввіз рублів з Ц. Держав на Україну до 500,000.000 рублів до 30. червня 1919 р. і то лиш для задоволення потреб військ Ц. Держав на Україні.

При Українському Міністерстві Торгу і Промисловости мав бути установленний Комітет для зовнішнього торгу в складі представників Українського Уряду, Урядів Центральних Держав, Торгу, Промисловости та споживачів, а також представників діючих на Україні господарських установ Ц. Держав — з метою інформування належних установ та обміркування заходів що до зовнішнього торгу. Істнуюча Wirtschaftscentrale залишалася. Для керування всіма операціями по здобуванню хліба встановлялася Українська Продовольча Рада в складі 5 представників від Укр. Уряду і 6 від Ц. Держав. Для закупу та розпреділення прибуваючих з-за кордону товарів встановлялись за взаїмним порозумінням особливі організації. Як існуючі вже організації зазначено в договорі: Ц. Бюро по закупу сіл.-госп. машин, Паперо-Імпорт та Департамент палива Міністерства Торгу і Промисловости.

Що-до імпорту на Україну, то тут установлено слідуюче: як загальне правило дозволялося вільну купівлю імпортованого краму безпосередне споживчими й торговельними підприємствами. Українська Держава брала під свій особливий контроль: ввіз вуглю й нафти — цим мав завідувати Департамент Палива при М-ві Торгу; ввіз сільсько-господарських машин — під орудою »Українського Центрального Бюра по ввозу сільсько-господарських машин«; що до иншого Українське Правительство залишало безпосередні зносини з імпортовими товариствами Центральних Держав самим покупателям, застерігаючи за собою лиш право регістрації й контролю. Німеччина зобов'язувалася постачати на Україну вугіль протягом серпня-вересня-жовтня в розмірі 3,000.000 пудів місячно, а Австро-Угорщина нафту в розмірі 4880 тон у вересні, а далі по 5.000 тон що-місяця. В склад договору ввійшли також умови що-до дорожніх зносин, перевозу, залізничих тарифів, мита, відносин до Болгарії й Туреччини. Крам мав оплачуватись марками по курсу 85 коп. = 1 марка і коронами по курсу 50 коп. = 1 корона. Економічний договір уходив в силу зо дня підписання 10. вересня 1918 р. і мав дійсність до 30. червня 1919 року. В травні 1919 року представники всіх трьох держав мали зійтися знову для вироблення нової економічної угоди.[1])

Наскільки були переведені в життя постанови цього договору, на жаль, ми не маємо ніяких даних. Нам не удалось використати книги О. М. Андерсона (учасника заключення Економічного Договору 10. вересня 1918 року) »Внѣшняя торговля Украины въ 1918 году«, виданої

[1]) Текст договору в цілості подаємо в додатку в кінці цієї книги.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

у Київі в 1918 році на підставі матеріялів Міністерства Торгу й Промисловости, а також матеріялів німецького і австро-угорського консульств у Київі. В тій же книзі, як ми чули, зібрані дані й що-до товарообміну України з Совітською Росією.

Заключаючи економічні договори з Центральними Державами, договори, які диктувались перш за все політичною необхідністю, Українське Правительство в той же час дбало про підняття й розвиток продуктивних сил країни. Замовляючи за кордоном сільсько-господарські та инші машини, воно мусило піддержувати виріб цих машин і в себе вдома. Українська промисловість, дуже зруйнована наслідками революції, вимагала державної піддержки, головно — кредиту. Цей кредит ішов через Міністерство Торгу й Промисловости, а також через Міністерство Продовольчих Справ. Так, законом 25. травня 1918 року, Міністерству Продовольчих справ було асигновано 25 мілійонів карбованців на відновлення сільсько-господарського машинно-будування через видачу авансів на закупку металів і вуглю заводам, які виробляли на Україні сільсько-господарські машини та знаряддя. Ці аванси видавались за порукою громадських і кооперативних організацій і під заклад майна та інвентаря самих заводів. Постановою Ради Міністрів 30. травня 1918 р. Міністерству Продовольчих справ надано право фінансувати сахарну промисловість коротко-строчними позичками для обробки бурякових плантацій і реалізації врожаю буряків 1918 року.

Як уже було вище зазначено, для урегулювання життя Донецького вугляного басейну, частина якого відійшла до Всевеликого Війська Донського, спеціяльним »Договором про спільне упорядкування справ, що стосуються Донецького Басейна« від 5/18. вересня 1918 р. було постановлено заснувати в Харькові мішану Доно-Українську Комісію з трьох представників Українського Правительства, трьох представників Донського і двох представників Ради Зїзду Горнопромисловців. Комісії цій мало буто доручено обміркувати, в інтересах спільного порозуміння, загальні питання щодо здобичи, розподілу торговлі, вживання й перевозки Донецького мінерального палива. Кожна з сторін зобов'язувалася вжити всіх заходів, щоб забезпечити промислові підприємства й робітниче населення Донецького Басейна, без огляду на державну приналежність території до України або Дону, тими матеріялами й продуктами, які добуваються на території переважно якоїсь одної з держав або лекше добуваються з-за кордону. Отже Донське Правительство брало на себе постачання продуктів поживи і змазочних матеріялів, а Українське — лісові матеріяли, вибухові матерії й металичні вироби. Умову було зложено на рік. Ратифіковано її мало бути в Київі не пізніше місяця з часу підписання. В окремому додатку до умови точно зазначалися функції Доно-Української Комісії. Ця Комісія мала, по одержанні від обох правительств відомостей про розмір здобичи вугля й антрацита та виробу коксу і брикетів, розподілювати вугіль, антрацит, кокс і брикети

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

між обома Державами, визначити, скільки палива можна вивезти закордон, при чому в суму запотрібования Доньского Війська включалася й сума, потрібна для Північного Кавказа. Взагалі Доно-Українська Комісія мала розглядати не тільки справи поділу Донецького палива між Доном, Україною та иншими державами, але й питання загального характеру що до умовин здобичи, торговлі й перевозки Донецького палива. На випадок непогодження між собою представників обох держав у Комісії, спірні питання мали вирішуватись безпосередніми зносинами обох правительств. З боку Української Держави обидві умови підписали тов. мін. шляхів А. В. Лукашевич і тов. мін. торгу В. А. Ауербах; з боку Дона — Ю. Н. Зілов і І. Н. Вознесенський.

Говорити про становище промисловости на Україні в 1918 році дуже тяжко через брак відповідного цифрового матеріялу. Але де-що сказати можна, користуючись з тих даних, які зібрані й оброблені в Статистичному Відділі Міністерства Торгу й Промисловости й видані під редакцією Г. О. Кривченка, під назвою »Збірник статистичних відомостей по народньому господарству України«, Київ, 1919, ст. VIII+182, 8⁰. Тут ми знаходимо де-які відомості про скількість підприємств і робітників з ріжних галузів промислу на Україні в 1918 році (з порівнанням про стан в попередніх роках), про здобич та виріб продуктів цього промислу.

Коли зважити, що майже ціла третина року (особливо в Донецькому Басейні) була сливе мертвою для праці через панування анархії й боротьбу з большевиками на початку 1918 р., потім в кінці 1918 р., через повстання проти Гетьмана, то результати праці 1918 року, припадаючі на часи Гетьманського правління, свідчать про значні досягнення цих часів в обсягу заспокоєння краю й повернення його до нормальної праці.

Що стосується скількости робітників горно-добуваючої промисловости, то в камінно-вугольній галузі їх працювало:

1913 р.	93.900
1914 р.	95.400
1915 р.	103.800
1916 р.	134.100
1917 р.	154.200
1919 р.	103.300

Скількість підприємств і робітників у великій обробляючій промисловості в 1910-1918 роках представляється в таких цифрах:

Р о к и	Скількість робітників	Скількість підприємств
1910	271.558	3.057
1911	287.714	3.176
1912	307.612	3.367
1913	332.141	3.406
1914	331.890	3.461
1917	369.468	3.771
Всього в 1918 року	394.478	5.382
Працювало на 1 липня	330.849 [1])	2.791

[1]) Про де-які підприємства відомостей бракувало. Див. Г. Кривченко, стор 101.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Число робітників горно-заводської промисловости (на 15 заводах, що існували вже в 1914 році) представляється за 1910-1918 роки так:

Роки	*а)* чавун	*б)* кокс
1910	2.419	38.677
1911	2.637	44.488
1912	3.714	51.258
1913	3.971	57.812
1914	4.030	60.103
1915	4.169	64.286
1916	6.338	97.860
1917	—	25.720
1918 (дані лиш за 10 місяців).	6.646	49.839 [1])

Що-до цукрової промисловости, то тут є дані про скількість виробленого цукру (піску) й рафінаду. Дані ці стосуються 178 пісочних, 17 пісочно-рафінадних і 14 рафінадних заводів, що існували в 1918 році на території 7 губерній: Волинської, Київської, Подільської, Полтавської, Харьківської, Херсонської й Вороніжської:

Роки	Скількість переробленого буряку (в тисячах пудів)	Вироблено сахару піску в тисячах пудів	Вироблено рафінаду в тисячах пудів
1910—1911	587.768	81.955	33.967
1911—1912	620.207	84.464	32.088
1912—1913	447.566	50.855	36.298
1913—1914	527.553	66.337	35.573
1914—1915	603.435	84.983	43.104
1915—1916	512.007	71.987	38.936
1916—1917	427.046	59.520	38.006
1917—1918	344.518	46.002	13.304 [2])

За останні 5 років перед війною Україна виробляла на своїх заводах в середньому 74.700.000 пудів сахару (що складало 82% загальної продукції сахару в цілій російській державі.) Споживання самого українського населення при середній нормі 18,42 фунти на душу брало 15.030.075 пудів (рахуючи населення України на 1. січня 1914 р. в 32.638.600 душ). Решта — отже, коло 60 міл. пудів — ішла на експорт, головним робом до Московщини, яка у себе виробляла тільки 16 міл. пудів, а споживала його аж 67 мілійонів пудів. За кордон вивожено з

[1]) Див. Г. Кривченко, ст. 158—159.

[2]) Г. Кривченко, ст. 160—161.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Росії за останні 5 років перед війною в середньому по 12½ міл. пудів.[1]) Продукція 1918 року цілком задовольняла місцеві потреби й давала лишок для експорту.

Певне поняття про збільшення здобичі мінерального палива в Донецькому басейні за часів гетьманської влади на Україні показує діаграма, уложена проф. В. А. Косинським і ласкаво уділена ним мені для використання. Як видко з цієї діаграми, здобич ця досягла свого максимума в першу третину 1917. року, досягаючи в середньому 150 міл. пудів на місяць. З вибухом революції продукція зразу падає, але держиться за Тимчасового Правительства більш-менш на висоті 120 міл. пудів місячно. Панування большевизму викликає падіння аж нижче 30 міл. (Влада Центральної Ради фактично на Донецький басейн не поширювалася). Установлення гетьманського правління на Україні й заведення ладу викликає поступневе збільшення продукції, яка росте з місяця на місяць і вже в жовтні досягає майже 50 міл. пудів. Але повстання Директорії знову руйнує заведений було лад і продукція зразу пада і, зменшуючись щомісячно, в квітні 1919 р. стоїть на рівні 15 міл. Захоплення Донецького басейну Денікиним і заведення тут відносного ладу знову викликає збільшення продукції мінерального палива: в падолисті 1919. року она досягає вже 40 міл., але нове панування большевиків зводить її знову до 25 мілійонів пудів на місяць. В 1922 р. за цілий рік було здобуто приблизно біля 360 мілійонів пудів, себ-то на місяць в середньому припадає коло 30 мілійонів пудів.[2])

---

[1]) Русская промышленность вь 1921 году и ее перспективы. Высшій Совет Народного Хозяйства. Москва, 1922, ст, 394—395.

[2]) »Русскій Экономистъ«, Берлин, 1923, № 7—8, ст. 28-ма.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XVIII.

Справи продовольчі. Шляхи. Охорона праці. Народнє здоровля. Державний контроль.

Щоб закінчити наш огляд державного будівництва гетьманського правительства в ріжних областях господарсько-економичного життя на Україні, нам треба зупинитись ще на тих сторонах цього життя, які були предметом діяльности Міністерства Справ Продовольчих, Міністерства Шляхів, Міністерства Праці, Міністерства Здоровля й Державного Контролю. Брак документальних матеріялів, на жаль, не дає нам змоги зупинитись на діяльності всіх цих відомоств з потрібною повнотою й систематичністю. Ми можемо подати тут поки що лиш загальну схему їх діяльности, схарактеризувавши лиш загальний напрям їх праці, сподіваючись, що з часом, може, будуть опубліковані документи або спомини, які дадуть змогу ясніше уявити собі обсяг і характер державного будівництва і в цих областях.

Одним з важніших в обсягу народнього господарства завдань в 1918. році було налагодження продовольчої справи, як з огляду на захитане війною й революцією забезпечення населення держави харчовими продуктами, так і з огляду на ті зобов'язання, які прийняла на себе Україна по Берестейському договору що до постачання продуктів Центральним Державам. Продовольча справа була предметом відання спеціяльного Міністерства Продовольчих Справ, на чолі якого зразу стояв один з найкращих знавців продовольчої справи на України, відомий земський діяч Полтавщини Юрій Юрієвич Соколовський. Йому довелося переводити політику державного монополю на хліб і централізацію справи збору й розпреділення харчових продуктів. Міністерство Продовольчих справ одержало величезні кредити на заготовку хліба й усяких продуктів для війська, населення й вивозу до Центральних Держав (взагалі воно мало найбільший бюджет серед усіх міністерств: 1.251,810.053 карб. на рік 1918). Воно провело закон про право держави на весь врожай 1918. року й тверді ціни на хліб, організувало Державне Хлібне Бюро для об'єднання всієї хлібної зоготовки й мирошницької та крупяної промисловости на Україні і в повнім контакті з Міністерством Торгу вело справу виконання економічно-господарських зобов'язань України що до Центральних Держав (див. попередній розділ про »Торговлю й Промисел«). Предметом особливої уваги Соколовського, яко міністра продовольчих справ, була піддержка власного сільсько-господарського машино-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

будування на Україні, для возстановлення якого він добував від держави кредити, які йшли на позики заводам за порукою земств і кооперативів. З такою ж метою піддержки власного сахарного промислу фінансувало Міністерство Продовольчих Справ і сахарні заводи для обробки плантацій і реалізації врожаю буряків.

Бурхливі обставини життя на Україні, наплив чужинців, утікачів з Московщини, ріжних любителів легкої наживи при ліквідації війни й завязання нових економічних відносин — все це вело до страшенного зросту спекуляції, особливо в області торговельного обороту. Само собою зрозуміло, що спекуляція в сфері продовольчої справи відчувалася найбільш дошкульним способом, наносючи велику шкоду державним і приватним інтересам, вносячи роздратування в кола незаможньої людности, дезорганізуючи заходи правительственних органів. Для боротьби з спекуляцією й всякими зловживанням була потрібна тверда воля й залізна рука — чого бракувало міністрові Соколовському, людині мягкої, лагідної вдачі. Брак цієї твердости в боротьбі з спекуляцією й ріжними деморалізуючими чинниками було зазначено в відручному листі Гетьмана на імя голови Ради Міністрів, де було сказано, що »в цьому відношенні (себ-то, в обсягу боротьби з спекуляцією) досягнені урядом за минулі місяці результати не можно признати досить задовольняючими, між тим нелад в цій області викликає загальне незадоволення і броження серед маси населення«. Це повело до демісії Соколовського і до заміни його на посту міністра продовольчих справ С. М. Гербелем, людиною, що здобула собі репутацію видатного організатора продовольчої справи на посаді головноуповноваженого в справах постачання армій т. зв. Румунського Фронту за часів світової війни.

Міністр шляхів *Б. Бутенко.*

За часів війни й революції залізницям на Україні (як і в цілій колишній Росії) довелося відіграти виключно важливу ролю, яко головному нерву держави, по якому відбувався транспорт, по якому пересувалося військо й біля якого зосереджувалася боротьба між большевицькими і антибольшевицькими силами. Самі залізничники й залізничі робітники брали особливо активну участь в революційних подіях і ця

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

участь дуже впливала на те, що службова здатність розполітикованих залізничників значно обнизилася. Самі залізниці після кількох років війни і особливо після революції й большевизму, зазнали страшної руїни: багацько станційних будинків, мостів і частин шляху було зовсім зруйновано; паровози й вагони були понищені й покалічені: дуже богато найкращих паровозів і взагалі рухомого складу та всякого майна большевики, відступаючи, загнали на Московщину. Міністрові шляхів, інженерові Б. А Бутенкові (перед тим будівничому й директорові Подільської залізниці) довелося перебрати дуже сумну спадщину... На його долю випало дуже відповідальне і важке завдання відновити зруйнований транспорт України, яко головний нерв господарського життя держави. І в цім обсягу Бутенко виявив дуже помітну енергію та здатність. В справі відновлення нормальної службової праці і в боротьбі з ріжними деструктивними елементами серед службового персоналу він сперся на національний український елемент, піддержуючи його по службі і приваблюючи своїми заходами в справі т. зв. »українізації« залізниць. Вже в перші тижні його урядування українська мова неподільно запанувала на залізницях України, як в діловодстві так і в написах: всі написи з назвами станцій та иншими урядовими оголосками були скрізь пороблені українською мовою, всі вагони на всіх лініях дістали напис »Україна«; спеціяльна термінологічна комісія при міністерстві працювала над виробленням технічної термінології для залізниць. По всіх книжкових кіосках на станціях українських залізниць запанувала виключно українська книжка і газета.

»Кіевская мысль«, газета, яка дуже неприхильно ставилася до українського національного руху, дорікала міністру Бутенкові, що в його відомстві »украинизація проводилась съ исключительной стремительностью« (див. № 193, 22. жовтня 1918 р.). З другого боку А. Н-кий в »Книгарі« писав: «Найактивнішим в своїй українізаторській діяльності за весь час української державности було Міністерство Шляхів, воно навіть за гетьмана Скоропадського уперто провадило свою лінію, котру в принципі, виключаючи деталі й ексцеси українізації, треба прийняти нашому громадянству з задоволенням« (»Книгарь«, 1919 № 19, ст. 1209). Автор цієї тиради, похваляючи Міністерство і згадуючи навіть »ексцеси« українізації, змовчує чомусь, що така діяльність велася не »навіть за гетьмана Скоропадського«, а тільки за гетьмана Скоропадського, бо тільки за Гетьмана Міністерство й мало в своїх руках об'єкт самої діяльности — залізниці. До Гетьмана воно не встигло приступити до якоїсь реальної діяльности, а після Гетьмана вже не було, біля чого працювати.

Та певна річ, цією формальною стороною, яка викликала до Бутенка з одного боку симпатії націоналістичних українських кругів, а з другого — ворогування кругів російських та зросійщених, діяльність Міністерства Шляхів не обмежувалася. Бутенкові удалося дійсно відновити нормальне життя і працю українських залізниць. В боротьбі з деструктивними елементами — а такими являлись як большевики, так і

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

прихильники російської реставрації — йому вдалось досягти великих успіхів, що особливо виявилось в перемозі над залізничим страйком в липні 1918 року, організованим большевицькими елементами. Завдяки рішучим заходам Бутенка з одного боку і допомозі українських національних елементів з другого, страйк було зломлено і українські залізниці після тижневої перерви знову почали працювати. В суворих, але необхідних, заходах Бутенка не зупинили ні погрози, ні навіть замах на його життя. Подавляючи суворими заходами страйковий рух, штучно викликуваний і підтримуваний ворогами української державности, Бутенко в той же час усіма способами старався задовольнити справедливі вимоги залізничників і енергійно дбав про поліпшення їх матеріяльного становища. Часом з чималими труднощами він добивався ухвалення великих і негайних кредитів для своєчасної оплати залізничників, хоч це і завдавало великого клопоту міністру фінансів. В результаті праці Міністерства вже в половині 1918 року українські залізниці почали функціонувати майже зовсім нормально: по головних лініях відновлено рух скорих потягів, рухомий склад було підремонтовано, пасажирський і товарний рух відбувався зовсім правильно. Ця нормальна праця залізниць являлась найкращим доказом відновлення і наладження нормального життя в краю взагалі.

Поруч з відновленням звичайної праці залізниць ішла не тільки відбудова поруйнованих революцією мостів і частин шляху (наприклад, на відбудову великого мосту через Прип'ять було асигновано законом 29. червня 1918 року 914.000 карбованців), але продовжено будування нових залізниць, перепинене революцією: 16. липня Рада Міністрів ухвалила кредит в 8,600.375 карб. на добудову лінії Гришино—Рівне [1]). Міністерство Шляхів розробило крім того проєкт будівлі таких шляхів: 1. Цвітково—Погребище, 2. Миколо—Козельск—Підгорна, 3. Миколаїв—Умань, 4. Херсон—Джанкой, 5. Олександровськ—Мушкетово, 6. Кічкас—П'ятихатка, 7. Царево—Костянтинівка—Маріуполь, 8. Чаплино—Краматорська, 9. Новоград Волинський—Жмеринка, 10. Ворожба—Нижне—Дніпровськ, 11. Федорівка—Хорли—Скадовськ. Всі ці лінії мали своєю метою або звязати найближчим шляхом великі центри, або розгрузити лінії, які мають велике промислове значіння. Крім того розроблено проєкт перешивки південних залізниць на широку колію магістрального типу [2]).

Звернуто було увагу також на водні шляхи і вже 20. травня 1918 року, Рада Міністрів постановила приступити до шлюзования Дніпровських порогів, призначивши 8 мілійонів карбованців на підготовчі роботи [3]).

Міністерству Шляхів доручено було й справу забудови столиці Української Держави, міста Київа: в цілях кращого розпланування й забудування міста Київа було встановлено пост »головноуповноваженого

---

[1]) »Державний Вістник« 1918 № 26.

[2]) »Вістник політики, літератури й життя«, 1918, № 25.

[3]) »Державний Вістник«, № 10.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

по забудуванню земель м. Київа« і призначено на цей пост товариша міністра шляхів інженера П. П. Чубинського. На потреби справи було асигновано 10,940.000 карбованців. Малося на увазі перш за все забудувати порожні простори Печерська і Звіринця, перенісши туди міністерства і взагалі вищі урядові інституції.

Міністерством Шляхів керував Бутенко в обох кабінетах Лизогуба. Другим товаришем міністра був інженер Вадим Дм. Єщенко (б. міністр шляхів за часів Центральної Ради). Директором департаменту водних шляхів був інженер Ів. Оп. Шовгенів.

— — —

Міністерство Народнього Здоровля й Опікування мало перед собою дуже складне й тяжке завдання поліпшити санітарне становище краю, що був кілька років почасти тереном війни, або ж найближчим запіллям мілiонових армій, був увесь захоплений виром громадської війни большевизму; розвинулись пошесні хороби, загрожувала зі сходу холера; тим часом медичний і санітарний апарат був у краю в значній мірі зруйнований, почувався величезний брак медикаментів і санітарних засобів. Енергія міністра В. Ю. Любинського й його найближчих помічників д-ра Є. І. Яковенка й д-ра Б. П. Матюшенка була направлена в першій лінії на боротьбу з пошестями, на піддержку й обновлення існувавших вже в краю великих лікарських інституцій, на використання величезного майна і особистого персоналу медично-санітарних організацій військового часу, таких як Червоний Хрест, Земський та Міський Союзи та инш. Закуповувалися в значній скількості медикаменти в Німеччині і розпределювалися по ріжних державних і громадських лікарських установах. Предметом опіки Міністерства були також численні дитячі притулки, що заснувалися в часи війни для дітей біженців і сиріт, і якими також опікувалися раніще ріжні громадські організації. Одною з прикмет діяльности міністра Любинського, як і всього його відомства, було особливо уважне відношення до національного українського моменту, передовсім в справі мови, в особистому складі персоналу Міністерства, який складався переважно з людей з яскраво зазначеною національною українською фізіономією[1]). Так само, як і відносно Мі-

[1]) Директорами департаментів були: 1) Медичного — др. Б. П. Матюшенко, 2) Санітарного — проф. А. В. Корчак-Чепурківський, 3) Загального — М. М. Галаган. Відділами завідували: 1) Відділом освіти — др. В. О. Піснячевський, 2) Інформаційно-видавничим — др. Ю Меленевський, 3) Судової медицини — др. Сулима, 4) Санітарно-технічним — інж. Ол. Земляницин, 5) Демобілізаційним — др. О. Сидоренко.

Міністерство видавало (під. ред. Ю. Меленевського) »Вістник Міністерства Народнього Здоровля«. При м-ві працювала особлива Термінологічна Комісія під проводом д-ра М. А. Галіна. Ця комісія вже в 1918 р. виготовила »Російсько-Український Медичний Словник« виданий друком тільки у 1920 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ністерсва Шляхів, це викликало на адресу Любинського незадоволення тих елементів, які до української національної справи ставилися байдуже, або неприхильно.

— — —

Міністерство Праці під проводом Ю. М. Вагнера (професора Київського Політехнікума й колишнього голови секції праці при Військово-промисловому Комітеті), а пізніше під проводом М. А. Славинського й проф. В. А. Косинського, ставило собі завданням створити фабричне законодавство, яке б переслідувало перш за все інтереси держави, а не того чи иншого класу. Проф. Вагнер, як міністр праці ставився дуже прихильно до професійних союзів, допомогав їм і старався працювати з ними в контакті. Це було завдання не легке. Діло в тому, що здебільшого представниками від ріжних професійних спілок являлися не самі робітники, а інтелігенти, переважно адвокати. Вони проводили свою партійну політику й старалися захопити в свої руки фабричні комітети. Одначе міністр праці і його помічник, товариш міністра В. Косинський, твердо стояли на тому, що в справах фабричного законодавства й взаїмин між робітниками й промисловцями правительство не може ставити на бік тих, або других, а повинно вести справу в інтересах держави так, щоб підняти промисловість краю і в той же час по змозі задовольняти справедливі й оправдані домагання як робітників, так і промисловців.

Для обговорення й підготовки всіх законопроєктів, які стосувалися взаїмин між робітниками й промисловцями, Міністерство Праці провело через Раду Міністрів закон 15. липня 1918 р. про Комітет Труда. Цей Комітет складався з представників від Міністерства Праці, від Міністерства Торгу й Промисловости, Судових Справ, Шляхів, Народнього Здоровля й Міністерства Внутрішніх Справ, — по одному від кожного; з двох професорів-спеціялістів по економічних питаннях і з восьми представників від робітників. Головою Комітета був товариш міністра проф. В. А. Косинський. В цьому Комітеті й зосередилася головна робота по виробленню законопроєктів, які йшли від Міністерства Праці до Ради Міністрів.

З ініціятиви Міністерства Праці, для підтримки безробітних, Рада Міністрів ухвалила 5. серпня 1918 р. закон про організацію громадських робіт, за для чого було відпущено 2,557.535 карбованців. Ці гроші мали бути вжиті таким способом:

1. 150.000 карб. було видано Київському Міському Самоврядуванню на закріплення Андріївської гори в Київі.

2. 51.535 карб. було видано Лісовому Департаменту Міністерства Земельних Справ на закріплення місцевости біля могили Т. Шевченка.

3. 2,000.000 карб. видано Міністерству Шляхів на розроблення кам'яних каркерів біля сел Лозоватка й Селище.

4. 56.000 карб. видано Ніжинській Міській Управі на будування мостів через ріку Остер.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

5. 300.000 карб. видано Волинському Губернському Земству на відбудову зруйнованих громадських будинків.[1])

Всі ці роботи мали переводитись під контролем Міністерства Праці, представники якого мусили доглядати, щоб до роботи було притягнуто в першій лінії безробітних.

Бажаючи повисшити продуктивність української промисловости з огляду на виїмкові обставини, які переживала держава, Міністерство Праці перевело через Раду Міністрів 17. вересня 1918 року закон, яким Міністру Торгу й Промисловости, за згодою Міністра Праці, надано право відступати від норми 8-ми годинного робочого дня, установленої законом Центральної Ради від 25 січня 1918 року. Відступати можно було лише в окремих випадках, »коли це буде визнано необхідним за-для забезпечення населення предметами пе́ршої потреби, або за-для задоволення потреб державних чи громадських установ, або підприємств, які мають загально-державне значіння«.[2]) Цей закон викликав незадоволення з боку крайніх лівих партій[3]), які справу 8-ми годинного робочого дня використовували демагогічним способом для своїх партійних цілей, але він був необхідний в інтересах держави.

— — —

Державний Контроль на Україні було організовано по російському типу, але з змінами, які викликалися досвідом і вимогами життя. З цих одмін організації Українського Державного Контроля супроти російського варто зазначити такі: в Українській Державі ревізії підлягали всі урядові установи, не виключаючи банків, що до їх кредитових операцій: установлено було штрафи за несвоєчасне представлення звітів і відповідей урядових установ на запити Державного Контролю; було поширено ревізію й на приватні установи, які діставали субсидію від державного скарбу, наприклад земства й кооперативи. Для керування чинів Державного Котролю було вироблено окремий тимчасовий »Статут Державного Контролю«.

Державним контрольором в кабінеті Лизогуба був Г. О. Афанасьєв. Товаришем державного контрольора був Д. Валійський, колишній старший ревізор Київської Контрольної Палати. Директорами департаментів були: І-го департаменту Д. Симонів (служив перед тим в полевім контролі); ІІ-го Пуницький (так само служив в полевім контролі); ІІІ-го М. Скугар-Скугаревський (служив в Держ. Контролі в Петербурзі, родом черніговець); IV-го Ів. Кабачків (служив в Державнім Контролі, в центральних установах, родом полтавець). В кабінеті С. Н. Гербеля державним контрольором став С. Петрів, що служив раніше в полевім контролі в Центральних установах російського контролю в Петербурзі.

---

[1]) »Державний Вістник«, № 35.

[2]) Ibidem № 42.

[3]) Див. Ю. Крейзель, Професиональное движение и австро-германская окупація, Київ, 1924, ст. 67—68.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XIX.

Міністерство Ісповідань і церковна політика Української Держави.

Міністерство Ісповідань було вперве заведено лиш за Гетьманського правління: Центральна Рада та її правительство не визнавали потреби в такому міністерстві, бо взагалі не надавали серйозної ваги церковній справі. Серед українських революційно настроєних кругів, які стояли тоді біля влади, »дуже мало оцінювалася тоді роля церковного елементу в національно-державному житті. Церковний фактор дуже просто одкидавсь з обсягу нашої уваги, як такої уваги не вартий. Інтерес до церковних справ кваліфікувався, як певна ідейна вузькість, нахил до клерикалізму, а це дуже псувало репутацію правовірного революціонера, а тим більше — не дай Боже — соціяліста«. Так характеризує відношення української революційної демократії до церковної справи один з її видатніших знавців церковної справи на Україні.[1]) Ол. Гн. Лотоцький, автор цієї характеристики, входячи в склад Генерального Секретаріяту, вніс був до Ген. Секретаріяту законопроєкт про утворення окремого секретаріяту культів, але »до цього законопроєкту Ген. Секретаріят поставився дуже обережно, що викликалося саме революційними інтенціями, які в той час мали непобориму силу«.[2]) Але коли виявилось, що сама Центральна Рада ставиться до утворення спеціяльного секретаріяту церковних справ неприхильно, Генеральний Секретаріят у себе вже більш того питання не зачіпав. Центральна Рада прийняла після дебатів »у церковній справі« резолюцію в такім сенсі, що »державним нашим ідеалом є такий устрій, де релігія мусить бути приватною сферою життя, а тому утворення яких-будь адміністративних установ для тої сфери було б віддаленням від того ідеалу«.[3])

Така політика вела до дуже шкідливих наслідків. Треба нагадати, що з самого початку революції духовенство поставилось дуже прихильно до національного українського руху; доволі вказати хоча б на такі факти, як те, що київське міське духовенство прислало своїх представників до Центральної Ради на другий чи на третій день по її заснованню, а на Національний Конгрес, що відбувся 4. квітня 1917 року у

---

[1]) О. Лотоцький. Церковна справа на Україні. »Літературно-Науковий Вістник«, 1923, V, ст. 65-та.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Київі, явився з привітанням від духовенства епископ Никодим і був обраний до почесної президії Конгресу. Але українська революційна демократія знехтувала такою прихильністю українського духовенства і нічим не піддержала національного руху серед того духовенства. Українська церковна справа — відновлення церкви та націоналізація церковного життя на Україні — опинились в руках невеликої групи людей, кількох десятків людей, головно священиків. Ця група утворила при кінці 1917 року Українську Церковну Раду, яка й узяла провід над українським церковним рухом. Українське правительство нічим її не піддержувало і ставилось до його діла, як до зовсім чужої собі справи. А тимчасом вороги української церковної справи дуже скоро зорієнтувались в ситуації і поспішили використати її в своїх інтересах. Діло в тім, що завдяки політиці російського уряду головна церковна влада на Україні — більшість епископських катедр і соборних катедр по головних містах — були обсаджені москалями або помосковленими українцями, прихильниками централізму й русифікації. Спочатку і серед цих людей прокинулось стихійне національне почуття, але, бачучи холодне й вороже відношення до себе соціялістичної української влади, ці люде одвернулись знову від українства і знову всі свої надії що-до збереження інтересів православної церкви покладали на всеросійську владу і тісну єдність з всеросійською церквою. Таких поглядів додержувалась і більша частина людей світських, які приймали близько до серця інтереси церкви і живо цікавилися церковною справою. Прихильники відродження церкви на Україні в національній формі опинились в незначній меншості. Це виявилось вже літом 1917 року на т. зв. епархіяльних з'їздах духовенства і мирян на Україні. Як свідчить один з активніших учасників українського церковного руху, »більшість епархіяльних з'їздів на Україні поставилась байдуже до справи відродження Української Церкви і трактувала церковні справи з погляду Москви« [1]). Церковна Українська Рада в своїх стремліннях наштовхувалася на рішучий опір з боку центральної і місцевої влади церковної. »Ця ворожа для України церковна влада користуючись українським державним апаратом для своїх цілей, зводила ні на що усі громадянські проби націоналізації церковного життя. Це було глибоко ненормально, це була з боку державних чинників тактика національного самогубства, але та тактика фактично держалася, ґрунтуючись формально на тих ідеологічних основах, що справи церковні — то справи приватного життя українських громадян. І це говорилося тоді, коли державні засоби — адміністративні та фінансові — залишалися по старому в руках церковної влади, що була перенята ворожим до України, суто московським духом і виявляла отверто відповідну акцію« [2]).

---

[1]) Проф. В. Біднов. Церковна справа на Україні. Тарнів, 1921, ст. 12-та.

[2]) О. Лотоцький. Церковна справа на Україні. »Літ.-Наук. Вістник«. 1923, V, ст. 65-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Вже аж весною 1918 року правительство Центральної Ради, примушене вимогами життя взяти якусь участь в церковних справах, заснувало при Міністерстві Внутрішніх Справ окремий департамент справ духовних. Але діло було поставлено дуже незручно: на чолі департамента призначено М. М. Безсонова, бувшого епископа Красноярського, що порвав з організованим церковним життям, скинувши з себе епископський сан. Призначення такої людини на посаду директора департаменту ображало й хвилювало духовенство й віруючих людей взагалі.

Провідники українського церковного руху вже в кінці (1917 року стали на тому, що українська церква має бути автокефальною, себ-то самостійною церквою, незалежною від московського патріярха. В такому дусі висловилися, наприклад, в половині падолиста 1917 р. установчі збори українського »Братства воскресення Христа« у Київі. Організаційний Комітет по скликанню Всеукраїнського Церковного Собору теж стояв за автокефалію. Він видав заклик до православного населення, де пропонував не поминати на богослуженнях московського патріярха як голову чужої церкви, і зібратися на незалежний український собор, який би й вирішив: чи признавати на Україні московського патріярха, чи ні і чи бути українській церкві автокефальною, чи ні. На чолі українського церковного руху стали архіепископ Олексій (бувший арх. володимирський і б. ректор Казанської Духовної Академії), протоєрей В. Липковський (теперішній митрополит Української Автокефальної Церкви), прот. С. Потіхин, свящ. Н. Маринич та инші особи.

6. грудня 1917 року Організаційний Комітет по скликаню Всеукраїнського Церковного Собора відбув засідання, на якому переіменував себе в »Тимчасову Всеукраїнську Православну Церковну Раду« й виніс з цього приводу таку резолюцію:

»Обговоривши положення православної церкви на Україні в теперішній час, яко час відокремлення Української Держави від російської, а також з огляду на проголошення всеросійського патріярха, котрий може поширити свою владу і на українську церкву, виконавчий комітет ухвалив:

1. Організаційний Комітет для скликання Всеукраїнського православного церковного Собору поперед має прийняти назву »Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради«, котра і буде тимчасовим правительством для української православної церкви та свої повновласті зложить на Всеукраїнськім православнім церковнім Соборі.

2. Тимчасова Всеукраїнська Православна Церковна Рада веде далі діяльність організаційного Комітету Церковного Собору.

3. В склад Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради має увійти з правом рішаючого голосу в повнім складі весь організаційний Комітет для скликання Всеукраїнського церковного Собору. Крім того, туди мають право посилати своїх представників отсі організації: а) всеукраїнська рада військовових депутатів 2 представників, б) всеукраїнська рада робітничих депутатів 2 пред-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ставників, в) Всеукраїнська Рада Селянського Союзу 2 представників, г) кожна українська епархія 1 представника, г) кожна українська епархія 1 представника, д) від манастирів Київа 2 представників, е) від духовних наукових заведень 1 представник, ж) від Духовньої Академії 1 представник, з) від київської епископської ради 2 предст., і) від церковних брацтв Київа 1 представник.

4. Всеукраїнська Православна Рада має право кооптації.

5. Церковна рада посилає свого представника в Центральну Раду.

6. Всі представники мають бути по походженню і переконанню українцями.

7. Виконавчий Комітет для скликання Всеукраїнського церковного собору переіменовується в Президію Тимчасової Всеукраїнської Церковної Ради.

8. Ухвалено назначити комісарів у консисторії на Україні й назначено в київську конситорію священика Павла Пашевського, в чернігівську прапорщика Голика, в полтавську поручника Андріенка; назначення для инших губерній відбудуться на найближчім засіданні. Комісарам видати наказ, який має виробити комісія з оо. Маричева, Маринича й д. Голика.

9. Тимчасова Всеукраїнська Церковна Рада має право виробити поклик до українських епископів; цей поклик поручено уложити архиепископові Олексієві й оо. Тарнавському, Хоменкові, Филипенкові, Мариничеві та дд. Рафальському й Мазюкевичеві.

10. Постановлено кооптувати до президії нашої Ради в адміністраційний відділ о. Маричева.

11. Голова нашої Ради, владика Олексій, заявив Раді, що він має їхати до Москви тому, бо його туди закликують телеграфічно, а також тому, що йому дали місце в манастирі.

Наслідком того Рада постановила: владиці, яко голові Ради заборонити виїзджати з Київа, а також займати призначене йому місце. А до Москви послати депутацію з запитами, які торкаються скликання всеукраїнського церковного Собору й по дорозі в справі всеукраїнської православної церкви.

Оригінал підписали: голова Всеукраїнської церковної Ради архиепископ Олексій, секретар діякон Дурдуковський«.[1])

Але прихильники українського церковного руху і автокефалії опинились в меншості на скликаному за їхньою ж ініціятивою Всеукраїнському Церковному Соборі. Прихильники московського патріярха й єдности з російською церквою, маючи за собою більшість ієрархів на Україні, впливових священиків, професорів Духовної Академії й Університету в Київі, зуміли добре підготовитись і провести своїх кандидатів на Собор. Вибори до цього Собору відбулися під великим тиском епархіяльної влади; по де-яких епархіях депутати на Собор вибіралися по списку, який просто відчитував голова виборчих зборів, місцевий архієрей.[2])

---

[1]) »Вістник літератури, політики й життя«, 1918, ч. 9, ст. 72.

[2]) О. Лотоцький, »Літер.-Науков. Вістник«, 1923, V, ст. 66-а.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Проти провідників українського церковного руху було розпочато завзяту агітацію, особливо проти архієпископа Олексія.[1])

Патріярх московський Тихон прислав своє благословення Всеукраїнському Церковному Собору і Собор згідно канонічним правилам відкрив свою діяльність 7. січня 1918 р. у Київі урочистим молебнем у св. Софії. Перше пленарне засідання відбулося 6 січня. Почесним головою Собору вибрано київського митрополита Володимира. З'їхалося 279 депутатів, серед них епископи майже всіх українських епархій. До президіума вибрано: головою — Пимена, епископа Балтського; товаришами голови — Дмитрія, епископа Уманського й Пахомія, епископа Чернігівського — від ієрархів; прот. Є. Капралова і свящ. А. Маричева — від пресвітерів; діякона А. Дурдуковського — від діяконів; С. Бавановського — від паламарів; І. Черненка, Ястребцова, Ф. І. Мищенка і П. Янченка — від мирян. До Соборної Ради обібрано: архієпископа Катеринославського Агапіта — від епископів; свящ. І. Ботвиновського — від кліриків, В. В. Зінківського, М. В. Погребного і М. В. Заболотного — від мирян. За секретаря Собору вибрано В. М. Страшкевича, його помічниками — пп. Чернявського й Голика.

11 січня Собор поділився на шість секцій:

1. Урядова Комісія — справи вищої церковної управи (голова — архиепископ Антоній; товариші голови — проф. Ф. І. Титов і проф. М. Н. Ясинський).

2. Епархіяльна управа і парафія (голова — арх. Агапіт, товариші голови: протоієрей В. Н. Липковський і Х. Ф. Говядовський).

3. Українізація церкви (голова — арх. Евлогій, товариші голови: архимандрит Миколай і Ф. Щитинюк).

4. Просвітня Комісія (голова епископ Каневський Василій, товариші голови: прот. А. А. Глаголев і К. К. Мирович).

5. Економічна Комісія (голова еп. Чигиринський Никодим, товариші голови: прот. Н. А. Шпачинський і І. А. Погребний).

---

[1]) Відповідаючи на ріжні закиди з боку своїх опонентів, арх. Олексій умістив на сторінках газети »Кіевлянинъ« (від 6 грудня 1917 року) отвертого листа, де між иншим писав: »Я українець і не соромлюся, не боюся заявити це голосно. Я любив і люблю той народ, до якого належали мої батьки, мої діди, прадіди, серед котрого я родився, виріс, мовою котрого я співав... Не бути українцем я не можу так само, як дуб не може переродитися в березу, липа в сосну... Я не можу перемінитися в якусь етнографічну сумішку з фіна, черемиса, чувашанина й инш. Решту своїх сил я віддам цілком і безповоротно службі духовим і церковно-релігійним інтересам свого українського народу так, як я їх розумію. Та прошу вірити, що я до кінця своїх днів зостануся православним архієреєм, які-б не були тяжкі та злиденні ці дні і не зраджу тої святої віри, за котру билися мої предки в рядах Запорожців.

Архиепископ Олексій, доктор церковної історії«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

6. Особистого складу (голова Федор, еп. Прилуцький, тов. голови: прот. К. Левицький.) [1])

Усіх пленарних засідань в цю сесію відбулося 9. На одному з них, а саме 14. січня, Собор заслухав доклад проф. Ів. Огієнка на тему »Відродження Української Церкви«, в якому було подано план українізації церкви. Собор зустрів доклад дуже прихильно, по скінченні його члени Собору проспівали національний гімн »Ще не вмерла Україна«, а арх. Евлогій дякував докладчика в імени Собору й запросив бути членом комісії по українізації церкви. [2]) Одначе ніяких важливих принципіяльних постанов Собор не встиг винести: 15. січня в Київі вибухло большевицьке повстання, засідання довелося відбувати під вистрілами гармат і 19. січня Собор перервав свою діяльність, ухваливши зібратись знову 10. травня 1919. року. Скоро по тому большевики захопили Київ і їх жертвою поляг серед инших і митрополит Володимир, замордований в Печерському манастирі.

Відновити свою діяльність Собору довелося вже під Гетьманським правлінням. Гетьман поставився до церковної справи на Україні зовсім инакше, ніж Центральна Рада. В закони про »Тимчасовий державний устрій на Україні«, голошені разом з Грамотою 29. квітня 1918 р., було внесено окремий розділ »Про віру«, в якому проголошено, що »передовою в Українській Державі вірою є християнська-православна«. Разом із тим проголошувалося, що »всі, неприналежні до православної віри громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний на кожнім місці свобідним відправленням їх віри і богослуження по її обряду«. В кабінеті міністрів Гетьманського правительства було утворено спеціяльне Міністерство Ісповідань і пост міністра запропоновано відомому українському діячеві й прихильникові автокефалії Ол. Гн. Лотоцькому. Але він одмовився »з огляду на ті політично-соціяльні обставини, в яких відбувався гетьманський державний переворот« [3])

Тоді на пост міністра ісповідань запрошено професора Університету св. Володимира і Українського Народнього (пізніше Державного) Університету Василя Вас. Зіньківського, прихильника обновлення церковного життя на строго евангельських основах, дуже популярного в широких громадських колах церковно-громадського діяча.

Перед Зіньківським, як перед міністром ісповідань, стояло дуже трудне завдання: бажаючи провести реформу церковного життя на Україні так, як це відповідало інтересам держави, а також інтересам обновлення церковного життя, в національному українському дусі, він наштовхнувся на опір добре зорганізованого епископату, певної частини

---

[1]) Краткая Лѣтопись перваго Всеукраинскаго Церковнаго Собора и его важнѣйшія постановленія в январѣ и іюнѣ 1918 г., Кіевъ, 1918, ст. 4-та.

[2]) Проф. В. Біднов. Церковна справа на Україні, ст. 14-15.

[3]) О. Лотоцький. »Літер.-Наук.-Вістник«, 1923, V ст. 66-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

священства й церковних діячів з-поміж людей світських, котрі стояли на ґрунті тісного єднання з церквою російською, залежности від московського патріярха й котрі неприхильно ставилися до національної української течії в церковному житті. Конфлікт виринув насамперед в справі вибору Київського митрополита, а потім і в справі Українського Церковного Собору.

По замордуванні большевиками київського митрополита Володимира київською епархією правив тимчасово єпископ Чигиринський Никодим. Його тактикою було (за порозумінням з Москвою): перевести вибори київського митрополита до Собору на київському епархіяльному з'їзді. І цей з'їзд відбувся в половині травня 1918 р. Зіньківський, тільки що призначений на посаду міністра, хтів відкласти вибори і запропонував це відложення в імени правительства. Він мотивував тим, що вибори київського митрополита являються виборами не просто київського митрополита, але й первосвятителя Української Церкви; тим часом організація Української Церкви ще не установлена і тому функції київського митрополита ще не зазначені. Крім того, вибори київського митрополита — первосвятителя Української Церкви — мають відбутися при ширшому колі виборців, ніж од одної тільки київської епархії: треба було, щоб з'їхалися представники усіх українських епархій. Але проф. Зіньківському відповіли, що виборів відкласти не можна (так було рішено в Москві) і що Собору до осени також скликати не можна.

Вибори відбулися 19. травня. По наказу з Москви для вибору треба було $^2/_3$ голосів. Але аранжери з'їзду вдовольнились звичайною більшістю. Вже наперед було зроблене все, щоб усунути тих членів епархіяльного з'їзду, які б голосували проти кандидатури харьківського митрополита Антонія, вибір якого був передрішений. Було усунуто, наприклад, свящ. Соломку з Канева, гарячого прихильника української національної течії. На виборців роблено всякий можливий тиск. Перед самими виборами явився на з'їзд проф. Зіньківський і знову запропонував від імени правительства відкласти вибори й занятись звичайними епархіяльними справами, загрожуючи в противному разі незадоволенням влади. Але пропозиція міністра, поставлена головою зборів арх. Евлогієм на голосування, зібрала всього 10 голосів за, решта була проти, або встрималася від голосування. І вибори відбулися. Одначе, не вважаючи на завзяту агітацію кандидатура митр. Антонія не зібрала великої більшости голосів: з-поміж 290 членів з'їзду тільки 160 подали свої голоси за митр. Антонія, решта 130 голосів було подано за еп. Уманського Димитрія. Одначе, вибори митр. Антонія відбулися не канонічно: не було потрібних $^2/_3$ голосів (як того вимагала постанова Всеросійського Церковного Собору 1917 року, що було обов'язково в даному разі). Коли міністр ісповідань довів до відома Ради Міністрів про факт вибору митр. Антонія, то тут, після дуже довгої наради, було прийнято таку формулу, предложену міністром ісповідань: правительство не ви-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

знає виборів правильними, але не з погляду їх канонічности чи неканонічности — в цю справу правительство не хотіло втручатись — а тому, що правительство не визнає можливим вибірати київського митрополита по-за Всеукраїнським Церковним Собором. Через то правительство уповноважило міністра ісповідань звернутись листом до московського патріярха Тихона, з'ясувати йому мотиви свого відношення до виборів 19. травня і настоювати, щоб патріярх відклав вибори київського митрополита до Собору.

Але прихильники митр. Антонія встигли вже попередити патріярха, уживши для цього певних хитрощів, й попрохати його негайно затвердити вибір митр. Антонія. На лист міністра ісповідань патріярх відповів пізно, аж за місяць, заявляючи, що виборів відкласти він не може й вибір митрополита Антонія санкціонує.

Тим часом міністр ісповідань ще з перших днів свого призначення захожувався коло скликання Всеукраїнського Церковного Собору. Цього вимагала насушна потреба — дати Українській Церкві якусь єдину організацію, щоб упорядкувати церковне життя й облекшити переведення потрібних реформ. Сам проф. Зіньківський був прихильником автокефалії Української Церкви і в такому дусі висловлювався прилюдно і в печаті ще в кінці 1917 року. Одначе, він не вважав зручним перевести автокефалію відразу, декретом згори; у його був план перевести на літній сесії Собору спочатку організацію Української Церкви на основах автономії, потім підготовити питання про автокефалію, досягти згоду на неї з боку вселенських східніх патріярхів і тоді вже поставити справу автокефалії на осінній сесії Церковного Собору, — коли ґрунт для неї буде підготований і внутрі й на зовні. Цілком на боці автокефалії стояв і сам Гетьман.

Але щоб скликати літню сесію Собору, треба було зломити опір епископату. Міністр ісповідань скликав усіх епископів на нараду до Київа на 27. травня. Обидва митрополити — Харьківський Антоній і Одеський Платон не прибули. Явився арх. Евлогій і ще кілька епископів. Нарада з епископами не дала бажаного порозуміння: епископи були вперто проти скликання собору. Тоді вирішено було вдатися за допомогою до Гетьмана. Приїзжих епископів було закликано на сніданок до Гетьманського дому і тут Гетьман висловив перед гостями своє бажання, щоб собор було скликано на літню сесію. Тоді арх. Евлогій відповів од імени присутніх, що епископи згодні вволити волю Гетьмана, підкреслюючи, що роблять це тільки корючися його волі, а не переконані аргументами міністра ісповідань. Це була свого рода демонстрація проти проф. Зіньківського.

Щоб довідатись про настрої українських церковних кругів, Зіньківський скликав 1. червня приватну нараду, на яку запросив багатьох членів Українського Церковного Собору, які перебували в Київі, і членів Української Церковної Ради. Нарада ця, обміркувавши вкупі з мі-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ністром ріжні питання, які були звязані з Собором, потому вже, як міністр від'їхав, зробила між иншим, таку постанову: »довести до відома пана Міністра Ісповідань, що присутні на нараді члени Собору висловлюють своє повне довірря сучасному складу Міністерства Ісповідань, а також свою згоду на спільну з ними працю в справі відродження української православної церкви взагалі і відкриття другої сесії Собору зокрема«. (див. »Відродження«, 1918, № 53, ст. 6-та).

3. червня відбулася нова нарада міністра ісповідань з епископами, на якій було ухвалено скликати літню сесію Собору негайно. Правительство приймало на себе всі видатки по утриманню Собора, асигнувавши на це спеціяльним законом 1,117.600 карбованців.

Тим часом справа митр. Антонія вступила в нову фазу: м. Антоній заявив, що він хоче приїхати до Київа, щоб вступити у виконання обов'язків митрополита Київського. Приїзд м. Антонія був небажаним для правительства. Діло в тому, що вибір м. Антонія в митрополити київські викликав велике незадоволення в українських кругах, серед котрих він здавна був дуже непопулярний. Цю непопулярність збільшила в часі війна діяльність м. Антонія в Галичині, позначена грубими насильствами над вірою тамошнього українського населення. Та й уже в часи революції м. Антоній робив усе немов навмисно, щоб образити й роздратувати українські національні почуття: так, на Великдень 1917. року, коли де-хто з-поміж харківського духовенства звернувся до його за дозволом прочитати у св. Неділю евангеліє українською мовою, м. Антоній відповів, що він є проти того, щоб читати евангеліє »базарною мовою«. З другого боку нелояльність супроти українського правительства, яка виявилася в усій справі з виборами, все це примусило Раду Міністрів присвятити спеціяльну увагу про приїзд м. Антонія до Київа.[1]) Де-які члени Ради Міністрів висловлювались за те, щоб силою не допустити цього приїзду. Але більшість схилилася до думки міністра ісповідань: не робити насильства, щоб не дратувати певної частини

---

[1]) Почування українського громадянства з приводу вибору митр. Антонія на митрополита Київського дуже влучно висловив С. О. Єфремов у спеціяльній з цього приводу статті на сторінках »Нової Ради«, пишучи: »Обрано людину, що раз-у-раз ворожим дихала духом проти українства, що вславилася своєю реакційною діяльністю спершу в одній, потім і в другій українській епархії, що розгромила колись навіть такий скромний притулок незалежної богословської думки, як київська академія, що неситим оком поглядала на сусідню Галичину й давала у себе захисток зрадникам рідного народу; що зробила собі репутацію найзапеклішого обрусителя й реакціонера. Одно слово — Антонія Храповицького, з ім'ям якого звязана така блискуча сторінка в боротьбі з українством і поступом, як почаївські видання, робота всяких Іліодорів, навіть тодішня заборона читати по українськи евангеліє. Яке ж довірря до такої голови може мати українська церква та як »пасомі« дивитимуться на свого »пастиря«. І »пасомі«, і все свідоме українське громадянство дивитиметься на митр. Антонія як на ворога української ідеї.«

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

православної людности Київа й не робити митр. Антонію зайвої популярности, але цілком ігнорувати його, як митрополита київського й визнавати в його особі митрополита харьківського, аж доки це питання не буде вирішене Собором. Так було й ухвалено. Митр. Антонія не зустрів ніхто з членів правительства і навіть з чинів міністерства ісповідань. З огляду на те, що прихильники митр. Антонія готовили йому урочисту зустріч, то урядовці міністерства шляхів, з власної ініціятиви, затримали поїзд, яким їхав м. Антоній з Харькова, на цілих десять годин десь на глухій станції і замісць прибути вранці, м. Антоній прибув пізно увечорі, й таким чином, усі намірені маніфестації (а з другого боку й контр-маніфестації) відпали сами собою[1]).

Під час візитів м. Антонія у Гетьмана і у членів правительства всі трактували його як митрополита харьківського і взагалі він зустрів дуже холодний прийом.

Всеукраїнський Церковний Собор відкрив свою літню сесію 20. червня урочистою службою Божою у св. Софії. Почесним головою Собору вибрано було м. Антонія, головою Урядової Комісії арх. Евлогія; головою Комісії Особистого Складу еп. Сумського Митрофана, головою господарчого Відділу — арх. Агапіта. М. Антоній сказав промову, в якій возхваляв »Малоросійську (sic!) Державу« за її прихильніссь до православної церкви.

На другий день на пленарному засіданні 21. червня Міністр Ісповідань Зіньківський прочитав урядову декларацію, зміст якої зводився до слідуючого: правительство вважає, що його погляди на становище церкви на Україні не означають стремління одділити церкву від держави. Правительство не має на увазі втручатись до церковного життя, але воно хоче допомогти церкві в її потребах і справах, з другого боку — воно сподівається знайти з боку церкви опору для державних завдань. Правительство уважно ставиться до справ церковної просвіти, до розвитку релігійних сил країни і до організації церковної єдности усієї України. Що стосується питання про автокефалію, то правительство хоче знати церковну волю вільного народу; воно могло би завести автокефалію Української Церкви своєю власною силою, на що дає йому право церковна історія, але воно не хтіло б, щоб і в цей найважніший момент церковної історії України церковна свідомість українського народу не мала змоги вільно себе виявити. Цим определюється те, що україн-

---

[1]) На передодні приїзду м. Антонія один з епископів, його прихильників, звернувся до міністра ісповідань телеграфічно з проханням »ужити заходів, щоб забезпечити м. Антонію спокійний в'їзд до міста«. На це міністр відповів, що його дивне звертання в справі м. Антонія до того самого правительства, воля котрого була зігнорувана під час виборів м. Антонія і порадив звернутись безпосереднє до поліції, обов'язком якої подбати за безпечність м. Антонія, як і за безпечність кожного громадянина Української Держави.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ське правительство не поспішає з вирішенням питання автокефалії, сподіваючись, що саме існування Української Держави укріпить і розів'є державно-церковну свідомість її громадян. Через те то правительство має на увазі поставити питання про відносини до Москви в осени і тоді виложить свій погляд на це питання. А тепер правительство скликало членів Собору для вирішення нагальної справи про установлення вищої управи церкви на Україні. Неможливісгь фактичних зносин з Москвою і недопустимість, щоб окремі епископи зносились безпосереднє з Москвою, вимагає негайної організації церковної управи на основах автономії. Правительство ожидає рішення в цій справі від Собору.

Що-до вибору м. Антонія на митрополита київського, то правительство до цього часу не визнало цього вибору для себе правильним з тих мотивів, що ці вибори були переведені голосами не від усіх українських епархій, а тільки одної Київщині і тоді, коли не були ще точно определені функції київського митрополита: чи має це бути тільки епископ київської епархії з саном митрополита, чи має бути первосвятитель Української Церкви, її голова й представник. З огляду на це правительство хоче почути голос Собору й запитує Собор, чи він визнає м. Антонія митрополитом київським і галицьким?

На тому ж самому засіданні Собор більшістю голосів прийняв резолюцію у відповідь на поставлене міністром запитання: »Всеукраїнський Церковний Собор бажає, щоб Ясновельможний Гетьман і Правительство Української Держави визнало в державному порядкові високопреосвященного Антонія за митрополита київського і галицького«.[1]) Після цієї заяви Рада Міністрів визнала м. Антонія за митрополита київського. Що-до змісту декларації міністра ісповідань, то після довших дискусій вже на 5-му засіданні 1. липня прийнято було предложену професором протоієреем Н. Гроссу, »висловити в імени Собору правительству подяку за його прихильне відношення до православної церкви на Україні і до церковного Собору, але разом із тим зазначити в декларації міністра ісповідань і в самих вчинках міністерства, на скільки про них була мова в декларації, думки і факти, що суперечать ідеї свободи церкви і викликають у членів Собору побоювання що-до незалежности церкви в майбутньому«.

6. липня засідання Собору відвідав Гетьман і звернувся до Собору з промовою на українській мові, висловлюючи в своїй промові побажання, щоб всі діла української церкви рішалися тут у нас на Україні«. Гетьману відповів в імени Собору — також українською мовою — митрополит херсонський і одеський Платон.

На Соборі від самого початку виявилися дві течії: з одного боку стояли прихильники автокефалії української церкви й обновлення церковного життя в національному дусі, з другого — прихильники москов-

[1]) »Краткая Лѣтопись Перваго Всеукраинскаго Церковнаго Собора«, ст. 5-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ського патріярха, які до національних українських стремлінь ставились холодно, а то й зовсім байдуже. Перші опинились в меншості і їм тяжко було відстоювати свої домагання, не вважаючи на підтримку з боку міністерства ісповідань. Перше ніж перейти до основного питання нарад Собору — до прийняття проєкту статута про тимчасову управу православної церкви на Україні, москвофільська більшість Собору рішила ослабити українську опозицію своїм намірам. Перш за все більшістю голосів було винесено догану 102-м членам Собору, котрі зробили заяву за своїми підписами про те, що на епархіяльних з'їздах робилися ріжні надужиття, що епископи порушили були волю Собору, не допускаючи скликання літньої сесії і що Собор не виявляє взагалі дійсного голосу й настрою українського народу. Далі — цілком незаконно і з порушенням усіх правил було виключено (більшістю 198 голосів проти 107 при 9 стримавшихся) з складу Собору Українську Церковну Раду в її повному складі, залишивши їй право вибирати зпоміж себе лиш трьох делегатів. На другий же день на Собор явився міністр ісповідань і гаряче протестував проти цього виключення, сказавши, що »факт виключення з Собора Української Церковної Ради є нечуваним в історії, що про це буде мова в Раді Міністрів і Держава не залишить його без своєї уваги«. Так само виступав міністр і проти деяких пунктів »Проєкта про тимчасову найвищу управу православної церкви на Україні«, який був вироблений Урядовою Комісією Собору і почав обмірковуватися на пленумі Собору 8. липня.

9. липня статут було ухвалено в такій редакції:

Статут про тимчасову Найвищу Управу Православної Церкви на Україні.

I.

§ 1. Православна Церква на Україні, найвища тимчасова управа якої організується на основі автономії, перебуває в канонічному звязку з Патріярхом Всеросійським.

§ 2. Патріярху Всеросійському що-до Православної Церкви на Україні належать такі права:

а) Патріярх затверджує й благословляє Київського митрополита, а всіх епископів українських епархій затверджує священний Собор українських епископів і благословляє Святійший Патріярх;

б) Патріярх приймає скарги на Київського Митрополита і має право вищого (апеляційного) суду над усіма епископами українських епархій;

в) Патріярх благословляє скликання Церковного Собору на Україні;

г) Патріярх затверджує статут тимчасової Найвищої Управи Православної церкви на Україні;

д) ім'я Всеросійського Патріярха возноситься під час служби Божої по всіх храмах Православної Церкви на Україні.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

II.

§ 3. Найвищим органом церковної законодавчої, урядової й судової влади є Український Церковний Собор.

§ 4. Український Церковний Собор скликається періодично раз на три роки, а у випадках виключної потреби і частіше.

§ 5. Український Церковний Собор складається з правлячих і вікарних єпископів українських епархій (по посаді) і кліриків та мирян вибору на повітових зборах.

Примітка. Як що нема вікарія, урядуючий єпископ може вислати на Собор замістителя і в пресвітерському сані.

§ 6. Безперервно діючим виконавчим органом Найвищої Церковної Управи на Україні є Священний Собор всіх правячих єпископів українських епархій і Найвища Церковна Рада.

§ 7. Священний Собор єпископів скликається не менше одного разу на рік, доручаючи свої уповноваження в часі перебування в епархіях тим єпископам, які належать до Найвищої Церковної Ради, до якої вступають на один рік по черзі, встановленій Священним Собором єпископів.

§ 8. Найвища Церковна Рада складається з трьох єпископів (поверх Митрополита Київського), чотирьох кліриків (в тім числі одного псаломщика) і шости мирян, при чому клірики й миряне вибираються Українським Церковним Собором на три роки.

§ 9. На Українському Церковному Соборі, Священному Соборі єпископів і в Найвищій Церковній Раді головою є по посаді Митрополит Київський і Галицький.

§ 10. Київському Митрополитові належать стародавні церковно-богослужбові відзнаки: хрест на митрі, ношення при службі Божій двох панагій і переднесення хреста.

III.

§ 11. До Священного Собору єпископів належать справи ієрархічно пастирського характера, які стосуються переважно внутрішнього життя церкви з обсягу:

а) віроучення, *б)* богослуження, *в)* церковної управи, *і)* церковного суду і *д)* церковної дисципліни.

§ 12. До Найвищої Церковної Ради належать справи церковного громадського характеру, які стотуються переважно зовнішньої сторони церковного життя з обсягу:

а) церковно-адміністративного, *б)* церковного господарства, *в)* шкільно-просвітньої справи, *г)* ревізії й контролю і *д)* церковно-правових відносин.

§ 13. Для вирішення особливо важних справ, як ось: *а)* розгляд звітів з діяльности Священного Собору єпископів і Найвищої Церковної Ради, *б)* затвердження сміти прибутків і видатків по церковних інституціях, *в)* справи скликання Українського Церковного Собору і *г)* всякої справи, яку Священний Собор єпископів та Найвища Церковна Рада знайдуть потрібним перенести на сполучене засідання Священного Собору єпископів і Найвищої Церковної Ради.

§ 14. Священний Собор єпископів і Найвища Церковна Рада подають на черговий Всеукраїнський Собор плани, проєкти й законопроєкти й звіти з своєї діяльности.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

IV.

§ 15. Українській Державі належить право контролю над витратою сум, які відпускаються з державної скрабниці і догляд за закономірною діяльностю органів церковної управи з погляду відповідности її державним законам.

§ 16. Представником Православної Церкви в Державі Українській і посередником між Церквою й Державою являється Митрополит Київський, яко голова всіх органів Найвищої Церковної Управи.

§ 17. З боку Держави Української посередником між Державою й Церквою є Міністр Ісповідань, який повинен бути православної віри.

§ 18. Митрополит Київський і Галицький бере участь в найвищій репрезентаційній державній установі.

§ 19. Цей статут тимчасової Найвищої Церковної Управи Православної церкви на Україні перш, ніж його буде затверджено Святійшим Патріярхом, подається на ухвалу Верховної Державної влади з погляду відповідности державним законам.

9. липня 1918. р.

На підставі цього статута були переведенні на засіданнях 9—10. липня вибори членів Найвищої Церковної Ради: від епископської курії вибрано митрополита Платона, арх. Евлогія і еп. Пахомія (вибірали сами епископи з-поміж себе); від кліру Собор вибрав: (абсолютною більшістю, таємним голосуванням) проф. Київської Духовної Академії прот. Ф. Титова (190 голосів проти 97), проф. Київ. Дух. Академії прот. Н. Гроссу (193 голоси проти 94), св. Г. Лобова (175 проти 109) і паламаря А. Цуйманова (173 голоси проти 114). Від мирян вибрано такі особи: І. М. Бич-Лубенський (205 голосів проти 110), проф. М. Н. Ясинський (180 проти 131), проф. Ів. Ол. Морачевський (192 проти 122), Д. А. Марченко, інспектор народніх шкіл (152 проти 141), К. І. Тюльпанов директор гімназії (155 проти 139) і В. Г. Чернявський, учитель духовної школи (161 проти 133 гол.).

Собор виніс кілька постанов по докладах своїх комісій, наприклад, в справі охорони маєткових інтересів Православної Церкви на Україні, про зміну календаря (вирішено не міняти церковного календаря), про матеріяльне забезпечення українського духовенства, про духовні школи, про обов'язкість для України постанов Священного Собору Російської Православної Церкви що-до скасування виборности духовенства та инші. 11. липня Собор закінчив свою літню сесію, постановивши відновити діяльність в осінній сесії з 28. жовтня 1918 р.

Рахуючись з постановою Церковного Собора, правительство звернулося 5. серпня 1918 р. до Московського Патріярха Тихона з листом, прохаючи затвердити в церковному порядкові тимчасовий статут Найвищої Тимчасової Управи Православної Церкви на Україні й особистий склад Найвищої Церковної Ради, а разом із тим прохаючи не затверджувати тих розділів статуту, де говориться про права Московського

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Патріярха що-до православної церкви на Україні (розділ I, § 2), »не добачаючи в них характеру негайности«.

Ось дословний текст цього листа:

»До Його Святійшества Патріярха Всеросійського Тихона.

Правительство Української Держави, вбачаючи в розцвіті духовних сил на Україні необхідну умову скріплення моральних основ у житті народу українського, покладало за предмет своєї невсипущої праці якнайскоріше відновлення занять Всеукраїнського Церковного Собору, перерваних в січні місяці ц. р. громадянською смутою.

Зібравшися знову в червні ц. р., Всеукраїнський Православний Церковний Собор виробив протягом трьох-тижневого строку своєї праці Проєкт Статуту про Тимчасову Найвищу Управу Православної Церкви на Україні, подавши цей проєкт попереду затвердження його Вашим Святійшеством на ухвалу Найвищої Державної Влади на Україні.

Короткий час соборних занять, що пояснюється наступленням полевої роботи, не дав сприятливої змоги для докладного обміркування питань, що хвилюють православну церковну думку, в належній повноті. Тому то Всеукраїнський Православний Церковний Собор надав попередньому вирішенню цих питань характер тимчасовий. Беручи на увагу зазначені міркування, Правительство Української Держави вбачає у поданому на його ухвалу »Проєкті« постанови, неоднакові що-до степени конечної потреби переведення їх у життя. Невідкладні церковні потреби, добре відомі й близькі Правительству Української Держави, вимагають утворення органу Найвищої Церковної Управи на Україні.

Тому Правительство Української Держави вважає за необхідне визнати в порядкові державному встановлений Всеукраїнським Православним Церковним Собором орган Найвищої Управи Православної Церкви так само, як і особистий склад його, прохаючи Ваше Святійшество про негайне затвердження і в порядкові церковному постанов »Проєкта«(розд. II. §§ 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) цього органу, що стосуються Найвищої Церковної Управи, а також і особистого складу.

Так само Правительство Української Держави, з огляду на тимчасовий характер »Проєкту«, вважає можливим визнати основи канонічної залежности Української Церкви від Церкви Російської (розд. I. § 2).

Що стосується тих надзвичайної ваги постанов »Проєкта«, котрі докладніше зазначають права Патріярха Всеросійського що-до Православної Церкви, а також що-до церковних прав і одмін митрополита Київського (розд. I. § 2), то Правительство Української Держави, зовсім не добачаючи в них характеру негайности, не переходить до їх обміркування, перебуваючи в незахитаній певності, що ці попередні постанови, поруч з иншими найважнішими постановами що-до церковного будівництва на Україні, будуть предметом пильних міркувань і остаточного вирішення на майбутніх засіданнях Всеукраїнського Церковного Собору.

Ознаймуючи про це в своїм рішені Ваше Святійшество, Правительство Української Держави має честь звернутися до Вашого Святійшества з покірним проханням — в ім'я церковного спокою — відстрочити церковне затвердження і переведення в чинність вищезазначених

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

постанов »Проєкта« аж до остаточного всецерковного їх вирішення на Україні.

5. серпня 1918 року. Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб.*
М. Київ. Міністр Ісповідань *В. Зіньківський.*
№ 653.

У відповідь на це Патріярх прислав листа з 26. вересня 1918 року, в якому відмовився не затверджувати якісь окремі пункти »Статуту«, не добачаючи за-для такого незатвердження якихсь канонічних підстав. Так само, »вважаючи за свій святий обов'язок« шанувати автономію Української Церкви, патріярх не згоджувався »засвоїти собі неналежне право« затверджувати особистий склад Найвищої Церковної Ради.

В той же час патріярх Тихон звернувся з листом до м. Антонія, в якому повідомляв про ухвалу Московським »Священним Собором« Тимчасового Статуту Української Церкви і про своє затвердження цього Статуту з де-якими змінами в бік поширення московської зверхности над Українською Церквою, й надав м. Антонію якраз ті права і відзначення, про які Українське Правительство прохало, щоб він якраз цього не робив.

Українському Правительству не залишалося нічого иншого, як організувати Українську церкву на основах автономії з тим, щоб потім перейти до автокефалії. Міністерство Ісповідань намітило собі такий план: укріпляти єдність і самоуправу православної церкви на Україні на основах автономії, переводити реформи й заходи для скріплення національної української течії в церковному житті і в осени скликати нову сесію Собору; на цій сесії правительство мало виступити з проєктом автокефалії, якби Собор автокефалії не прийняв, правительство мало розпустити його і призначити нові вибори.

— — —

Зіньківський ставив собі найпершим завданням, як міністр Ісповідань, допомогти національним силам в українській церкві зробити своє діло яко-мога більш розумно і доцільно, щоб скріпити національний український напрям церковного життя [1]). Перш за все було створено при Міністерстві »Учений Комітет« з спеціялистів з української історії, мови, письменства й історії церковного життя на Україні, якого завдання було регулювати й давати компетентні роз'яснення з области культурно-просвітних питань в житті церкви. До цього Комітету ввійшли: проф. Кудрявцев (яко голова), проф. Ф. Міщенко, проф. Н. Мухин, проф. В. Екземплярський, В. Науменко, проф. А. Лук'яненко, проф. В. Завитневич. Міністерство почало видавати двохтижневик »Віра й Держава«, в якому брали участь найкращі знавці церковного життя на Україні.

[1]) Міністерство Ісповідань поділялося на три департаменти: 1. Департамент Православної Церкви, директор В. Рафальський, 2. департамент інославних ісповідань, директор Тарановський і 3. департамент загальних справ, директор В. Чеховський.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»Учений Комітет« заложив спеціяльну комісію по перекладу й виданню книг Св. Письма українською мовою. Поки-що на закупно евангелій і книг Св. Письма українською мовою старих видань було відпущено Радою Міністрів 200.000 карб., крім того, асигновано 57.000 карб. на видання українською мовою катехизиса [1]).

13. серпня Рада Міністрів затвердила вироблений Міністерством Ісповідань Тимчасовий Статут Київської Духовної Академії. Академія дістала значну автономію; в адміністраційному відношенні вона залежала тепер від Міністерства Ісповідань, в канонічному — від київського митрополита. В програму наук, як обов'язкові предмети, заведено курси історії України, української мови, історії українського письменства, історії західньо-руської (білоруської й української) церкви й історії українського права. За-для цього засновувались в Академії спеціяльні катедри. [2])

Ми не торкаємось тут ріжних заходів і розпоряджень Міністерства, які малу на увазі підготовку реформи духовного шкільництва, реформи консисторського управління й заходів, що до поліпшення матеріяльного стану духовенства та реставрації церкви і церковних пам'яток, особливо тих, що потерпіли під час большевицької руїни зимою 1917—18 років.

О. Лотоцький, мін. віроісповідань.

Саме на передодні скликання осінньої сесії Українського Собору стався міністерський кризис. Зіньківський подався до демісії і його посаду заняв у новому кабінеті Ол. Гн. Лотоцький. На одному з перших засідань Кабінету новий міністр поставив питання про заяву в імени правительства на Соборі, що правительство хоче провести автокефалію Української Церкви. Рада Міністрів усіми голосами опріч одного (п. фон-Заммена, товариша міністра фінансів, який заступав самого міністра) було ухвалено декларацію в дусі автокефалії.

Після цієї ухвали Ради Міністрів Лотоцький явився на засідання Церковного Собору 12. листопада 1918. року і виголосив таку промову:

»В нових умовах нашого державного і духовного життя виникає конечна потреба улаштувати церковні справи. Влада державна за мого попередника пішла на тимчасове і компромісове рішення:

[1]) »Вістник пол., літ. й життя, 1918, № 42, ст. 560.

[2]) »Державний Вістник«, 1918, № № 40 і 41.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вдалася до порозуміння з московським патріярхом з огляду на попередні звязки нашої церкви з колишньою церквою російською. Але та спроба не тільки не допомогла розвязати справу, а ще більше її ускладнила. Автократичні домагання московського патріярха, що навіть бажає затверджувати українських епископів, ставлять справу знову на самий її початок. Перед державною владою та перед церковним собором — знову те саме завдання: утворити церковний лад, а для того в першу чергу установити основний закон української національної церкви.

Становище вимагає, щоб правительство ясно й твердо зазначило ті свої принципіяльні засади, на яких воно стоїть в справі будовання правних церковно-державних відносин. У нас церква перебуває в звязку з державою, — тому державна влада має не лише право, але й обов'язок установити взаїмовідносини між ними. Державна влада тим охотніше виконує такий обов'язок, що це відповідає нашим старим національним традиціям: в історії нашої національно-державної боротьби моменти церкви й нації були тісно сполучені і помагали один одному в процесі тієї боротьби.

Основна засада Української державної влади полягає в тому, що в самостійній державі має бути і самостійна церква. Цього однако вимагають інтереси і держави і церкви. Ніякий уряд, що розуміє свої державні обов'язки, не може згодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував в иншій державі. Тим менше можна допустити це в даному випадку — з огляду на кардинальну ріжницю між становищем церкви в Московщині і на Україні. Тому в своїх відносинах до инших церков українська церква має бути автокефальною під головуванням київського митрополита та в канонічному звязку з иншими самостійними церквами. Що ж далі до взаємних відносин у нас між церквою й державою, то взаїмновідносини ті мають стояти на непорушній основі: кесареве — кесареві, Божіє — Богові. Я зазначаю лиш ті основні засади, з якими мусить бути погоджено часткові сторони церковної організації.

Державна влада має глибоке переконання, що лише на таких засадах збудована церковна організація єдино відповідає церковним, державним і взагалі народнім інтересам. Самостійність церкви допоможе проявитися тим громадським силам, що виявили таку надзвичайну самодіяльність в нашому колишньому національному житті. Ту самодіяльність було приборкано, живі основи церковної соборности занедбано, коли церква наша провадилася чужими, силою їй накинутими основами життя; але та самодіяльність церковно-народня має відживитися, коли наша церква твердо стане на ґрунт властивого їй самостійного життя — автокефальній церкві.

Таким чином, автокефалія української церкви — це не лише церковна, але й національна наша необхідність. Це конечна потреба нашої церкви, нашої держави, нашої нації. І хто розуміє та щиро до серця приймає інтереси українського народу, той приймає й автокефалію української церкви. І навпаки. В імени Уряду Української Держави маю за честь оголосити його тверду і непохитну думку, що українська церква має бути автокефальною«.

З приводу цієї декларації де-які члени Церковного собору висловилися, що вони вбачають більшу свободу церкви в большевицькій

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Росії ніж на Україні та що вони вважають за краще відділити церкву од держави — в інтересах церковної свободи. На це уряд відповів: 1. Уряд нікому не перешкоджає перенестися на територію Совітської Росії, кому той лад більше відповідає; 2. одділення церкви од держави так само не зустріне перешкод з боку уряду і навіть — з мотивів бюджетних — буде зустрінуто урядом прихильно. Але одділення церкви од держави не дасть ширших прав церкві і зокрема не розвяже рук агентам церкви для деструктивної роботи; установи церкви стануть на становище приватних установ, як установи торговельні, промислеві і т. д.

Але на третій день після заяви міністра ісповідань кабінет міністрів було розпущено. Новий міністр ісповідань М. Воронович навіть не встиг вступити у виконання своїх обовязків, як дістав дипломатичне доручення, вертаючись з якого, попав у руки повстанців проти Гетьмана і був ними замордований, як »Гетьманських міністр«. Собор продовжував свої засідання, але бурхливі події другої половини падолиста стали на перешкоді спокійній течії його праці. Керманичі Собору, епископи-москофіли, спочатку вітали проголошення Гетьманом акту федерації з Московщиною, але коли становище Гетьмана захиталося, вони виступили проти Гетьмана.[1]) Упадок Гетьманства й заняття Київа військом повстанчої Директорії перепинили діяльність Собору. Церковна справа на Україні вступила в нову фазу.

[1]) Ол. Лотоцький, Церковна справа на Україні. »Літ. Наук. Вістник«, 1923, кн. V. ст. 68-ма.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XX.

Діяльність міністерства народньої освіти. Головне управління мистецтва і національної культури.

На чолі міністерства народньої освіти стояв проф. Микола Прокопович Василенко. 2 травня 1918 року він вступив у виконання своїх обов'язків, де-який час займаючи й посаду міністра закордонних справ; 21. травня він був уже увільнений від керування міністерством закордонних справ і міг цілком віддатись справам міністерства освіти. Як міністр народньої освіти Василенко мав добру підготовку й стаж, яко многолітній професор і педагог; весною 1917. року він був призначений Тимчасовим Російським Правительством на посаду попечителя київської шкільної округи, вже влітку того року — на посаду товариша міністра народньої освіти (при міністрі проф. Мануїлові).

Василенко застав міністерство майже сформованим. Спочатку його організував (ще як генеральний комісаріят освіти) Ів. М. Стешенко, потім продовжив його діло В. К. Прокопович, вже яко міністр народньої освіти. Головні керуючі посади були обсаджені українськими культурно-просвітніми діячами, котрі вже раніше заявили себе як борці за українську національну школу й просвіту. Василенко залишив їх усіх на посадах, починаючи від товариша міністра П. І. Холодного (затвердженого Гетьманським наказом 16. травня). Пізніше тільки він запросив на другого товариша міністра (29. травня) професора й проректора Харьківського Технологічного Інституту, інженера-технолога Ів. А. Красуського, як спеціяліста по організації й адміністрації вищої спеціяльної освіти. Згодом було переведено невелику реорганізацію міністерства через виділення з нього яко окремого »Головного Управління Мистецтва та національної культури« (див. про це далі) і поширення числа департаментів. Після тих перемін міністерство, переіменоване з 21. червня наказом Гетьмана в »Міністерство Народньої Освіти та Мистецтва«, працювало в складі департаментів: загального — директор український письменник і педагого П. І. Зайцев; вищої школи — проф. Т. Сушицький, пізніш ректор Українського Державного Університету в Київі; середньої школи — відомий український діяч і педагог А. Ст. Синявський; професіональної освіти — інженер Ол. В. Вілінський; нищої освіти — А. І. Лещенко, департаменту до — і позашкільної освіти — С. Ф. Русова. Генеральним інструктором народньої освіти був І. М. Стешенко. По кожній губернії сиділи спеціяльні комісари народньої освіти,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

попризначені ще з часів Ц. Ради (на Полтавщині В. Андрієвський, на Чернігівщині Гн. Стаднюк, на Катеринославщині Ів. Труба, на Київщині п. Шило, на Волині М. Черкавський, на Холмщині К. Дмитріюк, на Поділлі Злотчанський). Вже за часів Стешенка і Прокоповича було зроблено чимало для утворення на Україні національної української школи, але серед тривожних обставин громадянської війни, серед загального хаосу, при безсилості центрального українського уряду й слабкості його звязків з провінцією, фактично »українізація« виявилася в тому, що по більших містах (у Київі, Чернігові, Полтаві, Харькові, Одесі, Катеринославі та инш.) позасновувано українські гімназії; у Київі утворено Народній Український Університет [1]), засновано Академію Мистецтва, намічено цілий ряд инших заходів в справі розвитку українського шкільництва й національної культури. Українське Наукове Товариство в Київі виробляло проєкт організації Української Академії Наук. Але фактично українізація навіть низчих шкіл та учительських семінарій і інститутів, як про це свідчить обіжник міністра освіти В. Прокоповича з 24. квітня 1918 р. за № 858 5248 [2]), не була переведена скрізь і в тих розмірах, як того було треба.

Свої загальні погляди на напрям і завдання міністерства освіти Василенко висловив на нараді членів ради міністерства 9. травня, де на запитання голови наради Лещенка він відповів такими словами:

»В останніх часах до перевороту я стояв дуже далеко від міністерства освіти й сьогодня докладно роботи міністерства не знаю, але маю певні вістки, що вона провадилася в глибоко національнім напрямку та що зроблено багато. Це мене, яко українця, завжди радувало, бо я уважаю, що народня школа від найвищої до найнизчої — це єдина певна підвалина народнього розвитку й добробуту; над зміцненням цієї підвалини зараз треба як-найщиріше працювати. Це не мій особистий погляд, такої думки нинішній Уряд, який уважає, що на цім полі треба зробити можливим навіть неможливе з огляду на сучасні обставини життя. Це доводить і моя розмова з міністром фінансів, який підкреслив, що обмежуватись у видатках міністерство освіти ні в якім разі не повинно, й обіцяв для нас дуже широкі асигнування.

Таким чином, найголовніша точка, вихідний пункт у нас з вами, панове, один, але дальше що саме я буду робити на цім тлі, яка певна програма моєї діяльности, зараз цього не можу сказати: певної програми у мене ще нема, бо я зовсім не уявляю собі, що робилося, що зроблене й що стоїть на черзі в роботі моїх попередників.

Можу зазначити лише, що я сюди прийшов не ламати, а продовжувати тут зроблене й бажаю найширшого та найглибшого розвитку української національної школи. Трохи згодом, коли стан речей і справи стане для мене яснішим і більше знайомим, тоді мож-

---

[1]) Відкрито 28. жовтня 1917 р. в складі історично-філологічного, правничого й фізично-математичного відділів. Записалося тоді 1145 слухачів.

[2]) Див. »Державний Вістник«, 1918, № 6.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ливі будуть докладніші розмови про окремі питання, але й тепер не відмовляю відповідати на них по змозі. З свого боку мушу зазначити, що мене тепер дуже обходить думка про українізацію, яка ніби-то провадиться силоміць. Це справа, яка для нашої користи мусить мати инший вигляд в очах де-яких кол суспільства; ці кола — буржуазія, до якої належать всі будучі сили наших часів. Зробити ці кола нашими прихильниками — велика перемога, великий здобуток, про який варто і дуже варто подбати. Як це зробити — діло практики, але значіння має це питання ще і от з якого боку: на суперечки на національнім ґрунті марно витрачається багато часу й сили, а наслідки цього для діла невеликі. Я маю своїм завданням мирити національні течії, по змозі уникаючи тих суперечок, але ніяк не покидаючи гасла нашого Уряду: самостійна національна Українська Держава. Зрештою скажу: мій вступ на посаду міністра освіти є продовженням нашої роботи й загальна наша мета — розвиток української національної культури й утворення умов, сприяючих цьому розвиткові.«

Далі, що-до форми організації самого міністерства, яка видко, дуже цікавила присутних на нараді, — чи залишиться Рада Міністерства й Шкільна Рада, і як буде вирішене питання про шкільні округи, міністр відповів, що не може ще сказати остаточно, як буде, але можливо, що залишиться той порядок, який уже заведено. Що до питання про »єдину школу«, то міністр заявив себе її прихильником.

В дійсності, Рада Міністерства залишилася, тільки вона була поповнена кількома новими членами, в тім числі відомим українським діячем і педагогом В. П. Науменком. Так само залишилася й Шкільна Рада. Що-до провінціяльної управи, то пізніше Василенко рішив був скасувати інститут губерніяльних комісарів освіти, яко тимчасовий і викликаний потребами революційного моменту, а натомісць запровадити »управляючих шкільними справами в губернії«; спеціяльна комісія, під головуванням Науменка, виробила план заведення такої управи замісць колишніх »попечительств« трьох шкільних округів (Київської, Харьківської й Одеської).

На Василенка було богато наріканнів з боку українських національних кругів, що він занадто мляво переводить українізацію, що занадто піддається впливам російських педагогічних кругів — на шкоду інтересам української школи. В цих наріканнях була правда в де-яких чисто формальних справах, наприклад, в ділі одведення помешкань для українських гімназій у Київі, коли Василенко вагався вжити свого права, як міністра, рішуче зажадати, щоб де-які російські школи трохи потіснилися й дали місце державним українським гімназіям. Це викликало справедливе обурення батьків дітей, що вчилися по тих гімназіях; вони мусили апелювати аж до самого Гетьмана, щоб дістати сяке-таке приміщення для гімназій. Але в суті річи що-до напрямку шкільної політики Василенко мав рацію. Історичні обставини склалися так, що українська мова давно вже була витіснена не тільки з школи, але вза-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

галі з громадського вжитку. Майже всі освічені люде на Україні за нечисленим винятком уживали російської мови і це вживання дуже часто зовсім не означало недостачі національної української свідомости або патріотизму, а було наслідком виховання, звички і всього комплексу обставин життя. Та й в народі вже зникла та чиста українська мова, яку ми бачимо в творах Мирного, Левицького, Грінченка. Її доводиться відроджувати головно за допомогою школи. Уркаїнське національне й державне відродження наступило й почало розвиватися так швидко, що далеко випередило нормальний процес розвитку української мови та її поширення серед усіх верств. Та й трудно було вимагати від людей, на долю яких випало серед хаосу війни та революції творити державу й обороняти її з зброєю в руках, щоб вони позасідали за букварі й читанки й ретельно виучували мову. В цих обставинах до українізації школи на Україні треба було ставитись дуже обережно й тактовно. Не можна було самими декретами заводити українську мову в школі, бо ці декрети все одно зоставалися б на папері: треба було дати змогу самим учителям опанувати мову, підготовитись до викладів нею, настачити всі потрібні підручники, установити термінологію і т. д. Ще найлекше було з народньою школою, де й учителі здебільшого знали народню українську мову та й підручники вже були добрі (требу було тільки видати колосальне число примірників, щоб задовольнити велетенський попит), але далеко тяжче було з школою середньою та вищою. Тут не можна було самими наказами перевести українізацію, тут доводилось творити нові школи, брати для них той педагогічний персонал, який уже був підготовлений, спішно постачати підручники і в дуже рідких випадках переробляти вже існуючі російські школи на українські: очевидно, що з часом, в міру того, як поступала б уперед загальна »українізації« життя (а вона йшла гігантськими кроками), все зменшувалось би й зменшувалось би число учнів, які бажали б вчитися в російських школах на користь українських і тоді ці російські школи нормально й природно переходили б на українську мову, або закривалися б; настав би час, коли число російських шкіл звелося б до того мінімума, який потрібний для задоволення культурних потреб росіян, громадян Української Держави. Тільки такий спокійний процес творення з одного боку нових українських шкіл і повільної українізації вже існуючих шкіл російських не викликав би незадоволення, опозиції з боку широких кругів міського населення і не приводив б до непотрібного, ускладняючого життя молодої держави Kulturkampf-у. Так властиво й розумів задачі шкільної політики на Україні Василенко, як український міністр народньої освіти.

Насамперед міністерство взялося до ґрунтовної роботи по українізації нижчої школи й по реорганізації її підготовлялось до утворення т. зв. єдиної школи. Для полегчення переходу з майбутнього шкільного року до науки по школах українською мовою були утворені

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

курси українознавства для учителів влітку і на потреби цих курсів було асигновано законом від 2. червня 1918 року кошти в сумі 2,184.790 карб. і потім додатково »на негайні потреби по справах освіти« ще один мілійон карбованців — законом від 3 червня. Вже 10-го червня в бувшім кадетськім корпусі в Київі відбулося прилюдне відкриття курсів для вчителів і вчительок середніх і вищих початкових шкіл.*) Пізніше пішли курси по инших містах. Курси ці були трьох типів: для лекторів, для вчителів середніх та вищих початкових шкіл і для вчителів початкових шкіл. На потреби спеціяльно лекторських курсів було асигновано законом з 13. травня ще 28.910 карб.

Організація курсів на місцях зустрічалася не раз з труднощами й перешкодами: ще не вляглося революційне хвилювання, і серед учительства не мало було елементів вороже настроєних до уряду й охочих використати всякі збори, всякий з'їзд для антиурядової агітації й пропаганди. Провінціяльна адміністрація дуже чуйно прислухувалася до таких виступів і бували випадки, що учителі ставили перешкоди навіть самій організації курсів. Це викликало спеціяльний обіжник міністра внутрішних справ Ф. Лизогуба 25. червня 1918 р., № 199:

> »До панів Губерніяльних старост. Міністр Народньої Освіти відношенням від 12-го червня під ч. 572/12565 повідомляє мене, що Міністерство Освіти цього літа улаштовує на Україні цілу сітку курсів для учителів, що курси вже розпочинають свою діяльність; але до Міністерства надходять відомості, що в деяких повітах повітові старости втручаються в справу організації курсів та роблять перешкоди.
>
> Оповіщаючи про те, я пропоную п. п. Губерніяльним Старостам зробити відповідне розпорядження, щоб повітові старости і взагалі влада прихильніще відносилися до курсів і не ставали на перешкоді їх організації.
>
> Міністр Внутрішніх Справ *Ф. Лизогуб.*«

6. серпня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила ряд законів в справі народнього шкільництва; перший закон установляв *об'єднання до од-*

*) Подаємо за тодішніми часописами подробиці цього відкриття: »Присутній міністр освіти М. Василенко, вітаючи прибувших, висловив подяку, що вони відчули потребу підготовитися до майбутьої національної школи, яка особливо вимагає науково-педагогічної підготовки. Інструктор курсів А. Музиченко в довгій промові зазначив, що школа допоможе знайти розуміння життя в його сучасних вимогах тільки тоді, коли вона буде утворена на нових принципах. Національне виховання — це завдання, якому на зустріч повинно піти учительство, допомагаючи своєю невтомною працею. Учителька М. Волянська висловила подяку впорядчикам і лекторам за організацію курсів, необхідність яких відчуло й російське учительство. Директор департаменту нижчої освіти А. Лещенко намітив у загальних рисах програму і завдання курсів. Вступну лекцію після перерви прочитав В. Дога. Зареєстровано прибувших на курси біля 250 чоловік, переважно з Київщини й Чернігівщини. »Вістник політики, літер. й життя« 1918, № 25, ст. 391.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ного типу ріжнородних нижчих початкових шкіл на Україні[1]): а) одноклясових та двокласових т. зв. міністерських (що існували на основі міністерського розпорядження з 14. червня 1875 р.), в) парафіяльних шкіл (що існували на основі Статуту з 8. грудня 1828 р. та правил 1845 р.); с) сільських двокласових шкіл відомства Міністерства Народньої Освіти (на основі статуту 31. травня 1869 р.) та инших початкових шкіл. Установлялися однакові службові права й однакові норми утримання для вчителів цих шкіл. В звязку з цим було побільшено платню учителям: 1800 карб. річно вчителеві і 300 карб. законовчителеві; за кожні 5 років служби надбавка по 120 карб. Одночасно з цим законом було прийнято закон про »Асигнування 88.987.027 карб. на утримання нижчих початкових шкіл на Україні в 1918. році.«[2])

Того-ж дня — 6. серпня — було ухвалено закон про »*Зміну штатів Вищих Початкових Шкіл і про асигнування 20,726.712 карб. на утримання існуючих та на відкриття нових Вищих Початкових Шкіл*«. Ці кошти мали йти на такі справи: а) на утримання в 1918 році існуючих Вищих Початкових Шкіл 9,531.000 карб.; b) на допомогу місцевим самоврядуванням на утримання Вищих Поч. Шкіл, відкритих в 1917—1918 р. 4,500.000 карб.; с) на утримання Вищих Поч. Шкіл в тих місцевостях, котрі зараз прилучаються до України 1,695.712 карб.; d) на допомогу місцевим самоврядуванням на відкриття 400 Вищих Поч. Шкіл з 1. серпня 1918 р. 5,000.000 карб.[3])

Ще перед виданням цих законів був оголошений 22. липня за № 1523/15.487 наказ міністра Народньої Освіти »Про утворення національної нижчої початкової школи з початку наступного 1918-1919 шкільного року«, адресований до Губерніяльних і Повітових Народніх (земських) і міських управ та до Губерніяльних і Повітових Комісарів Справ Освітніх:

> »Ще торік розпорядженням Російського Уряду навчання в нижчих початкових школах для українського народу повинно було провадитись українською мовою. В ряді земств багато зроблено в цій справі, але є земства, котрі цього розпорядження не виконали за відсутністю підручників, через тяжкі умови, в яких перебували земства і школа і через другі причини.
>
> Нині обставини значно змінились на краще в цій справі. На ринку є значна скількість книг для української народньої школи, а ще більша скількість друкується і на початку цього 1918-1918 шкільного року вийдуть з друку в такій скількості, що всі земства на Україні могтимуть забезпечити свої школи підручниками.
>
> В час, коли наша Держава творить культурно-національні цінності (одкриває українські Державні Університети, Академії,

---

[1]) Улаштовувалися учительські курси і для »національних меншостей«: так, законом 2. липня 1918 р. було асигновано 87.000 карб. на улаштування курсів для вчителів жидівських шкіл у Київі, Одесі й Катеринославі.

[2]) »Державний Вістник«, 1918, 33.

[3]) Ibidem.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

гімназії і т. п.) і напружує всі духовні й матеріяльні сили, щоб дати українському народові рідну національну школу, коли не можна допустити ні одного кутка без української школи, нижча початкова школа для українського народу мусить обов'язково як-слід приготовитись до навчання на українській мові і забезпечити себе підручниками і вчителями в першу чергу.

На місцях треба доложити всіх творчих сил, аби цього досягти. Тому Міністерство Народньої Освіти пропонує всім Губерніяльним і Повітовим Земським і Міським Управам в контакті з губерніяльними і повітовими комісарами освіти негайно приступити до з'ясування стану шкіл з цього боку, щоб з наступного 1918/19 шкільного року навчання в школах для українського люду велося українською мовою в усіх групах нижчої початкової школи на всім просторі України.

Разом з цим Міністерство Освіти прохає зазначені установи стежити за виконанням цього розпорядження, а Комісарів Освіти допомогати їм і спішно повідомити що зроблено і робиться в справі підготовки до утворення рідної національної школи і що-до намірів Міністерства Народньої Освіти взагалі.

Міністр Освіти *М. Василенко.*«

За два тижні міністр видав обіжник про »Утворення національної Вищої Початкової Школи з початку наступного 1918-1919 шкільного року« (5. серпня 1918 р. № 1.709/16.103/ до Губерніяльних і Повітових земських і міськик управ, до губерніяльних і повітових комісарів справ освітніх та до Педагогічних Рад Вищих Початкових Шкіл:

»В минулому 1917. році з розпорядження Російського Тимчасового Уряду і Секретаря справ освітніх України в цілому ряді шкіл, як нижчих, так і вищих початкових провадилась широка творча робота по вихованню і навчанню дітей на рідній українській мові. Нині, коли український народ має свою власну Державу, і напружує всі сили, щоб закласти як-найміцніші підвалини під неї, українська національна школа, ця головна основа відродження народу, мусить бути особливо добре і завчасно забезпечена всім, що гарантує прямий і вільний перехід всякій українській дитині до самих верхів шкільного національно-виховуючого навчання.

На протязі минулого року українська мова в суспільстві повернула свої права і пошану до себе, завдяки чому до цілого ряду нижчих початкових шкіл прийшли діти, щоб одержувати освіту українською мовою. Тепер дітям цих шкіл, як і всіх инших, мусить бути дана можливість продовжувати далі освіту на українській мові і при тому в такій школі, де діти, серед національного оточення, виховали б почуття поваги і пошани до своєї рідної мови і Батьківщини. Через це вища початкова школа, як школа найбільш близька й приступна для широких кол народу, особливо мусить приготуватись до вимог, які ставить момент перед країною.

Міністерство Народньої Освіти звертається до всіх Губерніяльних і Повітових Земських і Міських Управ, в завідуванні яких зараз знаходяться вищі початкові школи, з проханням, в контакті з Губерніяльними й Повітовими Комісарами Освіти поставити справу

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

утворення національної вищої початкової школи з початку наступного 1918/1919 шкільного року по всій Україні так, як вимагають того інтереси Українського Люду й Держави.

Міністр пропонує:

1. В тих вищих початкових школах, котрі в минулому шкільному році перейшли до викладу українського мовою, а також в тих, котрі відкриваються з початку цього року для українських дітей, навчання всіх предметів в школі вести українською мовою і для цього призначити відповідний педагогічний персонал.

2. В тих існуючих вже вищих початкових школах, в яких склад учнів переважно із української людности (українців більше 50%) всі предмети в першій класі обов'язково викладати українською мовою, рахуючи, особливо на перших порах, з властивостями складу учнів.

Що-до старших клас, то в них перехід до викладання того чи иншого предмету українською мовою ставити в залежність від фактичної можливости здійснити це. У всякім разі необхідно, щоб на протязі 1918—1919 шкільного року у всіх класах велася систематична робота по підготовці до викладу всіх дисциплін українською мовою.

3. В инших вищих початкових школах обов'язково завести дисципліни по українознавству (українську мову, історію й географію України) і викладати їх тою мовою, яка вживається в школі, аби українською, коли діти як-слід розуміють її.

Гадаючи, що Губерніяльні та Повітові Народні Управи, як і Педагогічні Ради Вищих Початкових Шкіл вжиють всіх заходів, аби здійснити це розпорядження, Міністерство Народньої Освіти просить Комісарів Освіти допомогти зазначеним установам в цій справі і сповіщати Міністерство, що зроблено і робиться в справі утворення рідної національної школи на місцях і що стоїть, або стоятиме на перешкоді до цього.

Міністр Народньої Освіти і Мистецтва *М. Василенко.*«[1])

В звязку з організацією національної школи стояла й справа реформи навчання в учительских семинаріях[2]). 15. серпня за № 127/3187 було розіслано обіжникове розпорядження міністра до Комісаріяту по справах київської, одеської й харьківської шкільних округ »Про плани навчання в учительських семинаріях«. Згідно цьому розпорядженню в програму навчання по учительських семинаріях вводилися такі обов'-

[1]) »Державний Вістник« 1918, № 44.

[2]) Що українізація увительських семинарій та інститутів була дуже слабо налажена за уряду Ц. Ради, свідчить обіжник міністра народньої освіти В. Прокоповича 24. квітня 1918 р., 853/5248, де він звертається до всіх учителів, учительських інститутів та семинарій з гарячим закликом відразу, не відкладаючи ні на одну хвилину, взятися за серйозне підготовлення до будучого викладання українською мовою, себ-то за вивчення української мови...« »До осени ще чотири місяці — каже далі міністр — і кожен учитель, навіть той, хто зовсім мало знає українську мову, при добрім бажанні і систематичнім підготовленні, зможе зробити дуже багато.« (Державний Вістник«, 1918, № 6).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

язкові предмети: 1) Закон Божий в звязку з питанням виховання; 2) педагогіка; 3) мова навчання з методикою в українських семинаріях — українська, в російській семинарії — російська; 4) державна мова по всіх семинаріях з неукраїнською викладовою мовою, а в українських семинаріях — російська мова: 5) аритметика з методикою; 6) геометрія; 7) алгебра; 8) тригонометрія; 9) космографія; 10) історія всесвітня з російською і історія України з методикою; 11) природознавство з методикою; 12) географія України і загальна; 13) фізика з методикою; 14) сільське господарство; 15) гігієна; 16) графічне мистецтво; 17) тонічне мистецтво; 18) фізичні вправи; 19) ручна праця й рукодільництво для дівчат; 20) практичні заняття.[1])

Надаючи величезне значіння позашкільній освіті та дошкільному вихованню в національному дусі, Міністерство Освіти перевело через Раду Міністрів закон 23. серпня 1918 р. про асигнування на півріччя з 1. липня 1918 р. до 1. січня 1919 р. 5,949,350 карбованців на позашкільну освіту і 500.000 на потреби дошкільного виховання. Ці гроші мали йти на поміч земським і міським самоврядуванням в ділі організації вечірніх курсів, популярних викладів, бібліотек-читалень, культурних народніх розваг, клюбів, хорів, театральних вистав, екскурсій, дитячих садків, дитячих майданів і захоронок. З цих же сум мали видаватися субсиді »Просвітам« та иншим культурно-просвітнім організаціям. (»Державний Вістник«, 1918, № 42). На прикінці жовтня 1918 р. департамент позашкільної освіти зарегістрував на території Української Держави 952 діяльні »Просвіти«. Найбільше їх було на Київщині, Катеринославщині й Полтавщині[2]).

Для підготовки кадрів інструкторів і діячів позашкільної освіти в Київі на початку червня було улаштовано департаментом позашкільно освіти Курси Позашкільної Освіти під проводом М. Шугаєвського та Ярмоленка. Про ці курси часописи подали таку замітку: »Курси матимуть велику вагу для освіти нашого села; вони дадуть енергічних працьовників позашкільної освіти на Україні. Їх значіння побільшується тим, що вони мають всеукраїнський обсяг, на курсах зібрались куристи зо всіх боків України; майже кожен повіт має на них по кількох своїх людей. Вагу курсів зрозуміли й народні управи, котрі на свої кошти спровадили людей до Київа, щоб надалі мати власних інструкторів позашкільної освіти. Декотрі народні управи поприсилали цілі партії курсистів, як наприклад, Чернігівська 17 людей, Бахмутьська 6 і т. д. Між иншим, Брацлавська народня управа прислала 3, всіх з вищою освітою. На курси відразу зараховано до 200 людей. З них 150 живе в спеціяльнім інтернаті, улаштованім для цього департаментом позашкільної освіти. На курсах почались лекції Русової, Перфецького, Кушніра,

---

[1]) Державний Вістник«, 1918, № 44.

[2]) »Нова Рада«, 1918, № 193, 22, жовтня.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Стадника, Приходька й Біляшевського; крім того згодились читати лекції: Чикаленко, Веселовський, Садовський, Зінківський, Старицька-Черняхівська, Стеценко, Сірополко, Сушицький, Литвиненко, Прокопович, Тушкан, Яната й Партенко.«[1])

З особливою увагою ставилось міністерство до шкільних потреб західне-українських земель — Холмщини й Підляшшя, окупованих австро-угорським і німецьким військом. Спеціяльним законом від 14. червня Рада Міністрів асигнувала кошти для одноразової допомоги урядовцям канцелярії Губерніяльного Комісара Освіти на Холмщині. Комісаріят Освіти жваво взявся за роботу. В Бересті 15. червня відкрилися курси українознавства для учителів Холмщини, Підляшшя і Західньої Волині.

В цій справі було видане таке офіціяльне повідомлення комісаріяту народньої освіти до всіх учителів Холмшини, Підляшшя й Полісся: »З початку нового шкільного року навчання в початкових школах Холмщини, Підляшшя й Полісся провадитиметься українською мовою. Щоб пристосувати учителів цих країв до нових умов праці в українській школі, — в Берестю улаштовуються двомісячні курси українознавства для учителів початкових шкіл. Курси відкриються 15. червня ц. р. (на 250 місць). Умови перебування учителів на курсах такі: спільне помешкання для всіх дає Держава; на харчування кожного вчителя дає Держава 100 карбованців на місяць; де-які підручники також від Держави; лектори платню одержують від Держави; таким робом від учачого на удержання курсів ніяких коштів не вимагається, а щомісячна платня залишається. Від початку нового 1918/19 шкільного року на учительські посади в межах дорученого мені комісаріяту допускатимуться лише учителі, котрі прослухають курси українознавства, або надішлють до канцелярії комісаріяту відповідні посвідки українських курсів що-до знання української мови та змоги провадити нею навчання. Маючи на увазі, що в Берестю крім українознавства викладатимуться: кооперація, пасічництво, садівництво, городництво й инші галузі сільського господарства, — пропонується учителям Холмщини, Підляшшя й Полісся звернути свою увагу на ці курси й їхати туди, не зважаючи на сучасні політичні обставини й нез'ясованість що-до Холмщини. З приводу вищезазначеного всім учачим Холмщини, Підляшшя та Полісся (краї, що окуповані німецько-австрійськими військами), які тільки матимуть змогу, пропонується прибути 1. або 6. червня ц. р. (н. ст.) до Київа (Трьохсвятительсгка вул., будинок ч. 8, мешкання ч. 14). Звідці вони поїдуть до Рівного — до завідуючого реевакуацією вигнанців п. А. Васильчука, а відтіля будуть вислані до Берестя. 1. червня поїде до Рівного одна група, а 6. червня друга«. Курси відкрилися 5. вересня в Бересті і на їх вписалося 150 учителів. В скорім часі відбулася друга й третя черги учительських курсів. На третю чергу прибуло вже по-над 200 учителів (»Вістн. Холм. Губ. Стар.« 1918, ч. 9.)

3. серпня 1918-ого заснувалася в Бересті Учительська Спілка Холмщини, Підляшшя, Полісся й Західньої Волині з метою »дбати про куль-

[1]) »Вістник Політики, літ. і життя«, 1928, № 26, ст. 408.

Спеціяльною ухвалою Ради Міністрів від 29. червня 1918 р. було відпущено 10.000 карб. на видання книжки »Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання«. (»Державний Вістник«, № 20).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

туру й добробут людности й боронити її від польської навали«. До спілки зразу вписалося по-над 100 чоловік. 24. серпня делегація Берестейських учительських українських курсів на чолі з комісаром освіти на Холмщині одвідала в Київі міністра народньої освіти; вона висловила міністрові подяку за допомогу в справі упорядження перших українських курсів на Холмщині й прохала й надалі не залишати холмсько підляського-поліське учительство без моральної та матеріяльної піддержки. Міністр відповів запевненням делегації в повній піддержці всіх її побажань, а насамперед обіцяв дати грошову допомогу на реевакуацію учителів до Холмщини. Він дякував учительство за оборону західніх кордонів України та за їх патріотичне завзяття.[1])

Що стосується середньої школи, то Василенко, йдучи по стопах своїх попередників, Стешенка та Прокоповича, держався того погляду що треба насамперед одкривати зовсім нові українські гімназії, а вже потім, коли національний напрям укріпиться серед широких кругів українського громадянства, коли українська мова ввійде в загальний ужиток, тоді вже приступити до переведення старих російських середніх шкіл на українську мову навчання. Українські гімназії почали засновуватись ще весною 1917 року з ініціятиви самого громадянства, спочатку по головніших містах України: у Київі, Чернігові, Полтаві, Харькові, Одесі, Катеринославі, Херсоні та инших містах. Ці гімназії були прийняті на державний кошт. Багато з них носили назви українських діячів; так 2-га державна українська гімназія в Київі носила ім'я Кирило-Методієвського Братства, Одеська 6-та гімназія (українізована) носила ім'я М. Драгоманова і т. д. У Київі перед літом 1918 р. було вже три державних українських гімназій. На чолі перших українських гімназій ставали здебільшого відомі українські педагоги, або діячі освіти (у Київі директорами були Гр. Козленко, В. Дурдуковський, І. Власенко, у Харькові М. Плевако, у Чернігові П. Дорошенко, потім А. Верзилів і т. д.), вони були обсаджені добрими учительськими силами. Перші акти українських гімназій, перші виступи абітурієнтів (де-які гімназії відкривались одразу в складі усіх 8 клас, приймаючи до старших клас учнів з російських гімназій, котрі кінчати середню освіту хтіли вже в своїй національній школі) приймали характер національного свята й обставлялися певною урочистістю.

»Вістник літер., політики й життя« подає (№ 26) за київською »Новою Радою« от такий опис першого випуску учнів української гімназії у Київі:

»Дня 2. червня в клубі »Родина« відбувся урочистий акт з приводу випуску учнів і учениць другої української гімназії ім. Кирило-Методієвського Братства. На акті були: Міністр освіти М. Василенко, болгарський амбасадор проф. І. Шишманов, тов. міністра освіти П. Хо-

---

[1]) Вістник, 1918, № 35—36, ст. 511. Також »Вістник Холмського Губерніяльного-Старости«, 1918, ч. 2, ст. 3—4,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лодний, директори департаментів Ф. Сушицкий і П. Зайцев, ректор Українського Університету І. Ганіцький, І. Стешенко, всі члени педагогічної ради і багато української інтелігенції. Акт відкрив директор вищезгаданої гімназії Г. Козленко, котрий в своїй промові між иншим згадав про тих учнів, котрі полягли геройською смертю за Батьківщину в часи большевицької війни. Для вшанування їх пам'яти всі встали. Далі подав директор в своїй промові коротеньке звідомлення за цілий рік і наприкінці звернувся до абітурієнтів, закликаючи їх до праці для Рідного Краю. Офіціяльне звідомлення за цілий рік відчитав секретар тієї ж гімназії М. Зеров. При кінці звідомлення Зеров прочитав імена та призвища тих учнів, котрих педагогічна рада признавала гідними атестату на укінчення гімназії. Прізвища учнів отці: М. Баталін, Баньчик, Ю. Величко, Гіба, Гуляницький, Зубрицький, Журбицький, Н. Іванина, К. Карван, І. Карван, Р. Король, М. Курило, Іг. Лоський, Лопухович, Г. Мельник, М. Овраченко, Педа, Сушицький і В. Черняхівська. З дуже добрим поступом скінчили гімназію на право ношення золотої медалі В. Черняхівська і К. Карван. На ношення срібної медалі заслужив І. Карван. Всі инші учні скінчили гімназію з добрим поступом. Атестати роздавав міністр освіти Василенко, котрий при кінці своєї промови, схарактеризувавши ролю Кирило-Методієвського Братства, пам'яти якого присвячена гімназія, в історії нашого відродження, закликав абітурієнтів у своїй дальшій діяльності свято берегти заповіти Братства. Від імени учнів відповідав Н. Іванина. По скінченні офіціяльної частини акту національний хор під орудою проф. гімназії О. Приходька виконав музичні твори бувшого учителя цієї гімназії О. Стеценка. По акті запрошені гості взяли участь в комерсі, де вітали абітурієнтів директори І. Стешенко, першої і третьої української гімназії В. Дурдуковський і І. Власенко, представники громадянства й батьків. Вислухано листовне вітання від бувшого міністра освіти Прокоповича.«

Після більших міст почали утворюватися українські гімназії по менших повітових містах і навіть по селах. Протягом тільки одного літа 1918 р. було відкрито 54 українські гімназії (на Київщині 18, на Поділлі 6, на Харківщині 5, на Катеринославщині 3 і т. д., див. »Вістник політ. літ. і життя«, 1918, № 31, ст. 463). Спочатком 1918—19 шкільного року було відкрито 50 державних українських середніх шкіл (40 гімназій і 10 реальних шкіл), з них 1 в Київі, в Одесі, в Харькові, Кам'янці, Полтаві (гімназія імени Котляревського), Чернігові, Єлисаветі, Херсоні, Борисовці (Курщина), Малині, Липовці, Ржищеві й Чигірині (всі 4 на Київщині); Тростянці, Винниці, Хмільнику, Вороновці, Окниці й Ольгополі (всі на Поділлі); Гоголеві, Вороніжі (обидві на Черніговщині); Веселих Тернах (Катеринославщина), Кременці (Волинь); Андріївці (Таврія), в селах Драбові, Веремієвці, Вел. Буромці, Мойсінцях, Чорнобаях, Ірклієві, Білоусовці (всі на Полтавщині) та инш. містах і містечках[1]). Навіть на далекій північно-західній окраїні — в Кобрині на Гродненщині місцеву жидівську гімназію перетворено в українсько-жидівську з українською викладовою мовою (»Вістник Холмського Губ. Староства«, 1918, ч. 8).

[1]) »Відродження«, 1918, № 127, ст. 6-та.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Усього на прикінці Гетьманського періоду української державности було відкрито коло 150 українських гімназій. Міністерство призначало від себе кошти на допомогу тим українським гімназіям, які відкривалися на кошти земського, або міського самоврядування. Так, законом від 3. вересня Рада Міністрів ухвалила на цю мету 400.000 карб.[1])

Для української національної свідомости й піддержання незаможних талановитих учнів Міністерство перевело через Раду Міністрів закон про заснування з 1. липня 1918 р. при середніх загально-освітніх школах 350 стипендій для незаможних учнів української національности. Цим стипендіям було надано імена українських письменників і діячів: Гр. Сковороди, Ів. Котляревського, Е. Гребінки, П. Гулака — Артемовського, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, Марка Вовчка, Ол. Стороженка, Ів. Нечуя-Левицького, Ст. Руданського, М. Старицького, Б. Грінченка, М. Драгоманова, Ів. Франка, М. Павлика, Ів. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Лисенка, П. Чубинського, В. Антоновича, П. Житецького, Гр. Шерстюка, К. Михальчука і Ол. Русова. 6. серпня цей закон був затверджений Гетьманом разом з асигнуванням на цю мету 77.500 карбованців.[2])

Залишаючи поки-що старі російські середні школи при російській мові навчання, Міністерство провело 1-го серпня через Раду Міністрів *Закон про обов'язкове навчання української мови й літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах.* Ось текст цього закону:

»1. По всіх середніх хлопячих і дівочих загально-освітніх, професійних, комерційних і инших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях, обов'язково викладається українська мова й література, за для чого визначається не менше трьох годин тижнево в перших 5 класах, а в двох останніх класах не менше 2 годин, та географія й історія України, за-для яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2 останніх класах кожної школи.

Примітка: години на викладання тих предметів повинні бути установлені в кожній школі без побільшення загальної скількости лекцій існуючої до цього часу, згідно з розпорядженням міністерства для кожного типа школи.

2. По всіх хлопячих та дівочих середніх, професійних, комерційних і инших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях, закладається штатна посада учителя української мови та літератури, а також обов'язково закладаються зверхштатні посади учителя географії та історії України.

3. Штатним учителям української мови та літератури, які мають не менше 12 годин тижнево, та зверхштатним учителям географії та історії України, які мають не менше 6 годин того або иншого предмету, належать всі права, якими користуються учителі штатні чи зверхштатні того чи иншого типу школи що-до платні, пенсії та правного становища.

---

[1]) »Державний Вістник«, 1918, № 45.
[2]) »Державний Вістник«, 1918, № 33.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Примітка: Коли б вчителі української історії та географії мали також не менше 12 лекцій, тоді вони стають штатніми учителями того предмету.

4. Кредити на утримання посад названих учителів беруться з тих же коштів, на які утримується та чи инша школа.

5. Посади штатніх учителів української мови і літератури і зверхштатні посади учителів географії та історії України обсаджують особи, що мають для навчання в даному типі школи відповідній освітній ценз.

6. Школи з українською мовою цьому закону не підлягають по пунктах 1, 2, 3, 4 і 5.

7. Всі учителі української мови та літератури, української історії та географії запрохуються і затверджуються згідно з закон для кожного типу школи.

8. Навчання історії України може бути доручено і вчителеві загальної історії, а географії України — вчителеві загальної географії, також тільки з відповідного затвердження.

9. Викладання української мови, історії та географії України починається з початквм 1918—1919. шкільного року.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб.*

Міністр Народньої Освіти та Мистецтва *М. Василенко*«.[1])

Предметом особливої уваги Василенка, як міністра освіти, було високе українське шкільництво. Тут, так само як і в справі з середніми школами, міністр держався погляду, що треба закладати нові високі українські школи, залишаючи тимчасово старі російські університети й заводячи в них поки-що катедри українознавства. З доручення міністра народньої освіти при міністерстві заснувалася під головуванням академика В. Вернадського комісія в справі вищих шкіл і наукових інституцій. До цієї комісії ввійшли як члени проф. М. Сумцов, проф. Д. Багалій, проф. Шапошників, проф. В. Лучицький, проф. Де-Метц, проф. Спекторський, представник департаменту вищої школи й приват-доцент Личков, яко секретар. Комісія поставила перш за все питання про перетворення Народнього Українського Університету у Київі в Державний Український Університет. Вже з 1. липня почала переводитись реорганізація і 17. вересня Рада Міністрів ухвалила Закон про перетворення Українського Народнього Університету в Київський Державний Український Університет:

»1. З першого липня 1918 року Київський Український Народній Університет, який відкрито пятого жовтня 1917 р. в складі трьох факультетів, перетворити в Київський Державний Український Університет в складі чотирьох факультетів: Історично-Філологічного, Фізично-Математичного, Правничого й Медичного.

2. Викладовою мовою в Київськім Державнім Українськім Університеті є мова українська.

Примітка: По проханню факультетів з дозволу Міністра Народньої Освіти в окремих випадках можливе читання лекцій і російською мовою.

[1]) »Державний Вістник«, 1918, № 32.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

3. Всі студенти Київського Українського Народнього Університету залічуються в студенти Київського Державного Українського Університету, з зарахуванням прослуханих предметів та складених іспитів.

Вільні слухачі Київського Українського Народнього Університету залічуються також вільними слухачами Київського Державного Університету.

Примітка: 1. Всі студенти, які не мають »атестатів зрілости«, мусять представити цей атестат до часу одержання диплому, без чого диплом не видається.

Примітка: 2. Новий прийом студентів переводиться згідно з правилами, однаковими для других Державних Університетів України.

4. Особи, що входили в склад факультетських зібрань Історично-Філологічного, Фізично-Математичного й Правничого факультетів Київського Українського Народнього Університету до 1-го липня 1918 року, входять в склад початкових факультетських зібрань відповідних факультетів Київського Державного Українського Університету, як: 1) професори, коли вони маюгь ступінь не менше магістра, або звання адюнкта спеціяльних шкіл, 2) виконуючі посаду професорів, коли вони мають звання приват-доцента російських університетів.

Примітка: Особи, які не мають учених степенів, не можуть бути допущені до навчання в Університеті.

5. До видання нових статутів і штатів Державних Українських Університетів поширити на Київський Державний Український Університет силу загального статуту та штатів російських університетів із 23. серпня 1884. року з пізнішими до них додатками та змінами і на нижчеслідуючих загальних підставах:

a) Початковий склад факультетських зібрань Історично-Філологічного, Фізично-Математичного та Правничого факультетів Українського Київського Державного Університесу складають особи, зазначені в арт. IV цього закону п. п. 1 і 2.

b) Початковий склад Медичного факультету — з декана та професорів разом не більше вісьмох осіб, (залічуючи до цього й декана), — призначається Міністром Освіти.

c) Тимчасово, протягом п'ятьох років з дня затвердження цього закону до виконання обов'язків по посадах екстраординарних професорів на зазначених в арт. 1 факультетах можуть бути обрані особи, що склали іспити на ступінь магістра і викладали в званні приват-доцента одного з російських та українських університетів не менше трьох років; скорочення цього строку дозволяється в порядкові, зазначеному в статті 499 статутів Наукових Установ та Шкільних Закладів (»Сводъ Законовъ, т. XI. ч. 1, вид. 1893 р.). Протягом того ж часу до виконання посад ординарного та екстраординарного професора можуть бути обібрані українські та російські вчені, які мають ступінь доктора одного з закордонних університетів та відомі своїми вченими трудами, а також лекторською діяльність в тих університетах.

d) Міністрові Освіти, по проханнях факультетів, доручається кожен рік командирувати з науковою метою з складу лекторського

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

персоналу Київського Державного Українського Університету осіб, які прослужили в Університеті не менше 2 років, на строк не більше, як одно або два півріччя; правом на це, з обов'язком представити справоздання, користується й кожний професор раз на п'ять років.

e) Хто одержить зазначену в попереднім *(d)* пункті командировку, той заховує усе належне по займаємій посаді утримання; але ж не користується иншими видами командировочної платні, яка встановлена Статутом про службу по призначенні від Правительства (Сводъ Зак., т. III, гл. III, арт. 606, вид. 1896 р.). Відповідні кошти асигнуються що-року по сміті Міністерства Народньої Освіти та Мистецтва.

6. Доручити Міністрові Освіти прохати, починаючи з 1919. року, кредити на будування та оборудування помешкань Державного Університету.

Примітка: Тимчасово Київский Державний Український Університет має користуватися помешканями вищих та середніх шкіл міста Київа, з дозволу Міністра Освіти та по згоді з Радами тих шкіл.

7. Для вибору місця будування помешкань Унівеситету, рівно ж для вироблення плану будування та переведення роботи по будуванню помешкань і їх оборудуванню, доручити Міністрові Освіти заснувати »Комітет будування помешкань Університету«.

В склад Комітету входять: Правління Університету, представники від Міністерства Фінансів, Державного Контролю, Архитектор-Будівничий, а також окремі особи, участь яких в Комітеті буде визнана Міністром Освіти корисною та бажаною. Завідуючі окремими Інститутами та науково-допомоговими установами Київського Державного Українського Університету запрошуються в засідання Комітету з правом ріщаючого голосу по питаннях, що до їх торкаються. Комітет працює на підставах окремого Статуту, який виробляєтья самим Комітетом та затверджується Міністром Освіти по згоді з Міністром Фінансів та Державним Контрольором.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб,*
Міністр Освіти *М. Василенко*«[1]).

Комітет, на чолі якого став голова Управління в справах Мистецтва і Національної Культури П. Я. Дорошенко, зупинився на думці вжити під розтошування університету величезний комплекс будинків б. артилерійської Школи, майже зовсім докінчених. Окрім великого головного будинку (найбільшого в цілім Київі) тут було ще п'ять великих і 15 меньших корпусів і величезна площа землі в 26 десятин, де можна було з вигодою розмістити всі університетські інституції, улаштувати ботанічний сад, власну електричну станцію і т. д. Одинока незручність була в тому, що місцевість ця була вже по-за містом; але за те тут був повний простір для утворення спеціяльного »університетського міста«, сюди була проведена лінія електричного трамваю, а головне — можна було цілком певно сподіватись, що столичне місто України, невпинно поширюючись, скоро досягне своїми будівлями університетської садиби й вона опи-

[1]) »Державний Вістник«, № 41.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ниться не по-за містом, а на краю його так, як це сталося з Політехнічним Інститутом в Київі, збудованим в 1909 р. Зважаючи всі вигоди обширного і зручного помешкання, Комітет зупинився на будинках б. Артилерійської Школи, дістав згоду від Військового Міністерства на уступку цих будинків і санкцію від Міністерства Освіти й Гетьмана. Було спішно приступлено до закінчення внутрішнього влаштування головного корпуса і 22-го жовтня в ньому відбулося урочисте відкриття Університету. В розпорядження Університету було асигновано з 1. липня 1918 р. до 1. січня 1919 р. 1,375.000 карбованців.

Наказом Міністра Освіти 12. серпня 1918 року за № 1. було затверджено з 1. липня 1918 р. професорами Київського Державного Українського Університету такі особи:

А) *По Історично-Філологічному факультету:*

Штатним ординарним професором: 1. Архієпископ Алексій, б. ординарний професор Казанської Духовної Академії, доктор церковної історії, по катедрі історії церкви. Виконуючими обов'язки ординарних професорів: 2. Григорій Павлуцький. заслужений ординарний професор Університету св. Володимира, доктор історії мистецтва, по катедрі історії мистецтва. 3. Андрій Лобода, вик. посаду ординарного професора Ун-ту св. Володимира, магістр російського письменства, по катедрі російського письменства і мови. 4. Микола Грунський, ординарний професор Ун-ту св. Володимира, доктор слав'янської філології, по катедрі російської мови й письменства.

Виконуючими обов'язки екстраординарних професорів:

5. Олександер Лук'яненко, професор Ун-ту св. Володимира, магістр слав'янської філології, по катедрі слав'янської філології. 6. Василь Зінківський, вик. посаду екстраординарного професора Ун-ту св. Володимира, магістр філософії, по катедрі філософії. Штатними виконуючими посаду екстраординарних професорів: 7. Іван Огієнко, приват-доцент Ун-ту св. Володимира, по катедрі української мови. 8. Феоктист Сушицький, приват-доцент Ун-ту св. Володимира, по катедрі українського письменства [1]). 9. Олександер Грушевський, приват-доцент Ун-ту св. Володимира, по катедрі історії України. Виконуючий обов'язки лектора грецької мови: 10, Микола Пахаревський, штатний лектор грецької мови в Університеті св. Володимира.

Б) *По Фізично-Математичному факультету:*

Виконуючими обов'язки ординарних професорів: 1. Дмитро Граве, заслужений ординарний професор Ун-ту св. Володимира, доктор математики, по катедрі математики. 2. Іван Ганіцький, ординарний професор Київського Політехнічного Інституту, адюнкт прикладної механіки, по катедрі математики. 3. Володимир Лучицький, ординарний професор Ун-ту св. Володимира, доктор геології і мінералогії, по катедрі криста-

[1]) Родився 1883 року, помер 1920.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лографії, мінералогії і петрографії. 4. Сергій Кушакевич, ординарний професор Ун-ту св. Володимира, доктор зоології. 5. Йосип Косоногов, ординарний професор Ун-ту св. Володимира, доктор фізики, по катедрі фізики. 6. Володимир Плотников, ординарний професор Київського Політехнічного Інституту, доктор хемії, по катедрі хемії.

Штатним екстраординарним професором: 7. Віктор Дубянський, б. екстр. професор Варшавського Політехнічного Інституту, магістр геології й мінералогії, магістрант географії, приват-доцент Ун-ту св. Володимира, по катедрі географії. Штатними в. п. екстраординарних професорів. 8) Федір Швець, приват-доцент Дорпатського Ун-ту по катедрі геології з палеонтологією. 9. Михайло Кравчук, приват-доцент Ун-ту св. Володимира по катедрі математики.

В) *По Правничому факультету*:

Штатним ординарним професором: 1. Михайло Туган-Барановський[1]) б. ординарний професор Петроградського Ун-ту, доктор політичної економії, по катедрі політичної економії. Виконуючими обов'язки ординарних професорів: 2) Богдан Кістяковський, ординарний професор Ун-ту св. Володимира, доктор громадянського права, по катедрі громадянського права.[2]) Виконуючим обов'язки екстр. професора: 3) Федір Мищенко, орд. професор Київської Духовної Академії, магістр церковного права, по катедрі церковного права. Виконуючим посаду екстр. професора: 4) Сергій Веселовський, доцент Київського Політехнічного Інституту, по катедрі статистики.

Міністр Освіти М. Василенко«[3]).

14. серпня за № 2 був виданий другий наказ Міністра що-до управи Університету:

»Затверджуються з 14. серпня 1918. року до перевиборів професори Київського Державного Українського Університету[4]):

1. В. о. ординарного професора Іван Ганіцький — ректором Університету. 2. В. о. екстраординарного професора Феоктист Сушицький — проректором Університету. 3. В. о. ординарного професора Григорій Павлуцький — деканом Історично-Філологічного факультету. 4. Ординарний професор Михайло Туган-Барановський — деканом Фізично-Математичного факультету.

Управляючий Міністерством Народньої Освіти й Мистецтва, сенатор М. Василенко«.

Того ж 15. серпня наказом № 3 було обсаджено й катедри Медичного факультету:

---

[1]) Родився 1865 р., помер 1919.

[2]) Родився 1868 р., помер 1920.

[3]) »Державний Вістник«, № 44.

[4]) У вересні було вибрано ректором Університету гроф. Ф. Сушицького, а проректором проф. Ф. Швеця.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»З 1. липня 1918 року призначаються:

1. Приват-доцент Ун-ту св. Володимира доктор медицини Авксентій Корчак-Чепурківський ординарним професором Київського Державного Українського Університету по катедрі гігієни і, до перебрання у вересні, деканом медичного факультету того ж Університету. 2. Ординарні професори Ун-ту св. Володимира доктор медицини Володимир Костянтинович і Антон Тржецієвський виконуючими посаду ординарних професорів Київського Державного Українського Університету по катедрам: перший — патологічної анатомії, а другий — фармакології. 3. Приват-доц. Ун-ту св. Володимира, доктор медицини Марко Нещадименко і пр.-доцент того ж Ун-ту Евген Черняхівський виконуючими посаду екстраординарних професорів Київського Державного Українського Університету по катедрам: перший — загальної патології з бактеріологією, а другий — клінічної хирургії. 4. Виконуючі посаду просекторів Ун-ту св. Володимира Олександер Черняхівський та Микола Вовкобой виконуючими посаду екстраординарних професорів Київського Державного Українського Університету: перший — по катедрі гістології, а другий по катедрі нормальної анатомії.

Примітка: проф. Корчак-Чепурківський призначається на умовах, які зазначено вище, деканом факультету з 14. серпня 1918 року.

Управляючий Міністерством Народньої Освіти й Мистецтва сенатор М. Василенко.« (»Державний Вістник«, № 45.)

6. жовтня 1918 р. відбулося урочисте відкриття Державного Українського Університету в його власнім помешканні. Це відкриття мало характер великого національного свята. На свято прибули представники Українського Правительства, чужоземних держав, професори високих шкіл, студентство й сила публіки. Свято розпочалось молебнем, відправленим о. В. Липківським. Після молебня прибув Гетьман, зустрінутий співом національного гімну. Він заняв приготоване для нього місце на окремому підвишенні й прочитав жаловану Грамоту про відкриття Університету й передав її на руки ректорови Т. Сушицькому. Текст грамоти був такий: »Грамотою цією ознаймуємо всім тим, кому про це відати належить, а особливо Пану міністру освіти, панам ректору, професорам і студентам, що Ми визнали за благо для всього люду українського утворити в столиці України, місті Київі, перший Український Державний Університет в складі всіх чотирьох факультетів. Призиваючи Боже благословення на це нове огнище народньої освіти, бажаємо, щоб цей Університет, сприяючи широкому відродженню нашої національної культури, виявив усі творчі сили багатого духом та здібностями українського народу.«

Після прочитання Грамоти Гетьман звернувся до присутніх професорів, студентів та гостей з такою промовою: »Панове! В сьогоднішній день, коли ми кладемо найбільшу основу української культури й науки, ми повинні перш за все з вдячністю згадати про тих історичних

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

діячів, які у свій час також прямували до цієї високої мети. Імена гетьманів: Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Виговського, Дорошенка, а особливо Мазепи, як побірників і заступників народньої освіти на Україні, повинні на завжди залишитись на сторінках історії українського національного самопізнання. З свого боку йдучи тим самим шляхом, я обіцюю доложити всіх сил своїх для того, щоб допомагати розвиткові й процвітанню цього нового храму науки. З сердечним привітом звертаюся до Вас, панове професори і студенти, і од щирого серця бажаю Вам успіху у Вашій роботі.

»Панове професори! В Ваші руки передає правительство Вищу освіту української молоді, цього цвіту всього нашого народу. В цій великій справі, я певен, Ви будете кермуватись широкими гуманними цілями, памятаючи, що наука есть всесвітнє надання всього людського генія, всієї людської культури. Отже тому не повинно бути на цьому полі місця для вузької національної нетерпимости; навпаки — все велике, що зроблено вченими мужами, як у Західній Европі, так і в Росії і те, що вони зроблять в потомні часи, повинно бути також і Вашим придбанням. Всі здобутки людської думки по всіх галузях науки мають бути прийняті Вами і перетворені в горнилі національної свідомости українського народа. Я певен, що ваш молодий університет зрівняється незабаром по своїм науковим успіхам зі своїми старшими братами на заході і сході.

»Панове студенти! Закликаючи Вас до наукової праці, я вважаю своїм обовязком зазначити одно важне питання: наша доба есть добою великих соціяльних реформ. Але ми бачимо також, як ці ідеї, коли їх фальшиво зрозуміти, ведуть до нечуваних страхіть, до руїни культури та цівілізації, до повного знищення свободи особи. Тільки на основах науки, на основах державности та принципі індівідуальної свободи — можливий соціяльний поступ людськости.

»Твердо вірю, що в стінах цього університету Ви станете на цих основах і, вступивши в життя, Ви зробитесь оборонцями законности й справжньої свободи особи і діяльність Ваша послужить для процвітання та добробуту народу українського й нашої дорогої України«.

Грамоту й промову Гетьмана вислухала двохтисячна авдиторія, стоячи і вкрила гучним »Слава«. Хор ще раз виконав »Ще не вмерла Україна.«[1]) Потому виступив міністр освіти, сенатор М. Василенко, і звернувся до Гетьмана з промовою: »Ясновельможний Пане Гетьмане! Серед бурхливих подій нашого часу, коли ллється багато крови, коли руйнуються здобутки культури, Ви, Пане Гетьмане, привели до життя Український Державний Університет«. Зазначивши далі значіння великої французької революції в розвитку національної самосвідомости народів Европи, міністр зауважив, що з того часу починається національ-

[1]) »Відродження«, 1918, № 154 від 8 жовтня.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ний рух українців галицьких і наддніпрянських. Наслідком національної самосвідомости явилось утворення Українського Державного Університету. Цей університет виріс з народнього університету. »Ви, Пане Гетьмане, казав промовець, пішли на зустріч народнім бажанням і народній університет перетворено в університет державний... Його зріст буде звязано з розвитком Української Держави. Університет утворено в Києві, осередку української культури, осередку українського національного життя. Там на другій горі університет Св. Володимира!« — Підкресливши значіння університету св. Володимира для колишнього українського національного життя, міністр висловив надію, що обидва ці огнища культури будуть спільно працювати над підвищенням добробуту людности України.

Після міністра М. Василенка виступив з промовою ректор університету проф. Т. Сушицький: »Ясновельможний Пане Гетьмане! Київський Український Державний Університет щиро дякує Вам за вашу жаловану грамоту! Дозвольте мені пригадати, що ми тут одкриваємо перший український університет завдяки Вашій допомозі. Коли Народній Український Університет дійшов до думки, що не личить українському народові мати лиш »народній« університет, що не личить йому залишатись лише недержавним огнищем української культури, коли повстало питання, чи знайдеться місце, де б міг притулитись український державний університет, Ви, Ясновельможний Пане Гетьмане, підтримали нас. Ви пішли на зустріч нашим домаганням і університет було забезпечено помешканням. Вам наша щира подяка! Ви підтримуєте нас і в других справах. Ми дуже раді, що Ви своєю присутністю вшанували перший день життя Університету і сподіваємось, що ми тут зустрічаємо Вас не в останнє. Ми не можемо похвалитися своїм улаштуванням, але ж 3.000 студентів, з яких 99% — українці, це ж такий національний моноліт і це дає нам надію на успіх і велике значіння нашої майбутньої праці. Дозвольте ж мені од Ради професорів і од студентства щиро подякувати Вам за все зроблене для нас і вітати Вас в цей великий день життя першого на всьому світі українського університету. Нехай живе Ясновельможний Пан Гетьман!« Уся зала задріжала од вигуків »Слава« і під ці вигуки та під спів кантати »Живи, живи Україно«, Гетьман залишив залу, розписавшись перед відходом у книзі почесних гостей[1]). Після того продовжувалася далі офіціяльна програма відкриття: промови і привіти. Серед промов зробила велике враження коротка промова представника галицьких українців, члена австрійського парламенту, д-ра Л. Цегельського: »Переповнене моє серце почуттям радости і тріюмфу! Сьогодні положено найкращий камінець під будуччину українського народу. Українська нація прилучилася до европейської культури і це прилучення є найкращою запорукою, що Україна не загине. Я вірю, я певен в тому, що ви, браття, пригорнете й нас, галичан, до

[1]) »Відродженя«, 1918, № 154.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

себе, цим вирішеться доля й нашого університету у Львові, ми його дістанем! Я бажаю, щоб Ваш університет, світоч науки, розвивався і цвів і щоб його проміння йшло на всю Україну і щоб Україна жила і розвивалася, поки роду людського!« Свято закінчилось знову співом національного гімна й студентської пісні »Gaudeamus igitur«.

Цікаво, яке враження зробило це свято на чужинців. — Ми саме маємо звіт присутнього на святі в числі инших чужоземних представників (посли німецький, австро-угорський, болгарський, турецький, фінляндський та инші) військового аташе при австро-угорському посольстві генерала графа Спанокі, де він подає свої враження з свята. »Вчора я був присутній при урочистому видкритті першого українського університету. Слідуючі українські університети мають бути засновані в Харькові, Катеринославі, Кам'янці-Подільському й Одесі.

»Це перший раз, що я бачив тут дійсно тепле й велике національне зібрання. Саме місто Київ і все громадянство в святі відкриття участи не взяли, як це буває звичайно в инших країнах в таких важливих випадках. Для цього вони ще не мають справжнього почуття. Але за те клас людей, яких би я міг назвати малозаможньою інтелігенцією в краю, заманіфестував своє визнання віри — приналежність до української нації. І тому, що ці круги населення по всіх країнах, де дуже напружена політична боротьба, виступають як головні і здебільшого переможні борці за національну ідею, то вчорашньому дню треба надати велике значіння в розвитку української державности.

»Гетьман був всіма дуже сердечно привітаний. Шлях від нього до національних і демократичних партій, як ми могли це бачити, робиться усе вільнішим.

»Найголосніше зустрінутий був провідник Національно-Демократичного Союзу Володимир Винниченко. Він був міністром-президентом молодої України від вересня 1917 р. до кінця 1917 р. Він є поміркований націонал-демократ і завзятий ворог соціялістів-революціонерів. Він робить враження інтелігентної й енергійної людини.

»Було, як звичайно в таких випадках, багато промов. Узяв слово й ректор російського братнього (в оригіналі „Schwester-Universität«) університету в Київі. Це знак, що національна терпимість ще стоїть в програмі українських націонал-демократів...

»Національне питання, видко, тратить своє первісне радикал-соціяльне загострення. Партії помітно зближаються з консервативним Гетьманом і приступають до співробітництва з ним.

»Як що справа піде таким шляхом хоч кілька років, то ми справді читатимемо в географії Европи про Українську Державу«. (Донесення ген. Спанокі 7. жовтня 1918 року, ч. 1614 на ім'я K. u. K. Armeeoberkomando).

Скоро по відкритті Київського Державного Українського Університету було відкрито Державний Український Університет в Кам'янці-Подільському. Того самого дня 17. серпня 1918 р. коли було ухвалено Радою Міністрів і затверджено Гетьманом закон про заснування університету в Київі, було ухвалено на Раді Міністрів і затверджено Гетьманом Закон про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Ось текст цього закону:

»1. Заснувати з 1. липня 1918 р. в місті Кам'янці-Подільському Державний Український Університет в складі чотирьох факульте-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тів, при чому в 1918. році відкрити в цьому університеті факультети Історично-Філологічний та Фізично-Математичний з двома відділами — Математичним та Природничо-Історичним.

2. Відкрити цей Університет, поки будуть видані нові устави й штати Українських Університетів, на підставі сили загального статуту і штату російських університетів 23. серпня 1884. року з тими доповненнями і змінами, що потім до них були видані, а також на підставі слідуючих правил:

а) викладовою мовою в Кам'янець-Подільськім Державнім Українськім Університеті є мова українська, але по проханню факультетів, з дозволу Міністра Народньої Освіти, в окремих випадках можливе читання лекцій і російською мовою.

б) Перший ректор Кам'янець-Подільского Державного Українського Університету, перші декани факультетів, а також увесь склад професорів першого курсу призначається Міністром Народньої Освіти; в такий же спосіб закладаються й два другі факультети Кам'янець-Подільського Університету.

в) Тимчасово, на протязі п'ятьох років з дня оголошенця цього закону, для виконання посад екстраординарних професорів в Кам'янець-Подільському Університеті можна обірати осіб що склади іспит на ступінь магістра й вели навчання в російськім чи Українськім університеті не мемше трьох років; скорочення цього часу дозволяється порядком статті 499 Статуту Вчених Установ та Шкільних Закладів. (Сводъ з. т. XI, ч. 1, вид. 1893. року). Протягом того ж часу можна обірати для виконання посад ординарного і екстраординарного професорів українських або російських вчених, що мають ступінь доктора закордонного університету та відомі своїми вченими працями, а також педагогічною діяльністю в цих університетах.

г) Провадження на зазначених в розділі 1 факультетах іспитів на вчені ступіні магістра або доктора та надання цих ступнів дозволяється Раді та факультетам Кам'янець-Подільського Університету тільки після повного сформування їх в складі всіх курсів.

д) Міністрові Народньої Освіти, по проханнях факультетів, доручається що-року посилати з науковою метою на одне або два півріччя з складу професорського персоналу Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету осіб, що прослужили в цім Університеті не менше двох років; правом цим, з обов'язком подати справоздання, користується кожний професор раз на п'ять років. Хто буде післаний в таку командировку, той заховує усе належне по посаді утримання і крім того одержує одноразово половину належної йому за час командировки основної службової платні, але за те він не користується иншими статтями командировочного утримання, що зазначені статутом про службу по призначенню від уряду (Сводъ Зак. т. III, гл. III, п. 606, вид. 1896 р.). Відповідні кошти асигнуються щорічно по сміті Міністерства Народньої Освіти та Мистецтва.

е) На Історично-Філологічнім факультеті Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету засновуються на загальних підставах дві катедри: одна польської, друга єврейської літератури й історії.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

3. Доручається Міністрові Народньої Освіти, починаючи з 1919. року, випрошувати кредити, необхідні на будівництво Університету, в міру дійсної потреби.

4. Провадження праці по збудуванню будинків Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету і упорядкування їх накласти на Комісію по збудуванню Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. До складу цієї Комісії належать такі особи: 13 представників Кам'янець-Подільського Міського Самоврядування, 5 представників Подільського Земства і 3 представників громадських та вчених закладів міста Кам'янця-Подільського, а також правління Університету і будівничий будинків його. Крім того, з дозволу Міністра Народньої Освіти, Комісія має право кооптувати в свій склад осіб, працю яких вона визнає корисною для діла. Завідуючі окремими закладами та науково-допомічними установами Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету запрошуються в засідання Комісії по питаннях, що їх торкаються, з правом рішаючого голосу. Комісія працює на основі окремого статуту, затвердженого Міністром Народьої Освіти по згоді з Міністром Фінансів та Державним Контрольором. Комісія по згоді Міністра Народньої Освіти визначає чергу потрібних робіт. Головою Комісії є Ректор Кам'янець-Подільського Університету.

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб.*

Міністр Народньої Освіти та Мистецтва *М. Василенко.*[1])

Ректором Кам'янецького Університету призначено професора Івана Огієнка. В склад професорів і доцентів Кам'янецького Університету ввійшли українські професори і вчені з ріжних наукових осередків України: В. Біднов (Катеринослав), Ів. Любарський (Київ), М. Васильківський (Київ), М. Хведоров (Катеринослав), М. Столяров (Харьків), П. Клименко (Київ), П. Клепатський (Одеса), К. Широцький (Петербург), Л. Білецький (Київ), М. Чайківський (Львів), М. Плевако (Харьків), А. Малиновський (Київ), П. Бучинський (Одеса). Запрошено було що кількох учених, між иншим Ів. Крипякевича й В. Кучера зі Львова, але вони не змогли потім прибути через зміну політичних обставин.

22. жовтня відбулося урочисте відкриття Університету в Кам'янці в тимчасово відступленому помешканні Технічної Школи. З Київа прибув спеціяльний поїзд з делегатами, на чолі яких був представник особи Гетьмана генерал Лібов. Сам Гетьман не міг прибути через дуже важні справи, які відбувалися саме тоді в Київі — зміна кабінету міністрів. Прибуло багато гостей, між иншим, з Галичини й Буковини. Приїхав на свято й ректор сусіднього Черновецького Університету. Багато закордонних Уріверситетів прислало свої привітання. Від імени Міністерства Освіти відкрив університет товариш Міністра Освіти П. Холодний. Генеральний хорунжий Лібов прочитав грамоту Гетьмана, на яку тов. міністра освіти Холодний відповів промовою: »Високоповажаний Пане Отамане! Просимо Вас передати його Світлості Панові Гетьманові вислів найширішої подяки за те щире, доброзичливе відношення,

[1]) »Державний Вістник«, № 41.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

яке завжди Ясновельможний Пан Гетьман виявляє до справ освітніх. За короткий час уже вдруге ми маємо нагоду вислухати грамоту про відкриття найвищої просвітної інституції — університету, один раз у стольному Київі, вдруге тут, на політичній грані, що проходить по живому тілу українського народа. Нещасливі історичні події XVII віку знесилили Україну, чужа культура її приспала. Від вибухів гармат всесвітньої війни, від гуркоту, що счинився, коли завалилася самодержавна Росія, прокинулася козача мати, обідрана, боса й темна. За 250 років чужого панування позбулися ми тих скарбів, що придбали предки наші. Тільки невтомна праця на полі нашої культури, котрої гаслом було навчитися чужому, не цураючися свого, виведе нас на добру путь, на той шлях, на котрому поборемо темноту нашу«. І далі п. Холодний вітав професорів і студентів, бажаючи їм успішної праці для добра української культури. Вітав і Подільську Землю, дякуючи їй за працю по утворенню найкращих умов для істнування молодого університету. (»Вістник Холмського Губ. Староства«, 1918, № 9).

До Кам'янецького Університету зразу ж вписалося понад 1000 студентів.

Одночасно з урочистим святом відкриття в Київі Державного Українського Університету відбулося того ж 6. жовтня відкиття Українського Історично-Філологічного факультету в Полтаві, заснованого місцевою »Просвітою« при матеріяльній допомозі Земства. На це відкриття Гетьман і Міністр Освіти прислали дуже тепло зредаговані телеграми. Було багато гостей і привітів. Деканом факультету обібрано професора Харьківського Університету Е. Черноусова. В склад лекторів ввійшли професори Харьківського Університету Д. Багалій, М. Сумцов, С. Кульбакин, Ф. Шміт, В. Веретенников, доценти А. Гриневич, М. Таранущенко, В. Щербаківський та инші. Студентів вписалося 162, вільних слухачів 44[1]).

Задля підготовки нових українських наукових сил було утворено 30 стипендій молодим ученим, які мали виїздити для удосконалення в своїм фаху за кордон. Задля цього Рада Міністрів ухвалила фонд в 150.000 карбованців.

Відкриваючи нові українські високі школи, правительство мало на увазі, щоб і по старих російських університетах було заведено дисципліни українознавства. На одному засіданнів Ради Міністрів — було ухвалено закон про заснування 31. липня 1918. року в університетах Київському, Харьківському й Одеському по чотири катедри українознавства: української мови, укр. літератури, української історії й історії українського права, а також двох катедр в Ніжинському Історично-філологічному Інституті: української мови й письменства і української історії.[2]) Варто тут згадати, що в приватному російському університеті,

[1]) »Вістник«, № 42.
[1]) Ibidem, ч. 40.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

заснованому в Катеринославі в літку 1918. р.. було засновано дві катедри з викладами українською мовою, на які запрошено місцевих учених професорів В. О. Біднова і Д. І. Яворницького (див. В. Біднов: Перші два академічні роки Камянецького Університету, Літературно-Науковий Вістник«, 1928, кн. XI. ст. 233—234).

Вже в початку літа 1918. року було приступлено до праці по підготовленню організації найвищої національної інституції — Української Академії Наук. Ще в квітні 1917. року питання про заложення Академії Наук було підняте на засіданні Українського Наукового Товариства в Київі.[1]) Але сприяючі обставини для зреалізування цієї думки наступили лиш з повстанням Української Держави. Міністерство Народньої Освіти в травні 1918. року зараз же по сформуванні Гетьманського Уряду, взяло на себе почин для того, щоб це національне і державне завдання здійснити (див. »До Ради Міністрів Української Держави од Міністра Народньої Освіти та Мистецтва пояснююча записна до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Київі«, Київ, 1918, ст. 4-та). В червні була утворена спеціяльна »Комісія для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук в Київі«. Головою цієї Комісії призначено ординарного академика Російської Академії Наук Вол. Ів. Вернадського. На членів Комісії запрошено проф. Д. Багалія, проф. Хв. Вовка. проф. М. Грушевського, проф. М. Кащенка, проф. Б. Кістяковського, проф. Йос. Косоногова, проф. А. Кримського, проф. В. Іконникова, проф. Гр. Павлуцького, акад. В. Палладина, акад. В. Перетца, проф. Е. Спекторського, проф. О. Сперанського, проф. Ст. Тимошенка, проф. Ев. Тимченка, проф. М. Туган-Барановського, проф. А. Тутковського, проф. М. Сумцова і С. Франкфурта. Із запрошених осіб проф. Грушевський не дав ніякої відповіді на запросини, акад. Іконников та Палладин і проф. Сумцов не змогли взяти участі в праці Комісії через хворість. Проф. Хв. Вовк помер в дорозі на Україну з Петербургу. Не прислало своїх представників запрошене до участи в Комісії Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Решта зазначених вище осіб взяла участь в працях Комісії; з них професори Е. Тимченко, А. Тутковський і Гр. Павлуцький являлись представниками Українського Наукового Товариства в Київі. Секретарем Комісії був В. Л. Модзалевський, помічником його В. К. Демянчук. На потреби Комісії Рада Міністрів ухвалила фонд в 200.000 карбов.

Відкриваючи 9. липня 1918 р. перші збори Комісії, Міністр Освіти М. Василенко сказав промову, в котрій підкреслив, що »утворення Української Академії Наук має велике національне значіння, бо ще й досі є багато людей, які скептично й з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського

[1]) Наукове Товариство дістало спеціяльну допомогу з державних коштів, з особливого фонду в 124.780 карб. — »на тимчасову допомогу ріжним інституціям в справі поширення української культурної праці«.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

народу, не вважають можливим розвиток української мови й науки. Для тих, хто вірить в життєздатність українського народу, для кого відродження його — це »святая святих«, для тих утворення Академії Наук має величезну вагу, являється національною потребою і черговим завданням[1]).

Голова Комісії, акад. В. Вернадський, в своїй промові зазначив, що Українська Академія Наук своїм складом і організацією повинна стояти на висоті тих умов, які ставляться статутом всесвітньої спілки академій; »витворюючи Українську Академію Наук, треба рахуватись з тим, що праця Української Академії Наук, яка стоятиме на такому рівні, повинна опріч своєї всесвітньої ваги задовольняти важливі національні, державні й місцеві життєві вимоги«. Державна вага Академії виявляється в тому впливі, який її праця повинна мати на підвищення виробних сил країни; тяжке становище України в наслід війни й революції вимагає напруження всіх духовних і фізичних сил, щоб »знайти вихід з найбільших труднощів життя. Треба піднести виробні сили Держави, знайти нові сили природи, використати правильним і повним способом старі. Через широку дослідчу працю неодмінно треба хутко збільшити вагу для України природних її багацтв, до цього часу не використаних її людністю і навіть захованих од неї і разом із тим треба через економічно-статистичне студіювання знайти міри, необхідні для того, щоб збільшити виробливість труду її людности[2]).

Комісія працювала з 9. липня по 17. вересня 1918. року й випрацювала законопроєкт, прийнятий Радою Міністрів й затверджений Гетьманом.[3]) Праці членів Комісії склали цілий том, в якому вміщено ріжні пояснення, записки й доклади в справі організації Академії та її помічних установ[4]). Статут Академії так зазначав її завдання, характер діяльности:

1. Українська Академія Наук у Київі є найвища наукова державна установа на Вкраїні, що перебуває в безпосередньому віданні Верховної Власти.

2. Українська Академія Наук у Київі:

а) намагається поширювати, поглиблювати і розповсюджувати наукові дисципліни, а разом і збагачувати їх новими відкриттями на користь людськости;

б) пособляє об'єднанню та організуванню наукової праці на Вкраїні та допомагає витворенню дослідничих інститутів для всіх паростей людського знання;

---

[1]) »Збірник праці Комісії«, Київ, 1919, ст. 3-тя.

[2]) »Збірник праць Комісії«, Київ. 1919, ст. 7-а.

[3]) Див. »Державний Вістник«, 1918, № 75.

[4]) Збірник праць Комісії для вироблення законопроєкту про заснування Української Академії Наук у Київі, 1919. ст. 88+XXXIV, 8⁰. Крім того див. іще »Поясняючу Записну« Міністра Народньої Освіти та Мистецтва, подану до Ради Міністрів Української Держави, Київ, 1918, ст. 26. 8⁰.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

в) як найвища українська наукова національна установа, Академія, визнаючи українську національну культуру з її орудям — українською мовою, ставить собі на меті, окрім загально-наукових завдань, виучувати сучасне й минуле Вкраїни, української землі та народу.« [1])

По статуту Академія мала три Відділи: Історично-Філологічний (Перший) Відділ, а при ньому Клас українського красного письменства; Відділ Фізично-Математичних Наук (Другий), при ньому Клас прикладного природознавства; *с)* Відділ соціяльних наук (Третій) з Класами наук юридичних та економічних. Первісний склад академиків (по чотири на Відділ) мав визначити Гетьман, а дальших мали вибірати сами академики. Гетьман визначив і першого президента.

На Відділі Історично-Філологічному по статуту мало бути 22 академики для таких паростей знання: 1) історія українського народу; 2) граматика та історія української мови, 3) українська народня словесність, 4) історія українського письменства, 5) історія українського мистецва, 6) етнографія та історична географія України, 7) археологія України, 8) історія укр. церкви, 9) історія Литви, 10) класична філологія, 11) загальне язикознавство, 12) арабо-іранська філологія, 13) тюркологія, 14) слав'янознавство, 15) візантологія, 16) історія всесвітньої літератури, 17) філософія. На Відділі Фізично-Математичних наук мало бути 30 академиків, на Відділі соціяльних наук 20.

В складі Першого Відділу організується Клас слав'янства та історично сполучених з ним народів. Мають це бути такі катедри: 1) історія Росії, 2) історія слав'янства, 3) російська мова та письменство, 4) білоруська мова та письменство, 5) польська мова та письменство, 7) чеська мова та письменство, 7) сербська та хорватська мова та письменство, 8) болгарська та словінська мова та письменство, 9) литовська мова та письменство, 10) мад'ярська мова та письменство, 11) румунська мова та письменство, 12) жидівська мова та письменство« (§ 6 »Статуту«).

В віданні Академії мали бути такі установи: Національна Бібліотека, яка посідала свій осібний статут; Астрономічна Обсерваторія, Хемічна Лабораторія, Фізичний Інститут, Національний Зоологічний Музей, Ботанічний Сад, Національний Ботанічний Музей, Національний Геологічний Музей, Національний Мінералогічний Музей, Національний Астрономічний Музей, Інститут Експериментальної Зоології, Інститут Експериментальної Ботаніки, Фізично-Географічний Інститут, Біологічна Станція на Азовському морі, Інститут прикладної Хемії з Державною Аналітичною Лабараторією, Інститут прикладної Механіки, Інститут Фізики, Акліматизаційний Сад, Геодезичний Інститут, Інститут наукової експериментальної Медицини й Ветеринарії. Крім того цілий ряд постійних комісій. Академія мала свою друкарню з словолитнею, літографією, цинкографією й фототипією.

---

[1]) Див. »Статут і штати Української Академії Наук у Київі«, Київ, 1919, ст. 3-тя.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Згідно §§ 14—17 Статуту, Академія діставала право зноситися безпосереднє з Радою Міністрів. Вибраний Академією Голова-Президент представлявся на затвердження Верховній Владі через Раду Міністрів, а неодмінний секретар, голови Відділів, академики та директори установ — через Міністра Народньої Освіти. § 21 »Статуту« установляв, що »всі видання Академії обов'язково повинні друковатися українською мовою. Коли б автор забажав, Академія друкує ту саму працю рівночасно одною з оттаких мов: французькою, німецькою, англійською, італійською та латинською«. § 47 установляв, що »усе внутрішнє діловодство Академії (протоколи, канцелярійні папери і т. д.) обов'язково провадиться мовою українською«.

Згідно з § 62 »Статута« дійсними членами Академії (академики) »можуть на однакових умовах обрання бути громадяне України та українські вчені Галичини, Буковини й Угорської України, відомі своїми науковими працями«. Могли бути академиками й чужоземці, але на осібних умовах обрання (для обрання чужоземців потрібна була більшість $^{2}/_{3}$ голосів присутних дійсних членів Академії).

Наказом Гетьмана від 14. падолиста 1918 р. призначено було такий склад академиків: по Історично-Філологічному Відділу: проф. Дмитро Багалій — по катедрі української історії; проф. Агатанґел Кримський — по східній історії й мовам; проф. Микола Петров — по історії українського письменства; проф. Степан Смаль-Стоцький — по українській мові. По Фізично-Математичнову Відділу: орд. академик Володимир Вернадський — по катедрі мінералогії; проф. Микола Кащенко — по катедрі акліматизації; проф. Степан Тимошенко — по катедрі механічної механіки. По Відділу соціяльних наук: проф. Михайло Туган-Барановський — по катедрі теоретичної економії; Орест Левицький — по катедрі звичаєвого права України; проф. Володимир Косинський по катедрі сільського господарства, проф. Филип Тарановський — по катедрі порівняльної історії права[1]). Президентом Академії призначено Вол. Вернадського, невідмінним секретарем — Аґ. Кримського. В такому складі Академія й була відкрита 14. падолиста 1918 року.

На своє утримання Академія діставала окрім звичайного удержання згідно штатів (див. »Державний Вістник«, 1918, № 76), ще й 1,500.000 карбованців щороку на ріжні наукові підприємства: »експедиції, спеціяльні досліди, витворення приборів, належне поставлення дослідів та спостережень, підготовку наукових видань і т. ин.« (див. »Полжюючу Записку до законопроєкту про заснування Української Академії Наук«, ст. 25-та.

В цілях успішного розвитку й поширення національної української культури у Гетьмана виникла думка — вже в перших місяцях його гетьманування — виділити з Міністерства Народньої Освіти всі інституції й справи, які безпосереднє торкаються національної культури (бібліотеки, музеї, театри і т. д.) і сконцентрувати в особливому відомстві

[1]) »Державний Вістник«, 1918, № 73.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»*Мистецтва й Національної Культури*«. Ця думка Гетьмана найшла собі здійснення в ухваленому 21. червня 1918 р. Радою Міністрів законі »Про утворення Головного Управління Мистецтва і Національної Культури й про переіменування Міністерства Народньої Освіти в Міністерство Народньої Освіти та Мистецтва.[1]) Згідно цьому закону заснувалося для завідування справами мистецтва, художнім вихованням і культурними установами »Головне Управління Мистецтва та Національної Культури« під керуванням »Головноуправляючого справами Мистецтва й Культури«. Це управління, залишаючись у відомстві Міністерства Народньої Освіти і Мистецтва, було цілком автономне й мало свій окремий бюджет, головноуправляючий же діставав права товариша Міністра Народньої Освіти та Мистецтва. На цю посаду 15. липня 1918 року було призначено Петра Яковлевича Дорошенка,[2]) відомого знавця української художньої старовини й мистецтва.

В завідування нового Управління перейшли всі справи, які раніше були зосереджені у відділі театральному і охорони пам'яток старовини й мистецтва — Міністерства Освіти. Було заосновано ще новий відділ архівно-бібліотечний, на чолі якого станув В. Л. Модзалевський. Під керуванням досвідченого й відданого справі керовника, яким був П. Я. Дорошенко, Головне Управління розвинуло дуже жваву діяльність. Воно виробило план організації Національної Бібліотеки Української Держави, Національної Галерії, Українського Національного Архіву й організації Українського Державного Драматичного Театру й Державної Української Опери. Законом 2. серпня 1918 р. »*Про утворення фонду Національної Бібліотеки Української Держави*« положено початок великої інституції — Національної Української Бібліотеки. Закон установлював »Тимчасовий Комітет по заснувані Національної Бібліотеки в Київі, відпускав аванс в сумі під мілійона карб. на перші видатки до 1. січня 1919 р. і окреслював завдання Бібліотеки: § 2-й закону звучав: »Крім загальних завдань — допомагати розповсюдженню знання і підтриманню наукової праці, при Бібліотеці має бути найповніш им чином розроблений відділ Ucrainica; бібліотека повинна бути книгозбірнею, з якій мають бути зібрані всі пам'ятки духового життя українського народу і України (рукописні і друкарські). В нім повинні бути зібрані книги, часописі, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії й инші твори друкарень, літографій і металографій, видані на Україні та поза кордоном.[3])« Фактично Бібліотека почала функціонувати вже 3-го серпня 1918 року[4]).

В основу Національного Архіву мали лягти багаті збірники колишнього »Центрального Архіву« при Археографічній Комісії в Київі. Було

---

[1]) Ibidem, № 20.

[2]) Родився 1857 р. в Глухівському пов, на Чернігівщині. Походив зі старого гетьманського роду. Скінчив медичний факультет Київського Університета.

[3]) »Державний Вістник«, № 32.

[4]) Л. Биковський. Національна Бібліотека Української Держави, Берлін, 1922. ст. 6.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

доручено спеціялістам скласти план організації Національного Архіву, де мали б бути сконцентровані архівні матеріяли до історії України, розкидані досі по ріжних провінціяльних архівах.

Так само було намічено план і роблено підготовчі заходи що-до організації в Київі Національної Галерії Мистецтва та Історичного Українського Музею (на зразок Німецького Музею в Нюрнберзі, або Баварського в Мюнхені).

Відділ охорони пам'яток старовини енергійно взявся до піддержки існуючих вже українських музеїв на провінції, до регістрації й порятунку де-яких загрожених через трівожні обставини провінціонального життя колекцій, до дослідження стародавніх пам'яток і руїн і т. д. Так, наприклад, було проведено через Раду Міністрів спеціяльну ухвалу 16. липня про асигнування Відділові 22.825 карб. на докінчення розкопок Зарубського манастиря біля Трахтомирова[1]), пізніше асигнувались кошти на купівлю пам'яток старовини для Національного Музею.

Особливу увагу звернуло »Головне Управління« на справу українського театрального мистецтва. Загальне керування справою належало до »Театральної Ради«, сформованої ще весною 1917. року. Ще перед заснуванням Головного Управління Міністерство Освіти провело через Раду Міністрів постанову 14. червня 1918. року про допомогу українським театрам у Київі; »Українському Національному Театрові« (під орудою Оп. Саксаганського) в сумі 165.500 карб. на провадження діяльности до 1. вересня 1918 р. і товариству »Молодий Театр у Київі« (під орудою Л. Курбаса) субсидію в розмірі 10.000 карб.[2]) За-для того, щоб поставити українське драматичне мистецтво на високу сучасних вимог що-до виконання, добору репертуару й техніки, було рішено заснувати державну українську драму в столиці держави у Київі. 28. серпня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила закон про заснування в Київі Державного Драматичного Театру. Цьому театрові надано право одержувати з-за кордону без мита книжки й усі потрібні матеріяли та знаряддя, надано власну печать з Державним Гербом. Артисти театру вважалися державними урядовцями й утримання театру прийнято на державний кошт.[3]) Того ж 23. серпня було ухвалено Радою Міністрів постанову про асигнування Державному Драматичному Театрові до кінця 1918. року 327.400 карб.[4]) Цей театр тішився особливою опікою самого гетьмана і завдяки цьому зміг дістати зразу відповідне помешкання, що при тодішній скруті в Київі було дуже важливою річчю. Державний Драматичний Театр був організований головно стараннями артистки Н. М. Дорошенко, яка сама взяла участь в його трупі. До Держ. Драмат. Театру були запрошені кращі сили української драми,

[1]) »Державний Вістник, № 26, 1918.
[2]) Ibidem, № 18.
[3]) Ibidem, № 42.
[4]) Ibidem, № 43.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

як старші, так і молоді. Театр був відкритий в падолисті 1918 р. Його репертуар складався з модерних українських і перекладних п'єс.

З осени 1918 р. почали робитись приготовлення до перетворення міської опери в Київі в Національну Оперу: були заангажовані співаки-українці, артисти колишніх імператорських театрів у Петербурзі та Москві, замовлені переклади лібрет світових опер на українську мову й вироблено план репертуару для майбутнього сезону 1919—20. року, коли сподівалися остаточно перевести українізацію Київської опери. Тимчасову дирекцію оперного театру »Театральна Рада« доручила М. Садовському.

За-для підготовки працьовників народніх театрів було засновано постановою Ради Міністрів 30. серпня 1918 р. »Державну Драматичну Школу« у Київі, на утримання якої було асигнувано 28.800 карб. річно, починаючи з 1. липня 1918 р.[1]) Для піддержки й розвитку кобзарства, як дуже важливої галузі національного музичного мистецтва, було засновано в Київі Кобзарську Школу. Теоретичну науку в ній викладали люде з вищою музичною освітою, для практичного ж навчання гри на бандурі запрошено 8 кобзарів ріжних шкіл (Харьківської, Полтавської й Чернігівської.[2]) За-для піднесення музичної культури на Україні, з ініціятиви Музичного Відділу Міністерства Освіти (що потім перейшов до Головного Управління) було організовано »Український Національний Хор у Київі«, під орудою відомого диригента Ол. Кошиця, пізніше перетворений в »*Українську Державну Капелу*«[3]) і *Державний симфонічний оркестр*« під орудою О. Горілого. Для підготовки керовників історичними екскурсіями по Україні в липні 1918 року при Київським Українським Університеті було відкрито спеціяльні курси, де викладали відомі спеціялісти-вчені проф. Гр. Павлуцький, В. Прокопович, В. Козловська, Т. Ернст, М. Біляшевський і А. Грабарь.

Головне Управління взяло в свої руки і справу пам'ятника Тарасові Шевченкові у Київі. За-для цього було утворено при Управлінні спеціяльну Комісію, яка почала працювати в осені 1918 року. Місцем для пам'ятника було вибрано Софійську площу з боку Михайловського манастиря: памятник мав стояти на лінії, яка веде від воріт св. Софії до воріт Михайловського манастиря.[4])

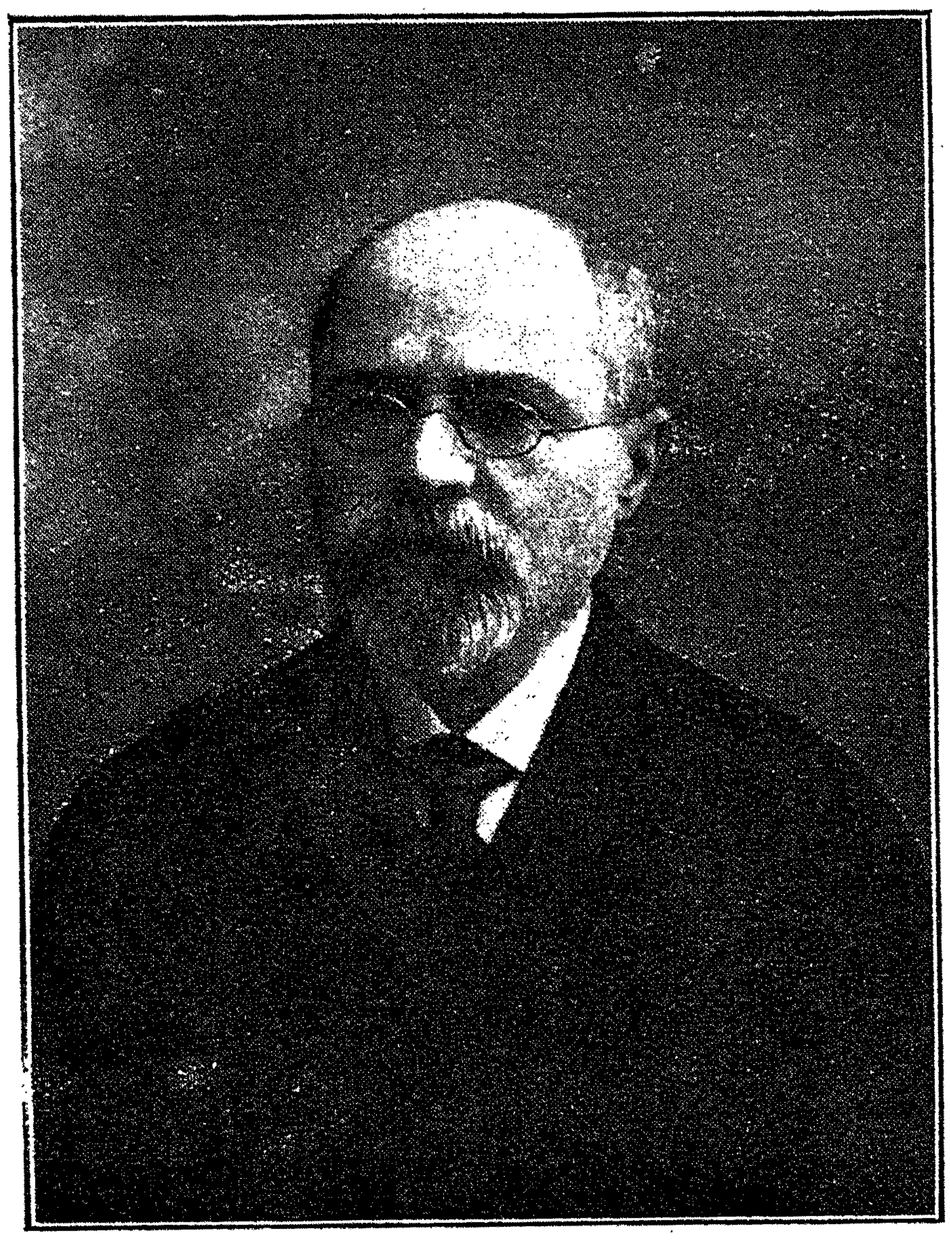
Взагалі діяльність як Головного Управління Мистецтва і Національної Культури, так і самого Міністерства в цілому була звернута на те, щоб реальними, творчими заходами укріпити ґрунт для розвитку української просвіти й національної культури, не руйнуючи нічого з того, що було утворено раніше в культурно-просвітній області хоча б і в чужій, російській формі, з тим, щоб підготовити нормальний, природний

---

[1]] Державний Вісник«, № 47.
[2]] »Вістник пол., літератури й життя«, 1918, № 38.
[3]) Держанний Вістник«, № 16.
[4]) Див. »Стара Україна«, 1925, кн. III—IV. ст. 65.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

і неболючий перехід на форми національно-українські. Ця повільність, цей скоріше еволюційний, ніж революційний спосіб українізації культурно-просвітньої сфери життя, вживаний керовниками Міністерства (як М. Василенком, так і його наступниками П. Стебницьким і В. Науменком) викликав незадоволення з боку палких і шовіністично настроєних українських націоналістів. Але коли Гетьманське правительство впало й прийшло на зміну йому правительство Директорії, котре апріорно-вороже ставилося до всього, що було утворено за часів Гетьмана і заходилось зразу те все руйнувати, то в Міністерстві Освіти навіть воно не знайшло нічого, що підлягало б, на його думку, потребі знищення або переміни, всі вищі керовники Міністерства, за виїмком самого лише Міністра, були залишені на своїх місцях і продовжували розпочату роботу. Так само незайманим лишилось і Головне Управління з його керовником П. Дорошенком: в їх діяльності навіть найбільші вороги не могла знайти нічого, щоб не досить відповідало інтересам національної української культури.

Міністр освіти *М. Стебницький.*

Говорячи про діяльність українського правительства в сфері народньої просвіти, годиться зазначити також окремі його розпорядження, які свідчать про відношення до української національної культури. До таких фактів належать пенсії й допомоги діячам національної культури й їхнім родинам. Отже, ухвалою Ради Міністрів, затвердженою Гетьманом 2. липня 1918 р., було призначено одноразову допомогу в розмірі 1000 карб. Таїсії Федоровні Михальчуковій, вдові відомого українського вченого К. П. Михальчука.[1]) Такою ж ухвалою від 6. серпня 1918 р. було призначено вдові українського драматурга М. Л. Кропивницького — Надії Васильовні Кропивницькій одноразову допомогу в розмірі 3000 карб. та пенсію на дожиття в розмірі 2.400 карб. річно[2]). Ухвалою Ради Міністрів 14. червня 1918 року, затвердженою Гетьманом, призначено на дожиття, яко постійну пенсію, Марії Костянтиновні Заньковецькій 3.600 карб. річно[3]); того ж 14. червня ухвалено »прийняти похорони

[1]) »Державний Вістник« № 21.
[2]) Ibid., № 33.
[3]) Ibid., № 18.

National Parliamentary Library of Ukraine www.npbu.org

Людмимили Михайловни Драгоманової на кошти Української Держави«. На державний кошт поховано й Івана Матвієвича Стешенка. Ухвалою Ради Міністрів 30. серпня, затвердженою Гетьманом, призначено до життя пенсію в розмірі 3000 карб. річно архіепископові Олексію, перекладчикові молитовних книг на українську мову.[1])

В інтересах поширення українських видань, друкованих за кордоном, Міністерство Освіти перевело через Раду Міністрів закон, яким скасовано мито, яке накладається на закордонні видання, спеціяльно у відношенні до українських книжок, нот і мап, друкованих за кордоном. Цей закон мав силу до 1. червня 1919 року й відносився до всіх українських видань, з якої б держави їх не везли. Законом 7. червня 1918 року Рада Міністрів ухвалила асигнування Міністерству Освіти 2-ох мілійонів карбованців на видання шкільних підручників (Див. Державний Вістник«, 1918, № 14, ст. 2).

На кошти з цього фонду було в 1918 р. видано: 950.000 примірників »Граматки« для 1-го року навчання С. Черкасенка і Воронця; 600.000 примірників »Читанки« С. Чепіги і 350.000 »Задачника« С. Чепіги; 300.000 прим. »Читанки« С. Черкасенка для 2-о року навчання; 300.000 »Задачника« для 2-го року С. Чепіги і 50.000 »Задачника« Басараба; 20.000 »Читанки« О. Білоусенка для 3-го року навчання. Для середніх шкіл було видано: »Граматики« І. Огієнка — 100.000 примірників; »Арихметики« Шапошникова 35.000 прим.; »Задачника« Н. Шульгиної—Іщук 35.000 прим.; »Задачника« Шульца 90.000 прим.; »Задачника« Верещагина 30.000 прим.; »Алгебри« Борошка 20.000 прим.; »Алгебраїчного задачника« Шапошникова 35.000 прим. Всього було видано 1,620.000 примірників шкільних книжок для народніх шкіл і 345.000 примірників книжок для шкіл середніх. (Див. М. Мукалов: Шкільні підручники. »Книгарь«, 1919, ч. 18, ст. 1152—1153).

Щоб швидче забезпечити школи українськими підручниками, міністерство видало великі безпроцентові позички кільком українським видавництвам (»Вернигора«, »Українська Школа« та инш.), котрі перенесли друк за кордон — до Відня і вже в 1919. році виготовили кілька десятків підручників у дуже великому накладі. Але ці видання вже не могли дістатись на Україну.

Взагалі при сприятливому відношенні уряду українська видавнича справа в 1918. році (властиво за 8 місяців Гетьманського уряду) зробила величезний поступ. Було засновано цілий ряд великих видавництв, які випускали українські видання в нечуваному доти числі примірників; весь край вкрився сіттю українських книгарень; по всіх залізничих кіосках зникла абсолютно російська книжка і преса, уступивши місце українській; кожне міністерство почало видавати свій орган українською мовою.[2]) В початку червня відбулося об'єднання кількох більших видавництв в один »Український Видавничий Союз«, до якого увійшли,

---

[1]) »Вістник політики, літератури й життя« 1918, № 35—36, ст. 510.

[2]) »Кригарь«, Київ, 1918, № 20, стаття Д. Наночині.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

між иншим, »Українбанк«, »Дніпросоюз«, »Центральний Кооперативний Комітет« та иньші інституції.

Все це утворило для українського видавництва такий розмах, що один з бібліографів українських, вже по упаду Української Держави, роблячи підсумок української книжкової продукції, за часи від 1917. року, висловився про продукцію 1918. р., що »цей рік надовго може бути незрівняним, недосяжним по скількости виданнів і накладів«[1]). В 1918. році видано, не рахуючи періодичних видань, 673 книжки в мілійонах примірників.

[1]) »Книгарь«, Київ, 1919, № 20, стаття Д. Панопині.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XXI.

Судова справа. Діяльність Міністерства Юстиції. Державний Сенат Української Держави. Зміни в організації судівництва.

З проголошенням самостійности України і відокремленням її від Росії повстала потреба в організації найвищої судової інстанції за-для вирішення тих справ, котрі раніше йшли до Сенату. Для задоволення цієї потреби Центральна Рада законом від 17. грудня 1917. року ухвалила організувати яко вищу судову установу Генеральний Суд з трьох відділів: карного, цивільного й адміністраційного. Генеральний Суд фактично був заснований уже з початку 1918. року. На генеральних суддів було обрано 2. квітня 1918. року Центральною Радою: М. Радченка, Ачкасова, Пухтинського, С. Шелухина, П. Яценка, А. Вязлова, Шіянова, Попова, А. Марголіна й Д. Марковича, (Пізніше вже за Гетьманського правління до Генерального Суду призначено ще проф. В. Кістяковського). Судові Палати (їх, як звісно, на Україні було три: київська, харьківська й одеська) були Центральною Радою переіменовані в Апеляційні Суди. Що до решти судових інституцій, то правительство Ц. Ради залишило все по старому, за невеликими змінами в особистому персоналі. Большевицька окупація кінця 1917, року і початку 1918. р. внесла велику дезорганізацію в судове життя: багацько судових діячів було замордовано[1]), багацько десь поховалось і повтікало. Міністрові судових справ С. П. Шелухинові, який фактично перший організував Міністерство Судових Справ, довелося відновляти судовий апарат на місцях і робити багато нових призначень на судові посади; так само довелося йому підготовляти зміну старих меж підсудности і злиття в один суд ріжних судів: комерційного, військового, консисторського, — що вимагалося новими обставинами й потребами життя. Його діяльність в цьому напрямку продовжив проф. Мих. П. Чубинський, призначений міністром судових справ Гетьманським наказом 3. травня 1918. р. Тимчасово виконуючим обов'язки товариша міністра наказом 6. травня призначено сенатора С. В. Завадського, видатного юриста й судового діяча.

Вже в самому початку своєї діяльности Рада Міністрів Української Держави рішила приступити до реформи вищих судових установ в Державі, про що свідчить її постанова 20. травня 1918. р. про утворення

[1]) Карні злочинці, яких було дуже багато в большевицьких бандах, мстилися на судових слідчих і на суддях, що колись їх судили за ріжні злочинства.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

при Міністерстві Судових Справ трьох комісій. 1) Комісія для перегляду заведення Генерального та Апеляційного Судів; 2) Комісія по виробленню української правничої термінології й 3) Комісія по перегляду штатів установ Міністерства Судових Справ та Головного Тюремного Управління. Насамперед було рішено утворити на Україні Державний Сенат, а до утворення його підтверджено певні сенатські функції за Генеральним Судом спеціяльним законом 2. червня 1918. р. де було сказано; »Генеральний Суд складається з трьох Департаментів: цивільного, карного й адміністраційного і виконує на цілій території України всі функції, належні до утворення його Правительствующому Сенатові, а також касаційні фукції Головного Воєнного Суду, як що їх не змінено иншими законами Української Держави«.[1])

Самий закон про утворення Державного Сенату Української Держави було ухвалено Радою Міністрів і затверджено Гетьманом 8. липня 1918 р. Цей закон складався з десяти артикулів у 69 параграфах. Головні основи закону були такі:

Арт. I »У відміну закону, що видала Центральна Рада 2. грудня 1917 року про утворення Генерального Суду, установити в м. Київі, яко вищу в судових і адміністраційних справах Державну Інституцію — Державний Сенат«.

Арт. II »Устрій, компетенція, розмір і обсяг прав Державного Сенату, обряди і порядок чинности в ньому, переведення і провадження справ, порядок виконання постанов Державного Сенату і порядок зносин його з иншими державними інституціями і догляд за виконанням наказів Сенату, а також права і обов'язки і відповідальність Сенаторів, аж до видання особливого законодавчого акту, тимчасово визначаються »Учрежденіемъ Россійскаго Правительствующаго Сената« (Сводъ Зак., т. I, ч. 2, Учр. Прав. Сен. 1917 года), »Учрежденіемъ Судебныхъ Установленій«, »Уставами Уголовного й Гражданского Судопроизводства« та иншими що-до цього законами, оскільки їх не скасовано вже виданими і нині не скасованими законами Української Держави та наступними постановами.

§ 1. Державний Сенат складається з Сенаторів, в тім числі Президента Сенату і поділяється на Генеральні Суди: Адміністраційний, Цивільний та Карний.

§ 2. Сенатори пробувають в належних Генеральних Судах і в Загальних Зібраннях Сенату в тім числі, що визначають додані до цього штати;[2])

§ 3. Президент Сенату та Сенатори призначаються з числа осіб з вищою юридичною освітою, що перебули не менше як 15 років: а) в судовім відомстві на посадах не низше судового слідчого чи товариша прокурору окружного суду, або б) в стані присяжного адвоката, а також з числа тих, що мають учений ценз магістра або

---

[1]) »Державний Вістник«, № 12.

[2]) По штатах установлено число сенаторів Адміністраційного Генерального Суду 19, Карного Ген. Суду 11 і Цивільного Ген. Суду 15; Сенаторів, які носили це звання. беручи участь лиш в Загальних Зібраннях Сенату, мало бути 10. Крім того, 1 президент і 3 предсідателів Ген. Судів.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

доктора, лекторів юридичних наук в вищих школах, що виконували лекторські обов'язки через той саме час. Для осіб, які призначаються в сенатори цивільного Генерального Суду, в п'ятнадцятирічний строк, що вимагається цією статтею, зараховується п'ять років перебування на посаді Секретаря Цивільного Департаменту Судової Палати.

Сенаторів Адміністраційного Генерального Суду може бути призначено також з числа осіб з вищою освітою, що перебули не менше вищезазначеного часу в державній чи громадській службі на посадах, що дають широкий адміністраційний досвід. Сенаторів Зібрання Державного Сенату може бути призначено також з числа осіб, котрі хоча не відповідають зазначеним вище умовам, але пробували на посаді Міністрів.

§ 4. Сенатори, присутні в Генеральних Судах, не можуть одночасно перебувати на яких-небудь посадах на службі державній, чи громадській, одначе їм не заборонено обіймати професорські посади в вищих школах, чи викладати в них науки, або ж приймати тимчасові доручення в державній службі. Сенатори Загального Зібрання, крім того, можуть бути призначені на посади Міністра чи державного секретаря, або товариша міністра або товариша державного секретаря, при чому в таких випадках припиняється тільки видавання їм платні по Сенату, але вакансію, що знаходиться, не обсаджується; уступивши з одної з зазначених вище посад, вони вертаються на попередню посаду.

§ 5. Президент Державного Сенату і Сенатори Загального Зібрання призначаються наказом пана Гетьмана після попередньої ухвали кандидата Радою Міністрів.

§ 20. Позбавлення звання сенатора може бути наслідком постанови Загального Зібрання Сенату, затвердженої Гетьманом, в випадках, коли заняття, пожиття чи вчинки особи, яка має звання сенатора, будуть визнані за невідповідні гідності цього високого звання.

§ 36. До компетенції Загального Зібрання всіх Генеральних Судів належать справи, що належали до »Общаго Собранія« Першого та Касаційних Департаментів і »Общаго Собранія« Першого, Другого й Касаційних Департаментів Російського Правительствующого Сенату.

§ 37. До компетенції Загального Зібрання Цивільного і Карного Генерального Судів належать справи, які належали до »Общаго Собранія« Касаційних департаментів Російського Правительствующого Сенату.

§ 38. До компетенції Сполученої Присутности всіх Генеральних Судів належать справи, які належали до »Соединенного Присутствія« Першого й Касаційного департаментів Російського Правительствующого Сенату.

§ 39. До компетенції Сполучених Присутностей Адміністраційного та Карного Генеральних Судів належать справи, що належали до »Соединенного Присутсвія« Першого й Касаційних Департаментів Російського Правительствующого Сенату.

§ 40. До компетенції Адміністраційного Генерального Суду належать справи, які належали до Першого, Другого, а також на далі, до видання особливого про це закону, Третього і Четвертого

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Департаментів Російського Правительствующого Сенату і »Особаго Присутствія по отчужденію недвижимыхъ имуществъ для государственной или общественной пользы«.

§ 41. До компетенції Цивільного і Карного Генеральних Судів належать справи, що належали до Касаційних Департаментів Російського Правительствуючого Сенату, а крім того до компетенції Карного Генерального Суду відносяться справи, що належали до Російського »Главнаго Военнаго Суду« і «Главнаго Военно-Морского Суду«.

§ 43. При кожнім Генеральнім Суді, а також при Загальнім Зібранні Державного Сенату пробувають прокурор і товариш прокурора під вищим доглядом міністра юстиції, як Генерального прокурора.

Арт. III. На далі, до вироблення осібної форми для сенаторів, сенатор в Засіданні повинен бути в чорнім сурдуті, чорній краватці і мати особливий знак, що його виробити й подати на затвердження в належнім порядкові має Міністр Юстиції.

Арт. IV. Всі зазначені в штаті посади сенаторів уперше обсаджуються наказом Гетьмана, на підставі ухваленого Радою Міністрів внесення Міністра Юстиції. Тим самим порядком призначаються у-перше Предсідателі Генеральних Судів.« [1])

Кілька тижнів по затвердженні закону про заснування Державного Сенату Гетьман затвердив перший склад сенаторів, обібраних Радою Міністрів по списку, предложеному Міністром Юстиції. В основу Сенату ліг склад членів Генерального Суду, поповнений новими сенаторами, здебільшого членами колишнього російського сенату, українського походження або звязаних з Україною своїм проживанням чи службою у ній. 26 липня й 3 серпня 1918 року були призначені сенаторами Загального Зібрання такі особи: Голова Ради Міністрів Федір Лизогуб, товариш міністра юстиції Олекса Романов, міністр юстиції Мих. Чубинський, міністр освіти Микола Василенко, міністр внутрішніх справ Ігорь Кістяковський і державний секретар Сергій Завадський.

Сенаторами Цивільного Генерального Суду Державного Сенату призначені: генеральні судді П. Ачкасов, А. Бутовський, Ол. Хруцький, Чернявський та С. Шелухин; сенатори бувшого російського сенату: М. Товстоліс, Олександер Морозов, Назимов, голови департаментів судових палат — київської А. Бокша, одеської Кондрацький і петербурської — Дмитро Литовченко, товариш обер-прокурора касаційного департаменту бувш. рос, сенату Виноградський; голова департаменту харківської судової палати Петро Примо; сенатор цивільного касаційного департаменту бувш. рос. сенату Краснянський, сенатор того ж департаменту Гусаківський і бувш. голова департаменту петербурської судової палати Стіна.

Сенаторами Карного Генерального Суду Державного Сенату призначені: генеральні судді: А. Марголін та Яценко; сенатори бувш. рос.

[1]) Державний Вістник«, № 25.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

сенату: професор Гогель, Грабарь, Манковський, Равський Володимир, Олександер Юршевський; товариш обен-прокурора б. рос. сенату Михайло Литовченко; члени судових плат: одеської — Ляхницький і харьківської Мочульський та голова Омського Військового Суду Гречко.

Сенаторами Адміністраційного Генерального Суду Державного Сенату призначені: генеральні судді: А. Вязлов, проф. Б. Кістяковський, Шіянов, Повов, Пухтинський, Радченко: сенатори б. російського сенату: Невіров, Василь Ілимов, Дмитро Носенко та Шлейфер; товариш державного секретаря Вол. Романов, старший прокуратор Генерального Суду Дмитро Маркович, б. проф. петербурського університету Мігулін; товариші обер-прокурорів б. російського сенату Майборода та Собичевський; б. член І. Державної Думи Імшинецький, б. комісар по справах України при Тимчасовім Правительстві Петро Стебницький, присяжний адвокат Хвостов, прокурор київської судової плати С. Чабаков.

Президентом Державного Сенату призначено міністра освіти Миколу Василенка з залишенням на посаді міністра; предсідателем Карного Генерального Суду — міністра юстиції Мих. Чубинського, котрий одночасно покинув свою посаду міністра; предсідателем Цивільного Генерального Суду призначено сенатора Гусаківського, Адміністраційного — сенатора Носенка. Прокурором Цивільного Генерального Суду призначено б. товариша обер-прокуратора російського сенату Затворицького, прокурором Карного Генерального Суду — б. товариша обер-прокурора рос. сенату Тізенгаузена і Загального Зібрання — б. товариша оберпрокурора Лашкарьова.

Так був сформований Державний Сенат Української Держави, котрий скупчив у своїх рядах цвіт юридичної думи і практики колишньої Російської Імперії, — в подавляючій більшості походженням з України і переважно звязаних з Україною своєю судовою діяльністю. Увійшли до Сенату і такі заслужені діячі українського національного руху як Дм. Маркович, П. Стебницький, С. Шелухин, А. Вязлов, Б. Кістяковський, М. Василенко та цілий ряд инших.

Одночасно з установленням Державного Сенату було ухвалено Радою Міністрів і затверджено Гетьманом 8. липня 1918. р. закон про Судові Палати й Апеляційні Суди[1]). Цей закон скасував закон Центральної Ради від 17. грудня 1917. року про Апеляційні Суди і закон від 24. березня 1918. року про заснування Київського Апеляційного Суду, натомісць привертав прежні Судові Палати (у Київі, Харькові й Одесі) з де-якими змінами відповідно до нових умовин життя. Законом 15. липня 1918. р. було змінено назву міністерства Судових Справ на Міністерство Юстиції й ухвалено статут Гсловного Управління місцями замкнення, яко окремої інституції в складі Міністерства Юстиції з Начальником Управління на чолі; цей Начальник діставав право товариша

[1]) »Державний Вістник«, № 25.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Міністра Юстиції. На цій посаді затверджено Гетьманом відомого українського громадського діяча сенанора Андрія Вязлова.[1])

Взагалі Міністерство Юстиції під проводом М. Чубинського Ол. Ромнова, А. Вязлова і Рейнбота держалося в своїй діяльності принципа повільного й обережного відношення до всяких змін в організації судової справи на Україні, яко такої области державного життя, яка вимагає великої обміркованости й ґрунтової теоретичної підготовки в реформах. Треба було, не порушуючи правного й морального рівня представників юстиції, пристосувати саму юстицію до нових потреб в звязку з глибокими змінами, які зайшли в житті країни, від коли вона стала самостійною державою і перебула глибокі потрясення соціяльної революції. Треба було також зберігати авторитет українського суду, яко інституції, що по самій своїй суті мала стояти по-над класовими, національними й політичними змаганнями, стоячи на ґрунті рівного й справедливого права для всіх громадян Української Держави.

[1]) »Державний Вістник«, № 27.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XXII.

Справа реконструкції Кабінету Міністрів. Подорож Гетьмана до Німеччини. Національний Союз. Кабінетський кризис. Справа порозуміння з українською національною демократією.

Перші два місяці напруженої праці кабінету міністрів під головування Ф. А. Лизогуба довели, що основну лінію державного будівництва взято зовсім вірно й що кабінет виявив повну здатність до ділової праці. Разом із тим виявились і дефекти де-яких окремих частин державного управління, головно в обсягу діяльности міністерства внутрішніх справ і міністерства справ продовольчих. Ці дефекти знайшли собі виразне зазначення в відручному листі Гетьмана з 8. липня, з яким він звернувся на ім'я голови Ради Міністрів Лизогуба. Наводимо цей лист в цілості:

»Високоповажаний Федоре Андрієвичу!

Напрямок політики Вашого кабінету, що поставив собі метою затвердження на Україні сильної влади, закономірности, збудування могутньої, незалежної Української Держави на міцних національно-демократичних основах, вповні відповідає моїм поглядам і стремлінням. Через те я рахую особливо приємним для мене довгом принести Вам і всім панам міністрам мою глибоку подяку за те, що у виключно важкий час ви всі допомогли мені покласти початок міцному будуванню Української Держави і продовжуєте нині, не покладаючи рук, працювати на користь і процвітання українського народу. Разом з тим я нахожу необхідним відмітити, що не дивлячись на всю цю виключно напружену працю, де-які питання першостепенної державної важливости все ще потрібують прикладання особливих зусиль з боку уряду.

Першим питанням в цій області являється невідповідаючий в де-яких випадках підбір осіб, призначених на посади по міністерству внутрішніх справ, недостатність згоди, а иноді навіть протиречівість їх вчинків на місцях з намірами і цілями центрального уряду. Не можу поставити цього в вину міністерству, бо вповні зрозуміло, як важко зробити відповідний підбір осіб при сучасних умовах. Але я надаю цьому питанню особливо важливе значіння. Необхідно мати на місці людей твердих і рішучих, але стільки ж необхідно, щоб люде ці працювали вповні відповідно до духу і напрямку державної програми.

Другим питанням являється те, що основа наміченої мною аграрної реформи до цього часу майже невідома в широких кругах населення, толкується ними неправильно, чим утворюється дуже сприятливий ґрунт для самої злонаміреної агітації.

Третім питанням являється організація продовольчої справи і боротьба з спекуляцією. В цьому відношенні досягнені урядом за

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

минулі місяці результати не можна признати досить задовольняючими. Між тим нелад в цій області викликає сильне незадоволення серед маси населення.

Врешті самим серйозним питанням являється відсутність до цього часу належного освідомлення широках мас населення з дільністю уряду, з його цілями і стремліннями. З огляду на це все, плодотворна, направлена на добробут українського народу діяльність, яка пройнята стремлінням до збудування самостійної, незалежної України, зостається невідомою не тільки масі селянства, але навіть міському населенню. Мало того, на цьому ґрунті виникає запекла і не зустрічаюча повинного відпору агітація проти нині існуючого уряду.

Я глибоко переконаний, що Ви, глибокоповажаний Федоре Андрієвичу, й поважані Ваші співробітники міністри допоможете мені поконати як перераховані мною вище труднощі, так і ті перешкоди, котрі стоять перед нами та які треба побідити на шляху осягнення загальної нашої великої задачі: збудування на здорових національно-демократичних основах Української Держави могутньої, самостійної і незалежної.

Приношу Вам запевнення в глибокім моїм поважанні і щирім віддані Вам.

Павло Скоропадський.

Голова Ради Міністрів відповів на цей лист офіціяльно в імени кабінету заявою, що в »єднанні з Паном Гетьманом і в його довіррі Українське Правительство черпає і на далі черпатиме енергію для великої справи будування на твердих і національно-демократичних основах світлої будуччини дорогої нам України, при чім за свій обов'язок уважає, прийнявши до незмінного керування всі Паном Гетьманом пороблені уваги, доложити всіх своїх сил для переведення їх у життя«.

Реальним наслідком листа Гетьмана було перш за все уступлення Лизогуба з поста міністра внутрішніх справ і залишення за собою лиш поста голови Ради Міністрів. На пост міністра внутрішніх справ був призначений державний секретарь І. О. Кістяковський. Далі подався до демісії міністр продовольчих справ Ю. Ю. Соколовський, людина глибоко чесна й прекрасний фаховець, але занадто м'ягка, щоб покласти край зловживанням і спекуляції в області постачання й поділу харчових продуктів. Його заступник С. М. Гербель, дотеперішній уповноважений українського правительства при вищім командуванні австро-угорських військ в Одесі, людина як раз навпаки дуже тверда й рішуча. В області провінціяльної адміністрації було переведено певні переміни особистого персоналу й були увільнені де-які губерніяльні й повітові старости, що не виявили досить розуміння й такту в відносинах до національної української справи.

Не вважаючи на солідність і продуктивність праці кабінету міністрів по заведенню ладу й порядку в Українській Державі, ця праця не переставала бути весь час метою гострої й недоброзичливої критики та нападів не тільки з боку явних ворогів української державности (одна-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ково, як крайніх лівих партій, так і прихильників реставрації давньої Росії), але й з боку української національної демократії. В пресі, в офіціяльних заявах, в звертаннях до представників Німеччини українська національна демократія весь час уперто твердила, що кабінет міністрів »неукраїнський« по своєму персональному складу, що він зложений з »ворогів української державности«, що він веде політику шкідливу для інтересів української державности. Кожен закон, кожне розпорядження правительства витолковувалось, як новий акт на шкоду »українським« інтересам. Українська демократична преса вела систематичну кампанію проти правительства, стараючись на кожному кроці здискредитувати його перед своїми й перед чужими. »Нова Рада«, орган ес-ефів, писала наприклад з приводу призначення В. К. Липинського послом до Відня, що одне лиш посольство в Болгарії є »чисто українське«, вказуючи тим самим, що всі инші українські посолства по других державах »не чисто українські«. Вся ця агітація утворювала певну сугестію, ніби й справді в Українській Державі йде змагання між »українським громадянством« і »неукраїнським правительством«, впливаючи навіть на самого Гетьмана й спонукуючи його весь час шукати зближення з українською національною демократією й старатись притягти її до участи в правительстві.

В дійсності, Гетьман від самого початку свого правління щиро хотів і дуже дбав про порозуміння з українськими національними кругами, щоб об'єднати біля українського державного будівництва всі національно настроєні елементи. По тому як переговори з представниками більш уміркованого крила української демократії, з членами партії соціялістів-федералістів (на початку травня) не довели до бажаної згоди, Гетьман не покидав думки притягти до участи в правительстві окремих членів цієї партії або навіть реконструювати цілий кабінет міністрів таким способом, щоб перевагу в ньому мали представники більш поміркованого і більш державницьки настроєного, як він вірив, крила української національної демократії. Його стримувало одначе бажання дати кабінетові Лизогуба змогу докінчити його велику ділову роботу, яку він саме переводив: він побоювався, що представники національних українських кол, дуже радикально настроєні, як і вся тодішня українська демократія, в питаннях соціяльних і політичних, замість продовження ділової організаційної праці, почнуть домагатись негайних і різких змін в усіх областях внутрішнього життя, що могло би перешкодити заспокоєнню України й скріпленню її зовнішнього становища. Він побоювався, що принцип національний буде поставлений вище державного і це, при дуже низкім рівні національної української свідомости серед інтелігенції і в народніх масах, загострить внутрішні відносини. Та про те вже в початку липня Гетьман дав довірочне доручення міністру закордонних справ Д. Дорошенкові підготовляти ґрунт і вести переговори з окремими особами з-поміж українських національних кругів що-до їх вступу до міністерства. Геть-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ману хтілося, щоб на чолі правительства стала людина, яка, задовольняючи вимогам національного українського характеру, мала б досвід в керуванні громадськими справами в широкому маштабі й могла примирити собою ріжні групи й політичні кола. Вибір управ на трьох кандидатів: проф. Д. І. Багалія, І. Л. Шрага й П. Я. Дорошенка. З доручення Гетьмана міністр закордонних справ Д. Дорошенко вів переговори з кожним з цих кандидатів по черзі. Д. І. Багалія і П. Я. Дорошенка було викликано спеціяльно до Київа. Але всі троє кандидатів зреклися взяти на себе пост премієр-міністра, мотивуючи своє зречення ріжними мотивами. Це, а також те, що особи, з якими вів переговори Д. Дорошенко що-до їх вступу до кабінету міністрів, ставили свою згоду в залежність від згоди партії, до якої вони належали, затягало справу й цілий місяць серпень пройшов у цих переговорах. Тим часом українському правительству довелося вирішати дуже важні справи зовнішнього й внутрішнього характеру, які вимагали порозуміння з німецьким правительством. Досвід показав, що далеко доцільніше вирішати важливі питання не з представниками німецького правительства на Україні — військовими й дипломатичними, а з самою центральною владою в Берліні. За-для цього міністр-президент Лизогуб в супроводі товариша міністра закордонних справ Палтова відбув в початку серпня подорож до Берліна, де мав кілька конференцій з державним секретарем закордонних справ фон-Гінце. Були обговорені питання ратифікації Берестейського миру, справи Холмська, Донська, Кримська, Басарабська й де-які питання фінансово-економічного характеру. Подорож дала добрі наслідки для цілого ряду справ.

В розмові з співробітником газети »Відродження« Лизогуб так з'ясував мету своєї подорожи: »Предметом обговорювання з німецькими міністрами був цілий ряд питань, які торкаються добробуту Української Держави. Це були питаня про гряниці, про затяжку наших мирних переговорів з большевиками, про Холмщину, Крим та инше. Всі питання рішено в самому корисному для нас розумінні; всюди ми зустрічали найуважніше відношення і нам зроблено з боку всіх урядових чинів щире приняття. З приводу прилучення Криму, Німеччина визнає фактично за нами всі права на володіння кримським півостровом. Питання про переговори з кримським урядом не підношено, та ці переговори можуть початися з ініціятиви кримського уряду, коли він до нас звернеться і з цього перепон ніяких не встрітиться. Питання про Холмщину може бути вирішено після ратифікації мирного договору Австро-Угорщиною. Тому, що Німеччина, Турція й Болгарія договір з Україною ратифікували, то й Австро-Угорщина не повинна затримувати ратифікацію договору і в цьому відношенні ми одержали тверді запевнення«.

Біля цієї подорожи опозиційна українська преса утворила багато галасу з приводу неточної передачі німецькими журналістами одної фрази Лизогуба про те, ніби Україна може увійти з будучою Росією в зачіпно-відпорний союз »на підставі угоди 1654 р.« Не вважаючи на те що сам Лизогуб негайно ж спростував помилку, а за тим появилося й офіціяльне спростування в Київі, де-які газети злорадно ухопились за

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

цю помилку й багато писали з її приводу, а Національний Союз виступив з спеціяльним з цього приводу протестом.

Щоб досягти усунення перешкод, які ставили німецькі військові власті справі формування української армії й передачі чорноморського флоту в українські руки, Гетьман рішив поїхати до Німеччини сам для побачення з імператором Вільгелмом II. Особисті відносини українського Гетьмана з німецьким імператором зав'язались ще раніше в формі обміну телеграмами: імператор Вільгельм II вислав Гетьманові телеграму з висловом співчуття з приводу Звіринецької катастрофи в Київі, на що Гетьман відповів подякою. Пізніш Гетьман висилав телеграми, висловлюючи своє співчуття з приводу вбивства німецького посла гр. Мірбаха й вбивства фельдмаршала Айхгорна в Київі. На ці телеграми імператор Вільгельм відповів телеграмами з висловом своєї подяки. Скріплення особистих звязків через побачення уявлялось з погляду відносин кінця літа 1918. р. дуже корисним.

Перед своїм від'їздом Гетьман видав наказ про вступлення в силу закону від 1. серпня про наслідництво влади в Українській Державі. Верховна влада перейшла на цей час до Колегії Верховних Правителів, яка склалась з таких осіб: Ф. Лизогуб, А. Рогоза й сенатор Дм. Носенко. Гетьман виїхав з Київа 3. вересня в супроводі товариша міністра закордонних справ Палтова, кількох осіб зі свого почоту й радника німецького посольства в Київі графа Берхема та представника німецького командування фон-Альвенслебена.

У вечорі 4. вересня спеціяльний поїзд Гетьмана прибув до Берліна. На вокзалі Гетьмана зустріли: український посол бар. Штейнгель з членами свого посольства, радник фон-Притвіц, яко представник рейхсканцлера, державний секретарь фон-Кюльман й легаціонссекретарь Мейер, як представники Міністерства Закордонних справ. Зупинився Гетьман в отелі »Adlon«. 5. вересня Гетьман в супроводі посла барона Штейнгеля зробив візит рейхсканцлеру графу Гертлінгу, з яким мав довгу розмову. Потім зробив візит помішнику державного секретаря фон-Буше. У вечорі Гетьман був запрошений на обід до рейхсканцлера після чого відбулося велике приняття, на якому були присутні члени дипломатичного корпусу, міністри й вищі військові та цивільні урядовці. Того ж вечора Гетьман виїхав до замку Вільгельмсгоге біля Касселя, де перебував імператор Вільгельм. Біля 11-ої години ранку 6. вересня прибув поїзд Гетьмана до Касселя. На вокзалі зустрів Гетьмана комендант імператорської квартири генерал фон-Келлер і супроводив його в імператорському автомобілі до отелю. На $12^1/_2$ годин дня Гетьман був запрошений до замку Вільгельмсгоге, що лежить в 6 кілометрах від Касселя. Як тільки Гетьман прибув, його привітав гофмаршал і чини імператорської свити. Гетьмана зараз же було запрошено до імператорського кабінету і тут між ним і імператором Вільгельмом відбулось перше

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

побачення, яке тяглось одну годину. Під час цього побачення імператор Вільгельм вручив Гетьманові великий хрест ордена Червоного Орла. По тому до кабінета був запрошений товариш міністра Палтов і чини гетьманського почоту, які були представлені імператору й одержали з його рук відзнаки ріжних орденів. Після представлення відбувся сніданок, під час якого імератор і гетьман обмінямись тостами.

Імператор виголосив німецькою мовою таку промову: »Пане Гетьмане! Мені справляє велику радість вітати в Німеччині Вашу Світлість, як справжнього представника українського народу й його правительства. Я можу висловити моє найгорячіше задоволення, що приязні відносини між Україною й Німецькою Державою здобули цим візитом своєявне заманіфестування. Війна завдала тяжкі рани також і Україні. Коли по визволенні скованих в російській царській державі народніх сил українці, пригадавши собі свою славну історію, приголосили себе самостійною державою і звернулись до Німеччини з проханням допомогти їм при будуванні їхньої держави, я охоче приложив до цього мою руку, щоб забезпечити їм бажану поміч. Моє правительство і правительство моїх високих союзників взяли на себе завдання створити для України міжнародню правову підставу задля її державного становища, а наші армії помагали завести спокій в країні, розхитаній руїнницькими елементами. Під охороною цих армій могла розпочатись відбудова держави. Ви, Ваша Світлосте, винесені і підтримані широкими масами українського селянсгва й прихильних до порядку громадян, почали з обережністю й тактом відбудовувати Україну до нового впорядкованого життя і поклали через створення права й закону основу для свободи і порядку. Городянин може тепер спокійно віддатися своєму ремеслу, а селянин безпечно працювати біля своєї ниви й користуватись з плодів своєї праці. Багато ще треба зробити, але Україна під енергійним проводом Вашої Світлости пройшла вже велику частину дороги до свого внутрішнього скріплення й забезпечила собі основу для майбутнього розвитку.

Цісарь *Вільгельм II.*
і Гетьман *П. Скоропадський.*

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Мені справляє особливу радість, що в спільній праці перебуваючих на Україні німецьких військ і урядовців з українськими властями починає розвиватися почуття все більшого взаїмного довірря між обома нашими народами. Дозвольте мені, Ваша Світлосте, висловити надію, що політичні й господарські відносини між Німеччиною й Україною, доповняючи себе взаїмно, будуть ставати все кріпшими й ширішими. Його Світлості Гетьману України: ура! ура! ура!«.

У відповідь на цю промову Гетьман сказав українською мовою: »Ваша Імператорська й Королівська Величносте! З почуттям найглибшої вдячности вислухав я ласкаві слова, з якими Ваша Величність зволили до мене звернутись. Ці слова знайдуть по всій Україні глибокий, вдячний відгомін. В страшних стражданнях, викликаних цією війною, прокинулось національне почуття поневолених до цього часу народів, як ясні зорі будучого миру. Завдяки могучій піддержці Німеччини та її високих союзників здобув український народ міжнародне-правові основи для своєї державної самостійности й незалежности. Відбудування цієї нової держави вимагає від мене і від моїх співробітників як-найбільших зусиль. Найласкавіший прийом, яким Ваша Величність зволила мене вшанувати, зустріне весь український народ, як ознаку прихильности Вашої Величности до молодої України і він додасть нам сил виконати тяжкі завдання, які нас ще дожидають. Я дозволю собі висловити разом з Вашою Величністю тведру надію, що так щасливо розпочаті вже політичні та економічні відносини між могучою Німеччиною й Україною будуть усе більше зміцнятись на добро обох народів. В імени вдячного українського народу підіймаю я, як Гетьман усієї України, мій келих за здоровля Вашої Імператорської і Королівської Величности і за славну будучність хороброго й вірного німецького народу. Його Величності Німецькому Імператорові слава, слава, слала!«[1])

Коли Гетьман скінчив, імператор простягнув йому руку і обмінявся з ним сердечним і щирим стисненням руки. Після сніданку імператор провів час в жвавій розмові з Гетьманом до 3 годин 30 хвилин. Попрощавшись з імператором, Гетьман виїхав до Касселя. Побачення й прощання мали надзвичайно приязний і сердечний характер. Імператор запрохав Гетьмана одвідати Круповські фабрики в Ессені і морську станцію в Килі.

На слідуючий день Гетьман був знову в Берліні й одвідав послів союзних держав, а також еспанського посла, старшину дипломатичного корпусу в Берліні, і мав з ними довгу розмову. У вечері в честь Гетьмана було влаштовано парадний спектакль в Королівській Опері. 8. вересня Гетьман побував на кінських бігах у Груневальді, де його вітав пруський оберландштал-мейстер фон-Етинґен і представник Уніон-Клуба.

---

[1]) Текст обох промов і дальший опис подорожі Гетьмана подаємо за статтею »Die Reise des Hetmans der Ukraine nach Deutschland, September 1918« в журналі „Mitteilungen des Ukrainischen Ministeriums des Aussern", Kiew, 1918, N. 1—2.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В театрі, на бігах і на вулицях Берліна населення вітало Гетьмана дружніми овaціями.

9. вересня Гетьман приймав австро-угорського й турецького послів і увечері того ж дня виїхав до головної квартири. На вокзалі зустрів його генераль-фельдмаршал фон-Гінденбург і генерал фон-Людендорф і супроводили йому до головної квартири, де Гетьману були представлені вищі чини Кватири. За сніданком Гетьман виголосив тост українською мовою, переложений по німецьки графом Берхемом. Увечорі Гетьман виїхав. Фельдмаршал Гінденбург провів свого гостя на вокзал.

10. вересня ранком Гетьман був у Кельні, одвідав Кельнський Собор і продовжував свій шлях далі до Ессена, де його врочисто зустріла на вокзалі дирекція фабрики Круппа.

12. вересня Гетьман повернувся до Берліна й тото ж дня в будинку Українського Посольства відбувся парадний обід, на який були запрошені: міністр Королівського Двору граф Ейленбург, міністр закордонних справ фон-Гінше, міністр військового постачання фон-Вальдов та инші особи. За обідом Гетьман пив за здоровля імператора. Міністр закордонних справ відповів тостом за Гетьмана. Після обіду відбувся в Посольстві раут, на який явились вищі чини Німецького Правительства.

13. вересня виїхав до Киля, де його вітали на вокзалі адмірал Буршбах і вищі чини морського командування. На пероні була виставлена почесна варта, яка здала Гетьманові рапорт. За обідом в офіцерськім клубі принц Генрих Пруський виголосив тост в честь Гетьмана. Орхестр заграв український народній гімн »Ще не вмерла Україна«. Гетьман відповів на українській мові.

14. вересня Гетьман оглянув верфі, де його вітав головний директор доків зі своїм штабом. По огляді доків Гетьман сів на миноносець, на якому зараз же було піднято український прапор і відбув поїздку по рейду вдовж вистроєної флотилії броненосців, які салютували Гетьману. По тому Гетьман відбув ще півгодинну поїздку в підводному човні. Обід був сервірований на одному з броненосців. Коли Гетьман залишив палац принца Генриха, велика юрба народу, що заповнила площу перед палацом, зробила Гетьманові овацію. Вночі на 15. вересня Гетьман повернувся до Берліна. 15. вересня він дав обід в Українському Посольстві в чесь перебуваших тоді в Берліні посла Мума й генерала Гренера. По обіді відбулася в честь Гетьмана парадна вистава в Королівській Опері. З театру Гетьман виїхав просто на вокзал і 17. вересня по обіді вже повернувся до Київа.

Німецька преса присвятила побуту Гетьмана в Німеччині цілий ряд тепло написаних статей, надаючи цьому побуту значіння в ділі скріплення приязних відносин між Німеччиною й Україною.

»Kreuzzeitung« писала: »В особі пана Гетьмана вітаємо голову молодої Української Держави і висловлюємо наше вдоволення з приводу

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

його відвідин Берліна, ціллю яких являється познайомлення з управителями німецької держави і обмін думок з ними. Коли пан Гетьман висловив бажання відвідати в теперішню хвилю Німеччину, якій молода держава стільки завдячує в свойому розвитку, то в цім можна бачити його бажання удержати в будучині повні довірря відносини, існуючі між ним і його правительством з Німеччиною і сильніше закріпіти їх«.

»Deutsche Tageszeitung« між иншим, писала: »Вітаємо пана Гетьмана в столиці німецької держави. Його візит це новий вислів поважання, яким сповнений голова української держави супроти німецького народа й його керманичів. Надіємося і бажаємо, щоб присутність пана Гетьмана причинилася до цього, щоб українсько-німецькі відносини на будуче були ще приязніші й гарніші«.

»Berliner Lokal-Anzeiger«, згадуючи про побут пана Гетьмана у цісаря Вільгельма, зазначив: »Цим фактом добросусідські відносини, які уложилися між Німеччиною й Україною, а також ратифікація німецько-українського договору одержуть нову силу і може під де-яким оглядом будуть ще тісніше скріплені. Вітаємо першого голову Української Держави, до лицарської особистости якого Німеччина почуває живі симпатії. Його відвідини це знак пошанування для нашої вітчини і нашого цісаря. Висловлюємо надію, що дякуючи невтомній енергії пана Гетьмана, йому вдасться вивести молоду державу з усіх небезпек теперішньої хвилі і повести її на стрічу щасливої будуччини«.

Гетьман *П. Скоропадський*, бар. *Ф. Штейнгель*, *Ол. Палтов* (товариш мін. зак. справ, в украін. уніформі).

»Norddeutsche Allg. Zeitung« писала: »Пан Гетьман для нас не чужий чоловік. Україна — здатна до життя держава, а ця обставина, що вона так легко й безболізно перенесла бурю революції, це не тільки заслуга зрілого населення, але справа також рук Гетьмана, який вивів молоду державу з класової боротьби. Визволена від зовнішнього гнету і внутрішніх незгодин, країна глядить вперед на стрічу нової цвітучої будучини«.

Дійсно, ця подорож піднесла міжнародній престиж Гетьмана й вплинула на корисне вирішення для України де-яких питань, як от справа чорноморського флоту, організація української армії, забезпечення прихильного відношення Німеччини до Кримської й Холмської справи. Розуміється, вороги України старалися використати подорож Гетьмана на доказ ніби то спеціяльного його »германофільства« і з цією метою ширили фотографії, на яких Гетьман знятий поруч з імператором Віль-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

гельмом. Тим часом подорож ця мала на меті виключно інтереси Української Держави, які в той час дуже залежали від добрих відносин з Німеччиною в силу всім звісних і зрозумілих причин.

— — —

По повороті Гетьмана на Україну знову стало на чергу дня питання про реконструкцію кабінету міністрів в звязку з наміреним переведенням земельної реформи і скликанням Державного Сойму. Тим часом чутки про бажання Гетьмана прийняти до участи в правительстві представників української національної демократії і взагалі зблизитись до неї на ґрунті спільної праці на користь Української Держави викликали з боку провідників цієї демократії збільшення домагань і стремління захопити владу в свої руки цілком. З цією метою було переведено об'єднання українських політичних партій, культурно-просвітних і навіть професійно-економічних організацій, в яких провід належав представникам української національної демократії й які перебували в опозиції до правительства — в один союз. Щоб скріпити натиск на правительство й проложити шлях до переходу влади в руки українських національно-демократичних партій, на початку серпня було довершено перетворення »Українського Національно-Державного Союза« в »Український Національний Союз«, який отверто виставив своїм гаслом боротьбу за »законну владу на Україні« й »оборону прав українського народу«, як стояло в його статуті. Вибраний головою Нац. Союза, редактор »Нової Ради«, член партії ес-ефів А. В. Ніковський, так само отверто з'ясував мету й склад Союза в статті, надрукованій в »Новій Раді«:

Цілі й завдання Союза, а також характер його організації виразно були з'ясовані в перших §§ статуту »Союза«, опублікованого вперше на сторінках »Нової Ради«:

§ 1. Мета Союза: а) утворення міцної самостійної Української Держави; б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом; в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи (по 5-тичленній формулі); г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

§ 2. Для здійснення цієї мети Союз організує українську політично-громадську волю і, репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації як в межах України, так і по-за її межами.

§ 3. Склад Ради. Рада складається з представників усіх політичних українських партій і української селянської спілки на паритетних основах (по 3) і з українських громадських представників, наукових і професійних організацій також на паритетних основах (по 1).

»Український Національний Союз — писав Ніковський — треба вважати за останній час явищем найбільшого почуття національної самоохорони. В Український Національний Союз входять українські соціялісти-революціонери, соціял-демократи, соціялісти-федералісти, трудовики, соціялісти-самостійники, потім в Національнім Союзі представлені такі організації: селянська спілка, всеукраїнська учительська спілка, юридичне товариство, союз залізничників, поштово-телеграфний союз, лікарська спілка, галицько-буковинська

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рада, холмський комітет, кирило-методієвське братство і мають увійти: центр. кооперативний комітет, бюро професіональних союзів, »Селянська Громада« центральна »Просвіта«, всеукраїнський земський союз, спілка лікарських помічників, політичний »Червоний Хрест« та инші організації. На провінції вже засновуються філії Національного Союза, як наприклад, велика організація одеського округа, заснувались філії в Винниці, в Кременчузі, в Кам'янці-Подільському, в Полтаві. Про Виницьку філію відомо, що вона являється копією Головної Ради Національного Союза, бо туди входять всі місцеві організації з додатком таких як »Просвіта«, народня управа то-що, через те, що вони мають »повітове« значіння, поширюючи свою діяльність на весь повіт. Так само в склад Винницької філії увійшли центральні управління кредитової та споживчої кооперації.

Платформа Національного Союза може бути без жадного примусу прийнята всіма свідомими громадянами України. А порозуміння всіх українських партій від лівих до поміркованих і організацій від пролетарських до конфесійних, окрім того, що об'єктивно вказує на небезпечне становище національної справи для українського народу, ще й являється дуже позитивним знаком української солідарности і живої енергії тих сил, які вважалися приспаними чи ослабленими.

Від нині український національний фронт можна вважати єдиним, цілим і тепер, в цю хвилю, коли скінчилася організаційна стадія в центрі, настав час провадити реальну роботу: з одного боку треба організувати провінцію для державної роботи, а з другого повести ту політичну лінію, котра наблизить нас до здійснення платформи Союза. Головні чинники політичної рівноваги на Україні: п. Гетьман і Німці повинні зрозуміти державну рацію основних домагань Національного Союза і знайти якесь порозуміння, котре привернуло би народні маси до свідомої участи в державнім українськім будівництві. Сама по собі платформа Національного Союза являється певним компромісом українського організованого громадянства, далі якого вона не може піти, тому незалежно навіть від усяких політичних порозумінь і реальної політики, Національний Союз матиме своє внутрішнє велике національне значіння при всяких політичних бурях і можливих поворотах колеса історії«.

Так як і раніше представники української національної демократії заявляли устами Ніковського, що тільки вони одні репрезентують собою весь український народ, що тільки члени демократичних і соціялістичних партій та організацій складають з себе українську національну інтелігенцію і можуть промовляти за всю українську націю і переговорювати в її імени з головою Української Держави і представниками Німеччини. Що-до останніх, то, перебуваючи на Україні й бачучи дійсний стан справи і дійсні відносини сил, вони на підставі заяв »Національного Союза« про його виключне право говорити за і в імени цілого українського народа могли прийти лиш до переконання, що або взагалі ніяка українська нація реально не існує, а є лише невелика частина інтелігенції, що зве себе »українцями«, або ж, що »українці« це просто назва групи політичних партій, з якою доводиться рахуватись постільки, поскільки вона виявляє активність і може мати вплив на певні круги насе-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

лення. »Національний Союз« взагалі став осередком; біля його купчились усі опозиційні елементи української національної демократії і осередком не тільки »легальної, опортуністичної боротьби частини української дрібної буржуазії і правого крила демократії з гетьманщиною«, як каже ес-ерівський історик П. Христюк (Україн. Революція, т. III, ст. 90-та), але й заходів зовсім повалити гетьманську Державу. Той же самий П. Христюк каже, що українські ес-ери вели в Союзі свою окрему політику: »М. Шаповал і де-які инші члени партії, що входили в склад Союза, провадили там роботу більше на власну відповідальність, ніж після директив партії. Подібну до соц.-рев. позицію займала і селянська спілка, що була під впливом соц.-революціонерів« (там же). Як далі побачимо, це була »робота«, направлена просто на зруйнування Української Держави за допомогою московських большевиків. Одним з головних ініціяторів цього задуму був В. Винниченко, який 18. вересня був вибраний головою Національного Союза і який повів таємні переговори з представниками большевицької мирової делегації, яка перебувала в Київі.

Одним з перших отвертих виступів Національного Союза було опублікування відозви-протесту »В оборону державних прав української мови« з приводу того, що в Державнім Сенаті було порушено питання про визнання російської мови поруч української державною мовою України. Вважаючи порушення цього питання за заходи »ворогів українського народу й української державности«, Національний Союз домагався, як сказано було в його протесті, щоб: 1. негайно був виданий законодавчий акт, на підставі котрого в Українській Державі ясно і точно раз на завше за державну мову вважалась би мова українська; 2. щоби в цьому акті був ясно зазначений термін, до котрого всі урядовці і служачі в громадських установах України, які ще не знають української мови, повинні її вивчити і потім, після цього терміну, обов'язково вживати цю мову на службі: 3. на державну і громадську службу приймати тільки тих нових служачих, котрі знають українську мову. Всі ті з урядовців і служачих, котрі до цього терміну не будуть знати української мови, повинні негайно покинути свої посади, які б посади вони не займали, бо нехтування з боку урядовців і служачих цею справою дасть певну підставу для висновку, що вони, займаючи свої посади на Україні і користуючись правами громадян Української Держави й її захистом, не поважають самої ідеї української державности і прав народу, серед которого вони живуть і котрому по щирості повинні служити.

За такий термін Національний Союз вважає призначити один рік від дня проголошення самостійности України, себ-то один рік від 9. січня 1918. року.«

Далі Національний Союз почав реагувати ріжними заявами й протестами на важніші акти українського правительства, як наприклад, з приводу заключення угоди з Доном, раз-у-раз засилав ноти й меморан-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

думи представникам Німеччини, взагалі засвоюючи собі роль якогось другого правительства. Нарешті, Національний Союз »для збору необхідного матеріялу і вироблення законопроєктів, що торкаються питань загально-державного та громадського життя« постановив утворити особливі комісії: внутрішніх справ, військових, земельних, фінансових, внутрішнє-організаційних, церковних, правничих, закордонних. [1])

По своїм повороті з Німеччини Гетьман рішив приступити до практичних заходів в напрямі притягнення української національної демократії до участи в правительстві, щоб тим скріпити й ще виразніше заманіфестувати національний напрям політики Української Держави. Приймаючи Національний Союз за виразника стремлінь цієї демократії, Гетьман рішив ввійти в безпосередні зносини з представниками Союза. 5. жовтня на офіціяльне запрошення, передане через міністра закордонних справ Д. Дорошенка, відвідали Гетьмана представники Національного Союза: голова В. Винниченко й члени президії А. Ніковський і Ф. Швець. Вони заявили, що Національний Союз домагається реорганізації кабінету міністрів так, щоб він складався з національних діячів з кругів української демократії, але згоден, щоб залишилися де-які з прежніх міністрів, як фаховці свого діла. Винниченко передав Гетьману вже готовий зложений список наміченого Союзом складу кабінету.

Як було надруковано на другий день по часописах в передачі офіціяльного Українського Телеграфного Агенства, »вся розмова між п. Гетьманом і представниками »Національного Союза« велася в дуже прихильнім тоні і торкалася найважніших справ закордонної та внутрішньої політики Української Держави. По всіх питаннях, які порушено під час розмови з п. Гетьманом і представниками »Національного Союза«, виявилось, що погляди »Національного Союза« і п. Гетьмана взагалі сходяться. Зокрема, в розмові багато говорилося про земельну справу, в котрій погляди пана Гетьмана цілком погоджуються з поглядами »Національного Союза«. Представники »Національного Союза« винесли з розмови те враження, що для більшого зближення між п. Гетьманом та українським громадянством найдено добрий ґрунт і що таке зближення в недалекім часі здійсниться.«

Це побачення було початком реальних переговорів про участь української демократії в правительстві. Протягом переговорів прийшли до порозуміння, що головою зреорганізованого кабінету залишається Лизогуб і тому питання про те, кого буде запрошено до нового кабінету, тепер обмірковувалось між Ф. Лизогубом і В Винниченком безпосереднє. Представники німецького правительства з великим співчуттям ставились до ідеї вступу українців-демократів до правительства, надіючись, що таким способом буде досягнута більша консолідація внутрі краю. Знаючи німецькі політичні і громадські круги, яким трудно було зрозуміти всі тонкощі внутрішніх відносин на Україні, і рахуючи на сугестії, ніби правительство складається з »неукранців« і що мовляв, у цьому корінь усього диха, Національний Союз в часі пере-

[1]) »Вістник політики, літератури й життя, 1918, ч. 43, ст. 567.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

говорів (ведених довірочно) випустив за підписом свого голови В. Винниченка й секретаря П. Дідушка розраховану, як каже П. Христюк, »на громадську опінію Центральних Держав« (ст. 112) »Заяву про внутрішнє й міжнароднє становище України« з дуже гострою оцінкою кабінету Ф. Лизогуба й нарисом політичної програми самого Союза:

»Ми не вважаємо сучасний уряд на Україні повномочним і законним представником Української Держави. Сучасний кабінет міністрів, складений переважно з старих урядовців самодержавного російського режіму, чужий народові національно і ворожий йому політично та соціяльно, має опору тільки в невеличких колах великих аграріїв та королів промисловости, не розуміє й не може розуміти нових підстав життя, на які стає весь світ.

В той час, коли европейські держави рішуче переходять до широкого народоправства, на Україні уряд, позбавивши демократію всіх прав, змагається до повернення старого царсько-поліцейського ладу. В правительстві, в творенню державного ладу, нарід не бере ніякої участи. На місцях знищено самоврадування і змінено самовладством повернених до влади колишніх жандармів і поліцаїв. Волю зібрань, слова скасовано. Методи репресій нагадують часи середніх віків: порять різками, закопують по шию в землю і т. п. Підпираючи реакційні класи, урад сприяє розпаленому чуттю класової пімсти, яка доходить до нечуваних форм експлоатації й знущання з селянства та робітництва.

Вийшови з рядів російської царсько-самодержавної бюрократії, теперішній уряд і суть та форми свого думання має російсько-централістичні. Прагнення широких мас української нації до цілковитого національно-державного визволення більшості у сучасного кабінету чужі й ворожі. Словесними, нещирими заявами та жорстокістю цензурних репресій уряд хоче створити враження спокою в Державі. Але вся діяльність його веде край до загибелі та руїни, а народні маси штовхає на шлях розлюченості, одчаю та анархії.

З огляду це, Український Національний Союз заявляє, що дійсним законним представником Української Держави може бути тільки той уряд, який спиратиметься на широкі демократичні маси українського народу. Тільки коаліційно-демократичний національний кабінет міністрів має право тимчасово, до нормального сформування народньої влади, стояти на чолі державної влади, стояти на чолі державної роботи.

І першим завданням цього кабінету має бути негайна демократична аграрна реформа на підставі знищення великого землеволодіння і забезпечення землею трудового селянства. Негайно ж має бути вироблено виборчого закона до законодавчого повновладного органу української землі і переведено його в життя як-найшвидче. Всі демократичні свободи, які є основою політичного життя в Західній Европі й які було здобуто революцією на Україні, але знищено сучасним урядом, мають бути повернені.

Тільки в таких умовах наш край може стати до здорового планомірного відновлення всіх своїх великих сил і з повним правом виступити перед народами всього світа, як рівний учасник в розвязанню великих міжнародніх проблем.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»Ґрунтуючись же на праві кожної нації на визначення форм свого національно-державного життя, та виразно проголошеного в мировій програмі Вільсона, принятій обома воюючими сторонами, а також спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одно ціле всі одірвані від його часті, Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад самостійної Української Держави, себ-то: Східньої Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Басарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорноморії, Кубані.«

Цього було занадто багато навіть для тих представників української демократії, які, поділяючи загально-демократичні принципи, все ж таки розуміли ту велику небезпеку, яка загрожувала молодій Українській Державі від напрямку і способів політики Національного Союза. »Вістник політики, літератури й життя«, який весь час з великим співчуттям ставився на Національного Союза й апробував всі його виступи, тепер, подавши текст »Заяви«, зробив від себе таку примітку:

»Подаючи отсю Заяву на сторінках нашої часописи, не можна не зауважити, що: коли вона є заповіддю боротьби за власть національних елементів, то вітаємо її найгорячіше. Коли ж це має бути початком нових соціяльних і політичних експериментів, які вже раз пережила Україна, то чи не буде це і початком кінця самостійности України?«[1])

Видко, що незручність Заяви зрозуміли і сами керманичі Нац. Союза, бо в ч. 193 »Нової Ради« появилася в одділі »Хроніки« така замітка: З справі Заяви Національного Союза. В одному з останніх чисел »Українського Слова« (газети, що виходила у Львові Д. Д.) появилася за підписом В. Винниченка і П. Дідушка »Заява Українського Національного Союза в справі внутрішнього становища України«. З певних джерел редакція має відомости, що ця »Заява« рішучо нічим не звязана з діяльністю Союза в останні два тижня (?! Д. Л.), а являється старим проєктом резолюції з приводу оголошення пунктів Вільсона. Ця резолюція, не бувши принята для друку, ніяким офіціяльним виступом Союза не являється«.

Побоювання »Вістника« були пророчі.

Міжнародня ситуація в жовтні зробилась надзвичайно складна й грізна. Після капітуляції Болгарії стала ясно вимальовуватись перемога Антанти. 29. вересня Болгарія заключила з Антантою перемирря. За нею пішла Туреччина. На західньому фронті почався відступ німецького війська. Австро-Угорська монархія стала розпадатись. 17. жовтня імператор Карло видав маніфест про перетворення Австрії в »Союз Держав«. В Німеччині почалася скорим темпом демократизація правительста й рейхсканцлером став ліберальний принц Макс Баденський. Наближалась ліквідація війни, а разом з нею і остаточне вирішення долі держав, що повстали на руїнах Російської імперії й мали повстати на місці імперії

[1]) »Вістник політ. літер. й життя«, ч. 42, ст. 556.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Австро-Угорської. Супроти всього цього Україні треба було скоріше досягти внутрішньої консолідації й вступити в зносини з державами Антанти, щоб добитись від них визнання. Становище ускладнялось тим, що, не встигнувши через попереднє становище німців організувати власну регулярну армію, треба було добитись, щоб німці не виводили своїх військ з України, аж доки там не зорганізується українська оборонна сила. Австро-угорські війська вже розвалювались і почали самовільно покидати українську територію. В звязку з перемогою Антанти вставало питання про долю Східньої Европи, де Антанта старалася створити анти-большевицький фронт і піддержувала російські анти-большевицькі формації. Всі групи, що стояли за реставрацію колишньої єдиної Росії, підняли голову. Розвинули активність і ті політичні круги на Україні, які стояли за державне об'єднання з майбутньою не-большевицькою Росією в формі федератичного союза, рахуючи, що таке об'єднання буде цілком піддержане державами Антанти, тоді як самостійність України буде цими державами рішуче поборюватись. Прихильниками звороту української політики в напрямку федеративного об'єднання з майбутньою відновленою Росією явилася й частина міністрів кабінету Лизогуба. Ця частина, знаючи, що вже підготовляється переміна кабінета з метою вступу до нього представників української національної демократії, яка в той час рішучо відкидала всяку федерацію з майбутньою відновленою Росією, з свого боку готовилася заманіфестувати свій погляд на ідею федерації з Росією.

Неуспіх переговорів про мир з Совітською Росією ставив українське правительство перед перспективою збройної боротьби з нею. Ця боротьба фактично вже й велася в де-яких місцях російсько-української прикордонної смуги (на північно-східній гряниці Чернігівщини). Скріплялися звязки з Доном, який вів активну боротьбу з совітською Москвою, подавалася поміч Кубані, яка теж провадила цю боротьбу, піддержувалися російські анти-большевицькі формації, такі як »Южная Армія« або »Корпус особливого призначення«. Все це ставило питання про російсько-українські відносини в усій широті на перший план біжучої політики.

Думка про зав'язання дипломатичних зносин з державами Антанти, щоб з'ясувати їх відношення до Української Держави і старатись досягти визнання самостійної України з їх боку, весь час було предметом особливих турбот українського міністерства закордонних справ. Безпосередньому зав'язанню зносин стояли на перешкоді німці. Отже, доводилося спочатку використовувати нейтральні країни, де перебували представники всіх воюючих держав. Це й було головною метою старань зав'язати дипломатичні зносини з Швейцарією, Скандинавією, навіть Румунією, щоб на їх території мати змогу ввійти в контакт з представниками держав Антанти. Спочатком осени, коли війна була вже фактично центральними державами програна, німці перестали робити

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

перешкоди нав'язанню прямих зносин України з державами Антанти, властиво, відновленню зносин, перерваних Берестейським миром.

Чутки про те, що німці ставлять перешкоди зносинам України, примусили німецьке посольство в Київі виступити з спростованням, яке появилось 22. жовтня в київських газетах в офіціяльній передачі УТА: »З авторитетних джерел повідомлюють: німецьке імперське правительство не має чого заперечити проти бажанням правительства Української Держави ввійти в зносини з правительствами нейтральних держав й держав згоди. Німецьке військо перебуває в нейтральній Україні тільки для допомоги українському правительству в справі відновлення ладу та нормальних умовин існування держави, й їхня присутність тут не повинна перешкаджати завести Україні ті міжнародні зносини широкого маштату, котрі продиктовані їй конечними державними інтересами«. (»Робітнича Газета«, 1918, № 396).

Українським міністрам, які їхали до нейтральних країв — до Швейцарії й Скандинавії було дане доручення шукати контакту з представниками Антанти й підготовляти ґрунт для зав'язання формальних зносин. Що Антанта має на увазі відновненя єдиної Росії, про це давала зрозуміти декларація Вільзона (»14 пунктів«), де говорилося про відновлення єдиної Росії, як про одну з головних задач союзників.

Ще в початку жовтня українському послу в Берліні бар. Штейнгелю, а трохи згодом голові укр. диплом. місії в Швейцарії д-ру Лукасевичу вдалося за посередництвом дипломатичних представників нейтральних держав (Еспанії й Голандії) виявнити, що держави Антанти готові війти в безпосередні переговори з українським правительством. Тоді було вироблено план посилки спеціяльних місій до Франції, Англії й Північних Американських Держав. Цей план був одобрений Радою Міністрів в засіданні 16. жовтня і були намічені голови місій (до Америки І. Я. Коростовець, до Франції М. М. Могилянський). В дискусії над експозе міністра закордонних справ з приводу відносин України до держав центральних, нейтральних і коаліційних (Антанти) розвинувся дуже жвавий обмін думок, при чому виявилося, що частина міністрів не одобрює політики міністра закордонних справ за його »націоналістичний курс« і маловаження тих перспектив, які з перемогою Антанти відкриваються для відбудови колишньої великої Росії. Це були міністри, що належали головно до партії кадетів і які відбивали настрій цієї партії.

При таких обставинах утворився кабінетський кризис. По згоді з представниками Національного Союза було умовлено, що кабінет буде розпущено і скласти новий буде доручено знову ж Ф. А. Лизогубу з тим, що він залишить кілька міністрів з прежнього складу кабінету, а на инші пости запросить кандидатів Національного Союза або людей, на які Союз погодиться.

Національний Союз видвигав такі кандидатури: на пост міністра внутрішніх справ три кандидатури — А. Ф. Саліковського, С. П. Шелухина і О. Ф. Скоропис-Йолтуховського; на міністра фінансів М. І. Туган-Барановського; міністра торговлі А. Д. Марголіна, або С. В. Борода-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

євського; народньої освіти В. К. Прокоповича, або П. Я. Стебницького; міністра праці М. А. Славинського; державного контрольора О. Г. Лотоцького; земельних справ К. А. Мацієвича, або Є. Х. Чикаленка; юстиції І. Л. Шрага, С. П. Шелухина або А. Г. Вязлова; військового міністра генерала Грекова (»Кіев. Мысль«, 1918, № 193).

Намічено було з прежнього складу міністрів, які мали залишитись: Д. І. Дорошенко (закорд. справи), А. К. Ржепецький (фінанси), С. М. Гербель (продовольчі справи), Б. А. Бутенко (шляхи), А. Ф. Рогоза (військові справи) й В. Ю. Любинський (народнє здоровля). Всі ці дні Ф. А. Лизогуб вів переговори з В. К. Винниченком що-до обсадження окремих міністерських постів кандидатами Національного Союза.

17. жовтня на засіданні кабінета міністрів, коли вже було відомо, що кабінет ось-ось буде формально розпущений, щоб утворити новий з більш виразним національно-українським характером, група міністрів-кадетів, щоб заманіфестувати перед своїм виходом зі складу правительства свої погляди на завдання момента і особливо в справі відносин до Росії, виступила з особливою запискою, яка була відчитана перед початком засідання, як позачергова заява, державним секретарем С. В. Завадським.

В цій записці говорилося, що Україні напередодні мирової конференції ставиться велике завдання. В імя своєї будучности Україна на конференцію повинна явитись з ясно накресленою програмою її відносин до инших держав. Особливо необхідно зараз же вияснити відносини України до цих держав, які повстали після розпаду Росії, головно до Великоросії. В цій справі, на думку авторів записки, можна йти двома шляхами: або будувати і зміцнювати Українську Державу, користуючись з занепаду і безладдя, які панують у Росії, ставлячись до Росії зовсім байдуже, або ж — допомогти їй стати на ноги і увійти з тими державами, на які розпалась Росія, в союз для утворення нової Росії. Як що Україна залишиться байдужою до боротьби з большевиками, то вона наживе собі лютих ворогів, які ніколи не подарують їй того, що вона не допомогла їм в цій боротьбі. Як що вона допоможе росіянам побороти большевиків, то заслужить їх вдячність і забезпечить собі свободу вільного розвитку в державнім союзі з Росією, з котрою вяжуть Україну економічні та всякі инші інтереси.

Цю записку підписали міністри: Василенко, Ржепецький, Гербель, Гутник, Романов, Зіньківський, Колокольцев і Вагнер, державний контрольор Афанасьев і державний секретарь Завадський.

На другий день 18. жовтня »записка дев'яти« (вона стала звісна під цією назвою) була вже опублікована в »Кіевській Мысли«, — перше ніж вона стала предметом дискусій в Раді Міністрів. Але того самого дня Лизогуб скликав надзвичайне засідання Ради Міністрів, на якому подав до відома, що з огляду на виключність моменту, який переживає держава в звязку з великими подіями всесвітнього життя, виникає по-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

треба певних змін у внутрішньому житті України, а тому кабінет повинен податися до демісії, щоб залишити Гетьману вільну руку для покликання до правительства таких людей, які відповідають зміненим обставинам. Кабінет подався до демісії.

По дорученню Гетьманові Лизогубом прохання кабінета міністрів про демісію, Гетьман попрохав затримати міністрів, які почали вже розходитись, і зібратись знову в залі засідань Ради Міністрів. Коли всі зійшлися знову й засідання Ради Міністрів було оповіщене одкритим, Гетьман звернувся до Ради Міністрів з промовою, в якій дякував міністрам за їх працю на користь Української Держави і прохав їх залишитись на своїх місцях до сформування нового кабінету.

Переговори про сформування нового кабінету не пішли гладко. З одного боку Національний Союз домагався, щоб »українцям« було доручено не менше восьми портфелів і не погоджувався на ряд кандидатур ділового характеру, видвигнутих Лизогубом.

В інтерв'ю з співробітником преси Лизогуб так пояснив причини й характер кабінетської кризи: »причиною зміни кабінету, казав він, послужило виключно становище, яке утворилося в звязку з останніми подіями міжнароднього характеру. В цей історичний момент, який ми переживаємо, коли вирішується доля всіх народів, українське правительство повинно було вжити всіх заходів до того, щоб Україна, як нова самостійна державна одиниця, була визнана не тільки окремою групою, але й більшістю держав і щоб таким способом вона дістала змогу заняти відповідне місце в міжнародніх взаїминах.

Назріла потреба притягти до кабінету найбільш впливових представників українських національних партій. Нам здавалося, що тільки таким шляхом Україна, яко суверенна держава, здобуде можливість в період мировых переговорів виявити своє національне обличчя. Перед правительственними кругами, в звязку з цим, стояло завдання ввійти в порозуміння з українськими національними кругами, як в справі поділу відповідальности влади, так і що-до участи їх представників в обмірковані питань зовнішньої і внутрішньої політики.

Це вважалось потрібним зробити в як-найближчому часі ще й тому, що в ряді сусідніх з Україною держав тепер особливо уважно прислухаються до національних течій. Там національне питання вирішується тепер в строго демократичному розумінні.

І на Україні тому національне питання прийняло такий рішучий характер. Явилася необхідність реконструювати кабінет через включення до нього українських національних сил. В останні дні ця справа цілком дозріла. Я думаю, що така постановка питання була не зовсім несподіванкою для широких кругів населення. З цієї справи ми секрету не робили...« (Кіевская мысль«, 1918, № 193).

З другого боку, в звязку з опублікованням »записки дев'яти«, кабінетський кризис набрав ніби характеру боротьби за владу двох політичних орієнтацій: одної самостійницької, яку офіціяльно представляв Національний Союз і яку піддержував також Союз Хліборобів-власників і другої — федералістичної, яку представляли »Протофіс«, партія кадетів і созвучні їй круги.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

20. жовтня Гетьман прийняв делегацію Союза Хліборобів-власників з М. Коваленком на чолі, яка доручила йому меморандум, в якому були заявлені такі бажання дрібних хліборобів-власників:

»1. Україна є і повинна бути незалежною та суверенною державою з парламентарно-демократичним правовим устроєм. На чолі держави пробуває Гетьман.

2. До скликання сойму, який необхідно скликати не пізніше 1. лютого 1919 року, вся повнота верховної влади у державі належить Гетьману.

3. Державною вірою на Україні є віра православна, а українська церква повинна бути автокефальною.

4. Державною мовою на Україні повинна бути мова українська.

5. Всі громадяне Української Держави користуються перед законом рівними правами.

6. Для захисту держави Україна повинна мати своє національне військо.

7. Принцип приватної власности має бути непорушеним, але в інтересах держави розмір володіння землею необхідно обмежити. Через те аграрна реформа повинна бути переведена негайно і в інтересах широких верств селян-хліборобів, яко єдиної та міцної підвалини української державности.

В основу аграрної реформи необхідно покласти примусовий викуп землі у великих землевласників і після парцеляції передати землю хліборобам через земельний банк за певну плату.

8. Українська державність може бути збудована лиш на національно-демократичних підвалинах, через що і уряд держави повинен бути національно-демократичним.

Київ, 20. жовтня 1918 року.«[1])

З другого боку »Протофіс« став на точку погляду »записки дев'яти«. Як каже газетне звідомлення від 22. жовтня, »на останньому засіданні Ради »Протофіса« при обміркуванні біжучих подій вияснилося, що торговельно-промислові організації об'єднані у всеукраїнський союз, поділяють точку погляду дев'яти міністрів в справі взаймин України і Великоросії. Як найтісніше зближення обох частин колишньої імперії вважається торговельно-промисловими кругами за необхідну умову економічного розвитку обох частин. В »Протофісі« було зняте питання про необхідність виступити з особливою декларацією по ряду питань момента, головним робом — в справі взаймин України й Великоросії. Вирішено зложення декларації поставити на чергу дня всеукраїнському з'їзду промисловости, торговлі, фінансів і сільського господарства, який відбудеться в кінці грудня«.[2])

Так само й головний комітет *кадетської* партії, на засіданні 20. жовтня, в присутності, між иншим, П. Н. Мілюкова, виніс таку резолюцію з приводу записки дев'яти:

»Партія Народньої Свободи Україні в особі президента її головного комітета, гаряче вітає своїх товаришів у відповідний для

[1]) »Нова Рада«, 1918, № 193.

[2]) »Кіевская Мысль«, 1918, № 193.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

них і для партії момент залишення ними постів міністрів в кабінеті. Тільки що оголошена й підписана ними записки, — з основними думками якої президіум заявляє свою повну солідарність, — з певністю виясняє принципи, які члени партії переводили в міністерстві і вірність яким особливо треба визнавати отверто в теперішні дні, коли відбуваються виїмково важні події.

Глибоко віруючи в близке об'єднання Росії на нових основах і вважаючи, що допомога цьому великому завданню лежить у власних інтересах України, яко необхідна основа правильної зовнішньої і внутрішньої її політики, — головний комітет вважає нодопустимим дальше перебування своїх сочленів у кабінеті, що ставить собі инші завдання, ухвалює їхне рішення скласти з себе всяку відповідальність за наслідки політики, яку їх власна записка цілком правильно вважає за непростиму помилку.

Виходячи з цієї оцінки наміченого тепер курса політики, головний комітет вважає, що вступ членів партії знону в склад кабінета можливий лиш при умові дійсного прилучення кабінета до основних принципів записки дев'яти міністрів і рішучого відмовлення від суперечних їм принципів вузько-націоналістичної місцевої політики. [1])

Та не вважаючи на впливи »Протофіса« й инших кругів, що орієнтувались на відбудову єдиної Росії з тим, щоб на користь цієї відбудови Україна пожертвувала своєю самостійностію, перемогла течія національно-самостійницька і 24. жовтня кабінет було остаточно сформовано на основі угоди з Національним Союзом. Міністерські портфелі поділено так:

голова Ради Міністрів Ф. А. Лизогуб,
міністр закордонних справ Д. І. Дорошенко,
військовий міністр А. Ф. Рогоза,
внутрішніх справ В. Е. Рейнбот (як тимчасово керуючий м-ом),
міністр фінансів А. К. Ржепецький,
міністр ісповідань О. Г. Лотоцький [2])
міністр народньої освіти П. А. Стебницький,
міністр земельних справ В. М. Леонтович [3]),
міністр продовольчих справ С. М. Гербель,

---

[1]) »Голосъ Кіева«, 1918, № 134.

[2]) Олександер Гнатович Лотоцький, син священика, родився 1870 р. в селі Брониці Могилівського пов. на Поділлі, скінчив 1896 р. Духовну Академію в Київі, служив у Державному Контролі в Петербурзі, виконуючи в останніх роках служби обов'язки помічника генерал-контрольора. 1917-ого року був призначений губернським комісаром Буковини. В кінці того ж року став Генеральним Писарем Секретаріяту. В 1918 р. був якийсь час державним контрольором. Відомий український письменник і громадський діяч, видатний знавець церковної справи. Належав до партії соціялістів-федералістів.

[3]) Володимир Миколаєвич Леонтович, поміщик і власник цукроварні на Полтавщині. Родився 1866, року в Лубинському повіті, скінчив юридичний факультет Московського Університету. Відомий український письменник і громадський діяч.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

міністр юстиції А. Г. Вязлов [1]),
міністр торгу й промисловости С. Ф. Меринг [2]),
міністр шляхів Б. А. Бутенко.
міністр праці М. А. Славинський,
міністр народнього здоровля В. Ю. Любинський,
державний контрольор С. Н. Петров,
державний секретарь С. В. Завадський.

З оцих міністрів Лотоцький, Стебницький, Вязлов, Леонтович і Славинський пройшли як кандидати Національного Союза. Меринг пройшов як кандидат »Протофіса«. Кандидатура Рейнбота була прийнята як чисто ділова і тимчасова.

Хоч Національний Союз і приймав діяльну участь у сформуванні кабінету й зазначений вище склад кабінета був остаточно зложений за його згодою, одначе провідники Нац. Союза вважали за потрібне негайно по оповіщенні призначення цього кабінета Гетьманом публично оголосити устами голови Союза В. Винниченка, що Національний Союз не бере на себе одповідальности за діяльність нового кабінету й буде стояти до нього в опозиції. На сторінках »Робітничої Газети« було опубліковане таке інтерв'ю Винниченка:

»Дуже поширена зараз чутка в пресі й серед громадянства, що наче б то кабінет, який оце склався, є кабінетом Українського Національного Союза. Я, як голова, мушу спростувати це і заявити, що це не відповідає дійсності. Національний Союз дійсно вживав певних заходів, щоби вплинути на новий кабінет в напрямку його демократизації й націоналізації, які так необхідні в інтересах народніх мас і української держави. Що-до діяльности утвореного кабінету, то Національний Союз буде до нього у відповідній опозиції і за діяльність ніякої відповідальности на себе не бере. Національний Союз гадає, що всі міністри, які зараз увійшли у кабінет, дбатимуть, аби негайно переведена була аграрна реформа, якої з такими муками віками домагається наше українське безземельне й мало земельне селянство.

Національний Союз доложить усіх старань, аби в найближчий час в українській державі залунав голос самого хазяїна — українського робітника й селянина, аби скликано сойм на підставі загального, демократичного виборчого права, а також аби невідкладно приступлено до творення української армії. Так само Союз сподівається, що всі ті українці і громадські політичні робітники, які

---

[1]) Андрій Григорович Вязлов, син селянина на Волині, родився в 1862. році, скінчив юрид. фак. у Київі, був мировим суддею і членом окружного суду. В 1906 році був послом до 1-ої Державної Думи, де належав до української парламент. фракції. Після того записався в адвокатуру і брав видатну участь в українському громадянському житті. В 1917. році був губерніяльним комісаром Волині. В 1918 р. був головноуправляючим місцями увязнення на правах товариша міністра юстиції й сенатором. Помер в 1919 р. в Кам'янці, яко голова Українського Червоного Хреста. Належав до партії соціялістів-федералістів.

[2]) Сергій Федорович Меринг, син відомого в Київі професора Ф. Меринга, один з впливових представників українського цукроварного промислу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

були заарештовані безпідставно попереднім урядом, будуть негайно увільнені з вязниць на волю до рідної громадської роботи. Особливо в неможливім становищі було друковане слово та демократичні й соціялістичні організації.

Національний Союз сподівається, що і ці всі перепони новим кабінетом будуть усунені і в українській державі, як і в Европі, запанують і воля слова і друку і знищена буде свавільна цензура. Національний Союз сподівається, що новий кабінет оповістить громадянство про ту програму своєї діяльности, яку в найближчий час має виконати. Коли наші надії й сподівання справдяться, то від цього українська демократія зміцніє, а разом з нею зміцніє наша державність« [1]).

Але Національний Союз не тільки зрікся піддержувати »українізований« кабінет міністрів; більше того: саме в той час, коли цей кабінет тільки що сформувався й мав почати свою працю, лідери Національного Союза з В. Винниченком на чолі вже вирішили розпочати збройне повстання проти гетьманського правительства і С. О. Єфремова коштувало великих зусиль умовити Винниченка не робити цього принаймні поки в кабінеті сидять »свої люде« й поки виявляться хоч якінебудь наслідки праці кабінета і взагалі можливість його існування.

Коли Національний Союз таким чином навіть »українізацію« кабінету вважав лиш за спосіб виграти час і дезорганізувати правительство, Гетьман вважав участь в правительстві представників української демократії за дуже важливий крок в напрямку скріплення національно-українського курса політики, за яким мали піти дальші кроки в тім же напрямку. Ще 15. жовтня було оголошено листа Гетьмана на ім'я преміер-міністра в справі Державного Сойму — такого змісту:

»Високоповажаний Федоре Андрієвичу!

Після утворення Сенату, після відкриття першого Українського Університету, після оповіщення законів про організацію армії й загальну військову повинність, про міське й земське самоврядування й цілого ряду инших законів, можна вважати, що перший період будування Української Держави близиться до свого кінця. На цій підставі я думаю, що вже настав час приступити до вироблення закону, який має завершити нашу планомірну працю по будуванню державности, а саме до вироблення закону про вибори до Державного Сойму.

Я прохаю Вас приступити до виконання цієї справи і подати мені Ваші міркування, в якому напрямку і на яких основах гадаєте Ви цей законопроєкт скласти і скільки часу візьме його вироблення.

Прийміть запевнення в моїм глибокім поважанні і щирім відданні Вам

Павло Скоропадський«.

Негайно по сформуванні нового кабінету Гетьман оповістив Грамоту, в якій подано було нарис головних реформ, які мали складати собою немов програму діяльности кабінету:

---

[1]] Подаю за »Вістником літератури, політики й життя«, 1918, № 43.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

»Громадяне України!

Пів року тому назад, 29. квітня, Ми, спонукані бажанням врятувати нашу рідну Україну від загину й анархії, вирішили прийняти на себе всю повноту влади в краю. Про причини, що спонукали Нас до цього і основи, на котрих Я прийняв цю владу, говориться в Грамоті Нашій з 29. квітня цього року.

За ці шість місяців великою працею обраного Нами правительства, що працювало по Наших вказівках, зроблено дуже багато для зміцнення Нашої Держави, як самостійної й незалежної Держави. Наше міжнароднє становище, як суверенної держави, було визнано союзними державами і тепер дістає своє затвердження від нейтральних держав.

Український народ, прагнучи до своєї державної самостійности, має метою забезпечення тільки свого економічного і культурного добробуту. З відкритим серцем пішов він на зустріч дружньому відношенню з Всевеликим Доном і Кубанню і буде вітати і сприяти утворенню добробуту й непохитного державного ладу в братерській йому Великоросії, синам котрої Україна й тепер дає широку гостинність. Через це, стоячи на ґрунті незалежности Української Держави й на її найстрогішому дружньому нейтралітетові, Ми сподіваємося, що й инші держави признають Наш державний суверенітет.

В області внутрішнього життя краю Наше правительство видало ряд законів, котрі кладуть міцну основу для майбутньої державности України. Було видано закони про громадянство, про встановлення Державного Сенату, про заведення двох українських університетів, вироблено законопроєкт про встановлення Української Академії Наук і Мистецтв; видано було закони, що кладуть міцну основу створенню своєї армії й флота, поліпшено становище всіх працьовників судового відомства, народніх учителів і духовенства; видано закон про порядок виборів в земські і міські установи, заведено державний земельний банк і за цей час видано більше 400 инших законодатних актів, метою котрих являлось упорядкування політичного й економічного життя України. Наслідки всіх заходів незабаром виявились у загальному підвищенні економічного й культурного добробуту краю, що являється головною запорукою тривалости самої держави.

В той самий час, пам'ятаючи, що земельне питання являється найголовнішим завданням, котре прийдеться вирішити нашому правительству, Я, з перших же днів приняття на себе повноти влади, звернув особливу увагу на те, щоб було зібрано всі дані, потрібні для правильного його вирішення. Тепер ці підготовчі роботи наближаються до кінця і через це Ми тепер находимо можливим почати здійснення земельної реформи; але для того, щоб питання такої першорядної ваги було вирішено найбільш згідно з потребами людности, Ми вважаємо потрібним запросити до вироблення головних основ земельної реформи і тих законодатних заходів, котрі повинні бути її доповненням і розвитком, представників всіх класів людности, заінтересованих в цих справах. Із цією метою Ми порішили скликати особливу Нараду, в котрій Ми особисто будемо головувати. Завданням цієї Наради є вироблення аграрного закону на головних основах, зазначених в Грамоті Нашій від 29. квітня цього року, а

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

саме: 1. Правительство бере в свої руки переведення земельної реформи на Україні; 2. з цією метою повинно бути утворено Державний Земельний Фонд за кошт земель скарбових, церковних і частини приватних власників; 3. вся реформа повинна бути переведена без порушення інтересів приватних осіб, з платою по належній оцінці всього майна, що поступає в Державний Земельний Фонд; 4. метою реформи повинно бути постачання — через продаж землі — малоземельним селянам і козакам України землі і утворення дрібних, але економічно міцних селянських і козацьких господарств на Україні; 5. реформа не повинна зробити шкоди цукровій промисловості, цьому головному джерелу багатства України і повинна як можна менше понизити загальну продуктивність і культуру всього сільського господарства України.

Поруч із земельною реформою Особлива Нарада повинна виробити низку заходів для розвитку на Вкраїні промисловости. Це — з одного боку — необідно для того, щоб забезпечити сталим заробітком безземельні класи людности, а з другого боку — для того, дати тим значним грошовим засобам, котрі знайдуться в наслідок земельної реформи, продуктивний і доходний вжиток у межах самої України. Нарешті, ця Нарада повинна виробити законопроєкт про меліоративний кредит, про сільсько-господарський дрібний кредит, про підземні нідра і де-які инші законопроєкти, звязані з земельною реформою. Нами доручено Раді Міністрів виробити в найближчий час проєкт про склад цієї Наради, про обсяг її компетенції та про порядок її діяльности. Твердо вірю, що Нарада ця, до участи в котрій буде закликано всі класи людности, виробить земельний закон і звазані з ним закони так, щоб цим було покладено міцну основу економічному добробутові сільської людности на Україні, що являється запорукою економічної і політичної сили нашої молодої держави.

Разом із цим Мною доручено Раді Міністрів виробити закон про Український Сойм.

Закликаючи всі шари людности допомогти Нам і правительству в вирішенні цих двох найголовніших справ нашого внутрішнього життя, Ми твердо віримо, що при таких умовах свого здійснення вони будуть незрушимою підвалиною майбутнього розцвіту самостійної Української Держави і забезпечуть українському народові на довгі роки його економічний добробут.

Гетьман всієї України і військ козацьких

Павло Скоропадський.

Видано в Київі 22. жовтня, року 1918.

Цією грамотою Гетьман закликав до співробітництва в ділі будування Української Держави на твердих національних основах — перш за все українську національну демократію, представники якої тепер увійшли в правительство. Заповідаючи вирішеня земельної справи державними методами і передовсім в інтересах держави, як одного цілого, Гетьман на довго вибивав спід ніг ріжних утопістів-експериментаторів і демагогів усякий ґрунт. Здійснення намічених в грамоті реформ справді

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

могло сконсолідувати Українську Державу, скріпити її і разом із тим скріпити й повагу та авторитет гетьманської влади. Але цього останнього як раз і боялася певна частина української демократії, для якої влада була головним об'єктом усіх стремлінь і заходів, для захоплення якої вона готова була йти через найглибші потряснення й руїни й не цуралася найкрайніших демагогічних заходів. От чому, однією рукою впроваджуючи до кабінету міністрів своїх кандидатів, керманичі Національного Союзу другою рукою готовили гибель гетьманського правління і створеного ним ладу — переговорюючи з ворогами Української Держави й організуючи збройне повстання проти Гетьмана.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XXIII.

Упадок Української Гетьманської Держави.

Обновлений кабінет Лизогуба зійшовся вперше 26. жовтня. Перед ним лежало завдання прискорити переведення реформ, од яких сподівалися тоді заспокоєння населення — головно земельної реформи і скріплення національного українського курса, що мало задовольнити національно настроєні круги українського громадянства. Серед членів кабінету панував строго діловий настрій і вони жваво взялися за роботу. За короткий, порівнюючи, час міністр земельних справ Леонтович підготовив проєкт земельної реформи, який полягав у примусовім викупі і парцеляції великої земельної власности (див. вище) і який ще до свого офіціяльного ухвалення Радою Міністрів був уже затверджений Гетьманом. Міністр Ісповідань Лотоцький заповів в імени правительства на Всеукраїнському Церковному Соборі автокефалію Української Церкви, як найбільш відповідаючий інтересам Держави спосіб вирішення церковної справи. Міністр освіти Стебницький провів затвердження штатів Української Академії Наук. Цілий ряд инших важливих справ було намічено, або навіть уже й вирішено обновленим кабінетом. Але над його головою та й над самою Державою Українською вже нависли темні хмари.

Міжнародня ситуація, а в звязку з нею й внутрішнє становище в державі робилися чим далі все більш загрожуючими. Для всіх ставало ясно, що центральні держави програли війну. Болгарія й Туреччина вже вийшли з числа бойовників, Австро-Угорщина развалювалася, Німеччина стояла на передодні революції. Можна було сподіватись, що німці раніше покинуть Україну, ніж думалось і що замість німців тепер безпосередно доведеться мати діло з державами Антанти. Як вони поставляться до України? Цього ніхто напевно не знав. Тепер уже німці не ставили ніяких перешкод завязанню українцями зносин із Антантою і представники німецького правительства отверто заявляли українським представникам, що вони тепер самі мусять дбати за себе і старатись війти в безпосередні переговори з Антантою.

Перспектива виводу німецьких військ з України ставила північні й північно-східні межі Держави під загрозою большевицької інвазії. Совітське правительство, яке через своїх представників — Раковського і Мануїльського — знаходилось в порозумінні з керовниками Укр. Націо-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

нального Союза і знало, що вони підготовляють повстання проти Гетьмана, фактично зірвало переговори про мир і стояло в бойовій поготові. З жовтня місяця воно почало діяльно готовитись до збройного захоплення України.

На VI. зїзді совітів Л. Троцький виголосив промову, яка містила в собі немов план військових операцій Червоної Армії. Про »Південний«, фронт Троцький казав: »питання про південний фронт стоїть для нас тепер дуже гостро. Німецький мілітаризм безумовно впаде. Він буде змушений покинути Україну, а мілітаризм англо-французький поспішить йому на заміну. Нам треба просунутись між німецьким мілітаризмом, який відходить, і англо-французьким, який наближається. Нам треба заняти Дон, північний Кавказ і Каспій та піддержати робітників і селян України. На нашому південному фронті б'ється як в пульсі доля нашої влади. Необхідна мобілізація всіх сил краю і ці сили потрібні в першу голову для південного фронта.« Ця промова була надрукована в № 245 »Извѣстій В. Ц. И. К.«, 10. падолиста 1918 р. На домінуюче значіння південного фронта вказував і Ленін в своїй промові, виголошеній 22. жовтня на засіданні »В. Ц. И. К.«

Відповідно до таких поглядів провідників совітської Росії було утворено спеціяльний Південний Фронт. Командуючим фронтом призначено генерала П. Ситіна, начальником штаба — полковника Одаткова. Фронт складався з чотирьох армій; проти України була виставлена VIII. армія, яка займала фронт: ст. Клинці-Новгород Сіверський-Єсмань-Суджа- ст. Сажное-Бирючь- ст. Таловая. Штаб стояв у Вороніжі. Командуючий — генерал Чернавін. Ядром армії були; Таращанська повстанська дівізія, 2-а Орловська, 9-а піша, 12 та 13 стрілецькі дівізії, всього 75.000 багнетів, 1400 шабель, 170 гармат, 427 кулеметів, 15 аеропланів і 6 броневих поїздів.

Детальніше фронт VIII. армії ділився на »участки прифронтової лінії«, яких було три; 1. Брянський, від ст. Клинці до ріки Сейма; 2. Курський — від р. Сейма до р. Корочи і 3. Павловський — від р. Корочи до ст. Талової.

Поразка центральних держав викликала велику зміну в настроях громадянства на Україні і повела до переоріентації в бік Антанти. Тепер, коли німці переставали бути непереможною силою, якою вони здавалися ще вчора, коли вони могли не сьогодні то-завтра вийти з України й полишити її, немов між молотом і наковадлом, між совітською Москвою й Антантою, погляди цілої буржуазії й земельних кругів обертались до Антанти і від неї тільки сподівалися порятунку. В попереднім розділі вже говорилося, що »Протофіс« і кадетські круги стали на точці погляду »записки дев'яти« міністрів. »Союз хліборобів-власників« розпався на дві течії. В той час, як дрібні хлібороби з М. Коваленком на чолі подали 20. жовтня Гетьману меморандум про незалежність і суверенність України (див. вище), представники більшої земельної власности

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вислали до Гетьмана делегацію (Дуссан, гр. Гейден, Ненарохомов), яка заявила про розуміння нею самостійности як тимчасової, переходової форми до федерації з майбутньою обновленою Росією.

1. падолиста Союз хліборобів-власників відбув з'їзд, дозволений українським правительством при умові, що на ньому не буде мови про федерацію з Росією. З'їзд горяче вітав Гетьмана, коли той відвідав його, але в той же вечір вітав оплесками Пуришкевича, який забалакав про »єдину Росію«. В соціяльному питанні з'їзд виявив роздвоєнність. Поміщики виявили непримиримість в справі земельної реформи, хоч селяне, члени з'їзду, висували дуже помірковану програму частинного викупу великої земельної власности при збереженні загального принципу приватної власности на землю.

Сергій М. Шемет.

Ще перед тим, а саме 26-28. жовтня відбула свій з'їзд у Київі партія хліборобів-демократів. Цей з'їзд був спочатку заборонений міністром внутрішніх справ Рейнботом і тільки за поміччю самого Гетьмана удалось здобути дозвіл. З'їзд відбувся під проводом С. Шемета, М. Міхновського й В. Совачова. З'їзд виніс постанови в чисто самостійницькім дусі:

»1. Українська Демократично-Хліборобська партія стоїть за незалежну самостійну Українську Державу з конституційним ладом, якого форми визначить сам народ на першому Українському Соймі, що вийде з загального, рівного, тайного і безпосереднього голосування. 2. У внутрішній політиці Укр. Дем.-Хл. Партія оборонятиме принціп як найширшої автономії земель. 3. В закордонній політиці партія буде прямувати до забезпечення самостійности Української Держави і неподільности її території. Партія є проти федерації з Росією. 4. Виходячи з того становища, що в міжнародніх відносинах, крім права й справедливости, грає рішаючу ролю реальна фізична сила, партія обстоюватиме потребу негайного створення могутньої української національної армії і флоту, на основах дволітньої обовязкової служби. 5. Ніякий громадянин Української Держави не може бути обмежений в своїх правах инакше, як після приговору суду. 6. В освітній політиці партія тримається того по-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

гляду, що освіта широких народніх мас повинна бути всім доступна, безплатна і обов'язкова, на кошт Держави, оперта на національно-державнім вихованні. 7. Партія ставиться з повною пошаною до кожного віроісповідання і церкви в Українській Державі. Церкві Православній належить перше місце між усіма рівноправними церквами України. Партія стоятиме рішуче за її автокефалію і повну незалежність, як і инших церков, від сторонніх політичних впливів. 8. Партія стоїть за те, аби створити численну, економічно сильну, дрібну та середню земельну власність. Через те партія стоятиме за примусовий викуп по-над призначену норму велико-поміщицьких земель, при чім з фінансового боку ця реформа мусить бути переведена в імя інтересів державнних, а не класових, чи станових. 9. Партія оборонятиме всі оправдані і реальні професійні домагання і права українського робітництва. 10. В політиці торгово-промисловій партія оборонятиме повну незалежність Української Держави й народа й підтримуватиме найвищий розвиток рідної торговлі й промислу« [1]).

Крім цих постанов з'їзд виніс ще кілька резолюцій по питанням біжучого характера, підкреслюючи скрізь потребу збереження независимости й суверенности Української Держави та її національно-українського характера.

Політичні настрої ускладнювалися ще тим, що в Київі, як уже згадувано вище, звели собі кубло представники ріжнонародних російських партій і русофільських течій, як лівого так і правого напрямку. І ті і другі, бачучи перемогу Антанти, хотіли зробити Україну базою для повалення большевиків і відбудови »единої-неділимої Росії«. Про їхні інтриги, направлені проти Української Держави і проти Гетьмана, оповідає нам докладно ген. Денікин в своїй »Исторіи русской смуты« (т. IV, ст. 184—190).

При таких обставинах керовники Укр. Національного Союза готували своє повстання проти Української Держави. З недавно опублікованих споминів одного з учасників повстання довідуємось, що »фактично підготовка повстання провадилася вже майже від кінця вересня« [2]). Він же оповідає, що 29. жовтня вночі команда січових стрільців у Білій Церкві дістала від Національного Союза телеграму, щоби хтось із »Стрілецької Ради« негайно прибув до Київа. І дійсно, вже 30. жовтня приїхали до Київа сотники А. Мельник і Ф. Черник. Вони взяли участь в нараді з В. Винниченком, Мик. Шаповалом і ген. Осецьким і на цій нараді »представники Стрілецької Ради дали остаточну згоду на участь в повстанні« [3]). Коли вірити офіціяльній історії повстання, виложеній у відозві, випущеній в січні 1919 року »Центральним Інформаційним Бюром

---

[1]) С. Шемет, До історії украін. дем.-хліб. партії. »Хліборобська Україна« кн. I., В. ст. 73—74.

[2]) А. Крезуб. Повстання проти гетьмана Скоропадського і січові стрільці. »Літер.-Наук. Вістник«, 1928, кн. XII, ст. 29.

[3]) Ibidem, кн. XI, ст. 224.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

при Директорії Укр. Нар. Республіки« [1]), то В. Винниченко і М. Шаповал підготовляли повстання помимо Національного Союза, використовуючи тільки фірму Союза, коли було треба. Зустрівши дуже вороже відношення до повстання з боку ес-ерів (а також з боку представника укр. соціяль-демократів) на одній приватній нараді, вони не зважились навіть поставити питання про його на пленумі Нац. Союза і властиво провадили свою акцію по підготовці повстання в таємниці від Союза, обдурюючи своїх співчленів, ніби вони й думки не мають про якесь повстання[2]). Пленум Укр. Нац. Союза приєднався до повстання вже тоді, коли був поставлений перед фактом його початку.[3]) Друкуючи цю історію повстання, редакція »Красной Летописи« зауважує від себе, що »було би наївно здіймати питання етичного характеру: чи пристойно поводився Винниченко, бувши Головою Національного Союза і підготовляючи повстання, до якого Нац. Союз ставився з недовіррям і вороже; але, — додає вона, — це не здивує нікого, хто знайомий хоч трохи з політикою Винниченка і його однодумців«. І далі слідує дуже різка характеристика цієї політики.[4])

Одже й всі переговори Винниченка з урядом в справі реорганізації кабінету міністрів і його вперті торги за число міністерських портфелів для кандидатів Національного Союза були просто комедією: він посилав людей до уряду, проти якого сам готував повстання. Ці люде, розуміється, не знали про його подвійну гру і йшли в добрій вірі, думаючи, що цим сповняють в даних обставинах свій національний обовязок.

Вже вище було згадано, що українське правительство з початку жовтня почало робити заходи, щоб війти в безпосередні зносини з державами Антанта, з'ясувати їх відношення до Української Держави й старатись визнання її з їх боку. Міністр закордонних справ Дорошенко, не діждавшись навіть остаточного полагодження кабінетської кризи, виїхав 22. жовтня до Берліна для переговорів там на місці в справі залишення німецьких військ на Україні і для дальшої подорожі через Швейцарію до Парижу й Лондону. В Берліні німецький міністр закордонних справ Зольф заявив йому одверто, що Німеччина тепер немає нічого проти переговорів і порозуміння українців з Антантою, бо розуміє, що українці мусять себе рятувати. »Для нас важно тільки, додав він, щоб Україна вдержалась як самостійня Держава«. Устами канцлера принца Макса Баденського німецьке правительство обіцяло українському міністру, що не виведе своїх військ так довго, як цього буде потрібна для охорони українських гряниць. Тоді ж таки Дорошенко заключив з ні-

---

[1]) Видана в російському перекладі в журналі »Красная Летопись«, 1922, ч. 5, в статі »Епизоды из истории украинской революции«.

[2]) П. Христюк: Укр. революція, т. III, ст. 129.

[3]) »Красная Летопись«, 1922, ч. 5, ст. 30—31.

[4]) Ibidem, ст. 32.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

мецьким правительством спеціяльну умову що-до Холмщини, про яку було сказано вище.

Саме в часі переговорів українського міністра в Берліні вибухла німецька революція. Хоча ним були навязані зносини з представниками німецької соціял-демократії, яка прийшла до влади (Зюдекумом, Давідом та ин.), але революційний хаос унеможливив на деякий час ділові пертрактації. Міністр встиг вирядити до Америки барона Розена (кол. російського посла у Вашингтоні), щоб той через свої персональні звязки улекшив місію І. Я. Коростовця в справі визнання Української Держави і виїхав до Швейцарії, де вже було визначене побачення з італійським премієр-міністром Орляндо, який виявляв особливе зацікавлення українськими справами. Але коли прибув до Берна, то вже з французьких кругів довідався, що в Київі сталася зміна кабінета й призначено нового міністра закордонних справ — Г. Афанасьева. Не маючи безпосереднього контакту з своїм правительством, Дорошенко стримався від офіціяльних виступів у Берні й уважаючи свою місію за перервану, повернувся до Берліна, де довідався про повстання проти Гетьмана й зносини з Антантою через Ясси й Одесу.

Погром центральних держав, розпад Австро-Угорщини й революція в Німеччині робили в перші часи потрясаюче враження. Антанта здавалася непереможною силою. Її флот от-от мав появитися в українських портах на Чорному морі. Вона диктувала свою волю переможеній Німеччині. Потреба так чи инакше порозумітися з Антантою й запобігти її пімсти за союз з центральними державами, являлась тепер насушним, як здавалося, питанням української політики.

В кінці жовтня паралельно з місією Дорошенка були завязані зносини з представниками Антанти в ближчих до України місцях — на Балкані. Український посол в Софії Шульгин переговорював з американським послом і той дав зрозуміти, що Антанта неприхильно ставиться до існування окремої Української Держави й воліла б її бачити у федеративнім звязку з Росією. Як оповідає С. Шемет зі слів Шульгина, Шульгин провадив переговори також із представниками антантського командування і з дипломатичними агентами. »З початку вони і чути нічого не хотіли про Україну, тим більш самостійну. Після впертої роботи протягом місяця, після кількох докладних записок, поданих п. Шульгиним, після його слів, антантські представники почали ніби прихильніше ставитись до України, але при умові її злуки з Росією«.[1]) Про це Шульгин, прибувши до Київа, повідомив українське правительство. Такі самі відомости надходили і від українських агентів у Румунії.

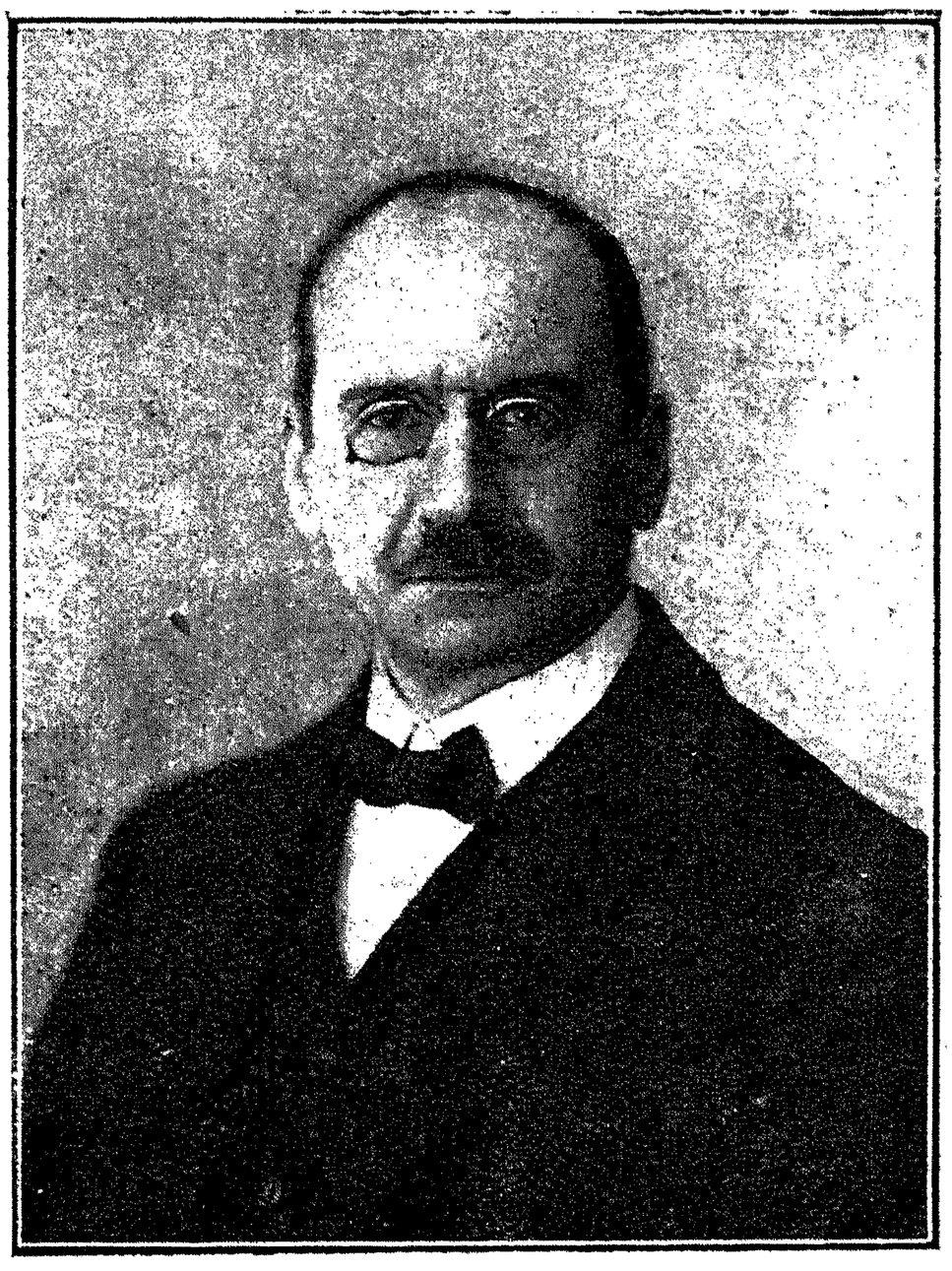
В Румунії, в її тимчасовій столиці Яссах, перебували посли від усіх головних держав Антанти. Це подало Гетьманові думку, доки виясняться результати місії Дорошенка, спробувати війти в зносини з Антантою через її представників у Яссах. За-для цього було дано Коростовцю,

[1]) С. Шемет, Хліб. Укр., стр. т. I, 75.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

який мав їхати до Америки, доручення поїхати перед тим до Ясс і позондувати там ґрунт. Гетьман доручив йому також заявити, що коли перешкодою до визнання України Антантою є сама особа Гетьмана, то він, Гетьман, готовий зріктися влади. Коростовець повіз вербальну ноту українського правительства з дня 2. падолиста, де воно заявляло, що Україна хоче зберегти строгий нейтралітет, але готова приняти пропозицію співробітництва з державами Антанти в цілях охорони порядку й безпечности в краю.

Коростовець виїхав 3. падолиста з Київа.[1]) Зараз же по приїзді до Ясс він побачився з сербським послом Анастасієвичем і французьким морським агентом маркізом Де-Беллоа, котрі обидва поставилися до його місії симпатично й обіцяли свою допомогу. Побачився він також і з бувшим французьким консулом у Київі Емілем Енно, котрий був у той час головним інформатором свого уряду про українські справи. Якого рода могли бути ці інформації, видко з того, що Енно заявив Коростовцю при першім побаченні, що на його думку, »Україна, або вірніше сказати Південна Росія, ніколи не мала ані своєї історії, ані національної або етнографічної окремішности. Вона створена німцями: Форгачем і графом Шептицьким (?!), щоб розвалити Росію. Українська мова штучно створена галичанами з політичними цілями. Уряд гетьмана Скоропадського, яко германофільський, має бути скасований і заміненний об'єднаним російським урядом«. Не трудно догадатись, від кого саме Енно мав такі відомости: саме в часі побуту Коростовця в Яссах туди прибула й російська делегація, але про це буде трохи далі.

І. Я. Коростовець.

7. падолиста Коростовець був прийнятий французьким послом Де-Сент-Олером і англійським Сером Г. Барклаєм. Вони заявили на початку розмови, що готові говорити з Коростовцем тільки як з приватною особою, бо Україна, як держава, їхніми урядами не визнана.[2]) Вислухавши Коростовця, французький посол в своїм і в імени свого

[1]) Подробиці про місію І. Я. Коростовця беремо з його записки про подорож до Ясс, спеціяльно зложеної для нашої книги.

[2]) Це, як звісно, абсолютно не відповідало правді: Франція визнала офіціяльно Україну устами свого комісара Табуї 21. грудня 1917. року, а слідом за тим визнала Україну й Англія.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

англійського колеги заявив, що »Україна є частиною Росії, яку вони вважають, не дивлячись на Берестейський договір, союзницею; Україна, не бувши самостійною державою, не може претендувати, як того бажає київський уряд, на визнання її нейтралітету; вступивши в союз з центральними державами, Україна тим самим розірвала свій союз з державами Антанти і тому вони не можуть тепер довіряти її заявам, які робляться, очевидно через зміну політичних обставин. Непослідовність і фальшивість української політики видко хочаб із того, що в той час як п. Коростовець приїздить до Ясс, міністр закордонних справ Дорошенко перебуває в Берліні«.

Коростовець пояснив послам дійсне становище річей і заявив, що самі союзники заінтересовані в піддержці гетьманського правительства і то не тільки з мотивів так би мовити гуманного характера, але також і з чисто практичних міркувань: українці не могли, почасти через перешкоди з боку німців, створити своєї національної армії; отже колиб німці, які взяли на себе охорону краю, покинули Україну або рішили триматися нейтрально, то під впливом національної партії, ворожої до Гетьмана і дуже лівої по своїх настроях, вибухне повстання і край буде зруйновано. Отже було би дуже бажано, щоб держави Антанти, по згоді з українським правительством прислали свої війська для охорони краю після виходу звідти військ німецьких.

Посли відповіли, що не знають, як дивляться їхні уряди на це питання, але думають, що за-для відновлення спокою і ладу на території Росії буде вжито військових заходів спільного характеру як на Півночі так і на Півдні, за допомогою Добровольчої Армії. Держави Антанти сподіваються, що українці виступлять на оборону своєї території і будуть боротись разом з лояльним військом Росії. Одним словом: держави Антанти будуть поводитись з Україною відповідно до того, як вона далі вестиме свою політику. Але треба тепер же виключити з уряду міністрів, скомпромітованих своїми германофільськими звязками і замінити їх людьми, які користуються довіррям Антанти. Їх політичний напрям не грає ролі, можуть бути українські націоналісти або соціялісти. З огляду на те, що їх правительства »ще не визнали Україну« (?!), посли просили передати вербальну ноту через французького морського представника маркіза Де-Беллоа.

Як пише Коростовець в своїх записках, він виніс враження, що посли мають слабе поняття про те, що діється на Україні, що вони бояться тільки Німеччини і що ними керує сліпа злоба проти всіх, хто мав стосунки з німцями, а особливо проти Гетьмана Скоропадського. Коростовець говорив з окрема також з американським послом S. J. Vopička, котрий заявив, що він поділяє погляди своїх колег, але що Вашингтонський уряд, вірний програмі президента Вільзона, напевно поставиться прихильно до того, щоб завязати зносини з Україною і визнати її незалежність.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

В той час як відпоручник Гетьмана пертрактував у Яссах з представниками Антанти, туди прибула російська делегація: російські праві організації, які кублились у Київі (»Совѣтъ государственнаго объединенія«, »Національный Центръ« і »Союзъ Возрожденія Росіи«) порозумілися між собою й вислали до Ясс спеціяльну делегацію, яка, ігноруючи Гетьмана й Українську Державу, мала добиватись у представників Антанти, щоб вона прислала свої війська для оборони України від большевиків; разом із тим делегація мала заявити, що вона сподівається, що »перші ж відділи союзних військ принесуть із собою тверде рішення не визнавати окремих державних сформовань, утворених німцями за-для розділу Росії«[1]) Членами цієї делегації були: Н. Шебеко (б. російський посол у Відні), В. Гурко (б. член. рос. Держ. Ради), В. Рябушинський (відомий московський промисловець), В. Демченко (б. член Держ. Думи) і Н. Фон-Дітмар (голова Ради промисловців України). Пізніще до них прилучилися б. рос. міністр Кривошеїн і П. Мілюков.

4. падолиста делегація відвідала послів Антанти і передала їм меморандум, де говорилося, що організації, які її вислали, стоять на грунті відбудови колишньої єдиної Росії і невизнання України як самостійної держави. Делегати прохали, щоб Антанта скоріше прислала військо для окупації Одеси, Миколаєва й головних стратегічних залізничних пунктів. Фон-Дітмар, не згожуючись на таке обмеження, подав од себе окрему записку, де вияснив необхідність окупації також і Харькова. Посли передали зміст меморандума своїм правительствам, але ті, заняті иншими справами, поки що приняли це тільки до відома. Делегація залишилася в Яссах і продовжувала свої інтриги проти Української Держави. Верхом україножерства, яке обхопило в той час російські круги, може служити записка-інструкція Мілюкова, Шебека і Крівошеїна, які збіралися пробиратись в Париж, щоб там впливати на керовників Антанти. В цій записці говорилося, що »з українцями недопустимі ніякі розмови, бо саме поняття »український народ« вигадано німцями. Офіціяльне визнання слів »Україна« і »українці« неминуче потягне за собою зменшення руського народа більш як на третину і одріже руські землі од Чорного моря. Коли б навіть »Україна« на мировім конґресі й була включена в склад російської держави, але зберегла цю назву, то ми б залишили й на будуче багате поле діяльности для сепаратистів, бо поки існує окремий народ, доти домагання своєї окремої держави завжди буде мати грунт і рацію«. Ці думки делегати мали »настойчиво проводить среди союзников.« Автором цієї записки — інструкції вважали Мілюкова.«[2])

Шукаючи порозуміння з Антантою, Гетьман мусів оглядатися за спільниками не тільки на заході, але й на сході. Таким спільником, після того як Добровольча Армія захопила Кубань, залишався тільки

---

[1]) Рябинин: Яссы и союзная оккупація Украины, »Черная Книга«, 1925, ст. 35. також: Н. Христюк, Українська революція, т. III, Відень, 1921, ст. 126.

[2]) »Черная Книга«, ст. 47—48.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Дон, »Всевеликое Войско Донское«. З ним Україна перебувала в приязних відносинах, допомагаючи йому зброєю й заключивши договори про торговельні, залізнодорожні й поштові зносини. Щоб скріпити ці відносини й конкретно порозумітись на випадок спільної боротьби з Совітською Москвою, 3. падолиста відбулося на станції Скороходово (між Харьковом і Полтавою) побачення між Гетьманом і Отаманом Війська Донського П. Красновим. Підчас цього побачення, у відповідь на тост Гетьмана »За здоровля Отамана Краснова і розцвіт Війська Донського« та на промову начальника українського генерального штабу полковника Сливинського, ген. Краснов сказав дуже поетичну, але не дуже тактовну з політичного погляду промову, натякаючи на те, що українсько-донський союз це є »початок того великого діла, яке Гетьман має довершити«, себ-то об'єднання бувшої російської держави в одне ціле.

Серед тих грізних обставин, які так несподіване швидко заскочили Українську Державу, вона опинилася супроти ворогів майже безборонною. Регулярна армія ще не була сформована, а ріжні формації переходового, революційного походження були самі по собі не дуже численні та й не зовсім певні з політичного погляду. Навіть така, здавалось би, певна частина як січові стрільці, була втягнута в політику і нарешті в змову проти Гетьмана. Правительство мусіло покликати до життя військові організації з елементів суспільства, які дорожили збереженням порядку і ладу. Ще 17. жовтня Рада Міністрів ухвалила закон про організацію добровільних дружин »для підтримання законности і порядку«. Ці дружини мали формуватися по містах представниками державної влади (Міськими отаманами й губерніяльними та повітовими старостами) при співучасти місцевих громадських організацій. На чолі дружини стояли начальники, призначені самим Гетьманом. Дружини складались з постійних інструкторів і охотників, які скликалися на випадок трівоги. З моменту вступу на активну службу в дружині її члени діставали від уряду платню. На організацію дружин окремим законом з того ж 17. жовтня було відпущено 5 міліонів карбованців. До цих дружин позаписувалися здебільшого бувші військові і взагалі міські елементи, мало певні з українського національного погляду. Надія на формування аналогічних відділів по селах справдилася в дуже незначній мірі: українські хліборобські організації не потрафили створити споміж себе бойових організацій. До того ж національно свідомі елементи були пізніше дезорієнтовані новим русофільським курсом уряду.

6. падолиста прибули до Київа делегати Української Національної Ради у Львові д-р О. Назарук і інженір М. Шухевич. Вони явились просити допомоги, щоб вдержати Львів у своїх руках. Того ж дня вони були приняті Гетьманом. Але дати отверто поміч, це значило наражати себе на нового ворога, якого до того ж піддержувала в цей час Антанта. Тому Гетьман предложив делегатам використати січових стрільців:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вони, маючи як найбільше зброї й муніції, дістали б доручення вирушити до бувшого австрійського кордону, ніби для очищення залізниці від полонених. А там моглиб »самовільно« перейти Збруч, після чого Гетьман вилучив би їх зі своєї армії [1]). Це був дійсно найзручніщий при тодішніх обставинах спосіб допомогти галицьким українцям вдержати край у своїх руках. Але коли делегати переказали відповідь і пропозицію Гетьмана Винниченку, він був обхоплений жахом: отже ж стрільці були йому потрібні на місці, в Білій Церкві, щоб робити повстання проти Гетьмана. І Винниченко умовив Шухевича йти до Гетьмана й заявити, що всіх січових стрільців нема чого посилати до Львова, що досить буде й половини [2]). Як признає сам учасник делегації, трудно було не догадатися, що січові стрільці мають відограти якусь непевну ролю...

Але трагічне було те, що для захисту держави взагалі не знаходилося певного елементу саме серед тих, кому ідея самостійної Української Держави мусіла бути найдорожчою. Партійне засліплення одних, нерозуміння ваги моменту й обставин других вели Державу до загибелі. І тут не помагали ніякі заходи й старання правительства. Ще не знаючи про бажання Антанти, висловлені її представниками в Яссах, Гетьман усунув з поста товариша міністра закордонних справ Палтова, який мав славу отвертого германофіла. Його місце заняв Артемій Галіп, котрий мав деякі звязки з представниками Антанти, ще з 1917. року, коли вони в імени Франції й Англії визнали офіціяльно в Київі самостійність України. Скоро потому стало питання й про цілий кабінет Лизогуба, який в особі свого премієра, міністра закордонних справ і ще кількох міністрів, був заангажований у звязки з центральними державами. Гетьман прийшов до переконання, що треба тимчасово створити такий кабінет, до якого б Антанта поставилась з більшим довіррям, ніж до кабінету Лизогуба і який би потрафив перебути перші важкі часи безпосередніх стосунків з Антантою. І це тим більше, що дістаючи відомости про підготовку повстання Національним Союзом, Гетьман тратив довірря до членів кабінету, що війшли туди як кандидати Нац. Союза, вважаючи їх за несвідоме, може, знаряддя в руках людей, які завзялися повалити гетьманський уряд.

В цих своїх поглядах Гетьман укріпився ще більше, коли виринула справа т. зв. »Національного Конґреса«, який задумав скликати Нац. Союз на 17. падолиста, надаючи йому значіння якогось передпарламента. Спочатку Гетьман поставився прихильно до ідеї такого конґреса, сподіваючись, що він приведе до консолідації національних течій серед українського громадянства і тим скріпить також і становище Держави, тому він хотів дозволити цей конґрес і збірався сам на йому появитися й привітати. Але дуже скоро виявилося, що ініціятори конґреса ставлять йому завдання »вирішити не тільки питання внутрішні, особ-

[1]) О. Назарук. Рік на Великій Україні. Відень, 1921, ст. 6—7.
[2]) О. Назарук, ibidem ст. 7,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ливо, який державний лад має бути на Україні, але також надзвичайної ваги питання міжнародньої політики«. Конґресу надавалося наперед значіння »народоправного органу«, й він заздалегідь вітався як »господарь землі української«. В програмі конґресу було поставлено другим пунктом питання про »форми державного будування на Україні«. Було ясно, що конґрес хочуть використати для державного перевороту. Справа дозволу конґреса мала вирішитися на Раді Міністрів. Майже половина міністрів — усі кандидати Нац. Союза в тім числі — висловилися за допущення конґресу, але він не пройшов більшістю одного голоса (сім було за, вісім проти). Гетьману стало ясно, що він не може цілком опертись на кабінет міністрів у його тодішньому складі і він рішив його розпустити.

Але, пориваючи таким способом на деякий час з українською демократією, про яку він впевнився, що вона в таборі його неприхильників, і не бачучи ніде опори не тільки для збереження Української Гетьманської Держави, але й для охорони краю від неминучої руїни, Гетьман зважився на дуже тяжкий крок, який йому в тих трагічних обставинах здавався одиноким ратунком: на проголошення ідеї федеративного звязку з майбутньою не-большевицькою Росією. В день розпуску кабінета Лизогуба 14. падолиста появилася Грамота Гетьмана такого змісту:

»Перемирря між Німеччиною і державами згоди заключено. Найкрівавіща війна скінчилась і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин многострадальної Росії на долю України випала, порівнюючи, більш щаслива доля. При дружній допомозі Осередних Держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлючись з великим почуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На иншіх принціпах, принціпах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить заняти одно з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені і пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї-ж вийшла дружба й еднання з славним Всевеликим Доном і славним Кубанськими і Терськими Козацтвами. На цих принціпах які — я вірю — поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також яким не можуть не співчувати без винятку инші народи не тільки Европи, але і всього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утво-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

рення всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення великої Росії.

»В осягнення цієї мети лежить запорука добробуту, як всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутности. Глибоко переконаний, що инші шляхи булиб загибіллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога Її майбутність, тісно звязана з будучиною і щастям всієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяне і козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну і могутню підтримку.

»Новосформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання.

Павло Скоропадський«.

Рівночасне з проголошенням федерації було доручено скласти новий кабінет С. Гербелю, який сформував його в такім складі: премієр С. Н. Гербель (він же і мін. земельних справ) закордонних справ Г. Є. Афанасьєв, військовий генерал Д. О. Щуцький, морський адмірал А. Г. Покровський, внутрішніх справ І. О. Кістяковський, освіти В. П. Науменко, ісповідань М. М. Воронович, фінансів А. К. Ржепецький, шляхів В. Є. Ляндеберг, торговлі С. Ф. Мерінг, юстиції В. Є. Рейнбот, народнього здоровля В. Ю. Любинський, праці В. А. Косинський, продовольчих справ Г. В. Глинка, державний контрольор С. Н. Петров.

Доручаючи скласти кабінет С. Н. Гербелю, дотеперішньому міністру продовольчих справ в кабінеті Лизогуба, Гетьман мав на увазі, що Гербель—людина сильної волі, з великим адміністраційним досвідом і відома з своїх антантофільських симпатій. Але з їм було умовлене виразно, що його кабінет тільки тимчасовий для переходової доби, поки наладиться якийсь modus vivendi з державами Антанти. Потому кабінет Гербеля мав уступити, щоб дати місце кабінету з виразним національно-українським обличчам його членів. Вести переговори з українськими діячами національного напрямку було відразу ж тоді доручене П. Я. Дорошенкові. Вважаючи на особливу вагу справи освіти і національної культури, яка не мусіла залежати від часових хитань політичного курса, міністерство освіти було доручено В. П. Науменкові, заслуженому національному діячеві, колишньому довголітньому редакторові »Київської Старини« й »України«, ініціяторові Українського Наукового Товариства в Київі. Новий кабінет оголосив 15. падолиста повідомлення, що стосувалося програми його діяльности:

»Приступивши до виконання своїх обовязків, Рада міністрів Української Держави доводить до загального відома, що найближчими завданнями її діяльности буде:

1. Праця коло відбудовання єдиної Росії на федеративних основах з задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности;

2. Збереження і зміцнення державного ладу на Україні, що може бути досягнуто лишень при умові забезпечення Україні від анархії і большевизма;

3. Негайне оголошення закону про Державний Сойм і вибори до нього на демократичних основах;

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

4. Земельяа реформа на основах, оповіщених Паном Гетьманом в грамоті, від 29. жовтня с. р.

5. Охорона поліпшень умов праці;

6. Звільнення торгу від обмежень і в першу чергу скасування хлібної монополії та твердих цін на хліб;

7. Негайно має бути вжито самих рішучих заходів до відновлення залізничого транспорту і до полекшення харчових і житлових недогод служачих і робітників на залізницях.

Знаючи всю трудність своєї праці в цей час, Рада Міністрів сподівається, що важкий обовязок, котрий спав на її долю, буде полекшено широкими верствами людности, котрі відчують потребу забути партійні і національні незгоди для осягнення великої мети оновлення рідного краю на демократичних основах.«

Але кабінетові Гербеля не судилося провадити мирну конструктивну працю. Бурхливі події, що наступили в перший же день існування нового кабінету, позбавили його всякої можливости такої праці.[1])

Події дуже скоро показали, що грамота 14. падолиста не тілько не допомогла вдержати цілість України і врятувати її від руїни, але навпаки: ще більше розпалила політичні пристрасти, давши повстанцям в руки той атут, ніби вони боронять Україну від поневолення Москвою. Як побачимо далі, проголошення федерації не приєднало Гетьману скільки-небудь значного числа прихильників з поміж русофільських елементів, але за те відштовхнуло від його національно настроєних українців. Та про те зовсім не відповідає правді версія, яку поширюють вороги Гетьманствр, ніби Національний Союз проголосив повстання »у відповідь на акт про федерацію«, рятуючи, мовляв, самостійність України, та щоби ніби цей акт був підготовлений усією попередньою діяльністю гетьманського уряду.

Досить познайомитись хоча б поверхово з усією політикою гетьманського правительства за сім місяців його існування і з усіма особистими виступами самого Гетьмана, щоб побачити, що Гетьман та його правительство весь час будували самостійну українську Державу, й ні про яку федерацію не було мови. Тільки після поразки Німеччини думка про федерацію виникла серед частини міністрів, але не була принята ні Гетьманом, ні головою кабінету. Акт 14. падолиста виник як результат трагічних обставин в половині падолиста 1918. року й мав на меті рятувати — в буквальному цього слова розумінню — од руїни й загибелі Українську Землю, був вимушений поставою Антанти й по суті носив чисто декляративний характер. Сам Гетьман у своїх записках поясняє, що видаючи свою грамоту про федерацію, він хотів зберегти Україну в грізний момент, коли вона опинилася безборонна, між двома

[1]) Про те особлива комісія при міністерстві Вн. Справ встигла розробити правила виборів до Державного Сойму України. Згідно з цими правилами вся Україна поділялася на 251 виборчу округу, з котрих 219 мало бути сільських і 32 міських. Кожна округа висилала по одному депутату. Київ висилав 7 депутатів, Одеса 6, Харьків 4, Катеринослав 3. Кілька значних повітових міст виділювалося в самостійні виборчі округи (»Вістник Холмського губерніяльного Старости«, 1918, ч. 14, 7. грудня).

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вогнями, загрожена внутрі громадянською війною, позбавлена відпорної сили і консолідованості. Цим актом він надіявся обезброїти Антанту й знейтралізувати впливи прихильників російської анті-большевицької орієнтації на Україні, які були числені й активні. Разом із тим Гетьман сподівався, що декляруючи федеративний союз з Росією, він забезпечить Україну в будуччині від помсти росіян, коли б відновилася не большевицька Росія, а в даний момент придбає собі піддержку з боку тих елементів громадянства на Україні, які не хотіли зовсім поривати з Росією, які, виховані в російській культурі й російських державних поняттях, дорожили збереженням політичного звязку з Росією. Так настроєні були передовсім широкі кругу офіцерства, на які тепер приходилось спиратись, як на мілітарну силу. Та й фактично самостійність України зберігалася й на далі: зберігався гетьманський уряд, рада міністрів, своя окрема армія і цілий окремий державний апарат. Ще не було в дійсности самого об'єкту, з яким Україна мала федеруватись — самої небольшевицької Росії, і поки б вона повстала, Україна жила і розвивалась, як звичайна самостійна держава. На випадок же відновлення не большевицької Росії, з України в очах росіян спадало усяке odium за те, що вона під тяжкий для Росії час показала себе байдужою до її долі. Навіть більше: в тім державнім союзі України з Росією, який заповідався грамотою про федерацію, Україні силою фактів припадало грати першу ролю, бо вона вже існувала як держава, а Росію ще треба було відбудовати. Такі міркування, як признає Гетьман, лежали в основі його грамоти з 14. падолиста, а над усім панувала одна думка: зберегти фізично Україну й український народ в тяжкий переходовий момент серед потужних її ворогів.

Що грамота про федерацію й повстання зовсім не стояли між собою в такім звязку, як причина й наслідок, це показує сама хронологія подій, установлена в споминах самих учасників повстання. Отже Директорію для керування повстанням вибрано було на таємнім зібранні змовників у будинку Міністерства Шляхів 14. падолиста. С. Петлюра прибув до Білої Церкви в ніч на 13. падолиста, за ним прибули Ф. Швець і Оп. Андрієвський, а 14. прибув В. Винниченко.[2])

Петлюра сидів під арештом ще з половини липня по підозрінню в підготовці змови проти гетьманського уряду. Міністр юстиції Вязлов наказав його звільнити, потому як він дав слово, що не братиме участи в ніяких конспіраціях проти уряду. На третій день по своїм увільненні Петлюра опинився в Білій Церкві, вступив в число членів повстанчої Директорії й був одним з авторів »Універсалу« про повстання і спеціяльно »дописав у нім уступ, звернений проти Гетьмана«.[1]) Подаємо

[1]) О. Назарук, Рік на Великій Україні, Відень, 1920, ст. 12.

[2]) А. Крезуб, Op. cit. »Літ. Наук. В.«, 1928, XII. ст- 315. Диви також: Р. Лащенко: Як обирали Директорію У. Н. Р. Календарь »Дніпро«, Львів, 1923, ст. 10-та. Автор, учасник засідання 14. падолиста, підкреслює, що змовники ще нічого не знали про гетьманську грамоту в справі федерації.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

текст цього »Універсалу«, яко зразок демагогії, характеристичної взагалі для всіх відозв Директорії:

»По наказу Директорії Української Республіки, я, яко верховний главнокомандующий, закликаю всіх українських салдат і козаків боротися за державну самостійність України, проти зрадника, бувшого царського наймита, генерала Скоропадського, самочинно присвоївшого собі права гетьмана України. По постанові Директорії Скоропадський оголошений по-за законом за утворені ним злочинства проти самостійности Української Республіки, за знищення її вільностей, за переповнення тюрем найкращими синами українського народа, за розстріл селян, за руйнування сел і за насильства над робітниками і селянами. Всім громадянам, мешкаючим на Україні, забороняється під загрозою військового суду допомогати кровопійцеві генералові Скоропадському в тіканню, подавати йому споживання і захист. Обовязок кожного громадянина, мешкаючого на Україні, арештувать генерала Скоропадського і передать його в руки республіканських властей.

Гетьманські розпорядження і накази по військам касуються; військові частини гетьмана Скоропадського, аби усунути даремного кровопролиття і розрухів, повинні перейти до лав військ Республіки, вслід за тими, які вже перейшли.

Війська Республіки мають на меті до щенту знищити лад, заведений гетьманським урядом, знищити нагайку, на яку він спірався до останнього моменту. В цю велику годину, коли на всьому світі падають царські трони, визволяються народи, коли на всьому світі селяне і робітники стали панами, в цю хвилину, ми, брати козаки, хіба дозволемо собі піти з поміщиками, з гетьманським урядом проти своїх батьків? В цю велику годину ви, брати козаки, хіба осмілитеся служити запроданцям, котрі самі продавались і хотять Україну продававати недавнім царським міністрам Росії, її пануючій клясі — безробітному російському офіцерству і мародерам, що скупчились в контрреволюційне кубло на Дону?« (Цитую за П. Христюком, Укр. Револ., т. III, ст. 133).

Як уже сказано, для керування повстанчим рухом було вибрано Директорію з пяти осіб: Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Федір Швець, Опанас Андрієвський і Андрій Макаренко.[2]) Опорою повстання були січові стрільці й частинно військова організація залізничників під проводом генерала Осецького, одного з найбільш енергійних змовників.

---

[2]) Федір Петрович Швець родився р. 1882. в Черкаському повіті на Київщині, скінчив р. 1910. університет в Дорпаті, де був залишений при катедрі геології для підготовки до професури. В р. 1917. став доцентом Укр. Народн. Ун-та в Київі, а в осени 1918. р. був призначений вик. обов. надзвичайного професора геології в Держ. Укр. Ун-ті в Київі й проректором. Належав до партії укр. соціялістів-революціонерів.

Опанас Михайлович Андрієвський род. р. 1878. в Уманському повіті на Київщині, скінчив р. 1906. юридичний ліцей в Ярославі й був залишений при катедрі цивільного права, але скоро покинув наукову працю, був якийсь час мировим суддею і з р. 1905. занявся адвокатурою в Київі. Належав до партії соціялістів самостійників.

Андрій Гаврилович Макаренко, род. в 1883. р. в Гадяцькому повіті на Полтавщині в сем'ї селянина. Служив в управі Південно-Західних залізниць у Київі, з початком революції взяв близьку участь в організації українців-залізничників. За гетьманського правління був директором департамента в Міністерстві Залізниць і довіреною людиною у міністра Бутенка.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Покидаючи Київ, Директорія залишила в ньому »Український Військовий Революційний Комітет« (М. Авдієнко, В. Чеховський, А. Пісоцький, З. Висоцький, М. Галаган, Н. Загородній і М. Марченко), який в порозумінні з місцевими большевиками й жидівськими соціялістичними партіями спробував двічі почати повстання в самім Київі.[1]) 15. падолиста »Директорія Української Народньої Республіки« видала відозву за підписом усіх своїх пяти членів, де »од імени організованої української демократії і від усього активного народнього громадянства« оповіщалося, що »генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої волі, все правительство його як протинародне, протинаціональне, є недійсне«, і всі громадяне закликалися до зброї проти Гетьмана й його уряду. В тій же відозві був уступ, звернутий до »німецького вояцтва демократичної Германської Республіки«, де висловлялася віра в те, що »солдати германського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідности«.

Збройна сила Української Держави в момент повстання складалася з запорожської дівізії на Харьківщині, дівізії »Сірожупанників« на Чернігівщині, »Коша Чорноморців« у Козятині й Бердичіві, Сердюцької дівізії у Київі й кадрів восьми корпусів, які складалися майже з самих старшин та підстаршин. Крім того були ще »охоронні сотні« в числі понад 15.000 людей. Але всі ці сили були розкидані на широченному просторі України, а поки що треба було обороняти самий Київ, де реальною силою тепер була тільки Сердюцька дівізія та офіцерські дружини.

Гетьману довелось дуже скоро розчаруватись в надіях, що акт про федерацію з Росією здобуде йому активну піддержку з боку російських і русофільських кругів на Україні, особливо серед колишніх офіцерів російської армії. Навіть київська російська преса зустріла грамоту з 14. падолиста дуже холодно. Російські й русофільські круги покладали тепер усі свої надії на Антанту, помимо Гетьмана й помимо Української Держави. Від Антанти сподівались вони відновлення єдиної- неділимої Росії. Грамота про федерацію була зустрінута ними як свого рода гасло, що ось тепер то й настає час покінчити з ненависним для них українським рухом і Українською Державою з її Гетьманом. Найблизчі дні після 14. падолиста показали це зовсім виразно.

18. падолиста Гетьман призначив головним командантом усіх збройних сил Української Держави генерала графа Келлера. Ціла територія України оповіщена була театром військових подій і вся цивільна адміністрація була підпорядкована головному команданту. Одночасно була оголошена мобілізація всіх перебуваючих на терені України офіцерів колишньої російської армії. Ця мобілізація не дала сподіваних наслідків: у самім Київі з 15.000 зареєстрованих там офіцерів зголосилась ледве половина, та й то більшість старалась пристроїтись десь по ріжних тилових установах та штабах а не йти на фронт.[2])

[1]) Христюк, op. cit., ст. 140—141.

[2]) У Київі офіцерські дружини формувались під проводом генералів Кирпичова і Святополк-Мирського. Вжито було для оборони Київа також кадрів гусарського Ольвіопольського і драгунського Кінбурнського полка, які формувались у Київі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Гетьман каже в своїх записках, що його не раз запитували: чом він не станув сам на чолі війська? Він поясняє це тим, що йому не хотілося у українській усобиці брати чиюсь сторону і, борючись на одній стороні, проливати кров українців, які боролися на стороні протилежній.

Призначаючи генерала Келлера на таку відповідальну посаду, Гетьман, як він сам признається в своїх записках, мав на увазі особисту хоробрість і рішучість Келлера та його популярність серед офіцерства. Та проте, знаючи дуже реакційні переконання Келлера і його занадто нестриману вдачу, він довго вагався його призначати і зважився на це тільки після довгих умовлянь з боку міністрів Гербеля і Кістяковського. Приймаючи призначення, Келлер зобовязався не мішатись до політики і керувати виключно військовими операціями. »Але з першого ж дня, читаємо в записках Гетьмана, він, не маючи на те ніякого права, скасував усі статути, вироблені для нашої армії і повернув статути старої російської армії. Він оточив себе величезним штатом крайніх правих діячів і почав видавати накази, які обурювали навіть дуже поміркованих людей. Почалась дика нагінка на все українське, досить вказати на розгром Українського Клуба в Київі, розбивання бюстів Шевченка, безглузді арешти українців, навіть зовсім спокійних і лояльних«. Це викликало справедливе обурення всіх кругів українського громадянства. В той же час уся військова діяльність Келлера виявилась тільки в незаконній спробі визнати себе підлеглим начальникові Добровольчої Армії ген. Денікіну та в насаджуванні контр-розвідочних установ. Нарешті Келлер почав явно ігнорувати самого Гетьмана і виявляти намір підпорядкувати його своїй владі і стати диктатором.[1]) Тому вже 27. падолиста Гетьман усунув Келлера і призначив на його місце генерала Долгорукого, який вороже ставився до Добровольчої Армії і навіть був заарештував денікинського представника ген. Ломновського за його інтриги в Київі.[2])

Наступила міжусобна війна. Серед офіцерів, які входили в склад дружин, було дуже багато російського або зросійщеного елементу, людей озлоблених революцією й всіми тими переслідуваннями, які випали на долю офіцерів старої російської армії за панування всіх революційних урядів без виїмку. Коли повстанці висували гесло боротьби »Українців« проти »москалів«, боротьби за самостійну Україну проти заборчих стремлінь росіян, серед офіцерства панував настрій боротьби як раз за відновлення колишньої могучої Росії, єдиної й неділимої: не за Гетьмана і не за Україну думали вони боротись, а за Росію, проти якої тепер виступали українці. Коли додати до цього брак політичного такту з боку начальників офіцерських дружин і самого головного коменданта

[1]) Як оповідає кн. Е. Трубецкой, серед офіцерів, які оточували Келлера, починалася змова, щоб скинути Гетьмана і передати всю владу Келлеру (»Архивъ Русской Революціи«, т. XVIII, Берлин 1926, ст. 147). Те саме підтвержує і Денікін, Оч. Рус. смуты, т. IV. ст. 198—199.

[2]) Деникинъ Оч. рус. смуты, ст. 198—199.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Келлера, то стануть зрозумілими ганебні ексцеси і вибрики, які мали місце в Київі, що опинився фактично в руках генералів та офіцерів російської орієнтації: реквізіція й погром помешкання Українського Клуба на Ірорізній вулиці, нищення бюстів і портретів Шевченка, зневажання українського прапору й вивішування трьохколірового прапора і т. п. Треба зазначити, що в цих ексцесах брали участи і природні українці. Так, приміром, авторові цієї книги відомо, що бюст Шевченка в Українськім Клюбі був розбитий руками В. П-ва, офіцера з Глухівського повіту на Черніговщині, нашадка заслуженого в історії української культури роду. Розбиваючи бюст Шевченка, цей нещасний думав, що нищить емблему ворожого, на його погляд, до державного порядку й ладу руху. Так потворно викривились поняття й погляди в цю трагічну добу української усобиці.

Боєві дії розпочались наступом січових стрільців на Київ від Білої Церкви. 18. падолиста повстанцям удалось під Мотовилівкою розбити полк сердюків і офіцерську дружину, які одступили на Васильків. Сердюки, які складались з національно настроєної хліборобської молоді з Полтавщини, бились неохоче. Національний ентузіязм, що ним безумовно були обхоплені січові стрільці, які в добрій вірі йшли »рятувати Україну«, імпонував сердюкам, а безглузді й безтактовні розпорядки Келлера дратували їх. Вже 20. падолиста кінний Лубенський полк (під проводом полковника Отмарштейна) перейшов на бік повстанців, підбитий на це полковим священиком О. Матіюком. З тих же національних мотивів прилучився до повстання полковник Петро Балбачан, котрий, командуючи одним із полків Запорожської дівізії, захопив місто Харків, обезброївши там штаб місцевого корпусу. За Балбачаном пішла ціла Запорожська дівізія й вирушила за ним на Полтаву, де штаб і кадри місцевого корпусу перейшли на бік повстання. Прилучилася до повстання і Сірожупанна дівізія на Черніговщині яка, одначе, ніякої активної ролі в боєвих діях не відограла й навіть не виконала директив повстанчого командування. Пристаючи до повстанчого руху, обидві ці дівізії залишали безборонною північно-східню гряницю України, через яку зараз же почали посуватися большевицькі військові частини, які стояли на поготові.

Та рішаючим для справи повстання моментом було те, як поставляться для нього німці і чию сторону візьмуть. Певна річ, що стара німецька армія піддержала б Гетьмана так, як вона це робила весь час перед тим, але німецька армія по революції сама перебувала в стані розкладу, хоч і не такого, в якому опинилася після революції армія російська. Тепер головну ролю у німців грала »Велика Солдатська Рада» в Київі. Повстанці вступили з нею в переговори і 17. падолиста відбулася в Білій Церкві конференція між представниками Великої Солдатської Ради і повстанчим штабом. Було ухвалено, що німці додержуватимуться нейтралітету, а повстанці не будуть перешкоджати німцям

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

евакуватись разом із своїм майном до-дому. Обидві сторони не додержали цієї умови. Повстанці, де тільки могли, нападали на німецькі відділи, обеззброювали їх, грабували майно: німецькі вояки після революції й упадку старої військової організації втратили дух і часто-густо давали себе обеззброювати незначним повстанчим відділам.

Фактично кампанія звелася до боротьби за Київ. Провінція була залишена сама собі і в ній майже скрізь запанувала анархія, яку не могли припинити, наприклад, енергійні заходи полк. Балбачана на Лівобережжу, а яка промощувала шлях большевицьким відділам, що насували з півночи. Знову, як і зимою 1917—1918 років, статечні хліборобські елементи на селі були стероризовані, а гасла Директорії »рятування України од москалів«, яким ніби запродав її Гетьман, дезорієнтували більш свідомі національно елементи. Боротьба за Київ затяглася на цілий місяць. Повстанці за пару тижнів облягли його з усіх боків і перервали сполучення. На Лівобережжу тільки в Чернігові гетьманські відділи (кадри місцевого корпусу) поставили сильний опір. Вони здавили спробу повстання місцевих большевиків під проводом Заливчого і з боєм одступили через Козелець до Київа. На Правобережжу начальник Подільського корпуса генерал Янушевич перейшов із своїм штабом і кадром на бік повстанців, що дало Директорії змогу укріпитись у Вінниці і перенести туди на деякий час свій осідок. Так само перейшов на бік повстанців (побачивши, що від Антанти нема реальної помочи) штаб 3-го корпусу в Одесі. В самім початку повстання, прилучився до нього »Чорноморський Кіш« в Бердичеві. Цей Кіш уже раніше стояв у звязку з повстанцями через свого старшину Пиліщука, який став на чолі Коша після того як було скинуто призначеного Гетьманом начальника Коша.[1]) Активну боротьбу провадив на Волині енергійний губерніяльнний староста Д. Ф. Андро, сформувавши відділ з добровольців і з охоронних сотень. Не маючи змоги вдержатись у Житомирі, він з боєм пробився до Київа, привівши з собою гармати і броневики. Боронився також з невеликим офіцерським відділом генерал Чистяков у районі Рівного.

Французький консул Енно, прибувши в кінці падолиста до Одеси, почав запевняти звідти по телеграфу гетьманський уряд, що союзники, особливо Франція, його піддержать і що незабаром Київу буде прислана допомога. Але це були, як виявилось, цілком порожні обіцянки. Правительства держав Антанти ставилась до ідеї самостійної України, хоча б і у федерації з Росією, з недовірря і не спішилися давати свою допомогу. Та вони й не могли її скоро дати, хоч би й хотіли, з причин технічних. У них взагалі не було ніякого ясного плану що до України, а інтриги й намови росіян дезорієнтували їх ще більше. В той час як становище гетьманського уряду все погіршувалось, русофільські елементи в самім кабінеті міністрів захиталися в своїй лояльности що до

[1]) Христюк, op. cit. ст. 136—137.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Гетьмана й представленої ним Української Держави; вони шукали порятунку від Антанти якою б ні було ціною, хоча б навіть ціною підпорядкування себе провідникам Добровольчої Армії.

Міністр закордоних справ Афанасьев носився з планом скликання якоїсь спільної наради антібольшевицьких правительств і всі свої надії покладав на приїзд до Київа консула Енно. А той справді висилав »накази«, які давали підстави думати, ніби за ними дійсно стоїть якась реальна сила. Так 22. падолиста він вислав по телеграфу »наказ«, де говорилося, що »держави Антанти постановили підтримати існуючу в Київі владу в особах Пана Гетьмана і представників його уряду, сподіваючись, що та влада підтримає лад по містах і селах до приходу союзного війська на територію краю. Армії держав Антанти хотять вступити у ваш край не як вороги або усмирителі, а як приятелі народу, що на протязі двох років звитяжно бився поруч з ними. Всякі замахи на існуючу владу, всяке повстання, яке утруднило би завдання союзників, буде строго приборкано«. Але до Київа Енно так і не зважився приїхати й залишився в Одесі.

26. і 27. падолиста відбулася в Київі нарада земських і міських діячів України й Криму, при участи колишніх представників міського самоврадування Петербурґа і Москви, і виробила текст відозви до Антанти, де говорилося про бажану спілку »російської і союзної демократії в ділі відбудови єдиної, незалежної й вільної в середині Росії«. Цю відозву переслано було до Ясс на руки російської делегації. А в якім дусі працювала російська делегація, дає поняття наведена вище записка — інструкція її висланцям до Парижу. Щоб зрозуміти, як тяжко було в дійсности представникам Антанти розібратися в складній політичній обстановці на Україні, треба згадати, що до Ясс прибула також делегація від Українського Національного Союза (Д. Антонович і Гр. Сидорерко), яка інформувала представників Антанти з погляду Укр. Нац. Союза, ворожого до Гетьманського Уряду.

В той час як і праві й ліві російські та зросійщені круги захожувались за допомогою Антанти й Добровольчої Армії будувати на Україні базу для реставрації єдиної-неділимої Росії, навіть не згадуючи про деклярована Гетьманом федерацію, а війська Директорії облягали Київ, большевики почали захоплювати цілі райони на півночі й північному сході України, відкритих тепер по виході німецьких та українських військ. По більших містах большевицькі комітети готовилися захоплювати владу. Вони дожидали тільки, поки війська Директорії подужають гетьманців, щоб використати українську усобицю в своїх власних інтересах.

При такому такому стані річей оборона Київа ставала усе більш безвиглядною. Україна швидко котилася по похилій площі до руїни, і дальша боротьба за Київ уявлялася тільки даремним проливом крови. Українську Державу не було більше кому оборонити. Українська національна демократія в порозумінні з совітською Москвою її валили. Русофільські й російські антібольшевицькі круги протягали руки до Антанти, щоб та відновила єдину-неділиму Росію. Німеччина після програної війни і після революції не могла дати помочи. Рятунку не було. Повторювалося майже те саме, що й в другій половині XVII. віку. Характеристику, яку дав російський історик С. Соловйов українському громадянству того часу, можна було би цілком приложити й до відносин в кінці 1918 року: »общество малороссійское, писав Соловйов, вышло слишкомъ юно на сцену, когда исторія рѣшала самые важные

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ДОДАТКИ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Додаток I.

Протокол економічного договору між Українською Державою з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони на господарський 1918|1919 рік.

З огляду на скінчення економічного договору, заключеного 23-го квітня 1915. року між Україною, Німеччиною і Австро-Угорщиною, зійшлися представники Української Держави, а також Німеччини і Австро-Угорщини, на основі артикулу XIII названого договору в Київі до переговорів. При цьому головою представників Української Держави був міністр торгу і промисловости — Сергій Гутник, головою представників Німеччини — ціс. Посол п. с. дійсний тайний радник Альфонс барон Мум фон Шварценштейн, головою представників Австро-Угорщини ц. і к. н. п. уповноважений посол і тайний радник Іван ґраф Форгач фон-Гімес і Гач.

Переговори велись в комісіях. Позаяк роботи в комісіях скінчились, то сьогодня в кінцевім засіданні загальної Комісії прийшло між представниками Української Держави з одного боку і представниками Німеччини та Австро-Угорщини з другого боку до слідуючої згоди. При цьому належить рахувати прилоги № 1—10 враз з підприлогами 1 а і б, 3 а—3 з, 5 А—В яко основні частини цього економічного договору.

I. Хліб.

Про хліб, олійні насіння, макухи і сімена заключено долучену в прилозі 1 угоду про хліб від 10 вересня 1918 року враз з підприлогами: 1а — план добування хліба від 10 вересня 1918 р., 1 б — наказ Міністерства Харчових справ що-до крайніх цін на хліб споживний і кормовий від 31 липня 1918 року. Що-до улаштування Української Харчової Ради заключено долучений в прилозі 2 договір про улаштування Української Ради Харчових засобів від 20 вересня 1918. р.

II. Инші споживчі припаси.

Про инші споживчі припаси крім хліба заключено долучену в прилозі 3 згоду від 10-го вересня 1918 року. До цього належать підприлоги: 3 а — згода про худобу від 10-го вересня 1918 року враз з приналежним додатком; 3 б — що-до овець від 10-го вересня 1918 р. 3 в — згода що-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

до птиць від 10-го вересня 1918 р.; 3 г — згода що-до сала, масла, сира від 10-го вересня 1918 р.; 3 д — згода про мясні консерви від 10-го вересня 1918 року; 3 е — згода про яйця від 10-го вересня 1918 р.; 3 ж — згода про цукор від 10-го вересня 1918 р.; 3 з — згода про спирт від 10-го вересня 1918 р.

III. Сировина.

Про сировину заключено долучену в прилозі 4 згоду від 9-го вересня 1918 року.

IV. Ввіз товарів.

Про ввіз товарів заключено долучену в прилозі 5 згоду від 9-го вересня 1918 р. з підприлогами: 5 А — згода що-до вугілля від 10-го вересня 1918 р.; 5 Б — згода що-до постачання мінеральних олійних продуктів від 9-го вересня 1918 р.; 5 В — згода що-до цін мінеральних олійних продуктів від 9-го вересня 1918 р.

V. Фінанси.

Що-до фінансів заключено долучену в прилозі 6 згоду про фінанси від 10-го вересня 1918 р. Центральні Держави оплачуватимуть хліб, цукор і спирт відповідно до цього фінансового договору (прилога б). Коли б договір в якімсь часі не прийшов до виконання, або коли б наступив випадок § 9 уст. 3 фінансового договору, то Центральні Держави оплачуватимуть хліб, цукор і спирт по половині в марках і коронах по курсах і постановах фінансового договору. Виняток становить хліб, поскільки Україна що-до його постачання не дає достаточних гарантій. Право Центральних Держав платити за хліб, цукор і спирт в карбованцях, які вони одержали за вивози на Україну, постановами цього уступу не порушуються. Скільки Центральні Держави цих карбованців одержуватимуть на підставі вивозів для приватних українських установ, стільки вони їх будуть вживати до оплати хліба. Коли вивіз до українських урядових установ буде виконаний, то заплата повинна відбуватися шляхом зарахування. Оскільки в прилогах до економічного договору означено ціни в рублях, то вони рахуються, яко постановлені в карбованцях; через те не порушується право Центральних Держав, скільки вони мають право ввоза рублів.

VI. Дорожні зносини.

(Комунікація).

Що-до дорожніх зносин (комунікації) заключено долучену в прилозі 7 згоду про уреґулювання дорожніх зносин від 9-го вересня 1918 р.

VII. Перевіз.

Що-до перевозу товарів заключено долучену в прилозі 8 згоду про перевіз товарів від 9-го вересня 1918 р.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VIII. Залізнодорожні тарифи.

Що-до залізнодорожніх тарифів заключено долучену в прилозі 9 згоду про залізнодорожні тарифи від 9-го вересня 1918 р.

IX. Мита.

Що-до мита заключено долучену в прилозі 10 згоду про мита від 10-го вересня 1918 р.

X. Організації.

Надалі права Німецько-Австро-Угорської Централі в Київі (названої в прилогах Господарською Централею) зостаються в силі. При Українськім Міністерстві Торгу й Промисловости установлюється Комітет для зовнішнього торгу, який складатиметься з представників Українського Уряду і Правліннів Центральних Держав, представників торгу, промисловости і споживачів (потребителів) України, а також з представників діяльних на Україні господарських установ Центральних Держав. Центральні Держави вказують українському Міністрові Торгу призначених від них представників. Цей Комітет матиме задачу: 1. інформувати постійно приналежні установи о ході ввозу і вивозу, 2. обмірковувати заходи (способи), які відносяться до зовнішнього торгу що-до ввозу й вивозу, 3. предкладати свої праці й пропозиції, які мають вплив на зовнішній торг, 4. збірати статистичні дати про зовнішній торг України з Центральними Державами.

XI. Болгарія й Туреччина.

Представники Центральних Держав заявляють, що Центральні Держави порозумілися з Болгарією і Туреччиною що-до економічного договору з Україною і взяли на себе вдоволення цих Держав з одержаного від України.

XII. Протяг часу.

Цей економічний договір дійсний до 30-го червня 1919 року. Порозуміння входить в силу, на скільки воно ще не вживається на ділі, від дня підписання. Оскільки в прилогах нема иншої постанови, відносяться названі скількости до часу від 1-го серпня 1918 року до 30-го червня 1919 року. Заключаючі договір Держави зійдуться в травні 1919 року для переговорів, щоб наново заключити економічну угоду між Україною з одного боку, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другого боку.

Київ, 20-го вересня 1918 року.

Голова Загальної Комісії: Міністр Торгу і Промисловости С. Гутник. А. Мум. Гр. Форгач.

Угода про хліб.

§ 1.

Що-до добування і розділу хліба, олійних сім'ян, макухів і насіння — зроблено слідуючу угоду: Під хлібом в змислі цієї угоди треба розу-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

міти всі, на основі наказу Української Ради Міністрів про передачу Державі урожаю року 1918 заборонені сорти хліба, як: пшениця, жито, овес, ячмінь, просо, гречка, горох, біб, пшеничка і сочавиця, а також одержані при перерібці цих хлібних сортів продукти: як мука, крупи й отруби.

§ 2.

Сільське населення України забезпечується само хлібом і олійним сім'ям згідно з законними постановами. Натомісць лишок, потрібний для забезпечення українських військ, військ Центральних Держав, пробуваючих на Україні, українських міст, промислових округів і залізнодорожників, а також лишок, призначений на вивіз — мають добуватися виключно Державним Хлібним Бюром. Самостійні закупки і реквізиції з боку військ Центральних Держав повинні бути, наскільки це ще не сталося, припинені, хиба що Державне Хлібне Бюро установленої в порозумінні з Військовою Групою Київ і з о. к. о с т (схід) норми для гарнізонуючих військ постачити не могло би. Для добування хліба установляється постійний план (підприлога 1 а). — Розділ добутої скількости хліба, олійного сім'яни і макухів відбувається в той способ, що 65% призначається для української потреби, включаючи сюди також війська Центральних Держав, що находяться на Україні, 35% призначені на вивіз до Центральних Держав. — Призначені до вивозу скількости передаються Господарській Централі, або її уповноваженим. Коли б Державному Хлібному Бюрові не удалося постачити до 1-го грудня 1918 року принаймні 40 мілійонів, а до 15-го червня 1919 року всього разом принаймні 75 мілійонів пудів хліба, то Центральні Держави мають право допоминатися в заміну цього постачання цукру. Хліб, який бракуватиме до встановленої мінімальної вивозної кількости, мається замінити цукром у відношенні: вісім частин хліба до одної частини цукру аж до найвищої суми, всього разом: 3 мілійони пудів цукру. Для постачання цукру є міродатні умови підприлоги 3 г. Центральні Держави мають право, коли мінімальна скількість 40 мілійонів пудів до 1 грудня 1918 р. не буде видобута при співпраці Українського Уряду і зважаючи на важну потребу України, приступити до добування власними засобами в рямках цього договору.

§ 3.

Основними цінами для цих сортів хліба, які згідно § 2 уст. 2 постачаються для Господарської Централі, — є максимальні ціни, обов'язуючі зараз на Україні. Ці максимальні ціни можуть бути змінені до 30-го червня 1919 року тільки у взаємному порозумінні заключаючих договір Держав. Максимальні ціни вказаних в § 1 уст. 2 сортів хліба установлені наказом Міністерства Харчових Справ від 31-го липня 1918 року № 364, долученим в підприлозі 1 б. Ближчі постанови, які містяться в цьому наказові про означення цін (підвишення й пониження), стосуються також до постачаннів Центральним Державам з такою мірою, що принціпіяльно не вільно постачити хліба з більшою вогкістю, як 15%. Коли б мимо

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

того винятково виряжено груз з більшою вогкістю, як 15%, то слід на перегрузочній станції або в порті взяти два окремі зразки з цього грузу, котрі герметично перехóвані, відослати до третейського суду, назначеного на підставі § 10. Хліб має бути постачаним франко залізнодорожна станція, або набережна морського порту. Продаючий повинен негайно зробити погрузку в ваґони або байдаком до порту за зворотом власних коштів з боку купуючого. При погрузках на байдак дозволяє Господарська Централя манко до 1%. За кожний ваґон і кожний пароплав робляться окремо розрахунки. Яко підстава до обрахунку служить: 1) При залізнодорожній погрузці вага, яка установлена урядово на погрузочній станції; 2). При погрузці на пароплави вага, установлена купуючим і продаючим при погрузці, або принятті; 3). Установленння якости хліба (вага натуральна, аналіза, степень вогкости) відбувається при посилках залізнодорожніх на перегрузочній станції, а при посилках пароплавних — при погрузці або принятті товару в порту.

§ 4.

Господарська Централя повинна оплачувати крім основних цін після § 4 за всі через Українське Хлібне Бюро постачені товари слідуючі додатки: 1). За довіз товарів, включаючи инші непередбачені видатки, 35 коп. за пуд. 2). За втрату ваги і розсипку 1% основної ціни; 3). За важення товару, за всипку в мішки, за зашивання і позичку мішків 15 коп. за пуд; 4). За комісійні належности всякого роду — 35 коп. за пуд; 5). Яко доплата до оґанізаційних і монопольних коштів Українського Міністерства Харчових Справ — 6 к. за пуд. Яких-небудь инших видатків Господарська Централя і її уповноважені винагороджувати не будуть.

§ 5.

Основні ціни (§ 3) враз з додатками (§ 4) виплачуватимуть в одній сумі за провізоричну (тимчасову) фактуру Господарські Централі і їх уповноважені: а) при посилках залізнодорожніх за врученням дублікату накладної; б) при погрузці на пароплаи за втрученням посвідчення, виданого уповноваженим Господарської Централі. Кінцевий розрахунок відбувається на підставі сконстантовання якости (§ 3).

§ 6.

Скоро тільки постачені на підставі цього договору товари перейдуть через сухопутний кордон України, або будуть погружені на пароплав в якім-небудь порті українськім, Господарська Централя оплачує українському Міністерству Харчових Справ за кождий пуд 60 коп. Ця заплата є загальним відшкодованням за всі державні й инші претенсії і труди; крім фрахту не можна побіч тої суми домагатися ані належитостів гербових (штемплевих), ані місцевих оплат, ані инших з довозом звязаних сум.

§ 7.

До перевозу постачаних на підставі цього договору товарів відносяться заключені в прилозі 8 умови.

VI

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 8.

Ціни на всі мельничні продукти, а також на олійні сімяна і макухи, і потрібні для торгової розвязки постанови мають бути ще установлені по порозумінні між Українським Міністерством Харчових Справ і представниками Центральних Держав в Українській Харчовій Раді в Київі.

§ 9.

Насіння можна вільним способом закупувати і вивозити.

§ 10.

Всі з приводу цього договору виникаючі суперечки рішатимуться безвідклично третейським судом, який складається з трьох третейських суддів і знаходиться в Київі. Кожна з суперечних сторін визначає одного суддю. Обидва третейські судді повинні на протязі одного тижня по визначенні останнього з них порозумітися що-до особи третього третейського судді (Голови). Коли на протязі одного тижня не прийде до порозуміння, то вирішує жереб. Голова керує розправою.

Київ, 10-го вересня, 1918 р.

Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. фон-Гревеніц Газенкампф. Відфельд. Гоффінгер. Діре. Ляйтгеб. Гандль. Дарочі. В. С. Сінгер.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Прилога 1 а.

План заготовки хліба.

Місяць	Заготовка в мілійон. пуд.	Для України (65%)	Для експорта (35%)
В вересні	69	44·85	24·15
до кінця вер.	69	44·85	24·15
в жовтні	78	50·70	27·30
до кінця жовт.	147	95·55	51·45
в листопаді	34	22·10	11·90
до кінця листоп. . . .	181	117·65	63·35
в грудні	29	18·85	10·15
до кінця груд.	210	136·50	73·50
В січні	29	18·85	10·15
до кінця січня	239	155·35	83·65
в лютому	19	12·35	6·65
до кінця лютого . . .	258	167·70	90·30
в березні	19	12·35	6·65
до кінця брезня . . .	277	118·05	96·95
в квітні	12	7·80	4·20
до кінця квітня	289	187·85	101·15
в травні	12	7·80	4·20
до кінця травня	301	195·65	105·35
в червні	4	4	
до кінця червня . . .	305	199·65	
в липні	4	4	
до кінця липня	309	203·65	
в серпні	4	4	
до кінця серпня	313	207·65	

Прилога 1 в.

Наказ

Міністерства Продовольчих Справ відносно твердих цін на хліб і фураж. 31/VII 1918 р.

Для переведення в життя закона, затвердженого паном Гетьманом, відносно передачі Державі врожаю 1918 року встановлюється в межах України з 1 серпня ц. р. слідуючі тверді ціни на хліб і фураж.

1. Тверді ціни дійсні для здорового, непідгнившого і непідмокшого зерна врожаю біжучого року і попередніх років.

Ціни дійсні для середньої вогкости від 13 до 15%.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Наіменння хлібних злаків	До 1. грудня	Ціни в руб. за 1 тону	Ціни в копійках за пуд			Добра якість засмічених і така инша примішка 3%	Вага в золотниках.
			1 груд. до 15 травня 1919 р.	Ціни в рубл. за 1 тону	Від 15 травня.		
Пшениця	960	586	720	440	640		128
Жито	780	476	585	357	518		120
Овес	750	458	563	344	500		75
Ячмінь	690	421	518	316	460		96
Просо	840		830		560		
Гречка	900		675		600		
Зел. горох	900		675		600	Без червоточини при 1%	
Зел. горох	960	604	743		660		
Пестрі боби	870		653		580	Добр. як. при 1%	
Білі боби	1050		788		700		
Прості боби	810		608		540		
Кукуруза	555		416		370	Добр. якости зіпсовані ушкоднене зерно і росток не більше 3%, инша примішка 1%	
Чечевиця	900—1200	550—733	675—900		600—800	Добр. якости розмір 4½ – 7 м. м., приймаючи на увагу колір при 3%	

Примітка. Ціни відносяться так само до хліба, поставляємого в Державне Хлібне Бюро, але по вині власника до зазначеного строку не вивезеного.

б) При примішці до пшениці зверх 5% остання буде поставлена в рахунок ціни на жито без добавки за побільшену вагу.

в) При примішці ячменю до вівса від 5 до 50% розрахунок провадиться окремо за овес і ячмінь без добавки за більшу вагу. Мішанка вівса з більш ніж 50% ячменю буде лічитись по ціні останнього. На замішаний овес поверх 30 золотників ваги добавки не робиться.

г) За збільшену або зменшену вагу пшениці, жита, вівса і ячменю буде зроблена відповідна добавка або знижка в розмірі 5 коп. за кожний

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

золотник на протязі часу до 1. грудня 1918. р. Від 1. грудня 1918. р. до 15. травня 1919. р. — 3 коп.

д) За змішаний ячмінь зверх 112 золотників не буде робитися добавки за змішану вагу.

е) За кожний відсоток засміченості більш або менш умовленої якости буде зроблена добавка або знижка в 1% від ціни відповідного строку. Примішка пшениці до жита, вівса до ячменю не лічиться засміченістю.

з) Кожна відсоткова примішка вівса, ячменю до пшениці або жита лічиться як підвідсоткова засміченість.

і) При виявленні засмічености не лічуться части нижше 1/2%, але зверх 1/2% лічуться за один повний відсоток.

к) При вогкости хліба зверх 15% робиться знижка в розмірі витрат, котрі потрібні для приведення хліба в здатність, але не більше 90 коп. за 1 пуд.

Горох сточений червами, не більше 3%, рахується як не гарантований і робиться вичот з твердої ціни на нечервивий (гарантований) горох в 27 коп. за пуд.

При горосі, сточеному черваками від 3% до 10%, робиться вичот з твердої ціни на нечервивий горох в 90 коп. за пуд.

За можливий відсоток зверх 10 до 25% червоточини робиться крім згаданого вичоту в 90 коп. ще один в розмірі 9 коп. за кожний відсоток, а при червоточині в 25% і більше вичот за кожний відсоток зверх 25%

При кукурузі, маючій зверх 25% ушкодженого або зіпсованого зерна, — робиться відчислення в 3 коп. за кождий відсоток, вище ж 17 коп. в 6 коп. за кождий відсоток. Ціни на підмочений і підгнивший або зіпсований хліб установляють експерти, назначенні місцевими продовольчими владами.

Підписаний: Міністр Соколовський.

Прилога 2.

Згода

про встановлення Української Продовольчої Ради.

§ 1.

Для завідування хлібом ріжного роду, кормовими продуктами, стручковими овочами, маслистими сіменами, сіменами ріжного роду, картоплею й картопляними продуктами установлюється на протязі часу до 1. вересня 1919. року Українська Продовольча Рада.

§ 2.

Нова У. П. Р. повинна приймати діла існуючого У. Н. Р. і для всієї України: 1) регулювати закупку й розділ указаних в першім пункті

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

пищевих і кормових продуктів через посередництво Державного Хлібного Бюра. 2) Дати директиви для постачаня українських військ а також для військ Центральних Держав, знаходячихся на території України, залізничих продовольчих організацій, міст і промислових центрів. 3) Керувати експортом у Центральні Держави на основі встановлених поміж Україною, Німеччиною й Австро-Угорщиною згод. 4) Визначити експорт в інші краї.

§ 3.

У. П. Р. складається тиким чином: од Українського Правительства повинні бути призначені: Голова і 4 члени. Од німецького Правительства повинні бути призначені: 2 комісари і уповноважений, старшина Генерального Штабу Вищого Німецького Командуваня. Од Австро-Угорського Правительства повинні бути призначені: 2 комісари (один австрійський і один угорський), один уповноважений Старшина Генерального Штабу Вищого Австро-Угорського Командування. Із чотирьох комісарів Центральних Держав вибираються перший, другий і третій товариш голови. Один из них завідує ділами.

§ 4.

У. П. Р. самостійно призначає час і програм для своїх засідань. На ці засідання запрошуються по одному представнику як од Міністерства Шляхів, так і від спільної центральної залізничної організації, а в випадку потреби запрошуются також директори Державного Хлібного Бюра і „Wirtschaftscentrale“.

Постанови по господарчим питанням У. П. Р. пересилаються в Державне Хлібне Бюро для нагайного переведення в життя. Визнані ним за необхідні військові заходи повинні уповноваженими старшинами Генерального Штабу повідомлятись в відповідні штаби.

§ 5.

Існуючі організації Державного Хлібного Бюра й „Wirtschaftscentrale“ повинні негайно виконувати вказівки У. П. Р.

§ 6.

По всіх губерніях повинні бути оранізовані головні комітети У. П Р. відповідно головним пунктам Державного Хлібного Бюра. Резиденцією головного комітету являється губерніяльне місто, за винятком Херсонщини й Поділля, головні комітети котрих будуть знаходитися в Одесі й Винниці. Головні комітети складаються таким чином: Із одного представника Українського Міністерства Продовольчих справ, із одного-двох представників (українського походження) відповідного головного пункту Державного Хлібного Бюра. Із одного німецького комісаря, одного уповноваженого старшини Генерального Штабу Вищого Німецького Командування, одного Австро-Угорського комісаря, одного уповноваженого стар-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

шини Генерального Штабу Вищого Австро-Угорського Командування. По всіх місцевостях, в котрих відчувається потреба в установленні офіціяльних відділів Державного Хлібного Бюра, принціпово одночасно повинні установлятись і місцеві комітети У. П. Р., котрі складаються таким чином: із одного представника Міністерства Продовольчих справ, 1—2 членів (українського походження) відповідного філіяльного відділу Державного Хлібного Бюра, одного делегованого урядовця „Wirtschaftscentrale“ у відповідний філіяльний відділ Державного Хлібного Бюра, по одному уповноваженому Німецького й Австро-Угорського Вищого командування, поскільки останнє найде доцільною місію своїх представників. При обговореннях і розвязаннях транспортних питань повинні бути притягнені також представники і залізничих бюра і Центрального залізничого Бюра.

§ 7.

З приводу обсягу завдань та уповноважень, як головних, так і місцевих комітетів будуть із сторони У. П. Р. видані осібні інструкції.

§ 8.

Розпорядження для транспорту місцевим представникам спільної залізничної центральної установи в Київі видаються останньою. Місцеві представники спільної залізничої Центральної Установи повинні вкупі з українськими установами залізничної служби допомогати транспорту. При річних і морских транспортах повинні бути притягнені поруч з місцевими представниками спільної залізничої Центральної Установи в Київі також відповідні пароплавні організації при морському транспорті, особливо Чорноморські Установи.

§ 9.

Ссилаючись на виданий розпорядженням Ради Міністрів статут про Державне Хлібне Бюро з 15. липня 1918. року § 1-12, встановлюється, що роспорядження принціпового характеру для державного Хлібного Бюра і контроль над ним повинні провадитись через У. П. Р.

§ 10.

Всі уповноважені Міністерства Продовольчих Справ, Державного Хлібного Бюра та „Wirtschaftscentrale“ ,які порушують розпорядження У. П. Р. — чи заключають сепаратні договори, з ініціятиви У. П. Р. підлягають в той же час увільненню з служби. Злочини військових органів передаються У. П. Р. Верховному Командуванню, або Ost A. K. — або спільній залізничій Центральній Установі в Київі. —

Київ 10. вересня 1918 року. Підписи: Відфельдт. Гревеніц. Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Гоффінгер. Лейтгеб. Дарочи. Гейноль. Діре. Вітінгер.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Прилога 3.

Згода

що-до инших споживчих припасів (з підприлогами *а* до *з*).

1.

Український Уряд запоручує Центральним Державам право до скінчення цього економічного договору, по мірі згоди, уложеної в підприлогах *а* до *з*, вивезти слідуючі скількости товарів: а) худоби до 11 мілійонів пудів, б) овець до 300.000 штук, в) птиць до 2 міл. штук, г) сала, масла і сира до 460.000 пудів, д) м'ясних консервів, ковбас і м'ясних товарів 200.000 пудів місячно, е) яєць до 2500 вагонів, ж) цукру $2^1/_2$ міл. пуд. певно, а також дальші скількости після підприлоги ж, з) спірту до 20% періоду гонки 1918/19.

§ 2.

Картопля а також городина, овочі і вироби з них, як: консерви з городини й овочів, сушена городина, сушені овочі, а також мед, залишаються Центральним Державам до вільної покупки і вільного вивозу. При вивозі мармеляди вчисляється цукор, вжитий до її виробу в контінгент цукру.

§ 3.

Урядові посвідчення на вивіз виставлятиме Український Уряд виключно на імя „Німецько-Австро-Угорської Господарської Централі, яка тут носитиме назву „Господарська Централя".

§ 4.

Коли-б Центральні Держави одержали в якімсь часі меншу скількість товарів, ніж після цього договору й його прилог мали право вивезти, то ця менше одержана скількість припадає на користь инших періодів часу. Коби б Центральні Держави в якімсь періоді одержали більшу скількість товарів, ніж їм після цього договору і його прилог слідує, то зменшиться відповідно скількість, яка має бути одержана в дальших періодах.

§ 5.

Всі згадані в цьому договорі продовольчі припаси, які будуть з боку Центральних Держав закуплені на вільнім ринку, вільні від всякого роду організаційних і вивозних оплат.

§ 6.

Всякі суперечки, виринаючі з цього договору, вирішуються остаточно третейським судом, який складається з трьох суддів третейських і находиться в Київі. Кожна з сторін має призначити одного суддю; обидва судді повинні на протязі одного тижня по своїм призначенні порозуміти-ся що-до особи третього третейського судді (голови). Коли не прийде до такого порозуміння, тоді рішає жереб. —

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Київ, 10 вересня 1918 р. Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Відфельд. Газенкампф. (підпис нечиткий). Матусевич. Шнабель. Гоффінгер. Дарочи. Діре. Ляйтгеб. Кальман.

Прилога 3 а.

Худоба

§ 1.

Українське Правительство дозволяє Центральним Державам вивіз з України 11.000.000 пудів живої ваги худоби. Українське Правительство зобов'язується поставити 6 міл. пудів із цієї скількости через Особоуповноваженого Українського Міністерства Харчових Справ. Центральне Бюро має право приймати участь в праці для заготовки худоби Українського Особоуповноваженого. Решта в 5 міл. пудів буде по можливості закуплена Центральними Державами спільно з Особоуповаженим Українського Міністерства Харчових Справ.

§ 2.

Центральне Господарське Бюро виплачує Українському Правительству замісць побираних до цього часу організаційних і вивозних витрат загальне мито в 4 карбованцях з кожного пуду живої ваги. В разі активної участи Центрального Господарского Бюра в праці по заготовці худоби, ця ставка може бути знижена по згоді з Українським Міністерством Харчових Справ.

§ 3.

Худоба поставляється Центральному Господарському Бюрові по собівартості Українських Організацій. Для провірки собівартости Уповноваженим Центрального Господарського Бюро надається право розглядати книги та рахунки Укр. Організацій. Існуюча згода відносно мінімальної ваги і максимальних цін залишається в силі (згідно додаткові).

§ 4,

Як правило, поставка провадиться партіями в 300 голів; партії менші чим в 300 голів можуть поставлятися в виключних, особозауважених випадках по згоді з Центральним Господарським Бюром. Партії нижчі 200 голів не можуть бути поставлені.

§ 5.

Прийом поставляємої худоби повинен провадитися не пізніше 10 днів зо дня заяви поставки.

§ 6.

Питання платні за годування й догляд за худобою на випадок запізнення прийому його Представниками Центрального Господарського Бюра повинне регулюватися Особоуповноваженими Господарським Бюром на підставі провіреної собівартости витрат Українського Правительства.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 7.

На випадок признання експертами-прийомщиками Центрального Господарського Бюра худоби жирною, за цю худобу повинна бути виплачена Центральним Господарським Бюром установлена в кожному окремому випадку премія.

§ 8.

Українському Особоуповноваженому і Центральному Господарському Бюрові надається право встановлення дальніших подробиць поставок в окремому договорі, в розумінні поширення й доповнення вище наведених параграфів.

§ 9.

Постанови §§ 3 та 7-го можуть бути змінені по згоді Особоуповноваженого Укр. Міністерства Харчових Справ з Центральним Господарським Бюром.

Київ, 10. вересня 1918. р. Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Давидів. Відфельдт. Дарочи. Дюре. Лейтгеб. Шнабель. Кальман.

Додаток до прилоги 3 а.

Згідно договору від 13-го квітня 1918. року встановлена мінімальна вага рівняється 15 пудам. Дійсні слідуючі ціни:

з 15	пуд.	до 20	п.	25	карб. за 1 п.
„ 20	„	„ 25	„	30	„ „ „ „
„ 25	„	. . . . .		35	„ „ „ „

Київ, 10 вересня 1918 року.

Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Давидів. Відфельдт. Гоффінгер.

Додаток 3 б.

Вівці.

§ 1.

Український Уряд дає Центральним Державам право вивезти з України 300,000 штук живих овець, з тої скількости він зобов'язується постачати Центральним Державам 160.000 штук через Головноуповноваженого Українського Міністерства Харчових Справ. Господарська Централя нарівні з Українським Головноуповноваженим має право участи в добуванні. Лишка із 140,000 штук буде закуплена центральними Державами в порозумінні з Головноуповаженим Українського Міністерства Харчових Справ.

§ 2.

Вівці будуть доставлені Господарській Централі по собівартости Української організації. Для звіреня собівартости дається Уповноваженим Господарської Централі можливість переглядати книги і рахунки Української організації. Зрештою установляється: для овець, нестрижених з 1-го квітня 1918. року максімальна ціна коло 60 карб. від пуда.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 3.

Яко організаційні та вивозні збори належить платити Українському Міністерству Харчових Справ 4 карб. від кожного пуда вивозної живої ваги; оскільки Господарська Централя бере живу участь в ділі добування, може бути та ставка знижена по порозумінні з Українським Міністерством Харчових Справ.

§ 4.

Українському Головноуповноваженому і Господарській Централі пропонується увійти в порозуміння відносно решти деталів договора постачання овець.

Київ, 10-го вересня 1918. року. Підписи: Відфельдт. Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Гоффінгер. Дарочи. Діре. Лейтгеб. Шнабель.

Додаток 3 в.

Птиця.

§ 1.

Український Уряд дає Центральним Державам право вивезти 1.000.000 штук гусей і 1.000.000 инших птиць живих та убитих.

§ 2.

Продаж відбувається на вільному ринку.

Київ, 10-го вересня 1918. року. Підписи: Відфельдт. Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Гоффінгер. Дарочи. Діре. Лейтгеб. Шнабель.

Підприлога 3г.

Сало, масло, сир.

§ 1.

Український Уряд запоручає Центральним Державам право вивезти 400.000 пудів сала і 60.000 пудів масла і сира.

§ 2.

Центральні Держави обов'язуються на протязі місяців грудня 1918 і січня (лютого 1919 р. ніякого масла ані сиру не вивозити.

§ 3.

Український Уряд признає Центральним Державам право замість 1 пуда сала вивозити 3 пуди свиней живої ваги.

§ 4.

Український Уряд заявляє готовність приступити до переговорів про дальший вивіз, коли вивіз вищевказаних кількостів не спричинить визначної шкоди краєвій потребі.

Київ, 10-го вересня 1918. Гербель. Гаврилів. С. Франкфурт. Відфельдт. Газенкампф. (Підпис не читкий). Матусевич. Шнабель. Гофінгер. Дарочи. Діре. Лейтгеб. Кальман.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Підприлога 3 д.

М'ясні консерви.

§ 1.

Український Уряд допоручає Центральним Державам право вивозити, яко самостійний вивозний контингент що-місяця 200.000 пудів ковбас і консервів, вироблених із різничних покидів (тельбухів і крови). Коли тільки Центральні Держави частину цих 200.000 пудів, а саме до 100.000 пудів в місяць вивезуть яко чисті м'ясні консерви, то чиста (нетто) вага м'яса дійсно вивезених скількостів цих чистих м'ясних консервів зарахується в 200% до контингенту „жива худоба".

§ 2.

Скупка худоби консервної має відбуватися згідно з умовами закупки для живої худоби (підприлога *a*).

§ 3. Центральні Держави мають право вивозити шкіри й инші різничні покиди консервної худоби. За кожні 13½ пудів м'ясних консервів можна вивезти одну шкуру.

Київ, 10-го вересня 1918 р. Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Відтфельдт. Газенкампф. (підпис не читкий). Матусевич. Шнабель. Гоффінгер. Дарочи. Діре. Ляйтгеб. Кальман.

Підприлога 3 д.

Угода про цукор.

Артикул I.

Урожай 1918/19 р.

§ 1.

Український Уряд обов'язується постачити Центральним Державам або їх уповноваженим, а в даний момент „Господарській Централі", до 30-го липня 1919 року 2.500.000 пудів цукрового піску. Коли виріб цукру на Україні в 1918 році перевищить скількість в 22 мілійони пудів, то Центральні Держави матимуть право домагатися від Українського Уряду постачання цукрового піску в скількості 33⅓ % загального лишку. Український Уряд повідомить не пізніше 1-го квітня 1919 року про розмір продукції цукру за 1918 рік. Центральні Держави повідомлять не пізніше 15-го квітня 1919 р., в якій мірі вони схотять користуватися своїм правом одержання.

§ 2.

Український Уряд зобов'язався згідно з § 2 прилоги (договір про хліб) постачати Центральним Державам цукровий пісок взамін недопостачаного хліба (себ-то на випадок постачання менше, ніж 75 мілійонів пудів хліба до 15 червня 1919 року), а саме на слідуючих умовах: а) заміна відбувається в такий спосіб, що за кожні вісім пудів хліба постачається 1 пуд цукру; б) постачання цукру в заміну за хліб не повинно гуртом перевищати 3.000.000 пудів; в) коли Центральним Державам до 1

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

грудня 1918 року не буде постачено 40.000.000 пудів хліба, то їм надається право домагатися постачання такої скількости цукру, яка рівняється восьмій частині недопостачаного хліба. Центральні Держави заявляють на протязі двох місяців по виясненні постаченої їм до 1-го грудня 1918 року скількости хліба, чи і о скільки вони користуватимуться своїм правом одержання; *г*) Центральні Держави заявляють на протязі одного місяця по виясненні постаченої їм до 15-го червня 1919 р. скількости хліба, оскільки вони користуватимуться своїм правом одержання, коли б воно їм в тім часі служило; *д*) коли б Центральні Держави з причини недопостачання хліба до 1-го грудня 1918 р. одержали цукор, а Україна через пізніше постачання хліба вирівняє в цілості, або частинно, бракуючі скількости, то Центральні Держави повинні на домагання України звернути їй на протязі двох місяців по заявленні домагання відповідну скількість цукру однакової якости і якої-будь продукції по цінам цього договору. *е*) на покриття можливих замін, а також для заспокоєння однорічної внутрішньої потреби, Український Уряд держатиме в цукрових магазинах запаси цукру, розміри яких рівнятимуться найвищому розмірові можливої з боку України заміни.

§ 3.

Цукор мається постачати доброї якости (сухий, білий) продукції кампанії 1918/19 р. Український Уряд негайно поставить до розпорядку Господарської Централі 10 більших зразків в шкляних пляшках, які мають бути запечатані як печаткою Уряду, так також Господарської Централі. Ці зразки служать яко мінімальний первісний взірець; цукор гіршої якости не повинен постачатися, або виключається від приняття.

§ 4.

Ціна відповідає внутрішній ціні; однак в жаднім випадку вона не виносить більше, як сто (100) рублів за пуд нетто відносно твердо закуплених 2 ½ мілійона пудів, 110 (сто десять) за пуд нетто за постачання цукру після § 2, а не більше, як 120 (сто двацять) рублів за пуд нетто за постачання 33 ½ % лишку цукрової продукції 1918 р, зверх 22.000.000 пудів, все це франко-ваґон стації виладування (розгрузки), стація дійсного заладування (нагрузки). При постачаннях із названого лишку і при постачаннях після § 2 приймається на увагу внутрішня ціна, яка пристосовується завжди в тім моменті, в якім Центральні Держави заявляють своє право на одержання. Коли б Україна відпускала цукор продукції 1918/1919 р. иншим краям дешевше, то ціна для Центральних Держав понижається до цієї дешевшої ціни. Ціна уявляє собою загальну заплату за вартість цукру, а також за монопольну таксу і всі инші державні й публичні претенсії й повинності. Крім фрахту (включно бічних видатків) від стації вигрузки до сухопутнього кордону не можна, значить, вимагати, або зараховувати ані гербових зборів, ані місцевих додатків, ані инших яких-небудь сум, сполучених з вивозом.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 5.

Цукор постачається в добрих мішках, без дірок, ємкости 5 до 6 1/2 пудів, які Український Уряд має дати безплатно. Мішки повинні бути по можливості джутові; з браку таких можна також вживати мішки з полотна льняного або конопляного.

§ 6.

Приняття цукру через купуючих, або через визначені ними органи, відбувається так, що до якости, як і що до скількости на сухопутнім кордоні. Установлена там вага є для зарахування міродатною.

§ 7.

Оплата цукру по угодженій ціні Господарської Централі, або її уповноважених за установлену на сухопутній гряниці вагу і по видачі фактур з поданням нумерів ваґонів та накладних і порядкових дублікатів накладних. Оплата цукру, який пересилається до портів Чорноморських, наступить по принятті цукру на пристані і за вагу, установлену при принятті.

§ 8.

Всі для спільної розвязки потрібні постанови повинні бути улаштовані між Українським Міністерством Фінансів і Господарською Централею в Київі на протязі трьох тижнів по заключенні цього договору. Господарська Централя подаватиме що-раз один місяць наперед до відома українського уряду, в яких скількостях і до яких кордонних стацій мають відбуватися постачання в дотичнім місяці. Український Уряд передасть після того негайно Господарській Централі список цукрових заводів з означенням скількостів постачань.

§ 9.

Транспорт цукру, підпадаючого під цей договір, відбуватиметься з боку Українського Уряду завсігди в порозумінні з залізнодорожньою Централею в Київі. Уряд зобов'язується споводувати постачаючі фабрики, щоб вони в кожнім дні погрузки після даного формуляру подавали Господарській Централі звістку про погружену скількість.

Артикул II.
Урожай 1917/1918 р.

§ 1.

Центральні Держави заключили з Українським Урядом 24-го травня 1918 року договір про постачання 3 мілійонів пудів цукрового піску, а 18-го червня 1918 р. договір про постачання одного мілійона пудів цукрового піску, які ще не зовсім виконано. Український Уряд поручається за те, що ці договори негайно в договорних умовах будуть виконані. Оскільки в цих договорах беспосередній обов'язок постачання українських фабрик цукру є угрунтований, а ці фабрики невчасно постачають, прийме Український Уряд на себе постачання в умовах відносно договору.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 2.

Український Уряд згодився на це, що Німецький Уряд окрім закупленого згідно з арт. II § 1 згаданих договорів від 24 травня 1918 р. і 18 червня 1918 р. цукру в загальній скількості 4-х мілійонів пудів цукрового піску, закупить на Україні дальших 2 1/2 мілійона цудів цукрового піску і з України вивезе. Український Уряд зобов'язався 500.000 пудів цієї скількости сам постачити, а 2 мілійони пудів мають бути закуплені безпосередно від фабрик цукру і від банків. Ціна на цей цукор виносить 25 1/2 руб. за пуд, акциза 51 1/2 руб. за пуд, разом 80 руб. за пуд, які мають обраховуватися по 133 1/3 марок за сто рублів. Оскільки заплати відносяться до Уряду, то вони чиняться в половині через приписання на рахунок, а в половині через постачання державних кредитових білетів. До цих приписів на рахунок і постачання державних кредитних білетів стосуються всі умови заключених між Центральними Державами і Україною валютних договорів, оскільки вони відносяться до державної марки, а особливо § § 5 і 6. На випадок, коли б не знайшлось достаточно поставників, які б схотіли постачати 2 мілійони пудів цукрового піску, Український Уряд зобов'язується постачати з свого боку недостаючу скількість по договорним умовам через фабрики, які він сам вибере. Німецький Уряд передасть про те яко-мога негайно Українському Урядові список постачаючих фабрик з поданням постачаннів, який чинитиме інтегральну частину цього договору. До якости і зразкування, до основи обраховування ціни, до спакування, приняття, подробиць заплати, розвязки договору, розділу скількости між постачаючі фабрики, організації транспорту стосуються постанови артикулу 1 (гл. § § 3, 4, 5, 6, 7, 8, і 9). Оскільки приватні поставники заключили безпосередні договори з Німецьким Урядом, зобов'язується Український Уряд негайно дати дозвіл на вивіз поодиноких проданих скількостів, які випадають на кожну окрему фабрику, без дальших заходів купуючого. Український Уряд заявляє в цьому випадкові згоду на те, щоби купуючий обрахувався безпосереднє що-до угодженої з продаючим ціни по 25 1/2 руб. за пуд, обраховуючи по 133 1/3 марки за сто рублів, франко-ваґон стація кожної постачаючої фабрики. Сума заплати за акцизу чинить загальну відплату за монопольну таксу і за всі инші державні і публичні претенсії й повинности; проте, окрім фрахту з виключенням публичних оплат не можна біля цієї суми від стації висилки до сухопутньої гряниці домагатися, або зараховувати ані гербових зборів, ані місцевих данин (оплат), ані инших з вивозом сполучених сум.

Артикул III.

Центральні Держави вивозитимуть цукор, який вони закупили на основі цього договору до країн, які були частинами бувшої Російської Імперії — з приняттям окупованих країн — тільки шляхом товарообміну і лиш по попереднім переговорі з Україною. Оскільки Центральні Держави постачатимуть цукор сусіднім з Україною країнам, то по ближчім по-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

розумінні вони допустять Україну, на її бажання, до участи в своїм товарообміні. Натомісць Україна наперед повідомлятиме Центральні Держави про всі намірені дозволи на вивіз цукру (скількість, ціна і т. п.).

Артикул IV.

Всякі з приводу цього договору виходячі суперечки вирішуватимуться безвідклично третейським судом, який складається з трьох третейських суддів і находиться в Київі. Кожна з ведучих суперечку сторін повинна назначити одного третейського суддю. Оба третейські судді мають на протязі одного тижня по назначенні останнього погодиться що-до особи третього судді (голови). Коли на протязі одного тижня не прийде до згоди, то вирішує льос (жереб). Голова провадить розправи.

Київ, 10-го вересня 1918 р. Відфельдт. Мельхіор. Газенкампф.

Міністр фінансів фон-Замен. Матусевич. Гоффінгер. Діре. Дарочі. Ляйтгеб. Кальман. Шнабель.

Підприлога 3. о.

Яйця.

§ 1.

Український Уряд запоручує Центральним Державам право вивезти з України 2.500 ваґонів по 100 до 110 скринь, в кожній біля 1440 штук яєць.

§ 2.

Скупка відбувається на вільнім ринку.

§ 3.

Представники Українського Міністерства Харчових Справ і Господарської Централі можуть розділити дозволену до вивозу скількість на місячні рати (пайки).

§ 4.

Коли б через вільний оборот торговий в торгу яйцями вийшли визначні непорозуміння, обіцяє Український Уряд справу обміркувати і в разі потреби видати постанови до усунення таких непорозумінь.

Київ, 10-го вересня 1918 р. Гербель. М. Гаврилів. С. Франкфурт. Відфельдт. Газенкампф. (підпис нечиткий). Матусевич. Шнабель. Гоффінгер. Дарочі. Діре. Ляйтгеб. Кальман.

Підприлога 3 р.

Угода про спирт.

§ 1.

Український Уряд дає Центральним Державам право вивезти одну п'яту частину української продукції 40 % очищеного алкоголю в скількості, не перевишаючій двадцять мілійонів літрів, коли б він не виповнив принятого на себе — після артикулу 1 § 2 угоди на цукор — обов'яз-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ку постачання цукру в замін 6 ведер 40 % алкоголю до 10 пудів хліба.

§ 2.

Постачання відбувається по установленій монопольній закупочній ціні, ваґон-стація вивантаження в бочках або котільних ваґонах по вибору Українського Уряду. Бочки повинні бути в протягу одного місяця після переходу через границю звернені на стації вивантаження на рахунок покупаючих.

§ 3.

Приняття й перевірка алкоголя в відношенні так його якости, як і його скількости, виконується покупаючими, або вказаними ними орґанами на сухопутній гряниці. Установлена там вага береться за основу при розрахунку.

§ 4.

Уплата за алкоголь по установленій ціні за вагу, або скількість установлену по одержанні на сухопутній гряниці виконується „Wirtschafts-centrale-ю", або її уповноваженими орґанами після того, як були вручені фактури — з вказаням номерів ваґонів і накладних — і дублікати накладних, відповідно назначеному порядкові. Уплати за алкоголь, котрий відправляється в пристані Чорного моря, за вагу або скількість, установлену по одержанні, відбувається при одержанні алкоголю на пристані.

§ 5.

Про умови транспорту й постачання будуть заключені окремі угоди.

§ 6.

Центральні Держави обов'язуються до першого квітня 1919 р. повідомити, чи бажають вони використати своє право на вивіз.

Додаток № 4-ий.

Згода відносно сировців.

1. Дерево

Центральним Державам надається право вивезти на 1 липня 1919 р. 11.200 ваґонів дерева спеціяльних сортів, напр., береза, ясінь, осика, дуб, виключається будівельний ліс, закріпляючий ліс, дрова та шпали.

§ 2. Льон та льняна солома.

Вивіз льняної соломи вільний. З огляду недостачи льону на Україні Центральні Держави відмовляються від вільного вивозу останнього.

§ 3. Пенька.

Центральним Державам в першу чергу надається до вільного вивозу контінгент в 750.000 пудів. Після закінчення збору біжучого врожаю треба було обговорити й установити в спільному засіданні, яка скількість може бути предоставлена до вільного вивозу надалі.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 4. Бавовна.

Бавовна, котра знаходиться у приватних осіб, може бути предоставлена Центральним Державам тільки на підставі окремих переговорів в кожному окремому разі.

§ 5. Клапті та ганчірки.

Вовняне та мішане ганчірря, маюче принаймні 50 % вовни, предоставляється до вільного вивозу. Сортироване полотняне, бавовняне і пенькове ганчірря дозволяється вільно вивозити тільки до 1-го лютого 1919 р.

§ 6. Вовна.

Хоча на Україні не мається лишку вовни, але досягнута згода в тім напрямі, аби в кожному окремому разі спільна комісія вирішувала питання про те, чи можливо предоставити до вільного вивозу окремі партії вовни. Взагалі ж вільний вивіз не дозволяється. Українські представники бажають цією постановою особливо йти на зустріч Центральним Державам, розуміючи їх нагальну потребу, належно оцінюючи їх участь в спільній праці по збору вовни.

§ 7. Пенькові фабрикати.

Пенькові фабрикати допускаються до вільного вивозу. Під пеньковими фабрикатами розуміються фабрикати, які мають не менше 50 % пеньки. Для вивозу мішків завжди потрібний окремий дозвіл.

§ 8. Руда.

Центральним Державам надаються до вільного вивозу слідуючі скількости: 38½ мілійонів залізної руди та 3 мілійони цієї марганцової руди. Можливість побільшення цієї скількости повинна бути обговорена й встановлена спільною комісією, постанови котрої ще мусять бути затверджені паном Міністром Торгу і Промисловости.

§ 9. Метали.

Крім тих металів, котрі закуплені в Українському Військовому Міністерстві і предоставлені до вільного вивозу, постановлено поділити на групи, котрі придбатимуться Центральними Державами на вільному ринку в слідуючому відношенні: 30% надається Центральним Державам до вільного вивозу; 30% надається Центральним Державам в зарахунок тих (білих та чорних) металів, котрі мають доставлені ними машини; 40% повинні бути запропоновані Українському Правительству, при чому до закупочної ціни буде додане 5% організаційних видатків. Мала змішана комісія повинна постановити, в який мінімальний строк відповідне міністерство мусить вирішити питання про те, чи бажає воно взяти ці 40%

§ 10. Залізний лом.

Залізний лом представляється до вільного вивозу.

§ 11. Фероманган.

Фероманган предоставляється до вільного вивозу.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 12. Ртуть.

Ртуть предоставляється до вільного вивозу.

§ 13. Стара резина (гума).

Стара резина предоставляється до вільного вивозу.

§ 14. Шкіра та кожи.

Українське Правительство надає Центральним Державам право на вивіз 300.000 сирих великих шкір і 700.000 дрібних шкір (телячих, козячих та овечих). На випадок передачи Українським Правительством організації шкіряної монополії Синдикату Шкіряних фабрикантів, Центральні Держави обов'язуються закупати шкіри в згоді з названим Синдикатом. 1-го лютого 1919 року повинно бути обговорено в спільній комісії питання про те, наскільки і в якому розмірі вивіз шкір зверх указаних контінгентів допустимий.

§ 15. Тютюн.

Українське Правительство гарантує контінгент в 250.000 пудів тютюну з старого врожаю для вільного вивозу. Контингент із старого врожаю встановлений не пізнійше 1-го грудни 1918 року з вказівкою на те, що буде допущено принаймні 250.000 пудів до вивозу.

Київ, 9-го вересня 1918 р. О. Свіцин. Гоффінгер. Діре. Ляйтгеб. Полковник Рімер. Відфельд. Барон фон Штаммер. Міхеліс. Клейнов.

Згода відносно ввозу товарів.

Додаток 5.

§ 1.

Як загальне правило дозволяється вільний продаж товарів, котрі ввозяться на Україну з Осередніх Держав безпосередно споживачами та торговельними підприємствами.

§ 2.

Допускається утворення особливих ввозних товариств і організацій для закупу й розкладу тих товарів, контроль над якими Український Уряд по державним розумуванням найде необхідним лишити за собою. Такого роду інституції організуються раніш всього для вугілля й нафтових продуктів, котрі ввозяться (див. додаток A, B і C). Розклад цих продуктів чиниться департаментом палива. Другі урядові, чи підконтрольні урядові ввозні організації засновуються тільки по взаїмній згоді.

§ 3.

Відкриваєме Українське Центральне Бюро по ввозу сільсько-господарських машин, котре складається з представників торговельних фірм, кооперативів, машинних фабрик і споживачів, а також з представників Українського Уряду і Осередніх Держав, збірає закази на сільсько-господарські машини. Вивозні товариства Осередніх Держав всі закази, котрі поступа-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ють до них безпосереднє, повинні досилати їх на затвердження вище вказаного ввозного центрального бюра. В Комісії по закордонній торговлі (див. № X загального договору) повинно бути зазначено, якого роду машини не вивозяться і в яких особливо почувається потреба, одночасно повинні бути вказані ціни й приняті на увагу інтереси української машинної промисловости. В вище зазначених межах всі споживачі і торговельні фірми можуть куповати сами, при чім ці закупки нуждаються в затвердженні бюра. Вивозні товариства повинні що-місячно оповіщати Центральне Бюро про те, які сільсько-господарські машини вони ввезли.

§ 4.

Про всі закази й прихід паперу повинно сповіщатися заснований Українським Урядом „Бумаго-імпорт".

§ 5.

Відносно инших товарів Український Уряд згоджується на безпосередні зносини споживачів і місцевих торговельних фірм із ввозними товариствами Осередніх Держав. Українському Урядові залишається право вести відносно ввозних товарів регістрацію й контроль над скількістю, получателем і сортом. Цим контролем будуть завідувати особливі органи Українського Міністерства Торгу і Промисловости.

§ 6.

Для облегчення зносин між Українським Урядом і вивозними товариствами й організаціями Осередніх Держав на Вкраїні Українському Урядові залишається право призначати своїх представників на засідання вказаних товариств і організацій. Таке ж право делегувати своїх представників на засідання українських ввозних товариств або організацій мають Осередні Держави.

§ 7.

Для облегчення зносин між українськими покупцями і купцями Осередніх Держав ввозні товариства, як захотять покупці, будуть допомогати їм в зносинах з фірмами і посередничати при розрішенню їм виїзду в О. Д. або про приїзд торговельного або технічного представника.

§ 8.

Вивозні товариства Осередніх Держав повинні однаково відноситься до всіх українських покупців.

§ 9.

Признається, щоб взагалі надбавки на ціни в користь вивозних товариств Осередніх Держав не перевишали нормальних організаційних і торгових розходів.

§ 10.

Українські представники висловлюють побажання, щоб система контролюємих Урядом вивозних товариств не зоставалась довше, як це безумовно потрібно з причин, визваних воєнними часами.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Київ, 9 вересня, 1918 р, В. Тимошенко. І. Ефрон. Ф. Королів. Гоффінгер. Дарочі. Ляйтгеб. Діре. Штаммер. Г. Тальманс. Міхеліс. Відфельдт. Дейман.

Згода відносно вугілля.

Додаток 5 а.

§ 1.

Німеччина приймає на себе поставку вугілля: в серпні 3.000.000 пуд. у вересні 3.000.000 п., в жовтні 3.000.000 п., всього 9.000,000 п. Як буде можливість залишити Українському Урядові опцію на місяць листопад і грудень, в розмірі вище зазначених контінгентів місячних, то Україна повинна скористуватись цим не пізніше 1-го жовтня для скількости, призначеної на грудень. Постача чиниться в розмірі 1/3 водяним шляхом 2/3 сухим шляхом по можливості через станції Голоби і Волочиськ.

§ 2.

Призначений для постачи вуголь по розпорядженню Німеччини може бути з Верхньої Сілезії або з Рейнсько-Вестфальських шахт, а по добротності він не повинен бути нижче того, котрий поставлявся досі. Шахтам повинно указати на необхідність звернути більшу увагу, ніж досі на можливість самопаління.

§ 3.

Ціни визначаються ваґон-франко Голоби або друга українська погранична станція сухим шляхом 4, 25 руб. і товарна Одеса або друга українська гавань 4, 75 руб. за пуд. При розчоті приймається на увагу вага грузу згідно з дублікатом накладної станції відправки, при чому для покриття можливої недостачи робиться загальна скидка в розмірі 3% ваги, зазначеної шахтами.

§ 4.

Приймання вугілля вчиняється Українським Уповноваженим на станціях перегрузки при перевозці сухим шляхом або після приходу пароходу в гавань. Вигрузка пароходів — діло України, перегрузка з німецьких вагонів на українські з 1-го серпня приймається Німеччиною на свій кошт.

Київ, 10-го вересня 1918 року. А. Мономахов. Відфельдт. Гоффінгер. Луфт.

Підприлога 5 б.

Угода про постачання нафтових продуктів.

§ 1.

Приобіцяні давнішими угодами, а саме після протоколу від 2-го травня 1918 р. і після відношення торгового союзу „Схід“ від 22 червня 1918 р. Українському Міністерству Торгу, скількости нафтових продуктів повинні, оскільки вони ще не постачені, на угоджених умовах негайно бути постачені.

§ 2.

Яко найближча місячна частина буде з боку Австро-Угорщини на

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

вересень 1918 року постачана скількість в 4.880 тон. Розділ цієї скількости після ріжноманітних якостів і припадаючі до них ціни, видні з підприлоги В. В місяці жовтні 1918 р. буде постачена загальна скількість біля 5.000 тон, яка однак в міру можливости буде підвищена до 6.000 тон. Маючі постачатися в місяці листопаді й грудні скількости, — оскільки це особливими обставинами воєнного положення не буде унеможливлене, залишаться такими, як і в місяці вересні. Поділ постачання від жовтня до грудня на окремі маючіся постачити якости буде сповіщений пізніше. При цьому українські бажання мають бути що-мога уважені. Ціни за місячне постачання на жовтень лишаються такі самі, як і в місяці вересні. Ціни на пізніші постачання будуть угоджені додатково.

§ 3.

Що-до технічних условій маючихся постачати нафтових продуктів дає вияснення долучена підприлога А. Для цих продуктів, що до яких подання технічних означень якости бракує, має бути негайно додатково зроблено. Порука за те, що постачання відповідатимуть цим технічним означенням якости, не може бути дана. Угоджені ціни розуміються за ті якости, які подані в підприлозі В. Домішана вода не буде оплачена. Коли дійсно постачаний продукт не відповідатиме технічним означенням якости, то оплачуватиметься за нього, як за найближчу нижчу угоджену якість. Коли постачання такої нижчої якости взагалі не передбачено, то треба буде порозумітись окремою згодою. Приняття відбуватиметься після спільно складеної інструкції, якій належить подати всі вагання якостів.

§ 4.

З боку Українського Уряду виражається побажання, щоб в місяцях вересні і жовтні можна одержати мазут в точці стисення не вище, як 5° Ц., в місяцях листопаді і грудні не вище як 10° Ц. Точка стисення постачаємого мазуту буде подана до відома Центральним Державам до кінця вересня. Українському Урядові прислуговуватиме право в протязі 14 днів по одержанні звідомлення від постачання відмовитися. Посилки, надані до приходу відмови, мають бути прийняті.

§ 5.

Означені в §§ 1 і 2 нафтові продукти прийматиме уповноважений Українського Уряду з Австро-Угорських вагонів на австрійській кордонній станції, або з борту (палуби) в Одесі. Ціни розуміються франко український вагон-кордонна станція, або франко-Браїлля. Український уряд може приготовити в Браїллі свої власні перевозні засоби. Для обрахування скількостів, постачених через сухопутний кордон, є міродатною вага, установлена в прийомній станції, а для скількостів, постачених морською дорогою, є міродатною вага, установлена в морським фрахтовім (дубліка-товім) Бюрі в Браїллі.

§ 6.

Український Уряд клопотатиметься про те, щоби завсігди були на-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

поготові вагони цистернові, потрібні для висилки нафтових продуктів.

Київ 9-го вересня 1918 року. В. Тимошенко. А. Мономахов. О. Андерсон. Гоффінгер. Діре. Ляйтгеб. Дарочі. Люфт. Трайсфельде. Відфельдт.

Згода відносно цін нафтових продуктів. *Додаток 5. С.*

20	тон	середнього бензину	Руб.	45 за пуд	
300	„	тяжкого „	„	37,50 „	[1])
500	„	керосину	„	17,50 „	
600	„	газового масла	„	19,50 „	
1200	„	мазута (покура)	„	13 „	
300	„	легкого машинового масла	„	47,50 „	[2])
600	„	середнього „ „	„	50 „	[3])
600	„	тяжкого „ „	„	55 „	[4])
300	„	циліндрового масла	„	80 „	
300	„	вулканового масла	„	30 „	
30	„	автомобільного масла	„	55 „	
30	„	„ „ жира	„	115 „	
4880	„	„			

[1]). Удільна вага 0,830 — 0.842, температура запалення 30° Ц.

[2]) „ „ 0.880 — 890, вязкість 3,1 — 4,0 при 20° Ц., температура запалення 150° Ц.

[3]) „ „ 0.900— 0.910, вязкість 3,1—3, 5 при 50° Ц., температура запалення 165 — 175° Ц.

[4]) „ „ 0.905 — 0.915, вязкість 4 при 50° Ц., температура запалення 175° — 185° Ц.

В. Тимошенко А. Мономахов. О. Андерсон. Відфельдт. Луфт. Трайсфельд. Гоффінгер. Діре. Ляйтгеб. Дарочі.

Прилога 6.

Угода про фінанси.

§ 1. Осередні Держави принимають на себе з випускаємих Україною державних, або банкових кредитних білетів такі на суму 1.600.000.000 (один міліярд шістьсот мілійонів) карбованців.

§ 2. Осередні Держави мають право одержати сю суму до 30 червня 1919 року разом, або частинами. Прийом може робитись в сумах не менш 10.000.000 (десять міліонів) карбованців, при чім загальна сума одержаних карбованців на протязі одного місяця не повинна перевишати 250.000.000 двохсот (пятьдесяти міліонів) карбованців у вересню, жовтню, листопаду і грудню 1918 р. і 100.000.000 (сто міліонів) в послідуючі місяці до 30 червня 1819 р.

Осередні Держави повідомляють Україну до 20-го числа кожного місяця, яку скількість карбованців вони бажають одержати в слідуючому місяці.

Коли Осередні Держави в одному місяці не скористаються своїм

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

правом ,встановленим в § 1., або скористуються їм частиною, то їм надається право на пропорціональне збільшення вільних сум в розмірі недодержаної скількости.

Україна відкриє інституціям, вказаним Осередніми Державами, рахунок в карбованцях в Державному Банку Київа, Одеси і Харькова і буде їх кредитувати в розмірі потрібних сум.

Поперед того, як відкрити рахунок в якому-небудь філіяльному Відділі Державного Банка у Київі, необхідно попереднє заручитись згодою Державного Банку в Київі.

Україна ручається за те, що суми, вказані в рахунках вищезгаданих інституцій, можуть бути в кожний момент виплачені готівкою.

Осередні Держави подбають про те, щоб виплата по сім рахункам робилась по можливости чеками.

§ 3. Україна заключає договір, міркуючи, що Осередні Держави зроблють все можливе, щоб допомогти Україні перевести в життя міркуєму валютну реформу тим, що вони приймуть на себе замову по друкованню карбованців, а теж доставку паперу й фарби.

Україна через се збільшила свою замову в Державній Типографії в Берліні до круглої суми в 11.500.000.000 гривен = 5.750.000.000 карбованців, яка замова повинна бути виконана до 1 січня 1919 р. при захованню первоначального розділу строків для доставки замовлених карбованців і теж при захованню розділа згідно з первоначальною замовою.

Україна постілько визволяється від обов'язків представлення кредитних білетів, поскілько Державна Типографія не виконала замови України згідно з виробленим планом постачання. Непостачання зі сторони Державної Типографії постілько не принимаються на увагу, поскілько Осередні Держави не скористували повностю свого права на одержання карбованців.

Коли Державна Типографія шляхом збільшеного постачання в будучому вирівняє суму, котрої не хватає, то тим самим збільшується право Осередніх Держав на одержання карбованців на ті суми, на які Україна раніш вимагала визволення від обов'язку представлення кредитних білетів.

§ 4. Осередні Держави будуть пристосовувати одержані ними карбованці лише для задоволення потреб їх війська і їх приватних закупочних орґанізацій і теж для виконання прийнятих ними на себе обов'язків на Україні.

§ 5. Україна буде постачати Осереднім Державам лише такі кредитові білети, котрі мають на Україні безмежну законну платежну силу й котрі еквівалентні карбованцям, утвореним законом 19-го грудня 1917 р.

Україна визначає для всього періода часу сього договору встановлену в законі 19-го грудня 1917 р. вагу чистого золота в золотому карбованці не низче ваги чистого золота золотої монети в дві корони австро-угорської валюти.

6. Одержання Осередніми Державами кредитових білетів робиться так, що Україні представляється готівкою в її розпорядження в кожному

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

окремому випадку 5.000.000 корон пропорціонально одержаній Осередніми Державам сумі кредитових білетів до загальної суми 1.600 мілійонів, а саме: по курсу 0·85 (вісімдесять пять сотих) карбованця за одну марку і 0·50 (пятьдесять сотих) карбованця за одну корону.

Решта виплачується наполовину в марках, наполовину в коронах по вищевказаним курсам слідуючим чином: на 50% відкривається для Українського Уряду конто в Державному Банку в Берліні, поскільки мова іде про марки, і в Австро-Угорському Банку в Відні і в Будапешті, поскільки мова іде про корони; що до других 50% то Україна одержує за 25% 3 ½ відсоткові двохрічні на пред'явителя німецькі державні казначейські білети по наріцательній ціні за вичотом поштучних відсотків за 25% — 3 ½% дворічні, призначені на пред'явителя, австро-угорські скарбничі білети по наріцательній ціні з зачотом поштучних відсотків. Державні скарбничі білети заготовлюються примірниками в 100.000 марок, або по бажанню України в де-скільки сот тисяч; австро-угорські скарбничі білети заготовлюються примірниками в 100.000 корон, або в декільки тисяч корон.

Німецкі, австрійські і угорські скарбничі білети передаються в Державний Банк для України. Вони повинні бути відновлені постілько, поскільки Україна поки не має права ними користуватися.

§ 7. Україна не буде вільно розпоряджуваться предоставленими їй по змислу § 6. сумами й переданими скарбничими білетами, призначеними виключно для валютних цілей України, до істечення однорічного строку після підписання будучого мирового договору між Осередніми Державами і находячимися з ними в становищі війни 5 великими державами і, значить, не може передавати такі в инші інституції. Їй буде однак предоставлено можливість до істечення сього строку розпоряджуватись сими сумами і скарбничими білетами, а саме: сумами, находячимися в Державному Банку в Берліні й німецькими державними скарбничими білетами, — для цілей закупа товарів в Німеччині або для виплати по обовязанням приватних і державних німецьких інституцій або для передачи банкам і банковим конторам в Німеччині, допущеним до торгу девізами; сумами, находячимися в Австро-Угорському Банку, а теж австрійськими і угорськими скарбничими білетами для цілей закупки товарів в Австро-Угорщині або для виплати по обов'язанням приватним і державним австрійським і угорським інституціям, або-ж для передачи членам девізової Централі в Відні або Будапешті.

Розпорядження скарбничими білетами буде мати місце постілько, поскілько не послідує инша згода між Осередніми Державами і Україною, — через переуступку скарбничих білетів Уряду тієї Держави, котра видала скарбничі білети по наріцательній ціні з надбавкою поштучних відсотків.

Осередні Держави обов'язуються, а саме кожна Держава відносно виданих нею скарбничих білетів, такі по вимозі України по наріцательній ціні з надбавкою поштучних відсотків оборотно закупити постілько, поскілько Україна має право сими скарбничими білетами розпоряджуватися.

XXX

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Україна має, крім того, право розпоряджуватись своїми сумами в марках до 1% одержаних карбованців для виплат за кордоном через девізову Централю в Берліні; своїми ж сумами в коронах до 1% одержаних карбованців через девізову Централю в Відні і Будапешті.

Причитаючіїся суми на державному і на австро-угорському Банку будуть оплачуватись 3½ річними відсотками і будуть визволені від податків.

§ 8. Поштове повідомлення, а також розрахування з боку України робиться через Український Державний Банк, або через його уповноважених; з боку Німеччини через Державний Банк у Берліні, або через його уповноважених; з боку Австро-Угорщини через Австро-Угорський Банк у Відні, або його уповноважених.

§ 9. Осередні Держави мають право до 30 червня 1919 року ввезти на Україну не більш, як 500.000.000 рублів. Осередні Держави бажаючи допомогти Україні при її валютній реформі, постараються по мірі можливости обмежити ввіз рубля сумою меншою вище зазначеної.

Ввіз цей виконується лише для залагодження потреб війська Осередніх Держав на Україні, при чому Осередні Держави обмовляють можливість другої згоди про ціль пристосування ввозимих рублів.

Осередні Держави роблять відповідну вказівку об обмеженню ввоза рублів на Україну особам, як військовим, також і приватним, котрі працюють на Україні в приватних закупочних орґанізаціях.

Ввіз рубля позволяється вищеназначеним і другим особам лише на основі українського законодавства.

Осередні Держави приймають до відома, що Україна міркує для неукраїнських громадян обмежувати скількість рублів, котру може мати з собою кожний в'їзджаючий на територію України, сумою в тисячу рублів.

Осередні Держави звільняються від вищевказаного обовязання і знову одержують право необмеженого ввозу рубля в випадку:

1) як що по яким небудь причинам маючеся на меті підготовлення валютної реформи (на приклад об'яву об обміні рублів на карбованці) до 1-го січня 1919 року не буде переведене в життя. Виключення з цього правила буде мати місце лише тоді, коли німецька Державна Друкарня не виконає прийнятих нею на себе обовязків по заключеним друкарським договорам в такій скількости, що в наслід цього підготовлення валютної реформи зробилось неможливим;

2) як що після 1-го січня 1919 р. послідує 2-х тижневий період, за час котрого на Україні у вільному обороті карбованець в порівнанні з рублевими кредитовими білетами вартости 1000, 250, 50 та 25 рублів не розювався пересічно десяттю відсотками вище. Строк 1 січня 1919 року буде відложено до 1 лютого 1919 р. в тому випадку, як що Німецька Державна Друкарня не постачить Україні до 31 грудня 1918 р. таку скількість кредитових білетів, щоби їй до того часу по виключенню постачених Осередніми Державами кредитових білетів на підставі цього договору оставалось в її розпорядженні девять з половиною міліярдів гривен.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Осередні Держави мусять сповістити Україну в тижневий строк, як що вони обмірковують знову приступити до ввозу рубля.

Під рублями по змислу цього параграфа розуміються окрім рублів в кредитових білетах також: відсоткові білети внутрішнього руського займу, руські серії займів і казначейські білети, а також инші, як платежні знаки, находячіїся в обороті руських цінних паперів.

§ 10. Цей договір звільняється во всіх заінтересованих державах від гербових і других податків.

Київ, 10 Вересня 1918 року.

Прилога 7.

Угода про упорядкування комунікації (дорожніх зносин).

§ 1.

Установляється, що обі сторони бажають як-найскорше досягнути вільних і безперервних зносин. З боку Німеччини і Австро-Угорщини заявляється, а з боку України приймається під розвагу, що в'їзд до Німеччини і Австро-Угорщини, як і переїзд через ці території, з причин військової і політичної натури чинити залежним від особливих заходів осторожности і держати в найтісніших межах.

§ 2.

Зокрема постановляється слідуюче: 1. Вільний виїзд великого числа осіб з огляду з одного боку на окреме економічне положення України не дозволяється. Німеччина й Австро-Угорщина залишають за собою право условлювати в'їзд українських горожан на свої території у кожному окремому випадкові від особливих дозволів.

§ 3.

Центральні Держави заявляютъ готовість приспішувати що-мога процедуру при виданні дозволів: 1. для органів Українського Уряду і инших українських публичних інституцій, які їхатимуть з доручення Уряду. 2. Для осіб, які приймають участь в українськім економічнім житті і викажуться що-до наміреної подорожі рекомендацією Міністерства Торгу і Промисловости. 3. В особливо гідних уваги, або спішних випадках.

§ 4.

Центральні Держави заявляють далі готовість про видані ними дозволи на виїзд на Україну повідомляти Український Уряд.

§ 5.

Україна має право домагатися усунення таких закордонних цивільних осіб, які на її території провиняться супроти державного порядку України. Центральні Держави улекшатимуть також що-мога українським горожанам переїзд через їх території згідно з принципами, постановленими в § 2.

Київ, 17 вересня 1918 р. Бородаєвський. Ф. Королів. І. Шафаренко. Гоффінгер. Дарочі. Відфельдт. Барон фон-Штаммер. Міхеліс. Біффін.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Прилога 8.

Угода про перевіз товарів.

§ 1.

Для перевозу товарів через територію України до Центральних Держав, як і через територію Центральних Держав на Україну обов'язують постанови Берестейського мирового договору від 9-го лютого 1918 р. артикул VII, II A, уст. 3, число 2 і 4, або B уст. 2, число 2 і 4. Україна й Центральні Держави обіцяють собі взаїмно помагати що-мога при перевозках, при чім Центральні Держави умовляються, що вони тепер по причині війни находяться в надзвичайних обставинах і що з цим треба рахуватися.

§ 2.

При перевозі товарів мають бути заховані кордонні формальности, передбачені в існуючих митових приписах. Товари находяться під митовим закрепом.

§ 3.

Товари, які Центральні Держави перевозять через територію України, провадяться перевозовими посвідченнями Уповноважених влад Центральних Держав. Ці посвідчення предкладатимуться при переході через кордон на Україну Українським кордонним владам до оштемплювання, а відбиратимуться при виході. Зразок перевозових посвідчень буде небаром між представниками заключуючих договір сторін злагоджений. В такий само спосіб може Україна зорудувати перевозові посвідчення для товарів, які перевозитимуться через територію Центральних Держав.

Київ, 9-го вересня 1918 р. Підписали: С. Бородаєвський. Ф. Королів. І. Шафаренко. Гоффінгер. Дарочі. Барон Чамер. Міхаеліс. Відфельдт. Вільфінг.

Прилога 9.

Згода про залізничні тарифи.

§ 1.

Всі, вказані в цих згодах товари, повинні перевозитися по всіх державних і приватних залізницях по тарифним ставкам і установам, котрі будуть мати силу в час здачі їх. Поскільки ж тарифи для худоби і хліба (пункт 21, 22, 52, 68, і 117 українського товарного тарифу) будуть побільшені більш ніж на 50% в порівнанню з тарифом першого квітня 1918 р., Українська Держава повертає Центральним Державам на ґрунті пред'явлення накладної з поверненням ріжниці.

§ 2.

Всі додаткові витрати будуть також стягатися на підставі існуючих в час відправки покупків ставок і постанов. Усі ті збори, котрі до цього часу взимались: так званий закордонний, воєнний і так званий український збір, припиняються для товарів ріжного роду (також худоба і т. и.)

§ 3.

Коли б зо всіх останніх товарів, вказаних в цій згоді (крім хліба і

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

худоби) при вивозі їх з границь України на територію Центральних Держав буде збиратися тариф, котрий буде більше превищати такий з 1-го квітня 1918 року, ніж на 100%, то Українська Держава повертає Центральним Державам шляхом видачи перебора незалежно від того, хто буде платником фрахту. Коли б тариф за товари, котрі перевозились з території Центральних Держав на Україну, перевищить установлені 1-го вересня 1918 р. тарифні ставки, то Центральні Держави мають обов'язок уплатити ріжницю Українській Державі, повернути кошти незалежно від того, ким уплачено фрахт.

§ 4.

Сторони, котрі договорюються, будуть по можливості поощряти взаїмні зносини шляхом установ прямих тарифів і взаїмного полегчення митного досмотру представниками від залізниць.

Київ, 9-го вересня 1918 р. Підписали: Лукашевич. Москалина. Радонич. Барон Тшамер. Шіллер. Фіцнер. Дарочі. Реслер.

Прилога 10.

Угода про мито.

§ 1.

Заключаючі договір сторони годяться в тому, що від 1-го червня 1918 р. Центральні Держави мають оплачувати лише договорні мита і оплати, а саме: 1) В зносинах між Німеччиною і Україною служать за підставу постанови торгового і мореплавного договору від 10-го лютого (29 січня) 1894 р. включно до доданої до нього частини кінцевого протоколу від 9 лютого 1897 р. в зміненім додатковим договором і протоколом від 28 липня (15 липня) 1904 р. виді, а також мировий договор від 9 лютого 1918 р., заключений між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного а Українською Народньою Республікою з другого боку. 2) В зносинах між Австро-Угорщиною і Україною служать за підставу постанови торгового і мореплавного договору від 15 лютого 1906 р., а також мирового договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної, а Українською Народньою Республікою з другої сторони. 3) В зносинах між Болгарією і Туреччиною з одної, а Україною з другої сторони служать за підстави постанови мирового договору від 9 лютого 1918 року про права найбільше приязної нації, заключеного між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного, а Українською Республікою з другого боку.

§ 2.

Оскільки по 1 червня 1918 р. Центральні Держави оплачували вищі ставки, то їх не належить звернути. За ввезені товари в часі до 1 червня 1918 р. повинні згідно з постановами російських законів від 15 лютого і 18 березня 1915 р. платитися вищі ставки і, оскільки то вже не сталося, повинні бути доплачені.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

§ 3.

Заключаючі договір сторони приступлять негайно до спільних переговорів, щоби в інтересах товарообміну між обома державами впровадити упрощення й полекшеня українських митових формальностів.

Київ, 10 вересня 1918 р. Підписи: Відфельдт. Гоффінгер. (не читко). Шіллер. Діре. Матусевич. (не читко). Дарочі.

Додаток II.

Договор, заключений між Українською Державою і Грузінською Республікою.

Тісні економічні звязки, які завсіди істнували між Україною і Грузією, дають підставу до вжиття заходів для захованння й надальше цих звязків і по можливости для дальшого їх розвитку.

Із-за цього Уряди названих країн признали потрібним заключити цей договір і з тою метою призначили уповноважених:

З боку Української Держави — Товариша Міністра Торгу і Промисловости — С. В. Бородаєвського.

З боку Грузінської Республіки — Представника Грузінської Республіки на Україні — В. В. Тевзая.

Призначені уповноважені після взаїмного обміну в відповідній формі складеними уповноваженями установили:

I. Про загальні права громадян.

Ст. 1. Громадянам кожної з обох договоруючихся сторін надається, при захованні ними законів краю, повна воля приїзду, подорожування або мешкання на якім-небудь місці території другої договоруючоїся країни, при чому вони будуть користуватись повним захистом законів і влади як самі особисто, так і що до свого майна.

Ст. 2. Громадяне кожної із договоруючихся сторін одержують право набуваня, володіння, користування і роспоряження майном як рухомим, так і нерухомим, а також земельними нетрями на таких самих підставах, як і місцеві громадяне.

Ст. 3. Відносно судової оборони і порядку, громадяне кожної із договоруючихся сторін будуть користуватися такими самими правами, як і місцеві громадяне.

Ст. 4. Громадяне кожної із сторін, заключаючих цей договір, на території другої Держави увільняються від всякої офіціяльної служби в суді, адміністрації, або громадської. Вони ж не підлягають військовій службі, як сухопутній, так і морській, також всім повинностям, які виникають через війну, або надзвичайні обставини, за винятком того випадку, коли ці повинности звязані з фактом володіння нерухомости, також коли цим повинностям підлягають громадяне инших Держав.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ст. 5. Громадяне кожної із договоруючихся сторін мають право на території другої сторони закладати акційні і всякого роду торгові і кооперацийні товариства, а також приймати участь в уже істнуючих цього роду установах, користуючись такими ж правами, які надані в цих випадках місцевим громадянам. Акційні товариства, а також торгові, промислові та фінансові підприємства, які законно ділають на території одної із договоруючихся сторін, признаються після реєстрації їх статутів або регуляментів відповідними органами другої Держави, яко маючі законне право провадити свою діяльність в межах другої зі всіма виринаючими звідтіль наслідками.

Ст. 6. Відносно літературної і художньої власности, а також права на патенти, фабричні і торгові рисунки й клейма, громадяне кожної із договоруючихся сторін користуються такими самими правами і захистом, як і місцеві громадяне.

Про консульські зносини.

Ст. 7. Кожна із сторін, заключаючих договір, має право назначати в другу Державу Генеральних Консулів, Консульських та Торгових Агентів у всі порти і місцевости другої Держави. Всі пільги й права зазначених представників означаються по принципу взаїмности.

III. Про торговлю.

Ст. 8. Громадяне кожної із заключаючих договір Держав на території другої Держави користуватимуться такими самими правами, як і місцеві громадяне відносно торгу і промисловости і не будуть обложені іншими або висшими митами, ніж місцеві громадяне.

Ст. 9. Яко принціп установлюється для обох сторін обовязок не ставити перепон взаємним торговим зносинам. Однак, відносно цих товарів, які підлягають, або можуть підлягати державній монополії, або тих, до яких в інтересах гігієни, ветеринарної поліції або громадської безпечности необхідно застосувати заходи заборони, а також тих, що до яких необхідно в сучасний мент установити вивіз на підставі товарообміну, можуть бути застосовані особливі умови.

Ст. 10. Привозні з території Грузії на Україну і навпаки — з території України на територію Грузії товари є вільні від мита на території, куди товари перевозяться, або звідки вони вивозяться, коли, однак, стороною, яка ввозить даний товар із території сторони, збирається мито при ввозі в розмірі не меншім, як збирається ввозове мито на ці товари другою договоруючоюся стороною.

Ст. 11. Не рахується митом (ст. 10) збір, який може збиратися кожною із договоруючихся сторін при регістрації вивозних з неї товарів. Розмір згаданого реєстраційного збору установляється аж до перегляду цього питання, з огляду на вказівки практики, в межах не більше 2% вартости вивозного товару.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ст. 12. Торговці і промисловці, які живуть на території одної із договоруючихся сторін, коли вони покажуть легітимаційні посвідчення, видані належними установами їх краю, та докажуть, що одержали дозвіл на виконування промислів в своїй Державі, мають право на території другої сторони особисто, або через комі-вояжерів робити закупки і маючи при собі зразки товарів, приймати закази на території цього краю. Вище означені торговці і промисловці користуються в обох Державах відносно виконання своєї діяльности такими ж правами, як і місцеві громадяне.

Ст. 13. Обі договоруючіїся сторони повідомляють себе взаїмно офіціяльно про всі важніщі законодавчі проєкти на товаро-промисловому грунті.

IV. Про мореплавство.

Ст. 14. Українські судна і їх вантажі в водах Грузії, Грузінські судна і їх вантажі в водах України — користуються у всіх випадках такими самими правами, як судна і вантажі місцеві. Всяка пільга, або привилегія, яка передбачається одною із заключаючих договір Державою в стосунку до третьої Держави, тим самим поширюється й на другу сторону; допущеними із вищеприведених постанов винятками признаються пільги, які в сучасний мент надані, або могли б бути надані краєвому торговому флотові.

Ст. 15. Національність судна установлюється відповідно законам і постановам кожної Держави на підставі документів і патентів, виданих відповідною владою.

Ст. 16. Зовсім звільняються від оплати ластових зборів в портах обох Держав:

1) Судна, які приходять з вантажами і з ними ж відходять. 2) Судна, переходячі від одного порту до другого одної із заключаючих договір Держав, коли вони покажуть посвідчення про уплату цих зборів в якім-небудь із портів цієї Держави.

Це звільнення не поширюється на збори: маяковий, лоцманський, буксирний і инш., які збираються за услугу і приладдя до вантаження, та які оплачуються й місцевими суднами.

Ст. 17. Всяке судно кожної із сторін, яке сіло на мілину, або потерпіло аварію близько берегів другої сторони, користується тими ж пільгами, як і місцеві судна.

V. Про транзіт.

Ст. 18. Всякого роду товари, які перевозяться через територію одної із сторін для другої сторони, мають бути звільнені від всякого транзітного мита з тим однак, що порядок установлюваний для захисту фіскальних інтересів Держави, через яку товар перевозиться, мусить бути захований.

Ст. 19. Держави, заключаючі цей договір, взаїмно обовязуються оказувати поміч транзітові (ст. 18) у всіх напрямках, які не виключаються для транзіту.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

VI. Про спеціяльні конвенції, змішані комісії і термін договору.

Ст. 20. Для упорядкування відносин фінансових і торкаючихся комунікації, а також поштових, телеґрафних і телефонних зносин між обома договоруючимися Державами мають бути заключені спеціяльні згоди.

Ст. 21. Для розробки питання про мита, про можливий митовий союз, про детальну розробку митних відносин, про способи реєстрації вивозимих товарів та розмір зборів, складається Змішана Комісія із 4-х членів: 2 — від України та 2 — від Грузії.

Згадана Комісія вирішує також непорозуміння, які можуть виникнути між Україною і Грузією при застосуванні цього питання. Коли те, або инше вирішення якогось питання в Комісії не збере більшости голосів, то питання вирішується або жеребом, коли Комісія на це згодиться, або шляхом перенесення питання на вирішення третейського суду з відповідним застосуванням правил Гаагської конференції.

Ст. 22. Договір цей входить в силу з моменту його підписання з винятком § 10., який до ратифікації приймає відповідне застосування тільки відносно товарів, якими компензується частинно, або цілком ввіз і вивіз товарів одної із договоруючихся сторін до другої. По ратифікації договору кожній із сторін залишається право відмовитися від договору (денонсування його) в кожний час, при чому від дня повідомлення противної сторони про таке денонсування — договір заховує силу ще на протязі двох місяців.

Київ. 5-го Грудня 1918 року. Представник Української Держави — Товариш Міністра Торгу і Промисловости — С. Бородаєвський.
Представник Грузінської Демократичної Республики — В.В. Тевзая.

Додаток III.

Відповідь Фінансово-Розчотньої Комісії при Мировій Делегації України на заяву Фінансово-Розчотної Комісії при Російській Мировій Делегації 14-го серпня 1918 року.

Заява, яку подано 14 серпня 1918 року Головою Російської Фінансово-Розчотної Комісії при Мировій Делегації п. Х. Раковським, містить в собі 8 абзаців, з яких 5 перших містять в собі міркування, котрі закінчуються тим положенням, що „Никакія территоріяльныя измѣненія права верховенства (и при расчлененіи — дисмембраціи — государства), не допускаютъ посягательства съ чьей бы то ни было стороны на государственный суверенитетъ“.

Українська Фінансово-Розчотна Комісія при Мировій Делегації не вважає можливим тут вступати в критику степени підставности тієї аргу-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ментації, котра міститься в перших 5 абзацах заяви Російської Комісії і привела Російську Комісію, в особі її Голови, до вищепроцитованого тезису, позаяк в даним разі, науково-академічна контроверза являється зайвою для вирішення окресленого питання, яке стоїть на черзі, — тим більше, що Українській Комісії навіть не було випадку заперечувати той загальний тезис, що „Территоріяльныя измѣненія“ — в тім числі і „расчлененіе (дисмембрація) государства“ на нові самостійні держави — „не умаляютъ и не допускаютъ посягательства съ чьей бы то ни было стороны на государственный суверенитетъ“ над тими територіями, над якими він формально встановився.

Абзаци 5 і 7 в заяві Російської Комісії аргументують те положення — той тезис, що „юридическимъ послѣдствіемъ для отдѣляющейся части“ (т. е. при расчлененіи, дисмембрації государства) является обязанность принять международныя обязательства, которыя с п е ц і а л ь н о лежатъ на отдѣляющейся области, какъ мѣстнаго, такъ и личнаго характера“. Далі наводиться 4 випадки з історії, — треба думати, як юридичні прецеденти.

В абзаці 8 своєї заяви Російська Комісія стверджує, уже не посилаючись на історичні приклади, такий тезис, що „другимъ послѣдствіемъ для отпадающей части государства“ (при расчлененіи — дисмембрації — государства) является обязанность возмѣстить убытки государства, отъ котораго она отдѣляется, происходящіе отъ этого отдѣленія въ самомъ широкомъ смыслѣ этого понятія.“ Тільки що наведена цітата передана тут точно і без всяких змін в знаках розділових.

II.

Українська Фінансово-Розчотна Комісія залишає на боці оцінку дійсного реального значіння наведених в заяві Російської Фінансово-Розчотної Комісії 4-ох випадків з 1839, 1859, 1871 і 1878 років, але вона констатує, що з абзацу 6-го в заяві Російської Комісії — Українська Комісія повинна зробити такий висновок, що, як це твердить Російська Комісія, на Україну, котра складає знову державу відроджену, — з розпавшоїся — „расчленившейся“ — „дисмембрированной“ Російської Імперії — начислюються зі всієї суми зобов'язань розпавшоїся Російської Імперії виключно тільки такі зобовязання, котрі лежать с п е ц і а л ь н о на тих краях, що склали територію Української Держави.

Що ж торкається процитованого вище в абзаці 8-му тезису, то цей тезис, в запропонованій формуліровці, у всякім разі не піддається виразній оцінці його конкретного змісту.

III.

Переходячи до позитивного розвязання питання, яке стоїть на черзі, Українська Комісія базірується на загальновизнаному основному принціпі, діючім як в праві в середині Держави, так і в праві між Державами, як абсолютний юридичний догмат, а саме: на тому тезисі, що res transit cum onere suo.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Цьому грунтовному началу відповідає і його конешний юридично-логічний коррелат: що підпадаюча річ надає новому власникові, до якого вона переходить, також всі приналежні до неї права, разом із зобов'язанями.

Загальні державні борги всіх виглядів, також в Російській Імперії, завсігди забезпечувались всіми маєтками Держави, — тоб-то всіми маєтковими цінностями всякого роду, які належать Державі, в чім би вони не містились і де б вони не знаходились. Такий, завсігди і всюди, був загальний — взагалі — принціп, котрий понад усім і в окремих випадках формально підтверджувався законами і написами. Приватні Державні зобовязання, в окремих спеціяльних випадках, забезпечуються в першу чергу коштами приналежних установ (бюджетовими — скарбовими або спеціяльними — власними) і майнами, які віднесено до їх приналежного відання.

IV.

Українська Держава не має замаху на суверенітет і, в тім числі, на так зване „территоріальное верховенство" Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республіки. Але Українська Держава вимагає, по праву і справедливости, розпределення того скарбового майна, яким володіла бувша Російська Імперія, і Українська Комісія, на підставі всесторонньої справедливости, пропонує готовість Української Держави, при цій умові, приняти на себе припадаючу частину боргів занепавшої Держави — Російської Імперії. В цій незмінній позиції Української Держави нема ніякого з її боку домагання на яку небудь участь в імперіумі на території Совітської Республіки, або на який небудь територіяльний кондомініум, а тільки окреслене і точне домагання перевести розрахунок між Україною і Совітською Республікою у всім широкім активі і пассиві маєткових правовідносин бувшої Російської Імперії, в утворенні якої, на протязі двох з половиною століть з гаком, — а саме: в період самого інтензивного розвитку Російської Імперії, — Україні належала також сама інтензивна і цілком рівноцінна участь.

Українська Комісія звертає увагу на той безперечний юридично тезис, що права фіска на нерухоме майно в сучаснім державнім праві не складають ніякого ні імперіума, ні так званого домініум — еміненс, а вміщаються в загальнім цівільнім правовім строї. Такий порядок річей неодмовно признається і панує уже багато віків. Він точно встановився без всяких вагань також в бувшій Російській Імперії.

Українська Комісія завдяки цьому стоїть непохитно на заявленій нею позиції, що фінансовий розрахунок між Совітською Республікою і Україною повинен розширюватися на все майно казни і всі зобов'язання занепавшої Російської Імперії, котрі були на-лице до того часу, коли Україна конституіровалась, як самостійна Держава, у 1917 році.

V.

Що торкається історичніх прикладів з 1839-го, 1859, 1871 і 1878

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

років, які приводяться в 6 і 7 абзацах заяви Російської Комісії, то Українська Комісія заявляє, що їй добре відомо, що бувшими прикладами — випадками — в міжнародових відносинах питання права не розвязуються уже по тій простій причині, що ці приклади, яким бажають несправедливо надати значіння юридичних прецедентів, взагалі мають, кождий свій специфічний індівідуальний характер по змісту і по політичній обстанові і з окрема, це треба сказати також про наведені в заяві Російської Комісії 4 приклади.

Упавша Російська Імперія уявляє, в данім відношенні, — в свою чергу, цілком свій особливий приклад і вимагає власного — індівідуального розвязання, згідно з його корінними одмінами.

VI.

Відносно 8-го абзаца в заяві Російської Комісії, Українська Комісія не рахує можливим взагалі висловитися, поки сформулований в цім абзаці тезис не буде вияснено в досить зрозумілій конкретній формі. В запропонованій формуліровці Українська Комісія не може з'ясувати собі цього пункту в заяві Російської Комісії.

Додаток IV.

Копія.

Предварительныя Соглашенія (України з Доном).

Кіевъ, 1918 года Августа 7 дня.

Уполномоченные Правительствъ двухъ независимыхъ Государствъ Украинскаго и Всевеликаго Войска Донского заключили настоящее предварительное соглашеніе въ нижеслѣдующемъ:

1. Границы, раздѣляющія названныя Государства опредѣляются послѣдней административной границей, отдѣлявшей Украину отъ прежней области Войска Донского, т. е. между послѣдней и Екатеринославской, Харьковской и Воронежской губерніей, при чемъ въ районѣ Маріуполя, который остается за Украиной, стороны признаютъ необходимымъ отвода на востокъ площади земли, необходимой въ цѣляхъ обезпеченія единства административно-хозяйственнаго управленія города и порта съ ихъ окрестностями, для чего должна быть образована въ кратчайшій срокъ согласительная Комиссія.

2. Оба договаривающіяся Государства, установивъ въ пунктѣ 1-мъ сего соглашенія свои взаимныя границы, признаютъ взаимно свою независимость и суверенитетъ.

3. На границѣ названныхъ Державъ они имѣютъ право устраивать свои таможни.

4. По стратегическимъ соображеніямъ Донскими войсками временно

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

занимаются ж. д. линіи Чертково-Лиски и Лиски-Поворино впредь до прекращенія угрозы съ сѣвера неприкосновенности территоріи Украины и Всевеликаго Войска Донского.

5. На территоріи Всевеликаго Войска Донского Украинская народность пользуется всѣми правами въ области языка, школы и культуры наравнѣ со всѣми прочими гражданами изъ казачьяго сословія.

Такія же права представляются на Украинѣ Донскимъ уроженцамъ.

6. Оба договаривающіяся Гусударства обязуются не заключать впредь договоровъ съ другими Государствами и вооруженными организаціями, направленными во вредъ интересовъ другъ друга.

7. Обѣ договаривающіяся стороны обязуются въ кратчайшій срокъ заключить особое соглашеніе:

а) О свободномъ транзитѣ.
б) О товарообмѣнѣ.
в) О таможенныхъ отношеніяхъ.
г) О финансовыхъ взаимноотношеніяхъ.
д) О желѣзнодорожной и почтово-телеграфной конвенціяхъ.
е) О смѣшаныхъ комиссіяхъ по регулированію вопросовъ, касающихся Донецкаго Бассейна въ цѣляхъ сохраненія хозяйственнаго единства такового.

8. При этомъ Всевеликое Войско Донское обязуется принять всѣ мѣры къ обезпеченію Донецкаго Бассейна продовольствіемъ и смазочными матеріалами, Украина къ снабженію лѣсомъ и металлическими издѣліями.

Для урегулированія вопросовъ, указанныхъ въ пунктахъ 7 и 8, учреждаются особыя смѣшанныя комиссіи.

Додаток V.

Договоръ о совмѣстномъ регулированіи вопросовъ, касающихся Донецкаго Бассейна.

Правительства Всевеликаго Войска Донского и Украинской Державы, принимая во вниманіе цѣльность экономическаго организма Донецкаго Бассейна въ цѣляхъ способствовать возстановленію и развитію Донецкой горнозаводской промышленности, рѣшили, согласно статьи 7, подписаннаго ихъ уполномоченными въ Кіевѣ 7-го Августа н. с. 1918 года „Предварительнаго Соглашенія“, заключить договоръ о совмѣстномъ регулированіи вопросовъ, касающихся Донецкаго Басейна и назначили съ этой цѣлью своими уполномоченными: Правительства Всевеликаго Войска Донского: Юрія Николаевича Вознесенскаго, Директора Эксплоатаціоннаго Департамента; Правительства Украинской Державы: Владиміра Александровича Ауэрбаха, Товарища Министра Торговли и Промышленности; Андрея Васильевича Лукашевича, Товарища Министра Путей Сообщенія; каковые уполномоченные постановили и заключили нижеслѣдующія статьи:

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Статья I. — Правительства договаривающихся сторонъ въ ближайшій срокъ назначаютъ по три представителя, кои совмѣстно съ двумя представителями отъ Совѣта Съѣзда Горнопромышленниковъ Юга Россіи образуютъ постоянную Доно-Украинскую Комиссію по дѣламъ Донецкаго топлива, имѣющую свое мѣсто пребыванія въ Харьковѣ.

Комиссія будетъ разсматривать въ цѣляхъ согласованія, общіе вопросы, касающіеся добычи, распредѣленія торговли, потребленія и перевозокъ Донецкаго Минеральнаго топлива.

Статья II. — Насколько это не будетъ противорѣчить Государственнымъ интересамъ и мѣстнымъ особенностямъ, объ договоривающіяся Стороны будутъ проводить по отношенію къ условіямъ добычи Донецкаго топлива, торговлѣ и потребленію его однообразные принципы, для согласованія коихъ образуется упоминаемая въ предыдущей I-ой статьѣ „Доно-Украинская Комиссія“.

Примѣчаніе: Объ договаривающіяся Стороны имѣютъ установить въ ближайшее время по подписаніи сего договора главнѣйшія основанія торговли Донецкимъ топливомъ въ видахъ достиженія въ ней наибольшаго единообразія, каковыя основанія будутъ изложены въ особомъ къ сему примѣчанію приложеніи.

Статья III. — Въ цѣляхъ полнаго и наиболѣе согласованнаго использованія, какъ самаго топлива, такъ и вызозной способности желѣзнодорожной сѣти Донецкаго Бассейна, въ ближайшій срокъ вводится порядокъ распредѣленія Донецкаго топлива и составленія подробныхъ нарядовъ на перевозку его, согласно положеній изложенныхъ въ „Приложеніи“ къ сей статьѣ.

Статья IV. — Въ цѣляхъ содѣйствовать горнозаводской промышленности Донецкаго Басейна въ цѣломъ, каждая изъ договаривающихся сторонъ приметъ всѣ мѣры къ обезпеченію промышленныхъ предпріятій и рабочаго населенія Донецкаго Басейна безъ различія его Донской и Украинской части тѣми матеріалами и продуктами пропитанія, кои являются по преимуществу произведеніями территоріи каждой изъ договаривающихся сторонъ или по географическому положенію страны являются болѣе доступными для полученія ихъ изъ за границы.

Въ этомъ смыслѣ Правительство Всевеликаго Войска Донского приметъ всѣ мѣры къ обезпеченію Донецкаго Басейна продовольствіемъ и смазочными матеріалами, а Правительство Украинской Державы приметъ всѣ мѣры къ обезпеченію Донецкаго Бассейна лѣсными и взрывчатыми матеріалами и металическими издѣліями.

Статья V. — Настоящій договоръ вступаетъ въ силу немедленно по его подписаніи и дѣйствуетъ въ теченіи одного года со дня его подписанія, но, во всякомъ случаѣ, не далѣе трехъ мѣсяцевъ, послѣ заключенія общаго мира между воюющими въ настоящее время великими Державами.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Настоящій договоръ съ приложеніями будетъ ратификованъ и ратификаціи его будутъ обмѣнены въ Кіевѣ не позднѣе какъ черезъ мѣсяцъ, послѣ его подписанія.

Примѣчаніе: Въ соглашеніяхъ, заключенныхъ въ развитіе сего договора и въ приложеніяхъ къ нему могутъ быть установливаемы и болѣе короткіе сроки.

Въ удостовѣреніе чего обоюдные уполномоченные подписали настоящій договоръ.

Учиненъ въ Кіевѣ пятого (с. с.) восемнадцатого (н. с.) Сентября 1918 года.

Уполномоченный Правительства Всевеликаго Войска Донского Юрій Николаевичъ Зиловъ, Уполномоченный Правительства Всевеликаго Войска Донского Иванъ Николаевичъ Вознесенскій, Уполномоченный Правительства Украинской Державы Владиміръ Александровичъ Ауэрбахъ, Уполномоченный Правительства Украинской Державы Андрей Васильевичъ Лукашевичъ.

Приложеніе

Къ статьѣ III „Договора о совмѣстномъ регулированіи вопросовъ, касающихся Донецкаго Бассейна“, подписаннаго въ Кіевѣ 5|18 сент. 1918 г.

О порядкѣ распредѣленія Донецкаго топлива, о порядкѣ составленія нарядовъ на его перевозку и о порядкѣ разсмотрѣнія общихъ вопросовъ, касающихся Донецкаго Бассейна.

Статья 1. — За полтора мѣсяца впередъ подлежащіе Правительственные органы Всевеликаго Войска Донского и Украинской Державы сообщаютъ свои предположенія о розмѣрѣ добычи угля и антрацита и производства кокса и брикета Доно-Украинской Комиссіи по топливу.

Статья 2. — Доно-Украинская Комиссія по топливу черезъ пять дней послѣ полученія указанныхъ въ статьѣ 1 свѣдѣній сообщаетъ подлежащимъ распредѣлительнымъ органамъ Всевеликаго Войска Донского и Украинской Державы распредѣленіе угля, антрацита, кокса и брикетовъ между обоими государствами, а также опредѣляетъ количество Донецкаго топлива, которое можетъ быть предоставлено иностраннымъ потребителямъ, при чемъ въ потребность Всевеликаго Войска Донского включается потребность Сѣвернаго Кавказа.

Статья 3. — На основаніи общаго распредѣленія Донецкаго топлива, установленнаго Доно-Украинской Комиссіей по топливу, распредѣлительные органы Всевеликаго Войска Донского и Украинской Державы

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

производятъ потребное распредѣленіе своей части топлива между подвѣдомственнымъ имъ потребителями, составляютъ для каждаго потребителя карточку, съ указаніемъ количества, рода и топлива, а также въ подлежащихъ случаяхъ рудниковъ, и доставляютъ эти карточки не позже 5-го числа мѣсяца, предшествующаго мѣсяцу, на который распредѣляется топливо, въ Харьковскій Комитетъ по Донецкому топливу.

Статья 4. — Каждый отправитель топлива Донецкаго Бассейна подаетъ заявленіе о предстоящихъ отправкахъ потребителямъ, коимъ разрѣшено полученіе топлива, не позже 12-го числа въ Харьковскій Комитетъ по Донецкому топливу, а впредь до учрежденія такого Комитета — въ Монотопъ при чемъ отправители со станцій находящихся въ предѣлахъ Всевеликаго Войска Донского, подаютъ такія же заявленія и въ тотъ же срокъ главному Горному Инспектору въ Новочеркаскѣ.

Статья 5. — На основаніи всѣхъ полученныхъ данныхъ Комитетъ по Донецкому топливу составляетъ перечень отправителей Донецкаго топлива, коимъ въ слѣдующемъ мѣсяцѣ разрѣшена отправка этого топлива съ указаніемъ станцій отправленія и назначенія, наименованіе получателей и количества и рода топлива, подлежащаго отправкѣ каждому получателю, при чемъ данныя сообщенныя, подлежащимъ распредѣлительнымъ органамъ по топливу Всевеликаго Войска Донского не могутъ быть отмѣнены безъ согласія находящагося въ Харьковѣ представителя означеннаго органа.

Статья 6. — Составленный Комитетомъ по Донецкому топливу перечень отправителей (ст. 5) сообщается не позже 20-го числа Харьковскому Горнозаводскому Комитету для составленія очередныхъ постанціонныхъ списковъ на подачу вагоновъ подъ погрузку Донецкаго топлива въ предстоящемъ мѣсяцѣ. Въ случаѣ необходимости, Доно-Украинская Комиссія по топливу можетъ разрѣшить Комитету по Донецкому топливу преподать Горнозаводскому Комитету на предстоящій мѣсяцъ еще одинъ дополнительный перечень отправителей, но не позже какъ за 10 дней до наступленія перваго погрузочного дня для составленія и разсылки второго очередного постаціоннаго списка.

Очередные постанціонные списки въ части, касающейся станцій Всевеликаго Войска Донского, должны имѣть также подпись, находящагося въ Харьковѣ, преставителя Вѣдомства Путей Сообщенія Всевеликаго Войска Донского, безъ каковой подписи они не дѣйствительны.

Статья 7. — Дополненія и измѣненія отправокъ топлива въ теченіи операціоннаго мѣсяца осуществляются въ обоихъ государствахъ подлежащими правительственными органами по принадлежности, при чемъ въ отношеніи отправокъ съ Дона на Украину или обратно дополненія и измѣненія производятся не иначе, какъ по соглашенію съ находящимся на мѣстѣ представителемъ другой договаривающейся стороны.

Статья 8. — Въ случаѣ, если бы послѣ общаго распредѣленія Донецкаго топлива (ст. 2 и 6), выяснилась возможность представить боль-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

шее количество топлива, чѣмъ было первоначально предположено, или выяснилась необходимость сокращенія этого количества, Доно-Украинская Комиссія по топливу производитъ соотвѣтствующее измѣненіе въ распредѣленіи Донецкаго топлива между обоими государствами и получателями другихъ государствъ и сообщаетъ таковое тѣмъ органамъ Донского и Украинскаго Правительствъ, кои, согласно ст. 7, вводятъ измѣненія и дополненія въ дѣйствующій нарядъ.

Статья 9. — Упомянутая высше Доно-Украинская Комиссія по топливу состоитъ изъ трехъ представителей Правительства Всевеликаго Войска Донского, трехъ представителей Правительства Украинской Державы и двухъ представителей отъ Совѣта Съѣзда Горнопромышленниковъ Юга Россіи съ такимъ же числомъ замѣстителей.

Предсѣдатель какъ равно и товарищъ Предсѣдателя избирается Комиссіей изъ числа представителей обоихъ Правительствъ, съ тѣмъ чтобы одинъ изъ нихъ былъ избранъ изъ числа представителей Правительства Украинской Державы.

Доно-Украинская Комиссія имѣетъ свое мѣсто пребываніе въ городѣ Харьковѣ.

Статья 10. Доно-Украинская Комиссія по топливу разсматриваетъ нижеслѣдующіе вопросы:

а) Общее распредѣленіе Донецкаго топлива, между Дономъ, Украиной и потребителями другихъ государствъ;

б) Мѣропріятія общаго характера для Всевеликаго Войска Донского и Украинской Державы, относящіяся къ условіямъ добычи, торговли потребленія и перевозокъ Донецкаго топлива.

Въ случаѣ непримиримыхъ разногласій между представителями обоихъ Правительствъ, спорный вопросъ по заявленію одной изъ сторонъ разрѣшается непосредственно сношеніемъ обоихъ Правительствъ.

Статья 11. — Доно-Украинская Комиссія по топливу, по періодическимъ свѣдѣніямъ, сообщаемымъ ей Харьковскимъ и Ростовскимъ Горнозаводскими Комитетами, каждый по принадлежности, слѣдитъ за выполненіемъ наряда на вывозъ Донецкаго топлива и въ случаѣ надобности, сносится съ отвѣтственными органами обоихъ Правительствъ.

Статья 12. Доно-Украинская Комиссія по топливу учреждается немедленно и съ такимъ расчетомъ, чтобы по возможности, ею было произведено распредѣленіе топлива на октябрь мѣсяцъ 1918 г.

Статья 13. — Если то будетъ признано необходимымъ, договаривающіяся Правительства могутъ по соглашенію выработать инструкцію для Доно-Украинской Комиссіи по топливу.

Статья 14. — При распредѣленіи топлива и составленіи постанціонныхъ очередныхъ списковъ принимается исчисленіе времени по новому стилю, при чемъ очередные списки по станціямъ Всевеликаго Войска Донского составляются съ исчисленіемъ времени по новому и старому стилямъ на Русскомъ языкѣ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Статья 15. — Къ правительственнымъ органамъ, вѣдающимъ распредѣленіемъ топлива между получателями и отправителями и составляющимъ очередные списки, назначаются представители другого государства въ цѣляхъ освѣдомленія и согласованія дѣятельности однородныхъ органовъ обоихъ Правительствъ.

Статья 16. — Настоящее соглашеніе вступаетъ въ силу немедленно по его подписаніи и дѣйствуетъ въ теченіи одного года со дня его подписанія, но, во всякомъ случаѣ, не далѣе трехъ мѣсяцевъ послѣ заключенія общаго мира между воюющими въ настоящее время Великими Державами.

Учиненно въ Кіевѣ Пятаго (с.с.) Восемнадцатаго (н. с.) сентября 1918 г.

Уполномоченный Правительства Всевеликаго Войска Донского Юрій Николаевичъ Зиловъ. Уполномоченный Правительства Всевеликаго Войска Донского Иванъ Николаевичъ Вознесенскій. Уполномоченный Правительства Украинской Державы Владиміръ Александровичъ Ауэрбахъ. Уполномоченный Правительства Украинской Державы Андрей Василевичъ Лукашевичъ.

Додаток VI.

Тимчасова умова.

Про перевіз у простому сполученні пасажирів, багулля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Українською Державою.

м. Київ, 2—5 вересня 1918 року н. ст.

1. При здійсненні перевізок по простому сполученні між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української Держави пристосовуються норми загального Уставу Російських залізниць. Правила техничної експлоатації залізниць Російської сіті, Умова про просте сполучення між Російськими залізницями, Загальна Умова між Російськими залізницями про взаїмне користування вантажними вагонами і всі инші спеціяльні Управління, відносні до залізниць Російської сіті зі всіма послідуючими в розвиток цього Уставу, цих Правил, Умов і Управлінь додатками, особливими положеннями, Правилами, інструкціями й тарифами, які мають силу по день увязнення цієї Умови, за винятком глави 3 розділу III Загального Уставу (ст. ст. 183—187), які вживаються на території кожної Держави постільки, поскільки вони не будуть змінені особливими правилами, постановами, які видаються кожною Державою.

2. Перевіз пасажирів, багулля та грузів по залізницям Всевеликого Війська Донського й України буде провадитись на Умовах простого сполучення згідно вказівкам, зазначеним в ст. I цієї умови.

У простому сполученні зазначених залізниць не вживаються перевози, недозволенні Урядами Української Держави, або Всевеликого Війська Донського.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

3. Грошові розрахунки між Українською державою й Всевеликим Військом Донським по перевозам пасажирів, багулля та грузів, а також по взаїмному користуванню ваґонами провадиться Українською Державою через Державний Банк у Київі; Всевеликим Військом Донським — через Державний Банк у Ростові н/ Д. по розлічним рахункам й умовам, особливо виробленим Міністерством тієї й другої Держави.

4. На випадок необхідности обрахунку й перехода грузів і рухомого складу через межу, маніпуляції встановлюються й провадяться в пунктах по особливому порозумінню між відповідними Урядами обох Держав.

5. Транзітні перевозки по залізницям обох Держав дозволяються тільки в тім разі, коли транзітний перевіз і пропуск пасажирів і багулля будуть установлені по особливому порозумінню між обома сторонами. Такі перевози провадяться по залізницям України й Всевеликого Війська Донського на порозуміннях зазначених в цій Умові, коли на цей предмет не буде завязано особливих Умов. На випадок установлення залізничноводяних простих перевозів, про порядок провадження їх повинна бути зроблена особлива Умова.

6. Відповідальність по перевозам простого сполучення між залізницями Української Держави й Всевеликого Війська Донського, також по перевозам транзітним регулюється ст. ст. 92—120 Загального Уставу Російських залізниць, а підсудність і задавнення залізничних повозів вирішується ст. ст. 121—144 того-ж Уставу. Судові рішення, які будуть постановлені по таким позвам однаково обов'язкові за для залізниць і Відомства Шляхів обох Держав, які умовляються.

Розрахунок по претензіям, оплаченим в порядку добровільного задоволення, або по судовому рішенню, провадиться засобом, визначеним в ст. 3 цієї Умови і в ст. ст. 150 і 150 біс Умови про просте сполучення між Російськими залізницями.

7. За для досягнення порозуміння в галузі виконання перевозів по залізницях обох Держав, які умовляються, Уряди Всевеликого Війська Донського і України взаємно попереду повідомляють один другого про бажані відміни тарифів, умов перевозів, а також і инших основних принціпів виконання перевозів у простому сполучені між залізницями.

8. При взаїмних зносинах по перевозам простого сполучення відповідні аґенти обох Держав, які умовляються, користуються взаїмно телеґрафом і надсилкою службового листування на порозуміннях з Умов про просте сполучення між Російськими залізницями.

9. Відомство Шляхів Всевеликого Війська Донського й України виявляють згоду на даремний проїзд служащих, майстрів та робітників залізниць і на даремний перевіз їхнього майна з виконанням Правил і Положень, які вживаються на цей предмет в кожній Державі.

20. Для уреґульовання можливих непорозумінь і роз'язання питань, які можуть виникнути при здійсненні цієї Умови, також для розгляду спір-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

них претенсій скликаються Відомствами Шляхів обох Держав особливі сполучені наради правомічних представників зацікавлених сторін. Питання, по яким не буде досягнуто згоди на Нараді, розвязуються Відомствами Шляхів Всевеликого Війська Донського і України.

11. Про бажані відміни в цій тимчасовій Умові кожна із сторін, які умовляються, заявляє заздалегідь другій стороні і такі відміни вживаються тільки тоді, коли вони будуть ухвалені Відомствами Шляхів Всевеликого Війська Донського і України й затверджені Урядами.

12. Ця тимчасова Умова про перевози по простому сполученні пасажирів, багулля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української Держави має силу і визнається обовязковою за для обох сторін, які умовляються, зі дня підпису її обома сторонами.

Речінець, який має силу ця Умова, призначається 31-го грудня 1918 року, до скінчення якого за один місяць обидві сторони повинні взаїмно встановити новий речінець цієї Умови, чи вияснити про відміну останнього, або про заміну новим.

Як би з приводу надзвичайного характеру не відбулась нова Умова до 1 січня 1919 року, то в такім разі ця умова визнається, що вона тимчасово має силу й після 31 грудня 1918 року, але не далі 31-го січня 1919 р.

13. Ця Умова належить до затвердження Урядами обох Держав. Ця Умова вироблена і зав'язана Уповноваженими Представниками:

Від Української Держави: Тимчасово Викон. Об. Товариша Міністра Шляхів А. В. Лукашевич. Від Всевеликого Війська Донського: Директор Експльоатаційного Департаменту Відділу Шляхів Комунікації И. Н. Вознесенський. Директор Департаменту Торгу і Мореплавства Зілов.

Додаток VII.

Тимчасова Умова

про передачу рухомого складу між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української Держави.—

м. Київ, 1918 року вересня 7 дня н/ ст.

1. Передача рухомого складу між залізницями Всевеликого Війська Донського і Української Держави, на рівні з цим і грошові рахунки по взаїмному користуванню ваґонами провадиться на підставі вказівок ст. 1, 3 тимчасової умови про перевіз в простому сполученні пасажирів, вугілля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української Держави від 2—5 вересня 1918 року, також і тих особливих умов між окремими залізницями Всевеликого Війська Донського й України, які будуть цими залізницями складені й затверджені Відомствами Шляхів обох Держав.

2. Вимін ваґонів на передаточних станціях Ростов і Батайськ з Пів-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

денно-Східними і Владикавказською на стаціях Міллерово, Звірево і Лихая з Південно-Східними з одного боку і Запоріжською і Північно-Донецкою залізницями з другого боку, провадиться по добовим нормам, виробленим Порайонними Комітетами Харьківським і Ростовським періодично і затвердженим Відомством Шляхів обох Держав.

3. За допущені ваґонні борги за залізницею винуватицею на протязі перших 5 днів налічуються штрафи розміром 15 карбованців з ваґона за 1 добу. В тім разі, коли борги після скінчення 5 доб не будуть гашені, то починаючи з 6-ої доби на протязі слідуючих 5 доб штрафи збільшуються удвоє (по 30 карб. з ваґона в 1 добу), а після скінчення 10 доб, лічучи з початку задовжання, штрафи збільшуються ще вдвоє, то б то повищуються до 60 карбованців з ваґону за 1 добу аж до виплати ваґоннового боргу.

По згоді між Харьківським і Ростовським Порайонним Комітетами допускається розрахунок ваґонних боргів по ріжним вимінним пунктам між залізницями Всевеликого Війська Донського й України, незалежно від того, чи будуть приймать участь у виміні приватні чи Державні залізниці.

В тих випадках, коли зникання ваґонів з парків залізниць однієї з Держав по всім вимінним пунктам спільно перевищило 1000 одиниць, відповідному Порайонному Комітету, Харьківському, або Ростовському, покладається за обов'язок робити реченцеві доклади до Відомств Шляхів обох Держав, які умовляються, в метах роз'язання по взаємній згоді, питань про засоби й реченці гашення боргів і вияснення инших заходів з цим питанням.

4 Пристосування полекшених порозумінь виміну ваґонів (товстий шрифт і курсів інструкції техничним аґентам на вимінних пунктах, відділ 2-й Загальної Умови між Російськими залізницями про взаїмне користування вантажними ваґонами), допускається при виміні між залізницями Всевеликого Війська Донського й України не инакше, як тільки по згоді Відомств Шляхів обох Держав.

5. Дбання про належне оборудування передаточних станцій і постачання їх потребними засобами відповідно розмірам виміну ставиться до кожної сторони, які умовляються, по належности, причому розвиток і удосконалення, які торкаються користи обох сторін, провадиться по взаїмному порозумінню.

6. Передача грузів і рухомого складу на випадок установи пограничного догляду товарів або инших формальностів Урядами обох Держав, які договорюються, провадиться з виконанням належних правил.

7. Задля реґулювання можливих непорозумінь техничного і комерційного характеру, виникаючих у вимінних пунктах при виконанні виміну ваґонами й грузами, викликаються Відомствами Шляхів обох Держав, по взаїмній згоді, сполучені Комісії представників обох Держав.

8. Про бажані відміни в цій Умові кожна із сторін, які умовляються,

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

заявляє заздалегідь (не пізніше, як на один місяць) другій стороні і такі відміни мають силу тільки тоді, як будуть ухвалені Відомствами Шляхів Всевеликого Війська й України.

9. Ця Умова має силу й визнається обов'язковою для сторін, які умовляються, зі дня її підпису обома сторонами; важність її скінчується одночасно, коли перестає бути важною тимчасова Умова про перевіз у простому сполучені пасажирів, багулля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української Держави.

10. Ця Умова підлежить затвердженню Урядами обох Держав.

11. Ця Умова вироблена й зв'язана Уповноваженими Представниками: Від Української Держави: Тимчасово Вик. Об. Товариша Міністра Шляхів А. В. Лукашевич. Від Всевеликого Війська Донського: Директор Експльоатаційного Департаменту Відділу Шляхів Комунікації Н. И. Вознесенський. Директор Департаменту Торгу і Мореплавства Зілов.

Додаток VIII.

Соглашеніе заключенное между Украинской Державой и Кубанскимъ Краемъ

3/16 ноября 1918 года въ г. Кіевѣ.

О путяхъ сообщенія.

Правительства Украинской Державы и Кубанскаго Края, признавая необходимымъ въ интересахъ Украины и Кубани возобновить взаимныя сношенія по желѣзнымъ дорогамъ и укрѣпить экономическія связи между указанными странами, постановили заключить соглашеніе о Путяхъ Сообщенія и назначили для сего своими Уполномоченными: Правительство Украинской Державы Товарища Министра Путей Сообщенія Андрея Васильевича Лукашевича; Правительство Кубанскаго Края — Полковника Вячеслава Матвѣевича Ткачева и Владимира Петровича Родіонова, каковые Уполномоченные и заключили нижеслѣдующія статьи о Путяхъ Сообщенія.

Объединеніе правилъ перевозокъ. § 1. При осуществленіи перевозокъ въ прямомъ сообщеніи между желѣзными дорогами Кубани и Украинской Державой примѣняются за исключеніемъ изъятій, указанныхъ въ семъ соглашеніи, нормы Общаго Устава Россійскихъ желѣзныхъ дорогъ, соглашеніе о прямомъ сообщеніи между русскими желѣзными дорогами, общее соглашеніе между русскими желѣзными дорогами о взаимномъ пользованіи товарными вагонами и всѣ прочія спеціальныя узаконенія, относящіяся къ желѣзнымъ дорогамъ россійской сѣти, со всѣми послѣдовавшими въ развитіе Устава правилъ, соглашеній и узаконеній — дополненіями особыми положеніями правилами и инструкціями и тарифами, дѣйствующими по день заключенія настоящаго соглашенія за исклю-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

ченіемъ главы 3-й раздѣла II-го Общаго Устава (ст. ст. 183—187), которыя примѣняются на территоріи каждаго государства по столько они не будутъ замѣнены особыми правилами и постановленіями, издаваемыми каждымъ государствомъ.

О тарифахъ. § 2. Для достиженія согласованности въ области выполненія перевозокъ по желѣзнымъ дорогамъ обоихъ договаривающихся государствъ Правительства Кубани и Украины взаимно предварительно освѣдомляютъ другъ друга о предполагаемыхъ измѣненіяхъ тарифовъ, условій перевозокъ, а равно и другихъ основныхъ принциповъ выполненія перевозокъ въ прямомъ сообщеніи между желѣзными дорогами.

О воинскихъ перевозкахъ. § 3. Воинскія по желѣзнымъ дорогамъ перевозки принимаются къ исполненію по документамъ, установленнымъ по соглашенію Военныхъ Вѣдомствъ договаривающихся сторонъ, а расчеты по перевозкамъ производятся по особымъ соглашеніямъ, выработаннымъ заинтересованными Вѣдомствами.

О наложныхъ платежахъ. § 4. Наложенные платежи по отправленіямъ изъ одной страны въ другую не допускаются.

Объ особыхъ сборахъ по перевозкамъ грузовъ. § 5. Каждая страна при отправленіи грузовъ опредѣляетъ причитающіеся ей особые сборы, которые проставляются въ одной изъ свободныхъ графъ. Общая сумма такихъ споровъ завѣряется штемпелемъ. Взысканія суммъ особаго сбора обязательно для дорогъ назначенія, если таковые не взысканы при отправленіи.

Расчеты по перевозкамъ дорогъ между собою. § 6. Расчетъ между дорогами Украины и Кубани поручается особому Бюру при Управленіи Владикавказской желѣзной дороги, утвержденномъ по конвенціи о Путяхъ Сообщенія между Дономъ и Кубанью, заключенной 9/22 сентября 1918 г. въ г. Екатеринодарѣ, причемъ штатъ Бюро увеличивается въ случаѣ надобности, за счетъ желѣзныхъ дорогъ Украины. Порядокъ расчета и мѣры гарантіи производства своевременно платежей вырабатываются по соглашенію Министерствъ Путей Сообщенія и Финансовъ Украины, Дона и Кубани.

Сквозное движеніе пассажирское и товарное. § 7. Для безпересадочнаго проѣзда пассажировъ съ Кубани на Украину и обратно вводятся вагоны прямого сообщенія всѣхъ трехъ классовъ. Количество вагоновъ, направленіе, ихъ движеніе и прочіе вопросы, связанные съ безпересадочнымъ сообщеніемъ, опредѣляются особымъ соглашеніемъ Правительствъ Украины, Дона и Кубани.

Кромѣ товарнаго движенія на условіяхъ, указанныхъ въ § 1-мъ въ случаѣ надобности въ массовой перевозкѣ грузовъ съ Украины на Кубань и обратно, могутъ быть назначаемы спеціальные маршрутные поѣзда по особому соглашенію на каждый данный случай, каковымъ соглашеніемъ предусматриваются условія слѣдованія и срокъ возврата поѣзда.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Транзитъ. § 8. Транзитныя перевозки по желѣзнымъ дорогамъ обоихъ государствъ допускаются только въ томъ случаѣ, если транзитный товарообмѣнъ и пропускъ пассажировъ и багажа будутъ установленны по особому соглашенію между надлежащими государствами. Такія перевозки совершаются по желѣзнымъ дорогамъ Украины и Кубани на условіяхъ, изложенныхъ въ настоящемъ соглашеніи, если на сей предметъ не будетъ особыхъ соглашеній.

Желѣзнодорожный телеграфъ. § 9. При взаимныхъ сношеніяхъ по перевозкамъ прямого сообщенія соотвѣтственные агенты обоихъ государствъ пользуются взаимно телеграфомъ и пересылкой служебной корресподенціи, на условіяхъ указанныхъ въ соглашеніи между русскими желѣзными дорогами.

О складахъ запасныхъ частей подвижного состава разныхъ дорогъ. § 10. Для ремонта подвижного состава, принадлежащаго какой-либо изъ договаривающихся сторонъ и находящагося на территоріи другой страны, на каждой дорогѣ устраиваются склады запасныхъ частей соотвѣтствующихъ дорогъ, согласно постановленій и правилъ, дѣйствовавшихъ до 1917 года.

Желѣзнодорожно-водныя сообщенія. § 11. По выясненіи надобности въ желѣзнодорожно-водныхъ сообщеніяхъ, таковыя вводятся на основаніи особыхъ между Правительствами Украины и Кубани соглашеній.

Объ измѣненіяхъ соглашенія. § 12. О желательныхъ измѣненіяхъ въ настоящемъ временномъ соглашеніи каждая изъ договаривавшихся сторонъ заявляетъ заблаговременно другой сторонѣ и таковыя вводятся въ дѣйствіе лишь по согласованіи измѣненій вѣдомствами Путей Сообщенія Кубани и Украины и утвержденія Правительствами.

О строкахъ введенія въ дѣйствіе соглашенія. § 13. Настоящее временное соглашеніе о перевозкахъ въ прямомъ сообщеніи пассажировъ, багажа и грузовъ между желѣзными дорогами Кубани и Украинской Державы вступаетъ въ силу и является обязательнымъ для договаривающихся сторонъ со дня его ратификаціи Правительствами обоихъ договаривающихся сторонъ.

Строкъ дѣйствія соглашенія назначается 31-го декабря 1918 года до истеченія какового за двѣ недѣлѣ объ стороны должны взаимно согласовать новый срокъ дѣйствія соглашенія или заявить объ измѣненіи послѣдняго, или замѣнѣ новымъ.

Если бы по причинамъ чрезвычайнаго характера не состоялось новаго соглашенія къ 1-му января 1919 года, то настоящее соглашеніе считается временно дѣйствующимъ и послѣ 31-го декабря 1918 года, но не далѣе 31-го января 1919 года.

О ратификаціи. § 14. Настоящее соглашеніе подлежитъ утвержденію Правительствами обоихъ государствъ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Настоящее соглашеніе выработано и заключено Уполномоченными, причемъ при подписанію по соглашенію сторонъ § 10 исключенъ полностью.

Правительства Украинской Державы: В. О. Товарища Министра Путей Сообщенія А. В. Лукашевичъ. Правительства Кубанскаго Края: Полковникъ Ткачевъ, В. Родіоновъ.

Додаток IX.

Згода між правительствами Української Держави та Кубанщини відносно поштово-телеграфних зносин.

1918 року 14. листопада (нового стилю) 1. листопада (старого стилю) нижчепідписані: Уповноважений Правительства Української Держави Товариш Міністра Внутрішних Справ Віктор Аркадієвич Кулябко-Корецький, з одного боку, і Уповноважений Правительства Кубанщини полковник Вячеслав Матвійович Ткачев і Володимир Петрович Родіонов, з другого боку, на підставі належнім способом виданих та взаїмно признаних Правительствами обох Держав уповноважень, зробили таку згоду відносно поштово-телеграфних зносин.

I. Відділ.

Поштова частина.

Стаття 1. Між поштово-телеграфними установами Української Держави та Кубанщини встановлюється обмін поштової кореспонденції всякого рода.

Стаття 2. Зазначений обмін кореспонденції проводиться кожною з сторін взагалі згідно з законами, постановами та роспорядженнями, котрі торкаються улаштування пересилки кореспонденції, істнуючими для внутрішнього обміну кожної з умовляючихся сторін.

Стаття 3. 1. Обмін поштової кореспонденції провадиться залізницями, грунтовими дорогами в пограничних місцевостях, коли виявиться можливість, також і водними та повітряними шляхами.

2. Кореспонденція, що обмінюється взаїмно, перевозиться в межах території кожної країни своїми засобами.

3. Одна і друга сторона не робить розрахування за перевіз кореспонденції на підставі взаїмности.

4. На випадок встановлення перевозки пошт за допомогою аеропланів поштово-телеграфні Управління умовляючихся країн встановлюють порядок обміну згідно умові. Також на випадок можливости обміну водяним шляхом докладний порядок встановлюється поштово-телеграфними Управліннями.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Стаття 4. 1. Ріжного роду проста кореспоиденція, адресована з одної країни в другу, прийметься в установах кожної країни нарівні з кореспонденцією тої країни і повинна сортируватись, запакуватись та відправлятись на однакових основах з кореспонденцією своєї країни.

2. Оплата простої кореспонденції ведеться кожною з умовляючихся сторін по свойому внутрішньому таріфу.

3. Оплата простої кореспонденції проводиться марками тої країни, якої кореспонденція пересилається. На випадок одержання в одній країні простої кореспонденції не зовсім оплаченої марками, не маючими сили в країні відправки, країна одержання справляє недостаючу оплату з адресата в подвійному розмірі по таріфу країни одержання. Справлені за доплатну кореспонденцію гроші поступають на користь країні, котра справляє, і ніяких рахунків між країнами в звязку з цим поступленням не робиться.

Стаття 5. 1. Заказна кореспонденція, адресована з одної країни в другу, приймаєгья, запаковується і відправляється на тих підставах, які наведені в попередньому параґрафі відносно простої кореспонденції. Порядок оплати такий самий, як і для простої кореспонденції.

2. Оплата заказної кореспонденції провадиться по внутрішньому тарифу країни відправлення.

Стаття 6. 1. Прийняття поштових телеграфних грошових переводів ведеться взагалі на підставі істнуючих в країні законних постанов по пошгово-телеграфній частині, а запаковка і відправлення на тих самих підставах, які згадані в ст. 4. і 5.

2. Оплата переводів провадиться по внутрішньому таріфу країни відправління.

3. Виплата грошових переводів на місці робиться грошима, маючими обіг в країні.

4. Рахунок виплати переводів складається через кожні три місяці при Управленні поштово-телеграфними справами обох країн; при чому через 30 днів після трьох місячного сроку встановлюється правильність рахунку, а потім ще через 30 днів та сторона, з котрої належить ріжниця, обов'язується доплатити цю ріжницю. Коли ж ці умови не будуть виконані, то переводна операція між країнами, що заключують договір, припиняється до вирівнання балансу.

5. Не виплачані переводи, що їх мається в теперішній час в установах, відправлені з тієї чи иншої з умовляючихся країн, належить виплатити зараз же після заключення цієї згоди.

6. Виплачування переводів, що видані не в корінних установах України та Кубанщини, одначе на теріторії цих країн, робляться згідно окремій згоді, зробленій між умовляючихся країн Управліннями Поштово-телеграфними.

9. Що торкається переводів, виплачених поштово-телеграфними Управліннями обох країн з початку істнування Держав і до заключення

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

цієї згоди, то обидва Управління обов'язуються в продовж трьох місяців подати до відома одно одному рахунок вже виплачених переводів, після чого повинно бути зроблено розрахування, які передбачаються в п. 4.

Стаття 7. Грошові листи з обозначеною цінністю (одкриті і закриті) принимаються взагалі точно способом приймання, запакування, одправки та оплати, зазначеним в попередних статтях 4, 5 і 6.

Стаття 8. 1. Що до поштових пакунків, поштово-телеграфні Управління умовляющихся країн обов'язуються керуватись окрім істнуючих поштових роспоряджень, також і постановами Пратительства обох країн відносно ввозу і вивозу товарів, про котрі обидві сторони в свій час сповіщають одна другу.

2. Що до оплати пакунків, то обидві сторони будуть триматись порядку, установленого ст. ст. 4, 5, 6 і 7. відносно инших родів кореспонденції. Пакунки повинні бути франковані до місця назначення. Пакунки, що досилаються, або повертаються, належить оплачувати по встановлених таксах за пройдену дорогу.

Примітка: Після 3 х місяців,як що треба буде нової згоди, належить переглянути таріфи пакунків.

Стаття 9. 1. Що торкається післяплати сторони, що заключують договір, керуються спеціяльно істнуючими по цій справі поштовими розпорядженнями.

2. Службові переводи з післяплатою на випадок невиплати належности залишаються в країні подачи післяплатної кореспонденції.

Стаття 10. 1. Нагорода за загублення, або попсування цінних поштових відправ, пакунків та заказної кореспонденції, видається тою країною, де мала місце втрата або попсування, на підставі істнуючих поштових постанов.

2. Як що загублення або попсування зроблено підчас пересилки між установами обох країн, які заключають договір і не має можливости встановити, на котрій саме з двох теріторій це зроблено, то обі сторони несуть втрати в половині.

3. Нагорода повинна бути уплачена зараз, як тільки загублення або попсування будуть дійсно встановлені.

4. Обов'язок платити нагороду кінчиться: *а*) коли заява про загублення або попсування не була зроблена в продовж одного року з дня подачи поштової відправки на пошту; *б*) коли загублення або попсування мало місця наслідком прикмети пересилаємої речі або недбалості подавця; *в*) коли адресат безперечно і безумовно приняв вірно видану йому поштову відправку; *г*) коли подана поштова відправка зовсім не мала означеної цінности.

5. Окрім того, поштово-телеграфні Управління умовляючихся країн, не відповідають за поштові відправки загублені або попсовані, коли се виникло од непереможної сили.

Стаття 11. 1. Подавець закритих листів і карток, бандеролів гро-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

шових листів з об'явленною цінностю закритих і відчинених, пакунків і переводів може вимагати на умовах, означених істнуючими поштовими постановами, щоб йому було доручено повідомлення про видачу відправки адресату.

2. Платня за доставку повідомлення про видачу палежить цілком поштово-телеграфному Управлінню місця подання.

3. Подавець кожного роду поштової кореспонденції може вимагати її повернення або змінити адресу на умовах, означених істнуючими поштовими постановами.

Стаття 12. 1. Всю казенну кореспонденцію з одної країни в другу належить оплачувати нарівні з приватньою кореспонденцією.

2. Поштові відправки в тому числі і казенні пакунки, що відносяться до поштової служби і мають бути обміняні між поштово-телеграфними установами обох країн, звільняються од уплати поштовими зборами.

Стаття 13. Поштова кореспонденція Пана Гетьмана України, Військового Атамана Кубанського Війська і Голов Правительств обох країн обмінюються даром.

Відділ II.

По телеграфній частині.

Стаття 14. Між поштово-телеграфними установами Української Держави з одного боку і Кубанщини з другого, встановляються телеграфні зносини.

Стаття 15. Телеграми, що відправляються з одної країни в другу, повинні прийматись у всіх установах поштово-телеграфного Відомства і на стаціях залізниць, де відкрито приймання телеграм. Телеграми ці в кожній з країн прирівнюються що до їх пересилки у всіх відношеннях до телеграм своєї країни.

Стаття 16. Приймання телеграм і передача їх буде провадитись засобами тієї країнн, по теріторії котрої проходять телеграфні лінії та дроти і установлені телеграфні апарати.

Догляд за регулярною відправкою поступившої телеграми в місці приймання, догляд за дальшим її проходом лежить на обов'язку установ, які знаходяться по шляху пересилки телеграм. Телеграма одержана в зазначеній в адресі установі, доставляється кому треба засобами установи.

Приймання, передача і доручення телеграм робиться на підставі існуючих в самій країні телеграфних правил.

Стаття 17. Оплата телеграфної кореспонденції провадиться по внутрішньому тарифу подаючої країни. Оплачені за телеграми суми переходять в касу одержавшої їх установи і не ведеться ніяких рахунків цих грошей між умовляючимися країнами.

Стаття 18. Урядові телеграми поштово-телеграфного Відомства

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

умовляючихся сторін, котрі торкаються поштово-телеграфної служби, увільняються від оплачування телеграфними зборами.

Стаття 19. Телеграми Пана Гетьмана, Військового Атамана та Голов Уряду обох Держав обмінюються взаїмно безплатно.

Стаття 20. Телеграми агентів Українського Телеграфного Агенства та агентів Кубанського Телеграфного Агенства, адресовані з одної країни до другої, оплачуються половиною тарифу. Як що буде отворено инші агенства, то телеграми від них будуть прийматись на підставі згоди агенства з поштово-телерафними Управліннями обох країн.

Стаття 21. В телеграмах з оплаченою відповідю установи обох країн обов'язані визнавати вартість квітків на відповідь, а гроші взяті за оплачену відповідь, передаються до каси тієї установи, яка їх одержала. Спеціяльних рахунків не провадиться.

Стаття 22. 1. Подавець телеграм може її подати з „спеціяльним призначенням": негайно, з оплаченою відповідю, з оплаченою перевіркою, з кількома адресами та инше. Посланцеві платиться на місці одержання телеграми.

2. Подавець телеграми може вимагати припинання її передачі а також змінити адресу одержуючого на підставі істнуючих телеграфних правил.

Стаття 23. Допускаються телеграми з умовною адресою. Не дозволяється телеграми з умовним текстом.

Стаття 24. Правительственні телеграми, від дипльоматичних та консульських представників обох країн можуть складатись шифрованою мовою. Можна вживати шифру в службових відношеннях, які торкаються грошових переводів. Приватним особам шифрування телеграм забороняється.

Стаття 25. Грошові телеграфні переводи, приняті в поштово-телеграфних установах і подані банковими інституціями, передаються раніш ніж приватні телеграми та користуються першенством в доставці. Виплата таких переводів адресатам робиться відповідними установами на підставі істнуючих в країні одержання постанов.

Стаття 26. Нагорода за недоставлення адресатові телеграми, або за іскаліченння частини тексту видається виновною установою на підставі спеціяльно для цього істнуючих роспоряджень.

Стаття 27. Сторони, які заключують договір, обов'язуються в випадках зіпсування проводів або нагромадженння телеграм, відкривати безплатно одно одному переприймання телеграм за-для передачі їх в місце назначення хоч-би воно знаходилось в країні подачі телеграми.

Стаття 28. Сторони, які заключують договір, дають можливість транзиту через свої теріторії телеграмам, адресованим в треті країни на особливих умовах, які мають бути виробленими і за згодою заінтересованих країн. Аж до встановлення цих умов обидві договорюючіся сторони ведуть окремий рахунок транзитних телеграм.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Стаття 29. 1. Коли в будучому потрібне буде улаштовання нових телеграфних проводів і встановлення апаратів за-для з'єднання обох країн, то це буде робитись за згодою обох країн та по встановленні пропорціональности розложення видатків.

2. Улаштування по радіотелеграфу здійснюватиметься згідно особливої згоди.

Відділ III.

Загальний.

Стаття 30. Обидві Держави обов'язуються признавати кореспонденцію, написану мовами обох умовляючихся країн, а також і загально европейськими мовами.

Стаття 31. Цією згодою не передбачається порядку таможенного догляду поштової кореспонденції. Цей порядок мусить бути встановлено в конвенції, що торкається по таможенних постановах.

Стаття 32. Всі непередбачені в цій згоді випадки роз'яснюються і встановлюються за-для керування згідно взаїмної згоди між поштово-телеграфними управліннями обох країн.

Стаття 33. Питання про умови транзиту поштової кореспонденції та телеграм згідно з відповідними пунктами договорів України (ст. 28) і Кубанщини (ст. 13) з Донщиною повинні бути вирішені шляхом окремої згоди між всіма сторонами, беручими участь в обміні.

Стаття 34. Ця згода тимчасова і вступає в силу негайно після її підпису. Згода робиться в двох примірниках Українською та Російською мовами.

Уповноважений Правительства Української Держави Товариш Міністра Внутрішніх Справ Кулябко—Корецький. Уповноважені Правительства Кубанщини Ткачев і Родіонов.

Додаток X.

Журналъ

Совѣщанія по вопросу о введеніи взаимныхъ операцій какъ банковыхъ, такъ и по Сберегательнымъ Кассамъ между Украиной и Кубанью.

Въ настоящемъ совѣщаніи, состоявшемся 13 сего Ноября принимали участіе Представители Украинской Державы В. В. Игнатовичъ и К. К. Бѣлинскій и представители Кубанскаго Краевого Правительства В. И. Радіоновъ и П. П. Сырейщиковъ.

Исходя изъ соображеній о необходимости въ интересахъ населенія Украины и Кубани, возобновить взаимныя отношенія какъ Банковъ, такъ и Сберегательныхъ Кассъ обоихъ Государствъ, Совѣщаніе выработало нижеприводимыя основныя положенія, на коихъ переводная операція могла бы осуществиться.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

1) Операціи открываются вновь.

2) Вопросъ о старыхъ переводахъ остается открытым впредь до выясненія суммъ неоплаченныхъ переводовъ.

3) Переводная операція открывается между городами: Армавиромъ, Екатеринодаромъ и Ейскомъ на Кубани и Кіевомъ и Одессой, Харьковомъ, Екатеринославомъ и Николаевомъ на Украинѣ.

Къ числу перечисленныхъ Украинскихъ городовъ, въ которыхъ имѣетъ быть введена переводная операція, представители Кубанскаго Правительства признавали желательнымъ присоединить также города: Полтаву и Черниговъ. Противъ сего возражалъ представитель Украины В. В. Игнатовичъ, исходя изъ соображеній о неудобствахъ чисто техническаго характера, которыя будутъ вызываться при разассигнованіи суммъ между большимъ числомъ учрежденій Украинскаго Банка.

4) Кредитъ устанавливается 5 милліоновъ рублей и распредѣляется по соглашенію.

5) Разчетъ черезъ три мѣсяца и три мѣсяца на покрытіе сальдо.

6) При превышеніи кредита до срока — покрытіе по полученіи увѣдомленія.

7) Разсчеты по счету корреспондентовъ безпроцентны.

8) Вопросъ о валютѣ при взаимныхъ разсчетахъ какъ по Банковымъ операціямъ, такъ и по Сберегательнымъ Кассамъ рѣшается путемъ соглашенія. Въ настоящій моментъ курсъ опредѣляется — 1 карб. равенъ 1 рубл. Въ дальнѣйшемъ измѣненія курса по взаимному соглашенію.

9) Выдача кредитовъ признается преждевременной.

10) Шифръ подлежитъ пересмотру, при чемъ, въ случаѣ сохраненія прежнихъ шифровъ, необходимо условиться лишь объ измѣненіи способа ихъ примѣненій. (Желательно однообразный шифръ для Дона и Кубани).

11) По отношенію къ комиссіоннымъ операціямъ съ векселями и транспортными документами признается возможнымъ востановить прежній порядокъ, практиковавшійся въ учрежденіяхъ бывш. Государственнаго Банка.

12) Возстановить переводы между Сберегателными Кассами Украины и Кубани на общихъ основаніяхъ, но съ обязательной предварительной регистраціей ихъ въ Кіевской Сберегательной Кассѣ и Екатеринодарской при Конторѣ Государственнаго Банка — по принадлежности съ тѣмъ, что предѣльная сумма по одному переводу не можетъ превышать 5000 рублей.

13) Ставка для переводовъ устанавливается въ $^1/_5{}^0/_0$.

14) Допускается пріемъ на взаимныхъ началахъ и безплатно взносовъ по книжкамъ Кубанскихъ кассъ на Украинѣ и обратно, съ обязательной регистраціей въ Кіевской и Екатеринодарской Сберегательныхъ Кассахъ по принадлежности.

15) Устанавливается пріемъ страховыхъ премій непросроченыхъ по страхованіямъ, заключенымъ на Украинѣ и Кубани, съ регистраціей въ Кіевской и Екатеринодарской Сберегательныхъ Кассахъ.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

16) Расчеты производятся между Украиной и Кубанью по операціямъ Сберегательныхъ Кассъ на корреспондетскихъ началахъ въ тѣ же сроки и на тѣхъ же основаніяхъ, какъ и по переводамъ Банка съ открытіемъ кредита въ розмѣрѣ пятисотъ тысячъ рублей.

И. об. Директора Украинскаго Державнаго Банка Игнатовичъ. Директоръ Украинскихъ Сберегательныхъ Кассъ К. Бѣлинскій. Члены Чрезвычайной Кубанской Миссіи В. Радіоновъ. Представитель Вѣдомства Финансовъ Кубанскаго Края Н. Сырейщиковъ.

Додаток XI.

Лист московского патріярха Тихона до митр. Антонія.

„Высокопреосвященнѣйщій Владыко Возлюбленный о Христѣ Братъ.

Предсѣдателемъ Украинскаго Церковнаго Собора Епископомъ Пименомъ при рапортѣ отъ 17 іюля с. г. за N 207 представленъ Намъ принятый 9-го же іюля Соборомъ Православной Украинской Церкви и одобренный совѣщаніемъ Епископовъ Украинскихъ епархій проектъ Положенія о временномъ Высшемъ Церковномъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ.

Хотя, согласно п. г. ст. 2-ой означеннаго проекта, Положеніе о временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ и подлежало единоличному Нашему утвержденію, тѣмъ не менѣе, имѣя въ виду постановленія Украинскаго Церковнаго Собора о безусловной обязательности для епархій Украины всѣхъ постановленій Всероссійскаго Церковнаго Собора и стремясь поставить работу Украинскаго Церковнаго Собора въ теснѣйшую связь съ трудами Собора Всероссійскаго, которому одному принадлежитъ высшая власть въ Православной Россійской Церкви, Мы признали необходимымъ представленный Епископомъ Пименомъ проектъ передать на разрѣшеніе Священного Собора Православной Россійской Церкви.

Священный Соборъ по тщательномъ и всестороннемъ разсмотрѣніи помянутаго проекта, какъ въ общемъ своемъ собраніи, такъ и въ совѣщаніи епископовъ, призналъ возможнымъ осуществитъ съ Нашего благословенія принятый Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ проектъ Положенія о временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ, но въ согласіи съ слѣдующими постановленіями:

1. Православныя епархіи на Украинѣ оставаясь неразрывною частью единой Православной Россійской Церкви, образуютъ церковную область ея съ особыми преимуществами на началахъ автономіи.

2. Автономія Украинской Церкви простирается на мѣстныя церковныя дѣла: административныя, просвѣтительныя, миссіонерскія, благотвори-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

тельныя, монастырскія, хозяйственныя, судебныя въ подлежащихъ инстанціяхъ и не простирается на дѣла общецерковнаго значенія.

3. Постановленія Всероссійскихъ Церковныхъ Соборовъ, а равно постановленія и распоряженія Святѣйшаго Патріарха имѣютъ обязательную силу для всей Украинской Церкви.

4. Епископы и представители клира и мірянъ Украискихъ епархій участвуютъ во Всероссійскихъ Церковныхъ Соборахъ на основаніи дѣйствующихъ о Соборахъ опредѣленій. Митрополитъ Кіевскій, по должности, и одинъ изъ Архіереевъ Украинскихъ епархій по очереди, на основаніи соборнаго опредѣленія о составѣ Высшаго Управленія Православной Россійской Церкви, участвуютъ въ Священномъ Синодѣ.

5. Святѣйшій Патріархъ можетъ посылать своихъ представителей на Украинскій Церковный Соборъ.

6. Святѣйшій Патріархъ утверждаетъ митрополитовъ и прявящихъ Архіереевъ Украинскихъ епархій.

7. Святѣйшій Патріархъ сохраняетъ въ отношеніи Украинской Церкви всѣ права, предусмотрѣнныя соборными опредѣленіями о правахъ и обязанностяхъ Святѣйшаго Патріарха Московскаго и всея Россіи.

Пріемля съ своей стороны означенныя постановленія Всероссійскаго Церковнаго Собора, какъ выраженія православно-церковнаго сознанія всѣхъ вѣрующихъ Россійской Церкви, и вмѣстѣ выражая увѣренность, что дарованіе православнымъ Украинскимъ епархіямъ новаго церковнаго устройства на началахъ автономіи при сохраненіи въ тоже время неразрывной связи ихъ со всею Православною Россійскою Церковью, можетъ создатъ въ мѣстной церковной жизни условія болѣе дѣйственнаго вліянія Православной Церкви на жизнь украинскаго народа и тѣмъ послужитъ къ вящему возвеличенію Православной Церкви на Украинѣ. Мѣрность наша преподаетъ нынѣ благословеніе на проведеніе въ жизнь принятаго Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ Положенія о временомъ Высшомъ Церковномъ Управленіи на Украинѣ на началахъ, указанныхъ въ приведеныхъ выше постановленіяхъ Всероссійскаго Церковнаго Собора по сему предмету.

Препревождая, за симъ, списокъ съ опредѣленія Священнаго Собора по проекту Положенія о Временномъ Высшемъ Управленіи Православной Церкви на Украинѣ, вмѣстѣ съ симъ, для правильнаго пониманія ст. 2-ой сего опредѣленія, содержащей указанія дѣлъ, на которыя простирается автономія Украинской Церкви, находимъ необходимымъ пояснить, что къ кругу упоминаемыхъ въ сей статьѣ административныхъ дѣлъ должны быть отнесены, между прочимъ, дѣла о снятіи сана и о назначеніи викарныхъ епископовъ.

Вмѣстѣ съ тѣмъ почитаемъ Мы соотвѣтственнымъ представить Вашему Высокопреосвященству, какъ предстоятелю Украинской Церкви, принадлежащее Намъ по соборному опредѣленію отъ 8-го декабря 1917 года (опредѣленіе о правахъ и обязанностяхъ Святѣйшаго Патріарха Московскаго и всея Россіи, ст. 2, п. л.) права разрѣшать отпуски Архіереямъ

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

изъ ихъ епархій внутри и внѣ государства на указанный въ семъ опредѣленіи срокъ (болѣе 14 дней и не свыше мѣсяца).

Молитвенно призываемъ Божіе споспѣшествующее благословеніе на открывающійся передъ Украинской Православной Церковью новый путь ея жизни и выражаемъ Вашему Высокопреосвященству братскія чувства искренной и глубокой преданности.

Тихонъ, Патріархъ Московскій и всея Россіи.

13/26 сентября 1918 г. N 4.013.

Додаток XII.

Лист московского патріярха Тихона до Голови Ради Міністрів Украïнскої Держави.

„Съ чувствомъ глубокаго духовнаго удовлетворенія воспріяла Мѣрность Наша сообщеніе Предсѣдателя Украинскаго Собора и Вашего Высокопревосходительства о рѣшеніи созваннаго по благословенію Нашему въ богоспасаемомъ градѣ Кіевѣ Украинскаго Собора устроитъ Церковь Украинскую на одобренныхъ уже ранѣе Нами основаніяхъ автономіи ея, въ неразрывномъ единствѣ со всею великою Церковію Россійскою, подъ признаннымъ и Правительствомъ Украинской Державы общимъ духовнымъ возглавленіемъ Патріарха Всероссійскаго.

Такъ же какъ и Правительство Украинской Державы, усмотриваемъ Мы въ расцвѣтѣ церковныхъ силъ на Украинѣ необходимыя условія укрѣпленія нравственныхъ началъ жизни украинскаго народа, почему и съ своей стороны почитаемъ священнымъ долгомъ всемѣрно споспѣшествовать великому дѣлу устроенія церковной жизни на Украинѣ въ соотвѣтствіи съ дѣйствительными ея потребностями. Крѣпчайшій залогъ преуспѣянія церковной жизни видимъ Мы въ созданіи автономнаго управленія Украинской Церкви на строго каноническихъ началахъ.

На этихъ именно, единственно твердыхъ началахъ церковнаго строительства обосновалъ выработанный имъ проектъ положенія о временномъ управленіи Православной Церкви на Украинѣ и самъ Украинскій Соборъ признавшій, что „всѣ постановленія Всероссійскаго Церковнаго Собора и Святѣйшаго Патріарха должны быть безусловно объязательны для всѣхъ епархій Украины“.

Исходя изъ этого постановленія Украинскаго Собора и стремясь поставить работу его въ тѣснѣйшую связь съ трудами Церковнаго Собора Всероссійскаго, которому одному принадлежитъ высшая церковная законодательная власть, передали какъ представленный на утвержденіе Наше Преосвященнымъ Предсѣдателемъ Украинскаго Собора Епископомъ б. Балтскимъ Пименомъ проектъ Положенія о временномъ Высшемъ управленіи Православной Церкви на Украинѣ со всѣми относящимися къ оному документами, такъ и письмо Вашего Высокопревосходительства къ

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Мѣрности Нашей отъ 5 августа с. г. за № 653 на разрѣшеніе Священнаго Собора.

Священный Соборъ, по тщательномъ разсмотреніи проекта, въ опредѣленіи своемъ 7 (20) сего сентября, списокъ съ коего при семъ препровождается, установилъ тѣ общія основанія, въ согласіи съ которыми можетъ быть, съ благословенія Нашего, осуществлено вышеуказанное положеніе.

Всецѣло присоединяясь къ принятымъ Священнымъ Соборомъ Православной Россійской Церкви и Украинскимъ Церковнымъ Соборомъ постановленіямъ объ устройствѣ управленія Православной Церкви на Украинѣ, Мѣрность Наша признаетъ за благо преподать благословеніе на осуществленіе Украинскаго Церковнаго Положенія о временномъ Высшемъ управленіи сею Церковію, въ строгомъ согласіи съ тѣми именно постановленіями Священнаго Собора, какія имъ въ отношеніи сего Положенія приняты. При этомъ Мы не признаемъ возможнымъ вносить съ своей стороны въ соборныя по сему предмету опредѣленія никакихъ измѣненій. Измѣненія соборныхъ опредѣленій и, въ частности, отстрочка утвержденія и приведенія въ дѣйствіе нѣкоторыхъ статей Положенія, о чемъ изволите просить, Ваше Высокопревосходительство, могли бы быть оправданы лишь основаніями каноническими или важнѣйшими церковными интересами. Однако, участіе обоихъ Соборовъ въ выработкѣ основъ устроенія Украинской Церкви, какъ мѣстнаго Украинскаго, такъ и Всероссійскаго, исключаетъ всякую возможность подобныхъ оправданій. Между тѣмъ, отстрочка въ утвержденіи Положенія, хотя бы въ части, могла бы быть истолкована, какъ несогласіе Наше съ соборными постановленіями, что едвали содѣйствовало бы тому церковному миру, блюсти который Ваше Высокопревосходительство справедливо считаете нашимъ общимъ долгомъ.

Что же касается утвержденія личнаго состава органовъ Высшаго управленія Украинской Церкви, о чемъ также угодно просить Насъ Вашему Высокопревосходительству, то, полагая себя объязаннымъ свято охранять установленныя соборными опредѣленіями начала автономнаго управленія Церкви Украинской, Мы не можемъ присвоить себѣ не представленнаго Намъ означенными опредѣленіями права на таковое утвержденіе.

Данное Мѣрностью Нашею благословеніе на осуществленіе Положенія о временомъ управленіи Православной Церкви на Украинѣ, на выработаныхъ Священнымъ Соборомъ основаніяхъ, обладаетъ всею полнотою церковнаго утвержденія, но, конечно, только въ отношеніи тѣхъ постановленій проекта, которыя не затрагиваютъ государственнаго положенія Православной Церкви въ Украинской Державѣ; по этой причинѣ Мы не касаемся §§ 15—18 Отд. IV Положенія, опредѣляющихъ права Православной Церкви на Украинѣ, и лишь выражаемъ твердую увѣренность, что Правительство Украинской Державы, столь ревностно пекущееся о нуж-

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

дахъ Украинской Церкви, не замедлитъ само предоставить какъ этой Церкви, такъ и ея предстоятелю, Высокопроосвященному Митрополиту Кіевскому, подобающія государственная права и обезпеченіе.

Призываемъ Божіе вседѣйствующее благословеніе на труды Правительства Украинской Державы, направленныя ко благу Православной Церкви на Украинѣ.

Тихонъ, Патріархъ Московскій и всея Росіи. 13/26 сентября 1918 года № 4015.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Покащик імен:

Агапіт, еписк. 321
Адамович 155
Айхгорн, фельдм. 17—19, 29, 33, 34, 39, 48, 55, 79, 80, 115, 119, 122—125, 127, 132, 135, 285, 380.
Акерман П., ген. 78
Александров П. М. 36
Алексій архіеп. 352
Алексис, австр. ген. 80
Алексєєв М. рос. ген. . 196—198
Альвенслебен гр. . . . 156—181
Амене 156
Анастасієвич 409
Андерсон О. М. 4, 300, 303, 305 XXVIII
Андрієвський А. Ф. 54
Андрієвський В. Н. . . . 37, 337
Андрієнко 320
Андрієвський Оп. . . . 417, 418
Андріянов П., ген. 87
Андро Д. Ф. 88, 422
Антонович В. Б. 65, 348
Антонович Д. В. 156, 423
Антоній митр. 71, 76, 77, 323—327, 332, LXI
Апостол Данило гет. . . . 24, 38
Аріон, рум. мін. 203
Аркас, полк. 38
Арндт Ів. 88
Асатіліні 156
Ауербах В. 298, 307, XLII, XLIV, XLVII
Афанасьєв Г. О. 54, 61, 65, 148, 316, 408, 415, 423
Афанасьєв С. І. 273
Ахматович А. 209, 214
Ахнед—Мухтар Бей . . 137, 156
Ачкасов 371, 374
Баваровський С. 321
Багалій Д. І. 169, 349, 360, 361 364, 380
Багрій Ол. 155
Баженов Б. 146, 154
Базарський Ів. 36
Бакуринський О. 88
Балагов Г. 156
Балбачан П. 421, 422
Бантиш — Каменський Д. . . 71
Барановський Х. А. 163, 165, 293
Барклай Г. 409
Бармон А. 162
Баталін М. 347
Батіяні гр. 215
Бачило П. 157
Безкровний К. 196
Безсонов М. 319
Березкин Ів. 163
Бернабе де, маркіз 146
Бернацький М. В . 54, 163, 175
Берхем гр. 157, 181, 381
Биковський Л. 365
Бич-Лубенский І. 330
Бич Л. 195
Біднов В. . . 318, 322, 359, 360
Біленький М. А. 152
Білецький Л. 359
Білинський К. І. 163, 179, 199, XLI

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Білинський М. І. 57, 163
Білозерський Л. 88
Білоусенко О. 369
Біляшевський М. . . . 345, 367
Білликин гр. 154
Бірвар М. 89
Біффін XXXI
Бобринський А. гр. 7, 91
Богаєвський А. 191
Богацький П. 34
Богданович С. 78
Богомолов, полк. 258
Богуцький 8
Бодиско ст. 88
Бойе Хр. 89
Бокій В. 89
Бокша суд. 374
Бондарчук 124
Бонді-де Е. 262
Бонч — Бруєвич В. . 164, 165
Бордюжевич Ів. 36, 88
Боржинський Ф. . . . 199, 200
Борис, болг. царь . . . 141, 142
Борисовський В. 90
Борковський, полк. 253
Боровський Б. 153
Бородаєвський С. . 206, 303, 394
XXII, XXXIII, XXXV, XXXVII
Борошко 369
Ботвиновський І. 321
Боцян еписк. 224
Бразуль — Брешковський Ев. 88
Бразуль — Брешковський С. 261
Брантінг 127
Брінгман, майор 181
Бродський Е. 36
Бродський Л. 88
Бродський М. 163
Брохфельд 89
Буріян гр. 72, 73, 130, 137—140,
203, 217—222, 225—228, 230
Буршбах адм. 384
Бутенко Б. 46, 53, 54, 56, 60, 64,
65, 96, 100, 311, 312 313, 394, 398
Бутовський А. 374
Бучинський П. 359
Буше фон 48
Бялоцький В. 88
Вагнер Ю. 60. 61. 65, 96, 315, 394
Вайдеман 133, 156
Валійський Д. 316
Вальден Р. 157
Вальдов фон. 384
Ванькович Станіслав . 145, 156
Ваньковин Ст. С. 152
Варун — Секрет. С. . . 67, 260
Василіяді 157
Василенко М. П. 44, 54, 60, 64, 76,
77, 96, 148, 162, 337—340, 342,
343, 346, 347, 349, 353, 354,
355, 356, 359, 361, 368, 374, 375,
394
Василіїв В. 154
Василіїв С. 88
Васильківський М. 359
Васильченко отам. 233
Васильчук А. 345
Вейс Н. 162
Векерле 139
Величко Ю. 347
Веретенников 360
Верещагин 90
Верзилів А. 346
Вернадський В. 348, 360, 362, 364
Веселовский С. Ф. 155, 345, 353
Вестарп 48
Відфельдт . . VII, XII, XV, XVI
XVII, XXI, XXIV, XXVII, XXVIII,
XXXII, XXXIII, XXXV
Вілінський Ол. . . . 155, 336
Вільнер П. Е. 90
Вільгельм 135, 136, 380, 382, 385,
391, 393, 410
Вільсон XXXIII
Вільфінг XII
Вітінгер 146, 157
Вітенберг 38, 46, 74,
Виговський Ів. гетьм. 355

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Винниченко В. 34, 54, 77, 149, 182, 183, 271, 357, 388, 389, 390, 391, 394, 398, 399, 406, 407, 412, 417, 418
Виноградський сен. 474
Висоцький З. 419
Висоцький М. Я. . . 36, 88, 89
Вишневський Д. 89
Вишневський Ол. . . . 67, 260
Власенко І. 346, 347
Воблий К. 291
Вовк—Вовченко М. 153
Вовк Фв. 361
Вовкобой Мик. 354
Вознесенський . . 307, XLII, XLII, XLIX, LI
Волкобой, ген. 233
Волконський Ол., кн. 91
Володковський М. 70, 164
Волошинов Іп. 88
Волянська М. 340
Волянський Ів., о. 91
Вольський 293
Ворожейкин К. 258
Воронець 369
Воронович М. М. 29, 35, 67, 260, 335, 415, 424
Всеводський Я. 36
Вязлов А. 371, 375, 376, 394, 397, 417
Гаврилів М. 68, 293, 303, 424 VII, XII, XIV, XV, XVII
Гаєвський 90
Гаєвський В. 34
Гаєвський С. 70
Газенкампф . . VII, XIV, XVII, XXI
Галаган М. . . 150, 200, 314, 419
Галін М. 81, 314
Галіп А. . . . 148, 149, 206, 413
Галущинський М. 154
Гандль VII
Ганейзер Е. 213, 291
Ганіцький І. . 293, 347, 352, 353
Гасс 48
Гейден гр. 405
Генрик Пруський, пр. 384
Гербель С. М. 66, 262, 300, 303, 311, 378, 394, 397, 415, 416, 424, XV, XVI, XVII, XXI
Гертлінг, гр. 381
Гижицький 29, 56, 60
Гирчич 90
Гіба 347
Гінденбург 384
Гінце фон 380, 384
Гіркон І. 162
Глаголев А., о. 321
Глінка Г. В. 415
Глібовський, полк. 253
Говядовський Х. 321
Гогенлоге, кн. 73, 137
Гогель проф. 375
Гоголь—Яновський, полк. 40, 253
Голіцин Ол. кн. 36, 267
Голик 320
Голубович В. 7, 8, 14, 17, 19, 29, 30, 34, 55, 66, 77, 200, 256
Горбачов В. 164
Горілий Ол. 367
Горленко В. 25
Городинський П. 90
Гоффінгер 133, 156, VII, XII, XIV–XVI XVII, XXI, XXIV, XXVI, XXVIII, XXXII, XXXIII
Граб—Прушиський 156
Грабар А. 367, 375
Граве Дмитро 352
Грановський 162
Грачов С. 89
Гребінка Е. 348
Гребенщиков С. 90
Гревеніц . . . . . VII, XII
Греков, ген. . . . 29, 39, 57, 394
Гренер Вільг. 30, 31, 45, 55, 58, 59, 132, 238, 247, 384
Греціано 202
Гречко, суд. 375
Гриневич А. 360
Гриник М. 39

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Григоріїв В. 90
Григорів М. 87
Грінченко 348
Гріпарі 157
Гроссу Н., о. 327, 330
Грунський Мик. 352
Грушевський М. 17, 34, 35, 39, 44, 93, 200, 269, 361
Грушевський Ол. 352
Гулак-Артемовський П. . . 348,
Гуляницький 347
Гуляницький Ст. 35, 36
Гуменний А. 164, 273
Гумерус Г. 156
Гуревич 157
Гурко, ген. 116, 411
Гусаківський сен. . . . 374, 375
Гусарек, мін. 139
Гуссейн-Гільмі-Паша . . 136, 139
Гутник С. М. 46, 60, 61, 63, 96, 202, 296, 304, 394, IV
Давидов . . . . . 303, XV
Давидов полк. 188
Давід 408
Дарочі . . . VII, XII, XIV—XVI, XVII, XXI, XXVI, XXVIII, XXXII—XXXV.
Дашкевич-Горбацький В. 38, 78, 154, 196
Дашкевич-Горбацький Л. . . 152
Де-Беллоа марк . . . 409, 410
Дейман XXVI
Демблін гр. 203
Дементієв С. 89
Де-Мети проф. 349
Демченко В. 411
Демянчук В. К. 361
Денікин А. 115, 116, 117, 196, 406, 420
Де-Сент-Олер 409
Десницький Ол. 90
Джебаров 136, 138
Джелік-Садиков 156
Димитрій, еп. 321, 322
Диновський К. 163
Дитятин 70
Дідушок П. 390, 391
Дітман-фон 9, 411
Діре . . . . VII, XII, XIV—XVI, XVII, XXI, XXIV, XXVI, XXVIII, XXXV,
Дмитріев 258
Дмитріюк К. 337
Довгорукий, ген. 420
Добрий Ю. 32
Домонтович М. 89
Донець М. 91
Донской Б. 124
Донцов Д. . . . 107, 163, 261
Дора В. 340
Доромацький В. 90
Дорошенко В. 4
Дорошеко Д. 27, 60, 62, 64, 107, 147—149, 157, 190, 192, 196, 205, 213, 219, 226—228, 230, 379, 380 389, 394, 397, 407, 408, 415
Дорошенко Л. П. 61
Дорошенко Н. М. 366
Дорошенко П., гетьм. 38, 46, 71 72, 355
Дорошенко П. Я. 25, 32, 75, 346, 351, 365, 380, 424
Дорошкевич, от. 233
Доценко О. 145
Драгоманов М. 140, 348
Драгоманова Л. . . . 140, 369
Драгомирецький В. 153
Дрелінг 264, 266
Дрекслер-фон 125
Дріа-Дорналович Ц. 89
Дроздовський, ген. 154
Дубиненко В. 88
Дубянський В. 353
Дунін-Борковська Н. 61
Дунін-Борковський Ол. . . . 88
Дурдуковський А. діякон 320, 321, 346, 347
Дурново П. П. 26

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Дусан І. 36
Дуссан 405
Душенківський П. 91
Дядюша, от. 233
Дяків І. М. 265
Євдокимов, адм. 258
Євлогій, арх. . . . 324, 326, 330
Євтушенко, полк. 199
Ємних К. 91
Енні 157
Ермаков, ген. 258
Ермоленко 164
Ефименко П. 24
Ефимовський 116
Ефремов С. 44, 54, 55, 57, 58, 325, 399
Ещенко В. 58, 314
Ейленбург граф 384
Ейхельман О. . 149, 163, 165, 206
Екземплярський В. 332
Еліб—Бей 156
Енно Ем. 409, 422, 423
Ерастов Ст. 198
Еристов ген. 254
Ернст Т. 367
Ерцбергер 34, 48
Етинген фон. 363
Ефрон І. XXII
Жданович В. 91
Ждан—Пушкин А. 162
Желинський Ю. 89
Житецький П. 65, 348
Житковський, конс. 118, 130, 133, 156
Жубрицький 347
Жуковський А. . . . 5, 14, 21, 33, 34, 233, 260.
Забіла Пл. 155
Заболотний М. 321
Забугин П. 87
Завадський С. В. . . . 66, 69, 75, 371, 374, 394, 398
Загородний Н. 414
Загорський К. І. 162
Загродський, полк. 250
Зайдлер Е. 216, 347
Зайцев П. І. 336, 347
Зайцев П. О. 162
Заливчий 422
Заліський П. І. 89, 92, 254
Залужна М. 124
Заньковецька М. К. 368
Заммен—фон . 273, 303, 333, XXI
Зарембський Ол. 88
Зарубін Н. 34
Зарудний О. 154
Затворницький Я. М. . . . 68, 375
Захарашевич-Капустянський Вс. 90
Земневський Гн. . . . 40, 78, 247
Земяницин Ол. 314
Зеров М. 347
Зілов Ю. . . . . 307, XLIX, LI
Зіньківський В. 4, 64, 322—324, 326, 332, 333, 345, 352, 394
Злотчанський 337
Зноско—Боровський А. . . . 36
Зубков М. 162
Зубрицький 347
Зюдекум 408
Іваненко С. 89
Іванина Н. 347
Іванов К. 89
Іванов Ол. 152
Іванченко 267
Ігельштром 89
Ігнатов Ол. 90
Ігнатович В. . . . . 163, 199, LXI
Іконников В. 361
Ілимов В. 375
Імбер П. 163
Імшенецький К. 89
Імшинецький сен. 375
Іовенко Т. 70
Ічас 156
Йозефі 161
Кабачків І. 4, 282
Кавтарадзе, полк. 156
Каклюгин К. 189
Какурин, ген. 241
Калачевський Ол. 89

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Калеников Н. 24
Кальман . . XV, XVI, XVII, XXI
Кандиба С. 89
Каплин П. 196
Капралов Є. о. 321
Карахан 165
Карван І. 347
Карван Н. 347
Карло, авст. ціс. . . 131, 139, 390
Карло X —Густав, швед. . . 74
Карло XII швед. 22
Карльсен 146, 157
Карпенко Карий 348
Карпінський Ол. . . . 149, 154
Каспрук В. 35
Кассо 65
Катрановський В. 164
Каховська І. . . . 123, 124 127
Кащенко М. 361, 364
Квіцинський, ген. 115
Келлер, ген. 419, 420
Келлер фон. 381
Киріченко 88
Киртичов 419
Кисільов С. 88
Кияницин В. 54, 60
Кібальчич Ф. 89
Кірхбах, фельдм. . . 132, 238, 247
Кірхбах, австр. ген. 7
Кістяковський Б. Ол. 66, 157, 353
361, 375
Кістяковський В. 371
Кістяковський І. Ол. 4, 61, 64, 65
69, 99, 101, 163, 165, 260, 262,
271, 374, 378, 415
Кістяковський Ол. Ол. 143, 153
Кістяковський Ол. Ф. . . . 65
Кістяковський Ю. Ол. . . 36, 276
Клейнов XXIV
Клепацький П. 359
Клименко, от. 233
Клименко В. 89
Клименко П. 353
Климов П. 16
Клочковський, адм. 258
Ключників М. . , ... 89
Коанда, ген. 202, 204
Кобилянський Л. Р. 143, 144, 153
Кобинець полк. 253
Ковалевський Мик. 5, 17, 18, 31
34, 55, 285
Ковалевський, от. 237
Коваль В. 293
Коваленко М. Г. 35, 37, 38, 396, 404
Коваленко М. І. 37
Ковенко 16, 27
Ковтуненко 297
Козій Ом. 154
Козленко Гр. 346, 347
Козловський Вс. 153
Козловська В. 367
Койхель 9
Коліух С. 5
Колодій, от. 233
Колокольцов. В. 63, 101, 102, 285
286, 288, 394
Колчак, адм. 54
Комаров Н. 89
Коморний С. . . . 7, 8, 87, 91
Кондрацький суд . , . . . 374
Кониський Ол. 61, 62
Коновалець Евг. . . 42, 248, 424
Концеску 156, 206, 207
Корбе П. 90
Кордуба Мир. 211
Кордуба Ст. 91
Кореньов М. 90
Корнієнко Ю. 241
Корнілов Л. 115
Королів Ф. . . 4, 164, 293, 303
XXVI, XXXII, XXXIII
Король Р. 347
Коростовець І. . . 147, 154, 393
408, 409, 410
Корчак—Чепурківський А. 314, 353
Косинський В. . 68, 291, 308, 315
364, 415
Косоногов Йос. . . . 353, 361

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Костомаров М. 348
Костянтинович Вол. 354
Котик 9
Котляревський Ів. . 62, 347, 348
Котляревський К. 88
Кох М. 90
Коцко В. 91
Коцюбинський М. 348
Кочубей В. В. 29, 78
Кочубей Л. 88
Кош, фон, ген. 233
Кошиця Ол. 367
Кошкин В. 163
Кравчук М. 353
Красковський Ів. 149
Краснов П. Н . 188, 189, 254, 412
Краснянський 374
Красуський Ів. Ад. . . .67, 336
Кратохин Я. 89
Краузе, конс 132, 156
Краус-фон, фельдм. 133
Кревецький І. 4
Кржемінський-Грінбаум . . . 157
Крезуб 406, 417
Кривецький М. 293
Кривошеїн 411
Кривошиїв І. 89
Кривцов Ол. 155
Кривченко І. 211
Кривченко Г. 164, 176, 178, 307, 308
Крига Ів. 78, 247
Кримський А. . . 70, 361, 364
Кринський В. 89
Крипякевич Ів. 359
Кропивницький М. . . . 348, 368
Кропивницька Н. В. 368
Крупп 384
Кудрянов М. 89
Кукіль-Яснопольський В. . . . 91
Кулеша А. 91
Куліш М. 88
Куліш П. 348
Кулябко-Корецький В. . . 67, 100, 199, 260, LIV, LIX
Кульбакин С. 360
Курбас Л. 366
Курзенков К. 88
Курило Гр. 68
Курило М. 347
Курманович Й. 88
Кухаржевський 139, 140
Кучабський В. 248
Кучера 359
Кушакевич С. 353
Кушнір 344
Кюльман-фон 381
Лазаревський Ол. 24, 61
Лайтгеб XVII, XXI, XXIV, XXVI, XXVIII
Лалевич Ол. 88
Ланін В. 153
Лапо-Данилевський Ю. . . . 89
Лашкарьов сен. 375
Лашкевич В. 90
Лащенко Р. 417
Лебедев В. 192
Лебідь-Юрчик Х. . 273, 274, 278, 282, 291
Левицький Вяч. 152
Левицький К., о. 322
Левицький М. 14, 148, 150, 163 216
Левицький Ор. 163, 364
Левицький-Нечуй І. 348
Левицький П. 91
Левитський М. 116, 267
Левченко М. 36, 89
Ледебур 34, 48
Ледерер 96, 97
Ленін В. 183
Лемені-Македон М. 88
Леонтіїв В. 88
Лерхе Г. 68, 163, 273
Леонтович В. 286, 290, 291, 337, 340, 397, 398
Леся Українка 348
Лещенко А. 337
Ліберов 9
Лібов ген. 359

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Лібен кн. 118
Лігнау А. 67, 96, 99, 234, 236, 237, 238, 247.
Лісняк 155
Ліхнякевич 208
Лизогуб Д. А. 61
Лизогуб А. І. 61
Лизогуб Еф. 61
Лизогуб С. 24
Лизогуб Ф. А. 46, 54, 60—62, 66 67, 77, 87, 94, 96, 97, 110, 121, 136, 157, 190, 196, 202, 205, 214, 219, 227, 239, 257, 260, 264, 265, 288, 298, 332, 340, 349, 351, 359, 374, 377, 378, 380, 381, 389, 390, 392, 293, 394, 395, 397, 413, 414, 415, 424
Лизогуб Я. 61
Линниченко П. . . 163, 165, 293
Липинський В. 4, 16, 29, 56, 72, 74, 125, 136, 138, 150, 151, 219—222, 379
Липкин Ол. 88
Липківський В., о. 319, 321, 354
Лисенко В. 91
Лиленко М. 348
Лисенко Ол. 89
Листовський Ів. 89
Литвиченко 345
Литовченко Д. 374
Литовченко М. . . . . , 375
Личков пр. 349
Лобов Г., о. 330
Лобода Анд. 352
Ломновський 420
Лопушанський 347
Лоський К. . . . 54, 148, 154
Лоський Іг. 347
Лотоцький Ол. 4, 5, 7, 60, 163, 317, 318, 320, 322, 333, 335, 394, 397, 398, 403
Лукашевич XXXIV, XLII, XLIV, XLVII, XLIX, LI
Лукасевич Евм. Др. 81, 146, 149, 154, 157, 393
Лукашевич А. 199, 304, 307
Лукомський, ген. 116
Лук'яненко А. 332, 352
Луценко Ів. 57
Лушпинський А. 91
Луфт . . . . . XXVI, XXVIII
Лучицький В. проф. . . . 349, 352
Любарський Ів. 359
Любимський М. 153
Любинський В. 29, 31, 53, 54, 56, 60, 64, 96, 314, 315, 394, 398, 415
Любинський М. 5, 14, 30, 32, 34, 148, 216
Любомирський Зд., кн. . . 226
Людендорф, ген. 14, 384
Люц Г. 36
Ляйтгеб . . . VII. XII, XIV—XVI
Лянгер, фельдм. 14
Ляндеберг В. С. 415
Лярді 146
Ляриш, гр. 137, 138, 217
Ляхницький суд. 375
Ляхович 89
Лященко А. 90
Львов Г. кн. 61
Магомет V, султ. 136, 144
Мазепа Ів. гетьм. 22, 46, 74, 355, 424
Мазуренко В. 67, 183, 270, 273, 278
Мазуренко П. 90
Мазюкевич П. 320
Майборода сен. 375
Макаренко А. 164, 418
Макаренко П. Л. . . . , . 199
Макаренко П. І. 4
Макензен, фельдм. 123
Макс Баденський . . . 391, 407
Максимів М. Л. 67, 234, 255, 257, 258
Максимович Й. 88
Максимчук Ю. 91
Малахів М. 88
Малинко Ол. 89
Малиновський А. 359

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Малінов, болг. мін. 138
Манергайм, ґен. 154
Манковський 375
Мануїльський Д. 118, 165, 181, 183, 187, 270, 403
Маринич Н.. о. 319
Марголін А. . . . 371, 374, 393
Марков, ген. 115
Марко Вовчок 348
Маркович Д. 371, 375
Маркович Я. 24
Мартинович П. 62
Мартинюк, от. 233
Мартос Г. 34
Марченко Д. 330
Марченко 40
Марченко М. 419
Марченков Д. 290
Маршинський А. 273
Матіук О. 421
Матусевич Б. . . . 68, 303, XVI XVII, XXI, XXXV
Матушевський Ф. 63
Матчак сотн. 248
Матюшенко Б. 4, 314
Мацієвич К. . . . 57, 60, 163, 267, 293, 394
Мацько 29
Машир Ів. 87
Мгембрієв Ол. 89
Мегер, швед. кон. 157
Мейер 381
Меленевський Ю. 314
Мельник, сотн. 248
Мельник Г. 347
Мельників П. 89
Мельхіор XXI
Меринг С. Ф. 398, 415
Мігулін 375
Мілюков П. . . . 118, 396, 411
Мірбах, гр. . . . 124, 127, 380
Мірний Ів. 149
Мірточієв 156
Мірчук Ів. 4

Міщенко В. 155
Міхаеліс . . XXIV, XXVI, XXXII, XXXIII
Міхньовський М. . . . 29, 405
Міщенко Ф. 332
Миклашевська М. А. 25
Микола II, рос. царь 62
Милорадович Л. 25
Милорадовичова Ел. 25
Миргородський П. 89
Мирович К. 64, 68, 321
Миронів 9
Михальчук К. 348
Михальчукова Т. Ф. 368
Мишковський В. 163
Мищенко 333
Могилян П. митр. 84
Могилянський Мик. 93, 147, 154, 164, 393
Модзалевський В. . . 25, 361, 365
Моллов Р. 276
Мономахов А. 303, XXVI, XXVIII
Морачевський І. 330
Морозов Ол. 374
Москаленко Я. 153
Москалина . . . . 304, XXXIV
Мочульський суд. 375
Мукалов М. 369
Мум, бар. . . . . 30, 31, 42, 48, 49, 80, 81, 111, 122, 132, 133, 137, 138, 156, 181, 210, 212, 217, 256, 266, 292, 296, 304, 384.
Мустафин В. 262
Мухин Н. 332
Нагорський, ген. 253
Назарук О. Др. . . 412, 413, 417
Назимов сен. 374
Нарбут Ів. 89
Науменко В. 44, 65, 332, 338, 368, 415, 424
Натієв, ген. . . . 197, 233, 245
Невіров сенат. 375
Недашківський Ів. 88
Неклюдов П. 90

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Немировський А. 162
Ненароков 405
Нещадименко М. 354
Никитин Ол. 88
Никифоров 214
Никодим, еп. . . . 38, 321, 323
Николай Николаєвич, в. кн. . 61
Новгородцев П. 117
Новик А. 267
Новицький П. 25
Ніковський А. . .54, 386, 387, 389
Носенко 88
Носенко Д. сенат, . . . 375, 381
Носке 34, 48
Овраченко М. 347
Огієнко І. . . . 322, 352, 359, 369
Одарченко П. 163
Одінцов С. 162
Одрина Д. 267
Озеров 258
Олексій, арх. . . . 320, 321, 369
Омелянович-Павленко Ів. . . 253
Омелянович-Павленко М. ген. 253
Омельченко Гр. 196
Онессейт 156
Онищенко С. 88
Оренчук В. 148, 153
Орлик П. гетьм. . . 38, 46, 71
Орляндо 408
Осецький, ген. 133, 406
Остапенко С. 164
Остроградський адм. . . . 258
Отмарштейн 421
Павлуцький Гр. 164, 169, 171, 325, 353, 361, 367
Павлюк 27
Падалка Л. 163, 164
Падох В. 91
Паєр, віце-конс. 34, 47
Паладин В. 361
Пален, гр. 118
Палтов Ол. 67, 148, 192, 197, 247, 380, 381, 385, 413
Паночині 369
Партенко 345
Патон П. 91
Пахаревський Мик. 352
Пащевський Ів. 29, 163
Педа 347
Пелікан 118
Перепелиця 5
Перетц В. 361
Перфецький 344
Петлюра С. 65, 111, 114, 266, 267, 270, 417, 418
Петраш В. 89
Петраш Ол. 89
Петренко П. 89
Петрів С. 316, 398, 415
Петро І. моск. царь . 22, 23, 72
Петров Мик. 364
Петровський П. 35
Петрушевський І. 4
Пихіщук 422
Пищевич С. 90
Пімен еп. LXI
Піроцький П. 90
Пірховка 9
Пісоцький А. 419
Платон митр. 84
Плевако М. 346, 359
Плещєєв М. 90
Плотников В. 353
Погребний М. 321
Подерні Ол. 88
Пожар М. 164
Покровський А. одм. 257, 258, 415
Поліхроніяді А. 123
Полетика Андр. 24
Полетика В. 151, 152
Полуботок П. нак. гетьм. . . 72
Полтавець Ів. . . . 40, 77, 252
Пономаренко Ф. 153
Понятенко П. 155, 198
Попов г. суд. 371
Порш М. . . . 34, 270, 292, 296
Потіхин С., о 319
Потоцький Ол. 88

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Поттере-фон 183
Преснухин Б 267
Прибильський Д. 88
Примо П. 374
Принцінг, фон . 30, 31, 54, 80
Присовський К. ген. 78
Притвіц, бар. 155, 381
Приходько О. 345, 347
Прокопович В. 5, 7, 17, 54, 57, 163, 267, 337, 343, 345, 346, 347, 367, 394
Протасов 258
Прохорович, ген. 241
Пуницький 316
Пухтинський 371, 375
Пушкарьов В. 163
Пущин В. 88
Пшездецький, гр. 226
Равський Волод. 375
Радек К. 183
Радзівіл Ян., кн. 226
Радонич XXXIV
Радославов, болг. мін. . . . 138
Радченко М. 371, 375
Райхерт Л. 36
Ракович А. 36
Раковський Хр. 164, 165, 174, 181 183, 187, 270, 403, XXXVIII
Рафальський 320
Раух, ген. 262
Ратгауз О. 153
Рафес М. 265
Рейнбот 37, 260, 376, 397, 308, 415, 424
Рейс, принц 214
Реннекампф П. 88
Реслер XXXIV
Ржевський Р. 88
Ржепецький А. 44, 45, 46, 60, 63, 96, 273, 274, 394, 397, 415, 424
Римський-Корсаков адм. . . . 258
Рімер полк. XXIV
Рогза Ол. 60, 63, 64, 196, 234, 237, 238, 239, 247, 381, 394, 397, 424
Радіонов В. LI, LIV, LIX, LXI 119
Родзянко С. 89
Розен бар. 408
Розенберг Г. 157
Розумовський К., гетьм. 24, 38, 71
Романов Вол. 375
Романов Ол. . 66, 374, 375, 394
Романова Одарка 66
Романович-Ткаченко Н. . . . 34
Рорбах П. 130
Рот М. 89
Руденко Й. 273
Рубакін Н. 4
Руданський Ст. 348
Русанов Ол. 89
Русов О. 348
Русова С. 336, 344
Рябинин 411
Рябовіл М. 196, 197
Рабушинський В. 411
Рябцов Е. 264, 266
Савицький Н. П. . . 67, 88, 260
Савченко-Більський М. . . . 267
Сагайдачний геть. 355
Садовський В. 163, 344
Саксаганський Оп. 366
Салтан О. 54
Саліковський Ол. . .54, 267, 393
Самойлович Ів., гетьм. . . 22, 24
Сарагліев 156
Сас-Тисовський В. 36
Сахно-Устимович Ол. . 4, 27, 28
Свердлов 165
Світлицький П. 89
Свінхувуд 154
Свірський Г. 163, 257, 258, XXIV
Свіцин А. . . 163, 165, 304, XXIV
Святополк-Мирський 419
Севрюк Ол. 14, 150, 216
Сейдамет 209
Семененко 8
Сергієнко Ол. 89
Серебряков П. 88
Середин К. 195
Серладіус Г. 157

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Сидоренко Г. 5, 36, 57, 267, 423
Сидоренко О. 314
Сикст Бурбон, принц 131
Симонів Д. 316
Сирейщиков Т. . . . . 199, LXI
Ситін, ген. 162, 404
Сікора П. 153
Сінгер В. VII
Сінокосів Ів. 88
Сінявський А. 336
Сірополко 345
Сластьон Оп. 62
Славинський М. 145, 154, 157, 163 195, 315, 398
Сливенко П. 156
Сливинський О. 4, 39, 54, 163, 165, 233, 234 412
Сліпченко 265
Скірмунт Р. 156, 209
Сковорода 348
Скопцов Д. 196
Скоропадська Елис. П. . . 26, 77
Скоропадська Ірина 26
Скоропадська Мар. П. . . 26, 77
Скоропадська Н. М. 23
Скоропадська Ол. Петр. 25, 26, 27
Скоропадська Олена Павл. . 26
Скоропадська Іляна Ів. . . . 24
Скоропадський Вас. Іл. . . 22, 24
Скоропадський Д. П. . 26, 27, 77
Скоропадський Ів., гетьм. 22, 23, 38
Скоропадський Ів. Мих. . . . 24
Скоропадський Мих. Ів. . . . 24
Скоропадський Павло Іл. . . 22
Скоропадський Павло Павл. 26, 77
Скоропадський Павло Петр., гетьм. 4, 15, 21—33, 35, 37, 38, 50, 53, 55, 72—74, 76, 78, 81, 115, 117, 121, 124, 126, 134, 136, 189, 212, 214, 232, 253, 255, 312, 378, 381, 385, 399, 401, 406, 409, 410, 415, 418, 419, 424
Скоропадський Петро Ів. 24, 25
Скоропадський Петро Павл. 26, 77
Скоропадський Федір . . . 22
Скоропис-Йолтуховський Ол. 4, 70, 91, 224, 230, 231, 393,
Скрипник М. 128
Скугар-Скугаревський М. . . 316
Славинський М. А. 394
Смаковський М. 90
Смолянський Григ. 124
Собачов В. 405
Собичевський сен. 375
Соболевський 156
Соболь-Горний Ол. 90
Сокира-Яхонтов, ген. 223, 246, 253
Соколовський Ю. 54, 60, 63, 66, 96, 310, 311, 478, IX
Сокович Евг. . . . 5, 155, 164
Соловйов С. 423, 424
Соломка Іл. 89
Солуха К. 115
Солтик Ібр. 87
Смаль-Стоцький С. 364
Спанокі, гр. . . . 133, 156, 357,
Спекторський Евг. 157, 349, 361,
Сперанський О. 361
Стадник 345
Стаднюк Гн. 337
Старицький М. 348
Старицький Ю. 261
Старицька-Черняхівська Л. 63, 80, 81, 345
Стасилевич М. 90
Стасюк М. 18
Станкевич 79, 116
Стеблін-Камінський Г. . . . 153
Стебницький П. 163, 186, 368, 375 394, 397, 398, 403
Стелецький, ген. 78
Стеценко О. 345, 347
Стечковський 226
Стешенко І. 336, 337, 346, 347, 369
Стіна сен. 374
Стойкин В. 163
Столяров В. 88
Столяров М. 359

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Стороженко Ол. 348
Стош Ев. 90
Страдомський М. 153
Страшкевич В. 321
Суанье 28
Сугаренко Ол. . . . . .
Суковкин М. 143, 153
Сулькович, ген. . 209, 210, 213
Сумароков-Ельстон, гр. . . . 118
Сумневич П. 265
Сумцов М. проф. . 349, 360, 361
Супрагин П. 89
Супрун Гр. 273
Сухомлинов, ген. 118
Сушицький Т. 339, 345, 354, 355,
Сушицький Ф. . . 346, 352, 353,
Сушицький уч. гім. 347
Табуї, ген. 28
Тальман Г. XXVI
Тарановський Ф. 364
Таранущенко М. 360
Тарнавський о. 320
Тарновський В. 25
Татаринов В. 162
Татіщев гр. 209, 213
Твардовський П. 155
Тевзайя . . 156, XXXV, XXXVII
Терентієв Л. 90
Терлецький 124
Тимошенко В. 4, 164, 293, 303,
XXVI, XXVIII
Тимошенко Ст. 361, 364
Тимченко Евг. 361
Титаренко А. 88
Титов Ф., о. 321, 330
Тисовський-Сас В. 90
Тихон, патріярх моск. 330, 331,
LXIII, LXV
Тихоцький І. 162
Тізенгаузен сен. 375
Тіль-фон 133, 156
Тімрот Е. 154
Ткачев . . . . . LI, LIV, LIX
Ткаченко Мих. 5, 17, 32, 34, 259
Ткаченко Мик. 149, 164
Ткачов Ол. 156
Токаржевський-Карашевич І. 136,
139, 151.
Товстоліс М. 374
Товстоліс Ів. 152
Толстой П. 24
Торонський Т. 91
Трайефельд XXVIII
Траугмансдорф 14
Трепов Ф. 91
Трестер Хр. 90
Тржецієвський Ант. 354
Тризна В. 89
Троцький В. 88
Троцький Л. 404
Труба Ів. 337
Трубецкой, кн. 118, 420
Туган-Барановський М. . 353, 361,
364, 393
Тукальський Йосиф, митр. . . 71
Турчанинов Л. 89
Тутковський А. 361
Тушкан 345
Тшамер бар. XXXIV
Угрон Ст. 140, 226
Уляницький В. 44
Ульянов В.. (Ленін) 164, 165, 174
Устимович Мик. 29, 49, 53, 54, 424
Фабрицький, адм. 258
Федоров М. 117
Фердинанд, бол. цадь, 73, 140, 141,
142
Фердинанд, австр. ерц. . . 131
Ферід-Бей 156
Ференбах 34
Фещенко-Чопівський Ів. 5, 54, 57,
293
Филипенко, О. 320
Філонов В. 90
Фіцнер XXXIV
Фішман 157
Флях М. 89
Фляйшман 30, 80, 113

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Форгач Й. гр. 7, 13, 14, 29, 72, 73, 118, 130, 135, 137, 138, 156, 181, 182, 203, 217—222, 225—228, 230, 247, 292, 296, 304, 409
Франко І. 348
Франц 424
Франкфурт С. 291, 303, 361, VII, XIV, XV, XVI, XVII, XXI
Фріман Л. 209, 214
Фуст Ф. 91
Фюрстенберг Е., кн. . . 133, 156
Ханенко М. 36, 77
Хануков О. 261
ХараджієвД. 89
Харченко І. 36
Хведоров М. 359
Химерик 9
Хмельницький Б. гетьм. 46, 71, 72, 74, 196, 355
Хмельницький Юрій гетьм. . 74
Холодний П. 67, 164, 336, 346—347, 359
Холодний гр. 89
Холодовський С. 163
Хоменко О. 320
Хоменко, адм. 258
Хоруженко О. 153
Христюк П. 5—7, 14, 16, 32, 128, 265—267, 269, 288, 289, 388 390, 407, 411, 418, 422
Хруцький Ол. 374
Цвікевич А. 157
Цегельський Л. . . . 149, 356
Цуйманов А. 330
Цюпка О. 4
Чабаков С. 375
Чайківський М. 359
Чамер бар. XXXIII
Чарниш І. 291
Чариков Н. 209, 214
Чарторижський І. . . . 87, 91, 92
Гепіга С. 369
Черечукин А. 117, 156, 189, 190, 192, 197
Черкавський М. 337
Черкасенко С. 369
Чернай О. 164
Черняхівська В. 347
Черненко І. 321
Черник Ф. 406
Черніков ген. 89
Чернін О., гр. 14, 137, 216, 301
Черноусов Е. 360
Чернявський В. 330, 374
Черняхівський Евг. 354
Черняхівський Ол. 354
Четвертинська Юл. 24
Чеховський В. 64, 419
Чикаленко Евг. 163, 291, 345, 394
Чикаленко П. 153
Чистяков ген. 422
Чичерин Г. 164
Чоботаренко Ол. 155
Чубинський М. 60, 65, 66, 100, 118, 374, 375, 376
Чубинський Пав. 65, 66, 348, 371
Шабельский М. 88
Шабуневич А. 162
Шайдеман 34
Шаповал М. . . . 388, 406, 407
Шапошников пр. . . . 349, 369
Шахин — Гирай — султан . 196
Шафаренко І. 304, XXXII, XXXIII
Шафаренко С. 164
Шафаревич 163
Швець Ф. . . 353, 389, 417, 418
Шебанов С. 90
Шебеко Н. 411
Шевченко Т. 61, 315, 348, 421
Шевчук В. 91
Шелухин С. 4, 5, 7, 17, 54, 56, 70, 151, 163—165, 172, 184, 185, 192, 371, 374, 375, 393, 394 408
Шемет С. 4. 16, 17, 19, 29, 39, 41, 405, 406, 408
Шептицький А. митр. . 224, 409
Шерстюк Гр. 348
Шило 337

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Шинкарь М. 269
Ширай Марта 24
Широцький К. 359
Шишманов Ів. 80, 140, 141, 142, 156, 346
Шіллер . . . . XXXIV, XXXV
Шіянов 371, 375
Шлейфер сен. 375
Шлеммер Хв. 88
Шмідт А. 130
Шмідт М. 88
Шміт Ф 360
Шнабель . . . XVI, XVII, XXII
Шовгенів 314
Шолудко Дм. 153
Шпачинський Н. о. 321
Шраг Іл. 45, 380, 394,
Шрамченко В. 258
Штаммер бар. XXIV, XXVI, XXXII
Штейнгель Ф. бар. 44, 136, 146, 152, 153, 381, 386, 393
Штоббе Н. 133, 156
Штольберг — Вернігероде 136, 138
Штольценберг . . 30, 33, 156
Штреземан Г. 48
Шукаєвський М. 344
Шульга Ф. 153
Шульгин В. . . . 116, 161, 198
Шульгин Ол. 57, 58, 60, 140, 142, 148, 149, 153, 163, 408
Шульгина-Іщук 369
Шульц 369
Шухевич М. 412, 413
Щербаківський В. 360
Щитинюк Ф. 321
Щуцький Д. О. 415
Юрченко 37
Юршевський Ол. 375
Юсиф-Саліхов 156
Юскевич 89
Ющишин І. 70, 261
Яблонський М. 88
Яворницький Д. І. 361
Ядрило В. 89
Яковенко Е. 314
Яковлів А. . . . 148, 150, 206, 225
Яковлів І. 155
Ята 345
Янушевич ген. 422
Янченко П. 321
Ярмак П. 89
Ярмоленко 344
Ярош 247
Ярчевський Ол. 90
Ярцев М. 90
Ясинський М. 301, 330
Яснопольський Л. 163, 175
Ястребцов 321
Яценко-Борзаковський Ол. . . . 78
Яценко П. 371, 374

Belloy-de 123
Czernin O. 216, 301
Kakowski A. 145
Lewitzkyj M. 216
Lubinskyi M. 216
Lubomirski Zd. 145
Melchior 181
Ostrowski I. 145
Radziwiłł I. 145
Sarré 123
Seidler v. E. 216
Sewrjuk A. 216
Szilassy 137, 138, 139
Vopička S. I. 410
Wiedfeld 181

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Ілюстрації

Стор.

Гетьман П. Скоропадський в історичнім убранні.
Гетьман П. Скоропадський в кубанськім козачім убранні 23
Олександра Петровна Скоропадська 25
Данило Павлович Скоропадський 27
Тростянець Прилуцького пов. на Полтавщині 29
П. Я. Дорошенко і гетьман П. Скоропадський 33
Молебен на Софійській площі після проголошення гетьманства . . 43
Генерал Вільгельм Гренер 45
Микола Устимович, перший голова Ради міністрів 53
Велика печать Української Держави 58
Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб 67
Гетьманський будинок на Інститутській вул. ч. 40 73
Молебен перед Гетьманським будинком 79
Міністр внутрішніх справ Іг. Кістяковський 99
Фельдмаршал Айхгорн 119
Барон Мум, німецький посол у Київі 133
Граф Форгач, австро-угорський посол у Київі 135
Турецький посол у Київі Ахмед — Мухтар Бей 137
Болгарський посол у Київі проф. Ів. Шишманов 142
Міністр закорд. справ Д. Дорошенко 149
В. К. Липинський 151
Український посол у Німеччині бар. Ф. Штейнгель 153
Український посол у Болгарії Ол. Шульгин 155
Голова Укр. Дипломатичної місії у Швейцарії Др. Е. Лукасевич . . 157
Голова Укр. Мирової Делегації сенатор С. Шелухин 163
Голова Укр. Військової Місії на Дону ген. К. Середин 195
Губ. стар. Холмщини і Підляшшя Ол. Скоропис-Йолтуховський . . 224
Військовий міністр ген. Ол. Рогоза 332
Український і німецький генералітет 238
Український військовий аероплан 243
Парад Сірожупанної дивізії у Київі 15 серпня 1918 року 245
Перегляд кінноти Дорошенківського полку 246
Перегляд Дорошенківського полку полк. Заградським 250
Адм. М. Максимів, управляючий морським міністерством 255
Адм. Покровський, командант чорноморських портів 257

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Міністр фінансів Анг. Ржепецький 274
Українські гроши 277
Міністр земельн. справ Я. Леонтович 290
Міністр шляхів Б. Бутенко 311
Міністр ісповідань Ол. Лотоцький 333
Міністр освіти П. Стебницький 368
Гетьман П. Скоропадський і цісарь Вільгельм II. 382
Гетьман П. Скоропадський, бар. Штейнгель і Ол. Палтов 385
Сергій Шемет. 405
І Я. Коростовець. 409

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

З М І С Т:

Передмова 3

I По повороті Центральної Ради до Київа. Політика утопій і безсилля. Зріст хліборобської опозиції. На передодні перевороту . . . 5

II. П. П. Скоропадський. Підготовка державного перевороту й установлення Гетьманства 22

III. Враження від перевороту. Партійні зїзди і їх резолюції. Відгуки за кордоном. Справа участи укр. соціялістів в правительстві Гетьм. 42

IV. Кабінет Лизогуба, його склад і організація 60

V. Гетьман, Його праця, двір і оточення 71

VI. Внутрішнє становище на Україні. Організація провінціяльної адміністрації. Її дефекти. „Карні експедиції". Декралація українського правительства. Опозиція уряду з боку національних українських кругів. Трудне становище уряду 85

VII. Вороги української державности та їх праця. Ліва й права російська іредента. Терористичні акти й змови. Замордування фельм. Айхгорна й підготовка замаху на Гетьмана 115

VIII. Зовнішня політика Української Держави. Відносини до Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини. Дипломатичні зносини з рандштатами, з Румунією, нейтральними державами й спроби відновлення зносин з державами Антанти 129

IX. Організація українського Міністерства Закордонних Справ. Українське представництво закордоном. Дипломатичний конкурс в Київі. Закон про українське громадянство 148

X. Переговори з Совітською Росією 162

XI. Відносини з Доном. Кубанська справа. Справа Бесарабії. Поліське староство. Крим. 188

XII. Таємний договір про поділ Галичини і його анулювання австрійсько-угорським правительством. Холмська справа 215

XIII. Організація збройних сил Української Держави 232

XIV. Адміністрація. Земське і міське самоврядування. Внутрішня політика. Боротьба з розрухами та анархією 259

XV. Міністерство фінансів та його політика. Українська грошова система. Державний і Земельний Банк. 273

XVI. Земельна політика. Закони й розпорядження в земельній справі. Підготовка земельної реформи 283

XVII. Торговля й промисел. 292

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

XVIII. Справи продовольчі. Шляхи. Охорона праці. Народнє здоровля. Державний контроль. 310
XIX. Міністерство ісповідань і церковна політика Української держави 317
XX. Діяльність Міністерства Народньої Освіти. Головне Управління Мистецтва і Національної Культури 336
XXI Судова справа Діяльність Міністерства Юстиції. Державний Сенат Української Держави. Зміни в організації судівництва . . 371
XXII. Справа реконструкції кабінету міністрів. Подорож Гетьмана до Німеччини. Національний Союз. Кабінетський кризіс. Спроба порозуміння з українською національною демократією 377
XXIII. Упадок Української Гетьманської Держави 403

Додаток:

I. Протокол економічного договору між Українською Державою та Німеччиною й Австро-Угорщиною. II
II. Договір між Українською Державою й Грузінською Республікою XXXV
III. Віповідь Фінансово-Розчотної Комісії при Міровій Делегації України на заяву Фінансово-Розчотної Комісії при Російській Мировій Делегації 14 серпня 1918 р. XXXVIII
IV. Предварительныя соглашенія (України з Домом). XLI
V. Договоръ о совмѣстномъ регулированіи вопросовъ, касающихся Донецкаго Бассейна XLII
VI. Тимчасова умова про перевіз пасажирів та ин. між Доном і Україною XLVII
VII. Тимчасова умова про передачу рухомого складу між залізницями Дону й України. XLIX
VIII. Соглашеніе между Украинской Державой и Кубанскимъ краемъ. LI
IX. Згода між Україною та Кубанню про поштово-телеграфні зносини. LIV
X. Журналъ совѣщанія по вопросу о введеніи взаимныхъ переводныхъ операцій между Украиной и Кубанью. LIX
XI. Лист московського патріярха Тихона до митрополита Антонія. LXI
XII. Лист московського патріярха Тихона до Голови Ради Міністрів. Української Держави. LXIII
Покащик імен LXVI
Спис ілюстрацій LXXXI
Зміст LXXXIII
Похибки LXXXIV

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

Автор просить перед тим, як приступити до читання, виправити наступні важніші помилки в книзі.

Сторінка	Рядок		Напечатано	Має бути
6	4	згори	селеянські	селянські
17	16	здолу	укриїнському	українському
21	6	згори	,сила	сила,
25	6	здолу	october	October
29	3	„	Німецьки	Німецькі
32	22	згори	Комисії	Комісії
34	22	„	седіти	сидіти
35	17	„	зкликаного	скликаного
43	1	здолу	о було чмалий	було чимало
46	4	„	Кабинет	Кабінет
47	22	згори	видомо	відомо
53	2	„	то	та
55	7	здолу	нинишній	нинішний
55	3	„	е-ф-ів	с-ф-ів
58	8	„	кадастри	катастри
115	13	згори	після слова: „залишився“	пропущено: „смаотний“.
124	20	„	совѣтскій пістъ	совѣтскій постъ
124	21	„	матрося	матроса
124	1	здолу	железомъ	желѣзомъ
125	7	згори	разстлѣливалъ	разстрѣливалъ
177	3	„	замлі	землі
177	8	„	Закаспіської	Закаспійської
179	1	„	заступних	заступник
183	11	„	з яким з	з яким я
200	4	„	ровстріляли	розстріляли
200	8	„	умовнами	умовами
200	8	„	девжавами	державами
200	2	здолу	підлагає	підлягає
200	6	„	Гушевський	Грушевський
202	22	згори	перше	перша
203	21	„	квітвя	квітня
206	20	„	юстицій	юстиції
208	6	„	осонові	основі
253	7	здолу	атаманом	отаманом
279	8	згори	скардове	скарбове

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org

282	1	„	покрили	покрити
283	4	здолу	записи	запаси
284	6	згори	перегоду	переходу
284	7	„	ухекшити	улекшити
315	17	„	ставити	ставати
326	5	здолу	дивне	дивує
327	14	згори	Київщині	Київщини
335	2	„	уряд	міністр
335	8	здолу	Гетьманських	Гетьманський
336	7	„	педагого	педагог
339	7	згори	Уркаїнське	Українське
359	7	здолу	Уріверситетів	Університетів
369	1	згори	Людмимили	Людмили
375	7	„	Повов	Попов
375	21	„	Затворицького	Затворницького
376	4	„	Ромнов	Романов
383	17	здолу	слала!	слава!
416	23	„	Гетьманствр	Гетманство
II		з гори	1915	1918

Ціна: 2·25 ам. дол; в Америці з пересилкою 4 ам. дол.

National Parliamentary Library of Ukraine www.nplu.org